

BIBLIOTHECA INDICA:

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

NEW SERIES, Nos. 982, 990, 997, 1003, 1010, and 1027

ARSA KRIYĀ KAUMUDĪ

BY

GOVINDĀNANDA KAVIKĀṆKANĀCĀRYYA

EDITED BY

PANĎITA KAMALA KRṢNA SMRTIBHŪSANA

CALCUTTA:

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS,

AND PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY, 37, PARK STREET.

1902.

वर्षक्रियाकौमुदी ।

कविकरुणाचार्य

श्रीगोविन्दामन्दिरचिता

एशियाटिक-सोसायिटी-नामिकायाः सभाया

अनुमत्या

महपत्नीनिवासिना

श्रीकमलरुषःसूतिभूषणेन

संस्कृता ।

986

कलिकाता-राजधान्यां

एशियाटिक-सोसायिटी-नामिकाया

सभाया प्रकाशिता च

वापटिक-मिहल-वन्ने मुद्रिता ।

१९०२ कलिकाता ।

B1 149

Joshi M.A., Principal Sanskrit College, Calcutta, who encouraged me throughout, and without whose kind advice and help, I could never have brought out this work.

KAMALA KRISHNA SMRITI BHUSHANA.

BHATPARA ;

Th. 20th September 1902.

P R E F A C E

It is necessary to say a few words in presenting to the public this new edition of Pandit Gobindananda's "Barsa Krya Kaumudi," a treatise on the religious ceremonies and sacrifices, which are required to be performed during the course of the year. The other works of the same series are "Krya Kaumudi," "Dana Kaumudi," "Sradha Kaumudi" and "Suddhi Kaumudi;" all these are now available in the library of the Asiatic Society of Bengal, having been collected and edited by me under the patronage of the aforesaid Society.

Three manuscripts of the "Barsa Krya Kaumudi" mentioned in the foot notes as "A," "B" and "C" have been consulted in the present publication.

The first belongs to the library of the Sanskrit College, Calcutta, and the other two, to that of the Asiatic Society of Bengal. I have principally adopted the reading of the first; it appears to have been very carefully copied and there are few "clerical errors" in it. But in some places the reading of the manuscript seemed obscure and in these cases, the other two have to be used.

The present work falls under the category of *Smritis* (ordinances), and embraces within the compass of a single volume all the religious sacrifices and rites prescribed in the *Oastras* for the house-holder during the course of the 12 months of the year.

The exact date on which the book was composed cannot be ascertained with accuracy. The author does not specify it anywhere in the book; but there are internal evidences to show that it was composed after the first quarter of the 16th Century. He speaks of his father Ganapati Bhatta* and describes him as a great scholar, learned in all the *Oastras*, a great astronomer, and an orthodox Vaishnava.

Ganapati Bhatta was a famous astronomer of the age and is the author of a treatise on astronomy called "*Yotismati*." It

देव योनिवपुस्तकेषु विद्वत्पार्ष्णिक्यादिभिः
 श्रीजीविन्धरदासविन्दुवडी श्रीकाकराकाशिनः ।
 देवात्मकविन्दुवडीविन्दुवडीनेने विद्वत्पार्ष्णिक्यैः
 देवा योनिवपुस्तकेषु विद्वत्पार्ष्णिक्यैः यदा उद्विष्य ।

... finished in the 4613th year of the "Kaliyuga" as appear
 ... the following sloka which concludes the work :-

विद्याङ्गुलिचम्बिते ३६२३ कविद्युगस्यान्दे प्रविद्धाङ्गवो
 मङ्गुः क्षातमुक्तोत्तरो मङ्गपतिर्व्योतिर्विदामयसोः ।

सस्यौनन्दिपुरन्दरानुमपददन्दारविन्दार्पित-

शान्तः सन्ततमिन्दिरापरिगतो ज्योतिष्कलोमातनोत् ।

The sloka means that the celebrated astronomer Ganapati Bhatta who is reputed for his learning, compiled "Yotismati" in the 4613th year of the Kaliyuga, i.e., 390 years ago.

Both the adjectives क्षातमुक्तु and मङ्ग show clearly that the author must have attained a mature age before he finished the compilation. It may also be remarked that the title मङ्ग in those times used to be generally awarded to scholars reputed for the profundity of their learning. Making an allowance of 25 years between the age of the father and the son, we may arrive at the conclusion that Gobindananda wrote his works nearly 360 years ago, or at about 1540 A.D.

Barsa Kritya has been quoted by Raghunandana Bhattācharya in his "Malamasa Tatwa" in the "Chaturmasya Bratā Prakarana (चातुर्मासव्रतप्रकरण)" and Krya Kaumudi in the "Ahnika Tatwa" Snana Prakarana (वाह्निकव्रत चातुर्मासप्रकरण).

The age of Raghunandana Bhattācharyya's works has been determined to be after 1560 A.D. Though the two Savants were contemporary scholars, the fact of one quoting the other clearly proves that there was a difference of 20 or 25 years between the time of their works; this also goes to establish the date of Gobindananda's works at about 1540 A.D.

He lived in the village of Bagri in the District of Midnapur. He was an orthodox Vaishnava as appears from invocations in several places of his book. Some of the Pashchatya Vaidikas of the Gavama family assert themselves to be descended from Ganapati Bhatta. Pandit Haran Chandra Tarkabagis of Bagri

- * मङ्गपतिव्या विदुषामपुरात मङ्गुकिर्वाभिरासितः ।
- मङ्गुरिपुषदारविन्दवशात्तमाङ्गुरोत्तोरवाभिः ॥
- वीरोविन्दमन्त्रप्रभाभिरजविरोक्तमध्यायाः ।
- इकादशोत्तरा विदुषां तीपाव सन्मङ्गुः ॥
- वीरोविन्दपददन्दारवन्दानन्दिनाम् ।
- वीरोविन्दमन्त्रविद्या कुर्मोर्वावीरोत्तरो ज्ञया ॥
- सर्वोक्तवैभवे तस्मै वीरोविन्दाय नमो नमः ।
- सत्सुखा विदुषामक्षावपुरातप्रवर्तिनी ॥

who supplied me with the date of "Yotimas" traces his descent from Ganapati Bhatta as follows :—

1. Ganapati Bhatta.	7. Chiranjeeba.
2. Gobindananda.	8. Prana Ballava.
3. Basudeva.	9. Basudeva.
4. Kabi Karnapura.	10. Ramahari.
5. Daibakinandana.	11. Rama Tanu.
6. Mahadeva.	12. Harana Chandra.

He also gives the name of *Allala* as the uncle of Gobindananda, while others say that the former was his brother. The well-known Pandit Panchanana Tarkaratna of Bhatpara, is eleventh in descent from Allala. I may also add that my father Pandit Nandalal Nyayaratna is descended on his mother's side from *Allala*.

So far about his date and genealogy; now I shall try to give a brief survey of his work. The present work begins with the month of Baisakha, and goes on with the other months in order, giving a detailed description of the rites and sacrifices enjoined on the four castes for the propitiation of the gods and the manes, and also a detailed account of the various forms of vows (व्रत) all the year round. It gives rules for the observance of those rites and determines the particular dates and times assigned for the same.

The different opinions on those subjects, and the authoritative texts bearing upon each of them have been thoroughly discussed, and sound and reasonable conclusions arrived at. The divine services in connection with the worship of Basudeva, Kāli, Durga, and other gods and goddesses have been given there in detail.

The new method (ब्रह्म) of determining the lunar month (ब्रह्म) is perfect, and shows rare intelligence and insight on the part of the author.

All kinds of *व्रत* have been dealt with of course, while texts from Tantras (तन्त्र) to which they refer have been freely quoted. The author is a master of his subject, treats it minutely, and arrives at sound conclusions.

Now that the peculiarities which characterise the work have been placed before the reader, I shall turn to one of the important points of my task and try to show the salient points of difference between Gobindananda and his contemporary Raghunandana, who is looked upon at the present time as the sole authority in matters appertaining to the religious and social duties of every householder in Bengal.

I append a table below showing the instances in which the two savants differ :—

Raghunandana says :	Gobindananda says :
(1) On the Dasahara (दशहर)	(1) On the Dasahara day

Raghunandana says :

Day, bathing is efficacious in the Ganges only.

(2) The *sayana* (sleep) of Sree Hari (श्रीहरिस्नानम्) may be observed under certain circumstances in any of the five Tithis beginning with Sukla Ekadasi (एकादशी) in the month of Asharha.

(3) If the auspicious time for performing the विधीयते द्वादशी व्रत occurs on two days, it should not be celebrated on the day in which द्वादशी occurs.

(4) Kaliyuga began with the full moon (पूर्णिमा) in the month of *Chandra magha* (चान्द्र माघ).

(5) It is inauspicious to look at the moon on *chaturthi* (चतुर्थी) in Saura Bhadra (शौरभाद्र) even if she rises in Tritiya (तृतीया).

(6) Religious injunctions as well as prohibitions on account of संक्रान्ति Sankranti should be strictly observed only during the auspicious moments due to the same.

(7) Rambha Tritiya (रम्भातृतीया) is the only one of the Tritiya Brathas which may be observed in the day conjoined with the Diwitya tithi, when the auspicious time for performing the same falls on two days.

(8) Even if the Jayanti Joga* (जयन्तीयोग) does not occur in the (जन्माष्टमी) Janmasthan night, the divine services in connection with the birth of Sree Krishna

Gobindananda says :

bathing is efficacious in any stream whatever.

(2) The *sayana* (sleep of Sree Hari) should not be observed in any other Tithi except Sukla Dwadas (द्वादशी) in the month of Asharha.

(3) In such a case the व्रत should be celebrated on the day in which (द्वादशी) occurs.

(4) Kaliyuga began with the new moon (अमावस्या) of the same month.

(5) It is inauspicious to look at the moon on *Chaturthi* (चतुर्थी) or Panchami (पञ्चमी) in Saura Bhadra (शौरभाद्र) only when she rises in Chaturthi चतुर्थी.

(6) Religious injunctions should be observed during the auspicious moments only, but prohibitions apply to the whole of that day (अशुभरात्र).

(7) Aukshoya Tritiya (अशुभ तृतीया) is the only one of the Tritiya Brathas which can be so performed.

(8) In such a case the divine services are to be performed in the Asthami tithi (अष्टमी तिथि) morning.

* When the asterism of Rohini is visible in the midnight of the (अष्टमी) of the dark fortnight of Sravana.

Raghunandana says :

Gobindananda says :

should be performed in the midnight.

(9) There is *निवृत्तविधि* (compulsory injunctions, the non-fulfilment of which is sinful) in the breaking of the fast on account of *अवकाशनी*.

10) One suffering from defilement (*अशुचि*) should *only* bathe in the river during the period of an eclipse.

(11) A man incurs sin if he observes fast on account of *एकादशी* Ekadasi when it is preceded by *दशमी* Dasami on the very day.

(12) One should take his vows (*व्रत*) for the due performance of a religious rite always on the morning of the previous day.

(13) All the four castes have a right to perform the Bhisma Tarpana (*भीष्मनर्पण*).

(14) Bathing once in the Maghi Saptāmi (*साप्तमी*) morning would serve for both the Magha Snana (*साधना*) and Maghi Saptāmi Snana (*साप्तमीसाधना*).

(9) There is no *निवृत्तविधि* in the breaking of the fast. (In this case the non-fulfilment of the injunctions is not sinful, but its violation is prohibited.)

(10) During the period of eclipses, even if one is suffering from defilement *अशुचि* he should bathe in the river, make gifts and perform the sacrificial rites to the manes.

(11) In some cases one may observe the fast on account of *एकादशी* Ekadasi on such a day.

(12) Taking vows (*व्रत*) to observe a fast on account of the *एकादशी* Ekadasi should be performed on the previous evening.

(13) "Sudras" have no right to the same.

(14) The two bathing ceremonies are to be performed separately.

The table speaks for itself. One cannot however help observing the great intelligence displayed by these expositors in arriving at conclusions of their own from similar and various authoritative texts. As to the soundness of the conclusions we must leave them to experienced authorities to judge.

Govindananda's commentaries on *प्रायश्चित्तविधि* (Prayashchittwa Bibeka) and *जातकान्वा* (Jatākarnava) are first rate works.

It will not perhaps be out of place here to enquire why a religious teacher with so much to recommend him, did not

either in his own time or after his death, was very far to seek. Raghunandana was a native of Bengal, India which at that period was justly famous for its abundance of light and learning, and he himself belonged to the influential sections of Brahmins in Bengal. His knowledge was much larger following than Govindananda's. He himself has lived in an obscure village and belonged to an obscure and less influential section.

Raghunandana has in nearly all places mentioned the sources of his knowledge of the texts bearing upon his subject, but in many places he does not refer to them by name, but is simply content with such expressions as "some say", or "others say." He himself was perhaps not sure of their authorship, or he quoted them from memory, or perhaps they were too common at the time. However, after careful study and much labour, I succeeded in finding out the sources of some, and they are given below.

प्रस्तावना—३। ग्रहविचारे अन्येतिहनेन मानूपाध्यायमतमुपन्यस्य

प्रस्तावना—४। ग्रहविचारे अन्ये तु इहनेन काकौमुदीमतं

प्रस्तावना—५। ग्रहप्रकारे केचिदितिहनेन काकौमुदीसमवप्रका-
शकृतं इवितं ।

प्रस्तावना—६। ग्रहप्रकारे केचिदिति—नारायणाध्यायमत-
कृतं इवितं ।

प्रस्तावना—७। अन्यदुर्लभप्रकारे केचिदितिहनेन कस्यतद-
कृतं इवितं ।

प्रस्तावना—८। ग्रहविचारे अन्ये तु इत्यादिना दुर्लभ-
कृतं इवितं ।

In editing this book I have not only used the three manuscripts mentioned above but have consulted authorities like Mr. Madhabeacharya, Sulapani, Madanapala, Bachaspati, Raghunandana, Rayamukuta, Kamalakara Bhatta, and other works like, Agastha Saughita, Tantrasara, Saradati-Kramadipika.

In the index, an alphabetical list of the Slokas relating to general rules and laws have been added.

In conclusion, I must thank the Asiatic Society of Bengal for the permission accorded to me for editing this valuable work. I am specially grateful to Mahamahopadhyaya Haraprasad

शुद्धि पथम् ।

क्र. ।	पङ्क्ति ।	व्ययवत् ।	शुद्धम् ।
३	१६	वसुरम्भयोः	वसुरम्भयोः
१२	२०	विन्दुक्तः	विन्दुक्तः
१८	१५	बीजाभावात्	बीजाभावात्
१८	१६	बीजं	बीजं
४५	८	वाल्वात्	वाल्वात्
५५	१२	आसन्त	आसन्त
५६	१२	आमाध्याज्ञाः	आमाध्याज्ञाः
५८	३	एकमत्तमये	एकमत्तमये
६०	३	मैथुनैः	मैथुनैः
७८	८	कन्त्रेव	कन्त्रेव
८८	२१	चिह्नितांशः	[] चिह्नितांशः
१११	२	सर्वाणि	सर्वाणि
११०	११	गौरवाद्गु	गौरवाद्गु
१२१	१८	ऊर्ध्वार्धं	ऊर्ध्वार्धं
१२२, २-३-४-१८		बीज	बीज
१२३, ८-१४-१५-१६-१८		बीज०	बीज
१३२	२	वक्षिणे	वक्षिणे
१३२	४	वाचाव	वाचाव
१३२	१०	०बीज०	बीज०
१४०	११	०बीज०	बीज०
१४५	८	प्रक्षानि	प्रक्षानि
१६२	८	मन्त्रचन्दन	मन्त्रचन्दन

सङ्क ।	अशुद्धम् ।	शुद्धम् ।
११	अयेन	अयेन
२०	नेत्राङ्गादकारः	नेत्राङ्गादकारः
१७	ऊर्द्धं	ऊर्द्धं
•	तेजसां	तेजसां
१८	बन्धने	बन्धनेः
१५	•पूराङ्गखण्डं	•पूराङ्गखण्डम्
१५	-इवं	-इवं
•	बाहौ	बाहौ
१२	ऊर्द्धं	ऊर्द्धं
७	निर्घापकन्वात्	निर्घापकन्वात्
१७	अस्त्रेवाम्ना	अस्त्रेवाम्ना
११	विष्णुष	विष्णुष
७	सवस्तिसिजसत्	सवस्तिसिजसत्
१७	रोदित्त्वन्त	रोदित्त्वन्त
१८	ब्रुहि	ब्रूहि
१६	भोगेन	भोगेन
११	विष्णुधर्मोत्तरे	विष्णुधर्मोत्तरे
१५	वैश्राखाद्याः	वैश्राखाद्याः
१	दुर्गत्वात्	दुर्गत्वात्
१५	माख्यदात्	माख्यदात्
११	बुद्धा	बुद्धा
१६	बन्धात्	बन्धात्
•	सुमत्सेनः	सुमत्सेनः
१२	जाङ्गवी	जाङ्गवी
१२	सर्षीवि	सर्षीवि

शः ।	पङ्क्ति ।	व्ययवच ।	शुबन् ।
२८१	१०	× × ×	विह्वल्यन्
२८२	१०	मधुरावां	मधुरावां
२८३	१६-१८	आमावाः	आमावाः
२८४	५	आमा	आमा
	१०	आमाख्ये	आमाख्ये
	१३	आमादि	आमादि
२८५	१६	केववावां	केववावां
२८८	५	शुद्धीवात्	शुद्धीवात्
२९०	२१	त्रस्यत्	त्रस्यन्
२९०	१०	ज्योत्स्नावा-	ज्योत्स्नावाः
२९१	२०	त्रुष्टि	त्रुष्टि
२९२	२	शरीरवान्	शरीरवान्
	१०	चर्चन्	चर्चन्
	१८	त्रुष्टि	त्रुष्टि
२९३	१०	ज्यैः	ज्यैः
२९४	१२	त्रुष्टि	त्रुष्टि
२९८	१६	त्रुष्टि	त्रुष्टि
३०८	३	नाशकतामां	नाशकतामां
३५०	२०	नाशक्युक्	नाशक्युक्
३५३	१५	नारसिंहे	नारसिंहे
३५३	५	प्रसन्नवदनां	प्रसन्नवदनां
५२३	१८	त्रस्यत्	त्रस्यन्
५३०	०	मन्त्रेण	मन्त्रेण

वर्षानुक्रमविद्या विषयसूची ।

१ ।

विषयः	पृष्ठाः	पङ्क्तिः ।
अक्षरव्यतीर्षा ...	२१६	६
अक्षराविधिनिश्चयम् ...	६	१७
अक्षरार्थविधिः ...	२७०	१
अक्षरचतुर्धरो ...	२१४	३
अक्षरचतुर्थीप्रत्ययम् ...	२२	७
अक्षरप्रमाणात् ...	२७७	१३
अक्षरप्रत्ययस्य ...	२२१	७
अक्षरप्रत्ययम् ...	२२२	१७
अक्षरप्रमाणात् ...	२७७	१७
अक्षरप्रमाणात् ...	२७	१०
अक्षरप्रमाणात् ...	२७२	२०
अक्षरप्रमाणात् ...	२७२	७
अक्षरप्रमाणात् ...	२२७	७
अक्षरप्रमाणात् ...	२७७	२
अक्षरप्रमाणात् ...	२३	१२
अक्षरप्रमाणात् ...	२७७	३
अक्षरप्रमाणात् ...	२७	१३

आ ।

विषयः	पृष्ठा	पङ्क्तिः ।
आरोहकसमी ...	५०२	४
आवाहनप्राक्प्रतिष्ठे ...	४१०	१
आश्विनस्यम् ...	२४२	४
आवाहकस्यम् ...	२८३	१२

उ ।

उत्पादानविधिः ...	४०१	१२
-------------------	-----	----

ए ।

एतुविषयस्यम् ...	२३०	१८
------------------	-----	----

इ ।

इन्द्रादश्रीस्यम् ...	४२	०
इन्द्रादश्रीविषयाः ...	६०	१०
इन्द्रादश्रीवयसा ...	४२	१०
इन्द्रादश्रीवयसाः ...	५०	१०

क ।

कार्तिकस्यम् ...	४५५	४
कार्तिकी ...	४८२	४
कार्तिकापुराबोक्तदुर्गापूजा ...	२६६	४
कार्तिकी मर्कटीप्रसवम् ...	२१६	४
कार्तिकः ...	४५२	११

ख ।

खण्डपरंपरम् ...	४४६	२१
-----------------	-----	----

ग।

विषयः	पृष्ठा	पङ्क्तिः।
गङ्गापूजा	२७२	७
गङ्गामाहात्म्यम्	५३२	२
गन्धप्रभाषम्	६८५	१७
गोविन्ददाहरी	५१७	१६
गोदाहमी	७७८	२०
गन्धसङ्घनापरिचयौ	१	२
गङ्गासङ्घर्षिका	१०५	१६
गङ्गासङ्घर्षिकावर्णिका	१०८	१५
गङ्गासङ्घर्षिकावर्णिकावर्णिका	६०	१५
गङ्गासङ्घर्षिकावर्णिकावर्णिकावर्णिका	११७	१६
गङ्गासङ्घर्षिकावर्णिकावर्णिकावर्णिकावर्णिका	६६	२
गङ्गासङ्घर्षिकावर्णिकावर्णिकावर्णिकावर्णिकावर्णिका	१०२	६

घ।

घटदासम्	२७२	१
----------------	-----	---

च।

चतुर्थीसङ्घम्	२०	७
चतुर्थीसङ्घम्	७०	१५
चैत्रसङ्घम्	५१०	१७
चैत्रसङ्घम्	२२८	५
चैत्रसङ्घम्	५२६	१६
चैत्रसङ्घम्	२८६	१०

ज।

जयसङ्घम्	५१८	१०
-----------------	-----	----

विषय	पृष्ठा	पङ्क्ति
अकारादीनामः ...	१०६	१८
अकारादीनामः ...	११६	२०
त ।		
अकारादीनामः ...	१२२	२१
अकारादीनामः ...	१२०	...
अकारादीनामः ...	८२	...
अकारादीनामः ...	२	...
अकारादीनामः ...	१३०	...
अकारादीनामः ...	१२०	...
अकारादीनामः ...	२६	...
अकारादीनामः ...	४८	...
अकारादीनामः ...	७०	...
द ।		
अकारादीनामः ...	२१८	...
अकारादीनामः ...	६७	...
अकारादीनामः ...	७२	...
अकारादीनामः ...	२०६	...
अकारादीनामः ...	७१२	...
अकारादीनामः ...	१८५	...
अकारादीनामः ...	११६	...
अकारादीनामः ...	७०२	...
अकारादीनामः ...	७०६	...
अकारादीनामः ...	१८२	...
अकारादीनामः ...	६६	...
अकारादीनामः ...	२६	...

घ ।

विषयः	पृष्ठा	पाने ।
धूपप्रभासम् ...	१५६	१
न ।		
नक्षत्रद्वैते खवद्या ...	८	११
नक्षत्रद्वैते उपवासखवद्या ...	८	१२
नक्षत्रभिक्षापूजा ...	१५५	६
नक्षत्रीकालम् ...	१०	१६
नक्षत्रभासम् ...	१५२	१६
नाक्षत्रपक्षमी ...	११८	१६
विभिन्नवस्त्रप्रभासम् ...	१५५	०
नक्षत्रप्रभासम् ...	१५८	१

ङ ।

पक्षनिष्कपकम् ...	२२६	११
पक्षमीकालम् ...	१०	१२
पक्षमीप्रतम् ...	१६६	१२
पक्षनिष्कपकनिष्कपकम् ...	८०	१
पक्षिप्रतापनी ...	१००	१
पक्षिप्रतापनी ...	१५२	१२
पक्षिप्रतापनीप्रवचन ...	२५७	१२
पक्षिप्रतापनीप्रवचनविधि ...	२५२	१२
पक्षिप्रतापनी ...	१५५	१
पक्षिप्रतापनीप्रवचनम् ...	१५५	१
पक्षिप्रतापनीकालम् ...	१०	१
पक्षिप्रतापनी ...	१००	१

विषयः	पृष्ठा	पानाः ।
प्रकीर्णकम्	५३३	१
प्रकीर्णवचनानि	५६०	१३
प्रतिपत्तकत्वम्	२८	१८
प्रेतचतुर्दशीप्रत्यक्षा	०६१	६
फ ।		
वाण्युपहासम्	५०६	१९
व ।		
वशिदानप्रभासम्	३६०	१३
वशिदानप्रयोगः	०३०	१६
वशापुत्रखानम्	५२२	६
भ ।		
भक्तकृतम्	२६८	१
भोग्यासनी	५०२	१
भैमीयकारद्वी	५००	६
भारद्वितीया	०००	१२
म ।		
सबाणचोदणी	३५५	७
सङ्गवचनिकापूजा	५५२	१७
सवसापूजा	२६६	३
सचोदपद्वितीया	१०	१०
सकमासः	२३३	०
सहाकारिणी	०८	०
सहाजहावाखी	५१८	१३
सहापाखी	५१८	१३

विवरणः	पृष्ठा	पङ्क्तिः
महाभवा	१५	१६
महाभवेडी	७८	१७
महाभूमिपूजा	७२८	७
शावकत्वम्	७६०	७
✓माधवप्रभो	७६६	७
माधवानुपियमाः	७६०	१२
मार्गशीर्षकत्वम्	७८२	१
✓मित्रवत्तमी	७८२	७
मासनिश्चयम्	२२२	११
मत्ताहाशाने माधववद्या	१५	१६

ब ।

ववमात्रम्	२७२	१५
वुमाद्या	२७६	१५

र ।

रटनीचतुर्दशी	७६०	१
रात्रिप्रते विशेषवद्या	१२	७
रात्रीरात्रद्वयंजातिवु वद्या	२०८	१६
रोचिष्यदमी	२६२	१०

स ।

सोमपावपूजा	७२०	१
-------------------	-----	---

व ।

ववववववम्	७७६	१
वववुपी	७६८	१

विषय	पृष्ठा
प्राचीनकालविधिः	११२
प्राचीनकालम्	११२
प्राचीनी	११८
पिपसाज्वरम्	११६
पित्तवायव्यम्	१०६
पित्तवायव्यकृच्छ्रपीडितम्	११
पित्तकृच्छ्रप्राणनाशम्	११०
पित्तकृच्छ्रप्राणयोमः	१०१
पित्तकृच्छ्रव्यम्	१००
पित्तोपास्ययोमः	१०१

३ ।

पित्तशामनाहास्यम्	११०
पित्तकृच्छ्रपीडितकृच्छ्रा	१०९
पित्तदापित्तम्	१०६
पित्तदापित्तकृच्छ्रा	११२
पित्तकृच्छ्रम्	११८
पित्तकृच्छ्रप्राणोमः	११०
पित्तकृच्छ्रप्राणोमयोमः	१११
पित्तकृच्छ्रप्राणोमयोमः	१०
पित्तकृच्छ्रकालम्	११२
पित्तकृच्छ्री	११८
पित्तकृच्छ्रप्राणोमः	११२
पित्तकृच्छ्रप्राणोमयोमः	११६
पित्तकृच्छ्रव्यम्	१०६

घ ।

विवकः	पृष्ठा	पङ्क्तिः ।
बंठीकव्यम् ...	३५	१
बीकंभ्रजवापिकव्यमन्ताः ...	३६	१०

स ।

संक्रान्तिकव्यम् ...	३६	१०
संक्रान्तिकव्यम् ...	३७	१६
सप्तमीकव्यम् ...	३५	१
सप्तमीपूजा ...	३००	११
साधारणदुर्जेस्वपन्नमावम् ...	३६५	६
सावित्रीचतुष्टयी ...	३६०	१६
सावित्रीप्रवविधिः ...	३६२	२०
सावित्र्यपाख्यानम् ...	३६७	१२
सुन्दराणिः ...	३६०	१६
सूक्तिकावलीपूजा ...	५७७	१
सौभाग्यवतीपा ...	५२०	२६
साम्बती ...	५२१	१०

ह ।

हरिवाचिका ...	५१६	१०
हरिप्रवचनम् ...	५२६	६

अभिनामानि ।

अभियाः ५५, २० । ५०५, ५ ।

अभियाः १२५, १० ।

अभियाः २५, १० । २५, ५ । ५५६, १ ।

अभियाः २१, २१ ।

अभियाः २२०, १ । २२०, ६ ।

अभियाः २०५, १ ।

अभियाः २०, १० । २०, २१

अभियाः २०, २६ । २२०, ० । ५५६, ११ । ५०१, ६ ।

अभियाः २२०, २२ ।

अभियाः ६५, ५ ।

अभियाः २०५, १६ ।

अभियाः २२, २१ । २०, २६ । ६५, ० । २००, ० । २५६, २२ । २०५,
२२ । ५५६, १ ।

अभियाः ५, २२ ।

अभियाः २००, २२ । ५५६, ६ ।

अभियाः २५, १ । ६२, २५ । ६५, २ । ६०, २२ । ५०, २० । ५५, ५ ।

६५, १० । २०५, २० । २०५, २० । २५६, ६ । ५००, २० ।

५०५, २० ।

अभियाः २५६, २१ । ५००, २६ ।

अभियाः १५, २ । ६५, २० । २५६, १ ।

अभियाः २५, २६ । ५५, २१ ।

अभियाः २५, ६ । ५५, ६ । २०६, ६ । ५०५, २५ ।

अभियाः २०, ५ ।

वृषभविः ५६६, ५७०, ५७१ ।

वीरवाचः १२, ०१, १०५, ०१, ०००, १, ०१, ०१, ०१११, ०१ ।

वज्रः ०६, १, ६०, १२, १६१, ११, १२०६, १०, १२२६, ०१, १२२६, १२० ।

२५२, १५, १५५, ११, २५६, ११, २५६, १२, २५०, २१ ।

५६६, २, ५६०, ६, ५००, ०, ५०१, २-०, ५०६, ११, ५००,

६, ५०६, २०, ५००, ५, ५०६, २ ।

मदीकिः ५२६, १ ।

वसः ०१, २, ६०, ६, १०५, २०, १२२, ०१, २५६, ५, ३०१, १०१ ।

३६६, १-१०, ३६०, १ ।

वाचवक्त्रः २५०, १, ५६५, ११, ५६६, २०, ५६६, ०, ५००, १-१० ।

५००, २२ ।

वोमिवाचवक्त्रः ५०१, १२ ।

वशिष्ठः ०२, १० ।

विष्णुः ६६, ६, ६०, ०, ६०, १२, ६६६, २०, १२००, १, २१२, २१ ।

२०६, १६, २००, ५, २६२, १२, २५५, १५, ०००, १५ ।

००६, २२, ०६०, १६, ०६५, १०, ०६०, ६ ।

वात्रः ०६, १ ।

वाकः ०२, ११, ०२, १, ६२, ११, १११, ५, ११२, १, ५००, १६ ।

वृषभोक्तिः १०६, १० ।

वृषभः ६०, ६, १६६, ०, १०२, १०, २५६, ० ।

वृषभवाचः २०, १६, ६६, १५, ६०, १०, ००, १५, ६६, १६, ६०, ० ।

१०६, २०, १००, ०, १६२, १६ ।

वसवकुमारः ६०, २ ।

वारीकः १६, १०, ११, ६, ०६, १०, १६६, १, २२२, १०, २२६, १ ।

५००, ११ ।

पुराण ग्रन्थनामानि ।

आभिषुदायम् ८, १६ । ५१, ५ । १६६, ११ । २०४, १५ । २४०, १० ।
३२०, ८ ।

आजिका ३२३, १५ ।

आदिशुदायम् ६, १२ । ३५, ६ ।

आदिशुदायम् ५०५, ६ ।

आदिशुदाय ७२, ४ । ५१०, ० ।

अथोत्तमम् ६८, १४ ।

आदिशुदायम् ११६, १२ । १२०, ० । १२८, १६ । १४१, १४ । १४३,
३ । १४०, १० । १५४, १६ । १५६, ५ । १५०, ४ । १५८, १६ ।
१६१, ४ । १६२, ३-१० । १०१, ४-१०-१८ । १०३, २१ । १००,
८ । १०६, ११ । १०५, ६ । १०३, ६ । १०१, १६ । १०५, १५ ।
१००, १४ । १०८, १० । १०६, ६ । १०३, ६-१६ । १०५, ०-१८ ।
१००, १४ । १०२, २ । १०३, १ । १०४, १४ । १००, ३ । १०३,
३ । १०२, २१ । १०४, १-१० । १०५, ५ । १०८, १८ । ५०२,
१५ । ५०३, ६ । ५०२, ५-१० । ५००, १० ।

आशुदायम् २८०, २० । ५०६, ३ । ५००, १५ ।

आशुदायम् ४६, ० । ५५, ० । ६३, १६ । १६८, १० । ५१४, १० ।

आशुदायम् ४२, १६ । ५८, १४ । ६२, १८ । ६८, २० । १०५, १२ ।

१६३, ० । ५०४, ० । ५०८, २ । ५१२, ११ ।

आशुदाय २६, २ । ६६, १२ । ६२, १० । २६५, १० । ३१३, १ । ३१५, १ ।

३१६, १३ । ३११, ४ । ३१३, ४ । ३१६, २१ । ३१३, ६ । ३१३, २० ।

आशुदाय ३१३, ८ । ३१३, १२ ।

देवीपुराणम् ६, ० । २०, २१ । ५०, १५ । ६१, १० । ६६, ११ । १००,
० । २००, १६ । ३०८, २० । ३०८, २५ । ३१०, १६ । ३१५, २ ।
३१०, १८ । ३१५, १० । ३५०, १ । ३६०, ८ । ३६६, १० । ३७०,
१-६ । ४२४, ११ । ४३२, १० ।

बन्धिविषयपुराणम् ३६०, १२, । ३०५, २ ।

बन्धिविषयपुराणम् ३५८, १ ।

नारदविंशपुराणम् १६६, ० । २५१, ० । ५०१, १२ । ५०२, १६ ।

नारदीयः ०८, २० । ०८, १० । २५१, १५ । २८६, ११ । ३५५, २ ।
३५८, ०-१३ । ३६२, १६ ।

नारदीयपुराणम् १००, १ । १६५, ८ ।

नारदविंशः १०१, ० । ३६६, ० ।

शुक्लविंशपुराणम् १६८, १ । १००, ३ । १०८, १ । २००, ८ ।

महापुराणम् २०, १६ । ५०, ८ । ६६, १६ । ३८१, ५ । ३६१, १ । ३६२,
१ । ५००, १० ।

याज्ञम् ३६३, ८ । ३६०, १० । ५३०, १६ ।

उद्वेगनारदीयपुराणम् २०६, ८ । ५६०, १६ ।

ब्रह्मपुराणम् १८, ५ । २१, २ । ३६, ० । ५६, ११ । ६१, १६ । १०२,
६ । ११२, ६ । २३०, १० । २३६, २१ । २३६, ५ । २५१, ११ ।
२५०, २२ । २५८, १० । २७६, १-२२ । २८०, १६ । २८६, ० ।
३०८, १३ । ३१६, २१ । ३३०, ६ । ३५०, १८ । ३५६, ० । ३५८, ३ ।
३५२, ११ । ३६८, १२ । ३७६, ८ । ३८१, ५ । ३८०, १६ । ३६८,
१० । ३९१, ५०६, १-२० । ५१०, १३ । ५२१, ० । ५३०, २ । ५६०, ३ ।

ब्रह्मविंशपुराणम् २५, ११ । २६, ६-२१ । २०, १० । २८, ६ । ३८, १० ।
३८, २ । ३०, ११ । १०६, १० । ३००, ८ ।

ब्रह्मविंशपुराणम् ६६, ३ । २६८, ११ । ३०५, ६ । ३५६, ६ । ५१५, २० ।
५१६, ० । ५३२, ११-२१ । ५३०, २१ । ५३५, १६ । ५३६, ५ ।

मन्त्रमन्त्र ११३, १ । १३८, ६ । १३९, १० ।

मन्त्रमन्त्रमन्त्र १, १० । ८, १६ । १०, ८-१० । ११, १३ । १२, १३ ।
 १४, १६ । १६, ८-१३ । १७, ८ । ११, १५ । १२, १३ । १३, १३ ।
 १४, १-११ । १७, १५ । १८, १६ । १०, १० । ११, ८ । १२,
 १-८ । १३, १ । १५, २० । १६, १२ । १७, ८ । १८, १० । १९, १३ ।
 २०, १६ । २१, ०-१८ । २२, १६ । १०, १२-१६ । ११, १-१३ ।
 १३, १० । १४, ५ । १७, ० । १८, ०-१६ । १९, १६ । २०, ० । २१,
 ११ । २०, ० । २०-८, ११ । २१, १६ । २२, १६ । २३, १० ।
 २४, ११-२० । २६, ५ । २१, १२ । २२, १२ । २३, १२ । २४, १० ।
 २५, ० । २६, १५ । २७, १ । २८, १२ । २९, १२ । ३०, १२ । ३१, १२ ।
 ३२, १२ । ३३, १२ । ३४, १६ । ३५, ८ । ३६, ० । ३७, १२ ।
 ३८, २ । ३९, ५-८ । ४०, ०-१५ । ४१, ८ । ४२, १ ।
 ४३, १३ । ४०, १ । ४०, १ । ४०, १ । ४०, १६ । ४०, १ । ४०, ८,
 १८ । ४१, ० । ४१, १३-१० । ४२, १-६ । ४२, १८ । ४३, १८ ।
 ४४, १८ । ४५, १८ । ४६, १ । ४७, ६ । ४८, ११ । ४९, १३-१८ ।
 ४९, २० । ५०, ० । ५०, १ । ५०, १ । ५०, १ । ५०, १ । ५१, १ ।
 ५१, १५, ० । ५१, १२ । ५१, १२ । ५१, १२ । ५२, १८ । ५२, १८ ।
 ५२, १८ । ५२, १८ । ५२, १८ । ५२, १८ । ५२, १८ । ५२, १८ । ५२, १८ ।
 ५२, १८ । ५२, १८ । ५२, १८ । ५२, १८ । ५२, १८ । ५२, १८ । ५२, १८ ।
 ५२, १८ । ५२, १८ । ५२, १८ । ५२, १८ । ५२, १८ । ५२, १८ । ५२, १८ ।

मन्त्रमन्त्रमन्त्रमन्त्र ११३, ११ । ११४, ८ । ११५, ० । ११६, ० । ११७, ० ।
 ८ । ११८, १० । ११९, १० । १२०, ० । १२१, ० । १२२, ८ । १२३, १ ।

मन्त्रमन्त्र ११३, १६ । ११७, १० । ११८, १ । ११९, ११ । १२०, १ ।
 १२१, ८ । १२२, ५ ।

पारवतम् २६, २६ । २०२, २२ । २६०, ० । २७०, २२ ।

महाप्रयागम् २६, ० । २२, ० । २०, १० । ०१, २५ । ५६, ५ । १०-२ ।

२०५, २ । २२०, २० । २२५, २२ । २०२, २० । २००, २६ । ०७२,

२० । ५२०, २२ । ५०५, २ ।

महाप्रयागम् ०८, ० ।

महाप्रयागम् ६१, ५ । ६६, २ । १०२, २० । २००, ८ । २५५, ६ । २६०,

५ । २५०, २० । ०६६, २० ।

महाप्रयागम् २६, २६ । २०, २ । २०, ०-२२ । २५, १८ । ५०, २० । ६६,

६ । ८२, २० । २२०, २-६ । २०६, २६ । २८६, २६ । २६२, २० ।

२६०, २० । २०२, २२ । ०६२, २२ । ०६०, २ । ०६५, २ । ०६६,

२० । ५२६, २६ ।

महाप्रयागम् २०, २० । ०६, २० । ५००, २६ ।

विष्णुपुराणम् ०५, ५-८ । ६६, २० । २००, ० । २०८, ६ । २०६, २२ ।

२६२, २६ । २६८, २ । ०५२, २२ । ५००, ० । ५२२, २ । ५०२, ६ ।

विष्णुम् ०५०, ८ । ०५६, २-२२ । ०६०, २८ ।

वन्दनम् ५२५, ० ।

वराहपुराणम् ०२, १८ । ०६, २६ । ५२, २० । ५५, २५ । ५८, ८ । ६०,

२२ । २२०, ६ । २८८, ०-२० ।

वामनपुराणम् ००, २० । २६६, २२ । २०२, ६ । २००, २६ । २६०, २ ।

२८६, २८ । २६८, २ । ५२०, २८ ।

वायुपुराणम् २०, ० । २६, ६ । ०६, २० । ५५, २८ । ५०, २२ । ००, ८ ।

८२, २० । २२६, २५ । २०८, २ । ०८८, २८ ।

वायुः ०२, २ । ०२, २२ । ५०, २० । २८२, २ । २८६, ० । ०७०, २ ।

०८२, २ । ५२५, २२ । ५२५, २ ।

विष्णुपुराणम् ८२, २२ । ८२, २ । २२६, ० । २२०, ० । २२५, २० । २०२,

२ । २०६, २८ । २६६, २२ । ५२०, ० । ५२२, ६ । ५२८, २६ ।

विष्णुसहस्रनाम् ४८, ५। ५२, ६। ५४, १६। ६१, १८। ६३, २०। ७५,
१। २००, ११।

ब्रह्मरजोवा ४, २०। २४, १६। ७०, १०।

शिवपुराणम् १६६, २।

शिवसहस्रनाम् ५, १६। २५, ८। ६२, ८। ७२, १४। २०१, ७।

शान्तिपुराणम् २२, ७। २५, २१। २६, ८। ५५, ६। ७५, १६। १०६,
१६। २४१, २। २६१, १६। २०२, २। २४२, १६। ५२०, १६।
५२८, २०। ५३६, २।

शान्तिम् २६, १२। २७, २। २८२, ७। २८५, १। २८६, ६। २८७, १२।
२८८, १०। ४५०, ४-१८। ४६०, ६। ४६२, १४। ४६३, १६।
५३२, १६। ५३६, १६। ५३७, २। ५४२, १६।

हरिवंशम् ६०-१६।

संग्रहकारनामानि ।

अज्ञानाच्छावणीकारः ६०, २० । १००, १६ ।

पाणिनिः २३०, १२ ।

अक्षरानुसूयः २२८, १३ । २२२, १८ ।

अद्वैतः ८६, ४ ।

अवदेवमनुः १०६, ६ ।

अनुरागः २१८, १ ।

अद्वैतः ३४०, १६ ।

अध्यात्मसूत्रम् ५६, १० ।

सूर्यसिद्धान्तः २, ४ । ११, ४ । २२५, ६ । २३०, १६ । २४५, १० ।

३५०, १ ।

सङ्ग्रहग्रन्थनामानि ।

अमरशोभा २२०, ० ।

अस्यतवः ५०, ० । ५२, २० । २००, ६ ।

आमघेयः १००, ३ । ०५२, २८ ।

आकविवेकाः ५१, १६ । ६०, २२ । ७६, २२ । १०८, ६ ।

आत्महास्यः ५१, १६ ।

आत्मशौचिका १२१, १० । १२६, ११ । १२५, ० । १२६, ६ । १००, ८ ।

१०३, १२ । १००, १५ । १०५, १ । १०६, ५ ।

आदिपातः ६६, ३ ।

आदिकारिका १२८, २१ । १५२, १६ । १५८, ० । १०६, ५ । १०६, ५ ।

आपस्तम्बः १२०, १ । १२६, २० । १५६, १० ।

आश्विनाम्नाः २२३, १६ ।

आश्विनपत्रिकाः ३०८, ५ । ३००, ४ ।

आश्विनपत्रिकाः २६, ११ । ६१, २१ । ०३, ६-२० ।

आश्विनपत्रिकाः ३००, ६ । ३१०, १२ । ०६३, १ ।

आश्विनपत्रिकाः ८, १५ । २६, १५ । १०८, ६ । २०१, १० । २५०, ६ । २५६,

१५-२१ । ३०२, ० । ३००, ३ । ३५१, १ । ३६०, १० । ३८२, ० ।

३८८, ० । ५०५, १० । ५१५, ६ । ५००, ५ ।

आश्विनपत्रिकाः १०, १२ । १६, १२ । ०८, १ । ५०, ५ । ५६, १८ । ६१,

० । १०३, १० । २२०, ११ । २०८, ८ । २८६, ३ । ३०२, १५ ।

३००, ३८ । ०५१, १२ ।

आश्विनपत्रिका २२५, १ । २२८, ५ ।

राजमार्तण्डः ३४, १४ । ३६, १६ । ७८, १४ । ७६, १६ । ८२, ६ । ८३,
१६ । ११६, १-६ । १११, ७ । ११४, ५-१८ । १२४, १८ । १६०,
१७ । १७६, ४ । १८२, २० । १८५, १६ । ११८, १ । १२०, ११ ।
१२२, ११ । १४१, १ । १६०, ७ । १८२, ११ । १८६, ४ । १८५,
१५ । १२०, १२ । ५२०, १० ।

शारदाविषयम् ११८, ५ । ११६, २१ । १२०, ११ । १२१, २-१६ ।
१२६, ४ । १२७, ६ । १२८, ४ । १३४, ६ । १३६, ११ । १३६, ५ ।
१४५, १० । १४६, ४ । १५०, २१ । १५२, १ । १५३, ५ । १५७,
१२ । १५६, १४-१८ । १६२, ८-१० । १७०, २१ । १७१, १३ ।
१७३, ५-१२ । १७४, ६ । १७६, १५ । १६०, ६ । १८४, १० ।
१८५, १६ । १८१, ७-११ । ५६५, १६ ।

आज्ञकौमुदी ३५२, २ । ४८७, १४ ।

आज्ञविनामखिः ३४८, २० । ४८५, १४ । ४८७, २ ।

आज्ञविषयः २३६, ६ । ४८६, १ ।

मुञ्जिकौमुदी ३५६, १० ।

मुञ्जिदीपिका ४८६, १७ ।

बट्टनिष्कम्पवम् ८४, ४ । ८७, ४ । ६०, १० । १००, १६ ।

समवप्रकाशः १०७, ६ । २१०, २ ।

संवत्सरप्रदीपः ५०, ११ । ५४, १ । ६४, ४ । १०५, १८ । १२१, १ । ११३,

१४ । ११५, ६ । ११७, ६ । १६३, १ । १६१, ६ । १८६, ६ ।

५३६, १८ ।

स्वतिसमुच्चयः ३७, १८ । ६१, २१ । ७२, ८ । ८५, १४ । ८६, २० ।

६०, ५ । ४६७, १२ ।

अन्यान्यग्रन्थनामानुक्रमशिका ।

अयस्त्वसंहिता १२२, १० । १२३, ५-१० । १२४, १ । १२७, ३ । १२८,
१ । १३०, १६ । १३२, १८ । १३५, १० । १३७, १० । १३८, ३ ।
१३९, २८ । १४०, १ । १४०, ४ । १५०, ८ । १६०, २० । १६०,
१६ । १८१, १० । ५३०, २१ ।

आत्मना १०६, १० ।

आत्मत्वम् ६३, १० । १२८, १८ । १३१, २१ । १३०, ११ । १५२, १८ ।
१५३, १ । १६१, २२ । १६२, १० । १६३, ८ । १६३, १३ । १६३,
१ । १७३, १५ । १७८, १३ । १८५, ४ ।

इतिहाससमुच्चयः ३६१, ६ ।

मातृत्वम् २८३, १३ ।

जीवनीयम् १३६, ८ ।

सङ्घपरिशिष्टम् ३, १५ । १०, २१ । ३८, १८ । ५५६, १६ ।

संशोधितपरिशिष्टम् २२, ६ । ६५, ८ । ६२, १० । १०६, ५ । ११०, ३ ।
१११, १ । २६३, १ ।

साधना १६३, ४ । १६३, ४ ।

साधारण्यं १०८, ४ ।

श्रीविष्णु ३२, १ । ७८, १ । ७६, ६ । ८८, ८ । ६०, १० । ६०, ६ ।

११०, १६ । ११५, ३-१० । २०८, ८ । २१२, १ । २३०, ६ । २३१,
२० । २३२, ४ । २३३, ११ । २३२, १२ । २३३, ४-११ । ३००,
६ । ३५०, ८ । ३६६, १० । ३७०, ११ । ३७०, १३ । ३८०, १३ ।

३८६, ६ । ५१६, २१ । ५१६, १ । ५५८, १८ । ५६१, ३ ।

श्रीविष्णुस्य ६२, ६ । ७६६, ४ ।

तन्मात्सरम् १२६, ८।

वारदत्तम् १३८, १२। १५५, १। १७६, १।

वारदत्तपञ्चरात्रम् १५०, ६।

विग्रमः ८३, ६। २६३, १५।

विग्रमपरिशिष्टम् १०, ३।

परिशिष्टम् २६३, ८। २६३, १। ३५३, ७।

सुवनेश्वरीतन्त्रम् १६०, १३।

योगिवीतन्त्रम् १२०, १६। १३२, २१। १७६, ६। १५७, २०। १७५, ६।

३०२, १८। ३३०, १६। ३३१, १०। ३३२, ३।

वज्रयामकम् १५७, १६। २८३, ११।

वराहसंहिता ६७, ८। २२३, १। ३८३, २०। ३८५, ३।

शिवाममः ७६, १।

शिष्टम् ३१७, १८।

शैवाममः ७६, १३। ५०६, २०। ५०७, १६। ५३१, १३।

श्रुतिः १२३, ३। २२८, १६। २३८, १५। ३५२, ३।

जयश्रीवैष्णवपञ्चरात्रम् १३३, ५।

हरिवंशम् ६०, २०।

वर्षक्रियाकौमुद्या व्यवस्थापकवचनानां वर्षानुक्रमेण सूचीपत्रं ।

५ ।

<p>वक्रतावचनस्यैव ४८५, १५ ।</p> <p>वक्रता राजवचनी ५१४, १० ।</p> <p>वचनानु वचाः प्रीक्षाः १४८, १० ।</p> <p>वचनैःपि रपौ कर्मा १४५, १४ ।</p> <p>वनुरं वृषवादेश १८९, ५ ।</p> <p>वनुरकीपनुमुकु- १००, ११ ।</p> <p>वसिष्ठैर्वादिनोमन्त्र ११, १० ।</p> <p>वशादिश्रीकपाद्यान्त्रं १८१, ८ ।</p> <p>वस्तुसंवाचं पुस्तं ११, १ ।</p> <p>वस्तुकादिभ्यस्तुश्रीपु ११९, ११ ।</p> <p>वस्तुकावस्तुश्रीवाच ११८, ५ ।</p> <p>वतीनावाश्वे पुत्रे १०४, ११ ।</p> <p>वचं वामां तु मद्रावां ५१४, १८ ।</p> <p>वचीपवाचं क्रमा तु ५०४, ११ ।</p> <p>वचनान्त्रकारिण १०८, १५ ।</p> <p>वचनं वीपवद्वचन- ११४, १ ।</p> <p>वचनैर्दं वचाराच ५०१, ४ ।</p> <p>वचनपाठे दमन्वानु ११, ११ ।</p> <p>१८८, ४ ।</p> <p>वचनान्त्रकारिण ११, ११ ।</p> <p>वचनान्त्रकारिण १५८, १८ ।</p>	<p>वदनामानुपादानं १८०, ११ ।</p> <p>वदितेः वक्रपाद्यान्त्रे ४८१, ४ ।</p> <p>वदेवचरितं पुत्रं १९५, १८ ।</p> <p>वदन्त्यांश्चापिश्रीकादि ११५, १ ।</p> <p>वदोस्तुश्रीक्रमा वच १५१, १० ।</p> <p>वधेतन्वं न वान्त्रेण ५१८, १० ।</p> <p>वधप्रिभक्तमन्त्राणि १०, ४ ।</p> <p>वधनान्त्रतमस्तुभ्यन्तु ११४, ५ ।</p> <p>वधनान्त्रं विसिद्धिन्त्रः ११०, ११ ।</p> <p>वधनान्त्रं वृष्टे पशुं ११८, १० ।</p> <p>वधनान्त्रपितृश्रापि १९१, ८ ।</p> <p>वधनान्त्रानुदिते काशे ४८०, १ ।</p> <p>वधेन विधिना रेषीं १०९, ११ ।</p> <p>वधेन विधिना वस्तु १४१, ११ ।</p> <p>वधिवेष चरेर्मुञ्चन् १८१, ४ ।</p> <p>वधिवेदे विधिषोडशे ११४, १० ।</p> <p>वधुनां प्राण्येषेभ्यश्च १८९, ११ ।</p> <p>वधुपादि दिवाभाजे १०४, १५ ।</p> <p>वधुपादादी निम्नाभाजे १००, ११ ।</p> <p>वधादिदेवतां वदु ४८५, १५ ।</p> <p>वधावस्तुवचरीर ४८५, १ ।</p>
---	--

बन्ने बन्नेलोकावासात्	१०४, ११ ।	बन्नेलोकरं कृत्वात्	१४२, १६५ ।
बन्नेलोकावन्ने विधी	११०, ७ ।	बन्नेलोकरे चार्थ	११२, ६ ।
बन्नेलोकावन्ने विधिं तोषं	१२४, ५ ।	बन्नेलोको चत्वा र्थं	१२२, १० ।
बन्नेलोकावन्ने विधिं कृत्वा-	१५२, १० ।	बन्नेने कीदृशविधिं	११४, १८ ।
बन्नेलोकावन्ने विधिं कृत्वा	१५५, १ ।	बन्नेने हे विधुदे हे	१०४, १६ ।
बन्नेलोका पितृशानु	४८८, १६ ।	बन्नेने विधुदे चैव	८१, १७ ।
बन्नेलोको तथा वैश्याः	१११, १ ।	बन्नेने क्लेशचरणं	६०, १८ ।
बन्नेलोको तु कृत्वा तु	११८, ८ ।	बन्ने प्राचलनुः प्रीतः	१५१, ८ ।
बन्नेलोको भास्करे कृत्वा	१४०, ६ ।	बन्नेलोदधरेजाया	४८, १५ ।
बन्नेलोको तु एवौ कृत्वा	१४०, ४ ।		४८८, १७ ।
बन्नेलोकोत्तरं कृत्वा	५२५, ५ ।	बन्नेचर्चं प्रीतचर्च	११५, १५ ।
बन्नेलोकावन्ने र्थं	५२५, १२ ।	बन्नेचर्चं कृत्वा कृत्वा	१०, १८ ।
बन्नेलोको कृत्वा कृत्वा	१४०, १४ ।	बन्नेचर्चिः कृत्वाः प्राची	१, ५ ।
बन्नेलोको जीवु कृत्वा कृत्वा-	४५०, ११ ।	बन्नेलोकावन्ने-	१५६, १५ ।
बन्नेलोको कृत्वा कृत्वा:	४८८, ५ ।	बन्नेलोकोत्तरः कृत्वा	४१५, १२ ।
बन्नेलोको कृत्वा कृत्वा	५२५, ११ ।	बन्ने दिव्येत्तो कृत्वा	१८४, १४ ।
बन्नेलोको प्रान्ते चार्थं	६५, १ ।	बन्ने कृत्वा कृत्वा	१५०, ११ ।
बन्नेलोको कृत्वा कृत्वा	११२, ११ ।	बन्ने कृत्वा कृत्वा	१४१, १० ।
बन्नेलोको कृत्वा कृत्वा	४६८, १० ।	बन्नेचर्चं कृत्वा कृत्वा	१००, १० ।
बन्नेलोको कृत्वा कृत्वा	८, १८ ।	बन्नेलोकावन्ने कृत्वा	११५, ११ ।
बन्नेलोको कृत्वा कृत्वा	८४, १ ।	बन्नेलोकाव् परे कृत्वा	७४, १५ ।
बन्नेलोको कृत्वा कृत्वा	८०, ६ ।	बन्नेलोको कृत्वा कृत्वा	१११, ११ ।
बन्नेलोको कृत्वा कृत्वा	५२६, ५ ।	बन्नेलोको कृत्वा कृत्वा	१०१, ७ ।
बन्नेलोको कृत्वा कृत्वा	८१, १८ ।	बन्नेलोको कृत्वा कृत्वा	१०८, ११ ।
बन्नेलोको कृत्वा कृत्वा	४६८, ५ ।	बन्नेलोको कृत्वा कृत्वा	१००, ५ ।
बन्नेलोको कृत्वा कृत्वा	८, १० ।	बन्नेलोको कृत्वा कृत्वा	५००, ५ ।
बन्नेलोको कृत्वा कृत्वा	११०, १८ ।	बन्नेलोको कृत्वा कृत्वा	१४७, १५ ।
बन्नेलोको कृत्वा कृत्वा	११८, १० ।	बन्नेलोको कृत्वा कृत्वा	४५०, १५ ।

वसिष्ठकण्डिकावाद्ये	५११, १८ ।	वसोरापोषिवः शार्के	१५२, ३६ ।
वसोपाज्ञा तथा श्लेष्ठा	१४४, १४ ।	वसोरापस्य नाजीयान्	१५३, १४ ।
वसुधुवृक्षवपुषे तु	१११, ११ ।	व्या	१५४, ११ ।
	१४४, ७ ।	वाकारस्य तपोचार्ये	१५८, १४ ।
वसिष्ठादि तु नैवेद्ये	१८४, ११ ।	वाकाश्राहायुः	१५९, ७ ।
वसुधासु च कर्मणं	४८५, ८ ।	वाग्नेयन्तु यदा कर्त्तव्यं	१६०, ११ ।
वसुनी कल्पवृक्षस्य	१८८, १५ ।	वाग्नेयादिषु कोषेषु	१६१, ११ ।
वसुनी नवनीषिषा	१०, ५ । १८, १ ।	वापचायथाभितोतायां	१६८, ५ ।
वसुनी शिवराषिष्य	७१, ४ ।	वाक्कादिगुणवायायां	१७०, ११ ।
वसुनीमथ कोणेय	१८, १४ ।	वाक्कादिप्रथमादि-	१७०, ११ ।
वसुनी कमुपोषिषे	१०८, १ ।	वाक्कात्मनन्तरात्कानं	१७१, ११ ।
वसुन्वा नवनी षिषा	१०, ७ ।		१७१, १० ।
वसुन्वा पूजितो देवः	१८, १० ।	वाक्कानं वामवक्षुनि	१७१, १५ ।
वसुन्वाच नवन्वाच	१०४, ११ ।	वाक्कानं वृद्धयाफोर्णं	१७१, ८ ।
वसुन्वा वसिष्ठानेन	१०१, १० ।	वाक्काभेदेन विधिवन्	१७१, ७ ।
वसुन्वा वसतं देवी-	१०४, ५ ।	वाहित्यराशिभोजेन	१७४, ११ ।
वसुन्वा वसिष्ठैर्गोषिः	१०१, १० ।	वाहित्यादिषु वारेषु	१८०, ११ ।
वसुन्वा पञ्चवीरणे	१११, १० ।	वादिपादो निशाभागे	१८०, १ ।
वसुन्वाकाद्री पडो	५, १० ।	वादी कर्कटके देवो	१८१, १८ ।
वडी तान्मन्त्रज्ञानि	१८, १५ ।	वादी पुत्रं विजानीयान्	१८१, ११ ।
वसुन्वावपानेन	१०, १ ।	वाद्ययावाचवेदेन	१८०, १५ ।
वसुन्वावर्षे ऋरीरस्य	५८, ८ ।	वाद्यासु पञ्चविंशं	११५, ११ ।
वसुन्वावर्षासोऽधिकारः	१११, ११ ।	वाधारमन्त्रिकृष्णांशो	११०, ११ ।
वसुन्वावर्षे च संरक्ष	१४१, १० ।	वाधारमन्त्रिकारस्य	११८, ५ ।
वसुन्वावर्षे च संरक्ष	१४८, १५ ।	वाधारमन्त्रिं नध्येन	११८, ७ ।
वसिष्ठं नोदुभि-	१४१, १० ।	वानुदुभस्य संरक्ष	११८, ५ ।
वसुन्वावर्षासिषे पडो	१८८, ११ ।	वापचयग्री तीर्थे च	१०८, ७ ।
वसुन्वावर्षे निष्यः पुष्पाः	५, ११ ।		

काशीदेव कर्म कीर्ति	२८५, १०।
काशावावाचकदेव	१११, १।
काशीविवावाचकपत्रार्थ	४५१, ५।
काश्याचर्च द्वितीयः काशी	५०१, १४।
काशं प्रसन्न पत्रार्थ	५०१, ११।
काशिनं त्रिभुवनदेव	४५५, ११।
काशिनं रामनाथ	५४१, ०।
काशमे कुलदे वाचं	१०, १०।
काशाविदे मन्त्रे च	२११, ११।
काशावाचारप्रति	१४५, १८।
काश्यावादीवाक्यानां	५११, १०।
काशीनाः प्रथमे पादि	१५१, ११।
काशीनां वीचवेदेवी	२०५, १।
काशेकमेव कर्म तु	५०५, १०।
काशाचमादिका मुद्राः	१५१, १।
काशकुवाच कल्याणां	११८, ०।
काशकुवाचलापकां	१११, १।
काशिनका तु वा मुद्रा	११५, ११।
काशिनो कल्पवचक	२४४, १।
काशिनो हस्तदानेन	२४१, १५।
काशिनो वीरवाक्यानु	४५१, ११।
काशिनो मुद्रावचे तु	१११, ०।
काशाकुवाचि वी जाचं	१५५, १।
काशाकुवीरवाकां वा	१८१, ११।
काशाकी काशिकी काशी	००, ११।
काशाके मादि भूनादे	१५५, १।
काशावादिचतुर्वाचं	४८१, ११।
काशावादिनां मन्त्र	१८१, १।

काशावावाक्यपुत्रा वेद	१८१, १४।
काश्यावाचकपत्र	११८, ११।
काशवं वाचकमेव	४१०, ११।
काशवं वीचकमेव	१११, १।
काशवं प्रथमं दद्यात्	१११, ५।
काशवं काशनं वाचि	१५१, ११।
काश्यानां कुशागका	११५, १५।
काश्यावावाक्यदेवेकमेव	१४०, १०।
काशीनामरवात् काशा	५४०, १।
काशीवैभवमं दद्यात्	१५८, ५।
कू।	
रति मन्त्रेव मन्त्राद्ये	११०, ११।
रत्नचवेकैरंजानां	४१, ५।
रत्नोर्ध्वमन्त्रं शीतं	१११, ४।
रत्नमणिं यमं दद्यात्	१०४, ११।
रत्नाग्नी यमं कर्तव्ये	११८, १।
रवे माकाशिवे मन्त्रे	१००, १।
रङ्गे चरं चतुर्दशां	००, १०।
रू।	
रुद्रवा कर्तव्येद्वयं	१५१, १४।
रु।	
रुद्रा प्रसन्नं दद्यात्	५०५, १४।
रुद्रमन्त्रीमन्त्रीनि-	१११, ५।
रुद्रैः प्रदीपनाकाशी	४५०, ५।
रुद्रिचमर्चं दद्यात्	५०१, १५।
रुद्राग्रे रुद्रावादि	१४५, १५।

कर्मः शुकुण्डलुचया	१०, १० ।	कर्मिणाप्रकमे भावे	१०१, ४ ।
कर्मो नामं चुरं चोर्म	११, ११ ।	कमा दर्भमयं देवं	१११, १८ ।
कर्मो नामं मकरच	११, १८ ।	कमा वै मन कर्माणि	१८१, ८ ।
कर्मो नामं चुरं चोर्म	११, १० ।	कृतेषं परमानातुः	१११, ११ ।
कर्मिणाप्रकपचका	१०८, ५ ।	कर्मोपवाचं विधिवत्	१११, ११ ।
कर्मिणि कल्पपचे तु	४५८, ४ ।	कल्पपचका सप्तम्या	११, १० ।
कर्मिणि तु द्वितीयावा	४००, १४ ।	कल्पपचे द्वितीयावा	१८४, ११ ।
कर्मिणि तु त्रिसेवेव	४५८, ११ ।	कल्पपचे शत्रुदिने	४८१, १० ।
कर्मिणि चार्थिती वैद्य	४५५, ११ ।	कल्पपचेऽहनी वैद्य	१०, १५ ।
कर्मिणि योर्वैनाकाणु	४८१, १ ।	कल्पकोकनविद्युतं	१००, १५ ।
कर्मिणि भोजवारे तु	४१०, ५ ।	कल्पं दद्या मवाच्यैर्ह्या	४१, ५५ ।
कर्मिणि कृष्णपचका	४००, १८ ।	कल्पार्थं चाक्षुणे चाधि	५०१, १५ ।
कर्मिणां पुष्करे वाता	४८१, १८ ।	कल्पाहनी कल्पवडी	११, ११ ।
कर्मिणां यो हवोर्हर्मे	४८१, ११ ।	कल्पाहनीं तु नत्तेन	१८, १ ।
कर्म्यां विद्यापि सप्तम्या	१०, ८ ।	कल्पाहत्याणु रोहिण्यां	१०१, ११ ।
कर्मणं वापता कीचः	१११, १५ ।	केतकी चाभिमुक्तच	११८, ११ ।
कर्मदाकात् भोजदिने	५०१, १५ ।	केतकीपचपुष्पच	११८, ११ ।
कर्मविद्यया धूता	४१०, ११ ।	केतरेपु च पूर्वादि	१४८, १८ ।
कर्मार्थं विद्यापि	१११, १४ ।	केतवादिपुत्रपटकसुर्मिभिः	११५, ८ ।
कर्मदायां पञ्चम्यां	१८८, १ ।	कोटिजकाक्षयं पाचं	११४, ० ।
कर्मणां पूजयेत्तानु	१४१, १ ।	कोटिकिञ्चनचकेसु	१४१, ११, १० ।
कर्मण्ये कर्मवासी	४१, १ ।	कोटुवका तु नावका	४८०, १५ ।
कर्मो वरत्रे चक्री	१११, ० ।	कोटुयां पूजयेत्कर्मो	४८१, १५ ।
कर्मपुत्रं चक्रेवच	१११, १० ।	कोमेवं उद्विदं प्रोक्तं	११८, १५ ।
कर्मणां विद्यापि	११०, १८ ।	कर्मविद्यापि तुकापि	११५, ० ।
कर्मोऽह्निपुत्री धूता	१११, ५ ।	कमा चर्म दया दामं	४११, १५ ।
कर्मणां कर्मोपदि	४४८, १ ।	कर्मोऽभिपारायाः	४४१, १५ ।
कर्मिणां च विद्याया च	१०८, १५ ।	कर्मपुत्रमभिव	४४१, १५ ।

ख १

सप्तमं सप्तवारच	१८४, १० ।
सप्तमं विधि विधीति	४४४, ८ ।
सप्तमं सप्तवारच	५९९, ९ ।
सप्तमं सप्तवारच विधा	९९, ९ ।
सप्तमं पूर्वपापच	१८९, १२ ॥

ग १

सप्तमं सप्तवारच	१९४, ९ ।
सप्तमं विधासप्तवारच	४८९, १८ ।
सप्तमं सप्तवारच	५९०, ९ ।
सप्तमं सप्तवारच	५९७, ९ ।
सप्तमं सप्तवारच	९८९, १९ ।
सप्तमं सप्तवारच	५९९, ९० ।
सप्तमं सप्तवारच	१०४, १० ।
सप्तमं सप्तवारच	१४८, ८ ।
सप्तमं सप्तवारच	९०, ८ ।
सप्तमं सप्तवारच	१४९, ९९ ।
सप्तमं सप्तवारच	१४९, १० ।
सप्तमं सप्तवारच	१९९, ८ ।
सप्तमं सप्तवारच	१९४, १० ।
सप्तमं सप्तवारच	१५०, ७ ।
सप्तमं सप्तवारच	१९८, १० ।
सप्तमं सप्तवारच	१९८, १० ।
सप्तमं सप्तवारच	१९९, १९ ।
सप्तमं सप्तवारच	१९९, ७ ।
सप्तमं सप्तवारच	४९९, ९९ ।
सप्तमं सप्तवारच	४९९, १९ ।
सप्तमं सप्तवारच	१९९, ७ ।

सप्तमं सप्तवारच	१४०, १९९
सप्तमं सप्तवारच	५०५, १९९
सप्तमं सप्तवारच	१०४, ९० ।
सप्तमं सप्तवारच	१९९, १५ ।
सप्तमं सप्तवारच	४५९, ५ ।
सप्तमं सप्तवारच	९९, ९ ।
सप्तमं सप्तवारच	१८५, १५ ।
सप्तमं सप्तवारच	९८, १९ ।
सप्तमं सप्तवारच	१९९, ४ ।
सप्तमं सप्तवारच	५९०, १४ ।
सप्तमं सप्तवारच	४०८, ९९ ।
सप्तमं सप्तवारच	४८८, १० ।
सप्तमं सप्तवारच	१०५, १८ ।
सप्तमं सप्तवारच	८९, १९ ।
सप्तमं सप्तवारच	१९५, १८ ।
सप्तमं सप्तवारच	१९९, ९ ।
सप्तमं सप्तवारच	८८, ७ ।
सप्तमं सप्तवारच	१९५, १० ।
सप्तमं सप्तवारच	१८८, ७ ।

घ १

सप्तमं सप्तवारच	१९, १८ ।
सप्तमं सप्तवारच	१९९, १९ ।
सप्तमं सप्तवारच	१८०, १९ ।
सप्तमं सप्तवारच	१८०, १५ ।
सप्तमं सप्तवारच	१०९, १८ ।
सप्तमं सप्तवारच	५४९, १९ ।
सप्तमं सप्तवारच	४४९, १९ ।
सप्तमं सप्तवारच	१४०, १७ ।

कलीबा-वे न कर्मा	१५, १
कलीबाबाबु विनेरं	१९, १४
कलीबाबाबु वीराचे	१५०, १
कलि काशींनि वर्षाचा	१९९, ५
के तु विनेरंहीराचः	१९०, ८
केन देवात् विदुं वैव	४५९, १९
केने कमुना दद्यात्	१९०, ८
केनेच विविनात्रनु	२०९, ५
केना देवतसुखायं	१५८, १९
केचं दारवं डीचं	१०९, ९
केचं नाचं भनं चीरं	८९, १५
केचका वकींमात् पाचं	१९०, ११
कीचपावप्रदायिन	१४१, १८
कीचं कुतं वेत् पावान्	१५९, ९
कीचैः सनन्तपुण्याचैः	१४९, ९
कवीदशी प्रकर्मना	९८, ०
कवीदशीं दक्षिणे च	१९९, १८
कवीदक्षणे च्ये	०४, ९
कवीदक्षा कलीबाबा	८, ९ १०
	५९०, ९
कवीदक्षां कव्यां चः	१४ १५
कवीदक्षां भाद्रपदे	११९, १०
कवीदक्षां वेदा न खान्	५४, १०
कवीदक्षां शिवं दूष्य	५०८, ९
कवीदक्षाच्छायांच	५९५, ४
कचं च कीर्तयेद्ब्रह्म	५९५, १०
विष्णुः पञ्चमोऽह	१०८, ९
विष्णुसुक्ते कथितं	१९०, ५

विष्णुता विविभिर्वाचः	१९९, ४
विष्णुविष्णुविष्णुचैव	१९९, १९
विष्णुपुराणपूर्व	११९, १९
विष्णुव्यापिनी वा तु	१९, ९
विष्णुना दमनोवृत्ता	५०, १४
विः प्रदक्षिणादस्य	१००, १०
मंत्रसंज्ञासमेदोऽपि	१९०, १९

६।

दद्यात्तुडीभिः संवीच	१५९, ९
दक्षिणाहुतसंज्ञा	१५५, १०
दक्षिणे ग्रीचवीपाचं	१४९, १९
दक्षिणं रजनीवीनः	४९९, ११
दक्षाहुतस्यं मध्ये	१५४, १४
दक्षा वेवाचनं मन्त्री	१९०, १०
दक्षः कृष्णधारणु	२९०, १९
दक्षानि कार्तिके वक्ष	४५०, १५
दद्यात् उपपञ्चमेन	१००, १९
दद्यात् वज्रीपवीतच	१९०, १०
दद्यात् काञ्चपाचैव	१९१, ११
दक्षिणपुस्तपूर्व	११०, १
दक्षिणाहमनायक्षां	८५, ११
दक्षिणस्यस्युतं पाचं	१८०, १९
दक्षप्रकृतिकान् दद्यात्	१८९, १९
दक्षवी कवनी चैव	८९, १९
दक्षनींनिषिता वीक्ष	५०, ८
दक्षनींवेपसुतं	५०, १९
दक्ष्यां दीवये वच	१०४, ९

दुर्गा काशीकाण्ड	३१, ५।	दुर्गातन्त्रेण प्रथमे	३१, ५।
दुर्गाकाण्डस्य विद्या	३१०, ८।	दुर्गां संपूजा दुर्गादि	३१०, ८।
दुर्गाकाण्डस्य पुष्पा	३८, १८।	दुर्गाया वैश्वीया वाक्पा	३८३, १३।
दुर्गाकाण्डस्य वप	८, १।	दुर्गिणं रीतसन्निधिः	१११, ११।
दुर्गाकाण्डस्य विद्या	३१, १।	दूर्वाचतस्रस्यगुणं	३१३, ३।
दुर्गा विपलंवेत् प्राजाः	१८०, ५।	दूर्वाहमीनां पुच्छं	११८, १८।
दुर्गेनात् शर्मनाकायात्	५५४, १।	दुर्गे विदुषां जाते तु	१५, ११।
दुर्गेनात् नवावाचं	५६४, ११।	दुर्गादे पदनामां	१५१, १०।
दुर्गादर्शनाम्नः	११४, १।	दुर्गासकृच्छं प्राची	१०६, १।
दुर्गावर्धि चान्द्रमुद्रमि माचं	११५, १।	दुर्गासकृच्छं पुष्पैश्च	१४, ११।
दुर्गे तु वायवाचक	१४८, ०।	दुर्गासकृच्छं कुर्वात्	१५८, १५।
दुर्गे नवनां चतुर्णां	८४, ५।	दुर्गासकृच्छेन	५४४, १।
दुर्गे नात् न कुर्वीत	८१, १०।	दुर्गासकृच्छं वाः कुर्वात्	१०८, १०।
दुर्गे नात् विद्वन्मनु	८१, १५।	दुर्गासकृच्छादि	१८१, ११।
दुर्गां नदीपते विद्विन्	५१५, ०।	दुर्गासकृच्छस्यैव	००, १।
दुर्गादेवु चि कीमारी	१८१, १०।	दुर्गासकृच्छा यो वे	१४६, १८।
दुर्गायै चरे वसायुजे	४८, १।	दुर्गासकृच्छस्यैव तु	८१, ३०।
दुर्गायैवाधिके विद्वे	४८४, १४।	दुर्गासकृच्छो नवात्	१३, १०।
दुर्गे दिने कवचकु	४८१, ११।	दुर्गासकृच्छं न च कुर्वीत	५४०, १३।
दुर्गासकृच्छेनात्ते भाजे	१०, १४।	दुर्गासकृच्छु विवे वचे	१११, १८।
दुर्गासकृच्छेः पूतं	८१, ११।		५१५, १८।
दुर्गासकृच्छं प्रवाच्य	११, ८।	दुर्गासकृच्छं विष्णुविद्वा च	१८, १८।
दुर्गासकृच्छे प्रवादकां	१११, ११।	दुर्गासकृच्छं प्रजापत्य	१८१, १८।
दुर्गासकृच्छं वप वप	१४, ८।	दुर्गासकृच्छं प्रजापत्य	३०३, १०।
दुर्गासकृच्छं यो विष्णुः	११५, १०।	दुर्गासकृच्छं विद्वे	१८५, १८।
दुर्गासकृच्छं यो विष्णुः	१४८, ११।	दुर्गासकृच्छं प्रजापत्य	३०३, १०।
दुर्गासकृच्छं यो विष्णुः	१४०, १५।	दुर्गासकृच्छं विद्वे	१८५, १८।
दुर्गासकृच्छं यो विष्णुः	१४८, १५।	दुर्गासकृच्छं विद्वे	१८५, १८।

द्विर्लङ्घितायाः क्तवः	११७, ११ ।
द्विर्लङ्घिते चरे वाचि	१७०, ० ।
द्विः श्लो द्विः मया क्तवः	१७८, ८ ।
द्वी द्वी वाचोदिवाची क्तवः	११८, ११ ।
द्वीचक वादिरे वेपु	११९, १८ ।
ध ।	
धवं धावं चरे क्तवः	१७७, १० ।
धनुःसप्तधाचक्षो व	१८१, ८ ।
धरणा दुःखसभूतिः	११८, ५ ।
धर्म ज्ञानज्ञ वेदायं	११८, ८ ।
धारधारकलोकाव	१८१, ४ ।
धन्वा वा जयनी लोके	५०८, १० ।
धाव्यमसं तथा श्रावं	१५८, १८ ।
धाव्यानां कुतुम्हिवो	१००, ११ ।
न ।	
न कदाचिवाचारेवे	१८०, ११ ।
न कुण्डकारं वितरेत्	१८०, १८ ।
नक्तं जेतपतुर्हन्ता	४५८, ११ ।
नक्तं कुञ्जित च नरः	१४, १५ ।
नक्तं प्रविद्याक्रमनोदवं	५०, ११ ।
नक्तारिजमनोमे तु	१०४, ० ।
नक्तारी चरणी वः क्तवः	१८, १८ ।
नक्तर्षं देवदेवः	१९, १ ।
नक्तपदार्थनाश्रमं	१७, १९ ।
नक्तपान्तिः प्रथेवाप	१४४, ११ ।
न क्तरे धार्मिकं कुञ्जीत्	४८१, १ ।
न क्तरे विवाहिकात् पूषं	१८५, १ ।

न चाम्बामि सुमन्वीवि	१९१, ११ ।
न तथा तुभन्ति त्रिवा	४४७, १८ ।
न तथा नरकलोमः	११७, १५ ।
न ददाति नवां नवा	५१८, ११ ।
न दद्यात् भास्कराचार्य	१९१, १८ ।
न दानं न तपो दौमः	५०४, १८ ।
न दूर्जयाचं वेदेवी	१००, १९ ।
नद्यां वसुजनाभिन्वा	१०८, १० ।
नद्यां वासुदेजीवे	८१, १ ।
नद्यां भार्गवदिने	४८९, १४ ।
न धिर्वचति वः धावं	८१, ११ ।
न धीठपदयोः कार्यं	१४४, ८ ।
न धूमी वितरेवृषं	१०१, ११ ।
नवकारिच येकेन	१०१, १० ।
नवःक्षाने कथा नूपात्	१५८, ८ ।
न निचोकृत्य दद्यात्	१०९, १ ।
ननी भगवते नूपात्	११५, १५ ।
न नचवृषं कुपाचि	१०१, ११ ।
नववाणवनाचं वि	११९, १५ ।
न लोके वास्तवे नाचि	१८७, १ ।
नवदुर्गाक्षया पूषाः	१८९, ५ ।
नवमे दिवसे दहः	११९, ११ ।
नवेकु प्रसंसदहं	५१७, ११ ।
नरो दीक्षामनं दद्या	५१७, ८ ।
नवनी वाचनीविवा	५१५, १० ।
नवनी उपनाश्राव	८१, १५ ।
नवनी नववर्षाचि	४७, १५ ।
नवनी तु चरा पूषा	४१, १० ।

नय्यां वसु-विद्याजी	४१, ४ ।	वाशि जीवां प्रकल्पना	४०८, १०१
नय्यां वशिदानव	२०४, १८ ।	नित्यं इवीरपनयोः	२०८, १००
नय्यांनिकभक्तव	४१, १९ ।	नित्यं नैमित्तिकं कार्यं	२०८, १०१
नय्यां पूजयेद्यस्य	२०८, १९ ।	नित्यस्य कर्मयो वासिः	२०८, १०१
नयां नैव नय्यायां	४५९, १२ ।	निदायकाये पावीषं	२९०, १०१
	४८९, ० ।	निमित्तं काष्ठमाश्रित्य	२०८, १०१
नवीदये नयात्रे च	१८४, ० ।	निम्बस्य भक्षयं नैषं	८०, ८ ।
	४८०, ० ।	निरंशं दिवसं निदिं	२९०, १०१
नवाहासभने देवी	४८०, १९ ।	निर्ममं मन्त्रिनं	२९०, १०१
न प्रज्ञाय मतिं हयान्	५०१, ८ ।	निरंशं मन्त्रिनं जीवं	२९९, १०१
न काश्चानं वपट्कारं	१८४, २ ।	निर्माणात्पुस्तकीमाहा	२८९, १९९
नामविद्या च या वही	५१, ९ ।	निर्माणापारी निम्बोद्य	२०८, १०१
नामविद्या न-कर्मणा	१९, १२ ।	निर्माणापरिची चास्त्रा	५५९, १९९
नामानिदुःख पश्यां	२४, १५ ।	निर्माणां वीपयोक्तव्यं	२८२, १०१
नाङ्गीनक्षत्रदिवसे	११९, ९ ।	निवेद्येत् पुत्रोभावे	२८९, १०१
नाङ्गीपञ्चा तु नाचयं	१९५, ० ।	निवेद्येत्पुत्रार्थे	२८८, १०१
नाशि देवी वशिं तनु	०८८, १० ।	निशि सापो दिवोत्तमं	४०८, १९०९
नाहने निधियन् किञ्चिन्	२८८, ८ ।	निशीथे वरदा अस्त्रीः	४५४, १०१
नाहीधितो विद्येयात्	११८, ० ।	निषेकादिः प्रजापतः	५०४, १०१
नाद्यान् अर्थपदान् पूर्णं	१०४, ५ ।	निडोविने तद्याज्ये	११८, १९९
नाधीयित नरो नित्यं	५९५, ९ ।	निद्यावान् राजमायां	४५८, १०१
नामापिधीपकारथैः	१८०, ० ।	नीचैराद्यनकाराद्य	१९०, १०१
नाभ्यस्तनये न च भूमिपुत्रे	८८, ४ ।	नीराजयं दग्ध्यान्	२०८, १९९
नाभं नये त्रिरोजं	१८८, ९ ।	नीलवीरो रत्नमिराः	२८९, १०१
नारिकेष्टं कथितव	२८८, १९ ।	नीलोत्तरीयैर्निदिष	२९९, १०१
नारिकेलजलं प्राये	२८०, १० ।	नेचेतोयनमादित्यं	२८८, १०१
नारिकेलीविषिक्तैः	४५४, १९ ।	नेचवीजस्य तथानु	२०८, १०१
नासीयादस-तन्वादी	१०९, १ ।	नेचनये दिग्भासकं	२०८, १०१

निम्निष्ठादि काव्यादि	१००, ११ ।	पर्व पुत्रं वृक्षेय	११०, ११ ।
निरन्तर्येण वा वाचं	१११, १० ।	पर्व पुत्रं वृक्षं वीर्यं	१११, ११ ।
निक निर्वानवेदीयं	१२०, ११ ।	पश्चात्पि च पुत्रादि	११२, ११ ।
निर्यं वृष्टिने वाने	१२२, ८ ।	पत्नीविकर्म्मनं रात्री	१००, ११ ।
नखयाः प्रथमादिवाः	११८, ८ ।	परमायुनि वावनि	१०२, ८ ।
न्यासक्रमेण देहे से	१०५, ११ ।	परमात्रं पित्रवत्	१२२, १० ।
		परारोपितवृक्षेभः	११५, १० ।
		परिवारजवांशव	११८, ० ।
		पर्वदात्री च संप्राप्ते	८१, २ ।
		पर्वेण न निष्ठं	२१, ११ ।
		पर्वेण मार्गोपित	२१, ८ ।
		पर्वेणैव पर्वेच	१११, १२ ।
		पशुना पश्चिमां वापि	१२०, ११ ।
		पश्चात्तु पारवं कृत्वात्	५०५, ११ ।
		पाशं पादाभ्यां दद्यात्	१५०, १० ।
		पाशादिभिश्च निवेद्यैः	०१५, ११ ।
		पाशाभ्यांवननीपाद्यैः	१५१, ११ ।
		पायशापूपनिहास-	१०१, ११ ।
		पारश्वारामवातैश्च	११५, ८ ।
		पारश्वारे न कर्मण	०५, १ ।
		पार्श्वयोः वृक्षतो भागी	११५, ० ।
		पाशादिश्चराशयो	१५१, ११ ।
		पिच्छाद् दद्याद्विभिन्नीः	१११, ० ।
		पिच्छभिर्जाडभिस्त्रैः	१००, ११ ।
		पिच्छमात्रपतिवाह-	५५, ११ ।
		पुत्रवृत्तविः संज्ञान्यां	२२, ११ ।
		पुत्रवृत्तौ वृत्तौ वा	२२, ११ ।
		पुत्रवृत्तपुत्रीया	५११, ० ।

प ।

पश्चात्तं पिशाचाय	१११, ५ ।
पश्चादो च एवौ पश्चां	२५, १५ ।
पश्चिमा कल्पवा पाश्या	१२५, १५ ।
पश्चिमां वावतो दद्यात्	१२२, १ ।
पश्चिमां चतुरस्रां	२१, १ ।
पश्चिमां तथा षोडे	१११, ८ ।
पश्ची च प्रकर्म्मणा	१२५, ११ ।
पश्चीप्रथमिवां	१५०, ११ ।
पश्ची वृत्तौ चैव	११, १० ।
पश्चे च तथा भाजे	१८, ११ ।
पश्चमूर्त्तं तथापि	१५१, १५ ।
पश्चात्पि मनोवैद्य	१११, १० ।
पश्चात्तत्रमे भागी	११०, १० ।
पश्चात्तत्रौ	१०१, ११ ।
पश्चात्तत्रेण च शार्वं	१२१, १२ ।
पश्चात्तद्वत्पश्चादः	११८, ११ ।
पशुपुः प्रतिपाद्यां वा	५११-१० ।
पशुके वृक्षे वादे	१८, ११ ।
पशुं वा अविचरति	१०८, ० ।
पशुं षोडश वा वाटी	१०, ५ ।

पुनर्वशी देवपुरी	५१५, ११ ।	वीणादिपुत्र च वासिपु	४७५, १५ ।
पुनर्वशीसर्वतोः	५१७, ११ ।	वीची चेत् पुष्यापुत्रा	४७६, १५ ।
पुनर्वशीसप्तम्यादि	४१०, १० ।	वीचे कनकदायिभ	४७७, १५ ।
पुनर्व मा यदि वा च	१११, १ ।	वीचे वीचे कनकपत्रे	४७८, १५ ।
पुनर्वदि मङ्गलपक्ष	११८, ११ ।	वीचे तु पुष्यामचये	४७९, १५ ।
पुनर्वदिरेवकारितं	११७, ७ ।	वीचे मासि चदा रेवि	४८०, १५ ।
पुनर्वदिपत्र प्रकाशे	१११, ११ ।	वीचे मासि तु यो दद्यात्	४८१, १५ ।
पुनर्वदिद्वारपक्षादि	११, ११ ।	वीणा पुनर्वशीपुत्रायां	४८०, १५ ।
पुनर्वशीच विवेदीः	१८१, १० ।	पुनर्वशीत् प्रोक्षताः कर्माः	१११, १० ।
पुनर्वशीचपुत्रैः	११५, ५ ।	प्रथमेत् प्रातःपञ्चाय	११७, ११ ।
पुनर्वशीचपुत्रैः	१७७, ७ ।	प्रतिपदायनायका	११, १७ ।
पुनर्वशीचपुत्रैः वा योमाः	११६, १ ।	प्रतिपदा द्वितीया च	११६, १७ ।
पुनर्वशीचपुत्रैः पविः	११७, ११ ।	प्रतिपदायनायकाः खान्	११७, १७ ।
पुनर्वशीचपुत्रैः वा योमाः	१८८, ११ ।	प्रतिपदायनायका	११७, १७ ।
पुनर्वशीचपुत्रैः त्रय्या	५१, ७ ।	प्रतिपदायनायका	११६, १७ ।
पुनर्वशीचपुत्रैः कृत्वा	१७१, ७ ।	प्रतिपदायनायकाः खान्	११७, १७ ।
पुनर्वशीचपुत्रैः कृत्वा	१८, १ ।	प्रतिपदायनायका	११७, १७ ।
पुनर्वशीचपुत्रैः कृत्वा	१८, १ ।	प्रतिपदायनायका	११७, १७ ।
पुनर्वशीचपुत्रैः कृत्वा	११, ७ ।	प्रतिपदायनायका	११७, १७ ।
पुनर्वशीचपुत्रैः कृत्वा	१७७, ११ ।	प्रतिपदायनायका	११७, १७ ।
पुनर्वशीचपुत्रैः कृत्वा	४११, १५ ।	प्रतिपदायनायका	११७, १७ ।
पुनर्वशीचपुत्रैः कृत्वा	१८१, ८ ।	प्रतिपदायनायका	११७, १७ ।
पुनर्वशीचपुत्रैः कृत्वा	४०, ८ ।	प्रतिपदायनायका	११७, १७ ।
पुनर्वशीचपुत्रैः कृत्वा	४८१, ८ ।	प्रतिपदायनायका	११७, १७ ।
पुनर्वशीचपुत्रैः कृत्वा	४११, १५ ।	प्रतिपदायनायका	११७, १७ ।
पुनर्वशीचपुत्रैः कृत्वा	४११, १५ ।	प्रतिपदायनायका	११७, १७ ।
पुनर्वशीचपुत्रैः कृत्वा	४११, १५ ।	प्रतिपदायनायका	११७, १७ ।
पुनर्वशीचपुत्रैः कृत्वा	४११, १५ ।	प्रतिपदायनायका	११७, १७ ।

भक्त्या वक्ष्ये पुत्रान् कुम्भान्	१२, १० ।
भक्त्यैरवक्ष्ये स्वपतिं	१८१, १० ।
भक्त्या चो विनाशो च	११४, १ ।
भक्तिं वापि स्वमारब्ध	११९, १० ।
भक्तिं वापि विवेके पक्षे	११८, १ ।
भक्तिं कृत्वा कर्तुं शक्नोति	११२, ८ ।
भक्त्या चैव संवृत्ता	१०, २ ।
भक्त्या चैव संवृत्ता	१२०, १० ।
भक्त्या चैव संवृत्ता	११४, १८ ।
भक्त्या चैव संवृत्ता	१११, १० ।
भक्त्या चैव संवृत्ता	११२, १ ।
भक्त्या चैव संवृत्ता	४८९, १८ ।
भक्त्या चैव संवृत्ता	८१, ८ ।
भक्त्या चैव संवृत्ता	४४८, १० ।
भक्त्या चैव संवृत्ता	४४२, १० ।

म ।

मकरन्दे रवी मासे	४८१, ४ ।
मकरन्दे रवी मासे	४८०, १२ ।
मकरन्दे रवी मासे	१११, ११ ।
मकरन्दे रवी मासे	४४०, ८ ।
मकरन्दे रवी मासे	१०२, ४ ।
मकरन्दे रवी मासे	११४, ११ ।
मकरन्दे रवी मासे	११२, २ ।
मकरन्दे रवी मासे	११८, ११ ।
मकरन्दे रवी मासे	११०, ११ ।

मनुवासे इवे चैव	१०, १०-१००
मनुवासे तु संमते	११२, १४ ।
मनुवासे चैव	११९, ११ ।
मनो वापि विवेके पक्षे	११०, १२ ।
मन्थनावापिके हे हे	११४, १० ।
मन्थनावापिके वापि	११, ० ।
मन्थना संवृत्तस्य	११२, ११ ।
मन्थनावापिके	११४, १० ।
मन्थनावापिके	११८, १ ।
मन्थनावापिके	११८, ११ ।
मन्थनावापिके	११४, ११ ।
मन्थनावापिके	१००, १८ ।
मन्थनावापिके	११०, १० ।
मन्थनावापिके	१००, १० ।
मन्थनावापिके	११२, १० ।
मन्थनावापिके	११२, १८ ।
मन्थनावापिके	११२, १ ।
मन्थनावापिके	११२, ० ।
मन्थनावापिके	८०, १८ ।
मन्थनावापिके	८१, १ ।
मन्थनावापिके	८०, ११ ।
मन्थनावापिके	८०, १० ।
मन्थनावापिके	४१, १ ।
मन्थनावापिके	८०, ८ ।
मन्थनावापिके	११२, १० ।
मन्थनावापिके	१०१, १० ।
मन्थनावापिके	११८, ० ।
मन्थनावापिके	११४, १८ ।

महिषासुरपुत्रेणु	४२१, २६ ।	मार्गशीर्षेणु श्री मर्ग	४२२, २६ ।
महीदरी तु श्रीराधा	२१०, २८ ।	मार्गशीर्षे विष्णु पत्रे	४२२, २६ ।
माघश्राद्धमहोत्सवे	०६, ६, १० ।	माघश्री मणिका कुम्भी	२१८, २१ ।
	१००, ८ ।	माघपञ्चमितीयाद्य	२१५, २२ ।
माघमासे तु व्रतार्था	५०२, १० ।	माघपञ्चमे वरा पत्रे	४०, १५ ।
माघमासे शुक्लपत्रे	५०४, ८ ।	माघि भाद्रपदेऽर्था	२१८, ० ।
माघादिपञ्चमासिणु	२१८, २१ ।	माघि भाद्रपदे शुक्ला	२११, ५ ।
माघान्तकारद्वादश्यां	४८६, १८ ।	माघे मधकसावका	२१६, १ ।
माघाश्विने भूतदिने	०५, १४ ।	माघी रवेः क्षान्	२१४, १८ ।
माघे माघि तथा शुक्ला	४८८, १ ।	मिथुनेऽष्टादशे भागे	२१०, ५ ।
माघे म.शि मिकाम् वस्तु	४८६, १५ ।	मीनकर्कटयोर्मेघे	१४१, ११ ।
माघे माघि तु वा शुक्ला	५०४, १ ।	मुक्ते मणिनि भुञ्जीत	१०४, ० ।
माघे माघि तृतीयायां	४८०, १८ ।	मुकुटैर्वाग्निं विज्ञायु	२१८, २१ ।
माघे माघि रत्नव्यापः	४८०, ११ ।	मुकुटैः पतितेष्वेव	२१२, ११ ।
माघे माघि शिवाऽर्था	५०२, ५ ।	मुखां माघं माघि माघि	२१६, १४ ।
माघे माघि शिवे पत्रे	४८८, १४ ।	मङ्गरीभिः कुत्रावाद्य	१००, ११ ।
माघे माघाश्विने पत्रे	४८०, १० ।	मुग्धां विना तु वज्रवत्	२५६, ६ ।
माघे माघपुषि खानं	४८६, ११ ।	मुनिभिर्हिंरजवस्तु	१०४, १२ ।
माघे शुक्लपञ्चम्यांणु	४८८, ० ।	मुरा माघी तथा कुडं	४०५, १० ।
माघे शुक्लतृतीयायां	४८०, ११ ।	मुडिवाद्यविमिश्रित	२५४, ६ ।
माघ्यां बुधा तिथौ खानं	५०६, १ ।	मुग्धैर्वापरी न क्षान्	५५, ८ ।
माघरं पितरवाधि	४८४, ११ ।	मुक्तिं भावे तृतीयाये	१८०, ११ ।
मातृश्राद्धं चतुर्थं	२८८, ११ ।	मृकमन्त्रं चतुर्थाये	२५१, १ ।
मातृकामाचमोत्सव	११५, ४ ।	मुखाभावेऽपि व्रतार्था	२१०, १५ ।
मागार्थं भास्करे पुष्यं	१०८, १ ।		२१८, ११ ।
माग्याता चक्रवर्त्तनीन्	४१, १० ।	मूलेन मूर्ध्नि संकल्प्य	१४८, ११ ।
माघाश्विनीपदायेन	२८१, ११ ।	मन्त्रकर्तृत्वं ज्ञानी	१०४, १८ ।
माघाश्विनीकामवीज-	११८, ४ ।	ममादिरामिद्वयभाषुभोजान्	२१८, ६ ।

समस्तस्येऽस्यस्ये	५०५, १८ ।	यथाशक्ति च संशय	१०५, १९ ।
समस्तस्येऽस्यस्ये	१८५, १९ ।	यदा याम्ना, भवति	११०, १० ।
स्येऽस्यस्ये संशयस्ये	११४, १० ।	यदा याम्ना चि भवति	७८, १० ।
स्येऽस्यस्येऽस्यस्ये	१००, १५ ।		४८५, १९ ।
स्येऽस्यस्ये संशयस्ये	५१५, १० ।	यदा यत्तुदेवीयानं	११, ७ ।
स्येऽस्यस्ये च संशयस्ये	१४०, १८ ।	यदा भवेदतीवास्या	५५, ३ ।
स्येऽस्यस्येऽस्यस्ये	११८, १४ ।	यदा यत्तुदेवीयानं	८, ८ ।
स्येऽस्यस्ये संशयस्ये	१४४, १० ।	यदेवाकाशतत्त्वः	१००, ७ ।
स्येऽस्यस्ये कपित्थस्ये	१८५, १० ।	यदीभयवापि दिने	७९, ८ ।
स्येऽस्यस्येऽस्यस्ये	१५८, १९ ।	यद्वाति नवाकाश	१५८, १ ।
स्येऽस्यस्ये संशयस्ये	४१४, ५ ।	यद्यत् करोति तत्त्वम्	१९०, १० ।
स्येऽस्यस्येऽस्यस्ये	१००, १९ ।	यद्यद्विद्वत्तमं शोके	५०९, १९ ।
स्येऽस्यस्ये संशयस्ये	८९, १ ।	यद्द्वर्धनस्येऽधिकमासुयुग्मं	११९, ५ ।
स्येऽस्यस्ये संशयस्ये	१८९, १ ।	यथाकाशतत्त्वस्ये तु	५००, ४ ।
		यत्तं मन्त्रस्यं प्राक्तः	१४०, ५ ।
		यथासं चयिता यति	१९, १८ ।
		यत्तद्वयं याम्नादि	१०८, १ ।
		यत्तिराचतुषोषीय	८९, ७ ।
		यत्तिद्वयेकपादेन	१८९, ९ ।
		यत्तु मातृपवाक्येन	१००, १९ ।
		यत्तु भाद्रपदे मासि	१८८, ७ ।
		यत्तु अन्तर्धमासाद्य	११९, १९ ।
		यत्तुद्विद्वत्दिने भक्ता	५४१, १८ ।
		यत्तु दद्यात् विना वैनां	५०८, १९ ।
		या काचित् प्रतिपदिवा	७८९, १९ ।
		यादि यथाशक्तिः	५५९, १९ ।
		यावत् यथाशक्तयोः	५५९, १९ ।
		यावत्तमं त्रिविधात्	१९०, ३ ।

य ।

य इत्येहिपुत्रान् भोगान्	४८५, १८ ।
यत्तुपवीतमन्त्रा	१००, १८ ।
यत्तुसाधः क्षितः	१४०, १९ ।
यत्तुच विद्यया विन	४५५, ७ ।
यत्तुद्विद्विद्वत्तुयुग्मं	५९४, १९ ।
यत्तुत्तं यदुपि चार्त्तं	४८४, १ ।
यत्तुद्विद्वत्तु यदुपि विनं	१५९, १९ ।
यत्तुद्विद्विद्विद्वत्तु दानं	१५०, १८ ।
यत्तुत्तु भाग्यं च विद्ययादेति	१०५, १८ ।
यत्तुत्तु विद्ययादेति यथा	११९, १८ ।
यत्तुत्तु देवी यथा देवे	१८८, १० ।
यत्तुत्तुत्तु त्रिविधात्तु	७७, १९ ।

वापनीविद्युत् सोपाधि ११०, ९ ।
 वापनयोः कर्षं देवी १०४, १० ।
 वापनिमकका धृताः १०५, १० ।
 वृषपदुपजानाभि ५०४, १५ ।
 वृषाया वर्णविविध १४८, १ ।
 वृषायेषु वृषानेषु १४९, १० ।
 वृषाभिन्नधृताभि १, १९ ।
 वे कारयन्ति कुर्वन्ति ५०, ११ ।
 वे आदित्यदिने प्राप्ते ५४१, १० ।
 वे विपन्ति वरा मित्तं ५४१, ० ।
 वे विपन्ति पुनखेषां १९०, ११ ।
 वेयं मार्तण्डि मासि ४८१, १० ।
 वेयं दीपाश्रिता राजन् १५४, ११ ।
 वेयं भाद्रपदे श्रुता ११८, १८ ।
 वेः कर्षाभिः कर्षरितैः ५००, ० ।
 वेः कृता इत्यनोविवा ४८, ११ ।
 वेनाम्नासौ भवेद्यद्य १८०, ११ ।
 वेनो महापयोदम्ना १५८, ४ ।
 वेो वराः कार्त्तिके मासि ४५८, १ ।
 वेो वाचनानुपधि ४८१, १० ।
 वेोऽपि वाचपुत्रं मासं १४१, १० ।
 वेोऽन्दनेर्षं प्रकुर्वन्ति ५४१, ४ ।
 वेोऽन्दनेर्षं न भुञ्जीत ४१, ८ ।
 वेो वोषाद्वयवाक्याम् ४०, १ ।
 वेोऽर्षं वेदिविपदुर्गं १०८, ११ ।
 वेो वा वज्रवेदेऽर्षं १५८, १५ ।
 वेो विद्विः पूर्वार्धे चिह्नं ५९८, १ ।
 वेो वरोति वरो मित्तं ४५८, ४ ।

वेो कुर्वन्तु कार्त्तिके मासि ४५०, १० ।
 वेो विवेदेवभक्तो ५१०, १० ।
 वेः श्रुतेषु वनाश्रिताः ५१०, १० ।
 वेः श्रुतेषां चिह्नं चिह्नं ५१०, १८ ।
 वेः कर्षं महापयोदम्ना १००, ८ ।
 वेो काश्चिन् वरितं प्राय ४५८, ११ ।

२ ।

रत्नोच्च पुराणाभि ४५, ५ ।
 रविचन्द्रार्चनाया च ४८, ११ ।
 रविषा कृत्तियो मासः ११४, ५ ।
 रविसंज्ञकते पुषे ११४, ९ ।
 रवो महापराश्रिते ५०१, १९ ।
 रवो रौद्राश्रयादयो १५४, १ ।
 रत्ना कर्षो वरिद्रा च १०१, ० ।
 रत्नाणां वर्णविविधा १५, ५ ।
 रत्नकृतवापाभि ५१४, ११ ।
 राजक्याचनेषां १४८, १९ ।
 राषाणुदङ्गुका कुर्वन्तु ५१०, ५ ।
 राषावेव महादेवी १९०, ० ।
 राषो च जानक्यच १०१, १० ।
 राषो पयोदम्नो प्राय ५१०, ११ ।
 राषो दिवा च वज्राणां ४१८, ४ ।
 राषो कर्षनेषुः ८४, ० ।
 राजनायाञ्च संख्याः १५१, १८ ।
 राजदत्तवर्षाभिः ८१, १५ ।
 ११०, ८ ।
 राजदत्तवर्षं वि ८१, १५ ।

दीक्षासम्पन्नविद्यार्थिनाम्	११५, ४ ।
दीक्षितौ प्रविष्टयुक्ता	४८१, ७ ।
दीक्षितौचरिता मन्वा	१८८, ११ ।
दीक्षितौचरिता चेषं	१००, १ ।
दीक्षितान्वरारणे च	१०१, ४ ।

ख ।

कक्षीमन्त्रं पञ्चमं	१४, १८ ।
कल्याणिका कती कटिः	८८, ५ ।
कम्बे चक्ष तापश्च	१०१, १ ।
कवचाङ्गुलीयतं	५४१, ११ ।
कवचं मार्गशीर्षे तु	४८१, ५ ।
कलाङ्गुलिकादि-	१८४, १ ।
कालाङ्गुलिकादि-	५००, ११ ।
किलिका पूजयेद्वै	१०१, १ ।
किलोपु च समलोपु	५००, ११ ।
कोशिकाङ्गुलिका दिवसः	५५१, ८ ।

ख ।

कन्दराङ्गुलीयः पापः	१११, ८ ।
कवचक तु श्रीराम	१५८, ११ ।
कवचक तु शुकुर्वा	५१८, १४ ।
कवचं चविष्णुकादी	१११, १ ।
कवचं तु कावचकाम	११८, ११ ।
कर्मकामकीनच	५१४, ११ ।
कर्मकामे तुकावचे	१०५, १ ।
कर्म कर्पूरमर्षिका	१०१, १४ ।
कर्मकर्म उकाङ्गिर्षि	११, १८ ।
कर्मकर्मकर्मिर्षि	१११, १५ ।

कन्दाराङ्गुलीय-	५१०, ११ ।
काङ्गुलीयः कर्मका कङ्गुली	४५, ७ ।
कामतस्तु तथा चूर्णं	१८८, ११ ।
कामकुङ्कुमाङ्गुली	१५४, ४ ।
कामा च्छेडा ततो रौन्नी	१४१, १ ।
कामे निवेदयेत् पात्रे	१८८, ५ ।
काचकाङ्गुलीयपञ्चममर्षा	१४८, १ ।
काचकुमावेत्यपि च	११८, ११ ।
कारिका तुक्ते देवी	१५०, ११ ।
कारिकानं प्रकथं कान्तु	१५०, १४ ।
काचकेन समाङ्गुली	१११, १० ।
	५१८, ११ ।
काङ्गुलीयः कर्मकाः	१८८, ५ ।
काचकाङ्गुलीयार्थे	५१४, ८ ।
काङ्गुलीयःभिन्नस्तु	१११, ११ ।
किरादीपापराङ्गुली	४४१, ४ ।
किचकाङ्गुलीयः	५०१, १ ।
किचका नाम्नं कुम्भीतु	१८८, १ ।
किचाय कृष्णमन्त्रे	११४, ११ ।
किचिद्देवेन चाङ्गुली	१८१, ७ ।
किमा निवेद्यं मन्वाद्यैः	१४५, ११ ।
किमेव मङ्गुलीयः च	१४१, ११ ।
किपञ्चको तथा कला	१५४, ८ ।
किपाया वेदविष्णुया	५१८, १८ ।
किप्रो चकाङ्गुलीयः	१४१, ७ ।
किमङ्गुलीयः किमा	१४०, १० ।
किमङ्गुलीयः किमा	११८, १० ।
किमङ्गुलीयः किमा	११८, ११ ।

विद्ययापदसमाधि-	२३८, १९ ।
विद्युदेतु न यज्जगत्	१७५, १२ ।
विद्विं त्वाज्ञा न यज्जगत्	२८०, ९ ।
विष्णोर्निवेदिताग्नेन	१८०, १७ ।
विष्णोः शिरसि विव्यसं	१९०, ९ ।
विषर्जनं द्रव्यान्तु	२९९, ९ ।
विषर्जयति मानुषे	३५८, ८ ।
विषर्जयेत् परेषुच	५०८, १० ।
वृषवारैव संयुक्ता	३१०, १४ ।
वृषेण दीपो दातव्यः	१७९, १ ।
वृषे तुपारचमये	५१९, १९ ।
वृषिकणे सप्तमीमी	४८२, १९ ।
वृषिके शुक्लपक्ष	४८२, १९ ।
वृषिके शुक्लपक्षे तु	४८२, १९ ।
वृषवृषिकण्डुकेषु	१०४, १० ।
वृषसंक्रमणे दानं	१५८, १९ ।
वेपुसुमेवसुदिता	१५९, १ ।
वेदीचीने विभाजः खान्	२८०, १ ।
वैदिकस्थानिकी नियः	११०, १० ।
वैनाशिके ऋषे उदं	८०, १९ ।
वैशाखमासक तु या	१४९, १८ ।
वैशाखे कार्तिके मासे	५०९, १८ ।
वैशाखे पुष्यपक्ष	१७९, १९ ।
वैशाखे मासि राजेन्द्र	१५९, १ ।
वैशाखे शुक्लपक्ष्या	१५९, १९ ।
वैशाखे शुक्लपक्षे तु	१५९, ९ ।
॥	१५९, ५ ।
वैशाखे नः चिद्विनाशं	१७९, ४ ।

वैशाखक कर्त्तव्यार्थ	१९२, ८ ।
वैशाखं चो चतं पूर्वं	१७९, ९ ।
वैशाखां चौर्यमाखान्तु	१५८, १०-१५ ।
वैशाखमासि प्राज्ञो	५०९, ८ ।
वैशाखरः प्रतिपदि	१८, ९ ।
वसंतं विशाखुषे प्राज्ञं	९९, ५ ।
वसन्ति कार्तिके यज्जे	४५९, १९ ।
वसती प्रपूजयेद्वेदी	१७८, १९ ।
वसने न चिद्विनाश	४५५, ५ ।
वसतीपवाचमियमान्	५०८, १० ।
वसतीपवाचमियमैः	४५९, १९ ।

श ।

शत्रुपिच्छान् प्रदद्यात्	१८१, १४ ।
शत्रून् सर्वैरया मित्रान्	१४४, १८ ।
शत्रोमासि चि शुभेव	५०९, ९ ।
शत्रुध्वजविपानाहः	३४५, ४ ।
शत्रु-पक्ष-जहापक्ष-	१४९, १८ ।
शत्रु-दुर्गविनाशैव	३७०, १८ ।
शत्रु-मन्त्रेण संशोध	१४४, ९ ।
शत्रुमखान्तुमा प्रीक्ष	१४९, ७ ।
शतपथाधि चान्यानि	१९८, ८ ।
शतमित्युषवे दानं	१९४, १९ ।
॥	१४५, १५ ।
शनिचरदिने दाना	५४५, १० ।
शन्दाकारैकमरु-	१९९, ५ ।
शनीपत्रं उच्यते	१९८, १८ ।
शपथीषीषीमये	४०, १९ ।

अरुणचंभरीः केषिन्	४५६, ८	अज्ञापके चतुर्थांशु	३१६, १८
अरीरं शीतवेदादी	११५, १	अज्ञापके चतुर्दश	३१४, ७
अग्निप्रवचनावुक्ता	२८, १०	अज्ञापके त्रिभिर्पाद्या	१६, १०
अज्ञानकथनानाद्य	४०१, १६	अज्ञापके तु सप्तम्या	२३, १६
अर्धं वाहरणं वाक्	१०१, १२	अज्ञापके नवं धान्यं	४५१, १०
	२८०, १	अज्ञा अत्रयैः कर्म्या	४७, ८
अक्षयामत्रिकामोर्ध	५२८, २	अज्ञाहारकचंयुक्ता	२१, ५
अक्षयामत्रिका चष	५४०, १०	अज्ञायां नाचमाचक्ष	५०१, ६
अक्षयामत्रिकायाच	५१७, ७	अज्ञाहम्यां पुनर्देवी	५०१ १८
अक्षयामत्रिकायानु	५४०, ११	अज्ञाहम्यांशु क्रावक्ष	५०२, २
	५४१, ५	अग्निः सधुतसकारः	११८, १
अक्षयामत्रिकायाच	५२८, १६	अग्निः सधुच पावीनः	११८, १०
अक्षयामचमीषे तु	५४१, १५	अग्निवत्कुडमनुवः	५६८, ११
अक्षयामे कर्षी चन्ने	१४६, ८	अद्यः अद्यैच अद्यैषु	११५, ६
अक्षयामे खानरे च	१५१, १०	अन्नेन दद्याद्यः कन्या	५०५, १२
अग्नीवाडी कुडवाधि	१०, १	अन्नेन वे प्रवच्छन्ति	५०४, ११
अग्नीवचक्षं सुतं	१८२, १४	अप्रक्ष द्विजमनुवा	५००, ११
अग्निवाधितं चक्षे	५११, ११	अप्रायां नाधिकं धार्यं	५०४, ११
अग्निवा घोरा तथा प्रेता	७५, ८	अप्रायं अप्रचम्यर्धं	५६०, ११
	१६१, १०	अग्ने क्वं भवेदुतं	५०२, १८
अग्निवा शान्ता सुखा राजन्	२०, १४	अग्नी वासुपनीतो वा	५६८, २
अग्नीवदंनसुसुक्ष्म	११२, १२	अथं पशं तप क्षयं	१४८, १५
अग्निवाधितं मधुरच	६४, १	अथाचमनपीनक्ष	११५, ८
अग्नीवादीन्मं दद्यात्	४८६, ५	अथं प्राक्षयमनुवा	५६८, ६
अग्नीवासे मद्यानक्तिं	४८६, ८	नावयित्ते सधुमन्ने	१५, १६
अग्नीवैरि जलदीपं	४४१, ११	नावं तेनाधि कर्मणं	२५६, ८
अज्ञापकक पूजाधि	११६, १६	नववादिनवं ज्ञाती	१०४, ११
अज्ञापककं सप्तम्या	२३, ११	नववेन सनापुक्ता	२१०, ११

बापकी होईलवकी	१८१, १५ ।
कोनुपच कचेबापि	१४८, ५ ।
वीरामतोपकी प्रीता	५१५, ० ।
कोपं नचपुकी चिळा	१११, ० ।

ख ।

वक्रीमिमुळेजीवे	१०९, १५ ।
वक्रीमिमुळेसचबापि	४८४, ४ ।
वक्रीमिमुळे वाप्यच सत्ते वा	८०, १८ ।
वक्रीमिमुळे चिदिमात्रोति	१०१, ९ ।
वक्रीमिमुळे चः सम्यक्	१९, ११ ।
वक्रीमिमुळे कर्मेबा	९, ११ ।
वक्रीमिमुळेपमावसा	४, १९ ।
वक्रीमिमुळे पचदमी	८४, १९ ।
वक्रीमिमुळे तु दिवसेमांसः	११०, १८ ।
वक्रीमिमुळे तिस्रमनायुषं	८४, १८ ।
वक्रीमिमुळे को भियतो भूमा	१०, १ ।
वक्रीमिमुळे विस्वतरो कोपं	१९०, १ ।
वक्रीमिमुळे साचं प्रकृर्णित	१०१, १ ।
वक्रीमिमुळेकादप्रमावासा	१०, १ ।
वक्रीमिमुळेकोदासं कुर्वात्	१०१, १ ।

स ।

सक्रीमिमुळे पचात्	१५१, ९ ।
सक्रीमिमुळे तनुवादान्	१५१, ११ ।
सके कातोऽपि सक्रां नं	१४०, ११ ।
सक्रीमिमुळे पुनः कुर्वात्	१०९, ८ ।
सक्रीमिमुळे दमसावा दामं	१४९, १० ।
सक्रीमिमुळे दमसावा पापेः	१८१, १ ।

सक्रीमिमुळे वदा राकाः	१०९, ११० ।
सक्रीमिमुळेविद्यांत	५१९, १११ ।
सक्रीमिमुळेकोर्णं	८१, १११ ।
सक्रीमिमुळेकरदे वेव	११४, ११ ।
सक्रीमिमुळे सभायं	४९, १० ।
सक्रीमिमुळे सत्पावसेनं कुमा	५५८, ० ।
सक्रीमिमुळे सत्पावरात्	५१४, १११ ।
सक्रीमिमुळे नाडनीपुला	१०, १११ ।
सक्रीमिमुळे वेव वा ख्याता	४८१, ९ ।
सक्रीमिमुळे मत्तमुक् दद्यात्	१०, ८ ।
सक्रीमिमुळे पचिकापूजा	११८, १४ ।
सक्रीमिमुळे विस्ववासावा	११५, १८ ।
सक्रीमिमुळे सुप्रतसौखं	८०, १० ।
सक्रीमिमुळे सुप्रतसौखं सम्यक्	१८१, १४ ।
सक्रीमिमुळे भवेदसं	१८०, ८ ।
सक्रीमिमुळे सुप्रतसौखं पुष्यैः	१४९, ८ ।
सक्रीमिमुळे सुप्रतसौखं पूजा	१५०, ५ ।
	१८४, १० ।
सक्रीमिमुळे वापक्रीमिमुळे	८१, १११ ।
सक्रीमिमुळे विस्ववसावै	५१८, १९ ।
सक्रीमिमुळे विविचित्रानं	११०, १० ।
सक्रीमिमुळे कार्मिकेयनु	११, ११ ।
सक्रीमिमुळे सुप्रतसौखं	११०, १११ ।
सक्रीमिमुळेकादमी वच	५१, १० ।
सक्रीमिमुळे वा सुप्रतसौखं	११, १११ ।
सक्रीमिमुळे सुप्रतसौखं कर्मे	११५, १११ ।
सक्रीमिमुळे सुप्रतसौखं बापिः	११५, १११ ।
सक्रीमिमुळे सुप्रतसौखं तीर्थं	११५, १११ ।

सर्वविद्धी काव्यवर्ण	११८, १।	सुवर्षद्वयी कविता	११९, १८।
सर्वोत्तमपि कर्तव्य	८९, ५।	सुरभीवि तथान्यानि	११९, १७।
सर्वाकाशंभोमपदान्	१४०, ११।	सुवर्षतिलकपुत्रीच	१५८, १२।
सर्वाधि परकीयाधि	११८, १५।	सुशिक्षः मन्वरहितः	१०९, ११।
सर्वाभवायां सामान्यं	४५, १।	सुपुत्रावर्णनात्मानं	११९, १९।
सर्वेषामेव वधानां	१००, १०।	सुपुत्रामभयनं वयम्	१८३, १९।
सर्वेषामेव मन्त्राणां	१४०, ७।	सुतके सुतके वीच	८८, १२।
सर्वेषु मन्त्रातेषु	१९१, १८।	सुतकेऽपि नरः शाना	५८, १८।
सर्वेषां काव्यकाराणां	११०, ११।	सुतिकायासुविशेष	५४४, ९।
सर्वेषु जगद्विषये	५९०, ४।	सूर्यपथः सूर्यवारी	१११, १५।
सर्वेषां जलं देवं	५०२, ११।	सूर्यपथवस्तुका वि १०; १८। ४८८, १०।	
सर्वत्र सर्वत्रच	११८, १८।	सूर्यपथे तु नाञ्जीवान्	१०९, १८।
सर्वत्रयोजनयोऽपि	५२४, ८।	सूर्योऽनुवर्तीन्	१४०, ८।
सहितो यत्र इत्येते	७८, १।	सूर्योऽखे मवनाङ्गीषु	७४, ११।
सा तिथिसप्तदशोराशं	१९, ९-८।	सूर्योऽद्वे विपुवतः	११९, १८।
सामसुरराज्य जितेन्द्रियाय	११, ५।	सेवेत भर्षुपश्चिदं	५०७, ११।
सामान्येनार्थेषामेव	१४८, १२।	सोपवासी निशाखे तु	२०८, १२।
सावित्रीमर्ष विना तु	१९९, १।	सोवर्ष राजतं ताशं	२८०, ४।
सा वैशाखजानावका	११८, १०।	सोवीरं माधवं तथं	२८०, १५।
सायनायनाशोराशोः	९५, १२।	सौरसंवत्सरकाले ११०, ११। २४०, ७।	
सायनाशुक्रपुत्रोः ज्ञान्	१८, १।	सौरियाब्दसु मानव	११७, ११।
सायनाशुक्रपुत्रोः ज्ञान्	१८, १।	संकटे विचने प्राप्ते	९१, १२।
सायनाशुक्रपुत्रोः ज्ञान्	१८, १।	संक्रान्ते पूर्वकाशसु	१०७, ८।
सायनाशुक्रपुत्रोः ज्ञान्	१८, १।	संक्रान्तौ द्वाविदि च ५८, ९, १०१, १।	
सायनाशुक्रपुत्रोः ज्ञान्	१८, १।	संक्रान्तौ शुक्रपथे च	४९, ८।
सायनाशुक्रपुत्रोः ज्ञान्	१८, १।	संक्रान्तौ पञ्चशोराशे	११४, १२।
सायनाशुक्रपुत्रोः ज्ञान्	१८, १।	संक्रान्तौ यापि द्वापि	१११, १८।
सायनाशुक्रपुत्रोः ज्ञान्	१८, १।		१४५, ११।

संज्ञान्वास्तुववाच	४६, १७ ।	सवापदेन दद्यात्	२८४, २६ ।
संज्ञान्वास्तुववाचिन	४६, ११ ।	सवेत्याचमनीयम्	१५८, १ ।
संज्ञान्वा यज्ञद्वारात्	८०, ५ ।	सर्वभारतचयेव	४६४, १० ।
संज्ञान्के पुत्रकाष्ठस्य	८५, १ ।	सवामन्त्रेव वदन्	२८४, १० ।
संज्ञान्किपु च सव्यांस्तु	५२६, १५ ।	समुंश्याःसमाधि क्तुः	८९, १५ ।
संज्ञान् तुलसीकाष्ठं	१६९, १५ ।	सर्भानुवा चोपहृते	११०, ८ ।
संज्ञेयं द्वाग्धान्	२६८, १६ ।	सर्वं वा भास्वपुत्रिणां	२०९, १६ ।
संज्ञेय्यं श्रद्धारम्भेव	१५१, ४ ।	सर्वं विशीर्षकुसुमं	१६४, १२ ।
संवत्सरखलं प्रीतिं	५४६, १० ।	सखिकारिकमेवैव	११८, १० ।
संवत्सरे यदा वर्षे	०८, २० ।	सखे नरे तुवाचीने	२०५, ८ ।
संवत्सरस्य प्रथमः	८०, ४ ।	साधूपदं विमलं	१०४, ६ ।
सौतेरुमाससंभोगौ	२१६, १० ।		हृ ।
साम्ना जन्मदिने	५६१, ४ ।	सवनेष्वदेव दद्यात्	२८०, ८ ।
साम्ना मुक्ता च उच्छिष्टं	५०१, १२ ।	सरिषा दीपवे ताक्षी	२१०, १६ ।
सामोयं वसनं पुष्यं	१५८, २ ।	सविषा संकृता वे तु	१०२, १० ।
साने ज्येष्ठे तथा द्वाजे	१०८, १० ।	सविष्णोऽजमं सानं	५०, १६ ।
साने ज्येष्ठे च नैवेद्ये	१०४, ४ ।	सवामदेऽनुजयन्वी	४५०, ४ ।
सानोपवासनियमे	१२, १० ।	सवर्षे शुक्लपत्र्यां	२६, ५ ।
सानं कुर्मन्कि वा मार्ग्यैः	५२०, ४ ।	सवायुक्ते चोरदिने	५४२, १० ।
सानं कृत्वा तु वे वेधित्	१६६, ४ ।	सान्नादि-मद्यतोवेन	४४४, ४ ।
सानं दानं जपो शीमः	८, १४ । २५, ८ ।	सुदवे मतिः मिरवि	१२८, १ ।
सानं दानं जपः पार्वं	८२, १० । १०८, ११ ।	सुदवाय नमः पूर्वै	१२६, १६ ।
सानं दानं तपो जयं	५२२, २ ।	सुदि शुक्तिं त्रिकावाच	१२८, ० ।
सुद्धा कर्ममवाप्नोति	५२५, २० ।	शीमह सतिशैरायैः	४४४, ११ ।
सपत्न्योद्धृतं पूर्वं	१०६, ११ ।	शंभे वपांस्तु कन्याखे	२४६, ८ ।
सम्यक् शुद्धभावे तु	११८, १८ ।	शान्तिपुक्ता ततो शीम्	५४२, १० ।

वर्षक्रियाकौमुदी ।

श्रीश्रीसीतारामाभ्यां नमः ॥

दिनाश्लोचति धातरि ऋजवधूचिन्नेषु पाश्लोचति
श्रीराशि सुवति प्रसादविहितश्यामान्जुजश्लोचति ।
बभेषास्रस्रपातुरी जस्रधिजावग्राज्जुजेऽश्लोचति
शौशोभारहराय सादवकुशोत्तंसाद्य तस्यै नमः ॥ १ ॥
धुनोतु ध्वान्तमस्त्राकमन्तसिन्नाभिसन्भृतम् ।
गोत्रिन्दवदगोदस्रत्पास्रजन्यजघधनिः ॥ २ ॥
येन ज्योतिषपद्धयेषु निगरां मार्त्तस्रग्निन्वाधितं
श्रीगोविन्दपदारविन्दयुगले शौशामरासाधितम् ।
वेदान्तास्रतिसन्नातधिपचगोश्लेषे हिमाद्रौधितं
केषां नो परिश्रीक्षितो गद्यपतिर्भट्टः यतां दृग्निधः ॥ ३ ॥
तत्तनुजन्मा विदुषामसुरागमधूशिकाभिराशिकः ।
मधुरिपुपदारविन्दस्रद्वान्तमाधुरौरवाभिन्नः ॥ ४ ॥
शाशोश्याशिकसंश्रानविकसं दृष्टा पुरासाश्वपि
श्रीकाः सन्मन्यो त्रिनिश्व सुनिभिर्मन्वादिनिः संहिताः ।
श्रीगत्तमपदारविन्दविश्वदृष्टिभरोद्देवतः
श्रीगोविन्दकविः करोति संहितां कर्मश्रियाशौशुदीम् ॥ ५ ॥

च च संवत्सरकृत्ये निरूपयौथे प्रायशः कर्माधिकरत्नवा
विहितानां तिथीनां प्राधान्यात् प्रथमं तावन्तिथिरूपनिरूप-
पूर्वकं कर्मापयुक्तभागा निरूप्यन्ते ।

तिथिरूपसुत्रं सूर्याधिष्ठाने,—

चर्कादिनिःसृतः प्राचीं वद्यात्यहरहः शशी ।

१[भागैर्दादशभिस्तस्यान्तिथिद्यान्त्रमवं दिग्म् ॥]

तच्चन्द्रयानमंग्रैश्च श्रेया द्वादशभिस्तिथिः ।

चमावस्थान्तच्छेषे सूर्याचन्द्रमयोः वहावस्थाननियमः, प्रतिपदा-
रन्ने चर्कादिनिर्गतः सन् शशी प्रत्यक्षमर्कात् प्राचीं दिग्ं प्रयाति
तन्मध्यह्नं चन्द्रश्च प्रयाणं द्वादशभिरंग्रै परिमितं तिथिरेका श्रेया ।
१वावता काखेनाकर्मवधिं कृत्वा द्वादशांशपर्यन्तं चन्द्रश्च प्रयाणं
क्यात् च कासः तिथिः सादित्यर्थः ।

तच्च चन्द्रश्च द्वादशांशप्रयाणं कदाचित् समगत्या षष्टिभिर्दशैः
कदाचिन्नान्दगत्या किञ्चिदधिकैः कदाचिच्च शीघ्रगत्या किञ्चि-
द्भूनेर्भवति । एवं चिंश्रद्वादशांशप्रयाणे चिंश्रन्तिथयः स्युः पुनरपि
द्वांशे वहावस्थानमिति । तासाञ्च चिंश्रन्तिथीनां वपाकर्मं प्रति-
पदाद्वयः संज्ञाः ।

प्रथमपक्षदशद्वादशांग्रैः सूर्याचन्द्रमयोः षड्वाङ्गान्तरं भवति,
च च प्रतिपदादिपौर्षमाखनः शुक्लः पक्षः, श्रेषैश्च प्रतिपदादि-
द्वांशतः कृष्णः पक्षः । शुक्लपक्षे प्रत्यहं चन्द्रश्च कक्षादृष्टिः कृष्णे
च वक्षः । एवं पक्षद्वयेन चान्यो मासो सुख्यो ज्ञातव्यः ।

१ च च शुक्लके,— []—चिञ्चितपादहनं नास्ति ।

२ च च कृष्णके,— वीचत्प्राथम्येन ।

तेनाकां कर्मिर्नकाकमारभः चन्द्रस्य प्रतिपदादश्यां कर्मा-
काकक्षिधिरिति सप्तमं सम्यगम् ॥

अन्वे तु चन्द्रस्य प्रत्येककक्षाणां दृष्टिफलकाक्षिधिरिति
वदन्ति । तस्मान्दं, अथ दृष्ट्योर्दयोरननुगमकाले^१ कर्माकर्षतापत्तेः,
अथेन्दुराद्ये प्रहरेऽवतिष्ठते चतुर्धभागोनकक्षावशिष्ट इति कक्ष्योक्त-
परिशिष्टवचने तिचिदस्ये एककक्षाचयप्रतिपादनाच्च ।

तत्र यथा तिथौ चत्वार्य विहितं वा तिथिर्यस्मिन् दिने,—

“पूर्वाह्णे वै देवानां मध्यन्दिनं मनुष्याणां पराह्णः पितृणा-
मित्यादिमुक्तिभिः, तथा पूर्वाह्ण एव कुर्वीत देवतानाञ्च पूजन-
मित्यादिस्मृतिभिश्च” यथायथं विहितेषु दिवाः [पूर्वाह्णमध्याह्ण-
पराह्णरात्रिकांशेषु] सम्भते, तत्र काले तस्मिन् दिने तस्मिन्निथौ
कर्मानुष्ठानमसंग्रथमेव ।

यदा तेषां तिथिर्दिग्दशये कर्माण्योऽप्या विहितकाले सम्भते न
सम्भते वा तदा कदा] कर्मानुष्ठानमिति संग्रथे पुन्यवत्त्वादेव
अवस्थानाच्च गृह्यपरिशिष्टम्,—

पुन्याग्निस्तभूतानि पण्डुन्वोर्बधुरग्नयोः ।

उद्रेष द्वादशी बुद्धा चतुर्दश्या च पूर्विमा ॥

प्रतिपदाप्यमावस्या तिथ्योर्बुध्नं महाफलम् ।

एतद्दशमं महाघोरं इति पुष्यं पुरातनम् ॥

पुन्याग्नीति द्वितीयाद्वतीये स्तभूतानि चतुर्षोपण्डुन्वोः

१ “अ” अशुभमकाले ।

२ “अ” पुष्यके [] चिह्नितसन्दर्भो वाच्यः ।

वहीवृत्तौ वसुधन्वोरहमीगवन्वौ । प्रथमार्धे वही चार्धः शुक्ल-
मित्यनेनाप्यथो वा ।

वद्रेष द्वादशी शुक्ला एकादशीद्वादशी चतुर्दशीपौर्णमासी
अमावस्याप्रतिपदी च एतयोर्द्वयोर्दयोस्त्रिद्योर्बुध्नं पराक्षराभिवन्धो
महापक्षं तत्र कृतस्य कर्मणो महापक्षलात्तदपि ।

तथा अथमर्षः,— यस्मिन् दिने द्वितीयाशुक्ला द्वितीया क्वात्
तेन कर्णांशं न तु पूर्वदिने प्रतिपद्युक्ता तथा द्वितीयाशुक्लेव
द्वितीया कर्णांशं न तु परदिने चतुर्विंशुक्तेति ।

अतएव “एतद्व्यसं महापक्षोर”मित्यादिना व्यसतिचेर्निष्ठासुवादः
कृतः । एवमन्यावामिति तिथीनां बोद्धव्यम् ।

तथा व्यक्तुक्तं तथैव,—

वद्वहन्वयमावासा कृष्णपक्षे चयोदशी ।

एताः परशुताः पूज्याः पराः पूर्वेषु संयुताः ॥

एताः वद्व्याद्या एतत्परतिथिभिः वद्वन्वादिभिर्मुताः, परास्त
वद्वन्वाद्यः पूर्वेषु वद्व्यादितिथिना मुताः पूज्याः कर्णांशं
इत्यर्थः । तिथिग्रन्थो विशिष्टः ।

अथ कृष्णपक्षे चयोदशीचतुर्दशोर्बुध्न्यताभिवन्धात् शुक्लपक्षो-
द्व्या चतुष्पलमभिहितम् ।

अतएव पूर्वेषुचने चतुर्दश्याच पूर्वमेत्युक्तम् ।

तथा ब्रह्मरगीतायाम्,—

एकादशहमी वही द्वितीया च चतुर्विंशिका ।

चतुर्दशानामावसा उपोष्याः कुः परान्विताः ॥

नागविद्या च वा षडोः सप्तम्या च तथाऽह्नौ ।

दशम्येकादशौ विद्या षड्योदश्या चतुर्दशौ ।

भूतविद्याप्यमावच्या न यास्या सुनिपुण्यैः ।

उत्तरोत्तरविद्यास्ताः कर्त्तव्याः काठको मुनिः ॥

चतुर्दश्या शक्या पूर्ववचनात्, नागतिथिः पञ्चमी, षड्योदश्या चतुर्दशौति शक्यपचविषयं कथ्यपचे तयोः पूर्ववचने पुष्पतामिधानात् । भूततिथिसचतुर्दशौ । तत्र प्रतिपद्विद्या द्वितीया षड्योदश्या-विद्या चतुर्थ्यापि बोद्धव्या । न यास्येति दैवकर्त्तव्येति श्रेयः, उपोष्याः क्षुरित्यभिधानात् पूर्व्याः कवचानामपि दैवकथ्यमधिकृत्याभिधानात् । अतएव गोपवाचमाचविषयमिदं वचनं, एतदर्थमेव “उत्तरोत्तरविद्यास्ताः कर्त्तव्याः” इति पुनरुक्तम् । ताः षड्यादयः ।

तथा व्यक्तमाह जावाधिः,—

चरःसु तिचयः पुण्याः कर्त्तानुष्ठानतो दिवा ।

नक्तादिग्रतयोगे तु रात्रियोगो विप्रियते ॥

दिवा दैवकर्त्तानुष्ठानेऽहःसु मध्ये पुष्पतिथिसंयोगान्तिचयः पुण्याः प्रशस्ताः स्युः, अन्यथाचर्विहिते कर्त्तव्यचर्विधानमनर्त्तकं स्यात् । नक्तादिः प्रदोषः निग्रामाचोपकथ्यं रात्रियोगे तु रात्रौ पुष्पतिथिसंयोगो विप्रियते इत्यर्थः ।

शिवरक्षणे,—

षड्येकादशौ षडो द्वितीया च चतुर्दशौ ।

१ “ष” पुस्तके [] चिह्नितांशो नास्ति ।

२ [] चिह्नितांशो “न” पुस्तके नास्ति ।

कर्त्तव्याः परसंज्ञाः पराः पूर्वैक निमित्ताः ॥

एतानि तु वचनानि व्रतादानुभवदिने विहितकालकाले संग्रह एव । असंग्रहे तु यद्दिने विहितकाले तिथिसाम्येति प्रागुक्तं । यत्र तु षट्पञ्चमीव्रतादौ ऋत्यादिपूजनं प्रधानं तद्ब्रह्मेणोपवास-विधिस्तत्र यस्मिन् दिने पूजनं तथैवोपवासो विविवाद एव ।

यत्र तु रामनवम्यादानुपवासो देवपूजनस्य प्राधान्येन इत्थं विहितं तथोपवासस्त्वारोरात्रसाध्यत्वात् ^१[यद्दिने रात्रावपि युग्म-तिथियोगस्तथैवोपवासस्तत्तिथिविहितं पूजादिस्तु व्यस्ततिथावपि तत्परदिने पूर्वाह्न एव संग्रहाभावेन युग्मवचनस्त्वाविषयत्वा]दिति शक्यमुक्तम् भविष्ये,—

षष्ठीवनेता कर्त्तव्या षष्ठमी नाष्टमीयुता ।

यतः सोपासनाद्येह षष्ठ्यामाञ्जस्रपोषणम् ॥

एकादश्यां प्रकुर्वन्ति उपवासं मनीषिणः ।

उपासनाय द्वादश्यां विष्णोर्यददियं तथा ॥

षष्ठ्यानुपवासः सूर्यपूजनस्य विहितं तत्र पूर्वदिने युग्मतानु-रोधान् रात्रिमात्रयोगेऽपि षष्ठीयुक्तेषु षष्ठ्यनुपेक्षया न तु परदिने षष्ठ्यादिनस्यापि षष्ठमीयुक्ता षष्ठमी, यतः साष्टमीयुक्ता षष्ठमी सूर्यसोपासनाचार्यनाथ भवति तत्रैव पूर्वाह्ने षष्ठमीकालात्, ^१पूर्वाह्न एव देवस्त्यविधानात् संग्रहाभावात्, संग्रहे हि युग्म-

१ क., ख., चिञ्चितपुस्तकद्वये [] चिञ्चिताद्यो नास्ति ।

२ ग., पुस्तके । षष्ठमीकालाविति पाठो नास्ति ।

वर्षादिर्वाच्योवृत्ते ।

वचनप्रवृत्तिः । सप्तमसप्तमीहोरापक्षान्नाहुभयदिवसं प्रथमे वक्ष्यां षष्ठी-
युक्तायां सप्तम्यां पूर्वदिनेषु शुक्लाहाराद्युक्तव चाहः ।

अथ यद्यपि सप्तम्यासुपवासः कुरुते तथापि सप्तमीपक्ष
सप्तमन्मध्यहोरापोपक्षकता वचनात्, अन्यथा, अहोरात्राभोजन
एवोपवासपक्षे शक्तत्वाद्दार्ष्टिकसप्तम्याद्विगतसोपापत्तिः, न च
विश्वेदेन द्वादशसप्तमीहोरापक्षस्थापिता वक्ष्यति ।

एकादश्यामिति यथा द्वादशीव्रते द्वादश्यासुपवासो विष्णुपूजा
च विहितता तथैकादशीयुक्तायां द्वादश्यां शुक्लाहारात् पूर्वदिने
सुपवासं कुर्यात्, परदिनम् द्वादश्यां विष्णुपासनाय तथैव
पूर्वाह्णसाभात्, तथेयमपि सप्तमीत्यर्थः ।

अदोभयदिने पूर्वाह्णसाभस्तदा पूजापि तथैव शुक्लाहारेणैवेति
श्रेयम् ॥

एवञ्च यथैकस्मिन् दिने विहितकाले तिथिः साङ्गकर्षार्हा
अन्यदिने विहितकाले किञ्चिदवसानात् साङ्गकर्षार्गर्हा, तत्र
साङ्गकर्षार्हस्यसतिथेरपि सप्तमं संग्रहभावेन शुक्लवचनाविवक्ष्यतात् ।
विधिना तु साङ्गप्रधानकर्मगोचरतयैव तिथिर्विधीयते तदनर्हा-
यास्तु विधेरैवाप्रवृत्तिः कृतः संग्रहः ।

न चानेनैव शुक्लवचनेनान्यतिथिसहायभावेन विहिततिथौ
कर्म विधीयते, अतएव काले चतुः समारब्धकालोऽपि समापये-
दिति वचनमिति वाच्यं । विहिततिथौ साङ्गकर्षार्थे कृते कर्म-
वैगुण्यप्रसङ्गात् अन्यतिथिसहायभावेनैव विधानम् ।

अन्वे तु, इत्यमच विधीयते एकोऽन्यतिथिगिरपेक्षतया द्वि-
 क्षतागिमिन्नेन विहिततिथेर्निचनेन विधिः अन्यस्य तिथ्यन्तर-
 संश्लेषिततया विहिततिथिरिति वदन्ति । तदद्युक्तं, प्रमाणाभावात्
 विधिद्वयगौरवाच्च, एकस्मिन् वाक्ये विधिनियमयोरन्वयेयत्वाच्च ॥

वस्तुतस्तु मेदं विधायकं युग्मवचनं किन्तु विधिप्राप्ताद्यास्तिये-
 र्द्विद्वक्षतागिमिन्नेन नियमविधायकं विधिस्तु साङ्गप्रधानकर्मा-
 र्हाचामेवेति ।

काले अस्त्वितिवचनस्य अथमर्थः विहिततिथौ कर्मागुष्ठाने
 पूर्वाद्यादिप्रग्रस्तकाले कर्मारम्भ तदक्षिरप्रग्रस्तकालेऽपि कर्म
 समापयेत् न त्वन्यतिथेः कर्माख्यन्यतिथौ^१ तद्विधिविरोधादिति ।

एवं नक्षत्रसाथेकदिनसम्बन्धे तद्दिन एव दिनद्वयसम्बन्धे तु
 बन्धेहे ज्ञानादौ युग्मविधिः । उपवासे तु,—

उपोषितस्य नक्षत्रं येनासं याति भास्करः ।

तत्र वा युज्यते राम निग्रीधे अग्निना सप्त ॥

इति विष्णुधर्मवचनात्, रात्रिसम्बन्धेन व्यवस्था रात्रौ नक्षत्रस्य
 वीर्यवत्त्वात् ।

अथ तु विज्ञेयोऽस्ति तत्र अस्तापि तिथिर्पाश्चा विज्ञेयानुरोधा-
 द्वेष संश्लेषाभावात् ।

अग्निपुराणे,—

नागविद्धा तु वा षडौ शिवविद्धा तु वृत्तनी ।

इत्यन्वेकादशौ विद्धा कुर्वन् वक्ष्यात् पुराणवचनम् ॥

वर्तमानास्त्रीपुरी ।

दृश्येकादशौ च नोपोया वा भवेत्तपि ।

अवसेन तु संकुप्ता वा शुभा सर्वकामदा ॥

शिवतिथिरष्टमौ । अथ 'अवसायोगो विशेषः तदगुरोधाङ्गस-
तिषेरपि पश्यन् । यदा द्वाभ्यदिने अवसायोगस्तदा बुध्या-
दरेणैव व्यवसा ।

तथा वारचक्रतिथौ संग्रहाभावात् स्वस्तेऽपि कर्मास्तुष्टानम् ।

यथा देवीपुराणे,—

यदा शुक्लपक्षान्तु वारो भौमस्त वै भवेत् ।

तदा वा सुखदा श्रेया सुखा नामेति कीर्णिता ॥

ज्ञानदानादिकं कर्म सर्वमद्यसुच्यते ।

आदिपुराणे,—

शुक्लपक्षस्य सप्तम्यां यदादित्यदिनं भवेत् ।

सप्तमौ विजया नाम तत्र दानं महाफलम् ॥

ज्ञानं दानं जपो होम उपवासस्तथैव च ।

सर्वं विजयसप्तम्यां महापातकनाशनम् ॥

भविष्ये,—

अमा वै सोमवारेण रविवारेण सप्तमौ ।

चतुर्थी भौमवारेण अश्यादपि चाश्या ॥

अमावस्यां यदा वारो भवेद्भूमिसुतस्त च ।

गोशयस्यस्यं दद्यात् ज्ञानमापेय आङ्गवी ॥

१ अ., पुस्तके, अवसायोगविशेषः ।

२ "अ अ" पुस्तकप्रथमे, इत्तं ।

त्रिनीवाची शुद्धवापि यदि सोमदिने भवेत् ।

गोवहस्यप्रसं दद्यात् स्नानं चमूनिना कृतम् ॥

त्रिनीवाची चतुर्दशीयुक्ता अमावस्या यस्यापि प्रशस्या इत्यर्थः ।
श्रद्ध्यात् इत्याणमारभ्य मौनिना यतेत्यर्थः । अन्यथा वैश्यात्
वर्षदेव स्नाने मौनविधानादिति ।

एवं बुधाष्टमीप्रताद्यपि ज्ञेयम् ।

वचनात् कश्चिद्भक्तियेरेपि पश्यम् ॥

अथा भविष्ये,—

कार्या विद्वापि सप्तम्या रोहिणीसहिताष्टमी ।

तथा, अस्माभे रोहिणीभक्त्या कार्याष्टम्यसूनामिनीत्यादि
विज्ञेयो वक्ष्यते ।

देवीपुराणे,—

युगाद्या वर्षद्विष्व सप्तमी पार्वतीप्रिया ।

रवेददधमौचने न तत्र तिथिषुगता ॥

एवं माघसप्तमीविहितं स्नानपूजादिकं पश्चिन् दिने अश्वी-
दशवेद्यायां सप्तमी तथैव कार्यं माघ युगवचनावकाशः ।

अथा भविष्ये,—

सूर्यपश्यतुष्या हि शुक्ला माघस्य सप्तमी ।

अश्वीदशवेद्यायां तस्यां स्नानं महाप्रबलम् ॥

अथ यदा एकस्मिन् दिने रात्रिज्ञेये सप्तमी तथैव परदिन-
मभिधीयते तत्परदिनेऽपि किञ्चिद्दृश्यते, तदा अश्वीदशवेद्यायां

दिग्दशे प्राप्नो युग्यादरेष क्वच्येति चेपित्, तच्च, तिथिरवशौक-
दिग्दशमन्वेनेव प्रयुग्मलं व्यस्यलं चावर्तं वाचं चन्वचा तिथियुग्या-
क्ववसा च भवति । दिग्दशवहारसु सूर्योदघात् परएव । तदुक्तं
सूर्यसिद्धान्ते ।

उदघादुदयं चावत् चावनाहः प्रकीर्तितमिति ।

ततश्चादशोदयवेसा पूर्वदिगश्चैव तत्र च वर्तमाना यत्तमो यन्पूर्वैव
परदिने किञ्चिदिनिर्गताया एव यत्तन्वा व्यस्यलं । एवञ्च यन्पूर्वाणां
तिथौ निःसंग्रथानुष्ठानात् युग्मवचनाप्रवृत्तेः परदिगादशोदयवेसा-
यामपि ज्ञानादिकं ज्ञात् ।

न च पूर्वतिथेरपि युग्मं प्रग्रस्यं तिथ्योर्युग्मं मन्वापकमिति
वचनादिति वाचं, व्यस्यतिथ्यपेक्षयैव युग्मतिथेः प्राग्रस्यकचनानात्
तदेकवाक्यत्वात्, व्यस्यतिथिनिन्दा हि युग्मतिथिप्रग्रंथार्था ।

अतएव भविष्ये,—

षडौषमेता कर्त्तव्या यत्तमौत्युक्ता, 'गाष्टमौषुतेत्युक्तं । न चात्र
व्यस्यतिथिनिषेधो विधीयते व्यस्यतिथेः प्राग्रस्यतोऽप्राप्तेः वाक्यभेदा-
पत्तेर' नापि पर्युदासः युग्मतिथेर्विग्रहत्वेन पर्युदासावभावात् ।

यामान्यप्राप्तौ हि पर्युदासः, तस्मात् युग्मतिथिविधेरर्थप्राप्तं
निषेधमनूय व्यस्यतिथिनिन्दा तदपेक्षया युग्मतिथिप्रग्रंथार्था,
चन्वया षट्दृष्ट्यात्मिका पूर्वा तिथिं विद्यात् परदिने किञ्चि-
द्विर्गतायां युग्मवचनात् प्रतादिकं प्रव्यजेत ।

१ क., युक्ते, गाष्टमौत्युक्तं ।

२ न., युक्ते • वेदापत्तिः ।

वस्तुतस्तु एकमुभयदिने विज्ञेयाभावादद्योदयवेलायां यद्यपि
ज्ञानदानादिकमायाति तथापि कपासाधिकरणन्यासेन प्रथमोप-
क्षितत्वेन प्रथमात् परदिनाद्योदयवेलायां ज्ञानादिकमग्राक्षीयं
किन्तु पूर्वदिन एव प्रतीतः ।

एवमपराहविहितत्रतेऽपि दिनदद्यापराहे तिथिप्राप्तौ युग्म-
व्यवसायवशात् ।

राधित्रतेनसप्तम्यन्वात् विशेषमाह बौधायनः ।

उदयेद्वपवाद्यस्य नक्षत्रासमये तिथिः ।

मध्याह्नव्यापिनी याज्ञा एकभक्तत्रते तिथिः ॥

दिनदद्येनसप्तम्यन्वे युग्मादरेष व्यवसायः ।

एकभक्तत्रते मध्याह्नविहितैकभक्तनिषम इत्यर्थः । उदये
द्वपवाद्येति पूर्वदिने किञ्चिन्माषत्यस्यतिथियोगः ततः पूर्ण-
तिथिसामः परदिने तु किञ्चिन्माषतिथिसामस्यपि पर-
दिन एवोदयगामिन्यामुपवासो युग्मादराजतु व्यस्यतिथियुक्तायां
पूर्वायां ।

तथा भविष्ये,—

ज्ञानोपवासनिषेधे षट्कैकापि चेद्भवेत् ।

या तिथिः सप्तमा ज्ञेया पिचर्यं चापराधिकी ॥

षट्कैकार्हे चिभागं वा त्रयो दूषयति तिथिं ।

पञ्चम्यषटं पूर्वं सुराया विन्दुको यथा ॥

अथः तु षट्कैकार्हेति पूर्वा तिथिः परदिने च किञ्चि-
विर्जिता च तत्र युग्मादरः किन्तु पूर्वायानेवोपवासः ।

‘वर्षाह पारस्वरः।

चिसन्ध्यव्यापिनी चा तु सैव पूज्या वदा तिथिः ।

न तत्र युष्मादरचमन्थन हरिवाचरात् ॥

दिवाराधोः वन्धिः सन्ध्या, तासु तिसृषु सन्ध्यासु उदये ऽसकाखे परदिनोदयकाखे च वर्तमाना वष्टिदृष्टात्मिका चा तिथिः सैवोपोख्या, न तत्र परदिननिर्गमे युष्मादरः कार्यः, व्यस्तिसन्ध्यपेक्षयेव युष्मतिथेः प्राग्वह्यात् । हरिवाचरे एकादश्यान्तु न पूर्वायहसं किन्तु तत्र वर्द्धितायामेव उपवासः परदिने वचनात्, तथा प्रचेताः,—

पूर्वाथेकादशौ त्याज्या दितथं^१ वर्द्धते यदि ।

द्वादश्यां पारणासाभे पूर्वैव परिमृच्छते ॥

दितथमिति द्वादशेकादशौ न तु द्वादशेकादशौ, पूर्वा त्याज्येति वचनात् पारणासाभे पारणायोग्यद्वादशसाभ इत्यर्थः ॥

आधुनिकास्तु युष्मपरतिथिषु सप्तम्यादिषु व्यस्तिसन्ध्ययोगेऽपि यद्युदयास्त्याग्निस्रदा तथैवोपवासः चिसन्ध्यव्यापिनीतिवचनादि-त्याजः, तन्मन्त्रं, चिसन्ध्यपदान्बधात् ।

न च मन्थाङ्ककालोऽपि सन्ध्या अग्न्यार्थमात्, चिसन्ध्यं चः पठेन्नित्यमित्यत्र तु नित्यपदान् सन्ध्योपासनकालवचनस्यैव, नचात्र तथा प्रमाणाभावात् किञ्च अन्यत्र हरिवाचरादिति प्रतिप्रबन्धो न वृत्तयते ।

१ च चिञ्जितपुस्तके वर्षाह पारस्वरः ।

२ अ, म,, पुस्तकद्वये द्वितीयं ।

यथा हरिवाचरो द्वादशीतिथ्याख्यातं तदप्यहं । कर्मनामित्य
तिष्ठति सर्वं पापा हरेर्दिने इत्यादिब्रह्मेकमुनिवचनेत्येकादशी-
परतयोक्तेः ।

यद्भ्रतं दिवा कियद्वाचौ कियत् कियते तद्भ्रतं दिवाराचि-
चोभिन्वासेव तिथौ कार्यं नत्वेकयोगिन्वां विहितकाशाखाभात्
अतएव नं तत्र युग्मादरः संग्रहाभावात् ।

यथा वायुपुराणे,—

दिवाराचौ व्रतं यच्च एकैव तिथौ ह्यतम् ।

तस्यासुभययोगिन्वामाचरेत्तद्भ्रतं व्रतौ ॥

यथा मनोरथद्वितीयाद्यां दिवा वासुदेवार्चनं सन्ध्यायां चन्द्रो-
दयेऽर्चदानं गन्तं भोजनञ्च ।

विष्णुधर्मोत्तरे,—

देवमभर्त्सां पुष्यैश्च धूपदीपातुल्येपनैः ।

उद्यतञ्च च वाखेन्दोर्दद्यादर्थं समाहितः ॥

गन्तं सुञ्चीत च नरो यावन्निष्ठति चन्द्रमाः ।

असंगते न सुञ्चीत व्रतभङ्गभयात्परः ॥

असङ्गते चन्द्रे, यद्यच्च युग्मादरो विधावेव न तु तिथिसङ्घ-
माचोद्देशविहितैश्चमांसादिनिषेधेऽपि

त्रिमित्तं काशनामित्य इतिविधिनिषेधयोः ।

तत्र पूज्ये विधेर्द्विनिषेधः काशनाचक्षे ॥

इति ऋक्षपरिशिष्टवचनात् ।

ननु अथैवं संश्लेषे शुभ्रवचनादेव व्यवस्था तदा देवस्यवचन-
विरोधः कथं विहरणीयः,

यथा,—

यां तिथिं समनुप्राप्य उदयं याति भास्करः ।

या तिथिः सकला ज्ञेया ज्ञानदानप्रतादिषु ॥

यां तिथिं समनुप्राप्य अस्तं याति च भास्करः ।

या तिथिः सकला ज्ञेया ज्ञानदानप्रतादिषु ॥

सकला सम्पूर्णा यथा निःसंशयं यास्या तथेषमकलापि सकला
ज्ञेयेत्यर्थः । एताभ्यां देवस्यवचनाभ्यां ज्ञानदानप्रतादिषु उदयास्त-
सम्बन्धेन तिथिर्विधीयते ॥

अथं सामान्यविशेषन्यायाद्देवस्यवचनस्य शुभ्रवचनविषयेतरपरत्वं ।

यथा,—

द्वेये पितृणां आहुते तु अग्रौचं जायते यदि ।

तदग्रौचे व्यतीते तु तेषां आहुतं विधीयते ॥

इति विशेषवचनदर्शनात् ।

आहुविशेषे समुत्पन्ने मृताहेऽविदिते तथा ।

एकादश्यां प्रसुप्तीत कृत्वाप्ये विशेषतः ॥

इति सामान्यवचनस्य अग्रौचेतरविशेषविषयत्वमिति ।

ततश्चोभयपक्षद्वयमीशुद्धपक्षोद्गीकृत्यप्रतिपत्तिसंश्लेषेतिपिषु
देवस्यवचनसंश्लेषे सर्वाश्लेषे तिथिषु सकलपितृस्यवचनसंश्लेषे च देवस्य-
वचनाभ्यामेवोदयास्तसम्बन्धेन व्यवस्था अथापिपदेन वैदिककर्त्त-

मात्रवचसात् पितृकृत्यस्यापि ग्रहस्य प्रकरणाद्यभावेन बहोषे
प्रमाणाभावात् । न च तथाप्यनिर्णय इति वाच्यम् ।

नचस्यं देवदेवेश तिथिस्त्राहूर्विनिर्गताम् ।

बृहोपवासः कर्त्तव्यः कथं ग्रहणं जानता ॥

ग्रहणं उवाच ।

या तिथिस्तदहोरात्रं यस्यामभ्युदितो रविः ।

तथा कर्त्तापि कुर्वीत ब्राह्मणद्वयी न कारणम् ॥

या तिथिस्तदहोरात्रं यस्यामस्तमितो रविः ।

तथा कर्त्तापि कुर्वीत ब्राह्मणद्वयी न कारणम् ॥

शुक्लपक्षे तिथिर्षास्त्रा यस्यामभ्युदितो रविः ।

कृष्णपक्षे तिथिर्षास्त्रा यस्यामस्तमितो रविः ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरे सत्यप्युपवासप्रश्ने तथा कर्त्तापीत्युप-
संहारे ब्रह्मवचनात् सकलदेवकृत्ये शुक्लकृष्णपक्षभेदेन व्यवसादर्श-
नात् । तन्मुख्येन देवस्यवचनद्वयेऽपि संग्रहे शुक्लकृष्णपक्षभेदा-
दुदयास्तसमन्वेन व्यवस्थानियमात् ।

न च विष्णुधर्मोत्तरवचनैकवाक्यतया देवस्यवचनस्यापि देव-
कृत्यपरत्वमंशिति वाच्यं, विष्णुधर्मवचनस्य देवकृत्यमादायैकदेश-
कीर्त्तनपरत्वेनोपपत्तौ देवस्यवचने चादिपदबहोषे प्रमाणाभावात् ।

यथासं भविता याति पितरस्तासुपायते ।

तिथिर्लोभोऽपराहो हि कथं दत्तः स्वयमुवा ॥

इति शुक्लपरिशिष्टेनाथैकदेशकीर्त्तनपरतया देवस्यवचनस्य
कृष्णपक्षोपपिदकृत्ये कथं कृतमाद्य कृष्णपक्ष एवापराधे पितृकृत्य-

विधानात्, तिथिद्वये पितृहृत्यसंग्रहे विज्ञेयान्नवधात्^१ देवहृत्यत्
अवस्थाया न्यायत्वात् एकत्र दृष्टव्यात् ।

तथाच निगमपरिग्रहम् ।

द्वितीयादिकयुग्माणां पूज्यता निगमादिषु ।

एकोद्दिष्टादिदृष्ट्यादौ दृष्टिद्वयेन चोदना ॥

चन्द्रस्य दृष्टिद्वयेन शुक्लपक्षकृत्त्यपक्षभेदेन चोदनाविधि-
रित्यर्थः ।

तथा काशविनेके पितृहृत्यं प्रकृत्य बौधायनः ।

वर्द्धमानेन्दुपक्षस्य उदयात् पूज्यते तिथिः ।

यदा चन्द्रः स्यं याति तदा स्यादक्षकाशिकी ॥

एतेन पितृहृत्यसंग्रहे कपासाधिकरणन्यायेन प्रथमोपस्थित-
तिथेर्येषणात् शुक्लपक्षेऽपि पूर्वदिन एव आहुमिति मैथिलोक्तं
निरसम् ।

एवं देवे कर्मण्युदयगामिनी पौत्रे कर्मण्यस्तगामिनी तिथि-
रिति संवत्सरप्रदोपन्यवस्थापि निरसा । पूर्वोक्तानेकसुनिवचन-
विरोधात् ।

यत्,—

देवे^२ कर्मणि सन्नाप्ते वक्षामभुदितो रविः ।

या तिथिः सकला ज्ञेया पित्र्ये चापराधिकी ॥

इति मार्कण्डेयपुराणम् ।

तस्यायमर्थः,—

अभुदितो रविरित्यनेन पूर्वाह्णे कथ्यते रव्युदयस्य पूर्वाह्णेना-
विनाभावात् । अस्यां तिथौ पूर्वाह्णकालः वेत्यर्थः । अत्राषाढीजस्य
पूर्वाह्णकालेकमुनिवचनविरोध एव । अतएव यिषर्षे चापराह्निकीत्य-
पराह्णमाचसुक्तं ब्रह्मपुराणे ।

पूर्वाह्णे माहकं आहुमपराह्णे तु पैत्रकम् ।

एकोद्दिष्टम् मध्याह्णे प्रातर्द्विनिमित्तकम् ॥

यद्यपि माहप्रधानं आहुं माहकमिति द्युत्पत्त्याऽप्यहकाराहुं
द्विआहुसोच्यते, तथापि प्रातर्द्विनिमित्तकमिति पृथक्वचनान्
माहकमप्यहकाराहुम् ।

पूर्वाह्णे, अत्युक्ते दिगस्य तृतीयभागे ।

अथा पूर्वाह्णे वै देवानां मध्यन्दिनं मनुष्याणामपराह्णः
पितृषामिति ।

न च अङ्गवपरतया पूर्वाह्णपदव्याख्यानं केषाञ्चिद्युक्तं^१ तत्र
ब्रह्मभावात् अत्राषाढीजभावाच्च ।

न च प्रातःपदस्य पृथगुपादानमेव अत्राषाढीजमिति वाच्यं
प्रातःपूर्वाह्णपदयोर्वापकभावेनार्थभेदादिपथभेदाच्च विरोधाभावात् ।

अपराह्णे च पैत्रकमिति अत्रापराह्णपदस्य ब्रह्मपुराणोक्तपञ्चधा-
विभक्तपारिभाषिकापराह्णमध्याह्णविवक्षं प्रातःपदस्यमभिव्याहारात्
पदिभाषावशाच्च ।

अथा प्रातःकालो सुहर्षोऽस्मिन् अङ्गवशावदेव तु ।

१ अ., एतन्ने केषाञ्चिद्युक्तं ।

मथाङ्गसिद्धिर्नः सादपराहसातःपरम् ॥

साचाङ्गसिद्धिर्नः सात्तप आङ् न कारयेत् ।

राचयी नाम वा वेसा गर्हिता सर्वकर्णसु ॥

सर्वकर्णसु खानदानादिव्यपीत्यर्थः । पैदकं कृष्यपचपार्णव-
आङ्गम् ।

अथा वायुपुराणे,—

शुक्लपचस्य पूर्व्याङ्गे आङ्गं कुर्वादिपचस्यः ।

कृष्यपचापराणे तु रौहिण्यु^१ न कर्तयेत् ॥

अथ धुगाहृकादौ विग्रिय्य प्रग्रसकाञ्चो नोक्तः तदिवचमिदं
[वचनं]^२ एकोद्दिष्टदृष्टान्पहृकासु तु पूर्व्याङ्ग एव विग्रैवः ।

तथा नित्यआङ्गे ।

पचसे च ततो भागे संविभागो अचार्हतः ।

इति द्रष्टव्यं दिवापचभागो विग्रिय्योक्तः ।

चारीतेनापि तीर्थे द्रव्योत्पत्तौ च सत्यं आङ्गं विधीयत इति
तीर्थप्राप्त्यादिआङ्गेषु प्राप्यनन्तरकाञ्च एवोक्तः । संक्रान्तौ च
पुष्यकाञ्च एव विग्रैवः । एवञ्च शुक्लपचे क्रियमाणं पार्णवआङ्गं
पूर्व्याङ्गे अत्युक्ततृतीयभागे कृष्यपचे च ।

अपराणे तु पैदकमिति पूर्व्याङ्गवचनैकवाक्यतया ब्रह्मपुराणो-
क्तपचधाविभक्तेऽपराहकाञ्चे कर्णव्यम् ।

अनु शुक्लकृष्यपचपुरस्कारेण विहितं आङ्गमिति कैचिदुक्तं,

१ ख, ग, पुष्यकचये रौहिण्यनु ।

२ ग, पुष्यके [] विहितपरं नास्ति ।

तत्राह, शाश्वतार्थपार्यवधिष्वर्थावसरिकमद्वे पार्यवर्षौर्ष-
मासादौ^१ च शुक्लकृष्णपञ्चपुरस्कारेषु विधानाभावात् काश-
व्यवसाय न स्यात् ।

अथान्ये तु पञ्चमेदादक्षि पूर्वपराह्वयव्यवस्थितिः । अग्रतो
तु पूर्वार्धयोत्तरावधिमपराह्वय पूर्वार्धविध्याह रौहिषमिति
रौहिषीणचपञ्चमन्धिनं नवमसुहृत्तं ज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धं पूर्वार्ध-
माहृकर्त्ता न कर्त्तव्येत् तत्परतो न कुर्व्यादप्रग्रस्तात् । एवमप-
राह्वमाहृकर्त्ता रौहिषं न कर्त्तव्येत् रौहिषात् प्रभृत्येव कुर्व्यात्
अपूर्वकाशस्याप्रग्रस्तात्, तेन शुक्लपञ्चे प्रथमसुहृत्तादूर्ध्वं नवमसुहृत्तं
यावत् प्रग्रस्तः काशः तन्मध्ये पञ्चमसुहृत्तं यावदतिप्रग्रस्तः कृष्ण-
पञ्चेऽष्टमसुहृत्तादूर्ध्वं सुहृत्तचतुष्टयं प्रग्रस्तं नवमसुहृत्तादूर्ध्वं सुहृत्त-
चपमतिप्रग्रस्तमिति । विस्तारस्तु आहृकौमुद्यां द्रष्टव्यः ।

अथाहृपितृकृत्ये त्वयं विशेषः ।

दिवसश्चाष्टमे भागे मन्दीभवति भास्वरः ।

च काशः कुतपो ज्ञेयः पितृणां दत्तमचक्षम् ।

इति शातातपवचनात् ।

चारभ्य कुतपे आहृ कुर्व्यादारौहिषं बुधः ।

विधिज्ञो विधिमास्थाय रौहिषम् न कर्त्तव्येत् ॥

इति गीतमवचनाच्च ।

१ अ., म., शुक्लकृष्णयोर्षौर्षमासस्यादौ ।

२ अ., शुक्लके वस्त्रादिनाथ नकारो नास्ति ।

३ अ., शुक्लके रौहिषमिति ।

४ अ., सुहृत्तात्पर्यं ।

एव दिने कुतपरौदिस्योर्विभ्रवतो कामशदिने एकोद्दिष्टम् ।

तथा मन्त्रपुराणे,—

तथाष्टमो सुहृत्तां यः स काशः कुतपः सतः ।

मध्याह्ने सर्वदा यस्मान्मन्दीभवति भास्करः ॥

तस्मादनन्तपक्षदक्षपारशो विशिष्यते ।

अतएव शरीतः,—

मध्याह्न्यापिनौ वा तु पूर्वा वा यदि वा परा ।

तस्मां कर्म प्रकुर्वीत द्वाघट्टौ न कारणम् ॥

नचैतदप्यं देवकृत्यविषयमिति वाच्यं ।

चिसुहृत्तां च कर्मन्वा पूर्वादर्शा च वदृचैरित्यनेन पितृकृत्य-
मुपक्रम्य शरीतेनोक्तत्वात्, संग्रहे युग्मवचनेन शुक्लपक्षे तिथिर्षास्त्रा
इत्यादिना च देवकृत्यस्य यथायथं व्यवस्थापितत्वाच्च ।

अन्ये तु पूर्वार्धमध्याह्नानुष्ठेयदेवकृत्यपितृकृत्यसाधारणं वचन-
मिदं अयुग्मदेवकृत्ये^१ पितृकृत्ये त्वेकोद्दिष्टे शुक्लपक्षपार्ष्वणे चोभय-
दिने पूर्वार्धदिक्षाभे मध्याह्नयोगिन्यामेव तिथौ कार्यं उभय-
दिने तु मध्याह्नयोगितिथिसाभे शुक्लकृष्णपक्षभेदादुदयास्तसमन्वेन
व्यवस्येत्याहुः ।

उभयदिने तु कुतपरौदिस्योर्षाभेऽसाभे वा शुक्लकृष्णपक्षभेदा-
दुदयास्तसमन्वेनेकोद्दिष्टमित्युक्तमेवेति ।

काशविवेकस्तु एकोद्दिष्टे पूर्वार्धविहितमाह्वे च उन्नमोवचना-
श्रवणामाह । ययोगनाः ।

सर्वो दर्पक्षया हिंसा त्रिविधं त्रिषिद्धयश्चम् ।

सर्वदर्पो परौ कार्या हिंसा स्यात् पूर्वकाशिकी ॥

सर्वः समता दर्पो वृद्धिः हिंसा चुट्टिः । तदयश्चङ्गं पूर्वोक्तदेव-
साधनेकमुनिवचनविरोधान्दोगपरिश्रितवचनैकवाक्यतया दर्श-
नाद्भवविषयमुग्रनोवचनमिदम् ।

यथा ह्यन्दोगपरिश्रितम् ।

यदा चतुर्दशैशामन्तुरीयमनुपूरयेत् ।

अमावस्या चौथमाणा तदैव आहुमिष्यते ॥

वर्द्धमानाममावस्यां सप्तत्येदपरेऽहनि ।

धामां स्त्रीनधिकान् वापि पितृयज्ञसक्तो भवेत् ॥

सन्निभ्या या चतुर्दशाममावस्या भवेत् कश्चित् ।

सर्व्विंतां तां विदुः केचिदुपेधमिति चापरे ॥

सन्निभितेतिवचनं सन्निभताविषयं उभयदिने तुल्यपरिमाणा
सन्निभता चतुर्दशैमिभ्या पूर्णा पूर्वदिनसम्बन्धिनी या अमावस्या तां
सर्व्विंतां निम्बितां किन्तु परमेव प्रशस्तां केचिदाहुः ।

अन्वे तु उपेधं पूर्व्वामेव भजधमिति मन्यन्ते इत्यर्थः ।

दर्शनाद्भवविषयाविशेषस्तु आहुकौस्तुभ्यां द्रष्टव्यो विस्तरभयाद्-
चोपेक्षितः ।

तद्वचं वाक्यार्थः ।

पुण्यावचनाविषये देवहत्या पितृहत्या च शक्यत्वात्पक्षभेदाद्भवस्या ।
तथापि यत्र विशेषोऽस्ति न तत्र पक्षभेदविधावकवचनावकाशः
संग्रह एव वचनप्रवृत्तेः । तेन दशहरादग्रन्वाहौ यदा हस्ताभौम-

वारादिचोनसद्वैव शानादिकं तथा पूर्वार्धेऽपि मन्वाचधोदग्नीचोने
दर्शनाद्वागुष्ठानं राश्यादिनिषिद्धेतरस्यैव आहूकासत्वात् ॥

इदानीं चान्दुचावचानि युग्मविषये वचनानि तानि अथायत्नं
याख्यायन्ते ।

युग्मानौतिवचनमुभयपक्षसाधारणमविशेषात् । अतएव तद्वैव
परवचने कृष्णपक्षे चथोदग्नीत्यनेन तन्मात्रविशेष उक्तः ।

स्कन्दपुराणम्,—

प्रतिपत्सम्बुद्धौ पाञ्चा या भवेदपराश्रिकी ।

सत् सुख आदिभागो यस्याः सा सम्बुद्धौ अमावस्यायुक्तेत्यर्थः,
तदेव स्पष्टयति चेति अपराश्रिकी अस्तगामिनीत्यर्थः ।

यत्,—

प्रतिपत्सद्वितीया या द्वितीया^१ प्रतिपद्युता ।

चतुर्थीसंयुता या च द्वितीया सा फलप्रदा ॥

इत्यापस्तम्बनामकं वचनं यदि साकरं स्यात् तदा स्पष्टपरि-
श्रित्ववचनविरोधात् साऽफलप्रदा इत्यकारप्रक्षेपेण व्याख्येयम् ।

पैठीगणितः,—

पञ्चमी चतुर्थी चैव दशमी च चतुर्दशी ।

प्रतिपन्नवमी चैव कर्त्तव्या सम्बुद्धौ तिथिः ॥

सम्बुद्धौ पूर्वविद्धा दशम्यच कृष्णा कृष्णपक्षे तिथिर्पाशेति
वचनेकवाक्यत्वात् । चतुर्दशम्यच कृष्णा कृष्णपक्षे चथोदग्नीति
प्रागुक्तपरिश्रित्ववचनात् प्रतिपद्युक्तेव युग्मवचनात् ।

॥

द्वितीया पञ्चमी वेधाद्दशमी च चतुर्दशी ।

चतुर्दशी उपवासे ह्यनुः पूर्वोत्तरे तिथौ ॥

उपवासे सप्तमी तु वेधाद्दशम्युत्तरां तिथिम् ।

इति वृहदग्निष्ठनामकं वचनम् ।

तस्माद्यमर्थः,—

द्वितीयाद्यक्षिपथः खवेधात् खसंयोगात् पूर्वोत्तरे तिथौ
 उपवाययं ह्यनुः यथा द्वितीया खवेधात् पूर्वां प्रतिपदं कश्चिदुत्तरां
 एवाहतीर्षा युगाद्याहतीषाच्च वक्ष्यमाणविशेषवचनात्तथा पञ्चमी
 उत्तरां षष्ठी कश्चित् पूर्वां चतुर्थी विनायकप्रतविषयां वक्ष्यमाण-
 वचनात्, दशमी पूर्वोत्तरे नवम्येकादशौ चतुर्दशी शुक्ला पूर्वोत्तरे
 द्वादशीचतुर्दशौ यथा चतुर्दशी कृष्णा उत्तरामभावस्थां कश्चित्तु
 पूर्वां चतुर्दशी ।

यथा राजमार्तंष्टे,—

चतुर्दश्यां नवम्यां षो देवानिष्टान् प्रपूजयेत् ।

निघतात्माप्युपवसेत् स खभेदीक्षितं फलम् ॥

भूतदिवसैव चतुर्दशीवेधनिन्दा, उपवासेह्यनुरित्यभिधानात्
 तथा सप्तमीदशरामष्टमीभेदेत्यर्थः ।

अतएव ब्रह्मरमोतायाम्,—

नामविद्वा च या षष्ठी सप्तम्या च तथाष्टमी ।

दशम्येकादशी, विद्वा चतुर्दश्या चतुर्दशी ॥

भूतविद्वाप्यमावासा न याज्ञा सुनिपुण्वैः ।

चतु, —

द्वितीया च च कर्त्तव्या द्वितीयावधिता विभी ।
इति ब्रह्मवैवर्त्तवचनं तत् रश्माद्वितीयाप्रतविषयम् ।
तदुक्तं तथैव ।

रश्माख्यां वर्णधित्वा तु द्वितीयां दिव्यवचनम् ।

अन्येषु वर्णकार्येषु गणयुक्ता प्रगच्छते ॥

गणयुक्तां तेषु युक्ता इत्यर्थः ।

अतएव प्रिवरदृष्टे, —

अष्टम्येकादशी चठी द्वितीया च चतुर्दशी ।

कर्त्तव्याः परसंयुक्ताः पराः पूर्वेषु भिषिताः ॥

ब्रह्मवैवर्त्त, —

द्वितीयाग्नेषसंयुक्ता रश्माख्यां ददते तु चः ।

च जाति नरकं पीरं काचसूत्रं भयानकम् ॥

तथा, —

चतुर्थीसंयुता कार्या द्वितीया च चतुर्थिका ।

द्वितीया चतुर्थी चैव पञ्चम्या नैव कारयेत् ॥

चतुर्थीसंयुता द्वितीयेति रश्माप्रतविषयं द्वितीयाच्युता चतुर्थीति
विनायकप्रतविषयम् ।

अतएव, —

चतुर्थीं गणनायकमाहविद्या प्रगच्छते ।

माहतिचिह्नतीया । स्कन्दपुराणे, —

१ अ, प्रकृते चतुर्थीत्यत्र इति ।

कर्त्तव्या पञ्चमीपुत्रा चतुर्थी कामदायिनी ।

पञ्चमी च तथा कार्या चतुर्थीवद्विता विभो ॥

अनु.—

पञ्चमी च प्रकर्त्तव्या वक्ष्या युक्ता तु गारद ।

न हि षष्ठी नागविद्धा कर्त्तव्या तु कदाचन ॥

इति ब्रह्मवैवर्त्तवचनम् ।

तत् भिन्नश्रुतिकल्पनामथात् पुन्यवचनविरोधाच्च तदेकवाक्यतया
अबुक्तेत्यकारप्रक्षेपेण व्याख्येयम् । अतएवोत्तरार्द्धे सङ्गच्छते, अन्यथा
इषोईषोः परस्परव्यञ्जनात्, महार्थवे तु वक्ष्यबुक्तेति साहचर्येण
किञ्चित् व्याख्यातञ्चेति ।

मदनपारिजाते नागपञ्चमीविवक्षतया व्याख्यातं जवद्यात् ।

शब्दान्दे,—

नागविद्धा न कर्त्तव्या षष्ठी चैव कदाचन ।

पञ्चमीचंचुता सा तु कार्या धर्मापदायिनी ॥

विष्णुधर्म,—

एकादशहृत्तमी षष्ठी पौर्णमासीचतुर्दशी ।

चमावका द्वितीया च तृतीयाः क्षुः परान्विताः ॥

पौर्णमासाः पूर्णचतुर्दशी पौर्णमासीचतुर्दशीति समसं-पदं
इत्येवम् इति व्याख्यातं काण्डविवेके । अपिचतुर्थीचतुर्दशीति
पाठः । शब्दषष्ठी तु पञ्चमीपुत्रैव कार्या ।

ब्रह्मवैवर्त्त—

शब्दाहमी शब्दषष्ठी त्रिवराभिचतुर्दशी ।

एताः पूर्वोक्ताः कर्त्तव्यविद्यास्य परतः श्रेयाः ।

स्यन्ते,—

वज्रैकादशमावासा पूर्वविद्धा तषाहमी ।
 पक्ष्मी परविद्धा च गोपीर्षं तिथिपक्षकम् ॥
 चहमी नवमीविद्धा कर्त्तव्या भूतिभिष्कृता ।
 वज्रमीश्वरिता चेत् न कर्त्तव्या त्रिचिध्वज ॥
 चह्व्या नवमी भिन्ना नवम्बा चाहमी तथा ।
 चहुंनारीश्वरमावासा उलामांश्वरी तिथिः ॥
 पूर्वोक्ता परविद्धा चेति कश्चित् पाठः ।

ब्रह्मवेवर्त्त,—

वज्रमी नाहमीयुक्ता वज्रम्यापि न चाहमी ।
 सर्वेषु व्रतकल्पेषु चहमी परतः शुभा ॥

परतो नवमीचुत्तेश्वरः ।

यत्,—

कृष्णपक्षेऽहमी चैव कृष्णपक्षे चतुर्दशी ।
 पूर्वविद्धैव कर्त्तव्या परविद्धा न कुचक्षि ॥

इति वचनं, तदनुसन्धेयं शास्त्ररत्नाभिमाने रोहिण्यहमीविषयं
 मन्तव्यम् ।

पञ्चपुराणे,—

वज्रैकादशी चैव दशमविद्धा कदा भवेत् ।
 तदा वज्र्यां विज्ञेयेषु गङ्गायाः सुरवा यथा ॥

यत्,—

चष्टमी कवमीविद्वा कर्त्तव्या चक्षुषाश्चिभिः ।

दशमी च प्रकर्त्तव्या सदोर्गी चैव सर्वदा ॥

इत्यापस्तम्बवचनं तत्कृत्वदशमीविवचं कृत्वपचे त्रिपिपांशोति
वचनात् ।

दुर्गातिचिर्नवमी । एकादमीववशा तु वक्ष्यते ।

ब्रह्मवैवर्ते,—

चषोदशी प्रकर्त्तव्या द्वादशीवहिता तुजे ।

भूतविद्वा प्रकर्त्तव्या दर्शपूर्णा सदाशुभा ॥

कृत्वपचे चषोदशीति प्राशुक्तपरिशिष्टवचनञ्च । शुकचतुर्दशी
वमावशा च परचुत्तैत्र पाश्चा युग्मवचनात् ।

भावात्,—

नागविद्वा च या षठी भासुविद्वा महेश्वरः ।

चतुर्दशी कामविद्वाभिग्रहा मणिनाः स्रताः ॥

नागः पञ्चमी, भासुः षष्ठमी, महेश्वरोऽष्टमी, कामश्चषोदशी-
त्यर्थः । चतुर्दशी चच शुकः ।

अथ सामान्यत्रिपिपाशोद्देशविहितानि कर्माण्युच्यन्ते । वैशा-
खादिमासविशेषाद्विहितानि तु पञ्चादभिधायन्ते ।

अथ प्रतिपत्कृत्यम् ।

भविष्ये,—

तिथीर्वा श्रवरा यस्माद् ब्रह्मणा लोककर्त्तृषा ।

प्रतिपदादित्य पदे पूर्वं प्रतिपत्तेन सोच्यते ॥

अग्निमिहा च ऊत्या च प्रतिपद्यमितं इतम् ।

वृषिषा वर्षभिक्षायां प्रागुच्यतेऽपि च यन् ३
मास्ये,—

वैश्वानरः प्रतिपदि सुवेरः पूजितोऽर्पदः ।

मास्यपुराणे,—

प्रतिपद्येकमात्रायां यमानो कृषिणाप्रदः ।

वैश्वानरपदं याति शिखिप्रतमिदं क्षतम् ३

चविशेषादुभयपक्षप्रतिपदि प्रतिमासं कार्यं, यमानो वत्सरान्ते ।

अथ द्वितीयाहृत्यम् ।

भविष्ये,—

ब्रह्मवृष्य द्वितीयायां समूह्य ब्रह्मचारिव्रतम् ।

भोजयित्वा च विद्यायां वर्षायां पारगो भवेत् ॥

अथ तृतीयाहृत्यम् ।

भविष्ये,—

तृतीयायां विज्ञेयं विज्ञास्यो जायतेऽर्षचम् ।

क्रथादिष्ववहारे च जातो ब्रह्मगुणो भवेत् ॥

मास्ये,—

फाल्गुनादितृतीयायां ग्रथनं च स्रष्ट वर्षायेत् ।

यमानो ग्रथनं दद्यात् शृङ्खलोपस्कराण्णितम् ३

समूह्य विप्रमिषुनं भवानो प्रियतामिति ।

गौरीशोके वसेत् कल्पं वीभाम्यन्तनुच्यते ३

शुद्धतीर्थायां प्रथमिदं कार्त्तुने चारुणं प्रतिनिधं वसु
 सर्वान्तं कार्त्तुं गौरी चान् देवता पूज्या प्रथमं प्रथ्या ।

मास्ये,—

अनघिबन्धमन्नाति इतीषाषान्तु यः समाम् ।
 गां इत्या शिवमभेति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥
 समां सर्वं चावत् ।

अथ चतुर्थीछन्दम् ।

भविष्ये,—

गणेशः पूजितः सुख्याचतुर्थी सर्वकर्षसु ।
 अविन्नं विद्विषो विन्नो भवेत् कार्त्तुं न कर्षिषित् ॥

देवीपुराणे,—

चतुर्थीभरणीयोगे शनिश्चरदिगं भवेत् ।
 तस्यां पूज्य यमं देवं मुच्यते सर्वकिन्निवैः ॥
 शिवा शान्ता सुखा राजन् चतुर्थी विविधा कृता ।
 माधि भाद्रपदे शुद्धा शिवा लोकेषु विमुता ॥
 तस्यां स्नानं तथा दानमुपवासो जपस्तथा ।
 भवेत् सचक्षुषितं प्रसादाद्भक्तिगो नृप ॥
 पादस्तथा सुदगार्द्रं पूजयन्ति यदा स्त्रियः ।
 शुद्धाचक्षुष्यापुपैः ससुं चशरमेव च ॥
 ताः सर्वाः सुभगाः कुर्वन् विघ्नोन्नासुभोदनात् ।

प्राचे प्राचि तथा शुक्ल वा चतुर्थी चतुर्थी ।
 वा प्राणा प्राणिदा मितं प्राणिं सुख्यात् चक्षे चि ॥
 खानदानादिकं कर्म तथा सर्वं कृतं विभो ।
 भवेत् चक्षुश्चक्षितं प्रसादाद्विभो नृप ॥
 कृतोपवाचो चक्षुष्वां पूजयेद्विज्ञानाग्रकम् ।
 तत्र होमादिकं कर्म भवेत् वाचसिकं नृप ॥
 विज्ञेयतः स्त्रियो राजन् पूजयन्को गुरु नृप ।
 गुरुश्चक्षुश्चक्षितैर्वीर सुभगाः कुः कुरुद्व ॥
 यदा शुक्लचतुर्थ्यां नु वारो भौमश्च वै भवेत् ।
 तदा वा सुखदा श्रेया सुखानामेति कीर्तिता ॥
 खानदानादिकं कर्म सर्वमक्षयमुच्यते ।
 गच्छेत् कारयेत् पूर्णं चक्षुष्वादि प्रदापयेत् ॥
 चतुर्थीं विज्ञानाग्राय सर्वकामप्रसिद्धये ॥
 दन्तिनो गच्छेन्नक्ष, गुरु चक्षुश्चक्षुरौ ।

विनायकचतुर्थीप्रतमाह भविष्ये ।

चतुर्थ्यां नरो राजन् गिराहारो प्रतापितः ।
 दत्ता तिष्ठात् विप्राय खणं सुक्ते तिष्ठाद्वनम् ॥
 सर्वदत्ते समाप्तिर्हि प्रतच्छास्त्र यदा भवेत् ।
 विनायकस्तत्र तुष्टो ददाति वरनीहितम् ॥

प्रतमिदं विज्ञेयानभिधानादुभयचतुर्थीं प्रतिमाहं सर्वदत्तं काव्यं
 विनायकनामा गच्छेन्नक्ष पूज्यः, तिष्ठाद्वनं ब्राह्मणाय दत्ता देवैक
 पारवा काव्या ।

ज्योतिषे,—

चतुर्थी भौमवारेष रविवारेष वसन्ती ।

अमा वै सोमवारेष विपुवत्सदृशं फलम् ॥

भविष्ये,—

शुक्लाङ्गारकसंयुक्ता चतुर्थी जायते यदा ।

अद्वया आद्वयदिप्रो न च प्रेतोऽभिजायते ॥

अङ्गारकचतुर्थीव्रतमाद्य मन्त्रपुराणे ।

चतुर्थ्याङ्गारकदिनं यदा भवति मानव ॥

मृदा खानं तदा कुर्यात् पद्मरागविभूषितः ।

अग्निर्मूर्धा दिवो मन्त्रं अपचास्ते उदङ्मुखः ॥

शुक्लसुष्वीं सुवन् भौममास्ते भोगविवर्जितः ।

अचास्मिन् आदित्ये गोमथेनोपखेपथेत् ॥

प्राङ्मुखं पुष्यमास्त्राभिरचताङ्गिः समन्ततः ।

अभ्यर्च्छाभिजिखेत् पद्मं कुङ्कुमेनाष्टपत्रकम् ॥

कुङ्कुमस्त्राप्यभावे तु रक्तचन्दनमिष्यति ॥

चत्वारः करकाः काव्या भक्ष्यभोग्यसमन्विताः ।

तद्युक्ते रक्तप्राखेभैः पद्मरागैश्च संयुताः ॥

गन्धमास्त्रादिकं धर्मं मन्त्रस्त्राय निवेदयेत् ।

सुवर्षट्कृतीं कपिजामघाच्छीं

रौषेः सूरैः काञ्चदुचां यवस्त्रान् ।

धुरन्धरं रक्तमतीवधौमं

धाव्यानि सप्तान्धरसंयुतानि ॥

अङ्गुष्ठमात्रं पुष्पं तथैव
 शीवर्षमव्याचतवाङ्मदक्षम् ।
 चतुर्भुजं हेममथेऽथ तात्रे
 स्थितं गुडस्योपरि संनिधुक्तम् ॥
 शामसुरशाप जितेन्द्रियाथ
 कुटुम्बिने दम्भविवर्षिताथ ।
 शैमर्षयेद्विप्रवराथ भक्त्वा
 कृताञ्जलिः पूर्वमुदीर्य मन्त्रम् ॥

भूमिपुत्र महातेजः खेदोद्भव पिनाकिनः ।
 रूपार्थी त्वां प्रपन्नोऽस्मि गृहाणार्थं नमोऽस्तु ते ॥
 मन्त्रेणानेन दत्तार्थं रक्तचन्दनवारिणा ।
 ततो विप्रवरं पूज्य रक्तमाख्याम्बरादिभिः ॥
 दद्यात्तेनैव मन्त्रेण क्षीमं गोमिथुनान्वितम् ।
 शय्याञ्च शक्तितो दद्यात् सर्वोपस्करसंयुताम् ॥
 प्रदक्षिणं ततः कृत्वा विसर्ज्य द्विजपुङ्गवम् ।
 नक्तमन्वारखवणमश्रीयाद् दत्तसंयुतम् ॥
 भक्त्वा यस्य पुमान् कुर्व्यादेवमङ्गारकाष्टकम् ।
 चतुरो वा महाराज यत्पुच्छं तद्दामि ते ॥
 रूपसौभाग्यसम्पन्नः पुनर्जन्मनि जन्मनि ।
 विष्णौ वाच शिवे भक्तः सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ॥
 सप्तकल्पसहस्राणि दद्रुल्लोके महीयते ॥

अङ्गारकदिगं मङ्गलवारः करकाः पापविशेषाः । कुटुम्बि-

श्रिताष्टदक्षपद्ममध्ये वक्ष्यमाणसुवर्षप्रतिमा हेमपात्रे ताक्षपात्रे वा
 संज्ञाय गुणोपरि सूर्योऽक्षत्रते रक्तप्राक्षितसुवर्षानाविधभक्ष्यभो-
 ष्यसमन्विताभिद्यतसृभिः करच्छिकाभिः रक्तमन्धमाक्षादिभिश्च
 मङ्गलं पूजयेत् । ततः कपिष्ठां रक्तवर्षं धुरम्बरं वृषश्च सप्तधान्यानि
 च वक्ष्यंयुतानि मङ्गलप्रोतये पूर्वमन्त्रमग्निर्मूर्द्ध्नेति मन्त्रसुदीर्यं
 धामगंग्राह्याय दत्वा रक्तचन्दनमित्रजलेन भूमिपुत्रेत्यादिमन्त्रेण
 मङ्गलार्थं दत्वा मङ्गलं विसृज्य काश्चनप्रतिमादिकं ग्रथ्याच्च
 धामगंग्राह्याय तेनैवाग्निर्मूर्द्ध्नेति मन्त्रेण दत्वा ग्राह्यं विसृज्य
 राशौ चविद्याजं भुञ्जीत एवं वाराष्टकं वारचतुष्टयं वा व्रतं
 कुर्यात् ।

वारचतुष्टये सप्तद्वीपाधिपो भवेदित्यन्तं फलं, वाराष्टके तु
 सर्वमेवोक्तं फलमिति ॥

अथ पञ्चमीकृत्यम् ।

भविष्ये,—

नागानिह्राथ पञ्चम्यां न विषैरभिभूयते ।

स्त्रियश्च सभते पुत्रं त्रियश्च परमां सभेत् ॥

भारतपुराणे,—

सप्तमीमभर्त्सा पञ्चम्यासुपवासी भवेत्तरः ।

समानो हेमकलसं दद्याद्वेतुसमन्वितम् ॥

स वैश्वं पदं याति सप्तमीर्जन्मनि जन्मनि ।

इतसप्तमीव्रतं नाम दुःसप्तमीकविनाशनम् ॥

समानो । वक्ष्यमाणो ।

अथ षष्ठीरत्यम् ।

भविष्ये,—

सम्यग् कार्त्तिकेयन्तु दिवः षष्ठां प्रजायते ।

मेधावी रूपसम्पन्नो दीर्घायुः कीर्त्तिवर्द्धनः ॥

अथ सप्तमीरत्यम् ।

आदिपुराणे,—

शुक्लपक्षे सप्तम्यां यदादित्यदिनं भवेत् ।

सप्तमी विजया नाम तत्र दत्तं महाफलम् ॥

स्नानं दानं जपो होम उपवासस्तथैव च ।

सर्वं विजयसप्तम्यां महापातकनाशनम् ॥

भविष्ये,—

शुक्लपक्षे सप्तम्यां यदा सङ्गमते रविः ।

तदा महाजया या स्यात् सप्तमी भास्करप्रिया ॥

स्नानं^१ दानं जपो होमः पित्रदेवाभिपूजनम् ।

सर्वं कोटिगुणं पुण्यं भास्करस्य मतो यथा ॥

शुक्लपक्षे तु सप्तम्यां यदर्चन्तु करो भवेत् ।

तदा या स्यात्सहायुष्या सप्तमी पापनाशिनी^२ ॥

तस्यां सम्यग् देवेभ्यं शिष्यभारुं दिवाकरम् ।

सप्तजन्मकृतात् पापात् मुच्यते नात्र संग्रहः ॥

१ अ, म, हस्तकक्षये स्नानदानं ।

२ अ, चिन्मिवदृष्टके पापनाशिनी ।

यस्योपवासं कुरुते तथां मिथतमानसः ।
 सर्वपापविशुद्धात्मा सूर्य्यलोके महीयते ॥
 करो ह्यसा चिचभानुनामानं दिवाकरमित्यर्थः ।

तथा,—

वसार्धं शुक्लपत्रम्यां संक्रमः स्याद्यदा रवेः ।
 महामहेति वा प्रोक्ता विजया नाम सप्तमी ॥
 महापातककोटिघ्नी सूर्य्यग्रहग्रतैः समा ।
 क्षानं दानं जपः श्राद्धं देवताविप्रपूजनम् ॥
 भवेदनन्तगुणितं तत्सर्वं नाच संग्रहः ।
 अस्त्रामभ्यर्च्य देवेशमादित्यं जगतां पतिम् ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति सूर्य्यसायुष्यमाप्नुयात् ।
 तस्योपवासं कृत्वा तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 अर्घ्यं दत्त्वा यथावत् सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥

तथा,—

शुक्लपत्रस्य सप्तम्यामुपवासपरो नरः ।
 सर्वशुक्लोपचारेण पूजयेद्यस्तु भास्करम् ॥
 कृष्णपत्रस्य सप्तम्यामुपवासपरो नरः ।
 सर्वरक्तोपचारेण पूजयेद्यस्तु भास्करम् ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्य्यलोके महीयते ।

तथा,—

‘वह्नीसुपोष्य सः सत्यक् सप्तम्यामर्धयेद्भविम् ।

१ वह्नीमित्यत्र स शुक्लके यद्याम् ।

तनुस्रतामर्कभक्तः सर्वं प्राप्नोति चेष्टितम् ॥

पश्यां^१ धो निवतो भूत्वा सप्तम्यां विधिवद्भविम् ।

सन्मूष्योपवसेत् सोऽपि सुसुषुषेष्टितं फलम् ॥

षष्ठीयुक्तसप्तम्यामुपोष्य सप्तम्यां रविमभ्यर्च्य वाञ्छितं प्राप्नोति,
सुसुषुप्तत् पश्यां नियताहारो भूत्वा सप्तम्यामभ्यर्च्योपवासकृत्वा
रूष्टितं मोक्षमाप्नोतीत्यर्थः ।

मास्ये,—

सप्तम्यां नक्तभुक् दद्यात् समान्ते गां पयस्विनीम् ।

सूर्यस्तोकमवाप्नोति भानुव्रतमिदं स्रतम् ॥

अथ सुहृत्सौमं दिनं नक्तं सौरव्रतत्वात् ।

मास्ये,—

आत्मद्विगुणपञ्चायाद्यां यदा सन्निष्ठते रविः ।

सौरं नक्तं विजानीयादन्यथ मिथि भोजनम् ॥

आत्मनो द्विगुणा पञ्चाया सुहृत्सौमि दिने भवति ।

अतएव भविष्ये,—

नक्षत्रद्वर्गनाशक्तं केचिद्विच्छन्ति सप्तमाः ।

सुहृत्सौमदिनं केचित् प्रवदन्ति मनीषिणः ॥

स्रतिसमुच्चये,—

अर्कापिं शुचि गोमथं सुमरिचं तोथं फलसञ्जाश्रुते

मूखं नक्तसुपोषणञ्च विधिवत् ह्यत्रैकभक्तं तथा ।

शीरं वाध्वग्रमं ह्यताग्रमिति प्रोक्तान्यसूनि क्रमात्
 कृत्वा वत्सरसप्तमीरभिमतं वारे रवेराग्नौषात् ॥

ह्यताग्रमपि कर्त्तव्यमिति श्रेयः ।

एतच्च माघसप्तम्वामारभ्य शुक्लसप्तम्यां सूर्यमभ्यर्च्य क्रमादर्का-
 दिकं शुक्ला वत्सरपर्यन्तं कार्यम् । रविग्रते तु माघप्रथममारभ्य
 प्रतिरविवारमर्कमभ्यर्च्य क्रमादुक्तद्रव्याणि शुक्ला वर्षपर्यन्तं कार्यम् ।
 तथापि सुहृत्पौनर्दिनं नक्तं एकभक्तन्तु मध्याह्ने कार्यमिति प्रागुक्त-
 मिव । अथमेव पाठः स्यतिसप्तसप्तयकाशविवेकादिषु सिद्धितः ।
 अन्ये तु पाठान्तरं पठन्ति तदप्रमाणम् ।

तथा,—

गोधूममाघमधुमेयुजमद्यमाघ

प्रायाणपाचयवषष्टिकं कांक्षपाचम् ।

अभ्यञ्जन -- तिर्थाद्य विवर्जयेद्यः

सोऽभ्युषितं लभति सप्तसु सप्तमीषु ॥

इतदपि माघसप्तम्वामारभ्य सप्तसु^१ शुक्लसप्तमीषु सूर्यमभ्यर्च्य
 भिषताहारो गोधूमादीनि वर्णाणि विवर्जयेत् ॥

अथाष्टमीकृतम् ।

मास्त्रे,—

गन्तात्री षष्टमीं यः स्नात् वत्सरान्ते च धेनुदः ।

पौरुषदरं पदं चाति सुगतिव्रतसुच्यते ॥

१ अ. म., शुक्लसप्तम्ये षवषष्टिकं ।

२ अ., विहितशुक्ले सप्तसुक्लसप्तमीषु ।

भविष्ये,—

अष्टाष्टमीं तु नक्त्रेण तथा अष्टचतुर्दशीम् ।
 इह भोगानवाप्नोति परम शिवमृच्छति ॥
 चतुर्दशीं तथाष्टम्यां पचयोः शुकलपचयोः ।
 षोडशमेकं न भुञ्जीत शिवार्चनपरः शशिः ॥
 अतुष्टमचयं प्रोक्तं सततं सचचाजिनाम् ।
 तत्पुष्टं सकलं तस्य शिवलोकस्य गच्छति ॥

स्कन्दपुराणे,—

चतुर्दशीमष्टमीश्च पचयोःभयोरपि ।
 अहोरात्रं चिपेद्यस्य संवत्सरमशेषतः ॥
 स पुष्टकर्मणा युक्तः सर्वपापविवर्जितः ।
 न याति नरकं देवि यमस्य न स पश्यति ॥

भारते,—

अष्टमीमथ कौमोद्य शुकपचे चतुर्दशीम् ।
 उपोष्य थाधिरहितो रूपवानभिजायते ॥

भविष्ये,—

अष्टम्यां पूजितो देवो गोभृतावरणो हरः ।
 ज्ञानं ददाति विपुलान् कामान् स यच्छतैः शिवान् ॥

राजमार्तण्डे,—

शत्रिपुत्रसमायुक्ता शुकपचाष्टमी च वा ।
 तस्यां निघमकर्तारो न सुः खलितसम्पदः ॥
 सततं मकरे याते देवे जायति माधवे ।

बुधाष्टमीं प्रकुर्वीत वर्जयित्वा तु वैशकम् ॥

प्रसुप्ते तु जगन्नाथे सन्ध्याकाले मधौ तथा ।

बुधाष्टमीं न कुर्वीत कृतं इति पुरातनम् ॥

अग्निपुत्रो बुधः । शकपक्षेऽतिप्राशस्त्यपरम् अष्टमीं बुधवारेण
पञ्चदशमयोर्धदेति गरुडपुराणवचनात् ।

पतञ्जे सूर्ये मकरे धाते उत्तरायणस्ये माधवे जायतीति चा-
षाढेऽपि हरिश्चयनसम्भवाद्दुर्गसक्तं सन्ध्याकाल इति त्रिषिद्धसाया-
ङ्गाद्युपलक्षणम् ।

अनु महादेव उवाच,—

पौषे मासि यदा देवि शक्याष्टम्यां बुधो भवेत् ।

तदा सा तु महापुण्या महाभद्रेति कौर्त्तिता ॥

तस्यां स्नानं जपो होमस्तर्यणं विप्रभोजनम् ।

मन्त्रीतथे कृतं देवि शतसाहस्रिकं भवेत् ॥

इति भविष्यपुराणवचनं तस्य व्रतविषयम् किन्तु स्नानदानादि-
विषयं 'व्रतस्योत्तरायणविधानात् ॥

अथ नवमीकृत्यम् ।

भविष्ये,—

नवम्यां नववर्षाणि राजन् पिष्टाग्रनो भवेत् ।

तस्य तुष्टा भवेद्देवी सर्वकामप्रदा शुभा ॥

व्रतमिदं पञ्चदशे कार्त्तये विशेषानभिधानात् पिष्टकस्य नैवेद्यं
द्वेषं स्वयस्य पिष्टकं भोज्यं व्रतारम्भस्य महानवम्याम् ॥

यथा वाराहे,—

नवम्यां तु सदा पूज्या दुर्गा देवी समाधिना ।
 वरदा सर्वलोकस्य सर्वकामप्रदा शुभा ॥
 नवम्यां यस्तु पिष्टाग्नी भविष्यति च मानवः ।
 नारी वा तस्य सम्यक्ताः सर्वे कामा न संग्रहः ॥
 महानवम्यां प्रथमं कृतस्नानविधिर्नरः ।
 गृह्णीयात् परमं चैतत् सर्वकामप्रदं व्रतम् ॥

भविष्ये,—

योऽब्दमेकं न भुञ्जीत चण्डिकायतने नरः ।
 स घाति परमं स्नानं यत्र सा चण्डिका स्निता ॥
 चण्डिकायतने नवम्याम् ।

तथा,—

दुर्गां समूज्य दुर्गाणि नवम्यां तरतौष्ण्या ।
 संग्रामे व्यवहारे च^१ सदा विजयमादिशेत् ॥

मत्स्यपुराणे,—

नवम्यामेकभक्तश्च कृत्वा कन्यास्तु शक्तिः ।
 भोजयित्वा समां दद्यात् हेमकञ्जकवासरी ॥
 हेमं सिंहश्च विप्राय दत्त्वा शिवपुरं व्रजेत् ।
 जन्मार्घ्युदं स्वरूपः साश्चभुभिश्चापराजितः ॥
 एतद्दीरव्रतं नाम नारीणाञ्च सुखप्रदम् ।

१ अ., एकमे विजये चैव ।

वर्षा वर्षे तदग्रे हेमकक्षुर्कं वाचस्य कन्धाभो देवं हेमविं-
माचं विप्राय ।

अथ दशमीकृत्यम् ।

भविष्ये,—

दशम्यां धर्मराजस्य सर्व्व्याधिहरोऽर्चितः ।

नरकादुपमृञ्चैव^१ समुद्धरति मानवम् ॥

अथैकादशीकृत्यम् ।

भविष्ये,—

एकादश्यां प्रथमेन विश्वेदेवाः^२ प्रपूजिताः ।

प्रजाः पश्यन् धनं धान्यं प्रथच्छन्ति मतिन्तथा ॥

वारारथे,—

मार्गशीर्षे शुक्लपक्षादारभ्याह्दं विचक्षणः ।

एकादश्यान्तु नक्षत्रेण नरः कुर्व्याद्यथाविधि ॥

तस्मान्नमग्निपक्षाग्री घो भवेन्नियतः शुचिः ।

तस्मात्तौ धनदो देवस्तुष्टो वित्तं प्रथच्छन्ति ॥

नक्षत्रमग्निपक्षाग्रं वर्षे धावत् कार्य्ये धनदश्च पूषः ।

श्रीगोविन्दनखेत्रुप्रभाभिरन्तर्गिराकृतध्याताः ।

एकादशीव्यवस्थां विदुषां तोषाय सन्तनुमः ॥

नक्षत्रपुराणे पितामह उवाच,—

मान्धाता चक्रवर्त्तीवीरुयोन्वेकादशीं नृपः ।

एकादश्यां न भुञ्जीत पञ्चोदमघोरपि ॥
 दशम्यैकादशी भिक्षा मान्वाभ्यां वसुपोषिता ॥
 तक्षाः पुत्रघ्नं नष्टं तस्यान्तां परिवर्जयेत् ॥
 दशम्यैकादशी यत्र तत्र यन्निहितो हरिः ।
 दशम्यैकादशी यत्र तत्र यन्निहितोऽसुरः ॥
 ब्रह्मवाक्यविरोधेन बन्देशो जायते षडा ।
 द्वादशी तु तदा पाप्मा यथोदश्यान्तु पारणम् ॥
 एकादशीसुपवसेद्द्वादशीमथवा पुनः ।
 त्रिमिन्नां वाच कुर्वीत न दशम्यां पुतां कश्चित् ॥
 एकादशीकक्षापि स्यादुपोष्या द्वादशी तथा ।
 एकादशी द्वादशी च श्रेष्ठे चापि यथोदशी ॥
 त्रिमिन्नां वा त्रिभिः प्रोक्ता सर्वपापहरा शुभा ॥
 राशौ जागरणं कुर्वन् पुराणश्रवणं नृप ।
 गदाधरं पूजयन्स उपोष्यैकादशीदशम् ।
 दश्याङ्गदो यथौ मोक्षमन्ये चैकादशीकृतः ॥
 इति गार्ह्ये महापुराणे एकादशीमाहात्म्यम् ।

एवामर्थः कस्यकचने प्रहृत्युक्त्यन्तानामापादयन्नाह मान्वातेति ।

तथाच वराहपुराणे,—

एतस्मिन्नां व्रतं यन्नि घोरपापानि नागवः ।
 पापचवादिभ्युभक्तो मोदते विष्णुना सह ॥
 व्रतमिदं निर्यं कस्यन्वानुषङ्गिकं बन्धादिवन् ।

भविष्ये,—

अन्नमाश्रित्य तिष्ठन्ति सर्वं पापा^१ हरेर्दिने ।

स केवलमघं भुङ्क्ते यो भुङ्क्ते हरिवाचरे ॥

एकादश्यां न भुञ्जीतेति नाथं रागप्राप्तभोजनमाचनिषेधविधिः
अपरश्च व्रतविधिः काम्यः किन्तु उपवासरूपव्रतं कुर्व्यादिति नित्य-
व्रतविधिरेक एव विधिद्वयकल्पनागौरवान् फलान्तु आनुषङ्गिकम् ।
वक्ष्यति च । एकादशीमुपवसेदित्यादि उपवासपदन्तु अहोरात्रा-
भक्षणे शक्तं अन्यथा निषेधः काशमाचक इति वचनादेकादशी-
क्षणमतिक्रम्य भोजनं प्रसज्येत पर्वसु मांसादिनिषेधवत् । अतएव
एतत् कृत्वा व्रतं हन्तीति प्रागुक्तम् ।

तथा च भविष्योत्तरे ।

दुधिष्ठिर उवाच,—

एकादशीव्रतं देव नित्यं वा काम्यमेव वा ।

कथं वा क्रियते तन्तु नियमो वाच कौदुग्धः ॥

कृत्वा वा किं फलं जन्तुः प्राप्नोति पुरुषोत्तम ।

अह्नापि किमाप्नोति पापं वा^२ मधुसूदन ॥

एतत्सर्वं समासेन वक्तुमर्हसि मे विभो ॥

जीह्वश्च उवाच,—

अह्नो कथयिष्यामि शृणु पार्थ कुलोद्दह ।

नित्यमेतद्ब्रतं नाम^३ कर्त्तव्यं चार्ष्यवर्षिकम् ॥

१ न पुस्तके सर्वपापाः ।

२ क., पापं वै ।

३ न पुस्तके "नाम,, इति पदं नास्ति ।

सर्वाग्रमाणां सामान्यं सर्वधर्मैर्व्यनुत्तमम् ।
 एकादशीव्रतादन्यथासि पुस्ततमं भुवि ॥
 अपि पापसहस्राणि कुर्वन्नापि सदा नरः ।
 एकादशीं तिथिं सम्यगुपोक्तं च सुखी भवेत् ॥
 रटनीह पुराणानि श्रुतयः स्मृतिभिः सह ।
 न भोक्तव्यं न भोक्तव्यं सम्याग्ने हरिवाचरे ॥
 वाङ्मङ्गिः सर्वदा मङ्गिः पुत्रवार्धचतुष्टयम् ।
 न भोक्तव्यं न भोक्तव्यं सम्याग्ने हरिवाचरे ॥
 वाङ्मात्रमृति यत्पापं दग्धुमुद्यतचेतसा ।
 न भोक्तव्यं न भोक्तव्यं सम्याग्ने हरिवाचरे ॥
 एकादशां न भोक्तव्यं पक्षयोद्भवयोरपि ।
 भुञ्जन् सुरापानसमं पापमाप्नोति मानवः ॥
 ब्रह्मज्ञस्य सुरापस्य स्त्रियनो गुरतस्त्रियः ।
 निष्कृतिर्धर्मशास्त्रोक्ता नैकादश्यान्नभोजिनः ॥

एवञ्च व्रताङ्गतया द्वादशीव्रतपारणानिचमविष्णुपूजादिकमवश्यं
 कर्त्तव्यम् । एतत् सर्वं गदाधरं पूजयंसेति वक्ष्यमाणवचनव्याख्या-
 नावसरे^१ विवेचयिष्यते ।

पक्षयोद्भवयोरपौति गृहस्थव्यतिरिक्तत्रिवचनम् । कृष्णपक्षे गृह-
 स्थस्य निषेधश्रवणात् ।

भविष्ये,—

एकादशां न भोक्तव्यं पक्षयोद्भवयोरपि ।

वगवतिधर्मोऽथं शुकानेव वदा नृषी ॥

वगवतीत्युपलक्ष्यं ब्रह्मचारिणोऽप्यथं धर्मः द्युधिमात्रस्य विशेष-
विधानात् । शुकानेवेति न कृष्यामित्यर्थः वदेति नित्यार्थम् ।

ब्रह्मपुराणे,—

एन्दुष्येऽर्कसंक्रान्तां एकादश्यां वितेतरै ।

उपवासं न कुर्वीत पुत्रपौत्रधनान्वितः ॥

सूर्यपुराणे,—

संक्रान्तां कृष्यापद्ये च एकादश्यां पद्ये तथा ।

उपवासं न कुर्वीत पुत्रपौत्रधनवत्यात् ॥

वायुपुराणे,—

संक्रान्त्यामुपवासेन पारणेन युधिष्ठिर ।

एकादश्यान्तु कृष्यायां ज्येष्ठपुत्रो विनश्यति ॥

भविष्ये,—

संक्रान्त्यामुपवासश्च कृष्यैकादश्रिवाचरे ।

चन्द्रसूर्यपद्ये चैव न कुर्व्यात् पुत्रवान् नृषी ॥

शान्ति च उभयपद्यविधायकानि वचनानि सूचन्ते ।

वपुषश्च सभार्यस्य खलनेर्भक्तिसंयुतः ।

एकादश्रीमुपवसेत् पद्ययोद्भवशोरपि ॥

नित्यं भक्तियमापुनैर्नरैर्भक्तिपरायणैः ।

१ म., एकादश संक्रान्तां इत्यारम्भ भविष्ये इत्यन्तः [] पितृताम्यो
वाचि ।

२ म., एकादशे वदि च ।

वर्षशिवशुद्धी ।

पक्षे पक्षे प्रकृत्यैकादश्यामुपोषणम् ॥

इत्यादीनि समुपसमाख्यानप्रकारविषयाणि । जनु विवेचयति ।

शो मोहा — ईकादश्यां विनाशिते ।

मृहस्यो ब्रह्मचारी वा चाशिताभिर्घ्नतिस्वया ॥

य ब्रह्मचा सुरापय कृतज्ञो गृह्यतस्वयः ।

इति वचनं तदमूखं समूहान्ते नरेर्विष्णुपराणधेरित्वादिबचन-
स्वरसात् परमवैश्वैकुण्ठसुषुभिरेव मृहस्यैवभयं कार्यम् ।

यथा भविष्ये,—

शुक्ला मृहस्यैः कर्तव्या भोगसन्तानवर्जनी ।

सुसुषुभिस्तथा कृष्या तेन तेनोपदर्शिता ॥

केचित्तु,—

ग्रयनीबोधनीमध्ये या कृष्यैकादशी भवेत् ।

सैवोपोष्या मृहस्येन नान्या कृष्या कदाचन ॥

इति वचनाभिर्विवादं व्यवस्थापयन्ति ।

अपेवान्ये शुक्लामेव सदा मृहस्येन मृहस्यमापनिषेधस्वाहं
प्रतिप्रववः, मृहस्येनेत्यभिधानात् । तेन पुषीतरेषैव मृहस्येन
ग्रयनीबोधनीमध्ये चास्यतस्य एव कृष्यैकादश्याः कार्या न तु
पुषिषेति पूर्ववचनेषु पुषिषां निषेधादिति वदन्ति ।

वस्यतस्य एतस्य वचनस्य चन्दिग्धमूकत्वात् व्यवहारो नेतादृश
इति । उभयदिने एकादशीप्राप्तौ द्वात्रिंशोपिद्वाया निषेधमाह
द्वात्रिंशोपिद्वाया मित्रेति ।

जनु द्वात्रिंशोपिद्वायामपि विधिः श्रूयते ।

अथ विष्णुधर्मोत्तरे,—

दिग्भौ च्छ्रे समाद्युक्ते ऋषेऽहनि तथापरे ।

उपवाससु पूर्व्यद्युर्नोपवासः परेऽहनि ॥

परेऽहनि द्वादश्यां एकादश्याः ऋषे निःशरषे इत्यर्थः ।

विष्णुरहणे,—

पारषाढे न ऋभेत द्वादशौ कस्यपि च ।

तदानीं दशमौविद्वायुपोष्यैकादशौ तिथिः ॥

पारषाढे द्वादशौदिने यदि द्वादशौ एकादशौकस्यपि युक्ता
न ऋभेत तदा दशमौविद्भैवोपोष्या इत्यर्थः ।

भविष्ये,—

एकादशौ दशायुक्ता परतोऽपि न वर्द्धते^१ ।

मृष्टिभिर्धतिभिश्चैव शैवोपोष्या सदा तिथिः ॥

इत्याकाङ्क्षायामाह दशम्यैकादशौ ऋभेति हरिश्चक्रिधानात्
विद्वायाः कर्त्तव्यत्वमसुरश्चक्रिधानाच्च कर्त्तव्यतानिषेध इति, बड-
द्युर्नोर्ना वाक्यविरोधेन सन्देहो यदा प्याप्तदा शुद्धैव द्वादशौ
उपोष्या न तु विद्धेत्यर्थः ।

तथा ब्रह्मवैवर्ते व्यासः ।

दशम्यैकादशौ युक्ता ऋषे ग्राह्ये प्रतिष्ठिता ।

न तच्छ्रावणमहं मन्ये यदि ब्रह्मा स्तयं वदेत् ॥

भारदीये,—

शैः कृता दशमौविद्वा अङ्गवाक्याच्च मानवैः ।

१ अ., युक्तौ परतो न च वर्द्धते ।

ते जाता नरके चोरे पुगावेकोमविप्रतिभः ॥

विष्णुधर्मोत्तरादिवचनानि तु अथाविषयं पश्चात् ॥

मन्वेतदपनं यत्र किञ्चिदेकादशी द्वादशी च सम्पूर्णां श्रेवे
चथोदशी तत्र पूर्वदिने विह्वां कर्त्तव्यता द्वादशपुपवाचविषयं
भवतु । विष्णुधर्मोत्तरादिवचनानि एकादशीचये विह्वापराखेव
छुरित्याह एकादशीसुपवसेदित्यादि द्वादशीं केवलद्वादशीमित्यर्थः ।
अथैकादशीकार्थं द्वादशीं विधत्ते त्रिमिमां१ एकादशी द्वादशी च
श्रेवे चापि चथोदशीत्यादिना वक्ष्यमाणां कश्चित् कदाचिदपि न
दशमीयुक्तां कुर्वीतित्यर्थः ।

तथा नारदीये,—

रविचक्रार्द्धमात्रा च दशमी श्रूयते यदि ।

शुद्धैव द्वादशी याज्ञा चथोदश्यान्तु पारणम् ॥

रविचक्रार्द्धमात्रा रवेरर्द्धैदथथापिनीत्यर्थः ।

तथा मार्कण्डेयपुराणे,—

अष्टमोदयवेसायां दशमी तिष्ठते यदि ।

तदा श्लोकादशीं त्यक्त्वा द्वादशीं समुपोषयेत् ॥

अथावयवः सूर्यः तदुदयवेसायामर्द्धैदथथापिनी दशमीत्यर्थः ।

नलदयः शरपिः, तदुदयवेसायां पूर्वदिवसीयत्वात् ।

वराहपुराणे,—

कक्षाद्धैनापि या विह्वा दशम्वैकादशी यदा ।

१ न पुस्तके, पश्चात् परं नास्ति ।

२ न पुस्तके, त्रिमिमां ।

तदा श्रैकादशीं त्यक्त्वा द्वादशीं समुपोषयेत् ॥
 द्वादशासुपवासम् चे वे कुर्मन्ति मानवाः ।
 कस्य नामैव पश्यन्ति मम ज्ञानपरायणाः ॥

श्रावणशुक्ल ५,—

एकादश्यां यदा ब्रह्मन् दिनचर्यतिथिर्भवेत् ।
 तदा श्रैकादशीं त्यक्त्वा द्वादशीं समुपोषयेत् ॥
 तथा भस्मि वैश्वभिषुषंवादे,—

दशमीभिस्त्रिंशत् वैश्व वा द्वादश्यां तिथिः ।
 चासुरी तु भवेद्देवा धनपुत्रविनाशिनो ॥
 शूद्रैश्च द्वादशीं याञ्चा षोडश्यान्तु पारयन् ॥
 तथा संवत्सरप्रदोषे,—

ये कारयन्ति कुर्मन्ति दशमैकादशीं युताम् ।
 विद्योक्तं तन्मुच्यं ब्रह्मन् सूर्यदर्शनमाचरेत् ॥
 पितृभ्यां दशमीयुक्ता काव्यां नैकादशीं बुधैः ।
 ज्जन्ति पुत्रांस्य पौत्रांस्य पुत्रं जन्मप्रतोङ्गकम् ॥
 दशमीत्रैश्चंभुषं चः करोति चरेर्दिनम् ।
 एकादशीफलं तस्य मध्येत् द्वादश्याविंशम् ॥
 दशमैकादशीं विहा शूद्रा च द्वादशीं परा ।
 द्वादश्यां तदोपोष्या षोडश्यान्तु पारयन् ॥

भास्मि,—

एकादशीं विष्णुना चेद् द्वादशीं तु परेऽहनि ।

स्योक्तं सादृशी तत्र यदीच्छेत्परमां भक्तिम् ॥

केचित्तु प्रकरणापरिचयेन सादृशीप्रसपराधीनाधि वचनानो-
त्थाच्यते ।

कश्चित्तु नक्षत्रविशेषबोगवशेन विद्वाद्यामप्युपवासमाह ।

अग्निपुराणे,—

नागविद्वा १ वा यदौ शिवविद्वा २ तु वसन्तौ ।

दृश्यन्तेकादशी विद्वा कुर्वन् जज्ञात् पुराणकम् ॥

दृश्यन्तेकादशी यत्र गोपोक्या वा भवेत्तितिः ।

अवशेन तु संयुक्ता वा शुभा सर्वकामदा ॥

नचात्र अन्दिग्धमूखत्वाग्रहा कल्पतद्दृश्यपाशिप्रधृतिभिर्लिखि-
तत्वात् । तत्र हि अवशाया विष्णुदेवतत्वेन तद्योगस्य वज्रफलत्वेन
वक्षीयस्वात् विद्वादोषोऽपि वाच्यते । अतएव एतदक्षमूखान्तेव
दियौ वद्रे समायुक्ते इत्यादीनि दृश्यनीविद्वाविधायकानि
पूर्वोक्तविष्णुधर्मोत्तरादिवचनानि, अन्यथा वाक्यभेदापत्तिः विष्णु-
त्तरकल्पनापत्तिश्च ज्ञात् । अन्ये तु शृङ्गाक्षपचभेदाङ्गवक्षामाहः ।

काश्चविवेके कृत्यमचार्येण च, भविष्यपुराणनाम्ना वचनं लिखितम् ।

यथा,—

एकादशीं दृश्यायुक्तां वर्द्धमाने विकर्षयेत् ।

पञ्चशतौ क्षिते शोभे ज्ञानयेद्दृश्यनीयुताम् ॥

वर्द्धमाने शोभे शृङ्गापचे, पञ्चशतौ क्षिते शोभे ज्ञानपचे,

१ क पुस्तके,, नागविद्वा तु ।

२ न पुस्तके,, शिवविद्वा ।

३ न पुस्तके,, प्रधृतिभिः,, परं वाञ्छि ।

सङ्घेदुपवसेदित्यर्थः । अथेतद्वचनं साकरं स्यात् तथापि गृहस्य
दग्नीविद्वावर्जनं सर्वदेवायातं गृहस्य सन्धानिवेधात् ।

यदा सन्धानपक्षेऽपि दग्नीयुतां सङ्घयेत् त्यजेदिति काण्विवेक-
वचनार्थः सर्वदेव विद्वां परिहरेदिति तात्पर्यम् ।

यदा तु किञ्चिदेकादशौ ततश्च द्वादशौचयः तत्परदिने द्वा-
दशसाभेऽपि दग्नीविद्वां विहाय कक्षामाचैवोपोष्येत्याह एका-
दशौकक्षापि स्यादिति । एतदेव विवृणोति एकादशौ द्वादशौ
चेति, चिमिन्ना चिमिन्मवङ्गिभेत्यर्थः ।

तथा विष्णुरहस्ये,—

एकादशौकक्षायान्तु द्वादशां समुपोषितः ।

अथ क्रतुशतं पुष्टं चयोदशान्तु पारणे ॥

एकादशौ द्वादशौ च मिश्रान्ते च चयोदशौ ।

अथःसूक् तदहोरात्रसुपोष्या वा सदा तिथिः ॥

वराहपुराणे,—

एकादशौ द्वादशौ च परतो द्वादशौ न चेत् ।

तथ क्रतुशतं पुष्टं चयोदशान्तु [पारणे ॥

एकादशौकक्षायान्तुसुपोष्य द्वादशौ नरः ।

चयोदशान्तु यो भुङ्क्ते विष्णुंसायुष्यमृच्छति ॥

अन्तु,—

कक्षां काष्ठां सुहृन्तौ वा यदि स्यादपरेऽहनि ।

द्वादशद्वादशौ हनि चयोदशान्तु पारणम् ॥

इति कूर्मपुराणवचनं तत् द्वादशौसुप्तञ्च चतुर्दशौ पारण-
विषयम् । यदि द्वादश परेऽहनीति पाठे तु यत्र चतुर्दशैकादशौ
परदिनेऽपि किञ्चिन्निर्गता तद्धिने च द्वादशौचयस्य च द्वादशविषये
वक्ष्यमाणपद्मपुराणवचनसमानार्थकं वचनम् । तथा पूर्णापि कथितं
त्याज्या ।

यथा प्रचेताः,—

पूर्णाथैकादशौ त्याज्या दितयं वर्द्धते यदि ।

द्वादश्यां पारणासाम्भे पूर्णैव परिमृच्छते ॥

एकादशौ विष्टुः चेत् शुक्रे कृष्णे विभेद्यतः ।

तत्रोत्तरां यतिः कुर्यात् पूर्वासुपवसेत् मृदौ ॥

दितयमिति द्वादशैकादशौ न द्वादशैकादशौ पूर्णापि त्याज्येति
वचनात् ।

पारणासाम्भे पारणायोग्यद्वादशसाम्भे पूर्णानैकादशौसुप्तञ्च
परदिने एकादशौ त्यक्त्वा द्वादश्यां पारणा कार्थ्यैत्यर्थः तत्परदिने
द्वादशौसुप्तञ्च पारणे दोषवाञ्छयात् ।

तथा च संवत्सरप्रदीपे,—

चतुर्दशैकादशौ यत्र प्रभाते पुनरेव वा ।

सर्वैरेवोत्तरा कार्या परतो द्वादशौ यदि ॥

यदा तु पूर्णैकादशौ दृष्ट्वा परदिने किञ्चिन्निर्गता तत्परदिने
द्वादशौ किञ्चिदपि नास्ति तथाच एकादशौ विष्टुः चेदिति
एकादशौ विभेद्यतो दृष्ट्वा एकादशैव दृष्ट्वा न तु द्वादशौत्यर्थः ।

तथा चंदासरप्रदीपे,—

अशुभैकादशौ च परतोऽपि विवर्तते ।

ततोत्तरां यतिः कुर्व्यात् पूर्वानुपवसेत् गृही ।

अथ यतिपदं गृहीतरपरम् ।

अस्त्रिंशेव विषये विष्णुधर्मोत्तरे,—

एकादशौ द्वादशौ च रात्रिग्रेषु चषोदशौ ।

शिःस्युग्रा वा तिथिः प्रोक्ता यतीनामुत्तमा तिथिः ॥

तथा चाथैव गृहस्थविषये पद्मपुराणम्,—

एकादशौ द्वादशौ च रात्रिग्रेषु चषोदशौ ।

अथःस्युग्रमहोरात्रं नोपोष्यं तत्सुतार्थिभिः ॥ इति ।

चिमिन्नां वाच कुर्वीतेत्यादिवचनम् पूर्वदिने द्वादशौवेधे
यतीति बोद्धव्यं न द्वादशा यतां कश्चिदित्युपसंहारात् ।

अदि चैकस्मिन् दिने द्वादशौविद्वा परदिने किञ्चिदेकादशौ
पारणादिने पारणाद्योग्यद्वादशौ न लभ्यते किञ्चिन्मात्रमस्ति तदा
द्वादशौकङ्कनस्यात्यन्तगर्हितमाद्वादशौविद्वापि कार्या ।

अथा विष्णुरचष्टे,—

चषोदश्यां यदा न स्याद् द्वादशौ षटिकादशम् ।

द्वादशैकादशौ विद्वा सेवोपोष्या यदा तिथिः ॥

षट्ठी दृष्टः षट्ठीषष्ट्या दिवानिग्रमिति ब्रह्मविद्वाप्तवचनात् ।

षटिकादशमिति पारणाद्योग्यकाशोपलक्षणम् । षटिकादशानुना
अदि स्याद्विषयः । एतेन दृष्टद्वयं पारणाद्योग्यकाश इत्याद्यातम् ।

एवकारो द्वादशौविद्वा कथं कर्तव्येति वितर्कव्यवच्छेदार्थः एवञ्च

अथ दशमीविद्वेकादशौचः परदिने द्वादशी वृद्धां कर्त्ता तत्पर-
दिने किञ्चिन्निर्गता पारषाद्योग्या न कर्त्तव्ये सोऽप्यविषयः ।

अतः,—

अथा भवेदतीवास्या द्वादशी पारषादिने ।

प्रातरेव तदा कुर्यात् कर्षं माध्यन्दिनं सुने ॥

इति स्कन्दपुराणवचनं तत्पारषाद्योग्यद्वादशीसामविषयम् ।

तथा कूर्वापुराणे,—

सुहर्षं द्वादशी न स्यात् अथोदर्यां अथा सुने ।

उपोष्या दशमीविद्धा सर्वैरेकादशी तिथिः ॥

अथापि सुहर्षमित्यनेन दृष्टव्यं पारषाद्योग्यकाण इत्युक्तम् ।

अथ केचित्,—

द्वादशीसङ्गनस्याप्यन्यनिषिद्धत्वादिद्वादश्यामपि निषेधदर्शनादि-
विधेऽपि किञ्चिद्भ्रष्टकल्पकवचनदर्शनाच्च विष्णुरहस्यवचनानुरोधेन
विद्वासां किञ्चिद्भ्रष्टशौचम् ।

अथा वराहपुराणे,—

उपवासनिषेधे तु भयं किञ्चित् प्रकाशयेत् ।

उपवासो न विधेत् उपवासफलं कर्त्तव्यम् ॥

वायुपुराणे,—

एकभक्तेन गन्तेन तथैवावाचितेन च ।

अथवा चापि नैवेद्ये नैवाद्वादशीको भवेत् ॥

एतच्च स्कन्दपुराणवचननिषेधे भयं किञ्चिदाचरेदित्याहुः ।

वस्तुतस्तु रामप्राप्त एव निषेधविधिः शास्त्रप्राप्ते तर्धे पर्युदास
 एवेति सिद्धान्तः । ततश्च दशमीविद्धेतरां कृष्णपञ्चाविवर्षां एका-
 दशौ ऋहस्त उपवसेदिति विधिः सम्पन्नः, तदा च कृष्णपञ्चादेर्वि-
 ध्यगोचरतया कथं तत्र किञ्चिद्गच्छादिकल्पनं उपवासनिषेधे मिति
 वचनान्तु द्वादशौकान्तिभिया विष्णुरहस्तवचनेन यत्र विद्धार्थां प्रति-
 प्रसूयते तदिवचनेनैव । अतो द्वयोर्वचनयोरेकवाक्यतया जलादि-
 माषकिञ्चिद्गच्छादिकल्प एवोपवासः प्रतिप्रसवार्थः । एकभक्तेनेत्यादि-
 वचनान्तु असामर्थ्यरोगादिना ज्ञेयं अत्यन्तासामर्थ्यं तु पत्न्यादिद्वारा
 कारणेदिति वक्ष्यते ।

यत्तु श्रीभागवतटीकाकृता श्रीधरस्वामिना ।

कलाह्नीं द्वादशौ दृष्ट्वा निशीयादूर्ध्वमेव हि ।

शामाध्याह्नाः^१क्रियाः सर्वाः कर्त्तव्याः शशुशासनात् ॥

इति नामशून्यं वचनं लिखितम् । तत् तद्योदश्यां यदा न
 स्यादित्यादि साकरविष्णुरहस्तादिवचनदर्शनात् पूर्णाप्येकादशौ
 स्याज्जेति प्रचेतोवचनदर्शनाद्यामूलमिति प्रतिभाति । एकादशुप-
 वासपक्षमाह राशौ जागरणं कुर्वन्मिति ।

एतेन जागरणगदाधरपूजादिकं वक्ष्यमाणद्वादशौपारणनियम-
 नैषुनमसूरादिवर्ज्यपूर्वात्तरदिनभोजनद्वयनिवृत्त्यादिकं उपवास-
 प्रतस्तान्निमित्तं, तदा च नित्यस्यास्य प्रतस्त कदाचित् किञ्चि-
 दङ्गत्वापि कर्त्तव्या मित्ये किञ्चिदङ्गत्वाभिः शक्या न तु काम्ये
 इति दर्शितत्वात् । अथवा मोक्षफलकथनाज्जागरणपुराणप्रवचनयो-

गुणवत्त्वविधिर्न किन्तु दाह्यां विष्णुपूजापारवशीरुद्राभारायेववा
प्राधान्यात् तत्र प्रकृतौ विधेयः ।

अतएव नैवादादभिको भवेदिति वराहपुराणं । अथा सूतर्षे
उपवासं पारवाद्यं कृत्वा सूतकानोऽपि विष्णुपूजा कार्त्तव्येति नरु-
पुराणवचने वक्ष्यते । देवान् कदाचित्तथापि अग्रतो उपवासप्रत-
मवक्ष्यमेव प्राधान्यादिति ।

अथ च ग्रहस्य रक्षाङ्गदभूपतेरेकादश्रीदशकारणेन मोक्ष-
अवघात् कृष्येकादश्युपवासो सुसुषुपर एवेत्युक्तम् । एकादश्रीकृतः
एकादश्रीकारिण इत्यर्थः ।

अग्रतो वातुकल्पिकमाह वाराहे,—

नक्तं हविष्यान्नमनोदनं वा नक्तं तिष्ठाः शौरमयाम् प्राप्यम् ।

यत् पञ्चगव्यं यदि वापि वायुः प्रशस्तमशोत्तरसुत्तरस्य ॥

नक्तं हविष्यान्नमित्येकं न तु पृथक् पृथक्ते हि कश्चुभोजनेनो-
त्तरोत्तरप्राशस्त्यकथनं नोपपद्येत ।

देवोपुराणे,—

हविष्यभोजनं स्नानं सत्यमाहारसाधवम् ।

अग्निकार्यमधःश्रय्यां नक्तंभोजी वृद्धाचरेत् ॥

इति नक्तं भोजने कश्चुहविष्यान्नभोजनस्य परिभाषितत्वात् ।

अतो न नक्तं भोजनविधिः किन्तु रात्रावेव हविष्यभोजनविधिः ।

नक्तं भोजनादिकमप्यपरमातुकल्पिकमाह ।

वायुपुराणे,—

एकभक्तेन नक्तेन तथैवाद्याचितेन च ।

यथा वापि भेषे नैवादादन्निको भवेत् ।

एकमक्षय मध्याह्ने कार्यम् । मध्याह्नव्यापिनी प्राज्ञा एक-
मक्षयमपि तिथिरिति दिवसेन संव्रजे मध्याह्नव्यापितिषेर्विधानात् ।

नक्तं भोजनविधिस्तु भविष्यपुराणोक्त एव । नैवादादन्निको
भवेदिति सर्वास्तुकल्पिके दादन्नां विष्णुपूजापारणादिनिघमविरचे-
षादादन्निकः कदापि न खादित्यर्थः । अत्यन्ताग्रक्तौ पुषादिना
कारयितव्यं ।

वराहपुराणे,—

असामर्थ्यं शरीरस्य व्रते च वसुपक्षिते ।

कारणेद्दुर्घपत्नीं वा पुत्रं वा विनयान्वितम् ॥

भगिनीं भातरं शिष्यं ब्राह्मणं दक्षिणादिभिः ।

पितृमातृपतिभ्रातृश्वशुर्यादिभ्यश्चाम् ।

अष्टुष्टार्थसुपोऽपि कथञ्च फलभाग्यभवेत् ॥

मत्स्यपुराणे,—

भर्तुर्भाष्यां व्रतं कुर्यात् भाष्यायाश्च पतिस्तथा ।

असामर्थ्यं तद्योस्ताभ्यां व्रतभङ्गो न जायते ॥

तथा,—

सूतकेऽपि नरः खाला प्रथम्य मनसा हरिम् ।

एकादन्नां न भुञ्जीत व्रतमस्य न कुप्यते ॥

दादन्नास्तु ततो भुक्त्वा सूतकान्ते जनार्दनम् ।

पूजयित्वा विधानेन भोजयेत् दिकोत्तमम् ॥

व्रतभङ्गात्पाहद् दुःखं प्राप्नोति नरकं तथा ।

तस्मात् प्रमादि दुःखे वा सुखे चतुर्विंशति वा ॥
 शाला काचिन्नतं कुर्वाहानार्चनविचरितम् । इति ।

बभ्रुतश्च एताभि वचनानि म्दहीतमतपराखेव प्रतीमः । रवि-
 वारादौ केचिन्निवेधं वदन्ति ।

महापुराणे,—

संक्रान्तौ रविवारे च पश्ये चन्द्रसूर्ययोः ।
 उपवासं न कुर्वीत पुत्रपौत्रधनामितः ॥

तथा,—

रविशुक्रदिने चैव संक्रान्त्याश्च दिनचये ।
 पारशुपवासश्च न कुर्वात् पुत्रवान् म्दही ॥

महापुराणे,—

इन्दुचयेऽर्कसंक्रान्त्यामेकादश्यां धितेतरि ।
 उपवासं न कुर्वीत पुत्रपौत्रधनामितः ॥

इति तत्र एतेषां वचनानां काम्बोपवासनिषेधकतत्त्वैवोपपत्तौ
 मित्यसौकादशुपवासमतश्च अकरचकृतप्रत्यवाचानामनुत्पत्तिबोधना-
 समत्तात् । किञ्चित्तानि सामान्योपवासनिषेधकवचनानि विशेषवचन-
 दर्शनादेकादश्यातिरिक्तविषयाणि चया ।

विष्णुधर्मोत्तरे,—

एकादश्यां चहा राम^१ चादित्यश्च दिवं भवेत् ।
 उपोवा वा महापुत्रा पुत्रपौत्रप्रदूर्त्वी^२ ॥
 बभ्रुभानुदिनोपेता तथा संक्रान्तिसंपुता ।

१ उ एकरके, नाम इति पाठः ।

२ उ, विदूर्त्वी ।

एकादशौ शदोपोव्या पुत्रपौत्रप्रवर्द्धनी ॥

शगत्कुमारः,—

आशुवारेण संयुक्ता तथा संक्रान्तिसंयुता ।

एकादशौ शदोपोव्या सर्व्वसम्पत्करौ तिथिः ॥

यत्तु,—

मधुमासे ह्येवैव कन्यायां पार्ष्वतीमहे ।

उपवासं न कुर्वीत पुत्रपौत्रधनाभितः ॥

इति पठन्ति ।

यद्य,—

मधुमासे ह्येवैव कन्यायां राउसूतके ।

उपवासं न कुर्वीत शदोप्येष्यमात्मनः ॥

इति नामशून्यं वचनं काकभिवेके विहितं तदप्यमृशमेव
समूहानामिमानि तु वचनद्वयं क्रोधादिभिरिच्छोपवासविषयम्
काम्बोपवासविषयं वा न नित्योपवासविषयं अक्षरत्वे प्रत्यवाधान्
वचनकान्धोपपत्तौ तदज्ञान् प्रत्यवाधाभावकल्पनाया अन्वाद्यत्नान् ।
इत्यहं द्रष्टीतमनसाभूतोपवासोऽपि कर्त्तव्य एवेति ।

अत्रैकादशीविषयः ।

अयोगे क्षेत्रहरणमसङ्कल्पे प्रतिक्रिया ।

अन्यत्रार्थे चर्त्वां च पचं स्यात् कुक्ष्यश्रितम् ॥

इति हरिवंशवचनान् केषांश्चित् सङ्कल्पमन्त्रोपवासकारणमह-
मात्मनेवेति । अतएव सङ्कल्पवाक्यसुक्तं वराहपुराणे,—

एकादश्यां गिराशरो भूला वैवापरेऽहनि ।

भोज्येऽर्धं पुच्छरीकाद्यं ग्रहणं मे भवाच्यम् ॥

इत्युच्चार्य ततो विद्वान् पुण्याच्छक्तिसुपचिपेत् ।

अतएव वचनाश्रित्येऽप्यस्मिन् व्रते सङ्कल्पविधिः । सङ्कल्पवाक्य-
मपौदमेव सुनिभिर्विभिन्न्यैतादृशवाक्यवचनाभिधानात् ।
तत्परिपाटीमाह महाभारते,—

ऋषीन्लौकिकं पात्रं वारिपूर्वमुदङ्गुलः ।

उपवासन्तु ऋषीणाञ्चदा सङ्कल्पयेद् व्रतम् ॥

एतादृशव्रतं सङ्कल्पयेत् मनसा नियमयेत् तदप्येवंविधिनाः
ऋषीणादित्यर्थः ।

तच्च दशम्यां सायंशमये कार्यं देवीपुराणे,—

अथावाढे दशम्यान्तु इच्छायां क्षुभुङ्करः ।

कृत्वा सायन्तनीं सन्ध्यां ऋषीणाञ्चिपमं पुनः ॥

इति श्रयणैकादश्यां दर्शनादन्यथापि तथैव न्याय्यत्वात् ।

अतः,—

प्रातः सङ्कल्पयेद्विद्वान्तुपवासव्रतादिकम् ।

इति वचनं, तद्वृत्त्याद्युपवासविषयं नैकादश्यापवासविषयं विशेष-
दर्शनात् ।

विष्णुरहणे,—

सायमासन्नघोरक्रोः सात्रं प्रातश्च मन्थते ।

धर्मोपवासे कुर्वीत न भोजनचतुष्टयम् ॥

नचास्य सन्दिग्धमूत्रमाश्रद्धा मदनपारिजातकाशविशेषकृति-
समुच्चयादिभिर्धैर्यतन्नात् । इत्येव चमोपिशाः,—

तीरपारौ समाप्तौ, अतं पारयति समापयतीति पारयत् अतएव
पारयान्तं अतमिति प्रथित्तिरिति पुनर्भोजनमविष्यत् ॥

तथा वचनम् ।

पूर्वोक्तेन विधानेन पारयं वृषदाण्यकम् ।

अपेष्टस्य तथा राशौ पुनश्चैव च सर्वदा ॥

इति वदन्ति तज्जिरसं कर्षयमाप्तावपि आहुदिने ब्रह्मचर्यव-
पुत्तराङ्गशावस्त्रावुद्योषमाणत्वात् । पुनरभोजनस्योत्तराङ्गतामाह
शिवरक्षणे,—

दिवानिद्रां पराजस्य पुनर्भोजनमैयुगम् ।

शौद्रं कांक्षामिषं तेषां दादृश्यां वर्जयेद्बुधः ॥

इति पूर्वोक्तेन विधानेनेति वचनममूषमेव ।

अनु,—

सङ्घटे विषमे प्राप्ते पारण्यु कथं भवेत् ।

अङ्घ्रिषु पारयं कुर्व्यात् पुनर्गतं न दोषयत् ॥

इति देवस्यनाथा वचनं तद्यदि समूहं ज्ञात् तदा सङ्घटे
दादृश्यां पारयाग्रन्तौ अङ्घ्रिः पारयां कृत्वाऽद्यामर्ष्यं पुनर्भोजनं
कुर्व्यादिति व्याख्येयम् ।

उपवासमात्रे वर्ज्यानाह गङ्गपुराण,—

कांसं माषं मसूरस्य चकं कोरदूषकम् ।

प्राकं मधु पराजस्य वर्जयेदुपवसन् क्षिपम् ॥

उपवसन्नित्यनेन संवत्सपारयादिनसोर्वर्जयेदित्यर्थः ।

विष्णुधर्म—

काशं माषं मसुरश्च पुनर्भीजवमैषुनम् ।

पूतमद्याम्पानश्च दशम्यां वर्ज्ययेद्बुधः ॥

असत्यभाषणं घृतं दिवास्त्रग्रह मेषुनम् ।

एकादश्यां न कुर्वीत उपवासपरो नरः ॥

असक्ततोषपानेन ताम्बूलभक्षणेन च ।

उपवासो विनश्येत दिवास्त्रग्राहमैषुनेः ॥

असक्तदिति सक्ततोषपाने दोषाभावः । तथा च अम्बूल-
भक्षणेनमिति ।

आगच्छे,—

उपोष्यैकादशीमेकं द्विजं यो भोजयेद्विजः ।

गन्धपुष्पाद्यतेर्भक्त्या विष्णुमाराध्य भक्तितः ॥

कामानिष्टानवाप्यान्ते विष्णुशोकमवाप्नुयात् ।

नैव तत्कुलजातानां दुःखं दारिद्र्यमेव च ॥

उपोष्य एकादशीमिति श्रेयः ।

ब्रह्मपुराणे,—

काशं माषं चुरं चौद्रं चिंषां तैलमसत्यताम् ।

पूतक्रीडां दिवाग्निद्रां व्याधामं क्रोधमेषुनम् ॥

दादश्यां दादश्रीतानि वैश्ववः परितर्ज्ययेत् ।

विष्णुरहणे,—

काशं माषं सुरां चौद्रं शोमं वितथभाषणम् ।

व्याधामश्च अवापश्च दिवास्त्रग्रमथाप्यनम् ॥

शिक्षापिष्टं मसूरश्च द्वादशैतानि वैश्ववः ।

द्वादश्यां वर्ज्येष्वेव सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

निषिद्धापरणजन्यपापैरित्यर्थः ।

संवत्सरप्रदीपे,—

अभ्यङ्गश्च पराङ्गश्च तुलसीचयनं तथा ।

वस्त्रपीडां तथा चौरं द्वादश्यां वर्ज्येद् बुधः ॥

अथ तुलसीचयनादिनिषेधस्त्रिमासविषयः । अतस्तथोद्गी-
-पारणे कर्तव्यमेव ।

यथा तथैव,—

द्वादश्यां तुलसी यस्माद्विष्णुना याति सङ्गतिम् ।

तस्मान्तां न विचिन्वीत तुलसीं द्वादशीदिने ॥

संक्रान्त्यां पञ्चदश्याश्च द्वादश्यां आहुवासरे ।

वस्त्रं न पीडयेत् स्नानं नापि चारेण योजयेत् ॥

स्नायते येन तत् स्नानं वस्त्रं एकोद्दिष्टआहुवासर इति प्राञ्चः ।

अथ सर्वेषु द्वादश्यां विष्णुपूजोक्ता तत्र भूतशुद्धिप्राप्त्यायाम
शुद्ध्यादिव्यासमाहकान्यासनेशवादिन्यासमूर्त्तिपञ्चकन्यासमन्त्रादिव्या-
सपीठन्यासान् कृत्वा विष्णुं ध्यात्वा अर्घ्यपाद्याचमनपात्राणि संस्नाप्य
प्राक्षयामयन्ते मण्डले वा पीठपूजां विधाय तत्र विष्णुमावाह्य
शोडशोपचारैः संपूज्य चावरणदेवताश्च संपूज्य विष्णुमन्त्रं यथाशक्ति
जपित्वा कृत्वा प्रथमेदिति विधिः । एतत् सर्वं पश्चाद्विनेषयिष्यते ।

इत्येकादशीव्यवस्था ॥

१ 'न इत्यने,, मन्त्रादिव्यास इति परं वाच्यम् ।

इदानीं प्रसङ्गात् वर्षाप्रतयाधारणौ परिभाषोच्यते ।

तत्र देवस्य,—

अभुक्त्वा प्रातराहारं चात्वाचस्य समाहितः ।

सूर्याय देवताभ्यश्च निवेश्य व्रतमाचरेत् ॥

प्रातराहारमहर्भोजनमित्यर्थः ।

सुनिभिर्द्विरग्रमं प्रोक्तं^१ विप्राणां मर्त्यवाणिनां मित्यं ।

अहनि च तथा तमस्त्रिन्यां सार्द्धं प्रहरयामासः ॥

इत्यनेन ह्यन्दोगपरिशिष्टकृता,—

सायं प्रातर्मनुष्याणामग्रमं देवनिर्मितम् ।

मान्तरा भोजनं कार्यमग्निहोषसमो विधिः ॥

इति वृहत्समुवचने सायंप्रातःपदयोः राशिदिवापरतया विदु-
तत्वात् । अतएव,—

सायमासन्तथोरङ्गोः सायं प्रातश्च मध्यमे ।

धर्मोपवासे कुर्वीत न भोजनचतुष्टयम् ॥

इत्यपि सङ्गच्छते । ततश्च अभुक्त्वा प्रातराहारमिति अपराह-
राचिप्रतविषयं दिवाप्रतस्य पूर्वार्द्धविधानात् । अहर्भोजनस्य दशोक्त-
दिवापञ्चमभागे विधानादिति । सूर्याय देवताभ्य इति सूर्यः
सोमो यमः काश इत्यनेन सूर्यादिदेवताभ्यो निवेश्य विज्ञाप्य व्रत-
माचरेत् बहुस्पष्टेदित्यर्थः । बहुस्पष्ट उदङ्मुखेनैव कार्यः ।

१ क ल पुस्तकद्वये द्विरग्रममुक्तम् ।

२ ल, अपराहाराचिप्रतस्य पूर्वार्द्धविधानात् ।

मृशौलीकुम्बरं पात्रं पारिपूर्णमुदङ्कुमुचः ।

इति पूर्वोक्तमहाभारतवचनात् । शौकुम्बरं ताजमयमभावेक्ये-
नापि पारिजातः ।

राशिप्रतन्तु निशामुखे सङ्कल्पयेत् ।

अतं निशामुखे पात्रं वृद्धिस्तारकदर्शनात् ।

इति विष्णुवचनात् ।

भविष्ये,—

अमा अत्यं दद्या दानं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।

देवपूजाग्निहवनं घन्तोषः श्लेषवर्ज्यनम् ॥

सर्वप्रतेज्यथं धर्मः सामान्यो दशधा स्मृतः ॥

नक्तं भोजनप्रते विशेषमाह, देवीपुराणे,—

एविष्यभोजनं खानं अत्यमाहारसाधवम् ।

अग्निकार्यमधःश्रव्यां नक्तंभोजी षडाचरेत् ॥

सौरनक्तप्रते तु सुहृत्तोऽनदिने भोजनमन्यत्र निष्क्रेवेति प्रागुक्तम् ।

शातातपः,—

पुण्यासङ्कारवस्त्राणि धूपगन्धानुलेपनम् ।

अपवासे प्रकूयेत दन्तधावनमस्ननम् ॥

वस्त्रासङ्कारादीनां विद्यासानुधारणे एव दोषः ।

भविष्ये,—

अपवासे तथा आद्रे न कुर्व्याद्दन्तधावनम् ।

अपां सादन्नसूत्रैस्तुं सङ्गृह्णिविधीयते ॥

दन्तार्थां काष्ठसंयोगाद्दन्तधावनं सुखम् ।

विष्णुधर्मः,—

अवस्यन्तोऽपानेन ताम्बुसुभक्षणेन च ।

उपवासः प्रथम्येत दिवास्तप्राचमैयूनेः ॥

स्त्रीषाम्नु समर्तृकाणामुपवासनिषेधमाह विष्णुः,—

पत्यौ जीवति या नारी ह्युपोष्य व्रतमाचरेत् ।

आयुः संहरते पत्युः सा नारी नरकं व्रजेत् ॥

भर्तृसाहित्ये तु न दोषः । भर्तुः समानचारितम्^१ स्त्रीधर्मं
इत्यापस्तम्बवचनात् । तदनुमत्या तु पृथगपि न दोषः ।

यथा शङ्खः,—

कामं भर्तुरनुग्रहा व्रतोपवासनिषेधव्यादीनां अन्वयः स्त्रीधर्मं
इति ।

वैश्याशुद्रयोस्तु चिरात्पञ्चरात्राद्युपवासनिषेधमाह देवस्तः,—

वैश्याः शूद्राश्च ये मोहादुपवासं प्रकुर्वन्ते ।

चिरात् पञ्चरात्रं वा तयोः पुष्टिर्न विद्यते ॥

पुष्टिः फलम् । एतेन काम्यस्यैव निषेधः । प्रायश्चित्तान्तु
कर्त्तव्यमेव ।

शालातपः,—

उपवासं द्विजः कृत्वा ततो ब्राह्मणभोजनम् ।

कारयेत् समुत्सवेन उपवासोऽभिजायते ॥

द्विज इति उपवासकर्तृमात्रोपलक्षणं अपरवर्गैः^२भिरूपभोजन-

मिति विष्णुना सामान्यतोऽभिधानात् । क्रियासमाप्तिरपवर्गः चक्रि-
रूपो ब्राह्मणः । अभ्यङ्गनिषेधमाह मत्स्यपुराणे,—

तस्मात् कृतोपवासेन ह्यनमभ्यङ्गपूर्वकम् ।

वर्जनीयं प्रयत्नेन रूपं हि परं नृप ॥

सङ्घटितव्रतमवग्रं कर्त्तव्यमित्याह हागणः,—

पूर्वं व्रतं गृहीत्वा यो नाचरेत् काममोहितः ।

जीवन् भवति चाष्टासो मृतः सा चैव जायते ॥

अथ काममोहित इत्यभिधानादिच्छात्याग एव दोषो न तु
प्रमादादिनापि ।

तथा च देवसः,—

सर्वभूतभयं व्याधिः प्रमादो गुरुशासनम् ।

न व्रतघ्नानि कथ्यन्ते सङ्गदेतानि शास्त्रतः ॥

सर्वभूतभयं राजस्यान्नादिभयं प्रमादो विस्मरणम् ।

उद्योगपर्वणि,—

अष्टौ तान्यव्रतघ्नानि आपो मूलं फलं पयः ।

इवित्रांश्चाणकाम्या च गुरोर्वचनमौषधम् ॥

अग्नौ तु गृहीतव्रतं न त्याज्यं 'न व्रतिनां व्रते न सचिषां सचे'
इति विष्णुना तथाग्नौचपर्युदासात् । तथाप्यन्यद्वारा पूजादिकं
कारयितव्यं स्यन्तु काव्यव्रतमुपवासादिकं कार्त्तिकम् ।

मत्स्यपुराणे,—

प्रारब्धतपसां स्त्रीणां रजो हन्याद्ब्रतं न हि ।

अन्वैः पूजादिकं सुवर्त्तात् कार्त्तिकं स्यन्नेव हि ॥

क्रोधान् प्रमादाहोभादा व्रतभङ्गे भवेद्यदि ।

दिनचयं न सुप्नोत शिरसो सुख्यं भवेत् ॥

तस्मात् प्रमादे दुःखे वा सूतके सूतकेऽपि वा ।

ज्ञात्वा कायव्रतं कुर्याद्दानार्चनविवर्जितम् ॥

कायव्रतन्तु स्त्रीपुंससाधारणं, स्वयमनुष्ठेयं दानार्चनन्तु स्वयं

विवर्जयेदित्यर्थः । तत्र मास्ये नारद उवाच,—

उपवासेष्वग्रजानां तदैव फलमिच्छताम् ।

अनभ्यासेन रोगादा किमिष्टं व्रतमुच्यताम् ॥

ईश्वर उवाच,—

उपवासेष्वग्रजानां नक्तं भोजनमिच्छते ।

असामर्थ्ये शरीरस्य पुत्रादीन् कारयेद्ब्रतम् ॥

गारुडे,—

भर्तुर्भार्या व्रतं कुर्यात् भार्यायाश्च पतिस्तथा ।

असामर्थ्ये तयोस्ताभ्यां व्रतभङ्गे न जायते ॥

अथ द्वादशीकृत्यम् ।

भविष्ये,—

द्वादशां विष्णुमिहा च सर्वदा विजयी भवेत् ।

पूज्यश्च सर्वलोकानां यथा गोपतिगो हरः ॥

पद्मपुराणे,—

एकादशां द्वादशां वा प्रतिपद्यन्तु यो नरः ।

दीपं ददाति कृष्याय शृङ्गु तस्मापि यत् फलम् ॥

सुवर्षमपिसुहास्यं मनोज्ञमतिशोभनम् ।

रजमासादक्षं रत्नं विमानमधिरोहति ॥

भास्वो,—

‘[द्वादश द्वादशीर्षसु समाप्योपोषणेः पुनः ।

गोवस्त्रकाञ्चनैर्विप्रान् पूजयेद्भक्तितो नरः ॥

परमं पदमाप्नोति विष्णुप्रतमिदं स्युतम् ।

द्वादशीः षड्धाः, एकादशीयुक्तैव द्वादशुपोष्या युष्मवचनात्] ।

एकादक्षां प्रकुर्वन्ति उपवासं मनौषिणः ।

उपासनाय द्वादक्षां विष्णोर्षददित्यं तथा ॥

इति प्रागुक्तभविष्यपुराणवचनात् । प्रागेव वचनमिदं व्याख्या-

तम् ॥

अथ त्रयोदशीकृत्यम् ।

भविष्ये,—

कामदेवं त्रयोदक्षां स्वरूपो जायतेऽर्चयन् ।

इष्टां रूपवतीं भार्यां लभेत् कामांश्च पुष्कलान् ॥

अथ चतुर्दशीकृत्यम् ।

भविष्ये,—

इष्टेश्वरं चतुर्दक्षां सर्वैर्दुर्धममन्वितः ।

वज्रपुत्रो वज्रधनसखा स्यान्नाच संग्रहः ॥

भास्वो,—

चतुर्दक्षान्तु नक्ताग्नी समान्ते गोयुगप्रदः ।

श्रेवं पद्मवाग्नेति एतत् नैवमन्त्रं व्रतम् ॥

व्रतः,—

अनर्काभुदिते काष्ठे कृष्णपत्रे चतुर्हस्तीम् ।

ज्ञातः व्रतार्थं तु व्रतान् सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

व्रतान्चतुर्हस्तीम् । भविष्ये,—

षां काश्चित्परितं प्राप्य कृष्णपत्रे चतुर्हस्तीम् ।

यमुनायां विशेषेण विद्यतस्तर्पणेशमान् ॥

यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च ।

वैवस्वताय काश्याय सर्वभूतक्षयाय च ॥

श्रीकुम्भराय दध्राय नीलाय परमेष्ठिने ।

वृकोदराय चिषाय चिषगुप्ताय वै नमः ॥

एकैकस्य तिस्रैर्मिश्रान् दद्यात् श्रीस्त्रीन् जज्ञाञ्जनीन् ।

संवत्सरकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥

भविष्ये,—

चतुर्हस्तीनामयाष्टन्यां पश्योः शुक्लकृष्णयोः ।

योऽम्बुमेकं न भुञ्जीत शिवाश्वनरतः सदा ॥

यत्पुच्छमक्षयं प्रोक्तं व्रतं तत्र थाविनाम् ।

तत्पुच्छं सकलं तस्य शिवलोकश्च गच्छति ॥

श्रीगोविन्दपदद्वन्द्वनखेन्दुशास्त्रिताम्बरा ।

मषेदानीं चतुर्हस्तीनां व्यवस्थेयं निरूप्यते ॥

तत्र चतुर्दश्याय पूर्वमेति युग्मवचनात् शक्या चतुर्दशी पर-
युतैव पाश्चा कृष्या तु चयोदशीयुक्तैव ।

षष्ठ्यष्टम्यथमावस्था कृष्णपक्षे चयोदशी ।

एताः परधुताः पूष्याः पराः पूर्वेषु संधुताः ॥

इति पूर्वोक्तयुग्मवचनात् ।

अत्र रात्रियुग्मापि पाश्चा उपवासस्याहोरात्रसाध्यत्वात् रात्रौ
शिवार्चनविधानाच्च ।

अतएव स्मृतिवस्तुष्वपि शिवपुराणे,—

उपोषणं - - - - चतुर्दश्यां च पारणम् ।

कृतेः सुकृतस्यैस्तु प्राप्यते वा न वाऽथवा ।

ब्रह्माण्डोदरमध्ये तु यानि तीर्थानि सन्ति वै ॥

पूषितानि भवन्तीह भूतायां पारणे कृते ।

चतुर्दशीदिने रात्रौ सुहृद्योगो भवेद्यदि ।

तत्र जागरणं नृणां ब्रह्महत्याश्रताधिकम् ॥

धनुःकर्कटपक्षात्सुश्रममीनवृषास्त्रिषु ।

कामविद्धो हरः पूष्यः सर्वाभौष्टकसप्रदः ॥

पश्चात्सः शिवः अक्षिर्दक्षिकः कामस्तयोदशी । एतेन चतुर्दश्यां
पारणस्य प्राशस्त्यं दर्शितम् । न तु अमावस्यायां पारणं निषिध्यते
इदमपि तिथिद्वैधे एव, पूर्वतिथौ तु निःसंशयममावस्यायां
पारणमिति ।

शिवरात्रिप्रते तु चतुर्दशौमुक्तायैव पारणं कार्यम् ।

अस्मादृमी स्तुत्यष्टौ शिवरात्रिचतुर्दशी ।

शताः परचुताः कार्याशिक्षणो पारसं भवेत् ॥

इति ब्रह्मवैवर्तवचनान्तम् ।

तथा विष्णुरहस्ये,—

चष्टमौ शिवरात्रिश्च कार्ये भद्रमशान्विते ।

कृतोपवासं तिष्ठन्ते तदा बुद्ध्यांश्च पारसम् ॥

मदनपारिजातोऽप्येवम् ।

यत्,—

श्रद्धोभयथापि दिने चक्षुकाखे चतुर्दशी ।

ततोपवासः कर्तव्यः परेऽहनि विधानतः ॥

इति पठन्ति तदमूखमेव सर्वप्रामाणिकसंप्रदेश्यदृष्टवान्, सम-
कलाभिमाने तु शुकपञ्चविषयम् ।

इयञ्च युग्मादरेण श्ववस्त्रा रात्रेः सार्द्धप्रहरदशाभ्यन्तरे यदि
चतुर्दशी सम्भते तदैव तत्परतसप्तदशैर्दशीकाले परदिन एव ।

तथा शिवरहस्ये,—

प्रदोषे सार्द्धरात्रे वा चिथामार्द्धे वरानने ।

चयोदशी यदा तत्र उपवासं समाचरेत् ॥

इतीष्यामस्मान् सार्द्धाभ्यन्तरे चयोदशी ततः प्रथति चतुर्दशीत्यर्थः ।

अथ विशेषविधानात् रात्रेस्तृतीयप्रहराद्वात् परं चतुर्दशीकाले उप-
वासो युदस्यते ।

अतएव मदनपारिजाते शिवरात्रिचतुर्दशां शिवपुराणवचनं
लिखितम् ।

भवेद्यत्र चयोदशां भूतविद्धा महाभिजा ।

शिवरात्रिगतं तत्र सुव्याज्जागरणं तथा ॥
महाविद्या तु विद्येया मध्यमं प्रहरद्वयम् ।

अतः—

प्रदोषव्यापिनी शशा शिवरात्रिचतुर्दशी ।

राशौ जागरणं यस्मान्मन्त्रानां समुपोषयेत् ॥

इति चेनाद्रिचिहितं वचनं तत् प्रदोषावधि चतुर्दशीयोगे-
ऽतिमाश्रयार्थं राशौ जागरणमिति हेतुमभिगदात् ।

तथा वायुपुराणे,—

चयोदशकाले सूर्ये चतसृज्ज्येव नादिषु ।

भूतविद्या तु या तत्र शिवरात्रिगतं चरेत् ॥

तथा ब्रह्मवैवर्ते,—

सूर्येऽसौ नवगाडोषु भूतयुक्ता चयोदशी ।

शिवरात्रिगतं तत्र सुव्याज्जागरणं तथा ॥

भविष्ये,—

चतुर्दशात् परे किञ्चिज्जयायोगो भवेद्यदि ।

पूर्वविद्वेव कर्षव्या शिवरात्रिः शिवगतैः ॥

यथा चयोदशी । अत्र किञ्चिदित्यनेन इतीत्यप्रचाराद्भावनारे
चतुर्दशीयोग एव उपवासो गान्धयेति । एषु वचनेषु पूर्वं पूर्वं
प्रकृतम् ।

अतः—

पूर्वा चयोदशी राशौ काममेकं चतुर्दशी ।

उपोष्या वा महापुण्या प्रचुर्नचतस्रशीत् ॥

इति नामशुभं वचनं तदमूर्खं वदन्त्येऽपि किञ्चिदधिकं ज्ञान-
मेकं चतुर्दशीति तत्कार्यः यथा हतीचप्रहरार्द्धं चतुर्दशीयोगः
ह्यदिति । अतएव वदन्त्यावचनाजीमानि राघेः हतीचप्रहरा-
र्द्धार्द्धं चतुर्दशीयोगविषयाधि ।

यथा चिप्रपुराणे,—

शिवराशिजते भूतां कामविह्वं विवर्जयेत् ।

एतेनैवोपवासेन ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥

तथा,—

श्रिवा घोरा तथा प्रेता सावित्री च चतुर्दशी ।

सुहृद्युक्तैव कर्त्तव्या सुहृतामपि च पारणम् ॥

शिवराशिः फाल्गुने, अघोरचतुर्दशी भाद्रे, प्रेतचतुर्दशी
कार्तिके, सावित्री श्यैष्ठे, एतत्सर्वं प्राधान्यतो निदर्शनमाचम् ।

स्कन्दपुराणे,—

माघाशिते भूतदिनं हि राज-

जुपैति योगं धदि पक्षदश्या ।

अथाप्रयुक्तां न तु तत्र सुह्यां

श्विक्व राशिं प्रियङ्गुश्विक्व ॥

अथवा प्रकर्षेण युक्तां प्रकर्षेण हतीचप्रहरार्द्धाधिकयोगः ।

माघाशित इति सुखचान्द्राभिप्रायेण गौडचान्द्रे तु वा
फाल्गुनश्वेति ।

तथा त्रिवागने ।

कुम्भसंख्ये षडक्षांशौ या तु कृष्या चतुर्हंशौ ।

तत्रोपवासः कर्त्तव्यो माघे वापि तिथिक्रमात् ॥

माघे चौर इत्यर्थः ।

भद्विधे,—

माघपक्षगुणयोर्मध्ये कृष्णपक्षे चतुर्हंशौ ।

शिवरात्रिस्तु या ख्याता सर्वकामफलप्रदा ॥

तथा,—

पौषगुणस्य च कृष्णायां चतुर्हंशां सुरेश्वरि ।

अथ वास्यामि भूपृष्ठे रात्रौ मातङ्गनामिनि ॥

शिष्टेषु च समस्तेषु स्थावरेषु चरेषु च ।

संक्रमिष्याम्यसंदिग्धं सर्वपापविशुद्धये ॥

अथ रात्रावित्यनेन रात्रिप्रतमित्युक्तम् ।

तथा त्रैवागने,—

कुम्भसंख्ये षडक्षांशौ कृष्या शिवचतुर्हंशौ ।

रात्रियोगे तु कर्त्तव्या जागरादिसमन्वितां ॥

प्रहरे प्रहरे खानं पूजाद्यैव विशेषतः ।

शिवशिष्टस्य कुर्वीत अर्घदानञ्च भक्तितः ॥

वैश्वः स्कन्दपुराणवचनम्,—

माघपक्षगुणयोर्मध्ये या स्नात् शिवचतुर्हंशौ ।

अतप्त्रेण समावृत्ता कर्त्तव्या या यदा तिथिः ॥

कृष्णाहमौ रोहिणी च शिवरात्रिस्तथैव च ।

पूर्वविद्भैव कर्त्तव्या तिथिभान्ते च पारंश्वम् ॥ इति ।

तत् राशिप्रहरणभावनरे चतुर्दशयोगे मन्त्रस्य ह्यवमन्यान्वपि
वचनानि ज्ञेयानि । अत्रकृत्स्नपिच्छषोदशो तिथिभान्ते पारश्व
मिति रोहिण्यष्टमीविषयं नक्षत्रोक्तेष्वेव तत्रोपवायविधानात् ।

इति चतुर्दशीयवसां ॥

अथ पौर्णमासीकृत्यम् ।

भविष्ये,—

पौर्णमास्यान्तु यः शोभं पूजयेद्भक्तिमाकरः ।

प्रजावृद्धिं धनं धान्यं कामानिष्टान् समेत सः ॥

श्रद्धरगीतायाम्,—

यथावत् पौर्णमास्यान्तु स्रोतस्त्रेवोत्तरामुखे ।

स्नात्वा प्रेतपुरीं हित्वा विष्णुसोकं च गच्छति ॥

आषाढीकार्त्तिकीमाघीवैशाखीषु कृतान्तु यत् ।

तदनन्तफलं प्रोक्तं स्नानदानजपादिकम् ॥

माघसंज्ञे यदा षष्ठे चन्द्रः श्रमूर्धमण्डलः ।

गुरुषा घाति संयोगं सा तिथिर्महती स्यात् ॥

माघस्य संज्ञा चस्नात् तस्मात्संज्ञं । कार्त्तिके कृत्तिका, मार्ग-
शीर्षे श्रुगशिरा, पौषे पुष्या, माघे मघेत्यादयः । तस्मिन्संज्ञे श्रमूर्ध-
मण्डलः पौर्णमासीगतचन्द्रो यदा गुरुषा संयोगं घाति गुरुरपि
तस्मिन्संज्ञे तिष्ठतीत्यर्थः तदा सा तिथिः पौर्णमासी महती स्यात्
महाकार्त्तिकी महामार्गशीर्षी महापौषीत्यादयः स्तुः ।

तथा चोत्तिवे,—

वसिष्ठो वचं वृष्येते दिवि चन्द्रदृश्यते ।

पौर्यमासी तु महती सर्वपापहरा तिथिः ॥

तथा,—

चन्द्रमा मासश्चक्षुष्य देवाचार्य्यस्यैव च ।

मिसगि द्वादशाब्दान्ते तन्मासत्वं तिथेः स्यतम् ॥

रोहिणीमन्वन्तयोगेऽपि महाकार्तिकी महाब्रह्मपुराणे,—

आग्नेधनु यदा च्छं कार्तिक्यां भवति कश्चित् ।

महती सा तिथिः प्रोक्ता ज्ञानदानेषु चोत्तमा ॥

यदा यान्धं हि भवति च्छं तस्यां तिथौ कश्चित् ।

तिथिः सापि महापुष्टा सुनिभिः परिकीर्तिता ॥

प्राजापत्यं यदा च्छं तिथौ तस्यां नराधिप ।

सा महाकार्तिकी प्रोक्ता देवानामपि दुर्जभा ॥

प्राजापत्यं रोहिणी । महाज्येष्ठीविशेषमाह राजमार्तण्डे,—

शुक्रे शशी गुरुस्यैव प्राजापत्ये रविशया ।

पूर्णिमा गुरुवारेण महाज्येष्ठी प्रकीर्तिता ॥

[शुक्रं ज्येष्ठा, प्राजापत्यं रोहिणी, गुरुवारे] रोहिणीखरवौ

चेति महाज्येष्ठीफलप्रदप्रदर्मनपरं महत्तनु सकलमासवाधारण-
कथादेवेति ।

अतएव जानासुनिवचनेषु गुरुवाराव्यतिरेकेषापि धोग उक्तः ।

तथा व्याजः,—

ऐन्द्रं च्येऽथवा मैत्रे गुह्यन्तौ यदा क्षिती ।

पूर्विमा ज्येष्ठमायस्य महाज्येष्ठो प्रकीर्तिता ॥

ऐन्द्रं ज्येष्ठा मैत्रमनुराधा, अथ गुह्यवारादिषोभो भोक्तः । अन्त-
राधाक्षितधोरपि गुह्यन्त्रयोर्महाज्येष्ठोति शोभान्तरमयुक्तम् ।

तथा व्योतिषे,—

ऐन्द्रे मैत्रे यदा जीवसात्पञ्चदशके रविः ।

पूर्विमा शक्रचन्द्रेण महाज्येष्ठो प्रकीर्तिता ॥

ऐन्द्रस्य पञ्चदशस्य चं मृगशिरा, मैत्रस्य पञ्चदशं रोहिणी ।
अतः शौराषाढेऽपि कदाचित् स्यात् ।

अतएव काशविद्वेके,—

१[ऐन्द्रे चन्द्रसुराचाय्यौ वृषे युग्मेऽथवा रवौ ।

पूर्विमा गुह्यवारेण महाज्येष्ठो प्रकीर्तिता ॥

युग्मे मियुगे इत्यर्थः । राशिसदृशेऽपि रोहिणीमृगशिरसोर-
न्वतमस्ये रवायेव पूर्ववचनात् ।

तथा],—

ऐन्द्रे चन्द्रसुराचाय्यौ शौभे धातरि वा रविः ।

पूर्विमा ज्येष्ठमायस्य महाज्येष्ठो प्रकीर्तिता ॥

शोभान्तरमाह राजमार्तण्डे,—

शंभुसरे यदा वर्षे ज्येष्ठमायस्य पूर्विमा ।

ज्येष्ठाभेन समायुक्ता महाज्येष्ठो भवेत्तदा ॥

संवत्सरसंज्ञने वर्षे च च वार्हस्पत्यव्यवस्था वत्सरपञ्चमस्य
प्रथमवर्षो ज्योतिःशास्त्रे प्रसिद्धः ।

तथा विष्णुधर्मै,—

संवत्सरस्य प्रथमो द्वितीयः परिवत्सरः ।

इदाव्यस्य तृतीयोऽथ चतुर्थश्चानुवत्सरः ॥

अनुवत्सरस्य ऋषितस्तथा चैवाथ पञ्चमः ।

तीर्थविशेषेषु महामाघ्यादीनां फलमाह भविष्ये,—

महामाघी प्रयागे तु नैमिषे फाल्गुनी तथा ।

शाकपामे महाचैची कृताः स्युः सुमहाफलाः ॥

गङ्गास्थाने तु वैशाखी ज्येष्ठी तु पुरुषोत्तमे ।

आषाढी वै कनखले केदारो आवणी तथा ॥

महाभाद्री वदर्याश्च कुशाघे च महाशिवी ।

पुष्करे कार्तिकी कान्यकुब्जे मार्गशिरौ तथा ॥

अथोषायां महापौषी कृताः स्युः सुमहाफलाः ।

शाकपामतीर्थे नष्टफलां फाल्गुनादिव्यपि महच्छब्दोऽनुषज्यते ।

भविष्ये,—

महाज्येष्ठान्तु यः पश्येत् पुरुषः पुरुषोत्तमम् ।

विष्णुलोकमवाप्नोति मोक्षं गङ्गान्तुमञ्जनात् ॥

महाज्येष्ठी सुरभेष्ट कृतानन्तफलप्रदा ।

तस्मान्तु जाह्नवीस्थानं सूर्य्यपश्चगताधिकम् ॥

तथा,—

महाज्येष्ठान्तु संदृश पुरुषः पुरुषोत्तमम् ।

सरावरान् बहुदूतान् न ह्यपः सुखो भवेत् ॥
महावैद्यां नरो वृद्धा प्रथतः सुखोत्तमम् ॥
अर्द्धभजांशुकं सर्वाङ्गं पितृन्सारयतेऽपिरात् ॥

आदिवासे,—

कृष्यं वृद्धा महावैद्यां रामं भद्रां च भो दिवाः ।
नरो दादश्याचायाः फलं प्राप्नोति चाधिकम् ॥
पृथिव्यां सर्वतीर्थेषु सर्वैवायतनेषु च ।
यत् फलं ज्ञानदानेन राजपक्षे निशाकरे ॥
तत् फलं कृष्यमाप्तोऽप्य महावैद्यां अभेदरः ।
अथामावसाकरयम् ।

विष्णुपुराणे,—

न निर्वपति यः आर्द्रं प्रमीतपितृको दिवः ।
इन्दुवधे मासि मासि प्रायश्चित्तीयते हि यः ॥

भविष्ये,—

दर्शं ज्ञाना पितृभक्त्यु दद्यात् कृष्यतिसोदकम् ।
आर्द्रस्य विधिवद्द्यात् यन्मत्स्येन वर्द्धते ॥

वायुपुराणे,—

अमावस्यां प्रथमेन आर्द्रं कुर्मन् श्रुषिः वहा ।
सर्वाङ्गं कामानवाप्नोति सर्वज्ञानमनम्रुते ॥

मातृके,—

सर्वा चाकृष्यवेद्यस्य पञ्चदशां पथोत्ततः ।
समाप्ते आर्द्रकृद्वाद्य दद्यात् वस्यपचक्षिणीः ॥

वासाधि वधिराखेव जलकुम्भयुतानि च ।
 च याति वैष्णवं लोकं पितृष्वान्तरयेच्छतम् ॥
 कल्पान्ते राजराजः स्यात् पितृव्रतमिदं क्षतम् ।
 पञ्चदश्यामावास्या पितृव्रतलात् ॥

अथ तिथिनिविद्धानि ।

राजमार्तण्डे,—

प्रतिपद्यनपत्यः शान्तृतीयायामपत्नीकः ।
 दशम्यामधनः खाने सर्व्वं हन्ति चथोदशौ ॥
 भौगार्थं क्रियते यत्तु खानं यादृष्टिकं नरैः ।
 तन्निविद्धं दशम्यादौ नित्यनेनित्तिकादधिः ॥

आश्वः,—

दशमी नवमी चैव प्रतिपद्य चथोदशौ ।
 तृतीया तु विशेषेण खाने चैता विवर्ज्ययेत् ॥

श्लियाः खाननिषेधमाह गार्ग्यः,—

नवमी पुष्याश्राय खनाश्राय चथोदशौ ।
 तृतीया भर्तृनाश्राय खाने ता वर्ज्ययेदतः ॥
 द्वादश्यां कृष्णपक्षे तु न खानव्यं कदाचन ।
 सुतपन्नागमिच्छद्भिरपवर्गपरेरेपि ॥

जायासः,—

चथोदश्यां तृतीयायां दशम्याश्च विशेषतः ।
 यद्भविद्दशपिथाः खानं नाचरेवुः कथञ्चन ॥

वाचः,—

मन्दायां वासरेऽतीते भिर्बर्त्स चापि मङ्गलम् ।
 अतुमव्य सुखदन्धुन् पूजयित्सेष्टदेवताः ॥
 धर्मविज्ञाचरेत् खानमाङ्गिकश्च पुनः पुनः ।
 तर्पणं वेद्यदेवश्च ब्रह्मयज्ञश्च नाचरेत् ॥

निगमः,—

नावर्त्सयेत् पुण्यकर्म्म तर्पणादिकमन्वयम् ।
 काम्यनैमित्तिके हित्वा एकं ह्येकत्र वासरे ॥

एकं केवलं । षट्चिंशत्यतम्,—

दर्शं खानं न कुर्वीत मातापिषेद्यु जीवतोः ।

नवम्याश्च न चेत्तत्र निमित्तान्तरव्यभवः ॥

सर्वं एवायं निषेधो भोगार्थखान एव न वैधखाने, चन्दा-
 चरितार्थस्य वैधवाधाचमत्वात् ।

अतएव वसिष्ठः,—

पुष्यजन्मनि संक्रान्त्यां श्राद्धे जन्मादिने तथा ।

नित्यखाने च कर्त्तव्ये तिथिदोषो न विद्यते ॥

वचनमिदं वैधखानोपलक्षकं उक्तयुक्तेः । अतएव राजमार्त्तच्छे

नित्यनैमित्तिकादृष्टिरित्युक्तम् ।

राजमार्त्तच्छे,—

प्रतिपद्य द्वितीया च दशमी च चषोदशी ।

उक्तखानं न कुर्वीत षडौष्येदात्मनो हितम् ॥

उक्तखानं रोगान्मुक्तिखानम् ।

वीवाहनः,—

समायाक्षां नवत्याञ्च सप्तत्याञ्च विग्रेषतः ।

धापीपक्षानि सन्नेन दूरतः परिवर्ष्येत् ॥

षट्पिंशत्तमः,—

दर्शं नवत्यां सप्तत्यां संक्रान्तौ रविवासरे ।

चन्द्रसूर्योपराने च खानमामसकौखजेत् ॥

भविष्ये,—

तिथेः खानं महापुष्यं सूर्यादामसकैः प्रिये^१ ।

सप्तमी नवमी दर्शं रविशंक्रमणाद्भृते ॥

तुष्यत्यामसकैर्विष्णुरेकादश्यां विग्रेषतः ।

सर्वकाशं तिथेः खानमिति व्यासोऽग्रवीशुभिः ॥

तथा,—

नवत्यां न स्युग्रेत्तैसं नीसीवसं न धारयेत् ।

न चाप्यामसकैः खानात् न सूर्यात् कक्षहं नरः ॥

प्रातातपः,—

षष्ठ्यष्टमी पञ्चदशी उभौ षष्ठी षट्दर्शनी ।

अथ सन्निहितं पापं तैले मांसे भगे पुरे ॥

षष्ठीं तैलमनापुष्यमष्ट्यां पिशितं तथा ।

पुरकर्षं षट्दर्श्यां तथा पर्वसु जैषुनम् ॥

षष्ठ्यादिषु संपासंभेन तैलादिनिषेधो न तु षट्दशेनेति

विदुषोति षष्ठ्यां तैलमनापुष्यमित्यादि, अन्यथा एतदपनस्य वैषर्ष-

तत्रः । तद्वद्व्यादिषु तैलवस्त्रादीनां कथं वर्ज्यमिति चेदप्या-
नरादिति ब्रूमः ।

यथा विष्णुपुराणे,—

चतुर्दश्याष्टमी चैव अमावस्याश्च पूर्विका ।
पर्वांश्वेतामि राजेन्द्र रविसंक्रान्तिरेव च ॥
स्त्रीतैलमांससद्योगी पर्वांश्वेतेषु वै पुमान् ।
विष्णुभोजनं नाम प्रयाति नरकं हृतः ॥

तर्हि किमर्थं प्रातातपवचने अथासंख्यविधानं, सत्यां, अष्ट्यां
तैलमांसनिषेधार्थं अष्ट्यादिषु मांसादीनां विन्द्यातिप्रकारेण ।
अतएवानेकवचनेषु अष्ट्यां तैलमांसनिषेधः सूचते ।
यथा भविष्ये,—

प्रतिपत्सु नवम्याश्च अष्ट्यां पक्षसु पर्वांसु ।
अभ्यङ्गनस्य पादाद्यैस्त्रैस्त्रैर्नैव त्युग्रेन्दरः ॥

अतिशुचये,—

पचादौ च रवौ अष्ट्यां रिक्तायाश्च तथा तिथौ ।
तैलेनाभ्यक्षमाणसु चतुर्भिरपि शीयते ॥
उपोचितस्य अतिनः कृत्तकेशस्य नापितैः ।
अश्रीसिद्धति प्रीता चावसैस्त्रैस्त्रैर्नैव संसृजन्तु ॥
रवौ रविवारे चतुर्भिरासुःप्रश्नापशोवसैः ।

अङ्गिराः,—

दशकाष्ठममावस्यां चतुर्दश्यान्तु मैशुषम् ।
अष्ट्यां तैलं तथाष्ट्यां पिशितं वर्जयेत् सदा ॥

मनुः,—

मांसाग्ने पौर्णमासी तैलान्भृजे चतुर्दशौ ।

षष्टमी घाम्बधर्षं च ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥

घाम्बधर्षो मैथुनं ज्वलन्तमपि पातयेदित्यनेन निन्दातिशय उक्तः ।

देवसः,—

पञ्चदश्यां चतुर्दश्यामष्टम्याञ्च विशेषतः ।

तैलं मांसं च्वाथञ्च चुरकर्षं च वर्जयेत् ॥

शौधाद्यनः,—

पर्षसु नाधोयोत न स्त्रियसुपेयात् न मांसमश्रीयात् न तैलं
सृष्टेत् न चुरकर्षाचरेत् ।

पैठीनसिः,—

पर्षसु न तैलं न मैथुनं न चुरं न मांससुपेयात् नामाव-
खायां हरितमपि क्षिप्यात् ।

शारीतः,—

तैलं मांसं भगं क्षौरं सर्वपर्षसु वर्जयेत् ।

पर्षसु क्षत्रीर्वसति तैले मांसे भगे चुरे ॥

एतेषु वचनेषु पर्षसु स्त्रीतैलमांसचुरकर्षाणां सर्वेषां निषेधः,
वृष्ट्यान्तु तैलमांसस्येवेति । एतेन केषाञ्चित् वृष्ट्यामपि स्त्रीमांस-
वर्जनधर्मो हेतु एवेति ।

श्रुतिसमुच्चये,—

शाखंसन्ध्यां पराजस्रं त्रिष्वापिष्टं तथैव च ।

चमावाक्षां न सेवेत राशिभोजनमैथुने ॥

भविष्ये,—

शाश्वसन्ध्यां पराशस्य पुनर्भोजनमेषुनम् ।
तैसं मांसं शिखापिष्टममावासां विवर्जयेत् ॥

षट्पिंशन्मातम्,—

संक्रान्थां पक्षदश्यास्य द्वादश्यां आहूवाचरे ।
वस्त्रं न पीडयेन्नैव चारेषापि च खोजयेत् ॥

भविष्ये,—

निम्बस्य भक्षणं तैसं तिस्रैस्तर्पणमञ्जनम् ।
सप्तम्यां नैव कुर्वीत कांस्यपात्रे च भोजनम् ॥
सप्तम्यां स्पृशतस्तैस्तमिष्टा भार्या विनश्यति ।
शिरःकपासमन्त्राणि नखचर्म्मतिक्षांस्तथा ।
एतानि क्रमग्नौ नित्यमष्टम्यादिषु वर्जयेत् ॥

शिरौ नारिकेलमष्टम्यां कपासमस्तावुं नवम्यां चर्म्मं कस्तुरिकां
दशम्यां नखं शिम्बिकामेकादश्यां [चर्म्मं पूतिकां द्वादश्यां] तिक्तान्
वार्त्ताकुं चयोदश्यां वर्जयेत् । नारिकेलादीनां शिरःकपासादि-
साहस्र्यान्तद्गुणदेशः वार्त्ताकुवीजानां तिक्तसाहस्र्यम् । अस्त्रादेव
तिचिचिग्रेषनिषेधादन्यथ कस्तुरीभक्षणं प्रतौचते सामान्यनिषेधस्य
दीर्घकृताप्रतानरक्तकस्तुरीपर इति प्राप्तः । दोषविशेषार्थस्तिचिचि-
ग्रेषनिषेध इत्यन्ये ।

वामनपुराणे,—

शिखासु हस्तो भवचे च तैसं

१. न हस्तके, [] चिचितांशो नास्ति ।

चौरस्य वृक्षां प्रतिपद्य कर्णम् ।
 मूले मृगे आद्रपदासु मांसं
 घोषिकायाः कृत्तिकामूलाभेषु ॥
 नाभ्यङ्गमर्कं न च भूमिपुत्रे
 चौरान् शुक्रे च कुजे च मांसम् ।
 बुधे च घोषां न समाचरेत्
 श्रेषु सर्वाणि सदैव कुर्यात् ॥

ज्योतिषे,—

पुष्याग्रो यग्रो मृत्युर्विक्तं सप्तद्वन्द्वयः ।
 चायुरकादिवारेषु तैसाभ्यङ्गाद्यथाक्रमं ॥

मार्गः,—

पञ्चमी दशमी चैव तृतीया च चतुर्दशी ।
 एकादशी द्वितीया च पञ्चदशमथोरपि ॥
 सप्तम्यष्टम्याद्यैर्घोऽथ तैलं निषेवते ।
 चतुर्षी तस्य वृद्धिः साङ्गनापत्यवसायुषाम् ॥

अथ कस्यैतन्नार्थः । तत्र केचित् खेपमात्रे तैलपदं हठं
 सर्वपैरस्यकरत्तैसादिप्रयोगात् । शिशुमारतैसादिप्रयोगात्, तत्र,
 हतेऽपि तैलपदप्रयोगप्रसङ्गात् ।

अन्ते तु बीजभवच्छेदे हठं प्राणिभवच्छेदे तु तैलपदं भास्वमिति
 वदन्ति, तदपि मन्वं वैपरीत्यस्य सुवचनान् ।

वस्तुतस्तु तिस्रभवच्छेदे चौगिकं तैलपदं, न च तिस्रमोदकादि-
 व्यतिप्रसङ्ग इति वाच्यं पञ्चम्यष्टमे पञ्चवत् खेपमत्र प्रयोगोपाधि-

रिति । नचावयवग्रन्थेर्विज्ञमितप्रतीतिरूपेण साधवात् बीजप्रभव-
 खेहे वर्षासु रथकार आदधीतेतिवदिति वाच्यं कृतयोगवक्ष्ये
 रुद्रिकल्पनाया अन्वयत्वात्^१ कल्पनागौरवात् ।

तदुक्तं भद्रपादैः,—

सञ्जात्मिका सती रुद्रिर्भवेद्योगापहारिणी ।

कल्पनीया तु सभते नात्मानं योगवाधतः ॥ इति ।

अतएव प्रोक्षणावामादधेदित्यत्र प्रोक्षणीपदं न संकृताक्षपदं
 किन्तु प्रोक्षणकरणयोगाद्यौगिकमेवेत्युक्तं वर्षासु रथकार आद-
 धीतेत्यत्र तु सङ्करजातिविशेषे रथकारशब्दस्य रुद्रिः कृतेति न
 यौगिकरथकर्तृत्वैवर्षिकपरता अवयवग्रन्थिविमर्षात् विज्ञमितप्रती-
 तेरतः कृतरुदरेव योगापहारित्वम् ।

तथाचोक्तं रुद्रिर्वोगं व्याहन्तीति ।

कल्पनीया तु रुद्रिर्न कृतं योगं वाधितुमीष्टे सधमसिद्धत्वा-
 दिति शार्षपादिकेहे तैत्तपदं साक्षणिकं अतएव तत्र शार्षपं तैत्त-
 मित्यादिषोपपदप्रयोग एव, निरुपपदतैत्तपदन्तु तिस्रभवेत्तैत्तैव
 प्रतीतिरुदित्यतस्तत्रैव विधनिषेधाविति ।

यत्तु द्रुतप्रदोषः प्रथमस्तिस्रैस्तैत्तैवस्तत इत्यादौ तिस्रतैत्तपदं
 खेहे तिस्रजिति पाणिनिसूत्रात् खेदानुविहितेन तैत्तप् प्रत्ययेन
 सिद्धं अतएव तु चक्ष यवा भ्रातुः प्रजावतीत्यादिवत् तिस्रस्र
 तैत्तमिति प्रयोगोऽऽह एव । एतानि तैत्तानि हेमन्ते सुखानी-

१ ख पुनके, अन्वयत्वात् ।

राशौ तु अग्निर्गन्धर्वो नृपतिवद्वत्सार्धस्य च वा । अर्धमादिषो-
 षि अक्षते, वस्तुस्यैव तात्पर्यात् विधिमिषेधयोस्तु अक्षयाममावा-
 सासां दिति । अतएव अतैसं सार्धपं तैसा मिति वचनम् । पक्षतैसं
 तु न मिषेधविषयम् ।

अथ अग्निवस्तुष्वे वाचः,—

अमावास्यां न गच्छेत् प्रातःकालामपि स्त्रियम् ।

तैसाश्च न स्युग्नेदामं वृषादीन्धेदेष्वेव च ॥

अथाममिति अवस्थात् पक्षतैस्ते दोषाभावः प्रतीयते ।

एवञ्च पूर्वोक्तविष्णुपुराणादिवचनेषु तैसापदमपक्षपरं मन्तव्यम् ।

तथाच घटशिंशुतनासा वचनं पठन्ति ।

आदित्यादिषु वारेषु निषिद्धास्तु तिथिव्यपि ।

आते वा यदि वाऽआते पक्षतैसं न दूष्यति ॥

सार्धये तामे इव न दोषः निषेधविरहादिति शिष्टाचारो-
 ऽप्येवम् ॥

शौगोविन्दपदद्वयमाधाय दद्यान्तरे ।

सूर्येन्दोरधुना सम्यगुपरानो विविच्यते ॥

अथ अग्निवस्तुष्वे वाचो व्योतिषे,—

घट्याहणे वाप्यत्र अतले वा

शिखादग्ने वा तमसो धृतौ वा ।

राकावग्नेषु पक्षं सुधांशो-

र्दंशवग्नेषु कमसैकवन्धोः ॥

तमसो राशोः । राका पौर्णमासी । अथापि राशुषा चेतुना

वा वरुं चन्द्रस्य मन्त्रपादपतुष्ट्याभ्यन्तरे चक्षुर्व्याप्यं ज्ञात् तदैव
चन्द्रपदं नाम्बवेति ।

एवं रात्र्या वा केतुना वा वरुं मन्त्रपादपद्याभ्यन्तरे सूर्य-
व्याप्यं यदि ज्ञात्तदैव सूर्यपदं नाम्बवा तथापि कदा-
चिद्भूमिचरौ मन्त्रवा निर्दिष्टः वा च मन्त्रना ज्ञातकार्यवपन्ने
मवा विदुतेति ।

विष्णुधर्मोत्तरे रात्रं प्रति ब्रह्मवाक्यम्,—

पर्यंकाखे च सन्नाप्ते चन्द्रार्कौ द्वादधिव्यति ।

भूमिहावासुनसन्त्रसन्त्रगोऽर्कौ कदाचन ॥

संहादधिव्यति यदा तदा भावमवास्त्वति ।

ज्ञाने ज्ये तथा दाने होमे आद्रे सुरार्चने ॥

पुष्टः स कालो भविता मित्यमेवासुरेन्दुर ।

भावं प्रीतिं पर्यंकाख इत्यभिधानात् अपर्यंक्षुत्पातपदस्य न
पुष्टंकाखत्वमित्यभिहितम् । अथ चन्द्रसूर्योपरागस्य निमित्तत्वं
प्रतीयते ।

तथा ज्ञातातपः,—

अथने विदुवे^१ चैव चन्द्रसूर्यपदे तथा ।

अक्षोराचोषितः ज्ञान्ना चर्मपापैः प्रवृत्तते ॥

ब्रह्मपुराणे,—

मित्यं दक्षोरचनचोक्षया विदुवतोर्दयोः ।

चन्द्रार्कचोर्ध्वस्यचोर्ध्वतीपातिषु पर्यंसु ॥

अहोरात्रोचितः ज्ञानं आहुं दानं तथा जपम् ।

यः करोति प्रसन्नात्मा तस्य स्यादक्षयश्च तत् ॥

नित्यं सर्वदा सायाह्नादिनिषिद्धकालेष्वपीत्यर्थः । अहोरात्रो-
चितः पूर्वं दिने हतोपवास^१ इत्यर्थः । अतीतार्थकप्रत्ययनिर्देशान्
इदम् नान्वयकं किन्तु फलभूमार्थं फलविशेषोक्तेः ।

तथा ज्योतिःशास्त्रे,—

यस्मिन्नाशसुपोष्यैव ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।

स्नात्वा दत्त्वा च विधिवन्मोदते ब्रह्मणा सह ॥

एकरात्रसुपोष्यैव स्नात्वा दत्त्वा च भक्तितः ।

कष्टुकादिव सर्पस्य भिक्षुतिः पापकोषतः ॥

व्यासः,—

यस्ये सूर्ये तथा चन्द्रे यस्तु आहुं प्रकल्पते ।

तेनेयं सकला पृथ्वी दत्ता विप्रस्य वै करे ॥

ब्रह्मोपपरिशिष्टम्,—

सर्धुन्यभःसमानि स्युः सर्वाण्यन्नांसि भूतस्ये ।

कूपस्थान्यपि चन्द्रार्कग्रहणे नात्र संग्रहः ॥

गादडे,—

चन्द्रसूर्यग्रहे चैव योऽवगाहेत जाह्नवीम् ।

स ज्ञातः सर्वतीर्थेषु किमर्थमटते महीम् ॥

इत्यादिनामासु निवचनेषु ग्रहणमात्रनिमित्तता प्रतिपाद्यते
वेदिके तु कर्षणि ज्ञातस्यैव निमित्तत्वं क्लृप्तं चन्द्रचाऽयत्कल्पतया

१ स पुस्तके, पूर्वदिनहतोपवासः ।

पुत्रप्रदत्तेरभावात्, चक्षवा नैमित्तिके निमित्तनिश्चयानधि-
कारौ भवतीति^१ निमित्तज्ञानमवश्यमपेक्षणीयं तच्च ज्ञानं चाक्षुष-
मेव दर्शनप्रतिपादकं वज्रतरवचनात् ।

क्षया ज्ञातातपः,—

सर्वस्त्रेणापि कर्त्तव्यं आङ्गं वे राज्ञदर्शने ।

अकुर्वाणस्तु तच्छ्राङ्गं पङ्के गौरिव सीदति ॥

यस्याप्यधनस्य आङ्गकरणेन सर्वस्त्रव्ययो भवति तेनापि कर्त्तव्यं
एतेन पङ्के गौरिव सीदतीत्यनेन च आङ्गस्य निमित्तत्वं दर्शितम् ।

धमः,—

ज्ञानं दानं जपः आङ्गमनक्तं राज्ञदर्शने ।

आसुरी राक्षिरन्यत्र तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥

विष्णुः,—

सन्ध्याराश्यां कर्त्तव्यं आङ्गं खलु विचक्षणैः ।

तद्योरपि च कर्त्तव्यं यदि स्याद्वाङ्गदर्शनम् ॥

राङ्गदर्शनदत्तं हि आङ्गमाचक्रतारकम् ।

गुणवत् सर्वकामीषं पिहृष्यास्तुपतिष्ठते ॥

देवस्य,—

राङ्गदर्शनसंक्रान्तिविधासात्यचट्टिषु ।

ज्ञानदानादिकं कुर्यान्निशि काम्यव्रतेषु च ॥

पराशरः,—

दिवाकरकरैः पूतं दिवाज्ञानं प्रव्रक्षते ।

१ ग पुस्तके, भवति पदं नास्ति ।

अप्रशस्तं निम्नि खानं राहोरन्वय दर्शनात् ॥

इत्यादिषु दर्शनपदमवधानात् दृशेत् वाचुषज्ञान एव मुख्यमात्
ज्ञानमात्रपरमे अवधानाप्रवृत्त्यात् रात्रौ सूर्यपक्षे दिवा चन्द्रपक्षे च
नेत्रदृश्यतया रात्रिदर्शनाभावे खानादिकं न कर्तव्यमेवेति
निमित्तस्य वाचुषज्ञानस्याभावात् ।

अतएव ज्योतिषे,—

रात्रौ सूर्यपक्षे चन्द्रपक्षे यदि भवेद्दिवा ।

अनादिशतमं रात्रौ यच्च सूक्ष्मतमं भवेत् ॥

न च,—

नेत्रेतोऽन्यमादित्यं नासं खानं कदाचन ।

नोपसृष्टं न वारिखं न मध्यं न भवो गतम् ॥

इति मनुवचनात् दर्शननिषेधाद्दर्शनपदमत्र ज्ञानमात्रपरमिति
वाच्यं, रात्रिप्राप्तद्वितीयादिदर्शनमादाय निषेधस्य चरितार्थत्वात्
वेधस्यानाद्यप्रभृतप्रथमरात्रिदर्शनस्य निषेद्धुमशक्यत्वात् अत्रापि
विधिप्रयुक्तत्वात् अन्यथाविदुष्य वेधात्प्रवाधात्प्रमत्तात् अतएव मा
त्रिज्ञानं सर्वभूतानीति प्रागप्राप्तद्वितीयैव निषिध्यते न तु पशु-
खानात्प्रद्विषेति । तच्च वाचुषं खानादिकर्तुरेव प्रकृतत्वात्
जायवाह, एवञ्च स्यष्टेऽपि पाशेऽप्यश्वतो नाधिकारः । कश्यपस्य-
कारस्यापि मतमेतत् ।

ननु खानादिक्रियाकाशे सर्वदा दर्शनस्यावकाशादतीतमेव
पशुदर्शनमधिकारवन्मादकं तदा च पशुकाशात् परमपि कथं
खानादिकं न प्रवक्ष्येत दृष्टवतोऽधिकारात् ।

कथम्,—

संज्ञानोः पुण्यकालस्य^१ षोडशोभयतः कक्षा ।

चन्द्रसूर्य्यपद्ये चैव यावद्दर्शनगोचरः ॥

इति आवासेन दर्शनयोग्यकालस्य पुण्यकालप्रतिपादनात् योग्यता च पुनर्दर्शने शब्दोपजौष्यतिरिक्तबाधकमानाभावः च मेघवृष्टादिव्यवधानेऽप्यस्ति मेघाद्यपसरणेन पुनर्पावद्दर्शनस्य सत्त्वात् मेघाद्यावृत्तत्वेन दर्शनाभावस्मानुमानाद्योगात् दिवाचन्द्रपहराचिसूर्य्यपद्ययोस्तु दिवातन्त्रादिना दर्शनाभावोऽनुमातुं प्रभवत एव एवं यासं दृष्टवतोऽपि यस्तास्तयोश्चन्द्रसूर्य्ययोः यद्यपि यासे न कर्त्तानुष्ठानं पुनर्दर्शनवाधे प्रमाद्यसम्भवात्^१ । एतेन वर्त्तमानपद्यमेव कर्त्ताप्रमित्युक्त्वा यस्तास्तानन्तरमपि ज्ञानादिकं कर्त्तव्यमिति चत्तु कैश्चिदुक्तं तन्निरस्तम् । आवासेन यावद्दृष्टमित्यनभिधाय यावद्दर्शनगोचर इत्युक्त्वा दर्शनयोग्यकालस्येव प्रतिपादनात् दर्शनयोग्यता च दिवाचन्द्रपहराचिसूर्य्यपद्ययोर्नास्तीति सर्व्वसम्मतमेवेति ।

अन्ते तु, प्रवक्ष्यानपेयप्रतिबन्धकविरहो योग्यतेत्याहुः, तदुक्तं दर्शनोत्तरं मेघवृष्टेः यासेऽनधिकारः स्यात् मेघस्यापि प्रवक्ष्यानपेयत्वान् ।

चत्तु जीभूतवाहनेनोक्तं दर्शनपदं चत्तुर्भूतकज्ञानपरं चत्तुर्भूतज्ञानं च ज्ञानस्य साक्षात् परम्परया वा ततस्तान्बन्धान्मेघेन दृष्टाभिहिते

१ च पुण्यके, मुख्यज्ञानस्य ।

२ च पुण्यके, -कक्षावात् ।

अप्रग्रहं निम्नि खानं राहोरन्वय दर्शनात् ॥

इत्यादिवु दर्शनपदमवसात् दृग्नेष चाशुबज्ञान एव सुख्यमात्
ज्ञानमात्रपरमे अक्षयाप्रवृत्तात् राशौ सूर्यपक्षे दिवा चन्द्रपक्षे च
नेषक्षयतया राजदर्शनाभावे खानादिकं न कर्त्तव्यमेवेति
निमित्तस्य चाशुबज्ञानस्याभावात् ।

अतएव ज्योतिषे,—

राशौ सूर्यपक्षचन्द्रपक्षो यदि भवेद्दिवा ।

अनादिप्रतमं राशौ एव सूक्ष्मतमं भवेत् ॥

न च,—

नेषेतोद्यन्तमादित्यं नासं खानं कदाचन ।

शोपसृष्टं न वारिखं न मध्यं नभसो गतम् ॥

इति मनुवचनात् दर्शननिषेधाद्दर्शनपदमत्र ज्ञानमात्रपरमिति
वाच्यं, रागप्राप्तद्वितीयादिदर्शनमादाय निषेधस्य चरितार्थत्वात्
वैधखानासङ्गभूतप्रथमराजदर्शनस्य निषेद्धुमशक्यत्वात् अङ्गस्यापि
विधिप्रयुक्तत्वात् अन्वयाविद्वस्य वैधाङ्गवाधात्मत्वात् अतएव मा
क्षिणात् खानाभूतानीति प्रागप्राप्तद्विचैव निषिध्यते न तु पशु-
खानाङ्गद्विचैति । तत्र चाशुषं खानादिकर्त्तुरेव प्रकृतत्वात्
खानवाच्य, एवञ्च सृष्टेऽपि पाशेऽप्यकृतो नाधिकारः । कल्पतद-
कारस्यापि मतमेतत् ।

ननु खानादिक्रियाकाशे खानदा दर्शनसायक्यवादतीतमेव
सहस्रदर्शनमधिकारसम्पादकं तदा च पश्यकाकात् परमपि कथं
खानादिकं न प्रवृत्तेत दृष्टवतोऽधिकारान् ।

हायम्,—

संज्ञानोः पुस्तकासक्तु^१ योऽप्रोभवतः कक्षा ।

चन्द्रसूर्यपद्ये वैव यावद्दर्शनगोचरः ॥

इति जावाक्षेण^२ दर्शनयोग्यकासक्त्य पुस्तकासक्त्यप्रतिपादनात् योग्यता च पुनर्दर्शने शब्दोपजौष्यतिरिक्त्वाधकमानाभावः च च मेघदृष्टादिव्यवधानेऽप्यस्ति मेघाद्यपसरणेन पुनर्पाद्यदर्शनस्य सम्भवात् मेघाद्यादृष्टत्वेन दर्शनाभावस्तानुमानाद्योगात् दिवाचन्द्रपद्यरात्रिसूर्यपद्ययोस्तु दिवातन्त्रादिना दर्शनाभावोऽनुमातुं शक्यत एव एवं पाद्यं दृष्टवतोऽपि यस्तास्योच्चन्द्रसूर्ययोः वाद्यपि पाद्ये न कर्त्तानुष्ठानं पुनर्दर्शनवाधे प्रमाणसम्भवात्^१ । एतेन वर्तमानपद्यमेव कर्त्तव्यमित्युक्त्वा यस्तास्तानन्तरमपि खानादिकं कर्त्तव्यमिति चत्तु कैश्चिदुक्तं तन्निरस्तम् । जावाक्षेण यावद्दृष्टमित्यनभिधाय यावद्दर्शनगोचर इत्युक्त्वा दर्शनयोग्यकासक्त्यैव प्रतिपादनात् दर्शनयोग्यता च दिवाचन्द्रपद्यरात्रिसूर्यपद्ययोर्नास्तीति सर्व्वव्याप्तमेवेति ।

अन्ते तु, प्रथमज्ञानपेद्यप्रतिबन्धकविरहो योग्यतेत्याहुः, तदुक्तं दर्शनोत्तरं मेघदृष्टे. पाद्येऽनधिकारः स्यात् मेघस्यापि प्रथमज्ञानपेद्यमात् ।

चत्तु जीमूतवाहनेनोक्तं दर्शनपदं चत्तुर्मुक्तकज्ञानपरं चत्तुर्मुक्तता च ज्ञानस्य साक्षात् परम्परया वा तत्तत्तान्बन्धान्मेघेन दृष्टाभिहिते

१ क पुस्तके, मुख्यज्ञानस्य ।

२ क पुस्तके, -च्छावात् ।

यद्वे ज्ञानाद्यधिकारः चाक्षुषज्ञानमूलाप्रवाच्यानन्वज्ञानघोनिना-
दिति । तन्मन्त्रम् । न हि दर्शनपदं चक्षुर्मूलकज्ञानवाचकं चक्षु-
मित्यादिरपि दर्शनपदार्थत्वापत्तेः किन्तु चक्षुर्विषयसन्निकर्षक-
ज्ञानाभिधायकं तदा च चक्षुर्मूलकज्ञानपरत्वे साक्षात्पत्तिरिति
चतुो नान्यसाधिकारः ।

अन्ये तु, पूर्वोक्तप्रथमविष्णुशातातपदेवसादिवचनेषु राज्ञदर्शनश्लेष
निमित्तत्वमवगम्यते ततश्च नैमित्तिके निमित्तनिश्चयवानधिकारीति
निमित्तस्य राज्ञविषयकचाक्षुषज्ञानस्य ज्ञानान्तरमपेक्षणीयं तदा
च आप्तवाच्यादिप्रमाणेन राज्ञदर्शनरूपनिमित्तस्य निश्चयज्ञाना-
न्तरसद्भाव एव ज्ञानदानादिकर्षणमधिकारः । यत्र चाक्षुषज्ञान-
मात्रं तस्य तत्पार्थक्यवसायरूपज्ञानान्तरसम्भवः अयं व्यवसायाभावेन
हि तस्य प्रमाणाभावात् । दिवाचन्द्रोपरागादिस्थले तु दीपान्तर-
वाशिनां चाक्षुषज्ञानस्य ग्रन्थादिप्रमाणावेद्यतया निश्चयाभावाभि-
मित्तत्वाभावः । ततो राज्ञमदृष्टाप्यन्यदीधराज्ञविषयकचाक्षुषज्ञानं
प्रमाणेनावधार्यं ज्ञानादिकं काश्चिं अतएव श्रीभागवते सूर्यग्रहणे-
ऽन्वयं धृतराष्ट्रस्य समागमनवर्णनं सङ्गच्छते . इति नारायणो-
पाध्यायेनापि समसप्रकाशे ग्रहणज्ञानादावन्वसाधिकारोऽस्तीत्युक्त-
मित्याहुः ।

तदपि मन्त्रम् । यद्यपि पूर्वोक्तवचनेषु कश्चित् ग्रहणस्य कश्चित्
राज्ञदर्शनस्य च निमित्तत्वमवगम्यते तथापि साधवात् ग्रहणमेव
निमित्तं न तु राज्ञदर्शनं तस्य ज्ञानान्तरापेक्षणेन गौरवयसात्वात्
तदा च नैमित्तिके निमित्तनिश्चयवानधिकारीति न्यायसम्भं

विधिनामोक्तम् अथ विधिनामोक्तम् अथ विधिनामोक्तम् विधिनामोक्तम्
ततश्चात्कृते यावे विधिनामोक्तम् विधिनामोक्तम् विधिनामोक्तम्
विधिनामोक्तम् तथापि विधिनामोक्तम् विधिनामोक्तम् विधिनामोक्तम्
कर्मः विधिनामोक्तम् विधिनामोक्तम् विधिनामोक्तम् विधिनामोक्तम्
सूर्यपक्षे कुक्षे इतराग्नममममं यूपते ततश्चात्कृते
वह्नां सुनीनां मिषाणां जीवोविन्दस्य च नमस्तारमिषाणाप्राप्तये
वह्नायते इत्यथं वह्ना ।

राजदग्नेनाग्नेभ्यश्चकत्वमाह वराहविहितायाम्,—

अथवराहविहितायाम् राजदग्नेनाग्नेभ्यश्चकत्वमाह
वृहो रिष्टप्रदो राजदग्नेनाग्नेभ्यश्चकत्वमाह

रिष्णं दादन्नं चक्षो नवमस्थानं अग्नये पिबन्नचक्षुः विधनं
चक्षोविंशन्नचक्षुः । तत्राथ तथैव,—

वेनाग्निने चक्षे वृहं यक्षं सुधांशुभास्करयोः ।
अनवति रोगं वह्ना क्लेशं विनवचक्षुः ।

वृह इत्यग्नेनादग्नेने रिष्टाभाव इत्यर्थः रिष्टवैचिक्युः
रोगादियौडा ।

यथ,—

अथवराहविहितायाम् अथवराहविहितायाम्
अथवराहविहितायाम् अथवराहविहितायाम्

इति राजमार्गव्यनाया नृणावाप्यावजीकारेण राजदग्ने-
निषेधविधायकं वचनं लिखितं तत् राजमार्गव्येऽवृहता

१ अ वृहते, नवस्थानं ।

निर्मुक्तमिति प्रतिभाति समुत्पत्तेऽपि निषेधोऽयं न सर्वज्ञधारण-
विषयः किन्तु विन्यस्तसमुत्पत्तयेकवाक्यतया रिष्टपरिहारेष्कुना
जन्मादिषुत्रे भिन्नतातारासु वैनाशिकनक्षत्रे च राज्ञर्नेचित्य इति
रिष्टपरिहारेष्कुविषय एव । तथापि ऐहिकाख्यरिष्टदोषसहिष्णुता
पश्चात् प्रतीकारेण तद्दोषप्रग्रमनेष्कुना वा ज्ञानदानआहुतादौर्णां
पारलौकिकाद्यफलसाभिजापुत्रेण राज्ञरीचित्य एव ।

न चानिष्टसाधने कथं प्रवृत्तिरिति वाच्यं वक्ष्यतेऽनिष्टाननु-
वन्नीष्टसाधनताज्ञानस्यैव प्रवर्तकत्वात् । दृश्यते हि लोके वक्ष्य-
दिष्टनिष्टात्मादिवाञ्छनां स्वल्पक्रेत्रसाधने पाकादौ प्रवृत्तिः तथा
शास्त्रीये ज्ञेयसागधिराशोपवासप्रतादावपि । अतएव रिष्टस्यै
दर्शने प्रतीकारोऽपि वक्ष्यते ।

अथवा वैधक्षिणानधिकारिगोचरं रागप्राप्तदर्शनमादाय निषेध-
विधेस्वरितार्थत्वात् वैधक्षणाद्यङ्गभूतदर्शनं निषेद्धुं न शक्यते अङ्गस्यापि
विधिप्रसक्तत्वात् न च वैधक्ष निषेधः किन्तु रागप्राप्तस्यैव अन्यथा
विद्वेष वैधवाधाद्यमत्वात् अतएव न पशुद्यागाङ्गहिंसाबाधः ।
तथा गोपसृष्टमिति मनुवचनात् रागप्राप्तद्वितीयादिदर्शनस्यैव
निषेधो न वैधक्षेति प्रागुक्तम् ।

न च जप्तराश्यादिगतचन्द्रादित्यतिरिक्तकाले राज्ञरीचित्य इति
पर्युदासः, भवेदेवं यदि वीक्षणविधिमुंख्यासिद्धेत् न च तथा वीक्षण-
साधुपादेयत्वात् किन्तु वीक्षणानन्तरं ज्ञानदानादीनामुपादेयता-
नेत्येव विधिप्रसक्तोः, दृश्यते च सर्वत्र ज्ञानदानादिष्वेव विधिः । किञ्च
उक्तप्रकारेण निषेधविधिसम्भवे पर्युदासस्यैव चान्याव्यत्ययेवेति ।

ग्रहणे च श्रावमाश्रौचं विमुक्तौ जन्माश्रौचमु-
मश्रौचम् ।

यथा ब्रह्माष्टपुराणे,—

ग्रहणे श्रावमाश्रौचं विमुक्तौ शैतिकं सतम् ।

तथोः सन्निमाषेण उपसृष्ट क्रियाक्रमः ॥

तथोरश्रौचयोः उपसृष्ट आत्मेत्यर्थः सन्निमाषेणेत्यभिधानादन-
न्तरस्य एव ज्ञानं न तु विसम्यः कार्यः ।

अतएव यस्मात्सौ सूर्ये राशौ मुक्तिं निर्णीय ज्ञातव्यम् ।
भोजनान् परदिग्ज्ञानानन्तरमेवेति वक्ष्यते ग्रहणे ग्रहदर्शने
इत्यर्थो वक्ष्यते तेन ग्रहदर्शने यच्छ्रावमाश्रौचं तस्य ज्ञानाभिरुक्तिः
अन्यथा विमुक्तावश्रौचान्तरविधानमनर्थकं ज्ञात् ।

यत्,—

सूतके मृतके चैव सूतकं राजदर्शने ।

इति सिद्धपुराणवचनं तद्दृष्ट्वापि रागादिना ज्ञानाकर्तुरश्रौचं
बोधयति ।

वस्तुतस्तु,—

तावदेव भवेच्छुद्धिर्यावन्मुक्तिर्न दृश्यते ।

इत्युत्तरार्द्धपर्यालोचनया सूतके मृतके नैव सूतकमित्येव पाठो
जननमरणाश्रौचापवादक इति वक्ष्यते ।

तेनादौ मध्यमरूपं शुद्धिज्ञानं कृत्वा पृथक्स्थाने कान्यवैधवा-
न-

दानादि] क्रिया काव्यां पुनरपि विद्युन्तौ न्यसाग्रौचं तस्यापि
 ज्ञानादिदत्तौ क्रिया कर्मव्या न्यसादेव सुक्तिज्ञानान्तरक्रिया-
 कर्मव्यतोपदेशात् यस्यास्य चन्द्रे गणितान्तसुक्तिकासं निर्वीच
 इन्द्रिज्ञानं कृत्वा तर्पणदेवार्चानित्यभ्राह्मदिकं कार्यमेव वक्ष्यमाण-
 वचनात् भोजनस्यैव तत्र चन्द्रोदयपर्यन्तं निषेधः ।

इहार्थं पठन्ति,—

यदेवासाङ्गतचन्द्रो राक्षोरामनगोचरः ।

आख्योच्य सुक्तिकासन्तु खाला काव्यां क्रिया बुधेः ॥

एवञ्च मेघाच्छतया सुक्तदर्शनेऽपि सुक्तिकासं निर्वीच
 इन्द्रिज्ञानं कृत्वा देवार्चादिकं भोजनञ्च कार्यं नचाप दर्शनापेक्ष
 वचनाभावात् ।

अतएव देवसावचने यस्यास्यैव विग्रहो वक्ष्यते एवञ्च चिर-
 दिनमेघावरणेषुतिप्रसङ्गदोषोऽपि परिहृतः ।

अतएव पठन्ति,—

मेघमासादिदोषेषु यदि सुक्तिर्न दृश्यते ।

आकलय्य तु तं कासं शुचीत ज्ञानपूर्वकम् ॥

अथ ग्रावाग्रौचन्याग्रौचं तुल्यताभिधानात् तदन्तरविद्युन्तौ
 पाकसाक्षीपकाजयोख्यानः ।

अतएव चन्द्रचिन्मन्त्रम्,—

सर्वेषामेव वर्षानां सूतकं राज्जदर्शने ।

१ ग तर्पणक्रिया ।

२ अ इत्यने, न्यसाग्रौचनं वाचि ।

ज्ञानं कर्माधिं शुचीतं सुतमजं विश्वंवेत् ॥

एवञ्च यद्व्यादृग्भिनापि ज्ञानीपञ्चाशद्विज्ञानः ज्ञानञ्च कार्ष्णीं
शुक्तिमात्रञ्चैव जन्माश्रीचातिदेशनिमित्तप्रतिपादनात्, प्रायाश्री-
चातिदेशनिमित्तता तु यद्व्यादृग्भिनापि यद्विंशत्यतवचनात् ।

यद्व्यादृग्भिनापि निमित्तत्वे ज्ञेयाश्रये दर्शनात् प्राणश्रीचं
प्रसज्येत । प्रायाश्रीचातिदेशप्रसङ्गं तत्कायसदृशस्यभाषपरित्याग-
वचेत्तद्व्यानादि । अतएव यद्व्यादृग्भिनापि शुक्तिज्ञानश्चाश्रीचानन्तर-
माद्यमर्षसपूर्वकवचेत्तद्व्यानादप्येव, यद्व्यादृग्भिनापि मध्याश्रय-
विधिकं यतर्षसमेव । तेन,—

अहोरात्रञ्च नाश्रीचाद्यसूर्यपूर्वपदो यदा ।

शुक्तिं दृष्ट्वा तु शुचीतं ज्ञानं कृत्वा विधानतः ॥

सूर्याचन्द्रमण्डोक्तान्श्रीचान् चाति मानवः ।

धौतपात्रा विशुद्धात्मा मोदते दिवि देववत् ॥

इति प्रातातपेन ज्ञानं कृत्वा विधानत इति यदुक्तं तदश्रीचान्त-
विधानतो मन्तव्यं ।

अथ तद्दिने भोजनविधानात् अहोरात्रञ्च नाश्रीचादिति
पूर्वदिनोपवासविधायकं कान्तं ।

अहोरात्रोपितः ज्ञानं भाद्रं दानं तथा जपम् ।

यः करोति प्रथमात्मा तस्य व्यादृग्भिनापि तत् ॥

इति पूर्वोक्तमहापुराणवचनसमानार्थं सूर्याचन्द्रमण्डोक्ता-
नित्यादिना प्रसक्तवचनात् ।

अतएव शुक्तिं दृष्ट्वा तु शुचीतेति शुक्तिदर्शनमपि कान्ताधि-

कारिविषयं तेन कामिना दर्शनाभावे न भोक्तव्यं । अथ च काम्योप-
वासः पुत्रवता गृहिणा न कार्यः ।

संक्रान्तौ रविवारे च ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।

पारणक्षोपवासश्च न कुर्यात् पुत्रवान् गृही ॥

इति ब्रह्मपुराणे पारणोपवासयोर्निषेधात् ।

ब्रह्मपुराणे,—

नाश्रीथादथ तस्काले पक्षयोश्चन्द्रसूर्ययोः ।

सुक्तयोस्तु कृतज्ञानः पश्चात् कुर्यात् स्ववेम्नानि ॥

तस्काले ग्रहणके, कुर्यादित्यत्राग्रमिति सम्बन्धते अश्रीया-
दिति प्रत्ययविपरिणामेनाश्रयात् । स्ववेम्नानीति पराश्रभोजन
निषेधपरं । अथ सुक्तयोरित्यभिधानात् कदाचिन्मेषादिसुक्त-
दर्शनेऽपि सुक्तिमनुमाद्य ज्ञात्वा भोजनादिकं कार्यमिति प्रागुक्तं,
पश्चात्ते तु वचनादेव भोजननिषेधः ।

यथा देवसः ।

चन्द्रसूर्यग्रहे नाद्यादद्यात् ज्ञात्वा त्रिसुक्तयोः ।

असुक्तयोरक्षगर्थो हृद्वा ज्ञात्वा परेऽहनि ॥

अद्यात् ज्ञात्वा त्रिसुक्तयोरिति नायं भोजनविधिः रागप्राप्त-
त्वात् नचावश्यं भुञ्जीतेवेति नियमविधिः पुत्रवद्गृहिणोश्चरत्वेनोपवास-
निषेधवैधर्ष्यात् सर्वेषामेव भोजनस्यावश्यम्भावनियमात् ततश्च
परिवक्ष्येयं सुक्तयोः यतोः ज्ञात्वाद्यात् न तु ज्ञानात् पूर्वमिति ।

अथ त्रिसुक्तयोरित्यभिधानात् सुक्तिनिर्णयमात्रं निमित्तं
न तु दर्शनापेक्षेति प्रागुक्तं । एवञ्च पश्चात्तेऽपि सुक्तिनिर्णयात् परं

भोजनप्राप्तावपवाद्माह अमुन्नचोरक्षमचोरिति अचोदयनिर्षयात् परमेव भोजनं न तु सुप्तिनिर्षयात् परमित्यर्थः । दृष्टेयस्य उदयं निर्णीयेत्यर्थो वक्ष्यते ।

एवञ्च चन्द्रग्रहे वक्ष्यमाणवचनात्तद्दिने प्रातर्भोजनं परदिने तु राधावुदयं निर्णीयं ज्ञात्वा भोजनं सूर्यग्रहे तु तत्रागपि भोजन-निषेधात्तद्दिने उपवास एव परदिने तद्वदयनिर्षयात् परं ज्ञात्वा भोजनमिति । अयच्छोपवासः पुष्यवदृष्टिषामपि, कात्स्वरामप्राप्तोप-वासमादाय निषेधविधेस्वरितार्थत्वात् अतिक्रमे यस्य प्रत्यवायस्य-शोपवासस्य बाधाचमत्वात् ।

विशुद्धधर्मोत्तरे,—

चन्द्रस्य यदि वा भागोर्यस्मिन्नहनि भागव ।

ग्रहणन्तु भवेत्तत्र तत्पूर्व्यां भोजनक्रियाम् ॥

नाचरेत् सग्रहे चैव तथैवास्तमुपागते ।

यावत् स्यान्नोदयस्तस्य नाग्नीषान्तावदेव तु ॥

सुप्तिं दृष्ट्वा तु भुञ्जीत ज्ञानं कृत्वा परेऽहनि ।

दिवैकं रात्रौ चापरमिति भोजनद्वयं विहितम् ।

तत्र सूर्यग्रहात् पूर्व्यं दिवाभोजनं न कुर्यात् रात्रेः पूर्व्यार्द्धे^१ चन्द्रग्रहे तत्पूर्व्यं दिवाभोजनं न कुर्यात् । रात्रिभोजनस्य तु वायं ग्रहियद्वादिति वक्ष्यमाणनिषेधादिति । रात्रेः परार्द्धे तु चन्द्रग्रहे तत्पूर्व्यं रात्रिभोजनं न कुर्यात् दिवाभोजने तु न विरोधः ।

तस्याश्च नारदीयपुराणम्,—

चार्द्ररात्रे व्यतीते तु यदा चन्द्रपक्षो भवेत् ।

वायं तत्र न भुञ्जीत नतु प्रातरभोजनम् ॥

मया कामधेनुलिखितं कूर्मपुराणवचनम् ।

माघात् सूर्य्यपक्षात् पूर्व्वमग्निं वायं ग्रश्चिपक्षात् ।

पक्ष्माद्ये च नाग्नीषात्स्नात्स्नाग्नीषादिभुक्तयोः ॥

सुक्ते ग्रश्चिनि भुञ्जीत यदि न स्नात्पक्षानिशा ।

बृहदा स्नात्वा परेऽग्नयथाङ्गसाक्षमितथोक्तयोः ॥

ग्रश्चिपक्षात् पूर्व्वं वायं रात्रिभोजनं न कुर्यादित्यर्थः ।

महाग्निशा देवकीका ।

महाग्निशा तु विज्ञेया मध्यमं प्रहरद्वयम् ।

तत्र,—

सुनिभिर्द्विरन्नसुप्तं विप्राणां मर्षवाचिनां नित्यम् ।

अहनि च तथा तमस्विन्वां चार्द्रप्रहरयामातः ॥

इति परिशिष्टवचनपर्यालोचनया चार्द्रप्रहरोपरि यामद्वयं

महाग्निशा । नाचरेत् यन्नह इति यद्यथे यत्ने चन्द्रे सूर्य्ये इत्यर्थः ।

अथ दर्शनयोग्यपक्षस्यैव भोजननिषेधे निमित्तत्वं तेन सूक्त-

पक्षे दीपान्तरपक्षे च तत्पूर्व्वं तत्पक्षे च भोक्तव्यमेव, योग्यता च

बाधविरहः । तथैवेति तथैव यावद्ब्राह्मणसमुपागते व्यतीत्यर्थः ।

तद्दीकनं अथं कर्त्तव्यमित्यपेक्षात्प्राणात् सुक्तिं बृहदेति यावत्परदिने

उदयं शिषीं च स्नात्वेव भुञ्जीतेत्यर्थः ।

अथ केचित्,—

आवत् आभोदधस्य नाम्नीषाम्नावहेव तु ।

इत्यनेनेवोदधामन्तरं भोजनप्राप्तौ, सुप्तिं दृष्ट्वा तु शुच्यीत आर्षं कृत्वा परेऽहनि । इति पुनर्विधानं परदिनेऽप्युदधामन्तरं मेघादिना द्दर्शनाभावे भोजननिषेधार्थम् । किन्तु तथापि द्दर्शनपूर्वकमेव भोजनं अन्यथा सुप्तिं दृष्ट्वा तु शुच्यीतेत्यनर्थकं ज्ञात् इत्याहुः ॥

तदपुनरुक्तम् । सुप्तिं दृष्ट्वा तु शुच्यीतेत्यनेनेव चिद्धौ आवत्स्याभोदध इति वचनादुक्तं वैकल्यं दुर्निवारमेव । उत्तरादुर्वैकल्याग्रहा तु सुगन्धवधुविश्रितमिव उदधामन्तरितभोजनस्य सुप्तिनिषेधामन्तरितज्ञानोत्तरकर्तव्यत्वविधानेन शक्यत्वात् ततश्च सुप्तिं दृष्टेत्यस्य उदधं ज्ञात्वा इत्यर्थः । अन्यथा पिपस्यसप्ताहादिषु मेघावरणेऽनिकारः । एवञ्च दृष्ट्वा ज्ञात्वा परेऽहनीति देवस्यवचनेऽपि दृष्टेत्यस्य उदधं ज्ञालेत्यर्थः अन्यत्र ततश्च यस्यासौ चन्द्रे सुप्तिकासं निर्णीय इन्द्रिज्ञानं कृत्वा उदधात् प्राक् देवासादिकं पाकस्य ज्ञात्वा कदाचिन्मेघाद्यावरणे उदधमनुमाय पुनः ज्ञात्वा भोक्तव्यम् ।

सूर्ये तु यस्यासौ सुप्तिकासं निर्णीय राशौ इन्द्रिज्ञानं कृत्वा परदिने सूर्योदधमनुमाय ज्ञात्वा भोक्तव्यम् ।

तथाच संवत्सरप्रदीपे,—

यस्यो वासपुत्रे लिन्दौ कृत्वा सुत्तवधारणम् ।

ज्ञात्वा पाकादिकं कार्यं शुच्यीतेन्दूदधे ततः ॥

अथ सुम्निद्यां कृत्वा चन्द्रसूर्याभ्यामर्थं ददातीत्याचारः ।
वक्ष्यामि पठन्ति ।

उत्तिष्ठ गन्धर्वा राहो त्यज्वतां चन्द्रचन्द्रमः ।

कर्मा षाष्ट्याद्ययोगोत्थं मम पापं व्यपोहर ॥

अथन्तु पक्षकाले, पक्षणात् पूर्वञ्च भोजननिषेधो च उक्तः
च खानाद्यकर्तृणामपि ज्ञातव्यः ।

चन्द्रसूर्यपक्षे शुक्ला प्राजापत्येन श्रुयति ।

तस्मिन्नेव दिने शुक्ला भिराषाष्पुद्भिरिष्यते ॥

इति भवदेवभट्टसिद्धितवचने सामान्यतः प्रायश्चित्तोपदेशात् ।

अथवा पक्षकालेऽपि कर्माकर्तृभोजनप्रसङ्गः ।

किञ्च,—

सन्ध्याकाले यदा राजप्रसते ग्रग्निभास्करौ ।

तदा दिवा न भोजयन्मातुरस्त्रीशिशून् विना ॥

इति ब्रह्मवैवर्तवचने आतुरस्त्रीशिशुव्यतिरेकेणान्घेषां सर्वेषां
भोजननिषेधात् । कर्माकर्तृमाषगोचरनिषेधे तु आतुरादिप्रति-
प्रसवो नोपपद्यते ।

तथा दृङ्गुगतमः,—

सूर्यपक्षे तु नास्तीयात् पूर्वयामचतुष्टयम् ।

चन्द्रपक्षे तु यामांस्त्रीन् दृङ्गुवासातुरैर्विना ॥

यामचतुष्टयमिति दिवोपक्षकालं यामांस्त्रीमिति चर्तुराषादध-

सम्प्रदाये बोद्धव्यम् । यस्मिन्ने भोजननिषेधस्तु दृष्टोपरानविषय एवेति
चेदित्, तत्र, सर्वत्र सामान्योपक्रमात् सामान्यत एव निषेधात् ।

पक्षव्यागमाद्वादिकमग्नौचेऽपि कार्यम् ।

नित्यस्य कर्मणो हानिः केवलं मृत्युजन्यतोः ।

न तु नैमित्तिकोच्छेदः कर्मणो हि कचक्षणम् ॥

इति वामनपुराणवचनादिति कल्पतरुवचनप्रकाशादर्थः ।

अतएव सिद्धपुराणे,—

सूतके मृतके नैव सूतकं राजदग्धने ।

तावदेव भवेच्छुद्धिर्यावन्मृत्तिर्न दृश्यते ॥

सूतके मृतके इति कर्मानधिकारोपलक्षणं न तु नैमित्तिको-
च्छेदः कर्मणो हि कचक्षणेत्यत्र कचक्षणेत्यभिधानात् ।

अतएव दृष्टः,—

नैमित्तिकानि काम्यानि निपतन्ति यथा यथा ।

तथा तथैव कार्याणि न कासस्तु विधीयते ॥

तेन मन्त्रमात्रे रक्षादिपातेऽपि पक्षे ज्ञानादिकं कार्यम् ।

गङ्गावाक्यावलीकारस्तु,—

सूतके मृतके चैव न दोषो राजदग्धने ।

ज्ञानमात्रं प्रकुर्वीत दानमाहं विवर्जयेत् ॥

इति नामशून्यवचनान् ज्ञानमेव कर्मण्यं गान्धदित्याह तन्तु
राजादिभिरस्त्रिखितत्वाभिर्नूतनेव । समूहान्तेऽप्यवमर्षः सूतके मृतके
राजदग्धने ज्ञानादिकर्मणस्तु दोषो नास्तीति पूर्वार्द्धे नित्यस्य
कर्मणो हानिरिति प्रागुक्तवचनवचनार्थमेव न दोष इत्युपादानात्

अतएव मत्स्यपुराणे,—
 ततः प्रवृत्ति संक्रान्तानुपरागादिपर्वस्त्रित्यनेन अपिच्छनात्
 प्रातुपरानमाहं नास्तीत्युक्तम् ।

यद्,—

अत्रसूर्यपदे आधात् सूतके मृतकेऽपि च ।

असाथी मृत्युमाप्नोति साथी पापं न विन्दति ॥

इति सिद्धपुराणवचनमिति कृत्वा काकविदेके स्थितं तत्
 सूतकमृतकधोरपि राजदर्शनजनितप्रावाग्नौचापनोदनार्थं इन्द्रि-
 खानविधायकं, अतएव असाथी मृत्युमाप्नोतीत्यकरणे दोष उक्तः
 साथीत्यादिना च अग्नौचरूपपापापनोदनफलं स्पष्टमुक्तं काम्यखान-
 दानादिकम् कामिनामैच्छिकं नैमिषिकत्वात् सूतकेयपर्युदस-
 नेवेति ॥

अथ पक्षयकर्त्तव्यकर्माणि ।

विष्णुधर्म,—

दाने जपे तथा दाने होमे आहुते चुरार्चने ।

पुषः च काको भविता नित्यमेवासुरेश्वर ॥

नित्यं राधिसाक्षादिकाद्येष्वपीत्यर्थः ।

तथा धर्मः,—

दानं दानं जपः आहुमनसां राजदर्शने ।

वासुरी राधिरन्यत्र तस्मान्तां परिकल्पयेत् ॥

ज्ञानमच वतर्पयं वैधम् । पश्यन्माने च नदीरजोदोषो नास्ति ।

अथदत्तं आवसादि सर्वां नद्यो रजसाः ।

आसु ज्ञानं न कुर्वीत वर्जयित्वा वसुद्रगाः ॥

अत्रसूर्यपदे चैव रजोदोषो न विद्यते ।

इति ह्यन्दोगपरिशिष्टवचनात् । अथो मासः साक्षात् वसुद्रगा
न तु परम्परया, सर्वासां तथात्वात् । आद्रुमामाजेनैव^१ ।

आपद्यन्मयी तीर्थे च अत्रसूर्यपदे तथा ।

आमन्नाहं द्विजैः कार्यं शूद्रेषु तु यदैव हि ॥

इति प्रथेतोवचनात् । एतच्च आहं नित्यमिति प्रागुक्तं वर्ज-
मन्यद्रूपे कार्यं ।

भविष्ये,—

योऽर्षवेदिधिवहुर्गां पश्ये अत्रसूर्ययोः ।

सतोपवासो विधिवत् स भवेत् पुत्रवाचरः ॥

आगमे,—

अथवान्प्रकारेषु पुरस्तरथमित्यते ।

पश्येऽर्कस्य चैवेन्दोः शूचिः पूर्वमुपोषितः ॥

^१[जसां वसुद्रगामिन्वां नाभिमाचोदके स्थितः ।

अथा पुच्छोदके स्नात्वा शूचिः^२ पूर्वमुपोषितः ॥]

सार्गादिसुम्निपर्यन्तं जपेत्तन्मन्त्रमन्वधीः ।

१ अ पृष्ठके, आद्रुमामाजेनैव ।

२ न पृष्ठके, []-चिह्नितार्थो नास्ति ।

३ अ पृष्ठके, ज्ञानमुद्रः ।

अग्निरं दग्नाग्निं क्रमाद्गोमादिकश्चरेत् ॥
 तदग्नौ महतीं पूजां सुव्याङ्गाद्यतर्पणम् ।
 ततो मन्त्रस्य विद्युत्सं गुरुं सम्युच्य तोषयेत् ।
 एवञ्च मन्त्रविद्भिः स्याद्देवता च प्रसीदति ॥

अथ मज्जनमात्रं ज्ञानम् । यत्तोदये तु नात्रं जपः । स्याद्दि-
 शुक्तिपर्यन्तमित्यभिधानात् ।

सन्धोगपरिशिष्टम्,—

सर्वाभ्युना चोपसृष्टे आदित्ये चन्द्रमस्यपि ।
 यत्तावरौन् सप्त पूर्व्यास्तुत्सृष्टस्यारथेहवः ॥

अथ च सगणेशमाहकापूजा-वसुधारा-दान-वृद्धिआहुतानि प्राक्
 कर्तव्यानि ।

सर्वाद्येवान्वाहार्यवन्तीति गोभिलेन गृह्योक्तकर्त्तव्यं आहु-
 विधानात् वृषोत्सर्गस्य पारस्करगोभिलयोरुक्तत्वात् ।

अथ वृषोत्सर्गे गोपञ्चेन स्याख्यात इति पारस्करेण गोप-
 ज्ञातिदेशाच्च ।

तीर्थयात्रावृषोत्सर्गे वृद्धिआहुं विधीयते ।

इति मत्स्यपुराणवचनाच्च ।

तच्च पक्षकाल एव न तु तत्पूर्वम् अङ्गानां प्रधानदेशकाल-
 कर्त्तव्यतामिषमात् भविष्यद्वाचप्रत्यक्षस्य सन्देशेन प्रधानकर्त्तव्यता-
 मित्यभावाच्च, अतएव क्षुण्णेष्वभक्त्यामे पूर्वदिने अधिवासवाच-
 क्तः । एवं यानि कर्त्तव्यानि गृह्युपाधिकया श्रूयन्ते तान्येव कार्याणि
 न तु पुष्करिणीप्रतिष्ठादीनि ।

वाधारसंज्ञाने चक्षमाह इन्द्रोपपरिशिष्टम्,—

सूर्य्यन्वयःसमानि स्युः सन्मान्यभाषि भूतस्ये ।

ब्रूपक्षान्वपि चन्द्रार्कपक्षे नाच संग्रहः ॥

भूतस्य इत्यनेन भूमिष्ठान्वेव न तद्भूतानि ।

व्यासः,—

सूर्य्यं गङ्गासमं तोषं सूर्य्यं व्याससमा दिजाः ।

सूर्य्यं भूमिसमं दामं पक्षे चन्द्रसूर्य्ययोः ॥

अथ केचित् असुके मासि असुकराग्रिखे भास्करे पौर्णमासी-
प्रतिपत्सन्धौ राजपक्षे निशाकरे इति वाक्यं वर्ष्यन्ति । तन्मन्द्
तिथिपक्षोत्प्रेषविधिवाधापत्तेः न वा सन्धौ राजपायः किन्तु पौर्ण-
मास्यां सूर्य्यः प्रतिपदि च मोक्षः तथापि पौर्णमास्या यावद्दृष्टाव-
क्षाने सूर्य्यः प्रतिपदोऽपि तावद्दृष्टान्ते मोक्ष इति चन्द्रपक्षे
नियमः, सूर्य्यपक्षे तु नाथं नियमः कदाचिदमावस्थायां सूर्य्यो
मोक्षस्य कदाचित् प्रतिपद्यपि सूर्य्यो मोक्षस्य कदाचिदुभयोः सम-
काक्षव्याप्तिः कदाचिद्विषमकाक्षव्याप्तिश्चेति य च काक्षनिर्षयः
सूर्य्यचिद्भ्रान्तानुसारेणास्त्राभिर्जातकार्यवपन्ने विद्यतोऽस्ति ।

ततश्च यदा या तिथिर्था वा पक्षस्तदुत्प्रेषः कार्य्यः । तदिदं वाक्यम् ।

ॐ अथ असुके मासि असुकराग्रिखे भास्करे इन्द्रपक्षे पौर्ण-
मास्यां तिथौ यदा तु प्रतिपत्समयक्षदा इन्द्रपक्षे, राजपक्षे
निशाकरे भारतवर्षाख्यभूप्रदेशे असुकगोचोऽसुकग्रन्थां^१ गङ्गा-
क्षान्वयपक्षसमपक्षप्राप्तिकामोऽस्मिन् जप्ते क्षानं करिष्य इति ।

गणना-ज्ञानफलमात्रं गारुडे-
चन्द्रसूर्यपदे चैव चोऽवगाहेत जाह्नवीम् ।

य ज्ञातः सर्वतीर्थेषु किमर्यमटते महीम् ॥

अथेत्यादि चन्द्रपदे सूर्यपदे वा पृथिव्यधिकरणकसर्वतीर्थ-
ज्ञानजन्यफलसमफलप्राप्तिकामो जाह्नवीज्ञानमहं करिष्य इति ॥

ब्रह्मपुराणे,-

गर्वा कोटिसहस्रस्य सन्त्यक्त्वात्तस्य यत् फलम् ।

तत् फलं जाह्नवीज्ञाने राजपक्षे निग्राकरे ॥

द्विवाकरे पुनस्तस्य दशसंख्यसुदाहृतम् ।

अथेत्यादि राजपक्षे निग्राकरे गोकोटिसहस्रसन्त्यक्त्वात्तस्य-
फलसमफलप्राप्तिकामो गङ्गायां ज्ञानमहं करिष्य इति । राजपक्षे
द्विवाकरे चन्द्रपदस्य काशीनगङ्गाज्ञानजन्यफलसदृशगुणफलप्राप्तिकामो
गङ्गायां ज्ञानमहं करिष्ये ।

गारुडे,-

सूर्यपदः सूर्यवारे सोमे^१ सोमपदस्तथा ।

चूडामधिरिति ज्ञातस्तदा द्यौः प्रकीर्तितः ॥

अन्वसाद्गृहणात् कोटिशुषमप फलं लभेत् ।

राजपक्षे चूडामधिर्योगेऽस्मिन् गङ्गाधिकरणकान्वकाशीन-
सूर्यपदज्ञानजन्यफलकोटिशुषमफलप्राप्तिकामोऽस्मिन् जले ज्ञानमहं
करिष्ये । चन्द्रपदपदे च चन्द्रपदस्य ज्ञानजन्येति विशेषः ।

१ क, ख पुस्तके, सोमे प्रदं वासि ।

अन्य तु वृद्धामषिद्योगेऽस्मिन् अन्यकाशीनचन्द्रसूर्यमहा-
खानजन्यफलकोटिगुणफलप्राप्तिकामोऽस्मिन् जले खानमहं करिष्ये ।
पुखनयादौ फलमाह^१ वाचः,—

इन्द्रोर्ध्वगुणं प्रोक्तं रवेर्दशगुणञ्च तत् ।

गङ्गातीरे तु संप्राप्ते इन्द्रोर्ध्वोऽपि रवेर्दश ॥

अन्यकाले यत्तीर्थक्षाने यत्फलं चन्द्रपदे तत्र खाने तत्फलं
लक्षगुणं रविपदे तु दशलक्षगुणं गङ्गायान्तु अन्यकाशीनगङ्गा-
खाने यत्फलं तदिन्द्रुपदे कोटिगुणं सूर्यपदे तु दशकोटिगुणं
भवतीत्यर्थः ॥

अथेत्यादि राजपक्षे निशाकरे अन्यदेतत्तीर्थखानजन्यफललक्ष-
गुणफलप्राप्तिकामोऽस्मिंस्तीर्थे खानं करिष्ये । सूर्यपदे तु दश-
लक्षगुणेति विशेषः । गङ्गायान्तु राजपक्षे निशाकरे अन्यकाशीन-
गङ्गाखानजन्यफलकोटिगुणफलप्राप्तिकामो गङ्गाखानं करिष्ये इति ॥

सूर्यपदे तु दशकोटिगुणेति विशेषः ।

अन्यपक्षे फलमाह मार्कण्डेयपुराणे,—

चन्द्रे वा यदि सूर्ये दृष्टे राशौ महापदे ।

अक्षयं कथितं पुण्यं तथाप्यर्कं विशेषतः ॥

अक्षयपक्षे पुण्ये विशेषो नास्ति तथापि तत्तन्वत्सु क्षर्गफल-
सोत्कर्षादिशेषः । अन्यपक्षे चन्द्रे अक्षयपुण्यप्राप्तिकाम इति
वाक्यम् ।

मास्त्रे,—

गङ्गाकनखले पुच्छे प्रयागं पुष्करं गया ।

कुरुचेचं महापुच्छं राज्जयस्ते दिवाकरे ॥

अथ गङ्गासाहचर्यात् कुरुचेचादिव्यपि सूर्य्यग्रहे प्रागुक्तगङ्गा-
खानपक्षत्वेव ।

तथा तत्रैव,—

कोटिजन्मकृतं पापं पुरुषोत्तमसन्निधौ ।

कृत्वा सूर्य्यग्रहे खानं विमुञ्चति महोदधौ ॥

दशजन्मकृतं^१ पापं खानाक्षयति पुष्करे ।

शतजन्मकृतं पापं गङ्गासागरसङ्गमे ॥

जन्मान्तु सहस्रेण यत्पापं समुपार्जितम् ।

तत्सर्वं सन्निहत्यायां राज्जयस्ते दिवाकरे ॥

तत्सर्वं पापं सन्निहत्यानामनदीविशेषे खानाक्षयतीति पूर्वेषु
सहस्रव्ययः । अचोपक्रमोपसंहारयोः सूर्य्यग्रह इत्यभिधानात् सूर्य्यग्रह
एवेतत् पक्षं न चन्द्रग्रहे ।

अथ ग्रहणे वृत्ते निषिद्धानि ।

मनुः,—

व्यहं न कीर्त्तयेद्ब्रह्म राज्ञो राज्ञोश्च सूतके ।

व्योतिषे,—

अग्निष्टे विविधोत्पाते विधिकामनुदर्शने ।

सप्तरात्रं न कुर्वीत चाचोदीहादिमङ्गलम् ॥

१ न पुस्तके, शतजन्मकृतम् ।

त्रिविधत्वं दिव्यभौमान्तरोक्षभेदेन, अत्रापि राक्षोर्दग्धनादेव
दोषो न तु मेघादिनाऽदग्धन इति ।

वह्नाङ्गीनक्षत्रेषु पक्षे दोषमाह ज्योतिषे,—

रोगाद्यागमविपत्तनाग्रकक्षदाः संपौडिते जन्मभे
षिड्डिं कर्म न याति कर्मणि हते भेदस्य सांघातिके ।
द्रव्यस्योपचितस्य^१ समुदयिके संपौडिते संघयो
वैनाग्रे तु भवन्ति कार्त्थविपदसिपत्तासुखं मानसे ॥

जन्मादिसंज्ञामाह अत्रैव,—

जन्माद्यं कर्म ततोऽपि दग्धं सांघातिकस्य षोडशभम् ।
समुदयमष्टादशभं विनाग्रसंज्ञं त्रयोविंशत् ॥
आद्यान्तु पञ्चविंशं मानसमेवं नरः षड्दशः स्यात् ।
नवनक्षत्रां नृपतिः स्वजातिदेशाभिषेकैर्^२ ॥

यस्मिन् पुंसो जन्म तदाद्यं नक्षत्रं ।

अत्रिः,—

यस्य जन्मर्चमासाद्य पश्यते ग्रन्थिभास्करौ ।
व्याधिं प्रवासं क्लेशञ्च दिशेत्तस्य महद्दयम् ॥

दोषकालमाह ज्योतिषे,—

पक्ष्यं रविचन्द्रमशोर्गाङ्गीनक्षत्रवासरे यस्य ।
अब्दाद्वाभ्यन्तरतो दोषो गाङ्गीसमं तस्य ॥
पूर्वोक्तं जन्मादिनक्षत्रवटकं गाङ्गीसंज्ञम् ।

१ ख पुस्तके, द्रव्यस्यापचितस्य ।

२ क ०भिषेकैर्चः ।

तत्प्रतीकारमाह राजमार्तण्डे—

यद्यद्यद्यपरिपीडितनाडीनक्षत्रदोषग्रमनाद्य ।

यद्य ग्रतपुष्यैः स्थायात् फल्गिनीफलचन्द्रमोक्षीरेः ॥

ग्रतपुष्या ब्रह्मपा इति यद्य स्थातिः फल्गिनी प्रियङ्गु उशीरं
वीरबभ्रुवं ।

तथा राजमार्तण्डे,—

गन्धपथो गुडपूपं दृढदधिमधुपाद्यसं क्रमेणैव ।

तद्वर्षदिजाय दद्यादग्निष्टनाडीविशुद्धार्थम् ॥

षट्कनाडीषु यथाक्रमं गन्धदुग्धादिवट्द्रव्याणि ।

तथा,—

दृढकुम्भोपरिमिक्षितं ब्रह्मं नवनीतपूरितं दद्यात् ।

नाद्यादिदोषग्रान्धै द्विजाय दोषाकरग्रहणे ॥

द्यादिग्रन्थाज्जन्मसप्तारिष्काद्देत्यादिनोक्तानां जम्बराश्वादीनां
ग्रहणम् ।

तथा,—

ताम्रपाचं तिलैः पूर्यै पूर्यै वा गन्धवर्षिषा ।

भास्करग्रहणे दद्यान्नाडीराशुपपीडितः ॥

राशुषो जम्बरासप्तत्याः । तथा तपेव,—

चिमधुरपरिपूर्यै चन्द्रमानानुरूपं

रजतरचितचन्द्रं कांक्षयाचान्तरक्षम् ।

चितकुसुमवर्ष्यैः पूजयेद्देववित्तं

हरति दुरितमघात् सर्वकाळे ब्रह्माहः ॥

दधिमधुस्तपूर्वं तासपाशान्तरस्य
 कनकरचितसूर्यं सूर्यविमानुरूपम् ।
 अक्षयस्तुमुमवस्योः पूजयेद्देववेत्ता
 इति दुरितमन्त्राद्वाञ्छया यस्तभानुः ॥

चिमधुरं हतमधुशर्कराः । तथा,—

जम्बाहृजायान्मन्त्रधर्मसंक्षेपे
 निशाकरे जम्बासु तारकासु ।
 दृष्ट्वा तमस्यन्त्रमसं प्रयत्ना-
 दम्बर्छीं दद्यात् कनकं द्विजाय ॥

एते च प्रतीकाराः शक्तनुरूपं यथासम्भवं कार्याः वित्तश्राव्यं
 न कार्थं । मन्त्रपुराणोक्तप्रतीकारस्तु प्रक्रियागौरवाद्वाञ्छयथाश-
 क्त्वाच्च नोक्तः ॥

इति षष्ठ्यनिर्णयः ।

अथेदानीं सामान्यतस्त्रिचिह्नत्यमभिधाय तत्रोक्तानां वक्ष्यमा-
 ष्यानां श्रौगोविन्दादिदेवतापूजानां विधिर्विविच्यते ।

तत्र श्रीभागवते एकादशस्कन्धे भगवदुद्धवसम्वादे,—
 वैदिकस्तान्त्रिको मित्र इति मे त्रिविधो मन्त्रः ।
 चचाषामीक्षितेनैव विधिना मां समर्चयेत् ॥

मन्त्रः पूजा वैदिकः पुस्तकान्नादिदेदमन्त्रैर्नरसिंहपुराणादायुक्तः,
 तान्त्रिक आगमोक्तः मित्रो वैदिकतान्त्रिकार्था सम्यक्षितः । तत्र
 प्रथमं तान्त्रिकपूजाभिधीयते इतरत्रोक्तस्यापेक्षयात् ।

तथैव,—

शुचिः सम्भृतसम्भारः प्राग्दर्भैः कल्पितासनः ।

आसीनः प्राग्दम्बार्धेदूर्धाथान्मथ सम्भुजः ॥

शुचिः, स्नानकरप्रक्षालनाचमनैः शौचसम्पन्नः ।

तथाच शारदातिलके,—

देशिको विधिवत् स्नात्वा कृत्वा पौर्वाङ्गिकीः क्रियाः ।

थायादसङ्कृतो मौनौ थागार्थं^१ थागमण्डपम् ॥

पौर्वाङ्गिकीः प्रातःसन्ध्याद्याः, असङ्कृतः शुचिवस्त्रतिलका-
दिनेत्यर्थः । पादप्रक्षालनमाह देवसः,—

प्रथमं प्राङ्मुखः स्थित्वा पादौ प्रक्षालयेच्छनैः ।

उदङ्मुखो वा दैवत्ये पैदके दक्षिणासुखः ॥

आचमनस्य द्विः कार्यम् ।

निष्ठैविते तथाभ्यङ्गे तथा पादावशेषने ।

इत्यादिवायुपुराणवचनात् ।

सम्भृतसम्भार इति । प्राक् प्रथमं निर्वर्त्तितपूजासाधनः न तु
तदर्थं पुनश्चिञ्चेत्यर्थः । दर्भैः कल्पितं सम्यङ् आसनं यस्य तथा,
प्राग्दर्भैः कल्पितासन इति वा ।

आगच्छे,—

स्रग्च्छे शुद्धभागे तु विसृजे गोमथाम्बुना ।

शुद्धासने समासीनः पूजयेच्च स्रग्शक्तिः ॥

आसनमुक्तं पुरस्तरणचन्द्रिकायाम् ।

१ ख पुस्तके, आगार्थं, पदं नास्ति ।

वर्ष्मसिद्धौ व्याघ्रचर्मं ज्ञानसिद्धौ मृगाजिनम् ।
 वस्त्रासनं रोगहरं वेपथुं प्रीतिवर्द्धनम् ॥
 कौशेयं पुष्टिदं प्रोक्तं काम्बलं वर्ष्मसिद्धिदम् ।
 वंशासने च दारिद्र्यं दौर्भाग्यं दाहजासने ॥
 धरण्यां दुःखसम्भूतिः पाषाणे व्याधिसम्भवः ।
 हृत्पासने यशोहासिः पक्षवे वित्तविभ्रमः ॥
 न दीचितो विग्रेष्वातु कृष्णसाराजिने मृही ।
 कुशाक्षरणवस्त्राद्यं चतुरस्रं समन्ततः ।
 एकदशं द्विदशं वा चतुरङ्गुलमुच्छ्रितम् ॥
 खस्तिकादिक्रमेणैव विग्रेत्तत्र निराकुलः ।
 खस्तिकं पद्मकं वीरं भद्रञ्चेति चतुष्टयम् ॥

कास्तिकापुराणे,—

आसनञ्चार्धपाचञ्च भग्नमासादयेत् तत् ।

तथा,—

वर्ष्मसि परकीचाणि चानि तानि च वर्ष्मयेत् ।

आसीन इति प्राक् प्राङ्मुख उदक् उदङ्मुखः । अर्धा प्रतिमा
 तथां क्षिराद्यान्तु सप्ताहः प्रतिमाभिमुखोपविष्टः सञ्चित्यर्थः ।

तथा तत्रैव,—

शुचिः सप्ताह आसीनः प्राणसंयमनादिभिः ।

देहं विग्रेद्य विन्यासकृत्तरचोऽर्धेष्टेरिम् ॥

शारदातिलके,—

विग्रेष्मदासने मन्त्री प्राङ्मुखो वायुदङ्मुखः ।

इतेन प्राचीदिग्बद्धन इति क्रमदीपिकादर्शनादिषु पूजायां
प्राप्तुञ्जलनिषम १ [इति यत् कौस्तुभं तत्रिरसं तद्वचनस्यैव देव-
श्रीर्त्तनपरतथैवोपपत्तेः ।

राशौ द्वादशमुखनिषममाद्य गोतमः,—

राशावुदशुखः सुप्याद्वैकार्थं सदैव चि ।

श्रिवार्त्तनं सदैवैवं शुचिः सुप्यादुदशुखः ॥

देवीपूजायास्तत्तरदिशुखलसुक्तं] काशिकापुराणे,—

दिग्भिभागेषु कौबेरी दिक् श्रिवाश्रीतिदायिनी ।

तस्मान्मन्मुख आसीनः पूजयेत्तच्छिकां सदा ॥

गौबेरासनमासाद्य सर्वाङ्गान् देवान् प्रपूजयेत् ।

शारदातिलके,—

अनन्तरं देशिकेन्द्रो दिव्यदृष्ट्यावसोकनात् ।

दिव्यानुत्सारथेदिज्ञानस्त्राङ्घ्रियान्तरीचगान् ।

शिर्भोमामिति विज्ञान् निवारयेत् । मङ्गलपूता दृष्टिः दिव्य-

दृष्टिः, अस्त्राङ्घ्रिः अस्त्राय फडित्यस्यमन्त्रजप्ताभिरङ्घ्रिरित्यर्थः ।

योगिनीतन्त्रे,—

गौबेरासनमासाद्य शक्तिकादिक्रमेष तु ।

विशेषिराकुलस्तत्र पादौ संज्ञाय वाससा ॥

सुसुमासतथिद्वार्यान् नारायाण्यधिया बुधः ।

अपसर्पन्तु ते भूता ये भूता भुवि संश्रिताः ॥

ये भूता विज्ञकन्तारसो गच्छन्तु श्रिवाश्रया ।

१ म पुस्तके, [] चिञ्चितसन्धर्भो नास्ति ।

इत्यनोऽक्षं यदुच्चार्य मण्डपान्तः परिधिपेत् ॥

अक्षं षट्कारम् । शारदातिक्षणे,—

स्नापयेदक्षिणे भागे पूजाद्ब्याधि बाधकः ।

सुवासिताम्सम्पूर्णं षष्ठी कुम्भं सुगोभनम् ॥

कृताञ्चक्षिपुटो भूत्वा वामदक्षिणपार्श्वयोः ।

गत्वा गुहं गणेशानं भूतशुद्धिं समाचरेत् ॥

अष्टदेवतानमस्कारोऽपि बोद्धव्यः ।

गत्वा गुहं गणेशानं पुरतः स्नेहदेवताम् ।

इति पुरस्वरणचन्द्रिकावचनात् ।

क्रमदौपिकायाम,—

ततोऽस्त्रमन्त्रेण विग्रोध्य पाणी

पिताक्षदिग्बन्धुताग्रशास्त्रान् ।

विधाय भूतात्मकमेतदङ्गं

विग्रोषयेच्छुद्धमतिः क्रमेण ॥

ऋताग्रशास्त्रोऽग्निप्राकारः ।

शारदातिक्षणे,—

करशुद्धिं समावाद्य कुर्यात्पिताक्षचयं ततः ।

अर्होर्हमस्त्रमन्त्रेण दिग्बन्धमपि बाधकः ॥

अस्त्रमन्त्रेण अस्त्रायकक्षित्यनेन ।

भूतशुद्धिमाह तत्रैव,—

सुषुच्चार्यर्त्तनात्मानं परमात्मनि योजयेत् ।

योगयुक्तेन विधिना चिन्मन्त्रेण समाहितः ॥

कारणे पञ्चभूतानि तत्त्वान्यपि विधिन्तयेत् ॥
 बीजभावेन बीजानि व्युत्क्रान्तं परमात्मनि ।
 ततः संश्लेषवेद्देहं वायुबीजेन वायुना ॥
 वक्रिवीजेन तेनैव निर्देहेत् सकलां तनुम् ।
 विश्लेषयेन्नतो दोषाण्यन्तेनामृताश्रया ॥
 आह्लास्यापादवेद्देहमापादतकमसकम् ।
 आत्मबीजानि भूतानि ज्ञानानं प्रापयेन्नतः ॥
 आत्मानं हृदयाभ्योजमानयेत् परमात्मनः ।
 मनुना संश्लेषकं सुषुप्त्याद्यादिकं ततः ॥

आत्मानं हृदयाभ्योजमानयेदित्युपसंहारात् शेष आत्मा क्षितो
 कोऽसौ हृदये दीपवत् प्रभुरिति याज्ञवल्क्याच, हृदयक्षितमात्मानं
 बीवं दीपप्रियाकारं ध्यात्वा गिरधि वृषसदृशकमसक्ये परमात्मनि
 सुषुप्त्यानाशुवर्तना चिकन्मेष संश्लेष इति मन्मेष धोजयेत् ।
 तथाचागच्छसंश्लेषितायाम्,—

जयनाजयनार्थं हि संश्लेषः सोऽहमितोरयेत् ।

ततश्च सर्वकाष्ठेन^१ परमात्मनि हृदियादीनि पञ्चभूतानि
 तत्त्वान्यहकारादीनि च व्युत्क्रान्त्य बीजरूपेण सूक्ष्मभूतकारवरूपेण
 बीजानि चिन्तयेत् ।

अथमर्थः, प्रादे हृदियाः, चिद्रूपे. जलक, हृदये तेजसः,
 बुद्धे वायोः, भावे आकाशवायव्यक्षितिः ।

तत्र बुद्धयेव प्रथिवी^१ सुखरूपेव जले जलस्य तेजसि
तेजस्य वायौ वायुसाक्षात्तरे आकाशस्य परमात्मनि जनयेत् ।

वषाणमसृष्टौ तु मुक्तिः,—

आकाशादाद्युर्वाचोरग्निरग्नेरापः अद्भ्यः प्रथिवीति ।

अतएवानस्यसंवितायाम्,—

भूतानि नाम प्रथिवी जलं तेजो मरुद्विषत् ।

वसतो जायते तस्मिन् प्रसद्योत्पादनं पुनः ॥

प्रसद्यो लीनता तस्मात् पुनरुत्पादनस्य बन्धिरार्थः । ततः
संग्रोहवेद्देहमिति वायुबीजेन समित्यनेन वायुना वामनाया—
पूरितवायुनेत्यर्थः । बन्धिवीजेन समित्यनेन दक्षिणभाषापूरित-
वायुना तसुं दहेत् दग्धमिति चिन्तयेत् । ततो दीवान् पापानि
भक्षतया तानि वामनायथा वायुना विक्षेपयेत् बधिः सुख्यात्
ततः बह्वक्षकमस्यसं परमात्मानं चन्द्ररूपं चिन्तयित्वा तस्मादमृतता-
न्वया सुधारूपजलेन अमृतेन^२ जलबीजेन समित्यनेनाश्राव्य संविष्य
देहं [कमित्यनेन रत्नबीजेनापादयेत् जनयेत् शुद्धं वकसं]^३ देहं
विभावयेत्, एतच्च ग्रीषणादिकं पञ्चाग्न्यायाभिस्तलबीजेन कार्यम् ।
वषाणमस्यसंवितायाम्,—

मरुदग्धम्बुबीजैस्तु पञ्चाग्न्यात्ममाचकम् ।

प्राद्याग्निदध्यात्मदेहे ग्रीषणादीन् प्रकल्पयेत् ॥

१ क पुस्तके, प्रथिवी ।

२ ग पुस्तके, जलेन अमृतेन इति परद्वयं नास्ति ।

३ ग पुस्तके, [] चिन्तित्वांती नास्ति ।

प्रपञ्चसारेऽपि,—

अथ वै शोषणदहनश्रावणभेदेन शोषिते देहे ।

पञ्चाग्रङ्गिर्माषाभेदैर्विधिवत् समापयेत् प्राणान् ॥

आत्मसौभाग्येति आत्मनि परमात्मनि सौभाग्ये भूतानि
 सृष्टिक्रमेण सुसुखां प्रापयेत् । तथाहङ्कारादीनि च आत्मानश्च
 ईशदेवश्च जीवश्च^१ मन्त्रेण सोऽहमित्यनेन परमात्मनः सकाशात्
 शतप्रमाणयेदिति भूतशुद्धिः । अथ शोषणादौ यो विशेष उक्तः
 स क्रमदीपिकानुसारेण मन्त्रव्यः । कुर्याद्वासादिकं तत इति ।
 अग्निरं न्यासादिकं विवृणोति स एव ।

अविच्छन्दो देवतानि न्यसेन्नन्त्रश्च मन्त्रवित् ।

आत्मनो मूर्द्ध्नि वदने हृदये च यथाक्रमम् ॥

विधाथ मूत्रमन्त्रेण प्राणायामान् यथाविधि ।

विदधान्माहकान्यासं मन्त्रन्यासमतःपरम् ॥

केचित्, अथादिभिस्तुर्थ्यनैर्मोऽनैर्न्यासं कुर्वन्ति तदद्युक्तं
 प्रमाणाभावात् गह्वरकाशिकापुराणादिषु प्रथमान्तानां केवलानां
 अथादीनां न्यासदर्शनात् ।

मन्त्रन्यासो द्विविधः अङ्गन्यासस्तन्मन्त्रन्यासश्च स्वयमेवान्तरं
 तथैव विवेचितत्वात् । प्राणायामानिति वञ्चवचनात् चयः प्राणा-
 यामाः कार्याः कपिस्रजाधिकरणन्यासात्, एतेन भूतशुद्धि
 अथादिन्यासप्राणायाममाहकान्यासमन्त्रन्यासाः पञ्चावश्यकः, अन्ये
 तु कान्या इति दर्शितम् । क्रमोऽप्यस्मादवचनात्प्रत्ययः ।

१ स प्रसङ्गे, जीवस्य परं नास्ति ।

तथाचागस्यसंवितायाम्,—

शरीरं शोधयेदादावधिकारार्थमन्वयम् ।
 तीर्थावगाहनं वाञ्छेयन्तर्भूतविशोधनम् ॥
 मातृकान्यासयोगस्य शोधयेद्विध्यनुष्ठितः ।
 पूजाद्रव्यास्यपि ततः शोधयेत् प्रोक्षणादिभिः ॥
 शुद्धः शुद्धैश्च शुद्धैस्तु पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ।
 न चेन्निरर्थकं सर्वं सिन्धुसैकतदृष्टिवत् ॥
 शौचाचमनशीनस्य स्नानसन्ध्यादिकाः क्रियाः ।
 यथा स्युर्निष्कलासैतदन्तरेण भवेत्तथा ॥

अन्तःशरीरं शोधयेदित्यनेन एकस्मिन् दिने सकृदनुष्ठितेन स्नानभूतशुद्ध्यादिना शरीरशुद्धेर्जातत्वात् प्रतिकर्षणि स्नानभूत-
 शुद्ध्यादिकं पृथक् नानुष्ठेयमित्युक्तम् । मातृकान्यासस्य देवं शोधये-
 दित्यर्थः । आदिग्रहणादीक्षणताडनार्चनानां ग्रहणम् ।

तदुक्तं तथैव,—

अवेक्षणं प्रोक्षणञ्च वीक्षणं ताडनं कुम्भैः ।
 अर्चनञ्चैव सर्वेषां पावनत्वं प्रकल्पयेत् ॥

अवेक्षणं रक्षणं अस्त्रमन्त्रेण पितासदिम्बन्धनरूपं, प्रोक्षणं
 वीक्षणञ्च मूत्रमन्त्रेण अर्चनं पुष्येष्टेत्यर्थः ।

शौचेति, शौचाचमनशीनस्य पुंसो यथा सर्वाः क्रिया निष्क-
 लासया एतत् पूर्वाङ्गतत्वेण स्नान भूतशुद्धि मातृकान्यास इत्य-
 शोधनमन्तरेण देवार्चनं निष्कलं भवेदित्यर्थः ।

तथा तथैव,—

प्राणायामैर्विना चदत् कृतं कर्षं निरर्षकम् ।

अतो यत्नेन कर्त्तव्याः प्राणायामाः शुभार्थिभिः ॥

प्राणायाममाह आरदातिस्तप्ते,—

इष्टया कर्षवेदायुं वाङ्मं षोडशमापया ।

धारयेत् पूरितं योगी चतुःषष्ट्या तु मापया ॥

सुषुप्तामध्यगं सन्धुक् द्वाविंशन्मापया ग्रनेः ।

नाद्या पिङ्गलाया चैवं रेचयेद्योगवित्तमः ॥

प्राणायाममिमं प्राङ्मूर्ध्यागग्राह्यविशारदाः ।

भूषोभूषः क्रमात्तस्य व्यत्यासेन समाचरेत् ॥

इष्टा नाम नाडी वामनासागता, पिङ्गला दक्षिणनासागता
सुषुप्ता तद्योर्मध्यगता । व्यत्यासेनेति यथा नासया रेचनं कृतं
तथैव पुनस्त्रोत्रवेदित्यर्थः ।

नाथोक्ता प्रपञ्चकारे,—

कासेन यावता स्त्रीषो षसः स्रं जातुमच्छसम् ।

पर्वीति माया वा तुल्या स्रवेकसासमापया ॥

अथवा विष्णुपूजायां प्रथमं कामवीजं षोडशादिस्रं जपन्
प्राणायामं कुर्यात् । देवीपूजायान्तु भुवनेश्वरीवीजं, गणेशपूजायां
गणेशवीजं, [शिवपूजायां शिववीजं]^१ प्रासादात्मनिति । इष्टमन्त्रेव

१ उ इत्यने, प्रपञ्चकारकारेण ।

२ न इत्यने, [] चिन्तितार्थो वाच्यः ।

प्रासाधाने तु यथाप्रक्रियारं जपन् वाचोः पूरकधारस्यरेचनाधि-
कृत्यात् ।

तदुक्तमनस्यसंशितायाम्,—

यावच्छक्यं निचत्वास्तु जगत्सु जपेत्कृतम् ।

यापादमसक्यं यावत् प्रविशत्यनिको यथा ॥

यावतीभिसु माषामिरिष्टिषास्यपि धारतः ।

प्रभुभ्यामः प्रतीरस्य तावन्माषोऽसुखं वनः ॥

धारतो वायुं धारयतः पुंश्च इत्यर्थः ।

अतएव चारदातिक्रमे,—

विधाय मूलमन्त्रेण प्रासाधानं यथाविधीत्यत्र मूलमन्त्रेण
प्रासाधाने यज्ञा नोक्ता ।

यज्ञाचार्येण प्रपञ्चसारे योगिप्रासाधाममधिकृत्य सुखेद्विष-
यानिष्ठमयानवेदान्ता च मध्यमया संज्ञापयेश्च नाद्येत्वेवं प्रोक्ताकि-
रेचकादीनीत्यनेन रेचनादिक्रम उक्तः, य यद्यपि प्रागुक्तपूरकादि-
क्रमेण^१ वैकल्पिकस्यापि न प्राचा व्यवहारविषयः वसिष्ठसंशितादिषु
वज्रपु तन्त्रेषु पूरकादिक्रमदर्शनात् ।

अत एव श्रीभागवते प्राधान्येन पूरकादिक्रममुक्त्वा रेचकादि-
क्रमोऽप्युक्तः । यथा

प्रासक्त्य प्रोधयेन्मार्गं पूरकस्यकरेचकैः ।

विपर्ययेषापि प्रनैरभवेदिति तैत्तिरिचः ॥

१ न इत्युक्ते, क्रमेण सप्त इत्यधिको पाठः ।

२ न इत्युक्ते, रेचकादिक्रमोऽपीत्यंशो नास्ति ।

एवं प्रणवसंयुक्तं प्राणमेव समभवेत् ।

विपर्ययेण रेशकपूरककुम्भकक्रमेणापीत्यर्थः । एतेन वैश्वे
रेशनादिक्रमोऽन्यत्र पूरणादिक्रम इति कस्यचिन्मतं निरस्तम् ।
माहकान्यासमाह शारदातिलके,—

स्रष्टाटसुखटुत्ताच्चिन्नुतिप्राणेषु गण्डयोः ।

ओष्ठदन्तोत्तमाङ्गाद्ये दोःपदमध्यपक्षेषु च ॥

पार्श्वयोः पृष्ठतो नाभौ जठरे हृदयेऽंसके ।

कस्तुधंशे च हृत्पूर्य्यं पाणिपादयुगे ततः ॥

जठराननयोर्न्यस्येन्माहकार्यान् यथाक्रमम् ।

माहकामन्त्रस्थाकारादिष्वान्मस्यैकपञ्चाशद्दर्पात्मकस्य वर्षान् यथा-
क्रमं स्रष्टाटोद्येकपञ्चाशत्स्थानेषु न्यसेत् ।

चकारपूर्य्यं पुनर्लकारपाठादेकपञ्चाशदक्षरता माहकामन्त्रस्येति ।

स्रष्टाटे केग्रान्तभाग एव । केग्रान्ते वदने तथा नयनयोरिति
तन्मान्तरदर्शनात् । सुखटुत्ते सुखावरणे प्रदक्षिणक्रमेण भ्रूमध्यादि
तदन्त इत्यर्थः, अक्ष्यादिदन्तानां द्वये द्वये, उत्तमाङ्गे शिरशि,
दोःपदामंसोरसूक्ताद्यं सन्धिचतुष्कं अग्रचतुष्टयस्य एषु कादिनाम्ना
विंशतिवर्णाः ।

अंग्रके दक्षिणांग्रके, हृत्पूर्य्यं हृदयादि षष्ठा स्यात् तथा
व्यापकभावे पाणिपादचतुष्टये न्यसेदित्यर्थः ।

अस्यैव न्यासस्थान्ये वक्ष्यते भेदाः कामाधिकारिविषयास्तेषु
तेषु फलश्रुतेः । किन्तु तेषामेकस्मिन्नपि कृते देवशुद्ध्या कर्माधि-
कारो जायत एव फलमप्यधिकं भवतीति श्लेषम् ।

अनन्तरं चिन्तायाम्,—

पश्चाद्गदधरन्वाहः क्रमेणैवं विधीयते ।

श्रीमास्यतो नमोऽन्तो वा खण्डिन्दुर्विन्दुवर्जितः ॥

माषाण्डौकामबीजपूर्वी वा न्वाह रक्षते ।

मूर्तिभिः केनवासेषु कीर्त्यादिशक्तिभिः च ॥

माषाबीजपूर्वी ऋषोबीजपूर्वः कामबीजपूर्वश्चेति न्वाहपक्षम् ।

प्रकारान्तरमाह मूर्तिभिरिति ।

तथाच तन्मान्तरे,—

वसन्त्याः प्रशवादिका नतिपरा विन्दुमिका मातृकाः

शौकष्यादिशिवैश्च शक्तिभिरथो पूर्वोक्तरीत्यादिभिः ।

श्रवणादिक्रम उक्तः क्रमद्वीपिकायाम्,—

वर्षानुक्ता चार्द्धचन्द्रान् पुरस्तात्

मूर्तीः शक्तोर्द्धवसानानतिश्च ।

उक्ताः^१ न्यसेद्यादिभिः सप्तधाट्ठम्

प्राचं शक्तिं क्रोधमप्यात्मनेऽन्तान् ॥

ध्यात्वा तं परमपुमांसमचरैर्वी

विन्वसेद्दिगमसु केनवादिद्युक्तेः ।

नेधासुःस्यतिष्ठतिकीर्त्तिकान्ति-

ऋषोबीजभाग्यैश्चिरसुपष्टंशितो भवेत्सः ॥

असुनेव रमापुरःसरं

प्रणयेद्यो मनुजो विधिं बुधः ।

१ न पुस्तके, उक्तायासे नतिदिभिः ।

वसुपेत्य रमां प्रथीयथीं
पुनरन्ते चरितां व्रजत्यथौ ॥

मूर्त्तीः केशवाद्याः, शक्तीः कौर्त्याद्याः, ऊऽवसाना इत्यनेन
केशवाद्य कौर्त्थै नम इत्यादि प्रयोग उक्तः, एतेन केशवकौर्त्तिभ्यो
नम इति केषाञ्चिन्मतं निरस्तं, एतच्चागस्त्वसंज्ञितावचने व्यक्ती-
भविष्यति । आदिभिरिति यच्च आद्यो दृशवर्णा न्यसन्ते तत्र
सप्तधातून् प्राणशक्तिकोर्धाञ्च दृश आत्मनेपदानाम् कृत्वा न्यसेत् ।

तच्च 'सधातुप्राणशक्तात्मयुक्त्यादिषु विष्णव इति चारदा-
वचनान् विष्णुविशेषणतया प्रयोक्तव्यम् ।

धातवस्योक्ताद्यापैव,—

त्वगसृष्ट्वांसनेदोऽश्विमज्जशुक्रादिधातवः ।

एतेन, धं त्वगात्मने पुंस्योक्तमाद्य वसुधायै नम इत्यादयः
प्रयोगाः सम्यग्भाः ।

एवं श्रीत्यादिन्यासो मन्तव्यः । कृत्तमाह ध्यात्वेति, ध्यानस्य
प्रयोगे वक्ष्यते । अपैव श्रीबीजथोजनकजातिग्रथमाह असुनेवेति ।

मूर्त्तीः शक्तीश्चागस्त्वसंज्ञितायाम्,—

केशवाद्य च कौर्त्थै च ततो नारायणाय च ।

कान्थै ततो माधवाय तुभ्यै नम इति न्यसेत् ॥

गोविन्दाय च पुष्यै च विष्णवे धृत्तै च ततः ।

मधुसूदनाय शान्थै च त्रिविक्रमाय क्रियापै ॥

वामनाय द्वापये च श्रीधराय वदेत्ततः ।
 मेधायै हवीकेगाय द्वापये च नमस्तथा ॥
 पद्मनाभाय अद्वापये ततो दामोदराय च ।
 सज्जायै वासुदेवाय सप्तये बहूर्वषाय च ॥
 वरदायै प्रद्युम्नाय प्रीत्यै नम इतीक्यते ।
 अग्निहृदाय रत्यै च सारांन्ते प्रवदेद्य ॥
 चक्रिये च जयायै च गदिने प्राङ्गिणे तथा ।
 दुर्गायै च प्रभायै च खड्गिने विन्यसेद्य ॥
 सत्यायै ग्रङ्गिने चैव चण्डायै नम उच्यते ।
 हस्तिने वाय्यै च नमस्ततो मूषङ्गिने वदेत् ॥
 विश्वाङ्गिने शूलिने च विजयायै ततः परम् ।
 पाङ्गिने विरजायै च तथा चाङ्गुलिने वदेत् ॥
 विन्धायै च सुकुन्दाय विन्धायै^१ नमस्तथा ।
 गन्धजाय सुगन्दायै गन्धिने स्मृतये नमः ॥
 ततो नराय ऋष्यै च नमो नरकजिते तथा ।
 सन्ध्यायै हरये शङ्खै कृष्णाय बुद्धये तथा ॥
 सत्याय भुक्त्यै सात्वताय नत्यै नम इतीरयेत् ।
 गौराय च चमायै च शूराय रमायै नमः ॥
 जनार्दनाय यामायै ततः स्नाद्बुधराय च ।
 क्लेदिन्यै विन्धमूर्त्तये क्षिप्वायै तदग्निरम् ॥

१ ख, ग, पुस्तकद्वये, विन्धायै ।

वैकुण्ठाय ततो ब्रूवात्सुदायै नमस्तथा ।
 पुरवोत्तमाय वसुधायै वसिने परार्थे तथा ॥
 वसानुजाय परायणायै नम इतीरयेत् ।
 तथा वासाय सूक्ष्मायै नमः क्षान्तद्वन्द्वरम् ॥
 हवन्नाय च सन्ध्यायै हवाय प्रन्नायै नमः ।
 चंदाय च प्रभायै च वराहाय च निम्नायै ॥
 विमलाय अमोघायै नृसिंहाय ततः परम् ।
 विद्युतायै नमस्तदत् वैष्णवीं मातृकीं^१ धजेत् ॥
 शिरोवदनवृत्तादिस्नानेभ्येवं विधिः स्मृतः ।
 ॐकारं मारवीजस्य मातृकाक्षरमेव च ॥
 एकं देवं यथाशक्ति एकां नम इति क्रमः ।
 केशवादिरथं न्यासो न्यासमात्रेण देहिनाम् ॥
 अच्युतत्वं ददात्येव सत्यं सत्यं न संग्रहः ।

कामवीजाद्यं प्रकारान्तरमिदम् । ॐकारयोगान्तु फलान्ति-
 ग्रहः । प्रथमं विनापि कामादिकेशवन्यासस्य शारदादिषु दृष्टत्वात् ।

अथस्य केशवादिन्यासो विष्णुविषयः श्रीकण्ठादिषु देवीशिव-
 विषयः । अस्मिन्नेव विष्णुविषये तत्त्वन्यासपञ्चरन्यासौ कान्तौ कर्त्तव्यौ ।
 तत्त्वन्यासफलमाहात्म्यसंक्षिप्तानाम्,—

सुतीक्ष्णं त्वां प्रवक्ष्यामि तत्त्वन्यासमतः श्रुत्वा ।

यत्तत्त्वन्यासमात्रेण तत्त्वमेव प्रजाप्यते ॥

तत्त्वं ब्रह्मैव । न्यासोद्धार उक्तो योगिनीतन्त्रे,—

वर्गशिवाश्रीपुरी ।

वषांन् वविन्दूत्तज्ञादौ नमोऽनोऽव पराव च ।
 तत्त्वनामात्मने व्याधौ नमोऽनोऽवसुदीरितः ॥
 मताभां वर्णदेहे च जीवप्राची ज्ञेयेत् क्रमात् ॥
 इन्द्राद्ये बुद्धाश्चकारमनांसि च कक्षैः वद ॥
 शब्दस्पर्शरूपरसगन्धास्त्वान्तेषु नामभिः ।
 शिरोवदनहृद्गुह्यपादेषु च यथाक्रमम् ॥
 शोचं तत्रशुची जिज्ञां नासाद्येव तु पद्यमीम् ।
 शुक्लमेव टवर्मेषु स्यात्संज्ञानेषु विन्यसेत् ॥
 कर्णोन्मिथ्यानि वाक्पाणिपादपाद्युपस्यकम् ।
 तप्ततृष्णानेषु विन्यसेन्द्वादिशान्तेः पृथक् पृथक् ॥
 ऊदिकान्तेः शिरोवदनहृद्गुह्यपरणेषु च ।
 आकाशवायुतेजांसि जलस्य पृथिवीं क्रमात् ॥
 शिरोवदनहृद्गुह्यपादेषु व्यापकं पुनः ।
 परमेष्ठौ च सुखो विद्यो निवृत्तिरेव च ॥
 वर्णः कोपः कर्षभिरेभिः क्रमादादौ समन्वितान् ॥
 वासुदेवं सङ्घर्षणं प्रद्युम्नमनिदङ्कम् ॥
 नारायणं नृसिंहस्य आत्मनेऽन्ताश्चरेश चट् ।
 अक्षानुष्ठानमापेश देवभावः प्रजायते ॥

तत्त्वानां जीवादीनां नामानि जीवादिशब्दास्तदन्ते आत्मने
 इति पदमित्यर्थः ।

प्राक्षस्तु तत्त्वव्याख्यमाख्यावशाज्जीवादीनां विभेद्यतया तत्त्व-
 पदमपि प्रयुज्यते ।

१[द्योनेति द्योम वकारः भृगुः सकारः ऋगोरेव इत्यर्थः ।
 वयञ्जेरिति अगस्त्यसंहितायामपि केवलधोः वयञ्जोर्न्यास उक्तः, वया,
 वयौ वयौ च वयापि वय वय वयावपीति, ऋमदौपिकायानु
 वेद्यसावगार्थैरित्यनेन वयञ्जोरेको वाकारसहितधोर्न्यास उक्तः] ।
 वयञ्जोर्वपञ्चरात्रेऽपि,—

द्योऽकारं विन्धसेत् पश्चात् प्रणवेन सुरोत्तम ।

इत्यादि, तदर्थं वैकल्पिको विधिः फलभूमार्थः, यदपि प्र-
 वादिरथं न्यास इत्यगस्त्यसंहितायामुक्तं तदपि फलभूमार्थं मन्तव्यम् ।
 मूर्त्तिपञ्चरान्यासमाह सारदातिलके,—

अतस्तन्मन्त्रवर्णाद्या द्वादशस्वरसंयुताः ।

द्वादशादित्यसहिता मूर्त्तीर्द्वादश विन्धसेत् ॥

कलाटे केशवं धात्रा कुक्षौ नारायणं पुनः ।

अर्घ्यंभ्या इदि मित्रेण माधवं कण्ठदेशतः ॥

वक्षणेन च गोविन्दं पुनर्दक्षिणपार्श्वके ।

अंशुना विष्णुमंसखं भगेन मधुसूदनम् ।

गले विवस्वता युक्तं त्रिविक्रममनन्तरम् ॥

वामपार्श्वे तथेन्नेव वामनाख्यमर्थासके ।

पूण्या श्रीधरनामानं गले पर्जन्यसंयुतम् ॥

इक्षीकेशाङ्गुलं पृष्ठे पद्मनाभं ततः परम् ।

तद्वा दामोदरं पश्चात् विष्णुना कक्षुदि न्यसेत् ॥

१ [] चिह्नितसन्दर्भस्य मूलप्रमाणमादर्शं पृष्ठके व्यवहृतमित्यर्थे च न
 वृत्तते ।

द्वादशार्धं महामन्त्रं ततो मूर्ध्नि प्रविशयेत् ।

एवं नक्षत्ररौरोऽसौ वासुदेवः स्वयं भवेत् ॥

तन्मन्त्रस्य द्वादशाक्षरवासुदेवमन्त्रस्य एकैकवर्षाद्याः षडक्षरस्य षडक्षरं वर्जितैः खरैर्द्वादशभिः सर्वादौ संयुताः वक्ष्यमाणभाषादिद्वादशादित्यैः परतः संहिताः केसवादिद्वादशमूर्त्तीर्न्यसेत् । अथ शानुस्काराः खरा इति कक्षचिन्तनं हेद्यं प्रमाणाभावात् ।

अथ षडक्षरस्य वर्जितत्वन्तु खराणां क्रमदीपिकायासुक्तम्,—

केसवादिद्युगषट्कमूर्त्तिभि-

र्धात्पूर्वमिदिरान् नमोऽन्तकान् ।

द्वादशाक्षरभवाक्षरैः खरैः

कौववर्षरक्षितैः क्रमात्प्रथयेत् ॥

अथ चतुर्थ्यन्तकेसवादिनाम्नः पञ्चाक्षतुर्थ्यन्ता भाषाद्यादित्या नमोऽन्ताः प्रथोक्तव्या दर्शितम् ।

तथाचागख्यसंहितायाम्,—

नमो भगवते ब्रूयाद्वासुदेवाय इत्यर्थः ।

श्रीमादेरस्य मन्त्रस्य आदायैकैकमक्षरम् ।

द्विराष्ट्र्याक्षरादानं श्रीरामाख्यमनोरपि ॥

एकैकं केसवाद्यन्तु विष्णोर्द्वादशनाम च ।

भाषाद्यैकैकमादाय सूर्यस्यापि च नाम तु ॥

खरादिश्च नमोऽन्तोऽयं न्यस्तव्यो न्यास उत्तमः ।

एवं विन्ध्यस्य विधिवत् शाखाजाराद्यणो भवेत् ॥

अक्षरोगाभिचारारक्षाः प्रथमं यान्ति नाम्बधा ।

तन्पूर्तिपञ्चरन्वाचोऽभिहितः परमेष्ठिनः ॥

द्विराहत्याचरादानमिति रामचन्द्रस्य वदुचरत्वात् द्विराहत्या
प्रदशाचराधि भवन्ति । एतच्च रघुनाथपूजाविषये मन्त्रार्थं ज्ञान-
चेति । तेन, अ० कोशवाच धाचे नम इत्यादयः प्रयोगाः सन्त्याः ।
प्रसक्तयनाच्च कान्धलमस्य न्यासस्य ।

तथा क्रमदीपिकायाम्,—

चैतन्याम्बुतवपुरर्ककोटितेजा

मूर्द्धसो वपुरखिलं च वासुदेवः ।

उधसं सविमलपाद्यधीव सिक्तं

व्याप्नोति प्रकटितमन्त्रवर्षकीर्षम् ॥

प्रारदातिषके मन्त्रन्यासमन्तरमित्युक्त्वा तमेव विदुषोति,—

अष्टुडादिव्यष्टुक्षीषु न्यसेदङ्गेः सजातिभिः ।

असं तत्तस्योर्ध्वस्य कुर्व्यात्तास्यचसं ततः ॥

द्विगुणेनैव वध्नीयाच्छोडिकाभिः समन्ततः ।

इदथादिषु विन्यसेदङ्गमन्त्रांस्तथा सुधीः ॥

इदथाच नमः पूर्वं त्रिरसे वज्जिवल्लभा ।

त्रिधाथै वसदित्युक्तं कवचाय उमीरितम् ॥

त्रेषचवाच वौषट् सादस्तावकफिति [भ्रमात् ।

अष्टुष्टमन्त्रानित्युक्तान् वदुष्टेषु निषोद्यथेत् ॥

पञ्चाङ्गानि सप्तोर्ध्वसं तत्र तेषमसुं स्वथेत् ।

तत्तत्कस्योक्तविधिना न्यासानन्यान् समाचरेत् ॥

१ न दृक्के, [] चिह्नितानि वाच्ये ।

अप्लेकतमन्त्रेषु विप्रियोक्तैस्तमन्त्रवर्षैः सजातिभिः । जातसो
 नमः स्थाया वषट् अं वौषट् फड़िति मन्त्राः षट्, तत्सहितैः
 एषां सर्वमन्त्रेष्वनुगतत्वाज्जातिपदवाच्यत्वम् । अष्टुष्टादौ अष्टुष्टाभा-
 मित्यादीनां षड्यादौ षड्यायेत्यादीनाञ्च प्रयोगश्च तत्र न्यास-
 वशादर्शवत्त्वत्तः एतत् सर्वमन्त्रसंघितावचने व्यक्तौ भविष्यति ।
 तत्तत्तयोः करतलथोरत्नं तत्तत्तन्मोक्तं अर्थात् फट्कारसहितं न्यस्य
 तास्यर्थं कृत्वा तेनैवास्त्रमन्त्रेण ह्योटिकाभिरष्टुष्टतर्ज्वन्यासेपजमित-
 ध्वनिरूपाभिर्दिग्बन्धनं कार्यम् । एवं षड्यादिष्वप्यत्रमन्त्रान्
 तत्तत्तन्त्रेषु विप्रियोक्तान् तथा सजातीन् न्यसेदित्यर्थः ।

षड्यादीनां प्रकृतत्वात् तत्सहितान् कृत्वा नम इत्यादीन्
 जातिमन्त्रानाह, षड्याद्य नम इति । वक्रिवत्तभा स्थाया, नेच-
 चयायेति चिनेचदेवताविषयं द्विनेचदेवतायाम्, नेचाभ्यां वौष-
 डिति प्रथोक्तव्यम् ।

तथाचागस्यसंघितायाम्,—

चतुर्दशस्यरात्माय चानुसाराय वक्रये ।

नेचाभ्यां वौषड्नाय रोषस्याय फडात्मने ॥

वड्नेति । इति प्रकारेषोक्तान् योजयेत् मन्त्रसूत्रेषु षड्याद्य
 नम इत्यादि अन्यथा वड्नेति व्यर्थं स्यात् । एतेन षड्यादयः
 वसुदाया एवात्रमन्त्रा इत्युक्त्वाऽत्रसूत्रेष्वपि षड्याद्य नम इत्यादि
 ये प्रयुञ्जन्ते ते गिरसाः । तथा वति मन्त्रयन्त्रोद्कारे कवचास्त्रा-
 दिपदेषु का गतिः स्यात् ।

१ ख पुस्तके, यत्तं ।

कमदीपिकायामपि गमः पदादीनामेवाङ्गमन्मन्त्राङ्गः
 षड्भे गतिः शिरसि पावकप्रिया षड्भे त्रिंशत् उमपि वर्षादि स्युतम् ।
 षड्भे गमित्युदितमङ्गपञ्चकं षड्भे चतुर्थिं वीषडुदितं दृशौ षडि ॥

तथा व्याजमाह अगस्त्यवंधितायाम्,—

अङ्गुष्ठाद्यङ्गुष्ठीनाञ्च तथैव तस्यष्टयथोः ।

व्याजस्यतः षड्भे गानां भवत्येवं प्रकल्पना ॥

षडि मूर्द्ध्नि त्रिंशदाद्याञ्च षड्भे नेचधोरपि ।

द्विंशदाद्याञ्च गमः स्यादा षड् उं वीषडुप्यथ ॥

तथाचैव षडित्येवं षड्भे गानाञ्च पञ्चवम् ।

तत्तत्स्थाने चतुर्थ्यन्ते तत्तत्पञ्चवधोगतः ॥

तत्तदङ्गगतो व्याजः कर्त्तव्यश्च यथाक्रमम् ।

तत्तत्स्थानेऽङ्गुष्ठादौ च चतुर्थ्यन्त इत्यर्थः ।

तथा तथैव हनुमन्मन्त्रस्य करन्यासे स्युटसुप्तम् ।

गमो भगवते आञ्चनेथायेत्यङ्गुष्ठाभ्यां गमः स्युतम् ।

षड्भे मूर्त्तय इत्येवं तर्जनीभ्यां स्यादा ततः ॥

वायुसुतायेत्यपि च मध्यमाभ्यां षड् तथा ।

अग्निगर्भाञ्च च तथाऽनामिकाभ्यां उमौरितम् ।

रामदूताय च पुनः कनिष्ठाभ्याञ्च वीषडित्यादि ॥

तथा काञ्चिकापुराणे मातृकान्यासे,—

आकारश्च तपोहार्थं अङ्गुष्ठाभ्यां गमस्यतः ।

प्रथमं मातृकाङ्गुष्ठाङ्गुष्ठादयतो न्यसेत् ॥ इत्यादि ।

पञ्चाङ्गान्तेति पञ्चाङ्गमन्त्रे करतलन्यासोऽपि नास्तीति मन्त्रव्यम् ।

चक्रव्यासक मित्यतोक्तं ज्ञानमाशायां ।

पूजावपार्श्वमाशोमाः चिद्रुमन्महता अपि ।

चक्रविन्वाद्यविभुरा न दास्यन्ति पञ्चाव्ययी ।

तत्तत्कस्योक्तेति । अन्वयान् मन्त्रस्य प्रतिवर्षं 'न्यासामित्यर्थः ।

सारदातिशये,—

कस्यवेदात्मनो द्वेष्टे पीठं धर्मादिभिः क्रमात् ।

अथोदधुम्यके विद्वान् प्रादक्षिण्यक्रमेण तु ॥

धर्मं ज्ञानञ्च वैराग्यमैश्वर्यञ्च न्यसेत्ततः ।

सुखपार्श्वेनाभिपार्श्वेऽधर्मादींश्च विन्यसेत् ॥

अनन्तं हृदये पद्मं सूर्योमाग्निमष्टजान् ।

अन्तादींस्त्रीन् गुह्यान् न्यसेत् क्षणमाशुचरान् ।

आत्मानमन्तरात्मानं परमात्मानमेव च ।

ज्ञानात्मानं प्रविन्यस्य न्यसेत् पीठमनुं ततः ॥

एवं द्वेषमये पीठे चिन्तयेद्विष्टदेवताम् ।

सुद्राः प्रदर्श्यान् विधिवदर्धेऽस्त्रापनमाचरेत् ॥

धर्मादिभिः पीठं कस्यवेदित्यनेन पीठपूजायां वक्ष्यमाशाया-
माधारग्रन्थादीनां न्यासे उपयोगो नास्तीति दर्शितम् । प्रपञ्चसारे-
ऽप्येवं । क्रमदोषिकाद्यान्तु आधारग्रन्थादीनामपि न्यास उक्तः ।

प्रादक्षिणेनेत्यनेन आदौ दक्षिणाग्निं ततो वामाग्निं ततो वामोदौ
ततः पश्चाद्दक्षिणोरौ धर्मादिचतुष्टयमित्यर्थः । अधर्मादीनपि
प्रादक्षिणेन सुखे वामपार्श्वे नामौ पश्चाद्दक्षिणपार्श्वे क्रमादित्यर्थः ।

न्यासस्तु चतुर्थ्यन्तनाम्ना नमोऽन्तेन कार्यः । सूर्यादिमण्डलान् कृतेषु
 प्रणवस्तु वर्ष्यपद्यादिकान् न्यसेत् । पीठपूजायां प्रणवस्तु त्रिभिर्वर्षै-
 रिति वर्ष्यमाणत्वादिति । आत्मादिष्वप्यपि खनामाद्यक्षरादिक-
 मित्यर्थः । ज्ञानात्मानन्तु भुवनेश्वरीवीजाद्यं कृत्वा न्यसेत् । ततो
 हृदयस्थाभितः पूर्वादिदिक्षु मध्ये च पीठग्रन्थीर्नव विन्यस्य
 पश्चात् पीठमन्त्रं हृदये न्यसेदिति बोद्धव्यं । पीठपूजायां तथा-
 भिधास्यमानत्वात् ।

एतद्ग्रन्थसुक्तं क्रमदीपिकायाम्,—

सूर्येभ्युवङ्गीन् प्रणवांशुप्रणवान्

आद्यक्षरैः सत्वरजसमासि ।

आत्मादिष्वप्यपि विषयसहितं त्रयोमासिमाथास्यै
 श्वात्मात्मानमथाष्टदिक्षु परितो मध्ये च ग्रन्थीर्नव ।

न्यसेत् पीठमहामनुष्टुप विधिवत् हृत्कर्णिकामध्यगं
 नित्यानन्दचित्प्रकाशममलं सञ्चिन्तयेद्भ्राम तत् ॥

देवताभेदेन प्रथक् प्रथक् नव पीठग्रन्थः पीठमन्त्रश्च ।

तत्र विष्णोर्यथा वारदातिस्तथे,—

विमलोल्लसिषी ज्ञाना क्रिया योगा ततः परम् ।

प्रज्ञी सत्या तथेज्ञानाऽनुपचा नवमी सदा ॥

नमो भगवते ब्रूयादिष्वेऽप्य पदं ततः ।

सर्वभूतात्मने वासुदेवायेति वदेत्ततः ॥

सर्वात्मसंयोगपश्चाद्योगपद्मपदं ततः ।

पीठात्माने नमोऽन्तोऽयं प्रणवादिर्ननुर्मतः ॥

प्रतिषेधा,—

जयाया विजया पद्मादजिता चापराजिता ।
नित्या विद्याखिनी दोग्ध्री चाचोरा मङ्गला नव ॥
श्रीं पद्मावनाथ नमः पीठमन्त्रः प्रकीर्तितः ।

दुर्गापीठस्तु वक्ष्यते । शिवस्तु यथा,—

वामा ष्वेष्टा ततो रौद्रौ काशी कलविकरणी ।
कलविकरणी^१ पद्मादक्षप्रमथनी ततः ॥
सर्वभूतदमनी च नवमी खान्ननोन्ननी ।

ॐ नमो भगवते सकलगुणात्मशक्तिप्रसादान्नाथ योगपीठा-
त्मने नमः इति पीठमन्त्रः ।

अन्येषाम् देवानां पीठशक्तिपीठमन्त्रास्तत्कल्पेषु द्रष्टव्याः ।
एवं देवं पीठत्वेन वक्षिन्व इत्यग्ने इष्टदेवतां ध्यायेत् । ध्यानं तु
पृथक् पृथक् वक्ष्यते ।

काशिकापुराणे,—

प्रत्यक्षोक्तस्य हृदये मानसैरुपचारकैः ।
बोद्धव्यानां प्रकारैस्तु हृदिनां पूजयेच्छिवाम् ॥
सुद्राः प्रदर्शयन्ति विष्णोर्सुद्राः शङ्खाद्याः ।
यथागच्छसंक्षितायाम्,—

शङ्ख-चक्र-गदा-पद्म-धनु-कौस्तुभ-गादद्याः ।
श्रीवत्सवर्णमासाश्च खोनिस्तुद्राः प्रदर्शयेत् ॥
सुद्रास्तत्सर्वं वक्ष्यते । शङ्ख-स्थापनसाधनप्रकल्पस्तुत्रमागच्छे,—

१ न एतन्के, कलविकरणी परं नास्ति ।

विनैव ग्रहणपूर्णां यो वैश्ववः पूजयेद्भरिम् ।

पूजाफलं न चाप्नोति य सगन्धपूजकोऽपि वन् ॥

अर्थऽस्थापनसुक्ता तद्विधिमाह तथैव,—

ग्रहणमस्त्राम्ना प्रोक्ष्य वामतो वक्त्रिमण्डले ।

आधारं स्थापयेद्विद्वान् इन्दुस्तुतसुधामयैः ॥

तोषैः सगन्धपुष्पाद्यैः पूजयेत्तं अथाविधि ।

आधारं पावनं ग्रहणं सूक्ष्मं तोषं सुधाकरम् ॥

अरेदग्र्यर्कचन्द्राणां कक्षाशाखोव्यसुक्रमात् ।

मूलमन्त्रं जपेत् स्पृष्ट्वा न्यसेत्तस्त्राण्मण्डलित् ॥

अस्त्रमन्त्रेषु संरक्ष्य कवचेनावगुह्ययेत् ।

दर्शयेद्देवसुद्राद्य बोधयेत्तत्सुद्रया ॥

इष्टिषु प्रोक्षणीपाचमाधाद्याग्निः प्रपूरयेत् ।

किञ्चिदर्घ्याम्बु संमृज्य प्रोक्ष्यन्नाग्निं योजयेत् ॥

अर्थस्तोत्ररतः कार्यं पाद्यमाचमनीचकम् ।

आत्मानं जागवच्छनि मण्डपं प्रोक्षयेद्गृहः ॥

प्रोक्षणीपाचतोषेण मनुमान्यान्यपि क्रमात् ।

अस्त्रमन्त्रजपितजलेन ग्रहणं प्रोक्ष्य स्ववामभागे भूमौ वक्त्रि-
मण्डले चिकोषे आधारवहितं स्थापयेत् ततश्चन्द्रमण्डलनिर्गत-
सुधारूपैस्तोषेण्यपुष्पाद्यैश्च तं ग्रहणं अथाविधि पूरयेत् ।

आदिग्रन्थात्,

अन्धपुष्पाद्यतत्तत्सुग्रापतिकसर्ववैः ।

सर्वैः सर्वदेवानामेतदर्घ्यसुदीरितम् ॥

इति वज्रमाचर्याणां षडक्षम् ।

यथाविधीति वज्रमाचर्याणां पूरुषविधिना विभाजनशेन पूरुषम् ।

तथा काशिकापुराणे,—

पूर्ववक्त्राच्छ्रं कृत्वा चर्चपात्रे ततो जज्ञेः ।

विभागेः पूरयेत् पात्रं पुष्यं तत्र विनिधिपेत् ॥

तथा,—

आत्माभेदेन विधिवन्माहकां प्रतिसोमतः ।

जपेन्मूलमनुशेव पूजयेद्देवताधिषा ॥

देवताधिषा जप्तं चिन्तयन्वित्यर्थः ।

गन्धपुष्यादिदानान्तु नमोमन्त्रेण कार्यम् ।

यथा क्रमदीपिकायाम्,—

तत्र गन्धसुमनोऽपतानयो निधिपेद्भूदयमन्त्रसुचरम् ।

तीर्थावाहनमप्यत्र कार्यं यथा तथैव ।

तत्र तीर्थमनुनाभिवाहयेत्तीर्थसुष्यदक्षिमच्छाप्ततः ।

गङ्गे च समुद्रे चैव गोदावरि सरस्वति ॥

नर्मदे चिन्धु कावेरि जलेऽस्मिन् चक्षिधिं सुद ।

एव तीर्थमहः प्रोक्तो दुरितौघनिवारणः ॥

क्रमदीपिकायान्तु चविन्दुकैः प्रतिसोमाचरैः पूरुषं चक्षिधितं
तत्प्रसातिश्चार्चम् । अन्यत्र केवलविशोममाहकाविधानात् ॥

आधारमिति । आधारादिकं वज्रादिरूपेण कृत्वा तेज्या-
धारादिषु वज्रादीनां कक्षा अपि करेत् । वज्रादीन् कक्षात्
पूजयेदिति तात्पर्यम् ।

तदुक्तमगस्त्यसंहितायाम्,—

ग्रहमन्त्रेषु^१ संग्रोध्य वदाधारे निधाप्य च ।

पूरयेत्पुद्गलोत्थेन मूलमन्त्रेण मन्त्रवित् ॥

पूजयेदग्निस्त्र्येन्दुविमैकान्तकसान्वितैः ।

तन्तत्कसानां संख्या तु द्वादशदशषोडश ॥

आधारग्रहोत्थेषु तत्तदात्मानमर्चयेत् ।

तीर्थावाहनमन्त्रेण तीर्थमावाहयेज्जले ॥

विमैर्मण्डलैस्तदग्न्यादिकसान्वितैरित्यर्थः ।

कुत्र वा कथं वा पूजयेदित्याग्रह्याह आधारेति यथाक्रम-
माधारादिषु तत्तद्ग्रादिसंख्यकसात्मानं कृत्वा तत्तन्मण्डलमर्चये-
दित्यर्थः ।

तेन द्वादशकसात्मने वज्रिमण्डलाय नम इत्यादयः प्रयोगाः ।

जपन्मूलमनुमिति जलं सृष्ट्वाष्टवारं मूलमन्त्रं जपेत्, तत्र
मन्त्रसाङ्गं वरुणस्य विधिज्ञो न्यसेत् ।

तदुक्तं क्रमदीपिकायाम्,—

^२[संख्यग्रन् जपतु मन्त्रमष्टय इति] ।

अस्यमन्त्रेण संरक्ष्य तास्यचयं दिग्बन्धनस्य कृत्वा कवचमन्त्रेण
ऽभित्यजेन वक्ष्यमाणवगुण्डसुद्रवाऽवगुण्डयेत् ।

१ म मन्त्रके, ग्रहं मन्त्रेण ।

२ म मन्त्रके, तत्तत्कसान्वितैः ।

३ म मन्त्रके, [] चित्रितांशो नास्ति ।

क्रमदीपिकायान्तु,—

वर्षा समवगृह्य दोर्युजेति स्नातन्नेऽथ सन्निहितं तत् शार-
दाद्यसम्पत्तमिति ।

तस्य बोधनमुद्रया बोधयेत् ।

धेनुमुद्रा सन्निरोधनमुद्रा च वक्ष्यते ।

दक्षिणेऽर्घ्यस्थेति विशेषः । अर्घ्यपात्रस्योत्तरतो वामे इत्यर्थः ।

पाद्याचमनीयद्रव्याणि वक्ष्यन्ते ।

यागवस्त्रानि पूजासाधनद्रव्यानि गन्धपुष्पादीनि मनुना दृष्टेन
अन्यानि पूजाद्रव्याधारपात्रादीनि ।

अनन्तरमात्माश्वनमाह शारदातिलके ।

न्यासक्रमेण देहे स्त्रे धर्मादीन् पूजयेत्ततः ।

पुष्याद्यैः पीठमन्त्रान्तं तस्मिंश्च परदेवताम् ॥

विना निवेद्यं गन्धाद्यैरुपचारैः समर्चयेत् ।

पञ्चकालः पुनः कुर्यात् पुष्याञ्चक्षिमनन्यधीः ॥

उत्तमाङ्गे हृदाधारे पदे सर्वाङ्गके क्रमात् ।

गुरुपदिष्टविधिना शेषमन्यत् समापयेत् ॥

सदेहे पीठन्यासोक्तविधिना तेषु तेषु स्थानेषु धर्माद्य नम
इत्यादिक्रमेण धर्मादीन् पीठमन्त्रान्तान् पुष्याद्यैर्गन्धपुष्पैः पूजयेत् ।
तस्मिंश्च पीठरूपे देहे हृदाधारे परदेवतामिष्टदेवं सन्निव्य गन्धाद्यै-
र्गन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यैः पञ्चोपचारैर्नैवेद्यवर्जितैस्तुर्भिः समर्चयेत्त-
द्यानन्धीर्देवतात्मनोरभेदबुद्धिः यन् उत्तमाङ्गादिषु पञ्चसु पञ्च
पुष्याञ्चक्षीन् यथाक्रमं दद्यात् ।

गुरूपदिष्टेति । क्रौञ्चनिहितोत्तानकरपुण्ड्रः खण्कावपीतो
 विनीकितलोचनः सर्व्वेभ्यश्चक्षुषं देवं विभाष्य सोऽस्मिन्नि मयं
 जपन् जगन्व्यमतिर्देवाकारतया चात्मानं विभविष्यन् प्रागन्ध्यान्वृतमत्तो
 निदृश्यायः यथं तिष्ठेदिति गुरूपदेशः ।

क्रमदीपिकायानु,— वाङ्मार्चननिर्दोषः सर्व्वोपचारसहितः
 कक्षदेश एव देवार्चनविशेषो जपसहितोऽभिहितः, य ए सर्व्वदाक-
 र्णमग्रीहकश्चैव ।

गौतमीतन्त्रे,—

ग्राह्यपाने मणौ चन्द्रे मण्डले प्रतिमासु च ।

नित्यं पूजा हरेः कार्या न तु वेदसम्भृतके ॥

हरेरित्युपलक्ष्यं, ग्राह्यपाने सर्व्वदेवार्चनमेव कार्य्यं सर्व्वदेव-
 मयस्य हरेर्नित्यं तत्र सन्निधानात् ।

शिष्टपुराणे,—

पुत्रकामासक्तोऽपि वै नित्यं भक्तिभावविवर्जितः ।

ग्राह्यपामशिक्षां पुत्र सोऽर्चयेत् सोऽप्युतो भवेत् ॥

कोटिशिष्टसहस्रेषु पूजितैर्यत्फलं भवेत् ।

तत्फलं कोटिगुणितं ग्राह्यपामशिक्षार्चने ॥

दादशशिक्षा यो वै ग्राह्यपामसमुद्भवाः ।

अर्चयेदेष्वो नित्यं तस्य पुत्रं निबोध मे ॥

कोटिशिष्टसहस्रेषु पूजितैर्जाह्नवीतटे ।

कार्त्तिके शुक्लपक्षे द्विजेनेन तद्भवेत् ॥

मन्त्रो सूर्यस्नानादौ च सर्वदेवार्चनं यन्मे जन्माचरचरिते
तत्तन्मन्त्रेषु विशिष्यते ॥

यथागच्छेत्सर्वदेवार्चनम्,—

यन्मं मन्त्रमथं प्राञ्जदेवता मन्त्ररूपिणी ।

यन्मे मन्त्रं समाराध्य प्रसाधयति राक्षसम् ॥

सर्वेषामपि मन्त्रार्था पूजा यन्मे प्रशस्तते ।

यन्मे मन्त्रं समाराध्य यद्भीष्टं तदाप्नुयात् ॥

मन्त्रेण सर्वतोभद्रादौ सर्वदेवार्चनं प्रतिमासु तत्तद्देवता-
प्रतिष्ठातिषु तथा वारिपूर्णकुम्भेऽपि ।

यथागच्छे,—

निधाय कक्षं तत्र तौर्यतोषप्रपूरितमित्यादि ।

नरसिंहपुराणे,—

अस्त्रग्री दृश्ये सूर्ये मन्त्रेण प्रतिमासु च ।

यन्मे तेषु चरेः सम्यगर्चनं सुनिभिः स्मृतम् ॥

श्रावणकपूजा तु सर्वाभावे मनसैव कार्या ।

यथा क्वाशिकापुराणे,—

प्रवाचे पचि वा मार्गे स्नानाप्राप्तौ जलेऽपि वा ।

कारागारनिवहो वा प्राथोवेश्नतोऽपि वा ॥

चण्डिकायां महामायापूजां सुव्याच मानवीम् ।

तत्र यन्मादौ प्रथममुत्तरे शुद्धपूजां दक्षिणे प्रथेप्रपूजामाच

क्रमदीपिकायाम्,—

वायव्याग्नादौश्वर्धनमर्त्या पीठस्योदक् गौरवी पंक्तिरादी ।
 पूष्योऽन्यथाप्याम्बिकेयः कराजैः पाशं दन्तं दृष्ट्यभीतिं दधानः ।
 गुहपंक्तिरक्ता ज्ञानार्णवे,—

श्रीगुरुश्च महेशानि गुहः परमसंज्ञकः ।

परमेष्ठौ गुहः पश्चात् पूजयेत् स्रगुरुचयम् ॥

अन्यत्र दक्षिणे भागे गणेशं ध्यात्वावाह्य पश्चीपचारैः पूजयेत् ।
 तथा,—

गणेशं विघ्ननाशाय संपूष्य पूजयेद्भूरिम् ।

गणेशध्यानं प्रयोगे लिख्यते ।

गणेशादिपूजा सामान्यार्थादकेनैव कार्या न तु प्रधानोदकेन ।

यथा नारदतन्त्रे,—

सामान्येनार्थपात्रेण वसिष्ठः कुर्व्यात् प्रपूजनम् ।

विशेषार्थं न दातव्यं प्रायश्चित्तं प्रपद्यते ॥

अत्रेण पात्रं संग्रोह्य हृन्मन्त्रेण प्रपूरयेत् ।

निक्षिपेत्तीर्थमावाह्य गन्धादीन् प्रणवेन तु ॥

दर्शयेद्भूतसुद्राश्च सामान्यार्थमिदं स्मृतम् ।

पीठपूजामाह तत्रैव,—

आराध्याधारशक्त्वाद्यमरचरणपावथ्ययो मध्यभागे

धर्मादीन् वस्त्रिरचःपवनशिवगतान् दिव्यधर्मादिकांश्च ।

मध्ये शेषाञ्जलिचिन्तयगुणगणात्मजं केशराशां

मध्ये मध्ये च प्रक्रीर्णव समभिषजेत् पीठमन्त्रेण भूषः ॥

अमरचरणयो देवदृष्टः कल्पदृष्ट इति यावत् । विम्बपितृषु
सूर्यसोमाग्निमण्डलान् गुणगणं सत्त्वादिपञ्चं, आत्मानं आत्मादि-
चतुष्टयम् ।

तथाच शारदातिलकम्,—

आधारशक्तिमारभ्य पीठमन्त्रान्तमर्चयेत् ।

योगिनीतन्त्रे,—

आधारशक्तिं मध्येऽथ ततः कूर्चं समर्चयेत् ।

तत्रानन्तं तत्र पृथ्वीं सागरं तत्र पूजयेत् ॥

तत्र रत्नमयं द्वीपं तस्मिंश्च मणिमण्डपम् ।

यजेत् कल्पतरुं तत्र साधकाभीष्टसिद्धिदम् ॥

अधस्तात् पूजयेत्तस्य वेदिकां रत्ननिर्मिताम् ।

पश्चादभ्यर्चयेत्तस्यां पीठं धर्मादिभिः क्रमात् ॥

आग्नेयादिषु कोणेषु धर्मादीन् पादरूपिणः ।

गात्ररूपानधर्मादीन् दिक्षु मध्येऽथ संयजेत् ॥

शेषं पद्मं तत्र सूर्यचन्द्रपावकमण्डलान् ।

प्रणवस्य चिभिर्वर्णैरादिवर्णैर्गुणत्रयम् ॥

आत्मानमन्तरात्मानं परमात्मानमादिना ।

ज्ञानात्मानञ्च चिच्छत्त्वा पीठशक्तीर्नव क्रमात् ॥

केशरेषु च पूर्वादि मध्ये च पूजयेत् सुधीः ।

आसनं पीठमन्त्रेषु मध्ये पुष्पैः प्रकल्पयेत् ॥

मुखेन मूर्तिं संकल्प्य हाथार्यां कल्पशाखिनाम् ।

आवाह्यं पूजयेत्तस्यां मन्त्री मन्त्रीश्च देवताम् ॥

आधारशक्त्यनन्तरं प्रकृत्यै नम इति केषिचनमिति तदवगतम् ।
 शारदातिथकादिषु चर्च्यतन्मेष्वनुक्तत्वात् ।

अथ,—आधारशक्ति प्रकृति कमठ श्रेयचमाचीरचिन्मूनि
 कमदीपिकावचनं, तस्याथमर्थः,—

आधारशक्तिसरूपा प्रकृतिः प्रधानमित्येकैव न तु द्वयमिति ।

शारदपञ्चरात्रे शाराथषपूजायाम् ।

तत आधारशक्तिश्च कूर्वाज्ञानन्तमेव च ।

तैषाचागस्त्रसंवितायाम्,—

आधारशक्तिकूर्वाभ्यां नागाधिपतये तथा ।

वृषिभ्ये च तथा चीरसागराय नमस्तथा ॥

श्वेतदीपाय च तपेत्यादि ।

अथ विश्वविषये, चीरसागरः श्वेतदीपश्च विशेषः, अन्वय
 सागरमात्रं रत्नदीपश्चेति ।

तस्यां रत्नवेदिकायां पीठं धर्मादिभिरित्यनेन धर्माधारभ्यै
 पीठपूजा आधारशक्तादिपूजात्साधारपूजाभाषमिति दर्शितम् ।

अतएव प्रपञ्चसारे आधारशक्तादिपूजा नोक्ता, शारदातिथ-
 केऽपि तस्याद्यो नोक्तः ।

आदिना आद्यपरेषु, चिच्छक्ता भुवनेश्वरीवीथेन, मध्ये पीठ-
 मध्ये, मूलेन सूक्तमन्त्रेषु, मूर्तिं देवताकारं, संकल्प्य विभाष्य, तथा
 मूर्तिं देवताभाषायां उपचारैः पूजयेत् ।

तथा शारदातिथके,—

मूलेन मूर्तिं कूर्वाशक्तिं सायायां कल्पशास्त्रिणाम् ।

आवाह्य पूजयेत्तथा मन्त्री मन्त्रस्य देवताम् ॥
 मूकमन्त्रं वसुधार्थं सुपुत्रावर्तना सुधीः ।
 आनीय तेजः सख्यानात् नाधिकारन्निर्गतम् ॥
 संयोग्यं ब्रह्मरन्नेष मूर्त्यामावाहयेत् पुनः ।
 संस्थापनं सन्निधानं सन्निरोधमनन्तरम् ॥
 सकलीकरणं पश्चाद्दिग्धादवगुच्छनम् ।
 अस्तौकीकरणं कृत्वा कुर्वीत परमौक्यमिति ॥

आवाहनप्रकारमाह मूकमन्त्रमिति ।

देवं सन्निव्य मूकमन्त्रं पठन् तेजोरूपतामापाद्य तत्तेजः
 सख्यानादात्मख्यानात् इत्यप्रात् पुण्याच्छसौ मूकमन्त्रेण नाधारन्नेष
 निर्गमय्य पूर्वसंकल्पितमूर्त्यां तदीयब्रह्मरन्नेद्वारा संयोग्यं प्रवेक्ष्य
 इहागच्छागच्छेति ससुद्रया आवाहयेत् तिष्ठ तिष्ठेति स्थापनं
 सन्निहितो भवेति सन्निधापनं सन्निह्यो भवेति सन्निरोधनं
 ससुद्राभिः कृत्वा सकलीकरणं देवताङ्गे वदन्न्यासं अवगुच्छ-
 नादीनि च तुष्यीं ससुद्रया कुर्यात् । अथ सकलीकरणान्
 पूर्वमभिसुखो भवेति तन्सुद्रया सकलीकरणं बोद्धव्यम् । सुद्राय
 वक्ष्यते । ततः प्राक्प्रतिष्ठां कुर्यात् ।

वधानम्,—

राममावाह्यं संस्थाप्य सन्निधाप्य च सुद्रयम् ।
 प्रवाह्य सकलीकृत्य सन्निह्य च पूजयेत् ॥
 सकलीकृत्य तत्प्राप्त्या तदीयानोद्दिष्टावधि ।
 प्रतिष्ठाप्यार्चयेद्विष्णुमन्त्रया निष्कारं भवेत् ॥

प्राणप्रतिष्ठामन्त्रमाह शारदातिष्ठने,—

पाशादिश्चरारथने स्नादसुख्यपदं पुनः ।

ततः प्राणा इह प्राणाऽसुख्य जीव इह स्थितः ॥

असुख्य सर्वेन्द्रियाणि भूयोऽसुख्यपदं भवेत् ।

वाक्पुनश्चक्षुश्रोत्रप्राणप्राणा अमन्तरम् ॥

क्रमादिहागत्य सुखं चिरं तिष्ठन्तु तद्वयम् ।

प्रत्यसुख्यपदात् पूर्वं पाशादीन् विनियोजयेत् ॥

अयं प्राणमनुः प्रोक्तः सर्वजीवप्रदायकः ।

पाशादिश्चरं, आं त्रीं क्रौं इति वीजत्रयं आत्माः हंस इति । असुख्येति देवतानामकीर्त्तनं प्रत्यसुख्यपदात् पूर्वं पाशादिश्चरं हंस इति वदेत् । स्नाहापदस्य तद्वयमिति संज्ञा । शारदातिष्ठक एवायं मन्त्रो यादिवर्णसंयोगेन प्रकारान्तरेण वक्ष्यते । स च मन्त्रो वक्ष्यादिषट्कर्त्तृस्त्रिप्रतिमायाश्च निथोज्यः, अयश्च मन्त्रो यच्च सद्योविसर्जनं तथैवेति तत्त्वम् ।

एतच्चावाहनादिकं विसर्जनञ्च ग्राहयामे प्रतिष्ठितप्रतिमायाश्च न कार्यं तच्च देवतायाः सदैव साञ्चिध्यात् । किन्तु हृदयस्त्रि-
तेजः पुष्याञ्जलिना तच्चस्यदेवतायां संक्रमय्य सशुखीकरणावगुण्ड-
नाम्बुतौकरणपरमीकरणानि कुर्यात् विरोधाभावात् ।

अतएव पुरस्तरणचण्डिकायाम्,—

ग्राहयामे स्नावरे च नात्राहणविसर्जने ।

ग्राहयामग्रिसादौ तु देवः सञ्चिहितः सदा ॥

स्नावरे प्रतिष्ठितदेवे ।

तथा श्रीभागवते,—

उदायावाहने न सः क्षिरापासुद्धवार्धने ।

अक्षिरायां विकल्पः खात् क्षण्डिषे तु भवेद्द्वयम् ॥

उदायो विवर्ज्यं, क्षण्डिषे मण्डसादौ ।

सुद्रासोक्ताः शारदातिशये,—

आवाह्यादिका सुद्राः प्रवक्ष्यामि अथाक्रमम् ।

याभिर्विरचिताभिरु मोदन्ते सर्वदेवताः ॥

सम्यक् सुपूजितः पुण्यैः कराभ्यां कल्पितोऽक्षयिः ।

आवाहनी समाख्याता सुद्रा देविकवृत्तमैः ॥

अधोमुखीकृता वैव प्रोक्ता स्थापनकर्षणि ।

आक्षिप्तसृष्टियुगला प्रोक्षताङ्गुष्ठयुग्मका ॥

अभिधाने बहुहिष्टा सुद्रेयं तन्मवेदिभिः ।

अङ्गुष्ठगर्भिणी वैव अक्षिरोधे समोरिता ॥

देवताङ्गे षडङ्गानां न्यासः खात् एकसौष्ठविः ।

अव्यवस्यता सुष्टिर्दीर्घाधोमुखतर्जनी ।

अत्रगुण्यनसुद्रेयमभितो भ्रामिता सती ॥

अन्वोन्याभिसुखाक्षिप्तकनिष्ठानामिका पुनः ।

तथैव तर्जनीमथा धेनुसुद्रा समोरिता ॥

अमृतीकरं सुव्याप्तया देविकवृत्तमः ।

अन्वोन्यपचिताङ्गुठा प्रसारितकराङ्गुली ॥

महासुद्रेयसुदिता परमीकरचे बुधेः ।

प्रथोववेदिना सुद्रा देवतायागकर्षणि ॥

भागवते,—

उत्तामसुष्टिषुगच्छा समुचीकरणी कृता ।

विष्णोर्मुद्रासोक्ता नारदतन्त्रे,—

वामसुष्टिहृताङ्गुष्ठा गोपयित्वा तदपकम् ।

वामाङ्गुष्ठस्य मूलेन तदयं विन्यसेत्ततः ॥

सुष्टिवाङ्गविनिश्चितदक्षहस्तापदेशतः ।

ग्रहसुद्रेयमाख्याता प्रशस्ता देवतार्चने ॥

विपर्यसौ तसौ कृत्वा वामदक्षिणहस्तयोः ।

अङ्गुष्ठतर्जनीमध्ये द्वे कनिष्ठे प्रसारिते ॥

तर्जनीमध्यमागामा विरक्षाः षट् प्रसारिताः ।

सुगुप्ता चक्रसुद्रेयमाख्याताऽष्टारचक्रवत् ॥

अन्योन्याभिसुखाक्षिष्टाङ्गुष्ठी प्रोद्धृतमध्यमौ ।

संक्षिष्टानुक्तौ हस्तौ गदासुद्रेयमीरिता ॥

दत्त्वाङ्गुष्ठद्वयं मध्ये परितोऽष्टाङ्गुष्ठीनच ।

कुटिसान् अङ्गुष्ठीन् कुर्व्यात् पद्मसुद्रा सुप्रोभना ॥

प्रकारान्तरेण पद्मसुद्रोक्ता कालिकापुराणे,—

मखिवन्धादाकरभं संयोज्य करयोर्दयोः ।

अङ्गुष्ठे चापि संयोज्य तथैव च कनिष्ठिके ॥

तिस्रक्षिप्तौ द्वयोः पाक्षोरङ्गुष्ठो विरक्षास्ततः ।

पद्मसुद्रा समाख्याता चतुर्वर्गप्रदा नृणाम् ॥

वारदत्तम्,—

चन्वोऽन्याभिसुखं कर्म कनिष्ठे दे चनामिकाम् ।
 वामां दक्षिणतर्ज्ज्व्या^१ हृत्वाऽन्यासु यदङ्गुलीः ॥
 एकच प्रोक्षताः कृत्वा धोयचेत् कौस्तुभाभिधा ।
 तिर्यक् कृत्वा कनिष्ठे दे विपरीतं निधोयचेत् ॥
 तद्भोऽङ्गुष्ठयुगलं वधिः किञ्चिदिनिर्गतम् ।
 तर्ज्ज्वनीमध्यमानामाः संक्षिष्टासु परस्परम् ॥
 प्रकुर्व्यात् प्रोक्षताः सर्वा सुद्रा गावःसंक्षिता ।
 कनिष्ठाद्वयमुखे तु तर्ज्ज्वन्यपदयं भवेत् ॥
 मध्यमानामिके दे दे अङ्गुष्ठद्वयमध्यतः ।
 कनिष्ठाङ्गुष्ठयोरसं कर्म श्रीवत्ससङ्गिता ॥
 वनमासा भवेन्मुष्टिद्वयी प्रोद्धततर्ज्ज्वनी ।
 मासाकारं तर्ज्ज्वनीभ्यां ताभ्यामारभ्य कच्छतः ॥
 धामयेत् पादपर्जनं देवदेवस्य चक्रिषः ।
 तर्ज्ज्वनीभ्यामनामे दे वज्रा तदुपरिस्थिते ॥
 प्रसारिते मध्यमे दे सरले तु कनिष्ठमे ।
 यत्प्रथममध्यममध्यभागे च विनिधोयचेत् ॥
 मध्यमाधःक्षिताङ्गुष्ठा धोनिमुद्रा समीरिता ।
 शोष्ठे वामकराङ्गुष्ठीयायस्य कनिष्ठिका ॥
 दक्षिणाङ्गुष्ठसंक्षिता तत्कनिष्ठा प्रसारिता ।
 तर्ज्ज्वनीमध्यमानामाः किञ्चित् यदुच्य चाक्षिताः ॥

वेणुसुद्रेषसुदिताः सुगता मेघवी चरेः ।
 दक्षिणाङ्गुष्ठे बह्मन्मङ्गुष्ठं तु तदपक्वम् ॥
 दक्षाङ्गुलीभिः संपीष्य वामाभिस्तास्य पीडयेत् ।
 हृदये स्थापिता विष्णुसुद्रा विष्णुसत्ताकृतिः ॥

काशिकापुराणे,—

सुद्रां विना तु यज्यं प्राणायामः सुरार्चनम् ।
 योगो ध्यानाद्यने चापि निष्फलाणि तु भैरव ॥
 पूजा तु पीड्योपचारैः कार्या अग्रतौ द्वाभ्यां निष्कृताप्यग्रतौ
 पञ्चभिर्होपचारैरिति ।

प्रपञ्चवारे,—

आसनं स्नातं चार्धं पाद्याचमनीयकम् ।
 मधुपर्काचमस्नानवसनाभरणानि च ॥
 सुगन्धसुमनोधूपदीपनैवेद्यवन्दनाः ।
 प्रयोजयेदर्शनाद्यासुपचारांस्तु षोडश ॥
 अर्धपाद्याचमनमधुपर्काचमा अपि ।
 गन्धाद्यो निवेद्यान्ता उपचारा द्वाव क्रमात् ॥
 गन्धाद्यो निवेद्यान्ता पूजा पञ्चोपचारिकी ।

अर्धार्चनान्तरं पाद्याचमनीयस्योक्तम् । शरदातिशकादिषु
 पाद्याचमनीयान्तरमर्धसुक्तम् । काशिकापुराणे पाद्यार्चमनीय-
 क्रम उक्तो, दुर्गापूजायां वक्ष्यते ।

तथा श्रीभामवते,—

पाद्यार्चमनीयाद्यैः स्नानवाचोविभूतयैः ।

शतसैष्टिको वैकल्पिकः पितृभिः कृतः । अथवा प्रदक्षिणी-
कृत्य नमस्कारः, प्रदक्षिणमङ्कतिरिति काशिकापुराणात् । देव्याः
योऽग्नौपचारास्तु स्नातवर्षिता चक्षुष्यवर्षिता एवेति वक्ष्यन्ते ।

अथनागानुपचारद्वयेनापि पूजामाह काशिकापुराणे,—

अम्बक् चम्पादिता पूजा यदि कर्तुं न शक्यते ।

उपचारांस्ततः अम्बक् पक्षेताम् वितरेत् पुनः ॥

गन्धं पुष्पञ्च धूपञ्च दीपं नैवेद्यमेव च ।

अभावे गन्धपुष्पाभ्यां तदभावे च भक्तिः ॥

अथ यद्यपि, देवानां नमसा कार्यं पितृणाञ्च कथेति च ।

इति देवस्यवचनाक्रमःपदेनैव देवदानमिति परिभाषा, तथापि
स्नाहापदेनार्थं स्नाहापदेनाचमनीयमधुपर्कौ सर्वमग्न्यत् नमःपदेन
देयं विशेषवचनात् ।

यथा शारदातिक्रमे,—

पाशं पादान्मुखे दद्याद्देवस्य हृदयारुणा ।

अनुर्मन्त्रः हृदयारुणा हृत्सन्नेष नम इत्यनेन ।

हृदयामखे शशुनापुत्रम्,—

पाशं पादान्मुखे दद्याद्दत्ते चाचमनीयकम् ।

अर्थं शिरसि देवस्य पुष्पद्रव्यांस्तानि च ॥

नमः स्नाहा च स्नाहा च वीचद् चेति अथाक्रमम् ।

योगिनीतन्त्रेऽपि,—

अर्थं स्नाहेति शिरसि दद्याद्द्रव्यांस्तानि च ।

पाशं नमः इति शीघ्रं दद्यात् पाशान्मु पादौ ॥

स्रधेत्याचमनीयन्तु देवस्य सुखपद्भवे ।

स्रधेति मधुपर्कस्य पुनराचमनीयकम् ॥

स्रानीयं वसनं पुष्यं धूपं दीपं स्रजं तथा ।

चन्द्रमस्य नमोऽग्नेन तप्तच्छब्देन कल्पयेत् ॥

पूर्ववचने वीषडिति पुष्यदानसुक्तम् । अस्त्रिंश वचने नमः-
पदेनेति तदर्थं कल्पः ।

पुरस्वरणचन्द्रिकायामपि,—

नमःस्थाने स्रधा ब्रूयादेतेनाचमनं मुखे ।

मधुपर्कं प्रयुञ्जीत तेनैव वदने बुधः ॥

एतेन शारदातिष्ठके स्रधामन्त्रेणेत्यत्र स्त्रियिषाकृष्णमोहात्
प्रकरणापरिषयाच्च सुधामन्त्रेषाम्ब्रतवीजेन वमित्यनेनेति केषा-
श्चिद्भ्राष्ट्याणमपास्तम् ।

उत्सर्गप्रकारस्य उत्क्रो यथा ।

मूषमन्त्रं ससुचार्यं तदन्ते देवताभिधाम् ।

चतुर्थ्यन्तामथाभाव्य इदं द्रव्यं नमो वदेत् ॥

काशिकापुराणे,—

गन्धः पुष्यं तथा धूपो दीपो नैवेद्यमेव च ।

यस्य यद्दीयते द्रव्यमलङ्कारादिकाश्चनम् ॥

तेषां देवतसुचार्यं कृत्वा प्रोक्ष्यपूजने ।

उत्सृज्य मूषमन्त्रेण प्रतिगाथा निवेदयेत् ॥

वदणस्य तु वीजेन तेषां प्रोक्ष्यमाचरेत् ।

अर्घ्यपात्राहितैस्तोषैर्विना यदिनिवेदितम् ॥

दीक्षते चेष्टदेवेभ्यः सर्व्यं तन्निष्कृतं भवेत् ।
 रोमाभ्योऽद्यात् प्रमादादा अर्धपात्रपरिष्कृतम् ॥
 तोषं क्षुतं चेत् पात्रात्तत् पुनः क्षुब्धात्तदावृतम् ।
 अथवावग्रेवे तोषे तु पात्रे मन्त्रावृत्तीकृते ॥
 तथान्वदुदकं दद्यात्ततोऽनैवावृतं भवेत् ।
 गार्धं प्रदद्यादन्येभ्यो मूक्तदेवाय कल्पितम् ॥
 परिवारगणांस्तत्र सामान्यार्धेषु पूजयेत् ।

प्रोक्षणपूजने कृत्वा द्रव्यदेवतासुचार्यं मूक्तमन्त्रेषोत्सृज्य द्रव्य-
 नाम मृहीला देवतायै निवेदयेदित्यर्थः ।

तेनायं प्रयोगः ।

वमिति वदषबीजेन द्रव्यं प्रोक्ष्य असुकद्रव्याय नम इति सुष्यं
 दत्त्वा मूक्तमन्त्रं पठित्वा असुकदेवाय असुकद्रव्यं असुकदेवतं नम
 इति अर्घ्योदकेनोत्सृज्य इदमसुकद्रव्यमिति निवेदयेदिति ।

प्रत्युपचारान्ते तुष्णीं जलदानमुक्तम् शारदातिस्तत्रे,—

देवस्त मक्षकं क्षुब्धात् क्षुसुमोपहितं घटा ।
 पूजाकाले देवताया नोपरि भ्रामयेत् करम् ॥
 तत्र तत्र जलं दद्यादुपचारान्तरान्तरे ।

उपचारमाह शारदातिस्तत्रे,—

अथोपचारान् क्षुब्धीं तन्मयित् खागतादिकान् ।
 खागतं क्षुब्धप्रभ्रं निगदेदपतो गृहः ॥
 पात्रं पादान्मुजे दद्यात् देवस्त इदवानुगा ।
 एतत् क्षामाकपूर्वाञ्जविष्णुक्षामाभिरीरितम् ॥

स्वधामन्त्रेषु वदने दद्यादाचमनीयकम् ।

जातीसवङ्गसङ्कोचैस्तदुक्तं तन्त्रवेदिभिः ।

अर्थं दिशेत्ततो मूर्तिं स्थापयामन्त्रेषु दिशिकः ॥

गन्धपुष्पाद्यतयवस्तुप्रायतिसवर्षपेः ।

सर्व्वैः सर्व्वदेवानामेतदर्थं सुदीरितम् ॥

स्वधामन्त्रेषु वै कुर्यान्मधुपर्कं सुखाम्बुजे ।

आयुं दधिमधुन्मित्रमेतदुक्तं मनीषिभिः ॥

तेनैव मनुना दद्यादङ्गिराचमनीयकम् ।

गन्धाङ्गिः कारयेत् स्नानं वासवी परिधापयेत् ॥

दद्यात् यज्ञोपवीतञ्च चाराद्याभरणैः सह ।

स्नागतादिकागिति ।

प्रथमं पीठमन्त्रेणैव पुष्पाञ्जलिना आसनं कल्पितमतः स्नागता
दिकागित्युक्तं अतएव तत्र पश्चात् सर्व्वेषु पीठमन्त्रेषु पुष्पाञ्जलिना
आसनदानमुक्तम् । यथा भुवनेश्वरीतन्त्रे,—

बीजाद्यमासनं दत्त्वा मूर्तिं तेनैव कल्पयेत् ।

गाराचमन्त्रेऽपि,—

दत्त्वा तेनासनं मन्त्री मूर्तिं मूलेन कल्पयेत् ।

शिवमन्त्रेऽपि,—

अमुना मनुना दद्यादासनं गिरिजापतेः । इति

अनन्तरं चितायामपि पीठमन्त्रसुक्ता ।

इति मन्त्रेषु तन्त्रेषु कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं पुनः ।

१ मूर्त्तये, एवं संवृणिते बीडे ।

एवं कृत्वासने पुष्यैर्देवमावाह्य पूजयेत् ।

तथा,— आसनं पीठमन्त्रेण मध्ये पुष्यैः प्रकल्पयेत् ।

ग्रन्थी तु काष्ठाद्यासनमपि पृथक् दद्यात् ।

अतएव काशिकापुराणे,—

आसनं प्रथमं दद्यात् पौष्यं दारवमेव वा ।

वात्सं वा चार्क्ष्यं कौशं मण्डपस्थोत्तरे सृजेत् ॥

अद्यत इति आवाहनामन्तरं कर्त्तव्यानामुपचाराणामद्यत
इत्यर्थः । श्यामाकसृष्टभेदः ।

आगच्छे श्यामाकं पूर्वमेव चेति दूर्वापवत् श्यामाकाद्य-
मपीति । अन्ये तु श्यामाकतण्डुलानाञ्जः । अजं पद्मपुष्यं विष्णु-
क्रान्ता अपराजिता तदपमित्यर्थः । अचता आर्द्रतण्डुलाः । सर्व-
देवानामिति प्राक् पश्चादपि सर्वापचारेषु सम्बध्यते, तेमेव मनुजा
स्रधेत्यनेन ।

पाद्यादिपाचप्रमाणमुक्तं काशिकापुराणे,—

वस्त्रजुखविहीनन्तु न पाचं कारयेत् कश्चित् ।

सर्वेषु खर्षवत्तासमर्ष्यपाचे ततोऽधिकम् ॥

तथा तत्रैव,—

न दद्याद्भास्करायार्थं शङ्खतोयैर्विचक्षणः ।

तथा न शक्तिपात्रेण विष्णवेऽर्थं निवेदयेत् ॥

मधुपर्कपाचमुक्तं तत्रैव,—

दद्यात्तु कांक्षपात्रेण रौप्यखर्षभवेन वा ।

गन्धाङ्गिरिति, आगच्छे,—

चन्द्रानिवेदितं तोषं प्रकृतिसं सुग्रीतसम् ।

हेमादिकवसान्तःसं पूजासाधनमिच्छते ॥

निषिद्धवस्त्रान्याह काशिकापुराणे,—

निर्दग्धं मक्षिणं जीर्णं तथा गात्रावसम्भितम् ।

परकीयं स्रग्निदग्धं शूचीविद्धं तथाऽक्षितम् ॥

उपनेग्रमधौतस्य श्वेतरक्तादिदूषितम् ।

जीर्णोत्तं कीटजग्धं दैवे पैत्रे च वर्जयेत् ॥

सर्वदेवानां गन्धमाह शारदातिलके,—

गन्धचन्दनकर्पूरकासागुणभिरोरितः ।

चागच्छे,—

चन्दनं मलयोत्पन्नमनाम्रातं सुग्रीतसम् ।

कर्पूरागुणकसुरीहिमान्यादिसुग्रीतसम् ॥

समन्यापितगन्धोऽथं ग्रह्यतेऽर्चनकर्माणि ।

तथा तथैव,—

संघुष्य' तुलसीकाष्ठं यो दद्याद्राममूर्द्धनि ।

कर्पूरागुणकसुरीचन्दनस्य न तत्समम् ॥

काशिकापुराणे,—

सर्वेषु गन्धजातेषु प्रशस्तो मलयोद्भवः ।

तस्मात् सर्वप्रथमेन दद्यात् मलयजं यदा ॥

सुष्याख्याह शारदातिलके,—

न चान्यानि सुगन्धीनि सुष्यपचादि साधकः ।

मनोहानि च पूजायामाददोत विचक्षणः ॥
 मखिनं भूमिबुद्धं कर्मिणेनादिदूषितम् ।
 चक्रबुद्धमात्रातं त्यजेत् पर्युषितं मुदः ॥
 पुण्यादि पचादि तुलसादीनि ।

ज्ञानमासायाम,—

पुष्यं वा यदि वा पचं कर्त्तुं नेष्टमधोमुखम् ।
 पुण्याच्चक्रविधिं हिला यद्योत्पन्नं तच्चाप्यम् ॥

चागच्छे,—

अनन्यार्पितपूतानि गन्धवन्नि चित्तानि च ।
 पीतान्वपि मनोहानि कौटादिरहितानि च ॥
 पुण्याखेवाच प्रक्षाल्ये नैतत्सुभे निरर्चकम् ।

चित्तानि पीतानीत्यनेन त्रिभिन्नविहितेतरनोत्तरनमुष्यविशेषः ।

तथा तपेव,—

नीलोत्पलैर्मन्त्रिकैश्च करवीरैश्च चन्दकैः ।
 जातिप्रसूनेर्विष्णुस्य पुष्पागैर्वकुलैरपि ॥
 कदम्बैः केतकैः पुष्पैः कदवाग्नोकर्षिण्डुकेः ।
 प्रत्ययोः कोमलैश्चैव पूजयेच्च प्रथमतः ॥
 पद्मैश्चैव पद्मैश्च जलस्यस्यसुहृद्वैः ।
 केतकैः शुकुलैश्च, किंशुकैः पद्मात्रैश्च वा ॥

तथा तपेव,—

सुकुलेः पतितैश्चैव चक्षितैः प्रोषितैरपि ।
 चन्दैरपि पुष्पैश्च दक्षैः पद्मैश्च पर्युषेत् ॥

येन केनापि पुष्पेण पत्रेणापि दलेन वा ।

यतः कुतश्चिदानौघं यच्च तत्रोद्भवेन च ॥

भवार्थी जौवितार्थी च नार्धयेद्गर्हितस्त्रले ।

चम्पकपद्मधोर्मुकुलस्यापि दानमुक्तं ज्ञानमासाधाम्,—

कल्लिकाभिस्तथाऽन्याथ्यं विना चम्पकपद्मजैः ।

पतितैर्भूमौ पतितैः खण्डितैः खण्डग्रः कृतैः दलैः दलप्रधानैः

दमनकमरुषकादीनां नवपल्लवैः पत्रैर्विष्णादीनां अर्धैरिति पुष्पा-

दिषु चिषु सम्बध्यते । अर्धतां विवृणोति येन केनापीति ।

येन केनाप्यानीतेन गन्धरूपहीनेन च यतः कुतश्चिदन्यजा-

दिदृक्षात् परोद्यानादितस्यानौतेन यच्च तत्रोद्भवेनाशुचिस्त्रले जातेन

पुष्पादिष्वेन नार्धयेत् । भवार्थी सम्पत्कामः ।

भविष्ये,—

स्रग्धं विशीर्षकुसुमं जलेऽन्तःशोषितं तथा ।

आसनस्थं भूमिलग्रमधोवासस्थितञ्च यत् ॥

निर्गन्धं मल्लिनं कौटजगन्धं पर्ण्युषितं तथा ।

आभ्रातमुपशुक्लञ्च प्रथमेन विवर्जयेत् ॥

गन्धहीनमपि पादं पवित्रं यत् कुशादिकम् ।

पद्मानि चितरक्तानि कुसुदान्युत्पत्तानि च ॥

एषां पर्ण्युषिताशुक्ला कार्ष्वां पञ्चदिगोर्भूतः ।

अन्वेषां कुसुमानान्तु थावद्गन्धविपर्ययः ॥

प्रहरं तिष्ठते जातो करवीरमहर्निग्रम् ।

तुल्यस्त्रगच्छविष्णानां गर्हास्त पर्ण्युषितात्मता ॥

ब्राह्मे,—

सर्वं पर्युषितं वज्र्यं पचं पुष्पं जलं तथा ।
पवित्रं जाङ्गवीतोद्यं पवित्रं तुलसीदलम् ॥

भविष्ये,—

पुष्पैररण्यसन्भूतैः पत्रैर्वा गिरिसम्भवैः ।
आत्मारामोद्भवैर्वापि न क्लिष्टैर्नांशुशीरितैः ॥
आत्मारामोद्भवैरित्यनेन परारामोद्भवनिषेधः ।

तथा नारदीयपुराणे^१ राक्षसीप्रपद्ये,—

पारक्षारामजातैश्च कुसुमैरर्चयेत् पुमान् ।
तेन पापेन क्षिप्येऽहं यद्येतदनृतं भवेत् ॥

मनुः,—

दण्डैःकुसुमसोयमधम्यैश्च मन्त्रावहम् ।

आगच्छे,—

परारोपितदृष्टेभ्यः पुष्याष्टानीथ योऽर्चयेत् ।
अविघ्नाय च तथैव निघ्नसं तस्य पूजितम् ॥

यत्तु,—

दण्डैःकुसुमसोयमसोयं मगुरन्नवीत् ।

इति पठन्ति, तद्यदि साकरं तदा,—

अदेवचरितं पुष्पं देवतार्थं तथैव च ।

आददानः परेष्वेवाह दक्षं दातुमर्हति ॥

इति मत्स्यपुराणवचनेकवाक्यतया रामदृष्टाभावपरम् । किं
मंथिनैरशुचीरितैरशुभ्याद्यतैः ।

शारीतः,—

ज्ञानं कृत्वा तु ये केचित् पुष्पं दृष्ट्वाग्नि मागवाः ।
देवतासक्यं दृष्ट्वाग्नि भस्मीभवति दासवत् ॥
वचनमिदं ज्ञानमाप्तविषयं कृत्वेति ज्ञानिर्द्दिश्यात् ।

शङ्खः,—

उपगन्धौन्वगन्धौनि चैत्यदृष्टोद्भवानि च ।
वर्जनीयानि पुष्याणि रक्तपुष्याणि यानि च ॥

विष्णुः,—

गोपगन्धि नागन्धि न कष्टकिञ्च न रक्तम् । कष्टकिञ्च सिं
सुगन्धि यत्तद्दद्यात् । रक्तमपि जस्यं किंशुकस्य ।

वामनपुराणे,—

सुरभीषि तथान्यानि वर्जयित्वा तु केतकीम् ।
चर्कधूसरमन्दारशिरीषैर्गार्शयेद्भूरिम् ॥

केतकी वसन्तकेतकी चिता ।

भविष्ये,—

श्लोषस्य खादिरं वेपुं कुसुमं वसुसक्यं च ।
तगरं करवीरस्य चितरक्तं पञ्चाग्रजम् ॥
कुग्रपुष्पं चम्पकस्य चग्रोकं कुम्भकं तथा ।
षिष्य्या चूयिका कुन्दं शतपत्रस्य मक्षिका ॥
जाती च तुलसी विष्णोः प्रस्रव्याणि वषोत्तरम् ।

शामको,—

विष्णोः शिरसि विन्वसामेकं शीतुष्वीदक्षम् ।
 अमनापसदं विदन् मनोधारणपूर्वकम् ॥
 पुष्यान्तरेरन्तरितं निर्घृतं तुषवीदक्षैः ।
 मासं मलयजासिप्तं दद्यात् श्रीराममूर्त्तिनि ॥
 किन्तस्य वज्रभिर्घञ्जेः समूर्ध्ववरदक्षिणेः ।
 किन्तोर्यसेवथा दानैरुपेक्ष तपसापि वा ॥
 पचं पुष्पं दक्षस्यैव शीतुष्वीदक्षः समर्पितम् ।
 रामाय सुक्तिमार्गस्य द्योतकं सर्व्वविद्विदम् ॥
 सम्यञ्च विधिवद्गामं भक्त्वा शीतुष्वीदक्षैः ।
 भवार्थवशस्त्रेषु दुःखपादादिसुच्यते ॥
 पूजायोग्यैर्दक्षैः पत्रैः पुष्पैर्वा चो चवेद्भूरिम् ।
 घ्राणि न्यूनातिरिक्तानि पूर्यानि तस्य तान्वहो ॥

दक्षैः कोमलापैः । तथा,—

न तस्य नरके क्रोगो योऽर्धयेतुष्वीदक्षैः ।
 निर्वाणतुष्वीमासायुक्तो यस्यार्धयेद्भूरिम् ॥
 वस्यत्करोति तत्सर्व्वमननापसदं भवेत् ।
 यदि नूनं भवत्येव रामाराधनसाधनम् ॥
 तुष्वीपत्रमात्रेण युक्तं तत् परिपूर्व्वते ।
 ब्राह्मणामग्निजातोषं तुष्वीदक्षवाहितम् ॥
 ये पितृनि पुत्रसोवां सन्वपानं न विद्यते ।

नृसिंहपुराणे,—

जातीपुष्पसहस्रेण योऽर्चन्मासं सुग्रीभनम् ।
 विष्णवे विधिवद्गत्वा तस्य पुष्पफलं शृणु ॥
 कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिगतानि च ।
 वसेद्विष्णुपुरे श्रीमान् विष्णुतुल्यपराक्रमः ॥
 पचात्यपि च पुष्पानि हरेः प्रीतिकराणि च ।
 अपामार्गदक्षं पुष्पं ततो भृङ्गरजं स्रतम् ॥
 तस्माच्च खादिरं पचं शमीपचं ततोऽपि च ।
 दूर्वापचं ततः श्रेष्ठं ततोऽपि कुशपचकम् ॥
 विष्णुपचादपि हरेस्तुलसीपत्रसुत्तमम् ।

शिवस्य पुष्याणि भविष्ये,—

करवीरो वकश्चैव अर्क उन्मत्तकस्तथा ।
 पाटला वृक्षती चैव तथाच गिरिकर्णिका ॥
 तथा काशस्य पुष्याणि मन्दारद्यापराजिता ।
 शमीपुष्याणि पुष्पागं कुलकं शङ्खिनी तथा ॥
 पुष्याणि ब्रह्मवृक्षस्य तथा विष्णुः शिवप्रियः ।
 कुसुमस्य च पुष्याणि तथा वै कुसुदस्य च ॥
 सुरमौषि तथान्यानि स्याज्जान्यम्बुजानि च ।

उन्मत्तो धूम्ररः शङ्खिनी वला इति ख्याता । ब्रह्मवृक्षः पलाशः ।
 अथ निविहानि । भविष्ये,—

केतकी शान्तिसुक्तस्य कुन्दो धूपी मदन्तिका ।
 शिरीषसर्जवन्भूककेतकानि विषर्ष्येत् ॥

अतिसुक्तो माधवीकता ।

शिवपुराणे,—

कनकानि कदम्बानि राशौ देयानि शङ्करे ।

दिवा शेषाणि पुष्याणि दिवाराशौ च मल्लिका ॥

सूर्यपुष्याष्टाह भविष्ये,—

मास्यतीमल्लिकादूर्वाजवाकाशोऽतिसुक्तकः ।

पाटला करवीरस्य वकस्त्रिक एव च ॥

प्रतपत्राणि चान्यानि रक्तानि सुरभीषि च ।

कुञ्जकसारगोऽग्नोकः कर्षिकारः कुण्डकः ॥

चम्पको धातकसार्धो जातीवकुलपाटलाः ।

विष्वपचं शमीपचं पचं शृङ्गुरजस्य च ॥

तमासपचं धात्र्यास्य सदैव तपनप्रियं ।

तुलसी कासतुलसी तथा रक्तस्य चन्दनम् ॥

केतकीपत्रपुष्पस्य सद्यस्तुष्टिकरं रवेः ।

धासो आमलकी केतक्याः पचं पुष्पस्य समुदीरितं चान्यपुष्पाणां
पत्रनिषेधात् केतक्यास्तदिधिः ।

तथा,—

शमीपचं^१ वृहत्यास्य कुसुमं तुल्यमुच्यते ।

करवीरसमा श्रेया जातीवकुलपाटलाः ॥

तथा,—

सुकुलेर्नाश्वेह्नातुं मल्लिनं न निवेदयेत् ।

१ ख, ग, पुस्तके, शमीपुष्पम् ।

कृष्णकोशसत्तिलकं काञ्चीसैवापराजितम् ।

न कष्टकारिकापुष्पं तथान्यद्गन्धवर्जितम् ॥

कृष्णको गुञ्जा काञ्ची वराहकाम्ना ।

देवीपुष्पाश्चाह देवीपुराणे,—

चतुकासोद्भवैः पुष्पैर्मल्लिकाजातिकुञ्जकैः ।

सितरत्नैश्चया पद्मैः कुन्दमन्दारचण्डकैः ॥

करवीरार्कपुष्पैश्च सार्वभौशापराजितैः ।

सितरत्नैश्चया पीतैः कृष्णैश्चापि चतुर्विधैः ॥

वकुशैरतिमुक्तैश्च बन्धुकागल्लसम्भवेः ।

अताभिर्नृश्लेष्यस्य दूर्वाङ्कुरैश्च कोमलैः ॥

मञ्जरीभिः कुशानाञ्च केतकीविश्वपक्वकैः ।

पुष्पैः पद्मैश्चास्त्राभं जलजैः स्रजैरपि ॥

धान्याणां कुसुमैर्देवीं पद्मैश्चापि प्रपूजयेत् ।

अताभिः कोमलशशाङ्काभिः ।

अन्तु पठन्ति,—

न दूर्ध्वं चार्चयेद्देवीं न तुल्यया मणेश्वरम् ।

नाचतैश्च हवीकेशं न केतक्या मणेश्वरम् ॥

तद्यदि शाकरं स्यात् तदा दुर्गातिरिक्तदेवीविषयो दूर्वाङ्गिषेधः ।

देवीपुराणादौ दुर्गाया विहितत्वात् । एवं नाचतैश्च हवीकेशमिति

त्रेयशाचतपूजाविषयम् । अर्थादौ तु विहिता एवाचताः ।

सर्वदेवानां धूपसाह शारदातिक्रमे,—

अगुरुश्रीरगुरुशुशुर्करामधुचन्दनेः ।

धूपवेद्यान्वसंस्मिन्नेनीचेर्देवस्य दक्षिणः ।

उत्तीरं वीरबभूवम् । नीचेर्देवकाथकात् यथा उर्याय देवस्य
नाधारन्ने संगच्छते ।

काशिकापुराणे,—

न यद्यधूपं कुचापि माधवाय निवेदयेत् ।

विष्णुः । न जीवन्नातं धूपार्थं ।

नारसिंहे,—

महिषासं गुग्गुलुस्य चाप्ययुक्तं यन्नर्करम् ।

धूपं ददाति राजेन्द्र नरसिंहाय भक्तिमान् ॥

काशिकापुराणे,—

न भूमौ त्रितरेभूपं नासने न चटे तथा ।

यथा तथाधारगतं कृत्वा तं विनिवेदयेत् ॥

दीपमाह शारदातिशये,—

वर्था कर्पूरगर्भिण्या सर्पिणा तिलजेन वा ।

आरोष्य दग्धेद्दीपानुष्ठेः सौरभप्राप्तिनः ॥

तिलजेत्यनेन सार्धपादिल्लेहनिषेधः ।

आरोष्य दीपशुभे संज्ञाय उच्चेर्देवतासमुच्चं दग्धयेत् ।

काशिकापुराणे,—

उत्तप्रदीपः प्रथमस्तिलजेतसोद्भवस्ततः ।

नेचाहाह्वयकरः सार्धिर्दूरतापविवर्जितः ॥

सुप्रियः प्रण्यरक्षितो निर्धूने नातिवृत्तकः ।

दक्षिणे दीपशुभः प्रदीपः नीचिदग्धये ॥

दृष्टेषु दीपो दातव्यो न तु भूमौ कदाचन ।

दीपदृष्ट्यास्य कर्मव्याख्येजसाद्यैः प्रथमतः ॥

न मिश्रीकृत्य दद्यात्तु दीपखेद्यान् घृतादिकान् ।

दत्त्वा मिश्रीकृतं खेहं तामिश्रं नरकं व्रजेत् ॥

प्रथमो मुख्यः । दूरतापं विवृणोति तत्रैव ।

सम्यते यस्य तापस्तु दीपस्य चतुरङ्गुलः ।

न च दीप इति ख्यातो मोघवह्निरिति स्मृतः ॥

तथा तत्रैव,—

तेजसं दादरवं जीहं मार्त्तिकं गारिकेसजम् ।

द्व्यपराजोद्भवं वापि दीपपात्रं प्रशस्यते ॥

द्व्यपराजोद्भवं तास्यफलास्त्रिमयम् ।

निषिद्धवर्त्तिकामाह तत्रैव ।

ग्राणं वादरजं वस्त्रं जीर्णं मस्त्रिनमेव वा ।

उपयुक्तान्तु न दद्यात् वर्त्तिकार्थं कदाचन ॥

ग्राणं शणसूत्रं, कार्पासं वादरञ्च तदित्यमरकौषदग्नात्
कार्पासादिकवस्त्रं वादरं तत्र जातं तद्भवां दग्नामित्यर्थः ।

तथाच शङ्खः,—

दग्नां दिवर्जयेत् प्राज्ञो यद्यप्याहृतवस्त्रजाम् ।

उपयुक्तं पूर्वं कृतोपयोगम् ।

महाभारते,—

नैव निर्व्यापखेदीपं देवार्थमुपकल्पितम् ।

दीपवर्त्ता भवेदन्धः कासो निर्व्यापको भवेत् ॥

नेवेद्यमाह आगच्छे,—

पायसापूपमिष्टान्नकसोपेतं हरेर्भुजे ।
 शूद्रश्च वज्रसोपेतमन्यापितमिष्यते ।
 नेवेद्यमर्चनायास्तु यतामूखं प्रकल्पयेत् ॥

शारदातिलके,—

स्नादूपदंशं विमलं पायसं सहशर्करम् ।
 कदलीफलसंयुक्तं चाण्यं मन्त्री निवेदयेत् ॥
 उपदंशं व्यसनम् ।

वामनपुराणे,—

हविषा संकृता ये तु धवगोधूमशाकयः ।
 तिलसुद्धादयो माषा त्रीहयश्च मिषा हरेः ॥

शारदातिलके,—

उपचारैः समभक्ष्यं दशयेच्छकचामरम् ।
 कर्पूरशकसोन्मिश्रं ताम्बूलश्च निवेदयेत् ॥

आगच्छे,—

कर्पूरशकसोन्मिश्रं नागवल्लीदक्षामितम् ।
 सुधाविन्दुसमायुक्तं पूगीफलमनोहरम् ॥
 ताम्बूलं रघुनाथश्च दत्त्वा कामानवाप्नुयात् ।

सुधाविन्दुसूर्णविन्दुः । एतेन पर्णसूर्णपूगपक्षानां ताम्बूलसंज्ञेति
 दर्शितम् । कर्पूरयोगे तु पक्षातिशय एव शारदातिलकवचनात् ।

काशिकापुराणे,—

नेवेद्यं दक्षिणे वामे पुरतो न तु वृद्धतः ।
 दीपं दक्षिणतो दद्यात् पुरतो वा न वामतः ॥

ग्रामतस्तु तथा धूपमये वा न तु दक्षिणे ।
निवेदयेत् पुरोभाने गन्धं हुष्यश्च भूषणम् ॥

गृध्रिचपुराणे,—

शान्ते वस्त्रे च नैवेद्ये दद्यादाचमनीयकम् ।
शेषोपचारः प्रथामस्तु पश्चादक्ष्यते ॥

नैवेद्यात् परमावरणपूजामाह शारदातिलके,—

अङ्गादिसौकपाक्षान्तं यजेदावरणान्यपि ।
कैशरेव्यग्निशिकोष्णादि हृदयादीनि पूजयेत् ॥
नेत्रमये दिशास्त्रास्त्रमित्यर्चैर्दङ्गदेवताः ।
पश्चादभ्यर्चनीयाः स्युः कञ्जोक्ता वृत्तयः क्रमात् ॥
अन्ते यजेत्सौकपाक्षान्मूलपारिषदान्वितान् ।
हेतिजात्यधिपोपेतान्द्विषु पूर्वार्धितः क्रमात् ॥
इन्द्रमग्निं यमं रघो बरुणं पवनं विधुम् ।
ईशानं पञ्चगाधीशमथ ऊर्ध्वं पितामहम् ॥
अङ्गादिसौकपाक्षान्तमिति परिभाषा ।

आवरणपूजाविधिरक्तोऽगस्त्यसंहितायाम्,—

गणपत्यादयः सर्वे द्वारङ्गावृत्तिरूपिणः ।
प्रथवादिचतुर्थ्यन्तगमोऽन्ताः स्रस्त्रनामभिः ॥
पूजनीयाः प्रथमेन गन्धपुष्पाचतादिभिः ।

द्वारदेवता अङ्गदेवता आवरणदेवतास्येव्यर्चः स्रस्त्रनामभिः
करैः प्रथवादिचतुर्थ्यन्तगमोऽन्ताः क्रमात् पूजनीयाः, तेन च
अङ्गुष्ठाद्य नम इति प्रथोक्तः कल्पः ।

सङ्गपूजाप्राप्तुं हृदयाय नम इत्यादि कक्षापूजनं पठित्वा
हृदयाय नम इत्यादि प्रयोगः ।

सङ्गपूजास्नानमाह वेन्नरेञ्जिति ।

कोकनेत्ररचतुष्टये हृदयत्रिरःत्रिंशत्कवचानि चत्वारि । मूर्धं
वाहनं पारिषदाः परिवाराः हेतिरक्षम् ।

जात्यधिपाक्षोक्ता योगिनीतन्त्रे,—

इन्द्रः सुरपतिश्चाग्निसेजसां प्रेतपो धमः ।

रक्षोऽधिपो नैऋतस्तु वरुणस्तु जलाधिपः ॥

प्राणानामधिपो वायुर्गन्धवाधिपतिः शशो ।

ईशानः सर्वविद्येशोऽनन्तो नागाधिपः स्रतः ॥

ब्रह्मा तु सर्वलोकानामधिपः परिकीर्तितः ।

गण्डपुराणे व्यक्तमुक्तम्,—

इन्द्राय सुराधिपतये सवाहनपरिवाराद्युधाय नम इत्यादि ।

रक्षो नैऋतं पवनं वायुं विधुं शोमं, बज्रबु तन्त्रेषु दिक्षुपाक-
मथे शोमस्यैव पूजोक्ता, कश्चिन्नु कुबेरकापि विकल्पः । पक्षगाधी-
शमननां पितामहं ब्रह्माणम् ।

दिग्बन्धुलोका योगिनीतन्त्रे,—

यथैव भागुः स विद्यत्युदेति

प्राचीं तु तां वेदविदो वदन्ति ।

सर्वं तथा पूजकपूज्यबोधु

सदानमन्त्राः प्रवदन्ति सन्तः ॥

तथा नारदतन्त्रे,—

देवतासमुच्चं प्राञ्ची विज्ञेया देवतार्चने ।

दक्षभागो दक्षिणा दिक् पश्चाद्भागस्तु पश्चिमा ।

उदीची वामभागस्तु तन्मध्ये कौण्डिकरचना ॥

ततो जपं कुर्यात् । पुरश्चरणचन्द्रिकायाम्,—

प्राणायामचयं कृत्वा ऋत्यादिन्यासपूर्वकम् ।

ध्यात्वेष्टदेवतारूपमात्मानं प्रजपेन्मनुम् ॥

सङ्गापूर्णा पुनः कुर्याद्दृष्ट्यादिप्राणसंयमान् ।

आरम्भे समापने च प्रणवमुच्चारयेत् ।

यथा मनुः,—

स्ववत्यगोद्भूतं पूर्वं परस्ताच्च विशीर्यति ।

ततोऽर्थादन्नेन जपं समर्पयेत् ।

गुह्यातिगुह्यगोप्ता त्वं गृह्याणाम्भूतं जपम् ।

सिद्धिर्भवतु मे देव त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥

शारदातिलके,—

यथाशक्ति च संजप्य मूलमन्त्रमनन्यधीः ।

तं जपं सर्वसम्पत्तये देवतायै समर्पयेत् ॥

जपमात्रादिप्रकारस्तु मदीयपुरश्चरणपद्धतौ द्रष्टव्यः ।

मास्त्रे,—

गीतवादिषनिर्घोषं देवतायै तु कारयेत् ।

अष्टा भवेद्गन्तव्यं सर्ववाद्यमयी घतः ॥

ततस्तु प्रदक्षिणीकृत्य प्रणमेत् ।

यथा श्रीभागवते,—

सर्वैरुवाचैः बन्धु पौराणैः प्राक्तैरपि ।
 कुत्सा प्रवीद भगवन्निति वन्देत दृष्टवत् ॥
 प्रपद्यं पाणि मामीत्र भीतं मृत्युपचार्यवात् ।
 इति श्रेयं मया दत्तं त्रिरक्षाधाय बाहरम् ।
 उदासवेद्येदुदासं ज्योतिर्ज्योतिषि तत् पुनः ॥

उवाचवेद्येद्येः प्राक्तैराधुनिकैः साक्षितैरन्यकक्षितैर्वा ।

साक्षितानाम्नु बन्धवा प्राधान्यं यथा साक्षिकापुराणे,—

यः स्वयं गद्यपद्याभ्यां चटिताभ्यां नमोविधिः ।
 क्रियते भक्तियुक्तेन वाचिकस्वरूपमस्य यः ॥
 पौराणिकैर्वैदिकैर्वा मन्वीर्वा क्रियते गतिः ।
 य मध्यमो नमस्कारो भवेदाचनिकः यदा ॥
 यत्तु मातृपुत्राद्येन नमनं क्रियते यदा ।
 य वाचिकोऽथमो श्रेयो नमस्कारस्य पुनश्चौ ॥

यथाधुन्येद्यु न स्रोतस्यं, यथा,—

मोहादज्ञानतः स्रोति योऽपन्नम्यैर्जगार्हणम् ।
 य जाति नरकं चोरं काचसूपनवाप्नुवः ॥

दृष्टवद्दृष्टैरित्यर्थः ।

यामनपुराणे,—

पिः प्रदक्षिणमावृत्त्यं जगताह्यप्रयामकम् ।
 इत्याद्यनेधस्य सर्वं प्राप्नुवांयाप संश्रयः ॥

गृह्यपुराणे,—

नमस्कारः कृती यज्ञः कर्मवज्रेण योत्तमः ।
 नमस्कारेण येकेन चट्टाङ्गैर्न हरिं प्रथेत् ॥
 श्रिया श्रिया दृष्ट्या वचसा नमसा तथा ।
 यज्ञां कराभ्यां वासुभ्यां प्रथामोऽष्टाङ्ग रज्यते ॥

विष्णुधर्म,—

वासुभ्यां चैव पाणिभ्यां श्रिया च विचक्षकः ।
 कृत्वा प्रथमं देवस्य यज्यान् कामानवाप्नुयात् ॥
 परमायूषि चावन्ति कक्षाटे पुरुषस्य तु ।
 पार्थिवानि भवन्तीह नमतो मधुसूदनम् ।
 तावन्वन्द्यानि विप्रेन्द्राः स्वर्गलोके महीचते ॥
 एवं प्रथम्यं यज्ये यमय्ये महासुद्रां प्रदर्शयेत् ।

यथा चागच्छे,—

मनोवाह्यायनितं कर्म यन्मे शुभाशुभम् ।
 तत्सर्वं प्रीतये भूयायनो देवाय शार्ङ्गिणे ॥

तथा,—

यन्मोऽन्वययिताशुभा प्रचारितकरदधी ।
 महासुद्रेषमाख्याता मूनाधिकचमायनी ॥

ततश्च,—

प्रथमं पादि मामीश भीतं न्यतुपहार्यवान् ।
 इति पठन् श्रेयं विनाशं भगवते महा इत्यदिति विभाव

१ न पृथगे, पाठान्ता ।

त्रिरसाधाव दूषणयोश्च द्वयं ज्योतीरूपं विद्यास्य पञ्चमोद्गुह्या
 यन्मादित्यं तन् ज्योतिः पुराणेषु चह मासाद्युदारा ज्योतिषि
 कौबहृत्पत्रेषु ज्योतीरूपे भवति उदाहयेत् सापयेत् । याम-
 नेश्वरतन्त्रे, चमस्येति विवर्जयेत् ।

तथा पुराणरचयत्रिणाथान्,—

सापयेदात्महृत्पत्रे परिवारगणैः चह ।

उदाहं चेदित्यनेन प्राचयाने प्रतिष्ठितप्रतिमायाश्च विवर्ज-
 नाभावाद्युदाहरं नास्तीत्युक्तं, किन्तु निर्माणांमार्थं त्रिरसि धार्यम् ।
 ततो भूमौ भिकोचमस्यस्यं क्त्वा तत्र निर्माणापुण्यनैवेद्येर्विज्यो-
 रनुचरं विवृक्ष्वेनं ज्ञात्वा पूजयेत् ।

काशिकापुराणे,—

ऐशान्या मस्यस्यं कुर्व्यात् भिकोचं दक्षिणं यमम् ।

विवर्जनायं निर्माणाधारिणः पूजनाय वै ॥

निर्माणाधारी विज्योक्त विवृक्ष्वेनस्तदुक्तः ।

ब्रह्मपञ्चमदायाधिर्दीर्घकमुर्धटाधरः ॥

रत्नविष्णुचवर्षसु चितपत्रोपरि स्थितः ।

पद्मतीचः करान्तेन संजुतो विन्दुमैन्दुजा ।

कौर्मितस्तस्य मन्मोऽयं तेन तं परिपूजयेत् ॥

पकारस्य हतीचवर्षी वकारः करान्तेन श्रीकारेण ततो
 यौमिति विवृक्ष्वेनमन्मः ।

ब्रह्मोर्निर्माणाधारी यद्गिरिदिः । कुर्माणाद्यु-

चखेचरी निर्माणाधारिणी ।

देवदत्तद्रव्यसोपरां प्रतिपत्तिमाह, विष्णुः—

सूर्याय दत्तं मनेभः, शिवाय दत्तं भस्माग्नेभ्यो, ब्रह्मणे दत्तं
विश्वेभ्यो, दुर्गायै दत्तं स्त्रीभ्यो, विष्णवे दत्तं वात्स्यतेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो
श्वा दद्यात् । मगा अग्निमेता गटगर्तकादयः भस्माङ्गाः पाशुपताः
वात्स्यता वैष्णवा ब्राह्मणाश्च तदितरा अपि । दद्यादेषां वत्सं
जनयेदित्यर्थः । अथ केचित्,—

तथोपयुक्तसम्बन्धवाचोऽसङ्गहारभूयिताः ।

उच्छिष्टभोजिनो दायास्तव माषां जयेमहि ॥

इति श्रीभागवतदर्शनात् विष्णुदत्तद्रव्यस्य स्वयमुत्तरप्रतिपत्ति-
ज्ञानमित्याहुः ।

तत्र, सद्दत्तद्रव्ये कालाभावेन सोपयोगविरोधात्, अपि
दीपावसोकं मे नोपयुक्त्यात् कदाचनेति तदौघवचनान्तरविरो-
धाच्च । तथोपयुक्तेति वचनम् अन्यतो सम्बन्धगन्धादिविषयम् ।

एवञ्च,— विष्णोर्निवेदिताग्नेन घृष्टं देवतान्तरम् ।

पितृभ्यश्चापि दातव्यं तदानन्वाद्य कल्पते ॥

इति वचनं यदि चाकरं स्यात् तदा तदप्यन्यतो सम्बन्धैव-
विषयं जन्तव्यम् । अन्यथा उच्छिष्टस्यापि पुनरसर्गप्रसङ्गः । न च
तथा, उच्छिष्टकालाभावेन पुनरसर्गविरोधात् ।

वस्तुतस्तु विष्णुदत्तद्रव्यात् कालाभावेऽपि वचनास्यैवा ब्राह्मणे-
वर्षणम् । तथा विष्णवे सद्दत्तगन्धपुष्पनैवेद्यानि वचनात् स्वप-
सुपयोक्तव्यानि गान्धाणि वस्त्रासङ्गारादीनि अतएव अपि दीपा-
वसोकमित्यादि श्रीभागवतम् ।

यथा चन्द्ररश्मौपि शीपिव्युधर्मीत्तरवचनम्,—

वचं पुष्यं क्वचं तोषमजयानाद्यमीवधम् ।

अग्निवेश न भुञ्जीत वंदाचाराद्य कल्पितम् ॥

अग्निवेश चरेर्षुञ्जन् वत्तवप्याग्नि नारकी ॥

तथापि श्रीभागवते बह्वृक्षन्धे पद्योक्ते ।

उदास देवं स्रधान्वितमिवेदितमपतः ।

असादात्मविशुद्धयं वर्त्मकामवष्टुष्टये ॥

अथ चित्तशुद्ध्यादिवक्त्रकचनादन्वयापि भोगनापतः स्रद्धत-
विश्वनैवेशभोजनं प्रतीयते । अन्वया प्रतापुमे वेकक्षं क्व-
कचनञ्चेति । तथाचागस्त्यवंधितायाम्,—

निर्माञ्जतुसवीमासां गिरस्यपि निधास वै ।

निर्माञ्जचन्दनेनाङ्गमङ्गचेत्तस्य नामभिः ॥

यापिष्ठो वायुपापिष्ठो विश्वो वायुश्च एव वा ।

भवेदेवाधिकार्यं च रामाराधनकर्त्तव्यं ॥

अथ प्रात्यक्षिकदेवाद्यां प्रकृतत्वात् प्रत्यक्षं साभवत्प्रवाच
स्रद्धतनिर्माञ्जचन्दनमेव प्रतीयते ।

अतो विश्वे स्रद्धतगन्धपुष्यनैवेशानां शोपचीनः चिह्नो
नान्धेवां वचनाभावात् ।

अतु,— निर्माञ्जं शोपचीकक्षं चरुस्य तपवत्त च ।

उपपुञ्जस्तु तस्योद्यात् पचते नरये भुवम् ॥

इति भविष्यपुराणवचनं, तद्गङ्गाङ्गतिरिक्त-

विषयं तेषां विहितत्वात् ॥

देवदत्तद्रव्यसोत्तरां प्रतिपत्तिमाह, विष्णुः—

सूर्याय दत्तं मनेभ्यः, शिवाय दत्तं भस्माग्नेभ्यो, ब्रह्मणे दत्तं विप्रेभ्यो, दुर्गायै दत्तं स्त्रीभ्यो, विष्णवे दत्तं शास्त्रतेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो वा दद्यात् । मगा अग्निवेता नटनर्तकादयः भस्माङ्गाः पाशुपताः शास्त्रता वैष्णवा ब्राह्मणाश्च तदितरा अपि । दद्यादेषां वत्तं जगद्येदित्यर्थः । अथ केचित्,—

तवोपयुक्तस्रग्गन्धवासोऽस्रङ्कारभूषिताः ।

उत्सृष्टभोजिनो दायास्तव माथां जयेमहि ॥

इति श्रीभागवतदर्शनात् विष्णुदत्तद्रव्यस्य स्रव्यसुत्तरप्रतिपत्ति-
ज्ञानमित्याहुः ।

तत्र, स्रव्यद्रव्ये स्रव्याभावेन स्रोपयोगविरोधात्, अपि दीपावसोकं मे गोपयुञ्ज्यात् कदाचनेति तदीयवचनान्तरविरो-
धाच्च । तवोपयुक्तेति वचनन्तु अन्यतो स्रव्यस्रग्गन्धादिविषयम् ।

एवञ्च,— विष्णोर्निवेदिताग्नेन यष्टयं देवतान्तरम् ।

पितृभस्मापि दातव्यं तदानन्वाय कल्पते ॥

इति वचनं यदि साकरं स्यात् तदा तदप्यन्यतो स्रव्यनैवेद्य-
विषयं मन्तव्यम् । अन्यथा उत्सृष्टस्यापि पुनरुत्सर्गप्रसङ्गः । न च
तथा, उत्सृष्टस्रव्याभावेन पुनरुत्सर्गविरोधात् ।

वस्तुतस्तु विष्णुदत्तद्रव्यात् स्रव्याभावेऽपि वचनाद्यथा ब्राह्मणे-
व्यर्षणम् । तथा विष्णवे स्रव्यद्रव्यपुष्पनैवेद्यानि वचनात् स्रव्य-
सुपयोक्तव्यानि नान्यानि वस्त्रास्रङ्कारादीनि अतएव अपि दीपा-
वसोकमित्यादि श्रीभागवतम् ।

यथा यन्मन्त्रप्रदीपे श्रीविष्णुधर्मोत्तरवचनम् :-

वचं पुष्यं क्वचं तीर्थमक्षयानासमौषधम् ।

अग्निवेश न भुञ्जीत वैदाहाराद्य कल्पितम् ॥

अग्निवेश हरेर्भुञ्जन् सप्तजन्मानि नारकी ॥

तथापि श्रीभागवते षडस्कन्धे पथोत्रते ।

उदास्य देवं स्रधान्वितज्जिवेदितमग्रतः ।

अद्यादात्मविशुद्धयं सर्वकामसन्तुद्धये ॥

अथ चित्तशुद्ध्यादिकसकयनादन्यथापि भोजनाग्रतः स्रदत्त-
विष्णुनैवेशभोजनं प्रतीयते । अन्यथा श्रीभागवते वैष्णव्यं क्वच-
कयनस्येति । तथाचागख्यसंवितायाम्,—

निर्मास्यतुसखीमासां गिरस्यपि निधाय वै ।

निर्मास्यचन्दनेनाङ्गमङ्गयेत्तस्य नामभिः ॥

पापिष्ठो वायुपापिष्ठो विज्ञो वायुश्च एव वा ।

भवेद्देवाधिकार्यं च रामाराधनकर्त्तव्यं ॥

अथ प्रात्यक्षिकदेवार्चायां प्रकृतत्वात् प्रत्यक्षं आभसम्भवाच्च
स्रदत्तनिर्मास्यचन्दनमेव प्रतीयते ।

अतो विष्णवे स्रदत्तगन्धपुष्पनैवेशानां सोपयोगः शिद्धो
गान्धेषां वचनाभावात् ।

अतु,— निर्मास्यं सोपयोग्यं च द्रव्यं तपवत् च ।

उपयुक्तं तस्मिन्नात् पच्यते गरजे भुवम् ॥

इति भविष्यपुराणवचनं, तद्गङ्गाङ्गथतिरिक्त-

विषयं तेषां विहितत्वात् ॥

अथ द्वादशाक्षरवासुदेवमन्त्रस्य पूजाप्रयोगो लिख्यते ।

—०—

ज्ञातः शुचिः प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा पादौ प्रक्षाल्य समाशान्तः
कृतपुराचक्षारः शुचिस्थाने आसनमुपकल्प्य दिव्यदृष्ट्यावलोकनेन
दिव्यान् अस्त्रायफणिति जपितजज्ञैश्चान्तरीचगान् वामपार्श्व-
चातैस्त्रिभिर्भौमान् विघ्नानुत्सार्य आधारशक्तिपद्मायनाथ नम
इत्यासनं समूह्य प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा क्षिरप्रतिमायान्तु 'तदप-
सुखस्योपविश्य,

अपसर्पन्तु ते भूता ये भूता भुवि संक्षिताः ।

ये भूता विघ्नकर्तारसो नश्यन्तु नृसिंहाश्रया ॥

इत्यस्त्रायफणिति सिद्धार्थावतादीन् सर्वतो विकीर्य कृता-
ञ्चभिर्भूता वामपार्श्वे गुरुभ्यो नमः, दक्षिणपार्श्वे मध्येनाथ नमः
समुखे श्रीवासुदेवाय नमः । अस्त्रायफणिति एकौ विघ्नोऽथ
तेनैवास्त्रमन्त्रेण तास्त्रयमूर्द्धोर्द्धं कृत्वा छोटिकाभिर्दिग्मन्त्रं विधाय
परितोऽग्निप्राकारं विचिन्त्य भूतशुद्धिं कुर्यात् ।

इत्यग्नादात्मानं दीपत्रिधाकारं शिरसि चक्षुषदक्षकमक्षसे
परमात्मनि सुपुत्रावर्तना हंस इति मन्त्रेण संबोध्य पादस-
दृशिनीं शिष्टमूत्रस्यजले तप्यसं इदं यज्ञतेजसि, तन्नेत्रा सुखसे
वापौ, तदायुं भास्त्राकाशे, तदाकाशं चक्षुषदक्षसे परमात्मनि
संबोध्य मुद्गाहकारादींश्च तत्रैव जीनानि विचिन्त्य वामनाथापुराणेन

१ च प्रसक्ते, तत्रमित्युक्तः ।

वमिति ध्रुववर्षं वायुवीजं विचित्रं पञ्चाग्रदारं जपन् वायुसुप्तोऽ
 देहं शुभं विभाव्य दक्षिणवायव्या रेचयेत् । तमेव दक्षिणवायापुटेन
 वायुसुप्तोऽ रमित्यग्निवीजमरुचवर्षं पञ्चाग्रदारं जपन् देहं दग्धं
 परिभाव्य वामवायापुटेन भस्करयेत् वायेन च रेचयेत् । ततस्ते-
 नेव वामवायापुटेन वायुसुप्तोऽ अरुचवर्षकमजसं परमात्मानं
 चन्द्ररूपं ध्यात्वा वमिति वरुचवीजं पञ्चाग्रदारं जपन् तस्माच्च-
 द्रादन्तदृष्ट्या आश्राव्य वमित्यनेन इन्द्रवीजेन शुद्धं देहं जन-
 यित्वा आत्मजीवानि पञ्चभूतानि सृष्टिज्ञानेन ज्ञानात्मानं स्थाप-
 यित्वा सोऽवमिति मन्त्रेण परमात्मनः पञ्चाग्रद्वाराद्विनये-
 सह जीवात्मानं इत्यग्ने स्थापयेत् इति भूतशुद्धिः ॥

अनन्तरं च्छब्दादिन्यासः ।

प्रजापतिर्ध्वनिर्मसने गायत्रीच्छन्दो मुखे जीवासुदेवो देवता
 इति इति विन्यस्य प्रणवं जपन् प्राणाचामनसं कुर्यात् ।

धैर्या,— इष्टया कर्षयेदायुं वासं षोडशमाचवा ।

धारयेन् पुरितं योगी चतुःषष्ट्या तु माचवा ॥

सुषुचामध्यगं सम्यक् द्वाविंशन्माचवा ग्रनेः ।

नाथा पिङ्गलया चैवं रेचयेद्योगवित्तमः ॥

प्राणाचामभिर्मं प्राङ्मूर्ध्निग्राह्यविशारदाः ।

भ्रुवोभ्रुवः क्रमात्तस्य व्यत्यायेन समाचरेत् ॥

इष्टमन्त्रेण प्राणाचाने तु पञ्चाग्रद्वारं जपन् शरीरं पूर्य-
 धारचरेत्तानि कुर्यात् ।

ततो माह्वान्वाहः ।

असाटसुबहृत्साञ्चिमुत्तिग्रासेषु गच्छधोः ।
 ओष्ठदन्तोत्तमाङ्गासे दोःपत्सन्ध्यपनेषु च ॥
 पार्श्वधोः वृहती नाभौ जठरे हृदयेऽंघ्रौ ।
 कक्षुधंसे च हृत्पूर्वं पाणिपादयुगे ततः ॥
 जठरानमयोर्भक्षेन्माह्वकाराण् अथाक्रमम् ।

एषु स्थानेषु अकारादीन् अकारान्तान् वर्षाण् न्यसेत् ॥

अं नमः आं नमः इं नमः ईं नम इत्यादिक्रमेषु तु फला-
 धिक्त्वम् । श्रेयवादिन्यासे तु ततोऽपि फलाधिक्यम् ।

श्रेयवादिन्यासो यथा,—

प्रथमं अक्षीणारायणं ध्यात्वा तद्रूपमात्मानं विभाष्य पूर्वोक्त-
 स्थानेषु न्यसेत् । ध्यानं यथा,—

ह्रस्वैर्विभक्तं हरखिजगदाग्रशृङ्खलाधि विद्यां
 पद्मादग्रौ कमककक्षसं मेषविद्युद्विज्ञासम् ।
 वामोन्मुष्णमधिरसाकल्पमासेवज्ञोभा-
 देकीभूतं वपुरवतु नः सुखरीकाचक्षुःक्षयोः ॥

असाटे श्रीं अं श्रेयवाय कीर्त्यै नमः ।

सुबहृत्ते श्रीं आं नारायणाय कान्थे नमः ।

अधुधोः श्रीं इं माधवाय तुभ्यै नमः ।

श्रीं ईं गोविन्दाय पुण्ये नमः ॥

अर्धधोः श्रीं अं विष्णवे धृत्यै नमः ।

श्रीं अं मधुसूदनाय ग्रान्थे नमः ।

नासयोः श्री० ख० त्रिविक्रमाय त्रिपाथै नमः ।

श्री० ख० वामनाय द्वायै नमः ॥

गण्डयोः श्री० ख० श्रीधराय नेत्रायै नमः ।

श्री० ख० हृषीकेशाय चर्वायै नमः ॥

श्रोष्ठदये श्री० ए० पद्मनाभाय अद्वायै नमः ।

श्री० ऐ० दामोदराय लज्जायै नमः ॥

दत्तपङ्कदये

श्री० श्री० वासुदेवाय लक्ष्म्यै नमः ।

श्री० श्री० सरुर्षणाय सरस्वत्यै नमः ॥

शिरशि श्री० अ० प्रद्युम्नाय प्रीत्यै नमः ।

मुखे श्री० अ० अत्रिद्वयाय रत्यै नमः ॥

दक्षिणहस्तसन्धिसप्तदश्यायेषु

श्री० क० चक्रिणे जयायै नमः ।

श्री० ख० गदिने दुर्गायै नमः ॥

श्री० ग० शार्ङ्गिणे प्रभवायै नमः ।

श्री० घ० खड्गिने सत्यायै नमः ॥

श्री० ङ० शङ्खिने चण्डायै नमः ।

वामहस्तसप्तदश्यायैषु—

श्री० च० हस्तिने वास्यै नमः ।

श्री० छ० सुवस्तिने विद्यायै नमः ॥

श्री० ज० शूक्तिने विजयायै नमः ।

श्री० झ० पाणिने विरजायै नमः ॥

श्री० झ० अक्षुत्रिने विद्यायै नमः ।

दक्षिणपादचतुष्टयसन्ध्यपेषु—

श्री० ट० सुकुन्दाय विनदायै नमः ।

श्री० ठ० मन्दजाय सुमन्दायै नमः ॥

श्री० ड० गन्दिने स्यायै नमः ।

श्री० ढ० नराय चक्षौ नमः ॥

[श्री० ढ० नरकजिते समृद्धौ नमः]१ ।

वामपादचतुःसन्ध्यपेषु—

श्री० त० शरथे शृङ्गे नमः ।

श्री० थ० कृष्णाय बुद्धौ नमः ॥

श्री० द० सत्याय भुक्तौ नमः ।

श्री० ध० सात्वताय गत्यै नमः ॥

श्री० न० सौराय चमायै नमः ।

पार्श्वद्वये ।

श्री० प० शूराय रमायै नमः ।

श्री० फ० जनार्दनाय उमायै नमः ।

दृष्टे श्री० ब० भूधराय क्लेदिन्यै नमः ॥

नाभौ श्री० भ० विश्वमूर्त्तये क्लिप्तायै नमः ।

उदरे श्री० म० वैकुण्ठाय वसुदायै नमः ॥

हृदये श्री० च० दुर्गात्मने पुरुषोत्तमाय वसुधायै नमः ।

दक्षिणायै श्री० व० चन्द्रगात्मने वशिने परायै नमः ॥

१ न प्रकृते, [] चिह्नितान्त्रो नास्ति ।

जीवात्मा जी० अ० मांवात्मने वस्यपुत्राय परात्मायै नमः ।

वामादि, जी० र० वेद आत्मने वाचाय बुद्ध्यायै नमः ॥
इदवादिइकइये ।

जी० प्र० अस्मात्माने वृषभाय अन्ध्यायै नमः ।

जी० घ० मञ्जवात्मने वृषाय प्रभायै नमः ॥

इदवादिपादइये ।

जी० ङ० शुक्रात्मने^१ वृषाय प्रभायै नमः ।

जी० च० प्राणात्मने वराहाय निग्रायै नमः ॥

उदरे जी० छ० शतमात्मने विमलाचामोषायै नमः ।

[सुखे जी० ष० क्रोधात्मने नृसिंहाय विद्युतायै नमः]^२ ।

ततस्तन्वायः काम्यो यथा । सकलप्ररीरे

जी० म० नमः पराय जीवात्मने नमः^३ ।

म० नमः पराय प्राणात्मने नमः ।

इदये— व० नमः पराय बुद्ध्यात्मने नमः ॥

घ० नमः परावाचक्षुरात्मने नमः ।

प० नमः पराय मन आत्मने नमः^४ ॥

शिरशि, ष० नमः पराय अन्धात्मने नमः ।

सुखे, ध० नमः पराय स्वर्गात्मने नमः ॥

१ अ म, पुस्तकद्वये, शुक्रात्मने ।

२ अ पुस्तके, [] चिञ्चितांशो नास्ति ।

३ अ पुस्तके, पराय जीवात्मने नमः इत्वंश्री नास्ति ।

४ अ अ पुस्तकद्वये, मन आत्मात्मने नमः ।

- इदि, द० नमः पराय रूप्पात्मने नमः ।
 गुप्ते, घ० नमः पराय रषात्मने नमः ॥
 पादे, त० नमः पराय गन्धात्मने नमः ।
 कर्षवोः, ण० नमः पराय ओचात्मने नमः ॥
 लधि, ढ० नमः पराय त्वगात्मने नमः ।
 चक्षुषोः, ढ० नमः पराय चक्षुषात्मने नमः ॥
 जिह्वार्था, ठ० नमः पराय जिह्वात्मने नमः ।
 नासायां, ट० नमः पराय नासात्मने नमः ॥
 सुप्ते, झ० नमः पराय वागात्मने नमः ।
 इषो, झ० नमः पराय पाष्ठात्मने नमः ॥
 पादे, ञ० नमः पराय पादात्मने नमः ।
 इदि, ञ० नमः पराय पाय्वात्मने नमः ॥
 उपक्षे, च० नमः पराय उपक्षात्मने नमः ।
 शिरधि, छ० नमः पराधाकाशात्मने नमः ॥
 सुप्ते, च० नमः पराय वाख्यात्मने नमः ।
 इदि, ग० नमः पराय तेज आत्मने नमः ॥
 गुप्ते, छ० नमः पराय ज्ञातात्मने नमः ।
 पादे, क० नमः पराय पृथिव्यात्मने नमः ॥
 इदि, ग० नमः पराय पुष्टरौकात्मने नमः ।
 इ० नमः पराय द्वादशकसायुक्तसूर्यमण्डलात्मने नमः ॥
 ख० नमः पराय षोडशकसायुक्तचन्द्रमण्डलात्मने नमः ।
 व० नमः पराय दशकसायुक्तवह्निमण्डलात्मने नमः ॥

शिरशि ष० नमः पराय परमेष्ठिक्ससुदेवात्मने नमः ।

मुखे ष० नमः पराय पुरुषसङ्घर्षणात्मने नमः ॥

हृदि, ष० नमः पराय विश्वप्रद्युक्षात्मने नमः ।

गुह्ये, र० नमः पराय निवृत्त्यनुबद्धात्मने नमः ॥

पादयोः, ष० नमः पराय सर्वनारायणात्मने नमः ।

सकलाशरीरे

श्रौ० नमः पराय कोपनृसिंहात्मने नमः ।

ततो मूर्त्तिपञ्चरन्यासः काम्यो यथा ।

सप्ताटे, अ ॐ केशवाय धात्रे नमः ।

षट्दरे, आ न नारायणाचार्य्यणे नमः ॥

हृदि, इ मो माधवाय मित्राय नमः ।

कण्ठे, ई भ गोविन्दाय वरुणाय नमः ॥

दक्षिणपार्श्वे उ ग विष्णवे अंग्रवे नमः ।

दक्षिणांशे ऊ व मधुसूदनाय भर्गाय नमः ॥

दक्षिणगले ए ते चिविक्रमाय विवस्वते नमः ।

वामपार्श्वे ऐ वा वामनाथ इन्द्राय नमः ॥

वामांशे ओ सु श्रीधराय पूष्ये नमः ।

वामगले औ दे हवीकेशाय पर्य्यन्याय नमः ॥

पृष्ठे अ० वा पद्मनाभाय त्वष्ट्रे नमः ।

पौवाथां अः य दामोदराय विष्णवे नमः ॥

मूर्द्ध्नि ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ।

ततः करान्न्यासः । अङ्गुष्ठादिषु, ॐ अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । नम-

सूर्यनीभां स्नाया । भगवते मध्यमाभां वषट् । दक्षिणेण
 अनामिकाभां ऊं । समक्षेण कनिष्ठाभां फट् । अक्षरात् ऋषिति
 ताक्षयं दिग्बन्धनञ्च कृत्वा इत्यादिषु न्यसेत् । ॐ इत्याद्यः नमः
 नमः शिरसे स्नाया भगवते शिखायै वषट् वासुदेवाय कवचाय ऊं
 समक्षेणास्त्राय ऋषिति ताक्षयं दिग्बन्धनञ्च कुर्यात् ।

यथा शारदातिसन्धे,—

तारेण इदं प्रोक्तं नमसा शिर ईरितम् ।
 चतुर्वर्षैः शिखा प्रोक्ता पञ्चार्धैः कवचं मतम् ॥
 समक्षेण भवेदस्त्रमङ्गकल्पनमीरितम् ।

ततो मूर्द्धादिषु द्वादशस्थानेषु यथाक्रमं मन्त्रस्य द्वादशाक्षरान्
 न्यसेत् । यथा तथैव ।

मूर्द्धिं भासे दृगोराक्षे गच्छे दोषोर्हदमुजे ।
 कुक्षौ नाभौ ततो क्षिप्ते जारुनोः यदथोर्न्यसेत् ॥

ततः पीठन्यासः । प्रथवादिगमोऽग्नेन न्यसेत् । दक्षिणांघ्रि, अधर्षांघ्रि
 नमः । वामांघ्रि, ज्ञानांघ्रि । वामोरौ, वैराग्यांघ्रि । दक्षिणोरौ
 ईश्वर्यांघ्रि । मुखे, अधर्षांघ्रि । वामपार्श्वे, अज्ञानांघ्रि । नाभौ,
 अवेराग्यांघ्रि । दक्षिणपार्श्वे, अनेश्वर्यांघ्रि । इदये, अजन्मास्य पद्माय
 अ० सूर्यमण्डलाय । उ० सोममण्डलाय, म० वज्रिमण्डलाय
 व० अस्त्राय, र० रजसे, त० तमसे आ० आत्मने, अ० अक्षरात्मने
 य० परमात्मने इतीं ज्ञानात्मने नमः ।

इत्याद्यदिषु

त्रिमखायै उत्कर्षिण्यै ज्ञानायै क्षिपायै खोगायै प्रथेयै इत्यायै

ईशानाय । इत्यथे अनुग्रहाय । ॐ नमो भगवते विश्वे सर्वभूतात्मने
वासुदेवाय सर्वोत्सवयोगधोमपद्मपीठात्मने नमः ।

एवं देहमये पीठे चिन्तयेद्विष्टदेवताम् ।

ध्यानं यथा,—

विष्णुं शारदचन्द्रकोटिसदृशं शङ्खं रघुपुत्रं गदा
मधोऽर्धं दधतं सिताम्बुनिक्षयं कान्ध्या जगन्मोहनम् ।

आवह्यान्नदधारसुखसमशामौखिं स्फुरत्कङ्कषं
श्रीवत्साङ्गसुदारकौसुभधरं वन्दे सुगीर्भैः सुतम् ॥

इति मनसा सर्वोपचारैः सम्पूज्य ।

शङ्खचक्रगदापद्मधेनुकौसुभगाङ्गाः ।

श्रीवत्सवगमास्त्राश्च धोमिसुद्राः प्रदर्शयेत् ॥

ततोऽर्घ्यस्त्रापनम् ।

स्त्रयामे भूमौ चिकीर्षमण्डलं कृत्वा तत्राधारं विन्यस्य तत्र
दशकक्षात्मने वक्रिमण्डलाय नम इत्याधारं सम्पूज्य तदुपरि
अस्त्राय कङ्कषिणिः प्रोक्षितं शङ्खं संस्त्राय तत्र द्वादशकक्षात्मने
सूर्यमण्डलाय नम इति शङ्खं सम्पूज्य चन्द्रमण्डलनिर्गतसुधारूपेण
ध्यातेः शङ्खतोषैः ।

शं. खं. इ. व. ष. शं. व. ख. र. य. म. भ. व.
फ. प. न. ध. द. च. त. ख. ड. उ. ठ. ट. झ. झ.
ज. ह. च. उ. च. ग. ख. क. खः. च. श्री. ॐ. ई. ए.
ख. ख. ख. ख. ख. उ. ई. इ. आ. य. ।

इति विपरीतमाहकामण्डलं मूलात्मनश्च जपन् पूजयेत् । नमो

मन्त्रेण तत्र गन्धपुष्पाद्यतयवकुशापतिसर्वपदूर्वा चट्टौ द्रव्याणि
निक्षिप्य षोडशकलात्मने चन्द्रमण्डलाय नम इति जलं संपूज्य
इष्टदेवतारूपं जलं विभाज्य ।

ॐ गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति ।

गर्भादे सिन्धु कावेरि जलोऽस्मिन् सन्निधिं कुरु ॥

इति मन्त्रेण तीर्थमावाह्य जलं स्यूहा मूलमन्त्रमष्टधा जप्त्वा
मन्त्राङ्गाणि विन्यस्य अस्त्राय फड़िति तास्त्रचयं दिग्बन्धनस्य क्त्वा
जमिति मन्त्रेण दीर्घाधोमुखतर्जनीभ्रामणरूपयाऽवगुण्डनसुद्र-
याऽवगुण्ठय वमिति धेनुसुद्रयाऽमृतीकृत्य सन्निरोधनसुद्रया सन्नि-
रोधयेत् ।

ततस्तद्विषये अस्त्राय फड़िति प्रोक्षितं प्रोक्षणीपात्रमाधाय
नम इति मन्त्रेण जलेन प्रपूर्य्य ओङ्कारेण गन्धपुष्पे निक्षिप्य तत्रा-
र्धजलं किञ्चिन्निक्षिपेत् ।

एवं क्रमणार्थस्योत्तरे पाद्यमाचमनीयस्य स्थापयेत् ।

पाद्यद्रव्याणि पद्मपुष्पश्यामाकापराजितादूर्वादीनि^१ । आचम-
नीयद्रव्याणि खवङ्गकल्लोजजातीफलानि । ततश्च प्रोक्षणीजलेना-
त्मानं पूजासाधनद्रव्याणि सर्वाणि मूलमन्त्रेण प्रोक्ष्य संवीक्ष्य च
कुम्भैः सन्नाद्य अस्त्राय फड़िति तास्त्रचयदिग्बन्धने संरचेत् ।
अचात्मपूजा ।

खदिसे पीठन्यासविधिना तत्तत्क्षानेव धर्माय नम इत्यादि-
मन्त्रेण धर्मादीन् पीठमन्त्राणान् गन्धपुष्पैः संपूज्य इत्यस्य मध्ये

१ म पृष्ठके, •पूर्वाद्यादि ।

इष्टदेवं विचिन्त्वा तद्रूपतया ध्यातमात्मानं पृथक्कृत्वातेर्मन्त्रपुष्पधूप-
दीपैश्चतुर्भिरुपचारैरभ्यर्च्य मन्त्रके इदमे मूलाधारे पादे सर्वाङ्गे
च पुष्पाञ्जलिपञ्चकं दत्त्वा क्रोडनिहितोत्तानकरद्युगलः समकाय-
पौवो निमोक्षितलोचनः सर्वैश्वर्यसम्पन्नं देवं विभाष्य सोऽहमिति
मन्त्रं जपन् अनन्यमतिर्देवाकारतथात्मानं भावयन्मानन्दामृतमग्नौ
निरञ्ज्याधो यथेष्टं तिष्ठेत् ।

ततो घन्त्रे मण्डले शालग्रामे मणौ^१ प्रतिमायां वा वासुदेवं
पूजयेत् । तत्र पीठस्थोत्तरे वायव्यादीशानपर्यन्तं गुरुपंक्तिं पूजयेत् ।
श्रीगुरुभ्यो नमः परमगुरुभ्यो नमः परापरगुरुभ्यो नमः परमेष्ठि-
गुरुभ्यो नमः । तत्र पीठदक्षिणे गणेशं ॐ गणानाम्नेति मन्त्रेणा-
वाह्य पञ्चोपचारैः पूजयित्वा तन्मन्त्रं किञ्चिज्जप्त्वा स्तुत्वा प्रणमेत् ।
एकाक्षरगणेशमन्त्रस्य ध्यानं यथा ।

शिन्दूराभं त्रिनेत्रं पृथुतरजठरं हस्तपद्मेर्दधानं
दन्तं पाशाङ्कुशेष्टान्युक्करविलसद्दीजपूराभिरामम् ।
वालेन्दुज्योतिमौलिं करिपतिवदनं दानपूराद्भ्रगण्डम्
भोगीन्द्रावद्भूषणं भजत गणपतिं रक्तवस्त्राङ्गरागम् ॥
ततः पीठपूर्णां प्रणवादिनमोऽन्तेन तत्तज्ज्ञात्वा कुर्व्यात् ।

मण्डलमध्ये—

आधारशक्तये, कूर्वाय अनन्ताय पृथिव्यै शीरसागराय श्वेतद्वी-
पाय रत्नमण्डपाय कल्पवृक्षाय रत्नवेदिकायै ।

वाग्निहोत्रादिकोषचतुष्टये—

अथर्वान्न ज्ञानाय वैराग्याय ऐश्वर्याय ।

पूर्वादिचतुर्दशु—

अथर्वान्न अज्ञानाय अवैराग्याय अनैश्वर्याय ।

मध्ये—

शेषाय पर्याय अ० सूर्यमण्डलाय ज० सोममण्डलाय न०
वक्रिमण्डलाय व० सत्याय र० रजसे त० तमसे अ० चतुष्टये
अ० चन्द्ररात्मने प० परमात्मने द्वी० ज्ञानात्मने नमः ।

पूर्वादिचतुष्टये—

विमलायै उत्कर्षिण्ये ज्ञानायै क्रियायै योगायै प्रज्ञेय कथायै
ईशानायै ।

मध्ये—

अनुप्रायै पुनर्मध्ये ॐ नमो भगवते विष्णवे सर्वभूतात्मने
वासुदेवाय सर्वात्मसंयोगयोगपद्मपीठात्मने नम इति पुष्याक्ष-
रिणा आसनं दद्यात् ।

ततस्तत्र पुष्यासनमध्ये कल्पतरुच्छायायां मूषमन्त्रेणैव देवता-
मूर्तिं संकल्प्य पूर्ववद्देवं संकल्प्य मूषमन्त्रं जपन् तेजोरूपतामा-
याय तत्तेजो ह्यपद्यात् पुष्याक्षरौ मूषमन्त्रेण वहन्नासापुटेन निर्म-
मन्त्रं पूर्ववद्विपिनमूर्त्तौ तदीयब्रह्मरन्ध्रद्वारा प्रवेश्य मूषमन्त्रं षडन्
श्रीभगवन् वासुदेव इरागच्छागच्छेत्यावाहनसुद्रयावाच्य तिष्ठ मि-
ठेति संज्ञापनसुद्रया संज्ञाय्य सन्निहितो भवेति सन्निधापनसुद्रया
सन्निधीकृत्य प्रसन्नो भवाभिसुखो भवेति संसुखीकरणसुद्रया सन्सुखी-

इत्य वसिष्ठो भवेति वसिष्ठोऽथ वसिष्ठोऽथ इति वसिष्ठोऽथ वसिष्ठोऽथ
 न्यासं कृत्वा अथगुणनाम्नीकरणपरमीकरणसुद्रा दर्शयित्वा प्राच-
 प्रतिष्ठां कुर्यात् ।

आं ह्रीं क्रीं हं वः श्रीवासुदेवस्य प्राणा इह प्राणाः, आं ह्रीं
 क्रीं हं वः श्रीवासुदेवस्य जीव इह जितः आं ह्रीं क्रीं हं वः
 श्रीवासुदेवस्य सर्वेभिरथाधि, आं ह्रीं क्रीं हं वः श्रीवासुदेवस्य
 वाङ्मनस्युःश्रोत्रप्राणप्राणा इहामत्य सुखं चिरं तिष्ठन्तु ज्ञायां ।

इति प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा मूलमन्त्रेण पुण्याञ्जलिं दद्यात् ।

शास्त्रग्रामे प्रतिष्ठितदेवे चावाहनविषर्जने न क्षः किन्तु इह-
 यस्ततेजः पुण्याञ्जलिना तत्रैव देवतार्थां संक्रमणं समुत्थीकरण-
 संकलीकरणवावगुणनपरमीकरणसुद्रा दर्शयेत् ।

ततश्च काष्ठाद्यासनसद्भावे मूलमन्त्रेणासनं दद्यात् । न चेत्
 प्रागेव पीठमन्त्रेण पुण्यासनं दत्तमस्तीति ।

ततः सागतन्त्रे शुभसन्त्रे इति वृद्धा पाद्याचमनीयार्च्यमधुपर्कपुष्प-
 राचमनीयखानीयवस्त्राखण्डारगन्धपुष्पधूपदीपनेत्रेद्यादीनि दद्यात् ।

वसिष्ठि वसुधैवकुर्वन् इत्यं संप्रोक्ष्य असुकद्रव्याथ नम इति
 संपूज्य मूलमन्त्रं पठित्वा श्रीवासुदेवाय इदमसुकद्रव्यमसुकदेवतं
 नम इति अर्घ्योदकेन उत्सृज्य इदमसुकद्रव्यमिति निवेदयेत् ।

अथ साहायदेवार्थं साहायदेवाचमनीयमधुपर्कौ, अन्तत् सर्वे
 नमःपदेन देवं ।

ज्ञाने वस्त्रे च नेत्रेणे दद्यादाचमनीयकम् ।

१ म पुस्तके क्रीं इत्यत्र क्रीं इति पाठः ।

तत्र तत्र जलं दद्यादुपचारात्तरान्तरे ॥
 पूजाकाले देवताया नोपरि भ्रामयेत् करम् ।
 नैवेद्यं दक्षिणे वामे पुरतो न तु पृष्ठतः ॥
 दौपं दक्षिणतो दद्यात् पुरतो न तु वामतः ।
 वामतस्तु तथा धूपमप्ये वा न तु दक्षिणे ॥
 निवेदयेत् पुरोभागे गन्धपुष्पादिभूषणम् ।
 देवताभिमुखे दौपं धूपं दद्यादधः पुनः ॥

ततश्च चामरादिकं दर्शयेत् । घण्टादिकञ्च वादयेत् । ताम्बू-
 लञ्च दत्त्वा आवरणानि पूजयेत् ।

प्रथममङ्गावरणमाग्नेयादिकोणकेशरेषु ।

ॐ इत्याय नमः । नमः शिरसे स्नाहा । ॐ शिरसे नमः ।
 भगवते शिखायै वषट् ॐ शिखायै वषट् । वासुदेवाय कवचाय
 ॐ ॐ कवचाय ॐ ॐ कवचाय नमः । चतुर्दिक्केशरेषु समस्तो-
 नास्त्राय फट् ॐ अस्त्राय फट् । ॐ अस्त्राय नमः । पूर्वदिचतु-
 र्दिक्पत्रमूलेषु वासुदेवाय सङ्घर्षणाय प्रद्युम्नाय अग्निद्वयाय ।
 आग्नेयादिकोणपत्रमूलेषु ॐ ग्रान्थे नमः एवं त्रियै सरस्वत्यै रत्यै ।

चतुर्दिक्पत्रमध्ये चिरादृत्या केशवादिद्वादशमूर्त्तौः पूजयेत् ।

ॐ केशवाय नमः एवं नारायणाय माधवाय गोविन्दाय
 मधुसूदनाय चिक्लिमाय वामनाय श्रीधराय हृषीकेशाय पद्मना-
 भाय दामोदराय । प्रणवं नमः सर्व्वेभ्यः ।

पञ्चबाह्योऽष्टदिक्षु,—

ॐ इन्द्राय सुराधिपतये सवाहनपरिवाराद्युधाय नमः ।

- ॐ अग्रये तेजोऽधिपतये सवाहनपरिवारायुधाय नमः ।
 ॐ यमाय प्रेताधिपतये सवाहनपरिवारायुधाय नमः ।
 ॐ नैर्ऋताय रक्षोऽधिपतये सवाहनपरिवारायुधाय नमः ।
 ॐ वरुणाय जलाधिपतये सवाहनपरिवारायुधाय नमः ।
 ॐ वायवे प्राणाधिपतये सवाहनपरिवारायुधाय नमः ।
 ॐ सोमाय नक्षत्राधिपतये सवाहनपरिवारायुधाय नमः ।
 ईशानाय सर्वविद्याधिपतये सवाहनपरिवारायुधाय नमः ।

निर्ऋतिवरुणयोर्मध्ये,—

ॐ अनन्ताय नागाधिपतये सवाहनपरिवारायुधाय नमः ।

इन्द्रेशानयोर्मध्ये,—

ॐ ब्रह्मणे सर्वलोकाधिपतये सवाहनपरिवारायुधाय नमः ।

ततस्तदास्त्रे अष्टदिक्षु,—

ॐ वज्राय नमः । एवं ब्रह्मणे दण्डाय खड्गाय पाशाय
 अक्षुभाय गदायै शूलाय । निर्ऋतिवरुणयोर्मध्ये चक्राय । इन्द्रेशा-
 नयोर्मध्ये पद्माय ।

ततो मूलमन्त्रेण भगवते पुण्याञ्छलिं दत्त्वा प्राणायामचयं
 कृत्वा शिरोमुखद्वयेषु ऋषिऋन्दीदेवता विन्यस्य इष्टदेवतारूपं
 आत्मानं विभाष्य मूलमन्त्रं यथाशक्ति जपित्वा अर्घ्योदकेन जपं
 समर्पयेत् ।

शुद्धातिशुद्धगोप्ता त्वं गृहाणास्यत्कृतं जपम् ।

शिद्धिर्भवतु मे देव तत्प्रसादादधोऽज ॥

ततः पुनः प्राणायामचयं कृत्वा सुता प्रदक्षिणीकृत्य प्रवीद

भगवन्निति दृष्टवत् प्रणमेत् ।

मनोवाङ्मायजनितं कर्म यन्मे शुभाशुभम् ।

तत्सर्वं प्रीतये भूषात्मनो देवाय शान्तिं ॥

इत्यर्चीदक्षेण समाप्य^१ महासुद्रां दर्शयित्वा मूलमन्त्रेण खामौहं
प्रार्थ्यं प्रपन्नं पाहि मामीश भीतं मृत्युपहार्षवादिनि पठन् खामौह-
खन्वादकनिर्माखं भगवता दत्तमिति विभाष्य शिरस्त्राधाय मूल-
मन्त्रेण ज्योतीरूपं देवं विचिन्व्य समस्त्रोत्युक्त्वा यन्वादिखं तज्ज्योतिः
पुण्येण सह नासारग्रद्वारा मूलमन्त्रेण इत्यस्यै ज्योतीरूपे भग-
वति परिवारगणैः सह स्थापयेत् । स्थापितप्रतिमायां श्राद्धपात्रैः च
विषर्जनं नास्ति । तत ऐशान्यां भूमौ चिकोणमण्डलं कृत्वा तत्र
निर्माखपुण्येण निर्माखनेवेद्येन च वौ^२ विष्वक्क्षेणाथ नम इति
पूजयेत् ।

इति तान्त्रिकविष्णुपूजा समाप्ता ।

एवमन्यदेवानामपि पूजा किन्तु अङ्गन्यासपीठश्राद्धावरणेषु
विशेषस्तन्मन्त्रकल्पे ज्ञेयः ।

इदानीं वैदिकपूजाभिधीयते ।

ब्रह्मपुराणे,—

तस्माद्गनादिमन्थानां गित्यमारारथचेद्भूरिम् ।

तद्विष्णोरिति मन्त्रेण सूत्रेण पुरुषेण वा ॥

नेताभ्यां सदृशो मनो वेदेषूक्तस्तुर्वपि ।

तत्र इतिः पूर्ववदाद्यने उपविष्ट भूतशुद्धिस्तथासामनात्तका-
न्यासान् विधाय उकारेण वरुणस्यासं कृत्वा पुत्रवसुमन्त्रं तस्या-
दिकं विन्यस्य षोडशस्यः स्थाप्ये विन्यसेत् ।

नरसिंहपुराणे,—

आतुष्टुभस्य सूक्तस्य त्रिष्टुभस्यस्य देवता ।

सुवसो यो जगदीजन्तविर्नारायणः सतः ॥

आतुष्टुभस्य अतुष्टुवृक्षन्दसः सूक्तस्य पौदसस्य सप्तश्रीषां
इत्यादेशंश्चेव षड्मित्रकास्य अक्षोडशकस्य त्रिष्टुप्खन्दोऽङ्कः
सम्भूत इत्यादिसप्तदशौ अगन्ते समीपे यस्य तस्य जगदीजं सुवसो
देवता अविष्टु नारायण इत्यर्थः ।

तथाग्निपुराणे,—

प्रथमां विन्यसेदामे द्वितीयां दक्षिणे करे ।

द्वितीयां अमषदे च चतुर्थीं दक्षिणे तथा ॥

पञ्चमीं वामजायौ च षष्ठीं तु दक्षिणे तथा ।

सप्तमीं वामकथां तु अष्टमीं दक्षिणे तथा ॥

नवमीं अमिमधे च दशमीं इदमे तथा ।

एकादशीं कण्ठमध्ये द्वादशीं वामकाङ्क्षणे ॥

त्रयोदशीं दक्षिणे च तथास्ये च चतुर्दशीम् ।

अष्टणोत्सया पञ्चदशीं विन्यसेत्सुद्धिं षोडशीम् ॥

यथा देवे तथा देहे न्यासं कृत्वा विधायतः ।

न्यासमन्त्राद्भवेन् षोऽपि स्यात्समेव न्यार्हकः ॥

एवं न्यासविधिं कृत्वा पश्चान् पूर्वां अमषदेत् ॥

शङ्खचक्रगदापद्मपाणिं ध्यायेज्जगद्गणम् ॥

ध्येयः सदा सविहमण्डलमध्यवर्ती

नारायणः सरसिजासनसन्निविष्टः ।

त्रेयूरवान् मकरकुण्डलवान् किरौटी

चारी शिरण्मथवपुर्धृतशङ्खचक्रः ॥

देवे प्रतिमायां यथैवं न्यासस्तथात्मदेहेऽपि न्यासं कृत्वा देवं ध्यायेत् । शिरण्मथवपुस्तेजोमयवपुर्वर्णीऽपि स्पर्णवर्ण एव । ततः सामान्यार्थं विधाय पूजामारभेत् । नरसिंहपुराणेऽप्येतद्भक्तसुक्तम् ।

नृसिंहपुराणे,—

अर्चनं संप्रवक्ष्यामि विष्णोरमिततेजसः ।

यत् कृत्वा सुमयः सर्व्वं परं निर्वाणमाप्नुयुः ॥

ध्येयः सदासविहमण्डलेत्यादि,—

दद्यात् पुरुषसूक्तेन यः पुष्याख्यप एव वा ।

अर्चितं स्याज्जगदिदं तेन सर्व्वं चराचरम् ॥

आद्ययावाहयेद्देवं ऋषा तु पुरुषोत्तमम् ।

द्वितीयथासनं दद्यात् पाद्यं चैव तृतीयया ॥

चतुर्थार्थं प्रदातव्यं पञ्चम्याचमनीयकम् ।

षष्ठ्या स्नानं प्रदद्याच्च सप्तम्या वस्त्रमेव च ॥

अष्टोपवीतमष्टम्या नवम्या गन्धमेव च ।

दशम्या पुष्पदानं स्यादिकादश्या च धूपकम् ॥

सादश्या च तथा दीपं त्रयोदश्या चरुं तथा ।

चतुर्दश्याञ्जलिं वध्वा पञ्चदश्या प्रदक्षिणम् ॥

षोडशोद्दासनं कुर्याच्छेषकर्माणि पूर्ववत् ।
 खाने वस्त्रे च नैवेद्ये दद्यादाचमनीयकम् ॥
 षण्मासात् सिद्धिमाप्नोति^१ देवदेवं समर्षणम् ।
 संवत्सरेण तेनैव सायुष्यमधिगच्छति ॥
 चतुं नैवेद्यं उद्दासनं विसर्जनम् ।

तत्र^२ ख्यातं मधुपर्काभरणानि यज्ञोपवीतं पुष्याञ्चलिकरण-
 चाधिकमिति । शेषकर्माणीति द्वाविंशत्यध्याये मार्कण्डेयसहस्रा-
 लीकसम्वादे प्रागुक्तं गृहीतम् ।

यथा,—

नमस्कारेण चैकेन अष्टाङ्गेन हरिं व्रजेत् ।
 स्तोत्रैर्जपेच्च देवाये यः स्तौति मधुसूदनम् ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकमवाप्नुयात् ।
 गीतवाद्यादिकं नृत्यं^३ शङ्खतुष्यादिनिखनम् ॥
 यः कारयति विष्णोः स विष्णुलोके महीयते ।

अथ वैदिकपूजाप्रयोगः ।

स्नातः शुचिराचान्तः पूर्ववद्दासने उपविश्य भूतशुद्धिप्राणायाम
 मातृकान्यासान् विधाय ॐकारेण करन्यासं षडङ्गन्यासञ्च कुर्यात् ।
 पुरुषसूक्तञ्च गारायणञ्चधर्मस्तोत्रेऽस्तुष्टुप्छन्दो मुखे जगद्बीजं
 पुरुषो देवता इति चतुर्वर्गाप्तये औपुष्याराधने विनियोगः ।

१ क पुस्तके, यथा सांसिद्धिमाप्नोति ।

२ ख, ग, अत्र ।

३ ख, निखनम् ।

कदिचे मन्मन्वाषो यथा,—

ॐ चक्षुर्ग्रीर्विति वामकरे । पुरुष एवेदमिति दक्षिणकरे ।
एतावानश्चेति वामपादे । शिपादूर्द्धमिति दक्षिणपादे । ततो
विराडिति वामजानुनि । तस्माद्यज्ञादिति दक्षिणजानुनि । तस्मा-
द्यज्ञादिति वामकन्याम् । तस्मादद्या इति दक्षिणकन्याम् । तं
यज्ञमिति नाभौ । यत्पुरुषमिति हृदये । ब्राह्मणोऽश्चेति कण्ठे ।
चन्द्रमा मनस इति वामवाहौ । यत्पुरुषेषेति मुखे । सप्ताष्टा-
सन्निति अक्षयोः । यज्ञेन यज्ञमिति मूर्द्धि विन्यसेत् ।

एवं विन्यस्य ध्यानं कुर्यात्,—

ग्रङ्गचक्रगदापद्मपाणिं ध्यायेज्जनाह्ननम् ।

१धेयः सदा सविष्टमण्डलमथवर्ती

नारायणः सरसिजासनसन्निविष्टः ।

केधूरवान् मकरकुण्डलवान् किरीटी

शरीरि चिरण्मथवपुर्धृतग्रङ्गचक्रः ॥

एवं ध्यात्वा मनसाभ्यर्च्यार्थस्थापनं कुर्यात् । अस्माच्च कश्चित्
साधारं ग्रङ्गं प्रोक्ष्य नम इति मन्त्रेण पूरयित्वा ।

ॐ गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि सरसति ।

नर्मदे सिन्धु कावेरि जलेऽस्मिन् सन्निधिं सुह ॥

इत्यङ्गुशुश्रूया तीर्थमावाह्य ॐकारेण गन्धपुष्पाक्षतादीनि
दत्त्वा धेनुसुह्रां प्रदर्शं ॐकारमष्टधा जपेत् । तद्दक्षिणे प्रोक्षणीपात्रं

१ स पुस्तके, धेयः सदासविष्टमण्डलेत्यादि एतन्मात्रमस्ति ।

संज्ञाय जज्ञेनापूर्थं गन्धपुष्ये दत्त्वा चर्मजसं किञ्चिद्दत्त्वा तस्यै-
नात्मानं धूपोपकरणश्चाभुष्ये एवमर्थं वाने पाद्यमाचमनीयञ्च
स्नापयेत् ।

मण्डले प्रतिमायां वा अश्वश्रीं सूर्यरश्मिषु ।

शास्त्रयाने मणौ वापि पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ॥

मण्डलसोभयपार्श्वे गुरुं गणेशञ्च सम्पूज्य मध्ये पुष्याक्षरिणिं दत्त्वा
पूर्ववत् ध्यात्वा वदन्नासापुटेन तेजः पुष्याक्षरिणिना ॐ वदन्नासापुटेति
मण्डलादिषु संज्ञाय भगवन् श्रीमहापुरुष इहागच्छागच्छ तिष्ठ तिष्ठ
सन्निहितो भवाभिसुखो भव इति तत्तन्मुद्राः प्रदर्शं पुरुष एवेद-
मिति पुष्याक्षरिणमासनं काष्ठासनं वा यथासाभं दद्यात् । सर्वेषु
मन्त्रान्ते श्रीपुरुषाय इदमसु कद्रव्यं नम इत्यर्थोदनेनोत्सृजेत् ।

ॐ एतावानस्येति पाद्यम् । शिपादूर्ध्वमित्यर्थम् । ततो विर-
डित्याचमनीयम् । तस्माद्यज्ञादिति स्नानीयम् । ततः पूर्ववदाच-
मनीयम् । तस्माद्यज्ञादिति वस्त्रम् । ततः पूर्ववदाचमनीयम् ।
तस्माद्वा इत्युपवीतम् । तं यज्ञमिति गन्धम् । यत्पुरुषमिति
पुष्यम् । ब्राह्मणोऽस्येति धूपम् । अङ्गमा मनस इति दीपम् ।
नाम्ना चासीदिति नैवेद्यम् । पूर्ववत्पुनराचमनीयम् । यत्पुरुषे-
षेति पुष्याक्षरिणिदानम् । ततोऽष्टाक्षरमन्त्रं वासुदेवमन्त्रं वा यथा-
शक्तिं जप्त्वा जपं समर्थं ॐ सप्ताक्षास्यमिति प्रदर्शनीकृत्य सुता
प्रसीद भगवन्निति दृष्टवत् प्रणम्य चमस्येति उक्त्वा, ॐ यज्ञेन
यज्ञमिति तपस्वं तेजः पुष्येषु वद चत्पद्ये स्नापयेत् । वीं त्रिविक-
सेनाय नम इति शिपान्तां शिकोषमण्डले निर्मास्येन पूजयेत् ।

अथ वा एवमुक्तप्रकारेण ।

ॐ तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः ।

दिवीव चक्षुराततम् ॥

इति मन्त्रेण निर्व्यापकन्यासं विधाय पूर्व्ववदावाहनादिकमु-
दासनात् सर्व्वं तद्विष्णोरिति मन्त्रेण कुर्यात् । एवमन्वेषामपि
देवानां पूजां तेषां वैदिकमन्त्रेण कुर्यात् ।

इति वैदिकपूजाविधिः ।

मिश्रपूजा तु पूर्व्वोक्ततान्त्रिकप्रकारे वैदिकमपि मिश्रीकृत्य
पूजयेत् । अथ फलवाञ्छयम् ।

श्रीगोविन्दपदद्वन्द्वमाधाय इदि सादरम् ।

शिविधः सर्व्वदेवानां पूजाविधिर्ददीरितः ॥

इति शिविधदेवपूजाः ।

श्रीगोविन्दपदद्वन्द्वे समाधाय मनोऽधुना ।

संक्रान्तिर्नक्षिणीबन्धोः सम्यगथ विविच्यते ॥

अग्निपुराणे,—

अथने दे विषुवे दे चतस्रः षड्ग्रीतयः ।

चतस्रो विष्णुपक्षस्य संक्रान्त्यो द्वादश स्रताः ॥

मृगकर्कटसंक्रान्ती दे त्वद्वद्विष्णायणे ।

विषुवतौ तुलामेषे आषां मध्ये तथापराः ॥

वृषद्विष्णुकुम्भेषु सिंहे विष्णुपदी तथा ।

धनुर्मिथुनकन्यासु मीने च षड्ग्रीतयः ॥

अतीतानागते पुष्ये दे त्वद्वद्विष्णायणे ।

विंशत् कर्कटने नाथो मकरे विंशतिः स्रताः ॥

वर्त्तमाने तुलानेवे नाथस्रभयतो द्यम् ।

षड्ग्रीत्यामतीतायां षष्टिरुक्तास्तु नाडिकाः ॥

पुण्याख्या विष्णुपद्याच्च प्राक् पञ्चादपि षोडशम् ।

था थाः सञ्चिहिता नाथस्तास्ताः पुण्यातमाः स्रताः ॥

मृगो मकरसंक्रान्तिरुत्तरायणं कर्कटसंक्रान्तिर्दक्षिणायणमित्यर्थः

आसामयनविषुवसंक्रान्तीनामपराः षड्ग्रीतिविष्णुपद्यः ।

स्रस्ये नरे सुखासीने यावत् स्यन्दति लोचनम् ।

तस्य विंशत्तमो भागस्तत्परः परिकीर्त्तितः ॥

तत्पराच्छतशो भागस्तुटिरित्यभिधीयते ।

पुटेः षड्दशभागो यः स काशो रविसंक्रमे ॥

इति देवीपुराणोक्तसंक्रान्तिकाण्डस्य कर्षायोग्यत्वात् तत्सञ्चि-
हितकाशानां पुण्याकाशत्वमाह अतीतानागते इति उत्तरायण-
मतीतं सत्पुण्यं, दक्षिणायणमनागतं भविष्यदिति कृत्वा पुण्यामि-
त्यर्थः । कर्कटे दक्षिणायणेऽनागते भविष्यति संक्रान्तेः प्राक्-
काशीनास्त्रिंशन्नाथो दृष्टाः पुण्याः खानदानादिकर्षार्हाः । तथा
मकरे^१ उत्तरायणे अतीते संक्रान्तेः परकाशीना विंशतिनाथः^२
पुण्या इत्यर्थः ।

तथा च देवीपुराणम्,—

यावद्विंशकशा भुक्तास्तत्पुण्यास्तोत्तरायणे ।

१ ग, अथ मकरे ।

२ ग, परकाशीनविंशतिनाथः ।

मिरंभे भास्करे दृष्टे दिगान्तं दक्षिणायणे ॥

संक्रान्तिषु भास्कारोऽग्रशून्यो भवति तस्मिन् भास्कारे ज्ञाते
 षति संक्रान्तेः परं यावद्विंशतिकक्षा भुक्ता भवन्ति तावत्काण्ड-
 न्तरायणे पुष्यमित्यर्थः । दक्षिणायणे तु दिगान्तं दिवावसाने
 प्रमाद्यं चक्षोराचार्यं चिंशदृष्टाः पुष्यमित्यर्थः ते च संक्रान्तेः
 प्राक्तना एव । भविष्यत्ययने पुष्यमिति वक्ष्यमाणैतदीधापरवच-
 नात् । वर्त्तमाने तुष्णामेषे इति उभयतः प्राक् पश्चादपि दश
 नाथो मिथिला विंशतिरित्यर्थः ।

तथा दृष्टकारदीयेऽपि,—

तत्र च कर्कटे ज्येष्ठो दक्षिणायणसंक्रमः ।

पूर्वतो षटिकास्त्रिंशत् पुष्यकाणं विदुर्बुधाः ॥

तुष्णायां चैव ज्येष्ठे च पूर्वतः परतः स्थिताः ।

ज्येष्ठा दशैव षटिका दक्षिणायणकारिकाः ॥

अथ,—

षड्ग्रहीतिसुखेऽतीते दृष्टे च विषुवदधे ।

भविष्यत्ययने पुष्यमतीते चोत्तरायणे ॥

इति देवीपुराणवचनं तत्र दृष्टे चेति चकारोऽदृष्टे चेति
 चसुखार्थः वर्त्तमाने वाक्त्र आर्षः नारदीयान्निपुराणवचनान्भा
 षडैकवाक्यत्वात् देवीपुराणे अथनपदं गोवर्षीवर्द्धन्यायादधि-
 षायनपरम् । देवीपुराणे विषुवे षड्ग्रहीत्याद्य काण्डसंख्या गीता
 आशाया अग्निनारदीयपुराणवचनान्भामवगन्तव्या । पुष्याख्या इति
 विष्णुपद्याद्य प्रागपि पश्चादपि षोडश नाथ इत्यर्थः । एतद्वचनैक-

वाक्यत्वात् षड्भूतिविषयवचनेषु कश्चिदतीतानां कश्चिद्नागतानां
तत्तत्संज्ञाविशेषविधिविरोधाच्च ज्ञातातपज्ञावाक्यवचनमपि विष्णु-
पदौविषयमेव ।

अथा ज्ञातातपः,—

अर्थाक् षोडश विज्ञेया नाद्यः पश्चाच्च षोडश ।

कासः पुण्ड्रसंक्रान्तेर्विदग्निः परिकीर्णितः ॥

जावासाः,—

संक्रान्तेः पूर्वकासस्तु षोडशोभयतः कथा ।

था याः सन्निहिता नाद्य इति सर्वसंक्रान्तिविषयम् ।

अतु,—

अतीतानागतो भोगो नाद्यः पञ्चदश स्यतीः ।

इति देवीपुराणवचनं, तस्माद्यमर्थः,—

संक्रान्तेरतीतानागतो भोगो भोगहेतुः पुण्ड्रजनककासः स्यात्
अ च पञ्चदश नाद्यः स्यतास्तदपि विष्णुपदौविषयमेव षोडशदृष्टान्तु
पञ्चदशदृष्टानां प्राग्रस्यप्रदर्शनपरम् ।

यथापरं देवीपुराणवचनम् ।

मन्दा मन्दाकिनी ध्वाङ्गी घोरा चैव मणोदरी ।

राक्षसी मिथिता प्रोक्ता संक्रान्तिः सप्तधा नृप ॥

मन्दा भ्रुवेषु विज्ञेया मृदौ मन्दाकिनी मतः ।

शिप्रे ध्वाङ्गीं विजानीयादुये घोरा प्रकीर्णिता ॥

चरे मणोदरी ज्ञेया क्रूरे चचे तु राक्षसी ।

मिश्रिता चैव विशेषा मिश्रितेषु तु संक्रमे ॥

चिचतुःपञ्चमप्राप्तनवदादश एव च ।

क्रमेण घटिका क्षेतास्तत्पुण्यं पारमार्थिकम् ॥

तदथनादिद्वादशसंक्रान्तिषु भुवादिनक्षत्रविशेषसञ्चारान्मन्दा-
दिनामतया सप्तधा भिन्नासु पूर्वोक्तकालमध्ये सञ्चारसंश्लिष्टानां
यथासंख्यं चिचतुःपञ्चादिनाङ्किकानामतिप्रागल्भ्यप्रदर्शनपरं अतएव
तत्पुण्यं पारमार्थिकमित्युक्तम् ।

भुवादिनक्षत्राण्युक्तानि ज्योतिषे,—

उत्तराचयरोहिण्यो भुववर्गः प्रकीर्तितः ।

पूर्वाणि चोषि भरणी मघा चोद्यगणः स्मृतः ॥

श्रवणादिचयं स्वाती चरवर्गः पुनर्वसुः ।

पुष्याश्विनी तथा हस्ता क्षिप्रनामा गणः स्मृतः ॥

चिचतुराधारेवत्यो मृगशीर्षं मृगुगणः ।

अश्लेषाद्रा तथा ज्येष्ठा मूला क्रूरगणः स्मृतः ॥

छन्निका च विशाखा च मिश्रसंज्ञावुभौ स्मृतौ ।

एतत् सर्वं दिवासंक्रान्तिविषयं राचिसंक्रान्तीनां वक्ष्यमाणवि-
शेषवचनाप्रातले प्राशुक्तानां सामान्यवचनानां पदाहवनीयन्यायेन
तदितरपरत्वादिति ।

राशौ द्वादशसंक्रान्तिषु व्यवस्थामाह ।

देवीपुराणम्,—

चर्द्धराशेलसम्पूर्णे दिवा पुण्यमनागतम् ।

सम्पूर्णेचार्द्धराशे च उदयेऽस्तमयेऽपि वा ॥

मानार्द्धं भास्करे पुष्यमपूर्णे शर्ष्वरीदक्षे ।

सम्पूर्णे त्वभयोर्ज्ञेयमतिरेके परेऽहनि ॥

अर्द्धराचादर्भाक् द्वादशखेव संक्रमेषु अर्थात्तद्विषयीयं दिवा पुष्यं अर्द्धराचे संपूर्णेऽतीते सति संक्रमे अनागतं भाविदिवा पुष्यमित्यर्थः । अर्द्धराचेऽन्यनातिरिक्ते संक्रमे उदये सति तदारभ्य भावि दिवा पुष्यं अस्तमयेऽस्तमयपर्यन्तं अतीतदिवा च पुष्यमित्यर्थः । वाग्रब्दः समुच्चये । अत्र दिवामात्रं पुष्यमुक्तं तत् किं सर्व्वसुत कियदेति सन्देहे आह मानार्द्धमिति । दक्षमर्द्धं, राचेः प्रथमार्द्धं संक्रान्तौ भास्करे अर्थात् दिवा मानार्द्धं सञ्चिहितत्वाच्छेष-दिवार्द्धं पुष्यमित्यर्थः । अर्द्धराचादतिरेके संक्रान्तौ परेऽहनि प्रथ-मदिनार्द्धं पुष्यं सञ्चिध्यात् । अतएव या याः सञ्चिहिता नाद्य इत्युक्तम् । सम्पूर्णे त्वभयोरिति । सम्पूर्णार्द्धराचे संक्रान्तौ उभयोः पूर्व्वापर^१[दिनयोरर्द्धं पूर्व्व]दिनस्योत्तरार्द्धं परदिनस्य पूर्व्वार्द्धं च पुष्यमित्यर्थः ।

अथैव विशेषमाह देवीपुराणे,—

आदौ पुष्यं विजानीद्याद्यद्यभिन्ना तिथिर्भवेत् ।

अर्द्धराचे व्यतीते तु विशेषं चापरेऽहनि ॥ इति ।

सम्पूर्णार्द्धराचे संक्रमणे पूर्व्वदिवसीयतिथिर्यदि संक्रमणकाले खान्तदा पूर्व्वदिनस्योत्तरार्द्धमेव पुष्यं न तु परदिनस्य पूर्व्वार्द्धं एवञ्च यदुभयोः पुष्यत्वमुक्तं तद्विभक्तिपक्षे बोद्धव्यम् । एवञ्च अन्यतिथ्य-तुरोधेनार्द्धराचात् परतः संक्रान्तावपि पूर्व्वदिनपरार्द्धदिनस्य

पुष्पलमस्त्रित्याग्रहान् निवारयति चर्तुराच इति राशिः परार्द्धसंक्रमणे
सर्वदैव परदिगपूर्वार्द्धमेव पुष्पमित्यर्थः ।

अनु समसप्रकाशे निचतुःपञ्चसप्ताष्टेत्यादिवचनं मन्दादिसंक्रा-
न्तिगोचरतया सन्ध्यासंक्रान्तिविषयं दिवाराशिसंक्रान्त्योर्धैवावचनं
व्यवस्थापितत्वादित्युक्तम् । तद्युक्तं राशिसंक्रान्तौ विशेषवचनदर्शनात्
सामान्यानां चावदिशकसा भुक्ता इत्यादिवचनानां तदितरपरत्वाव-
गमात् सन्ध्यासंक्रान्तिव्यपि प्रवृत्तेर्विपरीतोत्तरे नियामकविरहात् ।
अनेवं राशिसंक्रमणेऽपि दिगस्यैव पुष्पलमुक्तं तत्कथम्—

राज्यदर्शनसंक्रान्तिविवाहाद्यथदृष्टिषु ।

स्नानदानादिकं कुर्वन्निग्नि कान्यग्रतेषु च ॥

इति देवस्यवचनं सप्रच्छते । सत्यं, प्रातर्दक्षिणायनादिषु सञ्चारे
तत्पूर्वकाञ्चल दिवाग्रेषु च षड्ग्रहीत्युत्तरायणादिषु सञ्चारे पर-
काञ्चल पुष्पलाद्राशौ स्नानदानादिविधायकत्वमस्तेति । निग्नीति
सायाह्नादिनिषिद्धकाञ्चोपसचकं, अतएव विवाहोपरामादिनिमि-
त्तकामाह्लादिकं सायाह्नादौ निर्विवादम् ।

देवीपुराणे—

मन्दा विप्रजने शशा मन्दाकिन्यस्तु राजनि ।

धाञ्जी वैशेषु विज्ञेया चौरा शूद्रे शुभप्रदा ॥

महोदरी तु चौराणां शौचिकानां जन्मावहा ।

चण्डालपुत्रादीनां राक्षसी क्रूरकर्षणाम् ॥

सर्वेषां कावकाराणां मित्रिता भूतिवर्द्धनी ।

गुणाः पीयन्ति पूर्वाह्ने मद्याह्ने च द्विजोत्तमाः ॥

अपराधे तथा वैशाः शूद्राद्यासमये रवौ ।
 पिशाचाद्यु प्रदोषे तु चर्कराधे तु राक्षसाः ॥
 चर्कराधे व्यतीते तु पीथने नटनर्तकाः ।
 उपःकाधे तु संग्रह्ते हन्ति गोखामिनो जनान् ।
 हन्ति प्रमृजितान् सर्पान् सन्ध्याकाधे न संग्रहः ॥
 पीथन्ति पीथने आर्षः ।

राजमार्गच्छे,—

सुप्तः संक्रमते भानुर्गरादिकरणपथे ।
 आदिद्वये चोपविष्ट ऊर्ध्वं चैव ततो द्वये ॥
 दुर्भिक्षं रोगसम्पत्तिमूर्द्धः सन् संक्रमन् रविः ।
 सुप्तः करोति कक्षाणसुपविष्टः समं फलम् ॥
 आदिद्वये वववाक्षवधोः ।

तथा,—

कुजार्कग्रनिवारेषु महासंक्रमणं यदा ।
 तदा भवेत् प्रजानाग्रे दुर्भिक्षादिभयं भवेत् ॥
 तुलासंक्रमणे राधौ मेघसंक्रमणे दिवा ।
 उभयोः शस्यदृष्टिः आदिपरीतं विपर्यये ॥

यत्,— सूर्योदये विपुवतो जगतां विपत्ति
 मन्धन्दिने विकसता वज्रग्रस्यहानिः ।
 अक्षय्यते दिगकरे वज्रग्रस्यदृष्टि-
 रैश्वर्यभोगविभ्रया मिथि चार्कराधे ॥

इति वचनम् । तदेतद्वचनेकवाक्यतया जलविषुवपरम् ।

ज्योतिषे,^१

नाड़ीनक्षत्रदिवसे रविभौमग्रनैस्यराः ।

संक्रान्तिं यस्य कुर्वन्ति तस्य क्लेशोऽभिजायते ॥

गोमूत्रसर्षपैः स्नानं सर्वाषधिजलेन च ।

ग्रहं समूच्य तं दद्यात् विप्राय कनकोत्तमम् ॥

ग्रहणविवेचने नाड़ीनक्षत्राणि प्रागुक्तानि । यस्य ग्रहस्य सञ्जा-

रसं समूच्य इत्यर्थः ।

सर्वाषधिरक्तसप्तैव ।

सुरा मांसौ वचा कुष्ठं शैलेयं रजनीद्वयम् ।

ग्रठौ चम्पकमुस्ताश्च सर्वाषधिगणः स्मृतः ॥

शैलेयं शैलजमिति ख्यातम् । रजनीद्वयं हरिद्रा दारुहरिद्रा च ।

तथा,— यस्य जन्मर्चमासाद्य रविसंक्रमणं भवेत् ।

तन्मासाभ्यन्तरे तस्य रोगक्लेशधनक्षयाः ॥

तगरसरोरुहृत्पत्रै रजनीसिद्धार्थसोभ्रसंयुक्तैः ।

स्नानं जन्मनृचे रविसंक्रान्तौ नृणां शुभदम् ॥

सिद्धार्थः श्वेतसर्षपः ।

अथ संक्रान्तिकृत्यानि ।

देवीपुराणे,—

संक्रान्त्यां घानि दत्तानि ह्यव्यकव्यानि मानवैः ।

तानि तस्य ददात्यर्कः सप्तजन्म पुनः पुनः ॥

विष्णुः.— आदित्यसंक्रमणं विषुवदक्षं विशेषेणायनद्वयं जन्मर्च-
मभ्युदयसेति ।

एतांसु आङ्काखान् वै कान्वाणाह प्रजापतिः ॥

आङ्कमेतेषु यद्दत्तं तदानगदाय कस्यते ॥

आदित्यसंक्रमणमिति गोवक्षौवर्द्न्याथात् विषुवाथनेतरपरं
विषुवांथनयोस्तु फल्गातिग्रहः ।

संक्रान्तिआङ्कश्च पिण्डरहितं कार्यम् ।

अथनदितये आङ्कं विषुवदितये तथा ।

संक्रान्तिषु च सर्वांसु पिण्डनिर्वापनादृते ॥

वैशाखस्य तृतीयायां नवम्यां कार्त्तिकस्य च ।

आङ्कं कार्य्यश्च शुक्लायां संक्रान्तिविधिना नरैः ॥

चथोदश्यां भाद्रपदे माघे चन्द्रचयेऽहनि ।

आङ्कं कार्य्यं पायसेन दर्शनाथनवच्च तत् ॥

इति ब्राह्मपुराणवचनात् । संक्रान्तिविधिना पिण्डदानेतर
विधिना युगाद्यास्त्रपि आङ्कमित्यर्थः । न चैषां वचनानामना-
करत्वाग्रह्णा ब्रह्मपुराणाग्निपुराणयोर्दृष्टत्वात् संवत्सरप्रदीपाद्यनेक-
संग्रहेषु लिखितत्वाच्च ।

मान्यास्तु,—

ततः प्रभृति संक्रान्तावुपरागादिपर्वसु ।

त्रिपिण्डमाचरेच्छ्राङ्कनेकोद्दिष्टं मृताहनि ॥

इति मत्स्यपुराणवचनात् पिण्डदानविधिनिषेधयोर्विकल्पः ।

दाने तु फल्गातिग्रह इत्याहुः । तदयुक्तम् ।

तत्रैव मत्स्यपुराणे,—

ततः प्रभृति पितरः पिण्डसंक्रान्तु स्त्रेभिरे ।

इति परिभाषितत्वात्त्रिपिष्टमाचरेदित्यस्य तद्दीक्षवचनस्य
 नचः पिष्टाः पितरोऽनेति व्युत्पत्त्या त्रिपिष्टं त्रेपुदधिकमाह-
 मिति व्याख्यानात् । अतएवैकोद्दिष्टं मृताहनीति मृताह्ने ऐक-
 पुदधिकोपहारः कृतः ।

राजमार्त्तच्छे,—

रविसंक्रमणे पुष्टे न स्थायाद्यस्य मानवः ।

सप्तजन्मन्यसौ रोगी निर्धनस्याभिजायते ॥

एतेन संक्रान्तिस्थानं नित्यसुप्तम् ।

वराहपुराणे,—

मृते जन्मनि संक्रान्त्यां ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।

अस्यृक्षस्यर्गने चैव न स्थायादुष्णवारिणा ॥

भविष्ये,—

संक्रान्त्यां पञ्चधोरन्ते ग्रहणे चन्द्रसूर्ययोः ।

गङ्गास्तातो नरः कामाङ्गुल्लापः सदनं त्रजेत् ॥

अथने विषुवे चैव यः स्थायात्प्राक्कवीजले ।

गङ्गास्थानस्य वर्षार्द्धकृतस्य फलमाप्नुयात् ॥

संक्रान्तौ गङ्गास्थानं काम्यं नित्यन्वरुषज्जेन गतार्थम् ॥

संक्रान्तौ दानमाह राजमार्त्तच्छे,—

अथने कोटिगुणितं सप्तं विष्णुपदीफलम् ।

षड्भ्रीतिषड्साधि षड्भ्रीत्यासुदाहृतम् ॥

श्रतमिन्दुष्ये दानं षड्दन्तु दिनष्ये ।

विषुवे श्रतषाहस्रमाकामावैश्वनन्तकम् ॥

आ—आषाढी, का—कार्तिकी, मा—माघी, वै—वैशाखी,
आसु पौर्णमासीषु दानमग्नकं कल्याणसाधिसककमित्यर्थः ।

देवीपुराणे,—

एकधापि कृतं कर्म कोटिकोटिशुभं भवेत् ।

धर्मादिवर्द्धते साधूराज्यपुत्रसुखानि च ॥

अधर्माद्वाधिष्णोकादि विषुवायनसन्निधौ ।

विषुवेषु च अज्यप्तं दत्तं भवति पापयम् ॥

तथा,— तुलामेषप्रवेगे तु त्यागे च मिथुनस्य च ।

रवेर्महाफलं ज्ञेयं तेभ्योऽपि श्यामहाफलम् ॥

यदा प्रविशते भातुर्मकरं दिवसतमाः ।

भविष्ये,—

उपोष्यैव च संक्रान्त्यां प्रातर्याऽभ्यर्चयेद्भूरिम् ।

शाला पद्मोपचारेण च कामानखिलान् लभेत् ॥

पूर्वदिनसुपोष्येत्यर्थः ।

तथा,—

कालोपवासं विधिवद्विषुवे थोऽर्चयेच्छिवाम् ।

शक्तिमान् वज्रपुत्रश्च स भवेदस्रवाकरः ॥

तथा,—

षोऽभिवीचेत विषुवे गत्वा श्रीपुद्गलोत्तमम् ।

रामं कृष्णं सुभद्राञ्च स वैष्णवपुरं व्रजेत् ॥

अथ,— मासपक्षतिथीनाञ्च निमित्तानाञ्च सर्वत्रः ।

उत्सेजनमसुवर्षाद्यो न तस्य फलभाग्ययेत् ॥

इति ब्रह्माण्डपुराणवचनात् सञ्चारपूर्वकाले पूर्वसौरमासो-
त्तेषुः सञ्चारपरकाले तु परसौरमासोत्तेषुः कार्यः ॥

तत ॐ अद्यामुके मासि अमुकराशितोऽमुकराशौ रवेरमुक-
संक्रान्ताममुकपक्षेऽमुकतिथावस्मिन् भारतवर्षास्थभूप्रदेशे इत्यादि-
वाक्यं मन्तव्यं वाक्यरचनाविचारस्तु दानकौमुद्यां द्रष्टव्यः ग्रन्थ-
गौरवभियाचोपेक्षितः ।

विष्णुपुराणे,—

चतुर्दशष्टमी चैव अमावस्याऽथ पूर्णिमा ।

पर्वाण्येतानि राजेन्द्र रविसंक्रान्तिरेव च ॥

स्त्रीतैलमांससंभोगी पर्वस्त्रेतेषु वै पुमान् ।

विष्णुभोजनं नाम प्रयाति नरकं मृतः ॥

अथाधुनिकाः,—

निषेधोऽयं ज्ञानादिविधिवत् पुण्यकाल एव ततः परं मत्स्या-
दीनामुपभोगो निर्विवाद एवेति लोभाध्यापितकुतर्काः शिष्टाचारं
विशोपयन्ति, तन्नन्दम् यद्यपि विधौ संक्रान्तिपदेन पुण्यकालो
लक्ष्यते तथापि,—

अष्टम्यां पक्षयोरन्ते रविसंक्रान्तिवाचरे ।

पक्षोपान्ते स्त्रियं तैलं मांसञ्च परिवर्जयेत् ॥

इति ब्रह्मपुराणे वासरग्रहणात् सञ्चारोपलक्षितदिन एव निषेधः,
तदेकवाक्यतया विष्णुपुराणवचनमपि सञ्चारोपलक्षितदिवसपरम् ।

न च वासरस्योपलक्षितत्वेऽपि पुण्यकाल एव विधिवन्निषेधोऽपि
भविष्यतीति वाच्यम् ।

निमित्तं काशमाश्रित्य वृत्तिर्विधिनिषेधयोः ।

तत्र पूज्ये विधेर्दृष्टिर्निषेधः काशमाश्रिते ॥

इति प्रचेतोवचनात्, वासरपदवैयर्थ्यापत्तेः ।

एवञ्च,—

निरंशं दिवसं विष्टिं व्यतीपातञ्च वैष्टितिम् ।

केन्द्रस्यापि शुभैः शून्यं पापाहमपि वर्ज्यते ॥

इत्यादौ ज्योतिषे १ [रविणा निरंशीकृतमहोरात्रं व्याप्यैव शुभकर्षणां निषेधोऽपि सङ्गच्छते अन्यथा महदैशसं ज्ञात् । अथवा सञ्चारक्षणस्यातिसूक्ष्मात् तत्र विधिनिषेधानुपपत्त्या संक्रान्तिपदेन विधौ निषेधे च सर्वत्रैव सञ्चारोपलक्षितदिनमेवां-
च्यते तदा च 'तत्र पूज्ये विधेर्दृष्टिर्निषेधः काशमाश्रिते' इति वचनात् पुण्यकाले विधिनिषेधस्तदहोरात्रव्यापीति अतएव संक्रान्तेः पुण्यकालश्च इत्यादिवचनैः पुण्यजनकत्वमेव तत्तदुग्रमसोक्तं अन्यथा पुण्यपदवैयर्थ्यापत्तेः ।

न च रात्रेः परार्द्धे सञ्चारे तद्दिवसस्योपलक्षणात् कथं पर-
दिने विधिनिषेधाविति वाच्यं, तथाविधसञ्चारे तद्दिवसीयविधेः परदिने वचनेनातिदिष्टत्वात् ।]

अथ देवीपुराणे,—

समूर्णं त्वभयोर्द्धमतिरेके परेऽहनीति ।

१ ख पुस्तके, [] चिह्नितसन्दर्भो नास्ति ।

राजमार्गच्छे भोजराजः,—

अर्द्धरात्रादधसेत् स्यात्तस्मिन्नेवाहनि क्रिया ।

ऊर्द्धं संक्रमणे भागोरपररेऽहनि तन्मिथा ॥

[निषेधस्तु सञ्चारोपलक्षितदिन एव प्रागुक्तवचनात् अन्यथा परदिनदिवार्द्धस्य पुण्यकालत्वे रात्रौ सञ्चारण्ये स्त्रीसङ्गमप्रसङ्गः^१ तथाऽर्द्धरात्रसञ्चारे पूर्वापरदिवार्द्धयोः पुण्यकालत्वात् तत्र दिनद्वये मांसादिवर्जनप्रसङ्गः तन्मध्ये च रात्रौ मांसभक्षणादिप्रसङ्गश्च स्यात् ।]

अथ दधिसंक्रान्तिव्रतम् ।

तद्योत्तरायणसंक्रान्तिमारभ्य वर्षेकं यावत् प्रतिसंक्रान्तौ कार्यम् । तत्रायं विधिः ।

स्नातः शुचिराचान्तः स्वस्ति वाच्यं संकल्पं कुर्यात् । अद्यामुने मासि अमुकराश्रितोऽमुकराश्रौ रवेरमुकसंक्रान्त्याममुकपक्षेऽमुकतिथावारभ्य वर्षेकं यावत् प्रतिसंक्रान्तौ भारतवर्षाख्यभूप्रदेशे अमूकगोचरामासं हृदयसन्तापनाश्रधनधान्यसमृद्धिसौख्यविट्ठिकामो दधिसंक्रान्तिव्रतं करिष्ये ।

स्त्रियास्तु हृदयसन्तापानुत्पत्त्यवैधस्यधनधान्यसमृद्धिसौभाग्य-सौख्यविट्ठिकामेति विशेषः । मोक्षकामस्य तु संसारसन्ताप-प्रशमनकाम इति विशेषः । इति संकल्प्य भूर्तेशुद्धिप्राणाथाम-मात्रकान्यासान् विधाय ॐकारेणाङ्गन्यासं कृत्वा तद्विष्णोरिति जगन्नेत्रं स्थापकचयं विधाय नारायणं ध्यायेत् ।

१ ख पुस्तके, [] चिह्नितसन्दर्भो नास्ति । २ ग पुस्तके, स्त्रीसङ्गः ।

उद्यत्कोटिदिवाकराभमनिग्रं प्रभुं गद्दीं पञ्च-
 चक्रं विभ्रतमिन्द्रिरावसुमतीसंगोभिपार्श्वद्वयम् ।
 कोटीराजदशरकुण्डलधरं पीताम्बरं कौस्तुभो-
 दीप्तं विश्वधरं स्ववचविलसच्छ्रीवत्सलक्षं भवे ॥

इति ध्यात्वा मनसा सन्मुख्यार्थस्नापनं कृत्वा प्रोक्षणीपात्रं
 पाद्यञ्च स्नापयेत् । ततो घटे गणेशं ध्यात्वावाञ्छा प्रोक्षणीजलेन
 पाद्यादिभिः सन्मुख्य स्पर्शताम्रादिमयीं बलश्रीकनारायणप्रतिमां
 ग्राहयामं वा तद्विष्णोरिति मन्त्रेणाष्टाक्षरनारायणमन्त्रेण वा
 द्वाभ्यां स्नपयित्वा घटे वा मण्डले वा संस्थाप्य पुनर्धात्वा तद्विष्णो-
 रिति मन्त्रेणाष्टाक्षरेण वावाञ्छा मन्त्रद्वयान्यतमेन पाद्यादिभिर्दप-
 चारैः पूजयेत् । विशेषतो गव्यं दधि दद्यात् । नारी तु प्रथम-
 वर्ष्मिणेन सप्ताक्षरनारायणमन्त्रेणेति ।

ॐ श्रीकृष्णाय नमः ॐ वासुदेवाय नमः ॐ नारायणाय
 नमः ॐ देवकीनन्दनाय नमः ॐ यदुभ्रेष्ठाय नमः ॐ वार्ष्णेयाय
 नमः ॐ असुराक्रान्तभारहारिणे नमः ॐ धर्मसंस्थापकाय नमः ।
 इति कृष्णाष्टकेन सन्मुख्य कथां शृणुयात् ।

भविष्ये अगस्त्य उवाच,—

गृणां हृदयसन्नापः कर्मणा केन माधव ।
 ऋतेन वा विगच्छेत तन्मे ब्रूहि जनार्दन ॥

श्रीकृष्ण उवाच,—

एतदर्धं कथां दिव्यां शृणु वक्ष्यामि तेऽनघ ।

श्रीरोदधौ पुरा विप्र श्रेयपर्यङ्कग्राहकः ॥
 अभव तत्र मे लक्ष्मीः पादसंवाहिकाऽभवत् ।
 अथ तस्योदधेस्तीरे गत्वा काचन कन्यका ॥
 रोदिति स्नातिसन्तप्ता विज्ञप्य च पुनः पुनः ।
 शोकेन महतात्यर्थं मनस्तापेन दुःखिता ॥
 तस्यास्तथा हृदय्यास्तु दुःखाकुक्षितचेतसः ।
 निशम्य कर्णं लक्ष्म्या वारि सुप्ताव चक्षुषः ।
 तप्तानां वाप्यबिन्दूनां पतितानां ममोपरि ॥
 तेषां स्पर्शादहं मित्रां महर्षे त्वन्नावांस्तदा ।
 अवोचं च तदा लक्ष्मीं कारुष्यद्रुतचेतसम् ॥
 कस्मान्नं रोदिषि शुभे किन्ते शोकस्य कारणम् ।
 एवमुक्त्वा तु सा लक्ष्मीः प्रत्युवाचातिदुःखिता ॥
 देवास्य जलधेस्तीरे प्रत्यहं कापि कन्यका ।
 रोदित्यन्वन्तदुःखार्ता कर्णञ्च विज्ञापिणी ॥
 तस्यास्तथाविधां वाचं निशम्य मम वेगतः ।
 सुप्ताव नेत्रजं वारि कारुष्यान्मघुसूदन ॥
 मनुष्याणां कथं देव हन्तापो नोपपद्यते ।
 तस्मै ब्रुहि जगन्नाथ श्रोतुं कौतूहलं मम ॥

देव उवाच,—

शृणु प्रिये प्रवक्ष्यामि दधिसंक्रान्तिनामकम् ।
 ज्ञतमस्ति मनुष्याणां हन्तापशमनं परम् ।
 शुभे काले तु संप्राप्ते संक्रान्तिर्या शुभा भवेत् ॥

क्षत्तराथणसंक्रान्तिर्विशेषेण प्रशस्यते ।
 तचारभ्य व्रतं चैतत् कार्यामावत्सराच्छुभे ॥
 मां त्वया सहितं दध्ना स्वपथिना प्रयत्नतः ।
 गन्धादिभिश्च विधिवदुपचारैः समर्चयेत् ॥
 गव्यं दधि शुभं देवि मम वसे प्रदापयेत् ।
 दधिभोज्यं ब्राह्मणाय प्रदद्यात् प्रीतये मम ॥
 मासि मासि च संक्रान्तौ दधिभोज्यञ्च वत्सरम् ।
 समाप्ते तु व्रते देवि गन्धपुष्पनिवेदनैः ॥
 वस्त्रयज्ञोपवीताद्यैर्विशेषेण समर्चयेत् ।
 द्वादश ब्राह्मणान् भक्त्वा भोजयेद्दधिभिः सह ॥
 विप्रेभ्यो दक्षिणां दद्यात् प्रतिष्ठार्थं व्रतस्य च ।
 एवं कृते व्रते देवि वृत्तापो नोपपद्यते ॥
 वैधव्यदुःखप्रमनं धनधान्यसमृद्धिदम् ।
 दम्पत्योः प्रीतिजननं सर्वसौख्यविवर्द्धनम् ॥
 कर्त्तव्यं पुरुषैः स्त्रीभिर्नतं मोक्षकरं परम् ।
 एवन्ते कथितं देवि व्रतानां व्रतसुत्तमम् ॥
 कथामेतांश्च ये पुर्यां शृण्वन्ति अद्भुत्या नराः ।
 सर्वदुःखविनिर्मुक्तास्तेऽपि यान्ति परां गतिम् ॥

इति श्रुत्वा श्रुत्वा प्रणम्य ब्राह्मणाय भोज्यं दद्यात् । अश्वेत्यादि
 दधिसंक्रान्तिव्रतकर्त्तव्यं सप्तश्लोकनाराथणप्रीतिकामो यथागोच-
 नात्ते ब्राह्मणाय भोज्यमिदं सदधि सोपकरणं सम्यददे । तस्य
 काश्चनदक्षिणा देवा प्रतिमासीयव्रतेऽपि दक्षिणेत्याचारः । ततः

समस्तेति इदये उदास्य दधिसहितं इविश्याजं भुञ्जीत । वत्सरान्तरे
उत्तरायणसंक्रान्त्या यथाविधि व्रतं कुर्यात् । तत्र बह्वदधिभिः
क्षपयित्वा षोडशोपचारैर्विशेषतो दधिवस्त्रयज्ञोपवीताद्यैः सप्तश्लोकं
नारायणमर्चयित्वा द्वादशब्राह्मणेभ्यः सदधीनि सवस्त्राणि भोज्यानि
दत्त्वा क्षुत्वा पुनःपुनः प्रणम्य व्रतं समर्पयेत् ।

ॐ अद्येत्यादि तत्तत्फलकामनया कृतैतद्दधिसंक्रान्तिव्रतं श्रीस-
प्तश्लोकनारायणाय समर्पये प्रीयतां भगवान् विष्णुः ।

ॐ अद्येत्यादिकृतैतद्दधिसंक्रान्तिव्रतकर्माणः प्रतिष्ठार्थं दक्षिणा-
मिदं काश्चनं यथागोचरनामभ्यो ब्राह्मणेभ्योऽहं संप्रददे । ततः सम-
स्तेति 'इदये देवमुदास्याच्छिद्रं कृत्वा शान्तिं कुर्यात् ॥

इदानीं मासकृत्ये निरूपयितव्ये मासज्ञानाधीनत्वान्तत्त्व-
त्यानां प्रथमं सामान्यतो मासपदार्थं निरूप्य 'वैशादिमासविशेषो-
ऽपि निरूप्यते ।

अत्र केचित्,—

द्वारौतेन चान्द्रमासि मासशब्दस्य सङ्केतितत्वात्तत्रैव मास-
शब्दो मुख्योऽन्यत्र भाक्तः ॥

यथा द्वारौतः,—

इन्द्राग्नी यत्र ह्येते मासादिः स प्रकीर्तितः ।

अग्नीषोमौ स्मृतौ मध्ये समाप्तौ पिबसोमकौ ॥

१ ख पुस्तके, सङ्कृत्ये ।

२ म पुस्तके, वैशादिपदवाच्यमासविशेषः ।

तमतिक्रम्य तु रविर्यदा गच्छेत् कदाचन ।

आद्यो मखिबुधो ज्येष्ठो द्वितीयः प्रकृतः क्षृतः ॥

शुक्लप्रतिपदि इन्द्राग्निभागः कृष्णप्रतिपदि अग्नीषोमभागः
एतौ दर्शपौर्णमासान्तगतौ पिष्टपिष्टयज्ञात्प्रभृतः पिष्टविशिष्ट-
शोमदैवतोऽग्नौकरणशोमो दर्शे विहितः, मासादिः समाप्तावित्य-
नेन शुक्लप्रतिपदादिदर्शान्तस्वान्तो मास इत्युक्तं तं मासमतिक्रम्य
रविर्यदि गच्छेत् तत्र यदि सञ्चारं न करोति तदा स मासो
मखिबुध इत्याहुः ॥

तन्मन्दं मङ्गमाशोपयुक्तचान्द्रमासस्यैव हारीतेन सङ्केतितत्वात्,
तमतिक्रम्येत्यादिना तथैवोपसंभारात्, किन्तु बहूनां सुनीनां सौर-
सावनचान्द्रमासेषु तुल्यसङ्केतदर्शनाच्चतुर्विधं नामार्थं मासशब्दो
मुख्यः ।

न च नामार्थकल्पनागौरवाच्चान्द्रे मुख्योऽन्यत्र भाक्त इति
वाच्यम् । विनिगमनाविरहात् सर्वत्र सुनीनां तुल्यसङ्केतदर्शनाच्च,
अन्यथा नामार्थोच्छेदापत्तेः ।

यथा ब्रह्मसिद्धान्ते,—

चान्द्रः शुक्लादिदर्शान्तः सावनस्त्रिंशता दिनैः ।

एकराशौ रविर्यावत् काशं 'मासः स भास्करः ॥

शुक्लादिः शुक्लप्रतिपदादिरित्यर्थः पञ्चावथवधाधिनादत्र शुक्ल-
शब्दस्य ।

अथ वराहसंहितायाम्,—

दशाहर्गद्यान्त्रस्त्रिंशद्विषसु सावनो मासः ।

रविस्तन्नाम्निषु चिह्नः सौरसु निगद्यते तज्ज्ञैः ॥

दशादित्यवधौ पञ्चमी न त्वभिविधौ तदा हि मासानां दशा-
दित्ते दशान्तक्षणादित्ते वा वत्सरे षष्ठां मासानां सोपापत्तिः स्यात् ।

न चैक एव दशः पूर्वमाससमापकः परमासारभक्त्येति
वाच्यं एकस्य दयोरवधवत्त्वविरोधात् मासानां परस्परपरीहारे-
णावस्थानप्रसिद्धिबाधाच्च दशं मृतस्य सांवत्सरिकआह्वानध्यवसा-
याच्च । अतएव विष्णुधर्मवचने सन्निकर्षादयारभ्येत्यत्र सन्निकर्षोत्तर-
काशकक्षया ।

अथ विष्णुधर्मोत्तरे,—

चन्द्रमाः कृष्णपक्षान्ते सूर्य्येण सह युज्यते ।

सन्निकर्षादयारभ्य सन्निकर्षमथापरम् ॥

चन्द्रार्कयोर्बुधैर्मासस्यान्त्र इत्यभिधीयते ।

सावने च तथा मासि त्रिंशत् सूर्य्योदयाः स्मृताः ॥

आदित्यराशिभोगेन सौरो मासः प्रकीर्त्तितः ।

सर्व्वर्षपरिवर्त्तैस्तु नाक्षत्रो मास उच्यते ॥

राजमार्तण्डे,—

मासो रवेः स्यात् प्रतिराशिभोगात्

शुक्रादिदशान्तमितोऽथ चान्द्रः ।

त्रिंशद्दिनैरप्यथ सावनाख्यो

भाषा भवेद्भः परिवर्त्तनेन ॥

रत्नमासायाम्,—

दर्शावधिं चान्द्रसुग्रन्ति मासं .

शौरं तथा भास्करराशिभोगात् ।

चिंशद्दिनं सावनसंज्ञमास-

नाक्षत्रमिन्दोर्भगणधमाच्च ॥

सूर्यसिद्धान्ते,—

नाडीपश्चात् तु नाक्षत्रमहोरात्रं प्रचक्षते ।

तच्चिंशता भवेन्मासः सावनोऽर्कोदयैस्तथा ॥

ऐन्दवस्थितिभिस्तदत् संक्राम्या शौर उच्यते ।

तथा चिंशता अर्कोदयैः सावन इत्यर्थः । षष्टिदण्डमात्रेणैव नाक्षत्रं दिनं अर्कोदयस्तु राशिविशेषावस्थानवशेन यावन्ति पलानि दिनभोगः स्यात् तदधिकषष्टिदण्डैर्भवति ।

तच्च तत्रैव ।

ग्रहोदयप्राणहता खखाष्टैकोद्भूता १८०० गतिः ।

चक्रासवो २१६०० लब्धयुता आहोरात्रासवः क्रमात् ॥

इत्यनेनाहोरात्रमानं वक्ष्यते ततश्च सावनसंवत्सरेणैकदिनाधिकवत्सरो नाक्षत्रो भवतीत्येतयोर्भेदः । अथञ्च नाक्षत्रो मासो गणनोपयुक्त एव व्यवहारोपयुक्तस्तु विष्णुधर्मोत्तराष्टुत्तसंज्ञस्य भगणधमणात्मक एव स च प्रागेवोक्त इति । ऐन्दवस्थितिभिस्तददिति तदत् चिंशता तिथिभिस्तान्द्रो मास इत्यर्थः ।

अथ यद्यपि सामान्येन चिंशता तिथिभिरित्युक्तं तथापि शरीतत्रयसिद्धान्तवराहसंहिताविष्णुधर्मराजमार्तण्डादीनां पूर्वो-

पञ्चमस्यवर्षेकवाक्यतया शुक्रप्रतिपदादिभित्तिंशता तिथिभिरिति बोद्धव्यम् ।

अतएव तथैव सूर्यसिद्धान्ते चयोद्ग्राह्याये,—

चिंशता तिथिभिर्मासस्यान्तः पञ्चमसः स्मृतम् ।

इति पिञ्चाहोपसंहारात् तस्य च शुक्रकृष्णपञ्चमिद्यतत्वाद्देव-
देव विवृतम् ।

थथा मनुः,—

पित्र्ये राव्यहनी मासः प्रविभागस्तु पञ्चयोः ।

कर्कषेष्टासहः कृष्णः शुक्रः सप्तमस्य शर्भरी ॥ इति ।

चतुः—

एकाहेन तु षण्मासा यदा स्युरपि वा चिभिः ।

न्यूनाः संवत्सरस्यैव स्यातां षाण्मासिके तथा ॥

इति ह्यन्दोगपरिशिष्टवचने ।

सुख्यं आहुं मासि मासि अपर्याप्ताहृतं प्रति ।

इति मरीचिवचने ।

वृताहे प्रतिमासं कुर्यात् । इति विष्णुवचने च ।

मासपदं, तन्निंशत्तिथिप्रषयमात्रे साचणिकम् । अतएव धौर्ष-
मास्यन्तेऽपि सुतरानेव साचणिको मासशब्द इति ध्येयम् ॥

एवञ्च मासशब्दस्य नानार्थत्वे सति ।

रविषा सङ्घितो मासस्यान्तः स्यातो मस्तिष्चुषः । इति ।

आम्बिसे पितृकृत्ये च मासस्यान्तमसः स्मृतः । इति ।

जेष्वनरविषंक्रान्तिः शशिमामे भवति एष तथैषमित्यादौ

चान्नो मास इत्यादि सोपाधिप्रयोगः सङ्गच्छते । अन्यथा तद्वर्षकं
स्वादिति ।

एतेन सौरादिषु त्रिषु कृत्वा मासपदं चान्त्रे तु मासत्र-
सप्तस्थायमिति श्रुत्यप्या चिन्तयित्वा चिन्तयित्वा चिन्तयित्वा चिन्तयित्वा
तेऽपि निरस्वाः शरीताद्यनेकमुनिभिः सौरादिवचान्त्रेऽपि सङ्के-
ताभिधानात् अन्यथा तस्य वैफल्यप्रसङ्गात् अनेकमुनिवचनेषु
चान्नो मास इत्यत्र चान्त्रपदस्य पुनरुक्तवैफल्याच्च, मासपदादेव
तथा प्रतीतेः ।

एवञ्च मासस्य चतुर्विधत्वे षति द्वादशमासाः संवत्सरः
इति श्रुतेः ।

सौरैषाब्दस्य मानेन यदा भवति भार्गव ।

सावने च तदा माने दिनषट्कं प्रवर्द्धते ॥

सौरसंवत्सरस्यान्ते मानेन शश्विजेन तु ।

एकादशतिरिच्यन्ते दिनानि भृगुगण्डन ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरवचनाच्च सौरादिभिश्चतुर्विधैर्द्वादशभिर्मासै-
श्चतुर्विधः संवत्सर इति ।

न चाधिमासपाते षयोद्गभिश्चान्त्रमासैः संवत्सर इति
वाच्यम् ।

षष्ठा तु दिवसेर्मासः कथितो वादरायणैः ।

पूर्वमर्द्धं परित्यज्य उत्तरार्द्धं प्रगच्छते ॥

इति वचनेन मासद्वयस्यैकमासत्वाभिधानात् । अथवा धर्म-
कार्यापयुक्तेरेव द्वादशभिर्मासैश्चान्त्रसंवत्सरव्यवहारो न लक्षिकेनेति ।

वक्तु,—

मेषादयो द्वादशैते मासाः संवत्सरः स्यतः ।

इति सूर्यसिद्धान्तवचनं तत् सौरसंवत्सरस्य मेषादित्प्रदर्शन-
परम् ॥

इदानीं शैवादिपदवाच्यं निरूप्यते ।

अथ केचित् सौरे चान्द्रे च मास्यभयचैव प्रयोगभूयस्त्वदर्शनादु-
भयचैव शैवादिपदशक्तिरित्याहुः तन्न एकच लक्षणया सम्भवति
प्रयोगनिर्वाहे नानार्थताकल्पनमन्याय्यं शुक्लादिशब्दवत् गौरवात् ।
तथा शोक्तं कल्पनातो लक्षणैव श्रेयसीति, अगत्यैव हि नानार्थ-
ताङ्गीक्रियते यथाचादिषु मुख्यसम्बन्धाभावेन लक्षणानुपपत्त्या
विनिगमनाविरहेण च स्वीक्यतेति । न चात्रापि विनिगमनाविरह
इति वाच्यम् । चान्द्रमास्येव शैवादिपदानां सङ्केतदर्शनात् ।

यथा ब्रह्मगुप्तः,—

मेषगरविसंक्रान्तिः शशिमासे भवति यत्र तथैवम् ।

एवं वैशाखाद्या वृषादिसंक्रान्तियोगेन ॥

तथा च श्रुतिः,—

सा वैशाखस्यामावास्या या रोहिण्या सम्बध्यते इति ।

अथ चामावास्यान्तकाले सूर्याचन्द्रमसोः सहावस्थाननियमेन
वृषार्क एवामावास्यायां रोहिणीयोगसम्भवात् मेषार्क चासम्भवात्
अत्रापि ब्रह्मगुप्तलक्षणं कुरुक्षितम् ।

१ ख पुस्तके, मेषार्के चासम्भवादित्यंशो नास्ति ।

हारीतेनापि,—

इन्द्राग्नौ यच ह्ययेते मासादिः स प्रकीर्तितः ।

अग्नीषोमौ स्मृतौ मध्ये समाप्तौ पितृषोमकौ ॥

इत्यनेन सूर्यगतेर्मन्दत्वशीघ्रत्वाभ्यां तद्राग्नौ कदाचित्तिचि-
दयक्षाभात् आह्वसंग्रथे कदाचित्च तत्तिथ्यस्त्राभे आह्वसोपप्रसङ्गात्
सौरमासचिह्नं विहाय इन्द्राग्नौ यच ह्ययेते इत्यनेनोक्तचान्द्रमास-
स्यैव पौषमासादिशंशां विधाय इतरव्यावर्तनेन तेन मासादि-
मासचिह्नेन निर्विवादं सांवत्सरआह्वं इति वदता चान्द्रमास्येव
मासादिपदानां शक्तिरुक्ता ।

एवञ्च,—

मासादिषट्कमासेषु शार्ङ्गिणः शयनावधि ।

चूडाकर्षं प्रगंसन्ति सुनयो व्रतकर्षं च ॥

दौ दौ मासादिमासौ स्यादृतुसौरयनं चिभिः ।

इत्यादौ सौरमासे मासादिपदं मकरस्वरव्यारब्धसादृश्याद्गौषं
अग्निर्मानवक इतिवदिति ।

एतेन ब्रह्मपुराणादौ बहुप्रयोगदर्शनात् पौर्णमास्यन्तमासे
मासादिपदशक्तिर्दर्शान्ते लक्षणाऽस्त्वित्यपि गिरसां पूर्वोपन्यस्तमुति
हारीतब्रह्मगुप्तादौ दर्शान्त एव संज्ञेति तत्वात् अनुवादकशास्त्रतः
संज्ञेतशास्त्रस्य वक्षीयस्त्वाच्च पौर्णमास्यन्तचैषादेश्चैषपौर्णमास्यन्त-
चिंशत्तिचिप्रचयात्मकतया लक्ष्यस्यावश्यं वाच्यत्वेन दर्शान्तचैषा-
पेक्षत्वाच्च । एवञ्च दर्शान्ते मासि चैषादिप्रयोगे निर्णीते सति केचित्
नक्षत्रेण युक्तः कासः सास्त्रिन् पौर्णमासीति पाणिनिस्मरणत्

चिपानक्षत्रयुक्ता पौर्णमासी चैत्रौ चास्मिन् मासे इति व्युत्पत्त्या
पुनरक्षप्रत्ययेन वौगिकं चैत्रादिपदमाहुः, तत्र अक्षोराश्विपराश-
दशरात्रादिव्यपि चैत्रादिपदप्रसङ्गात् ।

मासे योगरूढमिति चेत् नक्षत्रयोगव्यभिचारेऽपि कार्त्तिक-
कादिपदप्रयोगात् ।

तथा ज्योतिषे,—

अन्योपान्यौ चिभौ ज्येथौ फाल्गुनश्च चिभो मतः ।

शेषा मासा द्विभा ज्येथाः कृत्तिकादिष्ववस्थया ॥

पौर्षमास्यां कृत्तिकादिक्रमेण द्विदिनक्षत्रयोगात् अन्योपा-
न्यक्षोराश्विनभाद्रयोः फाल्गुने च नक्षत्रययोगात् कार्त्तिकाद्यो
द्वादश मासा भवन्तीत्यर्थः ।

'पाषिणिना तु प्राथिकयोगमाश्रित्य यथाकथञ्चित् व्युत्पत्ति-
र्दंष्ट्रिति । न च कृत्तिकादिपदेन कृत्तिकारोहिण्योरन्यतर-
सुपक्षक्षते एवमन्येव्यपि मासेष्विति वाच्यं अन्योपान्यौ चिभौ
ज्येथाविति वचनस्यापि प्राथिकयोगमाश्रित्योक्तत्वाद्वापि व्यभि-
चारदर्शनात् ।

यथा ब्रह्मपुराणे,—

आग्नेयन्तु यदा षष्ठं कार्त्तिक्यां भवति कश्चित् ।

महती वा तिथिः प्रोक्ता खानदानेषु चोत्तमा ॥

यदा घाम्यन्तु भवति षष्ठं तस्यां तिथौ कश्चित् ।

तिथिः सापि महापुण्या सुनिभिः परिकीर्णिता ॥

प्राजापत्यं यदा च्चं तिथौ तस्यां नराधिप ।

या मन्धाकार्त्तिकी प्रोक्ता देवानामपि दुर्धमा ॥

आग्नेयं कृत्तिका, चाम्यं भरणी, प्राजापत्यं रोहिणीत्यर्थः । च च पौर्णमास्यां भरणीयोगेऽपि कार्तिकत्वं प्रत्युत भवन्मते चाग्निवत्-
मेव तस्येति । तुषार्कस्य षोडशदिनमारभ्य षष्टिविंशतिदिनाभ्यन्तरे
या पौर्णमासी तस्याश्च तुषार्कारब्धचान्द्रमासान्तर्गतत्वात् कार्तिकी-
त्वेनाव्यभिचरितायामवश्यमेव भरणीयोगः पौर्णमास्यन्तकाले सप्तम-
राशावर्काङ्गानां प्रथमसंख्यां चन्द्रावस्थाननियमात्, एवञ्च वृश्चि-
कार्कस्य दशमदिनादूर्ध्वं चतुर्दशदिनपर्यन्तं तुषार्कारब्धचान्द्र-
मासान्तर्गता या कार्तिकी पौर्णमासी तस्यामेव रोहिणीयोगो
नान्यत्र कार्तिक्यामिति । यदा तु वृश्चिकार्कस्य षोडशं दिनमारभ्य
षयोविंशतिदिनाभ्यन्तरे वर्त्तमानायां पौर्णमास्यां वृश्चिकारब्ध-
चान्द्रमासान्तर्गतत्वादायहायणीत्वेनाव्यभिचरितायां रोहिणीयोगो-
ऽवश्यमेव कदाचिन्मृगशिरायोगः पौर्णमास्यन्तकाले चन्द्रार्कयो-
रन्योऽन्येन सप्तमराशौ समांशावस्थाननियमात् । तदा च नक्षत्र-
व्यभिचारात् मार्गशीर्षस्यापि कार्तिकत्वं प्रसज्येत एवमन्येष्वपि
मासेषु नक्षत्रव्यभिचारः सुधीभिरुच्यते इति ।

अन्ये तु मीनस्वरविप्रारब्धशुक्लप्रतिपदादिदर्शान्तस्यान्तो मास-
स्यैव इत्यादिस्वरूपं वदन्ति । तदपि न चाह चयमासाध्याप्तेः ।

यथा ज्योतिषे,—

असंक्रान्तमासोऽधिमासः स्फुटं स्यात्

द्विसंक्रान्तमासः चयाख्यः कदाचित् ।
 चयः कार्त्तिकदिचित्थे नान्यदा स्यात्
 तदा वर्षमध्येऽधिमासद्वयञ्च ॥

तथा ज्योतिषे,—

यद्वर्षमध्येऽधिकमासयुग्मम्
 यत्कार्त्तिकादिचित्थे चयाख्यम् ।
 मासत्रयं त्याज्यमिदं प्रयत्ना
 द्विवाहयज्ञोत्सवमङ्गलेषु ॥

चयमासस्य द्विसंक्रान्तत्वे मध्ये मासैकस्योपप्रसङ्गः स्यात् ।

यथा शुक्लप्रतिपदि धनुःसञ्चारः अमावस्यायाञ्च मकरसञ्चारः
 तस्य च मासस्य वृश्चिकस्यरविप्रारब्धत्वेन १[मार्गश्रौर्षत्वात् तत्परस्य च
 मासस्य मकरस्यरविप्रारब्धत्वेन सुतरां] माघत्वात् धनुःस्यरविप्रार-
 ष्यमासाभावात् पौषस्योपः स्यात् । अस्त्वेवमिति चेत् तद्वर्षे
 तन्मासविहिततिथिकृत्यसांवत्सरिकश्राद्धादीनां सोपापन्तिः स्यात्
 ततश्च प्रतिवत्सरं कुर्यादिति विधिबाधः प्रसज्येत । १एतेन मेष-
 स्यरविप्रारब्धत्वाद्गो मासस्यैव इत्याद्यपि निरसं मेषमासस्य पूर्व-
 मासत्वप्रसङ्गः स्यादिति । अन्ये तु ब्रह्मगुप्तस्यस्यमेव साधु मन्यन्ते ।
 यदा च ब्रह्मगुप्तः,—

मेषगरद्विसंक्रान्तिः शशिमासे भवति यत्र तच्चैवम् । एवं
 वैशाखाद्या वृषाद्विसंक्रान्तियोगेन । तच्चैवमिति, चैव एव चैवं

१ ख पुस्तके, [] चिह्नितान्तो नास्ति ।

२ ग, एतेन च ।

स्वार्थेऽण् देवतादिशब्दवत् कश्चित् स्वार्थिकप्रत्ययाः क्षिप्रमतिवर्त्तन्ते
एतच्च लक्षणं लघुमात्रेऽपि वृत्तम्, उभयार्कसम्भारेणैकस्यापि
मासस्योभयसंज्ञासमावेशात् । किन्त्वप्यापि मलमासाव्याप्तिर्दोषः ।

रविणा लङ्घितो मासस्यान्त्रः ख्यातो मस्त्रिषुषः ।

इत्यादिवचनात् रविसंक्रान्तिरहितेष्वेव मलमासत्वात् ।

न चानामको मलमास इति वाच्यं न निर्विशेषं सामान्यमिति
न्यायेन चैषादिसंज्ञकातिरिक्तमासाभावात् ।

न च,— वत्सुरान्तर्गतः पापो यज्ञानां फलनाशकत् ।

नैश्वर्तेर्यातुधानैश्च समाक्रान्तो विनामकः ॥

इति वचनादिति वाच्यं एतस्यामूलत्वात् समूलत्वेऽपि चैषादि-
मासविशेषचिह्नितकार्याभावात् साक्षणिकं विनामकं विनामक-
पदमिति । विनामकैरिति काशमाधवीधे पाठः ।

अमावस्यामतिक्रम्य कुक्षीरं याति भास्करः ।

दिराषाढः स विश्वेभ्यो विष्णुः स्तपिति कर्षटे ॥

इत्यादिराजमार्त्तच्छादिवचने दिराषाढादिपदप्रयोगाच्च ।

न च दिराषाढादिप्रयोगो गौण इति वाच्यं युगपद्दृष्टि-
दयविरोधात् द्विवासम्भवाच्च मलमासमरणे तन्मासस्यानामकत्वेन
सांवत्सरिकश्राद्धे वपिष्ठीकरणे चानध्यवसायाच्च चैषादिविशेष-
चिह्नाभावादिति, नृताद्ये वपिष्ठीकरणविधानाच्च तत्तन्मासविशेष-
क्षितमिधिविशेषस्य नृताद्यशब्दवाच्यत्वात् अन्यथातिप्रसङ्गादिति ।

एकसंज्ञौ यदा मासौ स्थातां संवत्सरे कश्चित् ।

तथाद्ये पितृकार्याणि देवकार्याणि चोत्तरे ॥

इति राजमार्गखवचने एकसंज्ञत्वकथनाच्च तथापि पित्रकार्या-
हीति पित्रकार्यपदं अपिष्ठीकरणपरम् ।

अपिष्ठीकरणे चैव नाधिमासं विदुर्बुधाः ।

इति हारीतवचनात् ।

तथा,— रविषा षष्ठितो मासश्चान्त्रः ख्यातो मखिन्नुचः ।

तत्र अद्विहितं कर्म उत्तरे मासि कारयेत् ॥

इति भीमपराक्रमवचने तत्र मस्यमासे वैशाखादिपुरस्कारेषु
विहितं यत्कर्म तदुत्तरे प्रकृतवैशाखादौ मासि कुर्यादित्यभिधा-
नामखिन्नुचस्य वैशाखादिसंज्ञा स्फुटोक्त अन्यथा मस्यमासे कर्म-
विधानाभावात्तदसङ्गतं स्यात् ।

तथा षोडशे,—

पञ्चदशेऽपि संक्रान्तिर्धदि न स्यात् सिताशिते ।

तदा तन्मासविहितमुत्तरे मासि कारयेत् ॥ इति ।

तथा,— आद्यो मखिन्नुचो द्वयो द्वितीयः प्रकृतः सप्तः ।

इति हारीतवचने आद्यं द्वितीयमित्यपि मासयोरेकनामने
सत्येव सङ्गच्छते इति ।

वस्तुतस्तु,—

या वैशाखस्यामावास्या या रोहिण्या सम्बधते ।

इति श्रुत्यनुसारात् सप्तदशान्तरमुच्यते ।

मेघमतरविषद्याररहितससंक्रान्तमासादितरो मीनक्षरविसं-
घौगी श्रग्निमासस्यैव इत्यादि । मीनक्षरविसंयोगी श्रग्निमासस्यैव
इत्युक्ते षाड्गुनेऽतिव्याप्तिवारणाय मेघमतरविषद्याररहितससंक्रा-

नमासादितर इत्युक्तं काश्यागुणस्तु मेघनतरविषञ्चाररहितसंक्रा-
नमासादितरो न भवत्येवेति । ६ संक्रान्तपदन्तु मक्षमासाव्याप्ति-
वारणायेति । सर्व्वेव मक्षमासेषु सर्व्वमाससप्तत्यातिथ्याप्तिवारणाथ
मीनश्चरविषंयोगीत्यादिपदम् ।

न च प्रतिपत्प्रथमसप्तमे उत्तोरराशिसंयोगरूपे रविषञ्चारे सति
पूर्व्वमासो मक्षमास एव उत्तरमासस्य प्रकृतमासमाप्तकामकता-
ऽवशं वाच्या तत्र पूर्व्वराशिश्चरविषंयोगाभावात्तत्रव्याप्तिरिति
वाच्यम् । सर्व्वमस्यस्य महत्त्वादेकदेशेनोत्तरराशिसंयोगे सत्यपि
परभागेण पूर्व्वराशिसंयोगसत्त्वात्तत्रव्याप्तिः ।

एवञ्च वृषगतरविषञ्चाररहितसंक्रान्तमासादितरो मेघस-
रविषंयोगी मासो वैशाख म्दत्यादिसप्तसप्तमितरेषु मासेषूच्यम् ।
एतेन एकस्यापि सप्तमासस्योभयार्कसञ्चारेणोभयसप्तसप्तव्याप्त्या
उभयमासत्वं सङ्गतमिति । ७

न च सप्तमासमरणे तत्रोभयस्योभयसंज्ञकत्वात् सांस्वरिकआ-
ङ्गानध्यवसाय इति वाच्यम् । ८

तिथ्यर्द्धे प्रथमे पूर्वे द्वितीयार्द्धे तदुत्तरः ।

मासाविति बुधेश्चिन्तं तौ सप्तमासस्य मध्यगौ ॥

इति व्यासवचनात् तिथेः पूर्वार्द्धे मरणे पूर्व्वमासौघतिधि-
र्षाङ्गः परार्द्धमरणे तु परमासौघतिधिरिति व्यवस्था न चेतदना-
करमिति शङ्का काश्यामाधर्मीयादिषु पाश्चात्यस्मृतिसु स्थिति-

मादिति । एवञ्च चैत्रादिपदाणां निर्योते चैत्रपौर्णमास्य-
भिन्नभिदिप्रसयो गौणत्वेन इत्यादिशब्दं श्रेयम् ।

न च मीनस्वरविप्रारम्भकप्रतिपदादिपौर्णमास्यमासेन इति
वाच्यम् । कुम्भस्वरविप्रारम्भकप्रतिपदादावव्याप्तेः ।

न च मीनस्वरविप्रारम्भकप्रतिपदादावव्याप्तेः इति
इत्यादिशब्दं वाच्यम् । अथमासाव्याप्तेः ।

एवं चैत्रादिपदानां चान्द्रे शक्तिः सौरे प्रयोगभूयस्त्व-
दर्शनाभिरुद्धशक्या ततश्च प्रमाणासङ्गावे सौर एव चैत्रादिः
प्रमाणाभावे तु मुख्यचान्द्रे एव अथ तु गौणचान्द्रे प्रकरणादिकं
प्रमाणासङ्गि तत्र गौणमेव चैत्रादिपदमित्याद्यपि श्रेयम् ।
महाभाष्यविवेकानु शक्तिः कौमुद्यां द्रष्टव्यं विस्तरभयात्केन
प्रसृतम् ।

अथ पक्षपदादीं निरूप्यते ।

अथ वेदिदत्ततरवचनदर्शनाच्चान्द्रमासाद्धे पक्षपदशक्तिमाहः ।

अथा वाङ्पुराणे,—

शुक्लपक्षस्य पूर्वार्धे आहुः कुर्याद्विषयः ।

कृष्णपक्षापराधे तु रोचिषन्तु न सङ्घयेत् ॥

मनुः,—

अथा चैत्रापरः पक्षः पूर्वपक्षाद्विप्रियते ।

तथा आहुस्य पूर्वार्धादपराधो विप्रियते ॥

महापुराणे,—

अथयुक्कृष्णपक्षे तु आहुः कुर्याद्दिने दिने ।

कात्यायनः,—

शास्त्रेनाप्यपरपञ्चं नातिक्रमेदिति ।

तन्मन्त्रं चावनेषु पञ्चदशहोराषेषु प्रचपदस्य सङ्केतितत्वात् ।

यथा विष्णुपुराणे,—

त्रिंशन्मुहूर्तैः कथितमहोराचस्य यन्मया ।

तानि पञ्चदश ब्रह्मण् पञ्च इत्यभिधीयते ॥

तथाचामरकोषे,—

ते तु त्रिंशदहोराचः पञ्चस्ये दशपञ्च च ।

नचोभयत्र शक्तिर्गौरवात् निरूढलक्षणाया प्रतिपदादिपञ्चदश-
तिथिप्रचये प्रयोगिनां समर्थितत्वात् । न च वैपरीत्याग्रहा
सङ्केतपाश्चकशास्त्राभावात्, अनुवादकशास्त्रतः शक्तिपाश्चकशास्त्रस्य
वसीयत्वाच्च ।

पञ्चौ पूर्वापरौ शुक्लकृष्णौ मासस्तु तावुभौ ।

इत्यमरकोषे शुक्लकृष्णयोर्विधेयत्वेन पञ्चपदशानुवादकत्वाच्च
न च प्रयोगभूयस्त्वदर्शनाग्रहा निरूढलक्षणायाः शक्तितुल्यात्वात्
शौरे मासे चैवादिशब्दवत्, किन्तु शुक्लकृष्णपदयोः प्रतिपदादि-
पञ्चदशतिथिप्रचये शक्तिरिति ।

अथ अतुनिरूपणम् ।

सूर्यचिह्नान्ते,—

भागोर्मकरसंक्रान्तेः षण्मासास्तत्तराचसम् ।

कर्कादिस्तु तथैव स्यात् षण्मासा दक्षिणायनम् ॥

द्विराग्निमाणा अतवस्ते चापि त्रिजिरादयः ।

सूर्यभुक्तराग्निद्वयमानेन माषादि षतवो भवन्ति ते च षतवः
 त्रिगिरादयः त्रिगिरवसन्तपीशवर्षाग्ररद्वेमन्ताः उत्तरायणे षतुष्यं
 दक्षिणाद्यने षतुष्यमित्यर्थः । तेन मकरादिराग्नीनां भागोर्दिदि-
 राग्निभोगकाश्च षतुरिति षतुष्यणम् ।

तथाच रत्नमासायाम्,—

मृगादिराग्निद्वयभानुभोगात्

षडर्त्तवः स्युः त्रिगिरो वसन्तः ।

पीशस्य वर्षस्य ग्ररस्य तद-

द्वेमन्तमामा कथितस्य षष्ठः ॥

तथाच विष्णुपुराणे,—

द्वौ माषावर्कजादृतुः इत्यनेन शौरमानेनेव माषद्वये षतुपदस-
 ह्येत उक्तः । तथाच शक्तिपाहकशास्त्रेऽमरकोषे द्वौ द्वौ माषादि-
 मासौ स्यादृतुशेरयनं चिभिरिति अत्र तैरयनं चिभिरित्यनेन
 शौरमाषेनेव षतुपदशक्तिर्दृशिता ।

तथाच श्रुतिः,—

तपस्यपक्षौ त्रैगिरादृतुः । मधुस्य माधवस्य वार्षान्तकादृतुः ।

शुक्रस्य शुचिस्य पैशादृतुः^१ । अथैतदुदगयनं देवानां दिनम् ।

ममस्य नभस्यस्य वार्षिकादृतुः । इषस्योर्वस्य शारदादृतुः ।

सहस्य सहस्यस्य हेमन्तिकादृतुः ।

अथैतद्दक्षिणायनं देवानां राधिरिति ।

१ ख, ग पुस्तके, त्रैगिरिकादृतुः ।

अथ हि उत्तरायणदक्षिणायनोपसंहारात् अथनक्ष च सौर-
नियतत्वात् अथनया तपस्तपस्यादिपदानां सौरपरत्वात् अथ्यापि
सौरैरेव मासेन अतुपदग्रन्थिः सप्तसिता । तेन तपस्तपस्यादि-
पदानां मुख्यवाङ्मनासद्वये केषाञ्चिदुत्पद-
वाच्यताभ्रमो हेय एव ।

अतएव आङ्गविवेके ।

आम्ययुष्याञ्च कृष्णायां षडोदशां मघासु च ।

प्रावृद्धतौ यमः प्रेतान् पितृन्साथ यमाह्वयात् ॥

इति वचनव्याख्यानावसरे प्रावृद्धतुरच अतुः संवत्सर इति
मतेन व्याख्यातम् । अन्यथा मघाचयोदशा मुख्यवाङ्मनाद्रीषलेन
सुतरां प्रावृद्धतुगोचरत्वादन्यथा व्याख्यानमसङ्गतं स्यात् ।

यच्च,—

मुख्यं आङ्गं मासि मासि अपर्याप्तावृत्तं प्रति ।

इति मरौषिवचने चान्द्रेण अतुग्रन्थप्रयोगः, स च गौण एवा-
वश्यं वाच्यः तस्य शिशिरादिशब्दवाच्यत्वाभावात् न निर्विशेषं
सामान्यमिति न्यायेन शिशिरादिषडितिरिक्तत्वभावाच्च ।

यच्च,—

विशेषतश्च कार्त्तिक्यां दिनेभ्यः संप्रथच्छति ।

शरद्वपाये रत्नानि पौर्णमास्यामिति स्थितिः ॥

इत्यादिविष्णुपुराणवचने पौर्णमास्यन्तगौणचान्द्रेण अतुसमा-
शिरवगम्यते । तत् पौर्णमास्यन्तमासद्वये शरदादिपदस्य भाक्तत्वात्,
न च वैपरीत्याग्रहा सङ्केतयाचकग्रास्ताभावात् । अनुवादकग्रास्ततः

प्रक्रियाहकशास्त्राणां वक्षीयस्वाद्य मुतेरपि स्मृतेर्दुवसत्वाच्चेति
प्रकृतमनुसरामः ।

अथ वैशाखकृत्यम् ।

भविष्ये,— तुषामकरमेलेषु प्रातः स्नानं विशेषतः ।

इविष्यं ब्रह्मचर्यंश्च महापातकनाशनम् ॥

तुषादिराम्युत्सेहेन विधानात् शौरमास एव प्रातःस्नानादिकृत्यं
ब्रह्मचर्यं स्त्रीपरित्यागः, एषां चथानां मिश्रितानामेवैतत्फलं न
प्रत्येकस्य । तथाच कर्मविपाने वैशाखमाहात्म्ये ।

उपस्युषधि वैशाखे ब्रह्मचर्यं व्यवस्थितः ।

राजन् मेघगते भानौ यस्मिन् कस्मिन् जलाशये ॥

यताहारः स्थितः स्नाहि सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

ब्रह्मचर्यैकभक्तेन मेघभानावुपस्थिते ॥

स्नाहि क्रूपोदकेनापि राजन् पापभयार्हितः ।

तथैव गङ्गास्थाने फलविशेषमाह ।

अङ्गिरा उवाच,—

गवामर्हप्रसृतानां लक्षं दत्त्वा तु यत् फलम् ।

तत्फलं प्राप्स्यते स्नात्वा राजन् मेघे च जाऽऽवौम् ॥

तथा तथैव ब्राह्मणप्रेतसम्वादे ।

मेघभानौ च गङ्गार्थां कामतो वाऽप्यकामतः ।

मज्जन् मज्जति कापि नरः संसारसागरम् ॥

सखे स्नातोऽधि तस्यां त्वं तस्यैकाहस्य मे फलम् ।

देहि त्यक्त्वा इमं देहं प्राप्नोमि परमाङ्गतिम् ॥

क्वापि कदापीत्यर्थः । अथ कामतो वाऽप्यकाञ्चन इत्यभिधानात्
हृदियं ब्रह्मपत्नीं विनापि गङ्गाज्ञातः, खानमाचक्षुष्य फलमिति
दर्शितम् । वैशाखे केवलैकभक्तेन यत्फलं तदाह स्कन्दपुराणे,—

वैशाखं चः क्षिपेन्नाचमेकभक्तेन वै नरः ।

अथाति श्रेष्ठतां लोके पूजितो धनवानपि ॥

एतदपि सौरस्त्यम् ।

मसूरं गिन्वपचाभ्यां योऽस्ति मेघगते रवौ ।

मेघस्य च विधौ तस्य नास्तेव विषजं भयम् ॥

मेघरवौ मेघस्य चन्द्रे चतुर्दशमावध्या प्रतिपदा भवेत् ।

मत्स्यपुराणे,—

वैशाखे पुष्पलवणं वर्ज्जयित्वा तु गोप्रदः ।

भूत्वा विष्णुपदं कल्पं खिला राजा भवेदिह ॥

एतदपि सौरवैशाख एव पुष्पलवणमिति द्वादशमासात् समु-
दितवर्ज्जमस्य फलं, मासान्ते गोप्रदानं, विष्णुपदं विष्णुपुरम् ।

भविष्ये,— गन्धस्य मास्त्रानि तथा वैशाखे सुरभीषि च ।

देयानि द्विजसुख्येभ्यो मधुसूदनतुष्टये ॥

विष्णुधर्म,—

तोयपानप्रदानेन वैशाखे सुखमश्नुते ।

स्नातपत्रप्रदानाच्च स्वर्गलोके महीयते ॥

एतदपि सौरवैशाख एव ।

भारते,—

मीनकर्कटयोर्मध्ये गाढं तपति भासुमान् ।

स्वर्षभारधमं तोयं पक्षमेकं बुधिष्ठिर ॥

प्रपाः कार्याः प्रयत्नेन सर्वसोकहिताय वै ।

विष्णुपुराणे,—

कृत्तिकाप्रयत्ने भागे यदा भातुस्तथा श्रुतौ ।

विशाखायास्तुर्थांशे सुने तिष्ठत्यसंग्रथम् ॥

तदैव विषुवाख्योऽयं काशः पुण्योऽभिधीयते ।

दर्शनदानस्तु विषुवे कृतकृत्योऽभिजायते ॥

शौरवैशाखश्रेष्ठदिनचये रविः कृत्तिकाप्रयत्नपादे तिष्ठति तन्मध्ये
विशाखाश्रेष्ठपादे यदा चन्द्रावस्थानं तदा कृत्तिकाप्रतिपदेवेति नियमः
तदा विषुवाख्यो योगविशेषः कृतकृत्यता चाक्षयप्रसङ्गाभात् अक्षय-
मस्तु कस्यान्तस्त्रायिलम् ।

ज्योतिषे,—

पञ्चाननखौ गुरुभूमिपुत्रौ

नेवे रविः स्वाद्यदि शुक्लपक्षे ।

मासाभिधाना करभेष्ट युक्ता

तिथि र्थतीपात इतीह योगः ॥

अस्मिन् गोभूमिहिरण्यवस्त-

दानेन पापं परिहाय सर्वम् ।

सुरलमिन्द्रलमिन्नाधिपत्यं

समेत् पुमान् दानवग्रान्तदैव ॥

पञ्चाननः सिंहः मासाभिधाना द्वादशीतिथिः । करभं चन्द्रा-
नखं रक्षा पृथिवी ।

भविष्ये,—

वैशाखं धौ षटं पूर्णं सभोष्यं वै दिवस्यने ।

ददात्यशुक्ला राजेन्द्र स याति परमां गतिम् ॥

वैशाखं व्याप्य अत्यन्तसंयोगे द्वितीया प्रत्यहमित्यर्थः । पूर्णं
श्रीतलजलपूर्णं एतच्च विषुवसंक्रान्तिमारभ्य परसंक्रान्तिपर्यन्तं
प्रत्यहं कार्थ्यमिति प्राञ्चः । आचारोऽपि तथाविध एव ।

एवञ्च फलस्य माससाध्यत्वेन कर्मैक्याद्विषुवसंक्रान्तावेकत्र संकल्प्यं
कृत्वा,—

ॐ एष धर्मषटो दत्तो ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः ।

अस्य प्रदानात् सफला मम सन्तु मनोरथाः ॥

इति भविष्यपुराणोक्तमन्त्रेण प्रत्यहं सभोष्यं जलपूर्णं षटं
ब्राह्मणाय भोजनात् प्राक् दद्यात् । मासान्ते दक्षिणा देया । संकल्प-
स्त्वैवम् ।

अथासुके माससुके पक्षेऽसुकतिथौ रवेर्महाविषुवसंक्रान्ता-
वारम्भापरसंक्रान्तिं यावत् प्रत्यहमसुकगोचोऽसुकग्रन्थाहं परम-
गतिप्राप्तिकामः सभोष्यं श्रीतलजलपूर्णं षटं यथागोचनाद्ये
ब्राह्मणाय दास्ये इति ।

वैशाखे शुक्लपक्षे यवभ्रातृभावश्चक्रं त्रीदिव्यवपाकौ चेति
नित्यप्रकरणे विष्णुपुराणवचनात् । तत्र “शरद्वसन्तयोः केचिन्नवयत्रं
प्रचक्षते” इति परिशिष्टवचनात् वसन्तनियमः ।

तत्रापि,—

.. पौषे वैषे कृष्णपक्षे नवाक्षं नाचरेदुधः ।

पितरक्षत्रं गृह्णन्ति दाता च नरकं व्रजेत् ॥

इति महार्षवप्रकाशखिखितविष्णुधर्मवचनानात् वैशाखस्तु चौर
एव वसन्ते विधानात् अतोश्च तेष्वेव मासदद्यात्प्रकल्पमिति प्रागे-
वोक्तम् । तथापि गन्दादिषु निषेधो यथा ज्योतिषे,—

गन्दाद्यां भार्गवदिने चयोदस्यां चिञ्जाम्नि ।

अथ आह्नं न कुर्वीत पुत्रदारधनक्षयात् ॥

तिस्रसु जन्मतारास्त्रित्यर्थः ।

महाभारते,—

न प्रौष्ठपदयोः कार्यं तथाग्नेये च भारत ।

प्रौष्ठपदा भाद्रपदादयं आग्नेयं कृत्तिका ।

ज्योतिषे,—

नक्षत्राणि तथैवाथ द्वादशोपाणि वर्जयेत् ।

तथा,—

अश्लेषाद्वा तथा ज्येष्ठा मूला च द्वादशः स्मृतः ।

पूर्वाणि चौलि भरणी मघा चोपगणो भवेत् ॥

अथ त्रेषित्,—

मेवादी शक्रवो देवा वारिपूर्णा च गर्मरी ।

तथा,—

शक्रन् शर्करया मित्रान् दद्यात् सजस्रगर्मरीन् ॥

इत्यादिवचनदर्शनात् विभुसंक्रान्तानामेव अथपाकआह्नमित्याहुः
तदह्नं अथशक्रुषु प्रमाणाभावात् दद्यादिति दानविधानात् आह्ने
प्रमाणाभावाच्च पुरावचनशक्रुदानेनापि वचनोपपत्तेश्च । किन्तु

विषुवसंक्रान्तिः पूर्वोक्तनिषेधाविषयः स्यात् तदा तथापि चव-
पाकश्राद्धं निर्विवादमेव ।

यत्,— निरग्रं दिवसं विष्टिं व्यतीपातश्च वैधृतिम् ।

केन्द्रस्यापि शुभैः शून्यं पापाहमपि वर्जयेत् ॥

इति वचनात् संक्रान्तौ श्राद्धनिषेध इत्याधुनिकैरुक्तं तदप्यश्राद्धं
विवाहादीनि मङ्गलकर्मांशेष्वप्यस्य निषेधस्य विषयाः न तु श्राद्ध-
दानादि, मङ्गलकर्मांप्रकृत्याभिधानात् । अन्यथा पापाहविष्टिव्यती-
पातादौ युगाद्यादिषु दानश्राद्धादिनिषेधप्रसङ्गः । प्रत्युत संक्रान्त्या-
दिषु श्राद्धदानादीनां महाफलं श्रूयते ।

यथा देवीपुराणे,—

संक्रान्तां यानि दत्तानि ह्यथकथानि मानवेः ।

तानि तस्य ददात्यर्कः सप्तजन्म पुनः पुनः ॥

विषुवेषु च यज्जप्तं दत्तं भवति चाक्षयम् ।

तथा,—

श्रतमिन्दुचये दानं सहस्रान्तु दिनचये ।

विषुवे श्रतसाहस्रमाकामावैश्वज्जन्मकम् ॥

वैधृतिव्यतीपातावधिष्ठत्य सूर्यचिह्नान्ते,—

स्थानं दानं जपः श्राद्धमपानमगुणं भवेत् ।

किञ्च केन्द्रस्यापि शुभैः शून्यमित्यसुरोधात् शुभस्य एव

नवाक्षश्राद्धप्रसङ्गेः पूर्वोक्तवर्जनप्रसङ्गः ।

न च यवाक्षभक्ष्यार्थं श्राद्धमिति वाच्यं श्राद्धस्य नित्यत्वात् ।

न तावाक्षौ महाराज विना श्राद्धं कश्चन ।

इति आहुं विनैव यवानामभक्ष्यान्नाभिधानात् तदन्यदिनेऽपि
भक्ष्यचिद्वेद्येत्वं वज्जना । अथ यद्यद्यत्ततीया प्रागुक्तनिषेधा-
विषयस्तदा तस्यां यवानां प्राग्द्वयं वक्ष्यमाणत्वात् तथैव यवआहुं
कार्यम् ।

तथा ब्रह्मपुराणे,—

वैशाखे शुक्लपक्षे तु तृतीयायां जनार्दन ।
यवानुत्पादयामास युगञ्चारम्भवान् कृतम् ।
ब्रह्मसौकान्निपयर्गां पृथिव्यामवतारयत् ॥
तस्यां कार्य्यां यवैर्हीमो यवैर्विष्णुं समर्चयेत् ।
अद्भुता क्रियते तत्र तदानन्थाय कल्प्यते ॥
दिन्धोस्त्रीरे विशेषेण सर्वमद्यमुच्यते ॥

होमस्वार्थं विष्णुसुहृद्यैव अर्चासाहचर्यात् । दिन्धोः समुद्रस्य ।
अथ आहुमद्यनिमित्तं पृथगिति कश्चित् तन्मन्त्रं आहुभेदे विधि-
गौरवापत्तेः प्राप्तआहुस्यैव गुणकत्वविधित्वं न्याय्यं प्राप्तिस्तु यवपाक-
निमित्तेन युगादित्वेन चेति ।

यथा ब्रह्मपुराणे,—

युगाद्येषु युगान्तेषु आहुमद्यमुच्यते ।
विष्णुपुराणे,—

वैशाखमासस्य तु या तृतीया
नवम्यसौ कार्त्तिकशुक्लपक्षे ।
नभस्वमासस्य तमिस्रपक्षे
षडोदग्नी पञ्चदग्नी च मासे ॥

एता युगाद्याः कचिताः पुराणै-

रगन्तपुण्यास्त्रिधयश्चतस्रः ।

पानीयमप्यथ तिस्रैर्विमिश्रं

दद्यात् पितृभ्यः प्रथतो मनुष्यः ॥

आहुं कृतं तेन समाः सप्तसं

रहस्यमेतत् पितरो वदन्ति ॥

अथ पञ्चदशीसामान्यश्रुतेर्विशेषाकाङ्क्षायां तमिस्रपद्यानुषङ्गस्यौ-
चित्यान्माघे पञ्चदशी अभावस्या न तु पौर्णमासी अन्यथा चकार-
वैयर्थ्यात् ।

न च,—

वैशाखशुक्लपक्षे तु तृतीयायां कृतं युगम् ।

कार्तिके शुक्लपक्षे तु चेता च नवमेऽहनि ॥

तथा भाद्रपदे कृष्णे चयोदश्याश्च द्वापरम् ।

माघे तु पौर्णमास्यान्तु घोरं कक्षियुगं स्मृतम् ॥

इति ब्रह्मपुराणे विरोधान्न तमिस्रपक्ष' इति वाच्यम् । अग्नि-
पुराणादिवचनैकवाक्यतया अनुषङ्गस्यैव न्याय्यत्वात् ।

षष्ठाग्निपुराणे,—

नवम्यां शुक्लपक्षस्य कार्तिके निरगात् कृतम् ।

चेता चित्ततृतीयायां वैशाखे द्वापरं युगम् ॥

दर्शं तु माघमासस्य चयोदश्यां नभस्यके ।

कृष्णे कश्चिद्विद्यमानाय श्लेषा मन्वन्तरादयः ॥

मिरगात् निःश्लेषेण प्राप्तमित्यर्थः ।

तथा वायुपुराणे,—

दर्शे तु माघमासस्य प्रवृत्तं द्वापरं युगम् ।

कश्चिः कृष्णचयोदर्यां नभस्ये मासि निर्गतः ॥

तथा ब्राह्मे,—

चयोदर्यां भाद्रपदे मासे चन्द्रचयेऽहनीति पूर्वमुक्तमेव ।

विष्णुधर्मोत्तरे,—

हे शुक्ले हे तथा कृष्णे युगाद्ये परिकीर्त्तिते ।

शुक्ले पूर्वार्द्धिके श्लेषे कृष्णे चैवापराद्धिके ॥

ब्रह्मपुराणवचनम् । पाश्चात्याः मासे च पञ्चदश्यान्विति पठन्ति ।

अग्रे तु कल्पभेदेन व्यवस्थामाहुः । तन्मतेऽपि विष्णुपुराणे चकारण वैद्यर्ष्यभिधाऽनुवङ्गस्यैवावश्यकत्वात् वराहकल्पवृत्तान्तमधिकृत्य पराशर इत्यग्निपुराणात् विष्णुपुराणौथकल्पस्यैव^१ अस्मिन् वराहकल्पेऽनुष्ठानस्य न्याय्यत्वात् अनेकमुनिसम्मतत्वाच्चाभावस्यैव युक्तेति । अतएव माघभाद्रमासौ पौर्णमास्यन्तावेव सर्वत्र तु तथैव तिथिक्रत्याभिधानात् । युगाद्याम्नाह्नुत्पिच्छरहितमेव कार्यमिति संक्रान्तिप्रकरणे प्रागुक्तमस्ति ।

अथ यदि तदहरेव यवपाकनिमित्तं आहुं क्रियते तदा तस्य युगाद्याम्नाह्नुस्य च न तन्मेनानुष्ठानं सपिच्छापिच्छयोर्वैषम्यात् किन्तु नित्येन साप्तेन यवमाह्नेन हीनाङ्गं युगाद्याम्नाह्नमनुषङ्गेन

१ अ, पक्षस्यैव अस्मिन् वर्तमाने वराहकल्पे ।

गतार्थं प्रतिग्रथफलाधिक्यमित्तु घृथमपीच्छन्तः क्रियन्ते । तपोभयदिने
पूर्वाह्णे द्वितीयाह्णाभे ।

युगाद्या वर्षद्विच सप्तमी पार्वतीप्रिया ।

रवेरुदयमीचन्ते न तत्र तिथियुग्मता ॥

इति देवीपुराणात् परदिने उदयगामिन्यामेव युगाद्याविहितं
ज्ञानादिदेवकृत्यं जन्मतिथौ वर्षद्विचिविहितमाचवत्, अक्षयद्वितीया-
विहितन्तु ब्रह्ममाणविष्णुपूजावारिदानादि युग्मादरात् कार्यं युगा-
द्यालेनाविधानात् ।

आहुन्तु यस्मिन् दिने पूर्वाह्णे आहुयोग्यद्वितीया लभ्यते तत्रैव
निर्विवादम् ।

शुक्लपक्षस्य पूर्वाह्णे आहुं कुर्याद्विचक्षणः ।

कृष्णपक्षापराह्णे तु रौहिणन्तु न कर्तव्यम् ॥

इति वायुपुराणवचनात् उभयदिने पूर्वाह्णे आहुयोग्यकालज्ञानाभे
परदिने एवोदयगामिन्यां शुक्लपक्षे तिथिर्याद्या यस्यामभ्युदितो
रविरिति वचनात् ।

विष्णुः,—वैशाखे शुक्लद्वितीयायामुपोषितोऽचनैर्वासुदेवमभ्यर्च्य तानेव
हुत्वा दत्त्वा च सर्वपापेभ्यः पूतो भवति । यच्च तस्मिन्नहनि
प्रयच्छति तदच्यमनाप्नोति ।

उपोषितो द्वितीयायामित्यर्थात् अचतैर्यवैः ।

अचतास्तु यवाः प्रोक्ता बृष्टा धाना भवन्ति ते ।

बृष्टास्तु त्रीहयो जाम्बासूर्षितास्तौ च प्रोक्तवः ॥

इत्यभिधानकोशात् ।

दुर्गा प्रकृत्य देवीपुराणे,—

द्वतीयायान्तु वैशाखे रोहिष्ये प्रपूज्य च ।

उदकुम्भप्रदानेन ब्रह्मलोके महीयते ॥

तेन रोहिषीयुक्तायामच्यद्वतीयायां दुर्गापूजापूर्वककुम्भदानस्य
ब्रह्मलोकमहितत्वं फलमित्यर्थः ।

तथा,—

इत्येषा कथिता राजन् द्वतीया तिथिरुत्तमा ।

यामुपोष्य नरो भक्त्वा वृद्धिबद्धां त्रियं लभेत् ॥

विष्णुधर्म,—

भक्ष्यभोष्यसमायुक्तां बर्द्धनीं चः प्रयच्छति ।

द्वतीयायान्तु वैशाखे ब्रह्मलोके महीयते ॥

बर्द्धनी घटीत्यर्थाप्ससपूर्णा । भक्ष्यं मोदकादि भोष्यं शक्नुकादि ।

भविष्ये,—

वारिदानं प्रशस्तं स्थान्मोदकानाञ्च वै भवेत् ।

वैशाखे मासि राजेन्द्र द्वतीयां चन्दनस्य च ॥

वारिणा तुष्यते देवी मोदकैर्भव एव च ।

दानान्तु चन्दनस्येह कञ्चजो नाच संग्रहः ॥

यत्किञ्चिद्दीयते दानं स्वल्पं वा यदि वा वञ्च ।

तत्सर्वमक्षयं यस्मान्नेनासावक्षया स्मृता ॥

द्वतीयामिति काशकर्म, चन्दनस्य दानं प्रशस्तमित्यनुवङ्गः ।

कञ्चजो ब्रह्मा । एतेषु विष्णुभविष्यादिवचनेषु कृतकर्षणामच्यतेन

द्वतीयामाचक्षाद्यश्रुतेर्नक्षत्रविशेषयोगः प्राशस्त्यार्थ एव ।

यथा,—

वैशाखे मासि राजेन्द्र शुक्लपक्षे द्वितीया ।
अथवा सा तिथिः प्रोक्ता कृत्तिकारोहिणीयुता ॥

वमः,—

वैशाखे शुक्लपक्षे तु द्वितीयायां तिथौ सकृत् ।
गङ्गातोये नरः स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

नरसिंहपुराणे,—

तथाप्यथद्वितीयायां त्रिंशत् माध्यापयेद् भुवम् ।
माघमासे तु सप्तम्यां रथ्याथाञ्च विवर्जयेत् ॥
अध्यापनं तथा त्यक्तः? स्नानकाले च वर्जयेत् ॥

ब्रह्मपुराणे,—

वैशाखे शुक्लसप्तम्यां जाम्बवी जम्बुना पुरा ।
क्रोधात् पीता पुनः त्यक्ता कर्षरन्नात्तु दक्षिणात् ।
तस्मान्तां पूजयेत्तत्र सर्वकामफलेच्छया ॥

नारदीये,—

वैशाखे शुक्लपक्षे तु द्वादशी वैष्णवी तिथिः ।
तस्यां ग्रीतस्ततोयेन स्नापयेत् केवलं शुचिः ॥

इयमेव पिपीतकद्वादशी ।

अथ तिथिद्वये युग्मादरात् पूर्वदिन एवैतत् व्रतं कार्थ्यं एत-
द्वोपवासमन्तरेणापि कार्थ्यम् अन्यथा द्वादशीपक्षे व्रतस्त्रयोपापत्तेः,
उपवासे तु फलान्तिग्रहः ।

अथ पिपीतकौव्रतविधिः ।

श्रातः शुचिराशान्तो निवर्त्तितमित्युक्तयः स्नात्वा वाप्य सङ्कल्पं
कुर्व्यात् । ॐ अद्येत्यादि असुकगोभोऽसुकशर्मा चुत्पियासाक्षकचम-
सोकगतिपरित्यागपूर्वकविष्णुलोकप्राप्तिकामः श्रीविष्णुपूजापूर्वकप्र-
त्यङ्घयाक्रमसवषसर्करदधिभोदकतण्डुलसमेतवस्त्राच्छादितमा-
श्रासकृतसुवासितश्रीतलजसूपुरितब्राह्मणसम्यद्दानकचतुरष्टदादशषो-
डशकुम्भदानात्मकचतुर्वर्षसाध्यपिपीतकद्वादशीव्रतमहं करिष्ये । गन्ध-
पुष्पाभ्यां करौ सञ्चार्य्य अस्त्राय फड़िति तास्यचयदिग्बन्धनञ्च कृत्वा
भूतशुद्धिप्राप्त्यायाममाहकान्यासान् विधाय कराङ्गन्यासौ कुर्व्यात् ।

ॐ अङ्गुष्ठाभ्यां नमः नमस्तर्जनीभ्यां स्नात्वा भगवते मध्यमाभ्यां
वषट् वासुदेवाय अनामिकाभ्यां ॐ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
कनिष्ठाभ्यां फट् । ॐ हृदयाय नमः, नमः शिरसे स्नात्वा, भगवते
शिखायै वषट्, वासुदेवाय कवचाय ॐ ॐ नमो भगवते वासु-
देवाय अस्त्राय फड़िति तास्यचयं दिग्बन्धनञ्च कृत्वा भगवन्तं
चिन्तयेत् ।

विष्णुं शारदशङ्खकोटिसदृशं शङ्खं रथाङ्गं गदा
मञ्जोर्जं दधत्ं शितास्रनिस्रयं कान्त्या जगन्मोहवन्म ।

श्रावणान्नदशरसुण्डसमसामौषिं स्फुरत्कङ्कणं
श्रीवत्साङ्गसुदारकौसुभधरं वन्दे सुनीचैः स्तुतम् ॥

शाला मानसैरपचारैरभ्यर्च्यं सोऽहमिति विभाष्यात्मशिरशि
पुष्यं दत्त्वा पूर्ववदर्थस्थापनं कृत्वा सामान्यार्थञ्च विधाय पाद्मा-
चमनीचपाचञ्च स्थाप्यम् ।

ततो घटे गणेशं पूजयेत्,—

विन्दुराभं त्रिनेत्रं दृद्युतरजठरं हस्तपद्मेर्दधानं ।
दन्तं पात्राङ्कुशेष्टान्युदकरविद्युसङ्गीजपूराभिरामम् ।
वासेन्दुद्योतिमोक्षिं करिपतिवदनं दानपूराङ्गणं
भोगीन्द्रावद्भूषं भजत गणपतिं रक्तवस्त्राङ्गरामम् ॥

इति ध्यात्वा मनसा समुज्य ॐ गणानाम्वा गणपतिमिति
मन्त्रेण घटे आवाह्यं गं गणपतये नम इति पाद्यादिभिः समुज्य-
स्तुत्वा प्रणमेत् ।

एकदन्तं महाकायं सन्वोदरगजाननम् ।

विघ्ननाशकरं देवं हेरम्बं प्रणमाम्यहम् ॥

ततः श्राद्धपाने घटे वा विष्णुं पूजयेत् । पूर्ववत् ध्यात्वा
अष्टदिक्षु,— विमलायै उत्कर्षिण्यै ज्ञानायै क्रियायै योगायै प्रभैः
सत्यायै ईशानायै । मध्ये अनुपदायै नमः । ॐ नमो भगवते
विष्णवे सर्वभूतात्मने वासुदेवाय सर्वभूतात्मसंयोगयोगपद्मपीठा-
त्मने नम इति पुष्याञ्छलिना आसनं दत्त्वा पूर्ववद्धात्वा ।

ॐ तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्ति सूरयः ।

दिवीव चक्षुराततम् ।

इति मन्त्रेणावाह्यं द्वादशाक्षरमन्त्रेण मूर्त्तिं सङ्कल्प्य भगवन्
श्रीवासुदेव इहागच्छागच्छ इह तिष्ठ तिष्ठ सञ्जिहितो भव
सञ्जिद्वो भव आवाहनादिसुद्राः प्रदर्शं द्वादशाक्षरमन्त्रेण
पुष्याञ्छलिं दत्त्वा तेनैव मन्त्रेण पाद्याचमनीथार्थमधुपर्कपुनराच-
मनीथानि दत्त्वा जलपूर्णसुग्रीतखं सुवासितं ज्ञानार्थं भगवते

दत्त्वा पुनराचमनवस्त्रयज्ञोपवीतासङ्कारगन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यताम्बूल-
चन्दनादीनि दत्त्वा शङ्खघण्टादिभिसौषयेत् ।

चतुर्दिशु,—

वासुदेवाय सङ्कर्षणाय प्रद्युम्नाय अनिरुद्धाय,

आग्नेयादिकोषेषु । शान्धेयै अथै सरस्वत्यै रत्यै नमः ।

ततो द्वादशकेशरान् प्रणवादिनमोऽन्तेन पूजयेत् ।

केशवाय नारायणाय माधवाय गोविन्दाय विष्णवे मधुसूदनाय
शिविक्रमाय वामनाय श्रीधराय हृषीकेशाय पद्मनाभाय दामो-
दराय ।

दिशु इन्द्रादिलोकपालेभ्यो नमः वज्राघायुधेभ्यो नमः ।

ततो द्वादशाक्षरमन्त्रं किञ्चिज्जप्या स्तुत्वा प्रणम्य कुम्भानुसृजेत् ।
सुवासितसुग्रीतसजसपूर्णकुम्भान् एतत्सम्प्रदानब्राह्मणान् वरुणस्य
समभर्त्स्य ॐ अद्येत्यादि असुकगोचोऽसुकशर्माहं चुत्पिपासाजनक-
यमलोकगतिपरित्यागपूर्वकविष्णुलोकप्राप्तिकाम एतान् वस्त्राच्छा-
दितान् चन्दनचर्चितान् सुवासितसुग्रीतसजसपूरितान् सस्रवणान्
चतुरः कुम्भान् यथागोचरानामभ्यो ब्राह्मणेभ्योऽहं सम्प्रददे । कृतैत-
जसपूर्णकुम्भदानकर्माणः प्रतिष्ठार्थं दक्षिणां काञ्चनं तन्मूर्च्छं वा
सम्प्रददे । एवं ब्राह्मणेभ्यो दत्त्वा यथाशक्ति भोज्यान्यपि दद्यात् ।
एवं द्वितीयेऽन्धेऽष्टौ कुम्भान् शर्करादधिसंयुतान् तृतीये द्वादशकु-
म्भान् मोदकयुक्तान् चतुर्थे षोडशकुम्भान् तण्डुलयुक्तानिति ।

अथ कथा ।

ब्रह्मपुराणे शतानीक उवाच,—

जसदानस्य माहात्म्यं यत्तथा कथितं पुरा ।
 तदहं श्रोतुमिच्छामि पिपीतककथां शृणुमाम् ॥
 पुरा केन कृता कस्मात् द्वादशी सा पिपीतकी ।
 किम्वा विधानं देवर्षे कथयस्व विशेषतः ॥

नारद उवाच,—

शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि द्वादशीं तां पिपीतकीम् ।
 यां कृत्वा यमसोकान्तु स गतो वैष्णवं पुरम् ॥
 पिपीतक इति ख्यातो ब्राह्मणः संग्रितव्रतः ।
 चिरं तस्मा तपोऽरथे काले मृत्युमुपेयिवान् ॥
 यमदूतैः समागत्य नीयमानोऽथ स द्विजः ।
 ददृशे बड्ढान् नारी नरान् निरथसंस्थितान् ॥
 अधिपचाद्यनेकेषु कुम्भीपाकेषु च स्थितान् ।
 कृतार्त्तरावांस्तान् दृष्ट्वा विषादमगमद्विजः ॥
 क्षुत्पिपासाकुलो भूत्वा यमदूतवशङ्गतः ।
 बहून् वस्त्रावृतान् कुम्भान् ददग्नातिमनोहरान् ॥
 प्रासादे स्थापितांस्तत्र पुष्पाद्यैरुपगोभितान् ।
 कश्चित् प्रधावमानांश्च किङ्करान् यमशासनैः ॥
 नीयमानांस्ततः प्रेतान् वध्यमानान् स्वकर्माभिः ।
 दृष्ट्वा भीतिसमायुक्तसृष्णया परिपीडितः ॥
 सन्दह्यमानो राजेन्द्र यथाचे किङ्करान् जसम् ।
 बड्ढगः सेव्यमानैस्तु किङ्करैरभिताडितः ॥
 मुहूर्तं तत्र संस्थाप्य नीयते किङ्करैः पुनः ।

नीचमानोऽथ ददुग्ने वज्रग्रोभं क्रमोत्तमम् ॥
 सखायं ग्रीतकं रस्यं पुष्यं पिष्यससंज्ञकम् ।
 सन्मने वज्रग्रस्तत्र कुम्भाः सग्दामवन्धनाः ॥
 ग्रीततोयेन सन्पूर्णांश्चादिताः शुक्लवासवा ।
 रचन्ति वटवस्तांसु किङ्कराः शस्त्रपाणयः ॥
 तोयदर्शनमात्रेण साङ्गादः स द्विजोऽभवत् ।
 विनयावनतो भूला यथाचे किङ्करान् जलम् ॥
 अपानभावाद्देहस्य विनाग्नौ जायते मम ।
 तस्मान्तोयप्रदानेन प्राणान् रचन्तु साधवः ॥
 मुला वाक्यन्तु विप्रस्य तमुचुर्यमकिङ्कराः ।
 विष्णुव्रतमकृत्वा तु तोयमेतत् सुदुर्लभम् ॥
 याचमानस्ततस्तोयं यमदूतैः स ताडितः ।
 अत्यन्तार्त्तसु विपेन्द्रो गीतो वैवस्वतान्तिकम् ॥
 कृतार्त्तरावं तं दृष्ट्वा यमः प्रोवाच सादरम्^१ ।
 मा रोदोर्विप्र तद् ब्रुहि का ते पीडास्ति चेतसि ॥
 स यथाचेऽथ तत्तोयं दृष्ट्वा व्याकुलचेतनः^२ ।
 मुला वाक्यन्तु विप्रस्य तसुवाचाय धर्भराट् ॥
 तदा तन्न कृतं पूर्वं येनैतन्नभ्यते जलम् ।
 यत्काला सुकृती मर्त्यां विष्णुलोकं गतः पुरा ॥

१ ख, ग, पुस्तकद्वये सान्त्वयन् ।

२ ख, ग पुस्तके तदाव्याकुलचेतनः ।

वैष्णवस्तस्य विप्रेन्द्र दद्यात् नैव पीयसे ।
तत्तपो न कृतं पूर्वं येनैतन्नभ्यते जलम् ॥

विप्र उवाच,—

उच्यतां मे व्रतं देव येन प्राप्नोमि तव्यजलम् ।

यम उवाच,—

वैष्णवं तद्व्रतं विप्र कुरु गत्वा निजालयम् ।
विधानं शृणु धर्म्मज्ञ व्रतस्त्रास्य विशेषतः ॥
वैशाखे शुक्लपक्षस्य द्वादशी वैष्णवी तिथिः ।
तस्यां सुशीतलतोयैः स्नापयित्वा तु केशवम् ॥
पूजयेद्गन्धपुष्पैश्च धूपदीपैर्विधानतः ।
नैवेद्यैर्विधिर्भक्ष्यैस्तान्मूलैः शुक्लवाससा ।
जपित्वा वैष्णवं मन्त्रं दण्डवत् प्रणिपत्य च ॥
दद्याद्विप्रेभ्यः सम्पूज्य कुम्भांसोयेन पूरितान् ।
प्रथमे चतुरः कुम्भान् दद्यात् सवणसंयुतान् ॥
मास्यदानसमायुक्तान् सुसिक्त(?)जलपूरितान् ।
शुक्लवस्त्रावृतमुखानुपवीतसमन्वितान् ॥
द्वितीयेऽष्टौ तथा कुम्भान् शर्करादधिसंयुतान् ।
तृतीये द्वादशकुम्भान् तथा मोदकसंयुतान् ॥
चतुर्थे षोडशकुम्भान् तप्लुक्षैश्च समन्वितान् ।
दद्यात् सम्पूज्य विप्रेन्द्र द्विजातिभ्यो निजाश्रमे ॥
दक्षिणां काश्यपं दद्यात् कुर्वाङ्गाह्वणतोषणम् ।
अनेन विधिना कृत्वा प्रयाति वैष्णवं पदम् ॥

यः करोति व्रतं चैतन्न भवेत् स ऋषाक्षुषः ।
 यमवाक्यं समाकर्ष्य गत्वा सोऽथ निजाम्भमम् ॥
 चकार द्वादशीं विष्णोरगमद्वेषावं पुरम् ।
 पिपीतकस्य नास्ती तु विख्याता वैष्णवी तिथिः ॥
 यः कुर्याच्च नरो भक्त्या नारी वा व्रतमुत्तमम् ।
 प्रयाति परमं स्थानं वासुदेवस्य निश्चितम् ॥
 ततो देवं प्रणम्य समाप्य विस्मृष्य दक्षिणां दत्त्वा ब्राह्मणेः
 सह पारणं कुर्यात् । इति पिपीतकद्वादशीव्रतविधिः ॥ * ॥

महाभारते,—

वैशाखां पौर्णमास्यान्तु तिस्रा देवा द्विजातिषु ।
 तिस्रा भक्षयितव्याश्च तथैवाक्षभनं तिस्रैः ॥
 कार्यं सततमिच्छद्भिः श्रेयः सर्वात्मना गृहे ।
 आक्षभनसुदर्शनम् ।

ब्रह्मपुराणे,—

वैशाखां पौर्णमास्यान्तु सृष्टाः कमलथोमिना ।
 कृष्णा गौराश्च तिस्रास्तृप्तये सर्वदेहिनाम् ॥
 तस्मात् कार्यं तिस्रैः स्नानं कर्त्तव्यं तिस्रतर्पणम् ।
 तिस्रानग्नौ च जुहुयाद्विष्णवे तान् निवेदयेत् ॥
 तिस्रतैलेन देवाश्च दीपा देवेभ्य एव हि ।
 तिस्रैः समधुभिर्दुग्धं ब्राह्मणेभ्यश्च भोजनम् ॥
 मन्त्रं जपेच्च पौराणं पारम्यर्ष्यक्रमागतम् ।
 तिस्रास्तु सोमदेवत्या सुरैः सृष्टास्तु गोश्वे ॥

सर्गप्रदाः सतन्मास ते मां रचन्तु नित्यतः ।
 दातव्या दक्षिणासोभ्यस्त्रिषैर्मधुधुतैः पुनः ॥
 एवं कृते स सुक्तः स्यात् पापैर्जन्मगतोद्भवैः ।
 मन्त्रजपस्तु ब्राह्मणभोजनसमये । मन्त्रमाह तिस्रास्त्रिति ॥

यमः,—

वैशाखां पौर्णमास्यान्तु ब्राह्मणान् पञ्च सप्त वा ।
 शौद्रयुक्तैस्त्रिषैः कृषीराशयेद्यदि वेतरैः ॥
 प्रीयतां धर्मराजेति यदा मनसि राजते ।
 यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥

इतरैः शुक्लैः धर्मराजः प्रीयतां श्रीविष्णुः प्रीयतामिति
 वोक्त्वा पञ्च सप्त ब्राह्मणान् कृष्यैः शुक्लैर्वा तिसैर्मधुभिर्भोजयेत् ।
 वैशाखीसुपक्रम्य जावातः—

सुवर्णतिलयुक्तैश्च ब्राह्मणान् पञ्च सप्त वा ।
 तर्पयेद्ब्रह्मपातैस्तु ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥

विष्णुधर्मः,—

मोदकानुदकुम्भांश्च दत्त्वाऽजसहिताक्षरः ।
 वैशाखे पौर्णमास्यान्तु ब्रह्मलोके महीयते ॥
 धान्यमन्नं तथा ग्राहकं क्षिरस्थं गां तिस्राणपि ।
 दातुं श्रेयस्करञ्चाप स्त्रीणाञ्च पुरुषस्य च ॥
 अथ ज्यैष्ठकृत्यम् ।

विष्णुधर्मः,—

वृषसंक्रमणे दातुं ग्राह्यपुच्छं महाफलम् ।

वामनपुराणे,—

उदकुम्भस्य धेतुस्य तास्यदृग्नां सचन्द्रमम् ।
त्रिविक्रमस्य प्रीत्यर्थं दातव्यं साधुभिः सह ॥
ज्येष्ठे मासि विशेषेण यदिच्छेदेष्यत्वं पदम् ।

महाभारते,—

निदाघकाले पानीयं यस्य तिष्ठत्यवारितम् ।
स दुर्गं विषमं कृच्छ्रं न कदाचिदवाप्नुयात् ॥
कृत्वं सोपानसौ दत्त्वा ज्येष्ठे मासि दिजोत्तमाः ।
अस्यं फलमाप्नोति स्वर्गलोकस्य गच्छति ॥
कृपादिदानं सौरज्येष्ठकृत्यं निदाघप्रकृमात् ।

भविष्ये,—

ज्येष्ठे मासि दिजमेष्ठ कृष्टाष्टम्यां भिक्षोषणम् ।
यः पूजयति देवेशमीश्रलोकं स गच्छति ॥

अथ च धावन्ति तिथिज्ञत्यानि तानि सर्वाणि कृष्णप्रतिपदादि-
पौर्णमास्यन्तमासव्यवस्थया कार्याणि ब्रह्मपुराणादौ तथैव प्रकृमात् ।

अथ सावित्रीचतुर्दशी ।

राजमार्गच्छे,—

ज्येष्ठेऽधितचतुर्दश्यां सावित्रीव्रतसुत्तमम् ।
अवेधव्याय कुर्वन्ति क्षिप्रः अद्भुतमन्विताः ॥
ज्येष्ठे कृष्णचतुर्दश्यां सावित्रीमर्चयन्ति साः ।
वटमूले सोपवासा न तन्वैभ्रममाप्नुयुः ॥

एतच्च व्रतं सन्ध्यायामारभ्य प्रदोषे कर्त्तव्यम् ।

यथा भविष्ये,—

ज्यैष्ठ्यायाश्चतुर्दश्यास्तुपवासपरा यती ।

सन्ध्यायामर्ष्येद्देवीं सावित्रीं देवमातरम् ॥

सत्यवन्तं च सावित्रीं वटमूले तथा यमम् ।

एवमेतद्व्रतं कृत्वा वर्षाधि च चतुर्दश ॥

अवैधव्यमवाप्नोति पुषांश्च शिरजीविनः ।

अतएव वचनात् गायत्रीदेवतमिदं व्रतं सावित्रीपूजानन्तरं
पृथक् सत्यवन्ताविद्योः पूजाविधानात् तस्माद्दृष्टं यस्मिन् दिने
सन्ध्याकाले चतुर्दशी सम्भते तत्रैव व्रतम् ।

एतन्मूलकमेव नारदवचनम्,—

दिवाभागे चयोद्दृष्ट्यां यदा चतुर्दशी भवेत् ।

तत्र पूज्या महासाध्वी देवी सत्यवता सह ॥

उभयदिने तु सन्ध्यायां चतुर्दश्यां क्षामे अक्षामे वा परदिनि
एव चतुर्दश्यामारभ्यामावास्यायां समाप्यम् ।

यथा स्कन्दपुराणे,—

भूतविहायमावास्या न कर्त्तव्या कदाचन ।

वर्जयित्वा तु सावित्रीव्रतम् त्रिखिवाचनम् ॥

शिष्टपुराणे,—

त्रिवा घोरा तथा प्रेता सावित्री च चतुर्दशी ।

कुञ्जयुक्तैव कर्त्तव्या कुञ्जामेव हि पारयम् ॥

पारयमपि प्रथमेव कर्त्तव्यम् ।

पराशरः,—

सावित्रीमर्चयित्वा तु फलाहारा परेऽहनि ।

ततश्चाविधवा नारी विस्रभोगान् क्लभेत सः ॥

अनु संवत्सरप्रदीपे भविष्योत्तरनाम्ना वचनं लिखित्वा चयो-
दश्रीमारभ्योपवासचयममावास्यायाश्च व्रतं कार्यमित्युक्तं । तच्चिन्त्यं
पूर्वोक्तानेकवचनविरोधात्, भविष्योत्तरवचनम् यदि साकरं स्यात्
तदा सावित्रीप्रतिमादानविषयं न तु व्रतविषयं तथैवोपसंहारात् ।
उपवासचयमपि तथैव । यथा भविष्योत्तरे,—

पञ्चदश्यां तथा श्येष्ठे वटमूले महासती ।

चिराचोपोषिता नारी विधानेन प्रपूजयेत् ॥

अग्रत्या तु चयोदश्यां नक्तं कुर्यात्पितृभिर्या ।

अथाचितं चतुर्दश्याममावस्यामुपोषणम् ॥

तत्र वंशमये पात्रे वस्त्रयुग्मेन वेष्टिते ।

सावित्रीप्रतिमां कृत्वा सर्वावयवग्रोभिनीम् ॥

सौवर्णीं राजतीं वापि यथाशक्तिविनिर्दिताम् ।

पूजयित्वा विधानेन प्रभाते विमले शुभे ॥

प्रतिमां ब्राह्मणे दत्त्वा प्रणिपत्य समापयेत् ।

एवं दत्त्वा द्विजेन्द्राय सावित्रीं तां शुधिष्ठिर ॥

अवैधव्यमवाप्नोति सावित्रीतुल्यवन्ततिः ।

अथाचारात् सावित्रीव्रतविधिर्लिख्यते ।

वटमूले गोमयेनोपस्थिते प्राङ्मुखे उदङ्मुखो वा उपविश्य
पादंशय्यायां कृत्वा वाच्यं वस्त्रयुग्मं कुर्यात् । ॐ अथेत्यादि अनु-

कगोषा अमुकदेवी अवैधव्यकामा श्रीसावित्रीपूजापूर्वकसत्यवत्
सावित्रीयमपूजासावित्र्युपाख्यानश्रवणात्मकचतुर्दशवर्षसमाप्त्य सावि-
त्रीचतुर्दशीप्रतमसं करिष्ये इति सङ्कल्प्य भूतशुद्धिं कृत्वा सामान्यार्थं
विधाय षट्मूले घटं स्थापयित्वा तत्र गणेशं यथाविधि सम्यञ्च
कराङ्गन्यासौ कुर्यात् ।

सां अङ्गुष्ठाभ्यां नमः शीं तर्जनीभ्यां स्नाहा सूं मध्यमाभ्यां
वषट् सैं अनामिकाभ्यां ह्रं सैं कनिष्ठाभ्यां वौषट् सः करतलपृष्ठाभ्यां
फट् । सां हृदयाय नमः शीं शिरसे स्नाहा सूं शिखायै वषट्
सैं कवचाय ह्रं सैं नेत्रत्रयाय वौषट् सः अस्त्राय फट् इति तास-
चयं दिग्बन्धनञ्च कृत्वा सावित्रीं ध्यायेत् ।

मुक्ताविद्रुमहेममौनशशभृच्छायैर्मुखैस्त्रीक्षणेः

मुक्तासिन्धुनिबद्धरत्नमुकुटां पूर्णैन्दुकोटिप्रभाम् ।

सावित्रीं वरदाङ्गुशाभयकरां पाशं कपाशं गुणं

शङ्खं चक्रमथारविन्दयुगलं हृक्षैर्वहन्तीं भजे ॥

इति ध्यात्वा मानसोपचारैरभ्यर्च्यार्घ्यस्त्रापनं कृत्वा पुनर्देवीं
ध्यात्वा घटे आवाहयेत् ।

भगवति सावित्रि देवि इहागच्छागच्छ तिष्ठ तिष्ठ सन्निहिता
भव सन्निहता भव इत्यावाहन्त्यादिकाः पञ्च मुद्राः प्रदर्शय सावित्र्यै
नम इति मन्त्रेण पाद्यार्घ्याचमनीयमधुपर्काचमनपुनराचमनस्नानी-
यवस्त्रासङ्कारगन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यैः सम्यञ्च प्रणमेत् ।

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च त्रिसन्ध्यं त्वासुपासते ।

ब्रह्मर्षयो मरीच्याद्या स्तथा देवर्षयोऽपि च ॥

चयीरूपासि देवि त्वं रजःसत्त्वतमोमयी ।

विष्णुब्रह्मेश्वररूपाऽसि वेदमातर्नमोऽस्तु ते ॥

ततस्तथैव सावित्रीं सत्यवन्तश्चावाह्य सत्यवन्सावित्रीभ्यां नम
इत्यादिभिर्दपचारैर्विशेषतोऽर्चयेत् । ततो यममावाह्य यमाय नम
इति पञ्चोपचारैरभ्यर्च्य प्रणमेत् ।

यमस्त्वं पितृलोकानां शास्ता वै कर्षणा नृषाम् ।

फल्गदः सर्वभूतानां यमोऽसि वरदो भव ॥

इति पुष्याश्लिषिं दद्यात् । ततो वटवृक्षं पुष्याश्लिषिणा पूजयेत् ।

वटोऽसि वृक्षनायस्त्वं ख्यातो हरिहरात्मकः ।

भवतु त्वत्प्रसादेन व्रतं मे सफलं विभो ॥

वटवृक्षाय नमः । ततः सावित्र्युपाख्यानं शृणुयात् ।

भविष्यपुराणे सुमन्तुवाच,—

वनवासगतो राजा धर्मापुत्रो युधिष्ठिरः ।

भ्रातृभिः सहितः सर्वैर्द्वीपद्या च समन्वितः ॥

मार्कण्डेयं महात्मानं मुनिं धर्मभृतां वरम् ।

पप्रच्छ राजशार्ङ्गको विनयावनतः स्मितः ॥

युधिष्ठिर उवाच,—

भगवन् चिरजीवी त्वं दृष्टलोकपरापरः ।

दृष्टपूर्वा मया काचित् कचिदेवं पतिव्रता ॥

खयं प्राप्य महद्दुःखं भर्तुस्त्वारकारिणी ।

अथेयं द्वीपदौ कृष्यातनुः शंसितुमर्हति ॥

एवमुक्त्वा नृपेक्षाय मार्कण्डेयो महातपाः ।

कथां च कथयामास धर्मराजाय शीकते ॥

मार्कण्डेय उवाच,—

मद्रुदेये महाराज वभ्रुवाश्वपतिर्नृपः ।
 मङ्गलः शीकसम्पन्नः प्रजापाक्षगतत्परः ॥
 अभूत्तस्य महादेवी मासवी नाम सुन्दरी ।
 प्रतिव्रता महाभागा शीकाचारसमन्विता ॥
 अमपत्यः स राजर्विः सावित्रीं समपूजयत् ।
 षष्ठे षष्ठे तदा कास्त्रे वभ्रुव मितभोजनः ॥
 एतेन नियन्नेनासन् वर्षाच्छष्टाद्ग्रेव तु ।
 सावित्र्या उतवानग्निं पुत्रकाम्ने महामनाः ॥
 अथाग्निहोत्रे सावित्री तस्य प्रत्यक्षतां गता ।
 वरं ददौ नृपश्रेष्ठ कन्या तव भविष्यति ॥
 वंशस्थितिकरौ भूयो न वक्तव्यं त्वया वचः ।
 इत्युक्त्वात्तर्हिता देवी सावित्री नृपसत्तम ॥
 अथ सा मासवी राज्ञो महिष्यश्वपतेर्नृप ।
 असूत कन्यां संयुक्तां सप्तषेरीकसुन्दरीम् ॥
 सावित्र्या वरदानेन यस्माज्जातेयसुत्तमा ।
 सावित्रीति ततस्तस्या नाम चक्रे पिता नृपः ॥
 अथ स राजभवने बृहधे सप्तशान्तिता ।
 चतौतशैशवा राजन् वभ्रुवाहुतदर्शना ॥
 न च तां वरयामास कश्चिदागत्य भूपतिः १ ।

१ म, मूर्ध्निः ।

राजा च चिन्तयविष्टो दुहितुर्वरकारणात् ॥
 अथ सा पितुराज्ञातो रथमारुह्य शोभनम् ।
 यद्यौ तपोवनं रम्यं वृद्धामात्यैरधिष्ठिता ॥
 ततो वनाग्नि रम्याणि सा वधाम् मनोरमा ।
 ज्ञानातपस्त्रिभक्त्य ददर्श विपुलैश्चणा ॥
 वानप्रस्थान् वञ्जविधान् राजर्षीषु संग्रितप्रतान् ।
 तत्र साम्प्रपतेः पुत्रं शुभस्त्रेणस्य भूपतेः ॥
 मनसा वरधामास सत्यवन्तां स्त्रकं पतिम् ।
 अथाजगाम नगरं सा पितुः पिहृणन्दिनी ॥
 तस्मिन् काले सोऽस्यपतिर्नारदेन समागतः ।
 अथ तं धरिप्रच्छ देवर्षिर्नारदो नृपम् ॥
 केयं कुत्र गता वेति तमथ प्रावदक्षुपः ।

राजोवाच,—

देवर्षे मम कन्येयं सावित्री नामतः श्रुता ।
 ममैवानुश्रया याता तपोवनमनिन्दिता ॥
 स्वयम्बरं वरचितुं तदस्याः श्रूयतां वरः ।
 एतथा योऽभिषिक्तः स कः कीदृग्गुणाश्रयः ॥
 अथ सा नारदेनोक्ता मनसाभिमतं वरम् ।
 कथयामास सुनये पित्रे च विनयाश्रिता ॥

साविश्रुवाच,—

साक्षीःशास्त्रेषु धर्मात्मा शुभस्त्रेणाङ्गथो नृपः ।
 स समीपगतौ राजा भूमिपालेः पराजितः ॥

वनं जगामाशुगतः यत्त्वा वाससुतेन च ।
 तपस्त्रभिरतस्याथ तस्य पुत्रो गुणाकरः ॥
 सत्यवान् नाम देवर्षे मनसा च वृतो मया ।
 तच्छ्रुत्वा बुद्धितुर्वाक्यं नृपः प्रोवाच न्नरदम् ॥

राजोवाच,—

भगवन् के गुणास्तप के वा दोषा भवन्ति हि ।
 एतत् सर्वमग्रेषु कथयस्व मुने मम ॥

नारद उवाच,—

महात्मा सत्यवान् काशो ग्रीसवान् प्रियदर्शनः ।
 मत्मापिद्वहिते युक्तः पण्डितः शूरचक्षतः ॥
 आचारयुक्तः सुमनाः सत्यवादी वृद्धमतः ।
 एते चान्ये च वद्वो गुणाः सत्यवति प्रभो ॥
 दोषस्त्रेको महास्तस्य गुणानाक्रम्य तिष्ठति ।
 अथ प्रभृति राजेन्द्र वर्षमेकं च सत्यवान् ॥
 जीविष्यति ततस्त्रायुस्तस्य ज्ञानिर्भविष्यति ।
 तस्माविद्या न विहितं भद्रमेतत् कथञ्चन ॥
 अन्यं वरं वरयतु सावित्री नृपतेः सुतम् ।
 एतच्छ्रुत्वाऽथ सावित्री प्रत्युवाच श्रुभानन ॥
 सङ्गदंशो निपतति सङ्गत्कन्या प्रदीयते ।
 सङ्गदाह ददातीति प्रीत्येतानि सङ्गसङ्गत् ॥
 दीर्घायुरथवाण्यायुः सगुणो निर्गुणोऽपि वा ।
 सङ्गद्वृतो मया भर्ता न द्वितीयं वृणोम्यहम् ।

मनसा निखर्षं कृत्वा ततो वाचाऽभिधीयते ।
क्रियते कर्मणा पश्चात् प्रमाणं मनसकृतः ।

नारद उवाच,—

स्विरा बुद्धिर्नरेणैव सावित्र्या दुहितुस्तव ।
नैषा वारयितुं शक्या धर्मादस्मान् कथञ्चन ॥
नाम्बस्मिन् पुरुषे सन्ति ये सत्यवति वै गुणाः ।
प्रदानमेव तस्मान्मे रोचते दुहितुस्तव ॥

मार्कण्डेय उवाच,—

एवमुक्त्वा असुत्यत्य नारदस्त्रिदिवङ्गतः ।
राजापि दुहितुः सख्यं वैवाहिकमकारयत् ॥
ततोऽस्या निखर्षं बुद्ध्या च राजाऽश्वपतिस्तदा ।
रथमारोष्य तां कन्यां प्रथयौ सपुरोहितः ॥
तपोकर्म सुमित्रैरावृतं कृतसम्भृतिः ।
अथ सोऽश्वपतिर्गत्वा पुमत्सेनं महीपतिम् ॥
उवाच नृपते कन्या मनेयं वरवर्षिणी ।
भवस्तुतं सत्यवन्तं वरयामास चेतसा ॥
स तमेतां क्षुपां राजन् ऋषाणोपाहृतां^१ मया ।

पुमत्सेन उवाच,—

क्षुपाः सा राज्यात् वनमासमाश्रिता-
स्वराम धर्मं निघतास्तपस्विनः ।

कथन्त्वन्वां वनवासं चाश्रमे

निवस्यते क्षेत्रमिमं सुता तव ॥

अश्वपतिश्वाच,—

अतुष्टपोऽसि युक्तस्य त्वं ममाहं तवापि च ।

सुधां प्रतीच्छ मत्कन्यां भार्यां सत्यवतः वतः ॥

युमत्सेन उवाच,—

पूर्वमेवाभिक्षितः सम्बन्धो मे त्वया सह ।

अष्टराज्यस्वस्रमिति तत एतद्विचारितम् ॥

अभिप्रायस्त्वधि धो मे पूर्वमेवाभिक्षितः ।

स निवर्त्ततु मेऽद्यैव काङ्क्षितोद्भवसि मेऽतिथिः ॥

ततः सर्वान् समानाद्य द्विजानाममवाशिणः ।

यथाविधिषमुदाहं कारयामासतुर्नृपौ ॥

दत्त्वा सोऽश्वपतिः कन्यां यथाहं सपरिच्छदाम् ।

ययौ स्वमेव भवमं युक्तः परमया सुदा ॥

गते पितरि सर्वाणि वष्ट्रस्याभरणाणि च ।

जगृहे वस्त्रस्नान्येव वस्त्रं काषायमेव च ॥

अथ सा राजतनया सावित्री विनयान्विता ।

अमुशशरयोः सेवां भर्तुरयकरोत्सदा ॥

भक्त्वा परमया नित्यं अमुशशरयोस्ततः च

भर्तुश्च दयिता स्नायोत्तापयानाञ्च सञ्चिता ॥

ततः सा नारदवचो धारयन्ती स्वचेतसा ।

गच्छयामास दिवसान् पञ्च मासं तत्राकनम् ॥

ततस्त्रिराचमाचे तु तस्मिन् संवत्सरे स्थिते ।
 शश्वत्शश्वरयोः पत्युराज्ञां जघाह वा सती ॥
 कर्तुं व्रतं त्रिराचाख्यमुपवाससमन्विता ।
 अथ तस्मिन् दिने प्राप्ते नारदेन निवेदिते ॥
 सत्यवान् विपिनं गन्तुमुपक्रममयाकरोत् ।
 स्कन्धे परशुमादाय हस्ते कृत्वा करण्डिकाम् ॥
 फलं काष्ठमघादातुं विज्ञाय पितरौ तदा ।
 सावित्री चोदिते सूर्ये कृत्वा पूर्वाह्निकीः क्रियाः ॥
 सव्यनिव द्विजान् दृष्ट्वा शश्वत् शश्वरमेव च ।
 अभिवाद्यानुपूर्व्येण प्राञ्जलिर्मिषमस्थिता ॥
 अवैधव्याग्निषस्तेषां जघाह विनयान्विता ।
 शश्वरावथ सावित्री जगादैकान्तमाश्रिता ॥
 विपिनं द्रष्टुमिच्छामि सह भर्ता कुतूहसात् ।
 तामुचतुस्तौ शश्वरौ पारणादिवसस्तव ॥
 अकृत्वा तां कथं गन्तुं वनमिच्छसि शोभने ।

सावित्रीवाच,—

अस्तङ्गते मयादित्ये भोक्तव्यं कृतकामया ।
 एष मे हृदि सङ्कल्पः समयस्य कृतो मया ॥
 भर्ता सहैव भोक्तव्यं मया परमया मुदा ।
 न पत्युः सन्निधौ ज्ञान्तिर्मम काचन विद्यते ॥
 ततोऽनुज्ञां प्रददत्सत्ये तौ शश्वरौ तदा ।
 जगाम सत्यवान् सोऽपि विपिनं सह भार्यया ॥

गत्वा तत्र फलैर्वन्धैः स करण्डीमपूरयत् ।
 अथ काष्ठं कुठारेण पाटधामास सत्यवान् ॥
 तस्य पाटयतः काष्ठं मध्याङ्गे महती व्यथा ।
 मूर्ध्नि जातः ततः सोऽथ सुस्वाप नृपनन्दनः ॥
 सावित्र्या उरुदेशे तु सन्निवेश्य शिरसाया ।
 अथ सा नारदवचो ध्यायन्ती दैवतानि च ॥
 जगाम शरणं साध्वी भर्तुर्जीवितकाङ्क्षया ।
 अथ सा पाशहस्तश्च कृष्णं रक्तेक्षणं यमम् ॥
 ददर्श सत्यवत्पार्श्वे स्थितं विपुण्णतेजसम् ।
 ततः सत्यवतस्तस्य राजपुत्रस्य वेपतः ॥
 अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं निस्सर्कषं यमो वखात् ।
 यमस्तु तं तदा बध्वा प्रयातो दक्षिणामुखः ॥
 तदानीं सापि सावित्री सम्भ्रमाक्रान्तमानसा ।
 शनैः शरीरं तद्वर्तुर्मृतं भूमावग्राथयत् ॥
 विनयावगता भूत्वा प्राञ्चस्त्रियममन्वगात् ।
 यत्र पाशेन बद्धा तं पतिं तस्या यमोऽनयत् ॥

यम उवाच,—

त्वं निवर्त्तस्व सावित्री कुह स्वाम्योर्द्धदेष्टिकम् ।
 कृतं भर्तुस्त्वया नूनं थावद्गन्धं गतं त्वया ॥

सावित्र्युवाच,—

यत्र मे नीयते भर्ता स्तत्रं वा यत्र गच्छति ।
 मया च तत्र गन्तव्यमेव धर्माः सनातनः ॥

तपसा गुरुभक्त्या च भर्तुः श्रेयाद् भक्त्या च ॥

तव चैव प्रसादेन न मे प्रतिपत्ता गतिः ।

धर्म्यं^१ प्रधानं सुनयो वदन्ति

धर्माधिपं त्वामपि चामनन्ति ।

सर्व्वं स्र्ज्ज लोकस्र्ज्ज कृतस्र्ज्ज वेत्सि

सर्व्वं ततस्त्वां शरणं प्रपन्नाः ॥

थम उवाच,—

वरं वरय सुश्रोणि सत्यवज्जीवनाकृते ।

साविथ्युवाच,—

ममान्धौ शशुरौ देव तपोवनसुपामतौ ।

सचक्षुषौ भवेतां तौ त्वत्प्रसादेन सूर्य्यज ॥

थम उवाच,—

एषमस्र्ज्ज निवर्त्तस्र्ज्ज गच्छ शशुरयोर्गृहम् ।

अमस्ता मास्युग्रङ्गद्रे त्वां ग्ज्जानामिव कच्छये ॥

साविथ्युवाच,—

अमः कुतो भर्त्तृसमीपतो मे

यतो हि भर्त्ता मम सा गतिर्भ्रुवा ।

यतः पतिं नेच्छसि तत्र मे गति

दैवेभ्य भूयोऽपि वयो निबोध मे ॥

सतां स्र्ज्जत् स्र्ज्जतमीप्सितं वरं

ततः परं निचमिति प्रपच्छते ।

न वाऽप्यसं सत्यवेषं वपुः
ततः सतां सन्निवधेत् समागमे ॥

यम उवाच,—

तुष्टोऽस्मि तेऽगथा वाचा वरं वरय सुमते ।
सते सत्यवतो जीवाद्यदिच्छसि ददामि तत् ॥

सावित्र्युवाच,—

इतं पुरा मे सशरस्य वैरिभिः
समेव राष्यं सभतां स पार्थिवः ।
जज्ञात् सधर्मां न च मे गृह्यथा
द्वितीयमेतद्वरयामि ते वरम् ॥

यम उवाच,—

एवमस्तु निवर्त्तस्व त्वं सावित्रि समन्दिरम् ।

सावित्र्युवाच,—

अद्रोहः सर्वभूतेषु कर्षणा मनसा गिरा^१ ।
अनुपपद्य दानञ्च सतां धर्मः सनातनः ।
सन्नासतोऽप्यभिषेपु दधां प्राप्तेषु कुर्वते ॥

यम उवाच,—

जीवनेन विना भर्तृवरं वृणुष्व प्रोभजे ।
द्वितीयं ते वरं भद्रे ददामि प्रीतिमान् पुनः ॥

सावित्र्युवाच,—

पुत्रहीनो मम पिता तस्य पुत्रग्रतं भवेत् ॥

१ क, मनसापि वा ।

थम उवाच,—

कुलस्य सन्मानकरं पितुः पुत्रग्रतं भवेत् ।
त्वं निवर्त्तस्व सावित्रि दूरं पन्थानमागता ॥

सावित्र्युवाच,—

विवस्वतस्त्वं तनयः प्रतापवान्
ततोऽथ वैवस्वत उच्यसे बुधैः ।
समेन धर्मीण च रक्षिताः प्रजाः
ततस्तवाहंश्चर धर्मा राजता ॥

आत्मन्यपि न विश्वासस्तथा भवति सञ्जयः ।
तस्मात् सत्तु विशेषेण सर्वैः प्रणयन्तुच्छति ॥

थम उवाच,—

परितुष्टोऽसि भद्रज्ञो सतुर्थं त्वं वरं वृणु ।
विना सत्यवतः प्राणान् यदिच्छसि ददामि तत् ॥

सावित्र्युवाच,—

अस्य सत्यवतः पुत्रग्रतमौरससुप्तमम् ।
जायतां मयि देवेश तत्प्रसादेन सूर्य्यज ॥

थम उवाच,—

भविष्यत्येवमेवं हि परितुष्टो ददामि तत् ।
अतिदूरं समायाता निवर्त्तस्व स्वमन्दिरम् ॥

सावित्र्युवाच,—

सतां सदा शान्तधर्मावृत्तिः
सन्तो न बीदन्ति न च व्यथन्ति ।

सतां सद्भिर्नाकसः सङ्गमोऽस्ति
 सङ्गो भवं नातुविन्दन्ति सन्तः ॥
 सन्तो हि सत्येन नयन्ति सूर्यं
 सन्तो भूमिं तपसा धारयन्ति ।
 सन्तो गतिर्भूतभव्यस्य राजन्
 सतां मध्ये नावसीदन्ति सन्तः ॥
 न कामये भर्तृविनाकृता सुखं
 न भर्तृहीना व्यवसामि जीवितुम् ।
 त्वयेश दत्तः शतपुत्रतावरः
 कथं त्वया मे द्विषते पतिः पुनः ॥
 वरं वृषे जीवतु सत्यवानयं
 त्वमेव सत्यं वचनं कुरुष्व ॥

मार्कण्डेय उवाच,—

एवमुक्तस्तु सत्रीषो^१ यमः पाशादमोचयत् ।
 अङ्गुष्ठमात्रं पुरुषं सत्यवहेहनिःसृतम् ॥
 धर्मराजः प्रहृष्टात्मा सावित्रीमिदमब्रवीत् ।
 एष भद्रे मया मुक्तो भर्ता ते कुलनन्दिनि ॥
 चतुर्वर्षप्रतापुस्य त्वया शार्ङ्गमवाप्यति ।
 इहा यज्ञैश्च धर्मैश्च ख्यातिं लोके गमिष्यति ॥
 त्वयि पुत्रप्रतप्तैव सत्यवान् जनयिष्यति ।
 एवं तस्यै वरं दत्त्वा धर्मराजः प्रतापवान् ॥

निवर्त्तयित्वा सावित्रीं कमेव भवन्तं चतौ ।
 सावित्र्यपि जगामाशु यत्र सुप्तः स सत्यवान् ॥
 स चेतनां ततः प्राप्य सत्यवांस्तानभाषत ।
 चिरं सुप्तोऽस्मि द्युतिते त्वया किं न विबोधितः ।
 क्व चासौ पुंस्यः श्यामो योऽसौ मां सञ्चकर्ष ॥

सावित्र्युवाच,—

गतः स भगवान् देवः प्रजासंयमनो यमः ।
 विभ्रान्तोऽसि महाभाग कथयिष्यामि तेऽखिलम् ॥
 यदि शक्यं त्वमुत्तिष्ठ विगाढां पश्य शर्वरीम् ॥

मार्कण्डेय उवाच,—

उपसृभ्य ततः संज्ञां सत्यवान् समचिन्तयत् ।
 कथमद्य गमिष्यामि पिचोरन्तिकमाकुलः ॥
 करण्डिका फलैः पूर्णा काष्ठभारश्च तिष्ठतु ।
 रक्षार्थमेतं परशुं गृहीत्वा गम्यतां शुभे ॥
 अन्यथा का गतिस्तत्र पिचोरश्च भविष्यति ।
 ततस्तमाह सावित्री ब्रजावो यदि मन्यसे ॥
 ततस्तां सत्यवान् प्राह परशुं त्वं गृह्णाण मे ।
 पञ्चाशद्वर्षे सावित्री पन्था व्यावर्त्तते दिधा ॥
 तपोत्तरेण चः पन्थास्तेन गच्छ त्वमाशु च ।
 एतस्मिन्नेव काले तु द्युमत्स्येनो महीपतिः ॥
 सत्यवचुसदा राशौ वेद्यया सह भार्गव्या ।
 आत्ममांस्तापसानाञ्च व्यचरत् पुत्रकृष्णया ॥

इमोच चातिदुःखार्त्तः पुत्रं ताञ्च इमं वधुम् ।
 स गौतमादिभिर्विप्रैः सात्त्वितः शोककर्षितः ॥
 सर्वं तन्मृचुर्मुनयो न शोकं कुरु भूपते ॥
 यथाऽस्य भार्या सावित्री श्रीसाधारणमण्डिता ।
 यथा च ते दृशोर्लाभश्चिरं जीवति सत्यवान् ॥
 एतस्मिन्नेव काले तु सावित्र्या सह भार्यया ।
 सत्यवानागतस्तत्र पित्रोः प्रीतिं विवर्द्धयन् ॥
 अथ तैः सर्वतो विप्रैः पृष्टस्त्वं केन हेतुना ।
 दिवसे न समायातः पितरौ तव दुःखितौ ॥
 ततः स कथयामास शिरःपीडादिकं तथा ।
 ततस्ते विप्रसङ्गाताः सावित्रीमिदमब्रुवन् ॥
 कथयस्व तु सावित्रि वृत्तान्तो यो वनेऽभवत् ।
 ततः सा कथयामास धमसन्दर्शनादिकम् ॥
 चतुर्लाभस्य राज्यस्य द्वौ वरौ शशुरस्य मे ।
 पितुः पुत्रस्य च शतं पुत्रानाञ्छात्मनः शतम् ॥
 चतुर्वर्षशतायुश्च भर्तुः प्राप्तं तथा यमात् ।
 तच्छ्रुत्वा परमप्रीता विप्रास्ते खम्यन्तं ययुः ॥
 सत्यवानपि संसुप्तः पितृभ्यां सह भार्यया ।
 अथ रात्र्यां व्यतीतायां सङ्गतास्ते तपोधनाः ॥
 कृतपूर्वाह्निकाः सर्वे सावित्रीं प्रशशंसिरे ।
 शापदेशादधामात्या शुमन्नेन महीपतिम् ॥
 आगत्योचुर्महाराज क्षामात्येन शतो रिपुः ।

तव पूर्वेषु सत्येन वयमभागता इह ॥
 अचक्षुर्वा अचक्षुर्वा त्वं राजा भव भूपते ।
 ततस्त्रैभ्यमुच्चातो ब्राह्मणैः स महीपतिः ॥
 तैरमात्यैः परिवृतो महादेव्या च सेव्यथा ।
 पुत्रेषु च तथा बध्ना सावित्र्या ग्रीक्षयुक्त्वा ॥
 ययौ स्रपुरमथयो सर्वसम्पूर्णमानसः ।
 तत्र गत्वा शुमन्त्रेणः सत्यवन्तं प्रियं सुतम् ॥
 यौवराज्ये महाराजः स्थापयामास धर्मतः ।
 सावित्र्याद्यापि काञ्चेन जज्ञे पुत्रशतं वरम् ॥
 भ्रातृणाञ्च शतं जातं सोदर्याणां महात्मनाम् ।
 एवमात्मा पिता माता सशुभ्र सशूरः पतिः ॥
 भर्तुः कुलाच्च सावित्र्या सर्वं कृच्छ्रात् समुद्भूतम् ।
 एवमेवापि पाञ्चाक्षी ग्रीक्षाचारसमन्विता ॥
 तारुष्यति वः सर्वान् सावित्रीव कुलाङ्गना ।
 एवमान्वासितस्तेन मार्कण्डेयेण धीमता ॥
 शुधिष्ठिरः प्रीतमनाः काम्यके न्यवसद्गने ।
 य इदं श्रुत्वाङ्गता सावित्र्याख्यानमुत्तमम् ॥
 स सुखी सर्वसिद्धार्थी न दुःखं प्राप्नुयात्परः ।

इति भविष्यपुराणे सावित्र्युपाख्यानम् ।

ततः श्रुत्वा देवीं प्रणम्य दक्षिणां दत्त्वा देवान् विदुष्व आचा-
 राङ्गन्धमाख्यादिभिः रूपतिं पूजयेत् ।

इति सावित्रीव्रतं समाप्तम् ।

ब्रह्मपुराणे,—

ज्येष्ठे शुक्लपक्षान्तु जातः पूर्वकुमा वती ।

तस्मात् सा तत्र सम्पन्ना स्त्रीभिः सौभाग्यदृष्टये ॥

राजमार्गच्छे,—

ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे षष्ठी चारणसंज्ञिता ।

व्यजनैककरासुखामटग्नि विधिने स्त्रियः ॥

तां विन्ध्यवासिनीं देवीं पूजयेद्युवने गताः ।

कन्दमूलफलाहारा सभक्ते सन्ततिश्च ताः ॥

तस्यां स्कन्दस्य कर्त्तव्या पूजा सर्वोपहारिकी ।

आरोग्यकामैर्वासानां पुष्ववङ्गिर्विशेषतः ॥

तां षष्ठीसंज्ञया प्रसिद्धां कन्दं ग्राह्युकादि मूत्रं माणकञ्चादि ।

ब्रह्मपुराणे,—

ज्येष्ठस्य शुक्लदशमी संवत्सरमुखी स्यता ।

तस्यां स्नानं प्रकुर्वीत दानञ्चैव विशेषतः ॥

यां काञ्चित् सरितं प्राप्य दद्याद्दर्भतिस्रोदकम् ।

मुच्यते दशभिः पापैर्महापातकसञ्चितैः ॥

अथ नदीमात्रे स्नानस्य सतिस्तर्पणाङ्गकस्य दशपापक्षयः

फलं प्रतीयते ।

भविष्ये,—

ज्येष्ठे शुक्लदशम्यान्तु हस्तयोगेन जाह्नवी ।

हरते दशपापानि तस्माद्ब्रह्महरा स्यता ॥

अथ गङ्गायां तर्पणं विनापि हस्तायोगे दशविधपापक्षयः फलं

सतर्पणस्थाने तु फलातिशयः । अन्नमयासु हस्तायोगेऽपि कक्षाधिकं
नास्ति विशेषाश्रयणात् । कक्षमाश्रयणे हस्तायां गङ्गावतरणस्य निमि-
त्तकालकथनात् । गङ्गायामेव हस्तायाः फलातिशयहेतुत्वात् ।

यत्,—

ज्येष्ठे मासि चिते पक्षे दशमी हस्तसंबुता ।

हरते दशपापानि तस्माद्दशहरा सता ॥

इति भविष्योत्तरवचनं तदपि पूर्ववचनैकवाक्यतया गङ्गास्नान-
विषयम् ।

भविष्ये,—

ज्येष्ठे मासि दशम्यान्तु कुञ्जहस्तसमागमे ।

गङ्गा स्वर्गादपावृत्य मर्त्यलोकमवातरत् ॥

दशजन्मकृतं पापं दशपापानि चैव हि ।

आवृणोत्यप्रयत्नेन स्नानमात्रेण जाह्नवी ॥

अथ भौमवारे हस्तायोगे गङ्गास्नानात् दशजन्मकृताशेषपा-
पस्यो दशविधपापस्यैव फलं प्रतीयते ।

ब्रह्मपुराणे,—

ज्येष्ठे शुक्लदशम्यान्तु भवेद्भौमदिनं यदि ।

श्रेया हस्तसंबुक्ता सर्वपापहरा तिथिः ॥

अत्रापि सर्वपापस्यैव फलं गङ्गायामेव पूर्ववचनैकवाक्यत्वात् ।

स्नानकाले पठनीयमाह काशीखण्डे ।

अदन्तानामुपादानं हिंसा चैवाविधानतः ॥

परदारोपसेवा च कायिकं चिविधं सतम् ।

पाद्व्यमनृतस्यैव पैशुन्वस्यपि सर्वशः ।
 अस्मद्भद्रप्रसापस्य वाक्पयं स्यात्तुर्विधम् ॥
 परद्रव्येष्वभिधानं मनसागिष्टचिन्तनम् ।
 वितथाभिनिवेशस्य मज्जसं चिविधं स्यतम्
 एतानि दग्ध पापानि प्रशमं धान्तु जाह्नवि
 स्यातस्य मम ते देवि जले विष्णुपदोद्भवे

तत्र गङ्गापूजामाह भविष्ये,—

ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे दशम्यां हस्तसंयुते
 गङ्गातीरे तु पुरुषो नारी वा भक्तिभावतः ॥
 पुष्येर्गन्धैश्च नैवेद्यैः फलेर्दशविधैस्तथा ।
 तथैव दीपैस्तान्मूलैः पूजयेच्चद्रव्यान्वितः ॥
 स्यात्वा भक्त्या तु जाह्नव्यां दशकालो विधानतः ।
 दशप्रसृति कृष्णांश्च तिस्रान् सपीषि वै जले ॥
 शक्रुपिण्डान् + + + + प्रदद्याद्दशसंख्यया ।
 पूर्णकुम्भोपरि स्थाप्य हेमरौप्यादिनिर्भिताम् ॥
 गङ्गायाः प्रतिमां भक्त्या मन्त्रेणानेन पूजयेत् ।
 ॐ नमो नारायण्यै दशहरायै गङ्गायै नमो नमः ॥
 पञ्चामृतेन च स्नानमर्चायास्तु विशिष्यते ।
 नारायणं महेश्वरं ब्रह्माणं भास्करं तथा ॥
 भगौरथश्च नृपतिं हिमवन्तं नगेश्वरम् ।
 गन्धपुष्पादिभिस्त्रैव यथाशक्ति प्रपूजयेत् ॥
 दशप्रसृतिस्रान् दद्यात् दशविभेष एव हि ।

दुर्गाद्याश्च यथा यथा तथा सुर्व्यान्महाधनेः ॥
 एवं कृत्वा विधानेन वित्तग्राह्यविवर्जितः ॥
 सद्यो दग्धविधेः पापैः कोटिजन्मसमुद्भवैः ॥
 सुच्यते नात्र सन्देहो ब्रह्मज्ञो वचनं यथा ।

बाराहे,—

अक्षिष्ठलोकपादेन सुखेषु महेश्वरि ।
 वर्षाणामयुतं सप्त वायुभक्तो जितेन्द्रियः ॥
 ज्यैष्ठे मासि चिते पक्षे द्वादश्यां समुपोषितः ।
 पुरुषोत्तममाशोक्य ततोऽधिकफलं लभेत् ॥

तत्रैकादश्यां उपवासो द्वादश्यां दर्शनमित्यर्थः ।

भविष्ये,—

यमुनाशिले खाला पुरुषो मुनिसत्तम ।
 ज्यैष्ठे मास्यमले पक्षे द्वादश्यामुपवासकृत् ॥
 समभ्यर्च्यैत्युतं सम्यक् मयुरायां समाहितः ।
 अश्वमेधस्य यज्ञस्य प्राप्नोत्यविकलं फलम् ॥
 अविकलं सम्पूर्णम् ।

ब्राह्मे,—

द्वादश्यां शुकपक्षस्य विप्रोका विष्णुना पुरा ।
 विभूषिता शुभैर्मासैस्तस्मात्तां तत्र पूजयेत् ॥
 विप्रोका लक्ष्मीः ।

तथा,—

ज्यैष्ठशुकपक्षतुर्दश्यां पुण्यैश्चम्यकसम्भवैः ।

अर्षाविशेषः महादेवं दृष्ट्वा चैव महादेवतः ॥

भविष्ये,—

ज्येष्ठे मासि तिस्रान् दत्त्वा पौर्णमास्यां विशेषतः ।

अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यसंग्रहम् ॥

विष्णुः,—

ज्येष्ठी ज्येष्ठायुक्ता सेतुस्थां कृषोपानहानेन गाणपत्यमवाप्नोति ।

स्कान्दे,—

पौर्णमासीषु चैतासु मासर्षसहितासु च ।

अन्यदा स्नानदानाभ्यां फलं दशगुणं स्रतम् ॥

एतच्च सकलपौर्णमासीसाधारणं महाज्येष्ठ्यास्तु विशेषः प्रागुक्त-
साक्ष्यव्यञ्जोक्तमस्ति ।

अथाषाढकृत्यम् ।

गाढकृत्यम्,—

शिरौषसम्भवं मूलं पिष्ट्वा तच्छुषवारिषा ।

यः पिबेन्नियुनक्षेऽर्के तस्य सर्पभयं क्षुतः ॥

तथा,— आद्रायाः प्रथमे पादे क्षीरमन्नाति यो नरः ।

अपि रोषान्वितस्तस्य तच्छकः किं करिष्यति ॥

शौराषाढस्य चत्वारिंशद्दृष्ट्वाधिकवङ्दिवसाद्दूर्द्धं दशदिवस-
पर्यन्तमाद्रायाः प्रथम पादे रविस्तिष्ठति । एतच्चाम्बाचीसंग्रहकम् ।

यथा राजमार्तण्डे,—

चत्वारिंशत्तिप्ताधिकवङ्गभागे रविर्धदा भवति ।

ज्ञेया तदाम्बाची त्रिवर्षमाश्रितो यावत् ॥

रवौ रौद्राद्यपादस्त्रे पृथिव्या जायते रजः ।

तस्माद्दिनचर्यं चावहीजवापं परित्यजेत् ॥

न स्नाध्यायं वषट्कारं न देवपितृतर्पणम् ।

इक्षानां वाहनस्यैव मङ्गल्यं नैव चाचरेत् ॥

शिवर्चमाद्रा स्नाधायोऽध्ययनं न तु ब्रह्मयज्ञनिषेधः वषट्कारः
काम्यहोमारम्भः तर्पणं श्राद्धं । तच्च—

नवोदके नवाक्षे च गृहप्रच्छादने तथा ।

पितरः सृष्टयन्थस्त्रमष्टकासु मघासु च ॥

इति श्रातातपेन वर्षापक्रमे विहितमावश्यकं नवोदकश्राद्धमेव
श्राद्धास्त्रे रवौ तस्य विधानात् ।

यथा रुद्रशामले,—

अश्विन्यादि तु मैत्रेषु विवाहे क्षत्तिकादि तु ।

वर्षाकाले तथाद्रादि नक्षत्रगणनं स्मृतम् ॥

तेनाद्रायाः प्रथमपादं वर्ज्यधित्वा श्लेषपादत्रयस्त्रे रवौ नवोदक-
श्राद्धं कार्यमित्यायातम् । मङ्गल्यं विवाहादि ।

आधुनिकाः ।

दाषेव वर्जयेन्नित्यमस्नाध्यायौ प्रचलतः ।

स्नाध्यायभूमिश्चाशुद्धामात्मानश्चाशुचिं द्विजः ॥

इति मनुवचनात् पृथिव्या रजोयोगेनाशुद्धतया अशुच्यनप्रतिषेध
इति वदन्ति । तस्मान्दं भूमे रजोधोगासम्भवात् तदधिष्ठातृदेवताया
रजोयोगे भूमेरशुद्धिः कुतः, अन्यथा भोजनदेवार्चनपञ्चमहाद्यज्ञा-
दीनामपि निषेधप्रसङ्गः ।

स्कान्दे,—

आषाढं चापि यो मासमेकभक्तं समाचरेत् ।

राज्ञोऽथौ मान्यतां प्राप्य कामानाप्नोति पुस्तकज्ञान् ॥

अत्र सौराषाढ इति प्राञ्चः ।

भविष्ये,—

आषाढे मासि भूताद्ये शिवं सन्पूज्य यत्नतः ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः शिवलोके महीषते ॥

भूताद्यः कृष्णचतुर्दशी ।

भविष्ये,—

मैत्राण्यपादे स्नापितौ ह विष्णु वैष्णव्यमध्ये परिवर्त्तते च ।

पौष्णावसाने च सुरारिहन्ता विबुध्यते मासचतुष्टयेन ॥

निग्नि स्नापो दिवोत्यागं सन्ध्यायां परिवर्त्तनम् ।

अन्यत्र पादयोगेऽपि द्वादश्यामेव कारयेत् ॥

मैत्रमनुराधा वैष्णवं अरुणा पौष्णं रेवती ।

निग्नादेरन्यत्र काले उक्तमक्षरुपादयोगो यदि स्नात् तत्रापि
केववसायां द्वादश्यामेव निग्नासु श्रयणादिकं न तु नक्षत्रपादानु-
रोधादन्यत्र किन्तु नक्षत्रपादयोगे फलान्तिशय इत्यर्थः । अत्र
द्वादश्यामेव श्रयणादिकमायातम् ।

यथा राजमार्गच्छे,—

दिवा स्नापितो नो विष्णु निग्नि न प्रतिबुध्यते ।

द्वादश्यामेव कर्त्तव्यं पादयोगो न कारणम् ॥

तथा तत्रैव प्रतिपदादिपञ्चदशतिथिषु क्रमेण देवानां ग्रथ-
नाभिधाने विष्णोर्द्वादश्यां ग्रथनसुक्तं यथा,—

वह्निः स्कन्दपुरन्दरौ गणपतिर्लक्ष्मीर्धर्मो भास्करो
वायुः पर्वतकन्यका वसुमती तोयाधिपः केशवः ।
ब्रह्मा चैव महेश्वरो धनपतिः सर्वेऽप्यमी शरते
उत्पिठत्यमुना क्रमेण विबुधाः स्त्रे स्त्रे दिने पूजिताः ॥

यथा वाराहे,—

कृत्वा वै मम कर्माणि द्वादश्यां मत्परो नरः ।
ममेव बोधनार्थायिमं मन्त्रसुदीरयेत् ॥

ब्रह्मोद्भूतैरभिष्टूयमानो
भवानृषिर्वन्दितवन्दनीयः ।

प्राप्ता तवेयं किञ्च कौसुदाख्या
जागृष्व जागृष्व च लोकनाथ ॥

एवं कर्माणि कुर्वन्ति द्वादश्यां ये यशस्विनि ।
मम भक्त्वा नरश्रेष्ठा युजन्ति ते परमां गतिम् ॥

अथ द्वादशेव हरेः प्रबोधकाल उक्तः एवञ्च ग्रथनकालोऽपि च
एव ग्रथनप्रबोधयोरेकतिथित्वनियमात् ।

तथा वामनपुराणे,—

एकादश्यां जगत्क्षामिग्रथनं परिकल्पयेत् ।

शेषादिभोगपर्यङ्कं कृत्वा सम्युष्य केशवम् ॥

अष्टुश्यां ब्राह्मणेभ्यश्च द्वादश्यां प्रथतः श्रुचिः ।

कञ्चा पीताम्बरधरं देवं निद्रां संमानयेत् ॥

अथ एकादशीचमये दिवाशमशीचपरिकल्पनं राशौ द्वादशी-
चमये निद्रेत्युक्तम् । एवञ्च द्वादशां शयननिर्णये इति ।

एकादश्यान्तु शृङ्गायामाषाढे भगवान् हरिः ।

भुजङ्गशयने श्रुते यदा शीरार्षवान्तरे ॥

तदा तत्प्रतिमा कार्या सर्वलक्षणसंयुता ।

सुप्ता च शेषपर्यङ्के शैलमृद्धिश्च दारुभिः ॥

नामाविधोपकरणैः पूज्या च विधिपूर्वकम् ।

उपवासस्तु कर्त्तव्यो राशौ जागरणं तथा ॥

ततो राश्यां व्यतीतायां द्वादशां पूजयेत् पुनः ।

इति ब्रह्मपुराणवचनस्त्राययमर्थः । एकादशां एकादशुपवास-
दिने द्वादशीचमये हरिः श्रुते इति ।

अन्येतु,—एकादश्यान्तु शृङ्गायां कार्त्तिके मासि केशवम् ।

प्रसुप्तं बोधयेद्द्राशौ अद्भुतभक्तिसमन्वितः ॥

इति ब्रह्मपुराणदर्शनाच्छयनमयेकादश्यामेव स्नापप्रबोधयोरैक
तिथित्वनिश्चयमादित्याहुः । तत्र पूर्वानेकवचनैकवाक्यतया राशौ
प्रसुप्तं केशवं एकादशां गतायां द्वादशां दिवा बोधयेदिति वच-
नार्थः । एतेन एकादशां द्वादशां वेति विकल्पनापि निरस्ता
वाक्यभेदप्रसङ्गात् । अन्येतु,—

शीराश्वौ शेषपर्यङ्के आषाढ्यां शनिशेडुरिः ।

निद्रां त्यजति कार्त्तिक्यां तद्योसं पूजयेत् सदा ॥

इति धमवचने आषाढीकार्त्तिकीपदयोः पौर्णमास्यां योगह-
दिनात् कल्पभेदव्यवस्थामाहुः । तन्मन्त्रम्,—

सम्भवत्येकवाक्यमे वाक्यभेदस्यान्यास्यत्वात् पूर्वोक्तानेकवचनैक-
वाक्यतया आवादीकार्त्तिकीपदयोर्द्योगानुबन्धात् द्वादशीपरत्वात्
ततः सिद्धं द्वादशां ग्रथनं प्रबोधयेति ।

अथावादे दशम्यान्तु शृङ्गायां लघुभुञ्जरः ।

कृत्वा सायन्तनीं सन्ध्यां गृह्णीथाञ्जियमं बुधः ॥

इति देवीपुराणाद्दशम्यां सायं सङ्कल्पयेत् ।

तत्र सङ्कल्पवाक्यमुक्तं वराहपुराणे,—

एकादशां निराहारो भूत्वा सैवापरेऽहनि ।

भोक्ष्येऽहं पुण्डरीकाच्च ग्ररणं मे भवाच्युत ॥

इत्युच्चार्य्यं ततो विद्वान् पुष्याञ्चलिसुपचिपेत् ।

तत एकद्वादशां पूर्वोक्ते पूर्वोक्तविधिना विष्णुमभ्यर्च्य दिवा
शय्यादिकमुपकल्प्य रात्रौ द्वादशीसमये हरेः स्नापनं कार्य्यम् । यदि
कदाचित् पूर्वेकादश्यावासः स्यात् तदा परदिने रात्रौ ग्रथनं कार-
यित्वा पारणा कार्य्येति । तत्र ग्रथनमन्त्रो वराहपुराणोक्तो यथा,—

ॐ नमो नारायणाय इत्युक्त्वा

ॐ पश्यन्तु मेघान्यपि मेघश्यामं

द्युमागतं सिन्धुमानां महीमिमाम् ।

गिद्धां भगवान् गृह्णातु लोकनाथ

वर्षाञ्जिमं पश्यतु मेघवृन्दम् ॥

इति मन्त्रेण विष्णुं स्नापयित्वा,—

ॐ सुप्ते त्वयि जगन्नाथ जगत्सुप्तं भवेदिदम् ।

विबुद्धे त्वयि बुध्जेतं जगत् सर्वं चराचरम् ॥

इति मन्त्रेण पुण्यान्नादिना पूजयेत् ततः प्रतिवेद्यानां विष्णुं
पारयेति ।

विष्णुधर्माक्षरे,-

आसौर्षग्रथनं दत्त्वा प्रीणयेद्भोगशाधिगम् ।

आषाढशुक्लदादश्यां विष्णुसोके महीयते ॥

आसौर्षग्रथनं शोभनाक्षरणयुक्तखट्वादि ।

ब्रह्मपुराणे,-

सुप्ते तु सर्वसोकेषु नक्तंभोजी भवेत्परः ।

सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वसोकेश्वरो भवेत् ॥

अथ चातुर्मास्यव्रतानि ।

गारदीपे,-

एकादश्यान्तु गृहीत्वात् संक्रान्तौ कर्कटस्य वा ।

आषाढ्यां वायुं दर्शं वा चातुर्मासीं व्रतक्रियाम् ॥

चातुर्मास्यव्रतं कुर्व्याद्यत्किञ्चिदवनीयते ।

गान्ध्या वार्षिकं पापं विनिश्चयप्रयत्नतः ॥

चतुरो वार्षिकान् मासान् षो मासं परिवर्षयेत् ।

चत्वारि भद्राश्चाप्नोति कीर्त्तिमायुर्थश्रोवणम् ॥

दर्शयेति । आषाढ्याः पूर्वे दर्शं इत्यर्थः ।

मास्ये,-

आषाढ्यादि चतुर्मासं प्रातःस्नात्वा भवेत्परः ।

विप्राय भोजनं दत्त्वा कार्त्तिक्याप्नोति भवेत् ॥

य वैश्वदेवपुरं याति विष्णुमतमिदं महत् ।

अथ चाषाङ्गामारभः कर्मिणां मन्त्राणि । अथ सर्वेषु व्रतेषु
पूर्वाङ्गविधिना विष्णुमन्त्रेण तदप्ये सर्वं व्रतं गृहीयात् ।

ॐ इदं व्रतं मया देव गृहीतं पुरतस्तव ।

निर्विघ्नां सिद्धिमाप्नोतु प्रसादान्तव केशव ॥

गृहीतेऽस्मिन् व्रते देव यद्यपूर्णे विधान्यसम्^१ ।

तन्मे भवतु सम्पूर्णं त्वत्प्रसादाज्जनाह्न ॥

भविष्योत्तरे,—

चतुरो वार्षिकान् मासान् देवस्योत्पापनावधि ।

स्त्री वा नरो वा मङ्गलो गृहीयाद्विधमाग्निमान् ।

मधुरस्वरो भवेन्नित्यं नरो गुडविवर्जनात् ॥

तैलस्य वर्जनात् पार्थ सुन्दराङ्गः प्रजायते ।

कटुतैलपरित्यागाच्छुनाग्रोऽभिजायते ॥

योगभाषी भवेद्यस्तु स ब्रह्मपदमाप्नुयात् ।

ताम्रसवर्जनाङ्गो रक्तकण्ठस्य जायते ॥

द्वतत्यागात् सुखावस्थं^२ सर्वं सिग्धवपुर्भवेत् ।

फलत्यागान्तु मतिमान् वज्रपुत्रस्य जायते ।

पादाभ्यङ्गपरित्यागात् वपुःशौरभ्यमाप्नुयात् ॥

दधिदुग्धपरित्यागात् गोसोकं सभते नरः ।

सभते सन्ततिं दीर्घां स्नासीपकमभक्षयन् ॥

भूमौ सस्तरग्राथी च विष्णोरनुचरो भवेत् ।

१ मूलपुस्तके, त्वहं चिदे ।

२ स पुस्तके, सुखावस्थं ।

वदासुनिः वदायोगी मधुमासविवर्जनात् ॥
 निराधिनीरुगोजस्त्री विष्णुभक्तश्च जायते ।
 एकान्तरोपवासेन विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥
 धारणाशक्तोश्चास्य गङ्गास्नानं दिने दिने ।
 मौनप्रती भवेद्यस्तु तस्माद्ग्राह्यस्त्वसिता भवेत् ॥
 भूमौ भुङ्क्ते नरो यस्तु स पृथिव्याः पतिर्भवेत् ।
 विष्णोर्यः सद्ने कुर्यादुपस्तेपनमार्वणे ॥
 कल्पस्त्राक्षी भवेत्तत्र स नरो नाभ्य संशयः ।
 प्रदक्षिण्यग्रतं यस्तु करोति स्तुतिपाठकः ॥
 हंसयुक्तविमानेन स वैष्णवपुरं व्रजेत् ।
 नक्तभोजौ समयन्तु तीर्थयात्राफलं लभेत् ॥
 एकभक्ताग्रनामित्यमग्निहोत्रफलं लभेत् ।
 अथाचितेन चाप्नोति वापीकूपप्रपाफलम् ।
 पक्षेव यो नरो भुङ्क्ते सुदक्षेचफलं लभेत् ॥
 शिखायां भोजने नित्यं प्रथागस्नानजं फलम् ।
 मासदशपरित्यागात् नरः परिभूयते ॥
 एवमादिजनैः पार्थ तुष्टिमाप्नोति केचनः ।

लक्षरं कटादि निराधिर्मानसपीडारहितः श्यामकृष्णभेदा-
 व्यायकश्चायद्वयम् ।

मासे,— प्रायाद्यादि चतुर्मासमभ्यङ्गं वर्जयेद्बुधः ।

भोजनं पुष्कलं दद्यात् स जाति भवनं हरेः ॥

आषाढ्यादिग्रतं यस्तु वर्जयेत्कस्यकर्तव्यम् ।

वार्ताकुक्षं चतुर्मासं मधुषर्षिर्घटान्वितम् ॥*

कार्त्तिक्यां तत्पुनर्धैमं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।

ऐसनिर्मितं तत् वार्ताकुक्षं दृढमधुषटान्वितं दद्यात् अथ
स याति भवनं हरेरिति फलानुषङ्गः । एतेन वार्ताकुक्षमभक्ष्य-
मिति केषाञ्चिन्नतमिति गिरसम् ।

भविष्ये,—

पौर्णमास्यामाषाढस्य शिवं सन्पूष्य यज्ञतः ।

अपव्रीतं शिवे दद्याच्छिवभक्तांश्च पूजयेत् ॥

पुनरेव च कार्त्तिक्यां पूजयित्वा समापयेत् ।

यः कुर्वाद्भिधिवद्भक्ता चातुर्मासीपविषकम् ॥

कल्पकोटिग्रतं सायं रुद्रलोके महीयते ।

विष्णुः,—

आषाढ्याषाढ्युक्ता चेत्तस्यामन्नप्रदानेन तद्देवाद्ययमाप्नोति ।

भविष्ये,—

आषाढपौर्णमास्यां यो विधिवत् पूजयेच्छिवम् ।

सोऽथमेधफलं प्राप्य विष्णुलोके महीयते ॥

अथ आषाढकृत्यम् ।

श्रांतातपः,—

अथनादौ सदा देयं द्रव्यमिहं द्विजेषु च ।

सदा कर्कटकं याति भगवान् चण्डदौधितिः ॥

अथ विश्वमिश्रायात् सर्गः कसम् ।

इन्द्रोपपरिशिष्टम्,—

यथैष्यं आवसादि सर्वा नद्यो रजस्रसाः ।

तासु खानं न कुर्वीत वर्षाभिला समुद्रगाः ॥

नद्यो मासः, और एव,—

शिंशककूर्णटघोर्मध्ये सर्वा नद्यो रजस्रसाः ।

न खानादीनि कर्माणि तासु कुर्वीत मानवः ॥

इत्यपिबचनात् ।

नदीसङ्घणमुक्तं परिशिष्टे,—

धनुःसहस्राण्यष्टौ च गतिर्घासां न विद्यते ।

न ता नदीशब्दवशा गतांस्ते परिकीर्णिताः ॥

धनुर्हसपतुष्टयं तास्त्रित्यभिधानादुद्गतोदके न दोष इति प्रासः,

पठन्ति च,—

उद्गतेषु च तोयेषु रजोदोषो न विद्यते ।

शाखात् समुद्रगा न तु परम्परया, अन्यथा अस्यावर्णकत्वात् ।

निगमः,—

तपनस्य सुता गङ्गा गोमती च सरस्वती ।

रजसा न प्रदूषन्ति घेषान्ये नदसंज्ञकाः ॥

चतु,—

आदौ कूर्णटके देवी च्यवं चावद्रजस्रसा ।

चतुर्थेऽहनि संप्राप्ते शुद्धा भवति आङ्गवी ॥

इति नामशून्यं वचनं तद्भ्रजोद्योगमात्रं बोधयति न तु खाना-
दिनिषेधकम् ।

अपवादमाह परिशिष्टे,—

उपाकर्षणि चोत्सर्गे प्रेतश्राद्धे तथैव च ।

चन्द्रसूर्यग्रहे चैव रजोदोषो न विद्यते ।

भारते,—

आवणं निघतो मासमेकभक्तेन यः क्षिपेत् ।

यच्च तत्राभिवृद्धिश्च प्राप्नोति ज्ञातिभिर्धनैः ॥

अत्रापि वीरो मासः ।

भविष्ये,—

अशून्यग्रहणां नाम द्वितीयां शृणु भारत ।

यासुपोष्य च वैधव्यं स्त्री न याति नरेन्दर ॥

पत्नीविद्युक्तश्च नरो न कदाचित् प्रजायते ।

ह्यप्यप्ये द्वितीयायां आवणे मासि भारत ।

अशून्यग्रहणा प्रोक्ता श्रीहरेः श्रयणात् परम् ।

मातृषे,—

आवणस्य द्वितीयायां ह्यप्यायां मधुसूदनः ।

शौरार्णवे सप्तश्रीकः सदा वसति केशवः ॥

तस्यां समून्व गोविन्दं सर्वान् कामानवाप्नुयान् ।

गोभृद्विरश्चश्रव्यादि सप्तकल्पशतानुगम् ॥

अशून्यग्रहणा नाम द्वितीया सा प्रकीर्णिता ।

न तस्य पत्न्या विरहः कदाचिदपि जायते ॥

नारो वा विधवा ब्रह्मण् चावस्यन्मार्कतारकम् ।

सप्तश्रीकं गोविन्दं समून्व इत्यर्थः ।

भविष्ये,—

सुप्ते जगार्हणे कृष्ये पञ्चम्यां भवनाङ्गने ।
 पूजयेन्नमसादेवीं सुहीविटपसंनयाम् ॥
 करवीरैः ज्ञापयेर्जातौपुष्यैः सचन्दनैः ।
 स्थापयेद्भयपथसा तथा श्रौतोदकेन च ॥
 सद्यतं पथसा पूषं दद्यात् धूपं सगुगुलुम् ।
 पूजयित्वा नरो देवीं न सर्पभयमाप्नुषात् ॥

मनसादेवीत्येकपदमस्तुक्षमावास्तुशासनात् सा च विष्वक्परोति
 ख्याता, सुही विष्णुः ।

तथा,— आवष्टे मासि पञ्चम्यां कृष्यापथे नराधिप ।
 द्वारस्थोभयतो लेख्या गोमयेन विषोष्मणाः ॥
 पूजयेद्विधिवद्दीर वीरदूर्वाङ्कुरैः कुशैः ।
 ये तस्यां पूजयन्तीह नागान् भक्तिपुरःसराः ॥
 न तेषां सर्पतो वीर भयं भवति कुचक्षित् ।
 पिषुमर्हस्य पथाणि स्थापयेद्भवनोदरे ।
 स्वयस्यापि तदभ्रीथाङ्गोजघेद् ब्राह्मणानपि ॥

विषोष्मणा नागाः । तेषोक्ता गाहृदे,—

वासुकिस्तप्तकश्चैव काश्विषो मषिभद्रकः ।
 शैरावतो धृतराजः कर्कोटकधनञ्जयो ॥
 पिषुमर्ही निम्नः । स्वभयदिने स्वामे सुष्मादरात् स्वक्या ।

यत्,—

पञ्चमी च प्रकर्त्तव्या पञ्चम्यात् न तु नारदः ।

इति ब्रह्मवैवर्तवचनं, तत् भिन्नश्रुतिकल्पनाभयात् शुक्लवस्त्रवि-
रोधाच्च तदेकवाक्यतथाऽयुक्तोक्तकारप्रक्षेपेण व्याख्येयमिति प्रागुक्तम् ।

अथ पूजाविधिः ।

महापूजे गोमयेनोपलेपिते खुशीग्राह्यामारोष्य तत्पार्श्वद्वये
गोमयेनाष्टौ नागान् विक्षिप्य स्वस्ति वाच्य संकल्पं कृत्वा कृतभूत-
शुद्धिप्राणायामो विघ्ननाशाय घटे गणेशं समूच्य ह्रीं ह्रीं ह्रूं
ह्रूं ह्रौं ह्रूं इति मन्त्रैः षडङ्गन्यासं कृत्वा देवीं ध्यायेत् ।

हेमाश्लोमनिभां गणदिवधराजकारसंगोमितां
खेराक्षां परितो महोरगणैः संवेद्यमानां सदा ।
देवीमाक्षिकमातरं शिवसुतामापीनतुङ्गसर्गां
हस्ताश्लोमयुगेन नागयुगलं संविभ्रतीमाश्रये ॥

इति ध्यात्वा मनसा समूच्य पूर्ववदर्थस्थापनं कृत्वा ह्रीं पद्मा-
सनाथ नम इति पुण्याञ्जलिना आसनं दत्त्वा पूर्ववत् ध्यात्वा सो-
ऽहमिति विभाव्य पुण्याञ्जलिना नासारन्त्रेण तेजो निर्गमय्य
खुशीग्राह्यायामावाहयेत् ।

आक्षिकस्य मुनेर्मातर्जगदानन्दकारिणि ।

एषेहि मनसादेवि नागमातर्गमोऽस्तुते ॥

आगच्छ वरदे देवि सर्वकल्याणकारिणि ।

खुशीग्राह्यां समाह्वय तिष्ठ पूजां करोम्वचम् ॥

भवति श्रीमनसादेवि इहागच्छागच्छ तिष्ठ तिष्ठ सन्निहिता
भव सन्निहिता भव प्रसन्ना भव इत्यावाहनस्थापनसन्निधापन-
प्रतिरोधनावगुह्यसकञ्जीकरणादतौकरसपरमीकरससुद्राः प्रदर्श

प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा मं ममसादेवै नम इति पुण्याञ्छक्तिं कृत्वा देवीं
मन्त्रेण पाषाणार्चमनीषानि कृत्वा—

ॐ वैशोक्यपूजितां देवीं नागाभरणभूषिताम् ।

स्वपद्यामि महाभागां पुषाद्युर्ध्वनद्वये ॥

इति मन्त्रेण दुग्धेन स्वपयित्वा—

ॐ गन्धचन्दनमिन्त्रेण तोयेन नागमातरम् ।

स्वपद्यामि महाभागां सर्वसम्पत्तिहेतवे ॥

इति श्रौतसोदकेन स्वापयेत् ।

वस्त्रास्त्राङ्गारजातीकरवीरादिकुसुमैरभ्यर्च्यं सगुग्गुक्षुधूपदीप-ना-
गाविधफल-सद्यतपायसपिष्टक-दधि-दुग्ध-मोदकादीनि कृत्वा पुन-
राचमनीयं मास्यं चन्दनं ताम्बूलञ्च निवेद्य शङ्खचण्डादिकं वादयेत् ।

ततो वासुध्यादि अष्टनागनावाञ्च पाषादिभिरभ्यर्च्यं दूर्वा-
कुरैः कुशैर्दुग्धेन च विशेषतः पूजयेत् ।

ॐ वासुकथे नमः ॐ तक्षकाय कालिकाय मणिभद्राय
ऐरावताय धृतराज्याय कर्कोटकाय धनञ्जयाय इति सम्पूज्य—

नागराज नमस्तेऽस्तु पाहि मां शरणागतम् ।

पाषण्ड सर्पभीतिभ्यः सर्वान् कामान् प्रयच्छ मे ॥

इति प्रथमेत् । ततः पुण्याञ्छक्तिना देवीं प्रथमेत् ।

अथोनिबन्धने मातर्महेश्वरसुते शुभे ।

पद्माक्षये नमस्तुभं रक्ष मां वृजिनार्पणात् ॥

जरत्कादसुनेः पत्नी भगिनी वासुधेः पुनः ।

आश्लिष्य सुनेर्माता वरदाऽस्तु यदा नम ॥

ततो दक्षिणां कृत्वा स्वमन्त्रेण देवीं नागांश्च विश्वर्षयेत् ।

अथ भाद्रपद्यम् ।

वामनपुराणे,—

मासि भाद्रपदे दद्यात् पायसं मधुसर्पिणी ।

इषीकेग्रप्रीत्यार्थं क्वाचित्तं सगुडोदनम् ॥

क्वाचित्तं खण्डविशेषः ।

स्कान्दे,—

षष्ठ्यु भाद्रपदे मासि एकभक्तं समाचरेत् ।

स तेन कर्मणा राजन् धनवानभिजायते ॥

इदं शौरकृत्यमिति प्राञ्चः ।

अथ रोहिण्यष्टमी ।

ब्रह्माण्डे,—

रोहिणीसहिता कृष्णा मासि भाद्रपदेऽष्टमी ।

अर्द्धरात्रादध्वजोर्द्धं कक्षयापि यदा भवेत् ॥

तत्र जातो जगन्नाथः कौस्तुभो हरिरीश्वरः ।

महापुण्यतमः काष्ठो जयन्त्याख्यो हि स कृतः ॥

अर्द्धरात्रे तु योगोऽयं तारापत्युदये तथा ।

शोपवाख्यो हरिः पूजां कृत्वा तत्र न बीदति ॥

जयन्त्यासुपवासन्तु कृत्वा योऽभ्यर्चयेद्भूरिम् ।

तस्य जन्मप्रतोद्धृतं पापं नाशयतेऽप्युतः ॥

प्रतमेकादशौश्वैव एकस्य रोहिणीमतम् ।

एकादशौश्वताद्राजस्यधिकं रोहिणीमतम् ॥

ततोऽतिदुर्घर्भा मत्वा तस्मां यत्नं समाचरेत् ।

अर्द्धरात्रेऽष्टमसुप्तने रोहिणीवृत्तितादृशी यदि कथ्यते तदैव
जयनीयोग इत्यर्थः । न वीदतीत्यनेनास्य नित्यत्वं दर्शितम् ।
एकादशधिकतया यन्मास्रणाभिधानाच्च ।

तथाच भविष्योक्तेरे,—

जयन्त्यासुपवासस्तु महापातकनाशनः ।

सर्वैः कार्थ्यै महाभक्त्वा पूजनीयस्य केशवः ॥

अकुर्वन् निरयं याति यावदिन्द्रास्यतुर्दश ।

फलश्रवणात् काम्यत्वज्ञास्वेत्यर्थः । एवञ्चोपवासासमर्थस्य एका-
दशीवदनुकल्पविधिर्द्रष्टव्यः । भाद्रमासोऽत्र पौर्णमास्यन्त एव
सर्वत्र तथैव सकलतिथिकृत्याभिधानात् । अतएव सुख्यषान्नाभि-
प्रायेण श्रावणेऽपि विष्णुपुराणे उक्तम्,—

श्रावणकाले च नभसि कृष्णाष्टम्यामहं निशि ।

उत्पत्स्यामि नवम्याच्च प्रसूतिं तमवाप्यसि ॥

भविष्ये,—

अष्टमी कृष्णपक्षस्य रोहिण्या सह संयुता ।

भवेत् प्रौष्ठपदे मासि जयनी नाम सा स्रता ॥

जयन्त्यासुपवासस्तु कृत्वा षोऽभ्यर्चयेद्गुरिम् ।

तस्य जन्मशतौद्धतं पापं नाशयतेऽप्युतः ॥

शारीरं मानसं वाग्जं पापं यत्ससुपाश्रितम् ।

कौमारे चौवने वास्त्रे वार्द्धके च विप्रेषतः ॥

तत्पापं श्रमयेत् कृष्णसिंहावस्थां सुपूजितः ।

उपवासो जपो होमः स्नात्वाथोऽभ्यर्चनं शरेः ॥

तत्सप्तशतं प्रोक्तं जयन्त्यां यत्कृतं भवेत् ।

धनधान्यप्रदा पुण्या सर्वपापहरा शुभा ॥

समुपोष्या जनैर्यज्ञाजयन्ती नाम चाष्टमी ।

जयन्त्या उपवासस्तु महापातकनाशनः ॥

स कार्यः परया भक्ता पूजनीयश्च जेश्वरः ।

अथ समुपोष्या जनैर्यज्ञादित्यनेन च नित्यत्वं दर्शितम् ।

भविष्योत्तरे,—

सिंहराशिगते सूर्ये गगने जसदाकुक्षे ।

मासि भाद्रपदेऽष्टम्यां कृष्णपक्षेऽर्द्धरात्रिणे ॥

शशाङ्के वृषराशिश्चे नक्षत्रे रोहिणीयुते ।

वसुदेवेन देवक्यामहं जातो जनाः स्वयम् ॥

सुहृती विजयो नाम जयन्ती नाम शर्वरी ।

एतेनैवोपवासेन कृतेन कुरुनन्दन ॥

सप्तजन्मकृतात्पापात् मुच्यते नात्र संग्रहः ।

सिंहराशिगते सूर्ये इत्यनेनैव प्राप्तौ मासि भाद्रपदे इति चाङ्ग-
भाद्रपरम् । तेन कदाचित् सौरश्रावणेऽपि भवति । जयन्तीशोमस्तु
सिंहराशिगते सूर्ये एव भवति न तु सौरश्रावणे विज्ञेयविधानात्
अन्यथा वैषर्ण्यात् । नक्षत्रे रोहिणीयुते इति, सप्तसिंघतिं वा विभ-
क्त्यं प्योतिसूक्तस्य भागा नक्षत्राणि तस्याथे रोहिण्यधिष्ठितो
यो भागश्च नते शशाङ्के यतीत्यर्थः । सप्तजन्मकृतपापक्षयः पुनः

पूजनायामर्त्यान् देवस्योपवासेनैवेत्यर्थः । अर्घ्यप्राप्त्यात्मनो राधावर्धनं
कृत्वा हविष्यादिकं करोति तथापि अन्नादयान्वितपापं नाशयति ।

यथा भविष्ये,—

रोहिष्यामर्द्धरात्रे च यदा कृष्णाष्टमी भवेत् ।

तस्यामर्घ्यनं सौरेर्हन्ति पापं पित्रन्मकम् ॥

अतएव राधौ पूजा कार्या ।

अर्द्धरात्रे तु योगोऽथं तारापत्युदये तथा ।

सोपवासो हरेः पूजां कृत्वा तत्र न सौदति ।

इति पूर्वोक्तवचनात् ।

राधौ च जागरस्तत्र नृत्यगीतसमास्तुतः ।

कृष्णास्तत्र च संपूज्यो यज्ञोदा देवकीं तथा ॥

इति ब्रह्मपुराणवचनात् ।

कृष्णाष्टम्यान्तु रोहिष्यामर्द्धरात्रेऽर्घ्यं हरेः ।

इति गरुडपुराणवचनात् ।

जयन्तीयोगाभावे तु पूर्वाह्नः एवाष्टम्यां पूषेति । तत्र यदि
पूर्वदिने जयन्तीयोगो लभ्यते तदा सप्तमीविद्वापि कार्या योगस्य
वसोयस्मात् । यदि च दिनद्वये जयन्तीयोगस्तदा शुभ्यादरेण
व्यवस्था । यदा तु एकास्मिन् दिने रात्रिमात्रे तिथियोगो नक्षत्रयो-
गस्य, परस्मिन् दिने रात्र्यर्द्धे तिथिमात्रयोगस्तदा कृष्णाष्टमीश्रात्
रात्र्यर्द्धयोगं विद्वाच्च रात्रिमात्रयोगोऽभ्यर्घ्यणीयः ।

१ ख, ग, अन्मपयान्वितम् ।

२ ख, देवकी ।

यथा भविष्ये,—

कार्यां विद्वापि सप्तम्या रोहिणीसहिताष्टमी ।

तत्रोपवासं कुर्वीत तिथिभागे च पारणम् ॥ इति ।

तथा विष्णुधर्म,—

सुहृत्तमप्यहोरात्रे यस्मिन् क्षुत्तं प्रदृश्यते ।

अष्टम्या रोहिणीक्षयं तां सुपुण्यासुपोषयेत् ॥

यदा चैकस्मिन् दिने रात्रौ नक्षत्रतिथियोगः अपरदिने दिवा नक्षत्रतिथियोगस्तदा रात्रौ नक्षत्रस्य वीर्यवत्त्वात् रात्रौ नक्षत्रयोगोऽभ्यर्षणीयः ।

यत्र वा युज्यते राम निग्रीधे त्रिभिना सह ।

इति वक्ष्यमाणवचनात् ।

यदि चोभयदिने रात्रौ नक्षत्रतिथियोगो नास्ति तदा यस्मिन् दिने दिवा नक्षत्रयोगस्तत्र नक्षत्रासुरोधात् निर्विवादैव व्यवस्था । यदा च दिनद्वये रात्रौ नक्षत्रयोगस्तदाऽङ्गसम्बन्धेन व्यवस्था ।

यथा विष्णुधर्मोत्तरे,—

उपोषितयं नक्षत्रं घेनासं याति भास्करः ।

यत्र वा युज्यते राम निग्रीधे त्रिभिना सह ॥

यदा च दिनद्वय एवास्तसम्बन्धेन नक्षत्रयोगस्तदा युष्मादरेण व्यवस्था एतन्पूर्वकमेव “या सर्वापि न कर्तव्या सप्तमीसहिताष्टमी” इति मदनपारिजातलिखितपद्मपुराणवचनम् । यत्र च बुधवारं

प्रातः किञ्चिद्दृष्ट्वा अन्नकारं नवमीचयः तिथिदशस्य रोहिणीयुक्तं
खात् तदा पूर्णमिष्ट्वा विद्याय वैशार्वणीया ।

यथा स्कन्दपुराणे,—

उदये चाष्टमी किञ्चिन्नवमी सकला यदि ।

भवेत्तु बुधसंयुक्ता प्राजापत्यर्षसंयुता ॥

अपि वर्षग्रतेनापि क्षम्यते पाथवा न वा ।

नवमीचये सत्येव संयोगः, उदये किञ्चिद्दृष्ट्वाति विशेषवि-
धानात् सकला यदीत्यभिधानात् ।

अतएव अपि वर्षग्रतेनैव क्षम्यते इत्येतदप्युपपद्यते अन्यथा प्रायेण
बुधवारो नवम्यां क्षम्यत एवेति तत्कार्यः । जयन्तीति सर्व्वतो वक्ष-
वती सर्व्वसुनिमित्तञ्च भगवच्चर्याभिधानात् सर्व्वतः फलाधिक्य-
श्रवणात् ।

प्रेतयोनिगतानाञ्च प्रेतत्वं नाश्रितञ्च तैः ।

धैः कृता आवष्टे मासि रोहिणीयचिताष्टमी ॥

किं पुनर्बुधवारेण सोमवारे विशेषतः ।

किं पुनर्नवमीयुक्ता बुधकोव्यास्तु मुक्तिदा ॥

इति पद्मपुराणवचनं, तस्याचमर्षः । आवष्टे मासीति बुध-
चान्द्रापेक्षया, धैः कृतेति मासं विधिः । किन्तु ।

सप्तपौष्या जर्नैर्यज्ञात् जयन्ती नाम शर्व्वरी ।

इत्यादि कृतविधेरेव फलकथनं अतो यः—किं पुनरित्यनेन
फलातिशयं कृतः, स च जयन्तीयोगश्चैव, पृथग्भिधिकल्पनागौर-
वात् अतएव वारयोगे फलातिशयसुक्ता पुनरपि किं पुनरित्यनेन

च नवमीयोगेऽपि पृथक् कक्षातिग्रथ उक्तः । मन्दास्येऽपि वसन्वार-
योगो गुणफलमित्युक्तम् ।

अन्ये तु स्कन्दपुराणवचनैकवाक्यतया एतद्वचनमपि नवमीवच-
नविषयं पृथग्भिन्नकल्पनागौरवादिति वदन्ति ।

उभयदिने नक्षत्रप्राप्तौ यस्मिन् दिने राशियोगस्तदभ्यर्षणीयम् ।
जावाहः,—

नक्षादिग्रथयोगे तु राशियोगो विग्नियते । इति ।

तथा ब्रह्मवैवर्ते,—

कृष्णाष्टमी स्कन्दवडी शिवराशिचतुर्दशी ।

एताः परयुताः कार्यास्तिथ्यन्ते पारणं भवेत् ॥

तथा विष्णुरचले,—

अष्टमी शिवराशिश्च कार्या भद्रवधान्विते ।

कृष्णोपवासं तिथ्यन्ते तदा कुर्याच्च पारणम् ॥ इति ।

अदि च नक्षत्रप्राप्तौ दिनद्वये एव राशौ तिथियोगस्तदाऽस्त-
वन्मन्त्रेण व्यवसा ।

तथाच भविष्ये,—

अस्माभे रोहिणीभक्ष कार्याऽष्टम्यस्तगामिनी ।

तत्रोपवासः कर्त्तव्यस्तिथ्यन्ते पारणं स्रतम् ॥ इति ।

एतेन 'अपन्नादियोगोऽधिकतम इत्यर्थः । अत्र पारणा तिथि-
भांते कार्या ।

यथा भविष्ये,—

कायेन मनसा वाचा यत्पुत्रं समुपार्जितम् ।
तिथिस्त्रयोदशं हन्ति नक्षत्रञ्च चतुर्दशम् ॥
तस्मात् प्रयत्नतः कार्यं तिथिभान्ते च पारणम् ।
चयोदशं चयोदशजन्मतमित्यर्थः ।

ब्रह्माष्टे,—

अष्टम्यामथ रोहिण्यां चः कुर्यात् पारणं क्वचित् ।
इत्यात् पुराकृतं पुत्रसुपवासाज्जितं पुनः ॥
तस्मात् प्रयत्नतः कार्यं तिथिभान्ते च पारणम् ।
राशौ न पारणं कुर्यात् ऋते वै रोहिणीप्रतात् ॥
तत्र निश्चयि तत् कुर्यादूर्ध्वथिवा महाभिग्राम् ।

क्वचित् कदाचिदित्यर्थः, अथ अथेत्यनेन पृथक् पृथक् तिथि-
नक्षत्रयोर्निन्दार्थवादादुभयान्त एव पारणा न लेकस्यान्ते ।

अथमर्थः, भोजनरूपायाः पारणाया रागप्राप्तत्वाच्च तत्र विधिः
किन्तु निन्दाश्रवणात् जन्माष्टम्यासुपोषितोऽष्टम्यां रोहिण्याञ्च पारणां
न कुर्यादिति निषेधविधिद्वयम् ।

* १[न च रोहिणीयुक्ताष्टम्यां पारणं न कुर्यादित्येक एव
विधिः केवसाष्टम्यासुपवासे तस्यां पारणाप्रसङ्गात् ।]

न च रोहिणीयुक्ताष्टम्यां केवसाष्टम्याञ्च न कुर्यादिति
निषेधद्वयं, नक्षत्राधिकतिथौ भवदभिमतयाः पारणाया विरोधा-
पत्तेः, किञ्च पृथगेव द्वयोर्निन्दाश्रवणात्तदुत्पत्तेरप्येव निषेधद्वयं

१ न पुस्तके, [] चिह्नितसन्दर्भा नास्ति ।

न्यायं न तु विशिष्टयोर्निषेधकस्या, अश्रुतत्वात् गौरवाच्च । भान्ते
कुर्व्यादिति वचनम्, यथावसरं व्याख्यास्यते । तस्मादुभयान्ते
पारणेति ।

तथा च हेमाद्रिसिद्धिं वचनम्,—

तिथ्यृचयोर्ददा ह्येदो नक्षत्रस्यान्त एव वा ।

अर्द्धरात्रे ततः कुर्व्यात् पारणं त्वपरेऽहनि ॥

अर्द्धरात्रं महानिशा तत्र भोजननिषेधात् । यदा चक्षिणहनि
अर्द्धरात्रे महानिशायामुभयोस्तिथ्यृचयोर्ददोऽन्तः स्यात्, नक्षत्रस्ये-
त्युपलक्षणं द्वयोरेकस्यान्तो वा महानिशि स्यान्तस्तस्माद्दिवसाद-
परेऽहनि प्रातस्तृतीयेऽहनि पारणं कुर्व्यादित्यर्थः, यत्तदोरेकार्थ-
प्रत्यायकत्वव्युत्पत्तेः । एतेनोपवासदिनादपरेऽहनीति यदाधुनिकेन
व्याख्यातं तत्परास्तं अपरपदवैयर्थ्यापत्तेः ।

यत्,—

भान्ते कुर्व्यान्तिथेवान्ते शस्तं भारत पारणम् ।

इत्यग्निपुराणं, तत्रचचासन्मध्ये तिथ्यन्ते पारणविधायकम् ।

अष्टमी शिवरात्रिसु कार्थ्ये भद्रजयान्विते ।

कालोपवासं तिथ्यन्ते तदा कुर्व्यान्तु पारणम् ॥

इति विष्णुवचनसमानार्थं^१, अथवा वाग्रब्दसार्थं यदा पारणा-
दिने द्वयोरन्यतरनिर्गमे कदाचिद्भान्ते कदाचित्तिथ्यन्ते च द्वयो-
र्मध्ये यदधिकं तदन्ते पारणेति वचनार्थः ।

१ क, ग, विष्णुवचनसमानार्थम् ।

यत्,—

रोहिणीसहिता चेद्यं विदङ्गिः समुपोषिता ।
विद्योगे पारणं कुर्युमुनयो ब्रह्मवादिनः ॥
सांयोगिके व्रते प्राप्ते यचैकोऽपि^१ विद्युष्यते ।
तत्रैव पारणं कुर्यादेवं वेदविदो विदुः ॥

इति नामशून्यं वचनं, यदि साकरं स्थाप्यदायमर्थः,— प्रकृतयो
रोहिण्यष्टम्योर्द्वयोरेव विद्योगे क्तेऽन्त एव पारणमिति ब्रह्मवादिनां
मतं वेदवादिनान्तु मिलितयोर्द्वयोरेकस्यान्तेऽपि पारणमिति ।
एतच्चात्यन्ताग्रक्तविषयं मन्तव्यं महार्णवोऽप्येवमिति ।
भविष्योत्तरे,—

पार्थ तद्विवसे प्राप्ते दन्तधावनपूर्वकम् ।
उपवासस्य नियमं गृह्णीयाद्विधिपूर्वकम् ॥
ॐ वासुदेवं समुद्दिश्य सर्वपापप्रशान्तये ।
उपवासं करिव्यामि ह्यष्टाष्टम्यां गमस्यहम् ॥
अथ ह्यष्टाष्टम्यो देवीं गमस्यन्मररोहिणीम् ।
अर्चयित्वा उपवासेन भोष्येऽहमपरेऽहनि ॥
ततः स्नात्वा तु पूर्वार्धे गद्यादौ विमले जले ।
देव्याः सुगोभनं कुर्याद्विवक्षाः सूतिकाग्रहम् ॥
पटुमङ्गलमङ्गीतसङ्कुलं कलसाश्रितम् ।
[वङ्गि-वारि-सौहृदङ्ग-यूप-पञ्चागसमश्रितम्^२ ॥]

१ क, ग, पुस्तकद्वये, यचैकोऽपि ।

२ ग पुस्तके, चिद्रितचरबदयम्राप्ति ।

हारि विन्यससुसलं रचितं रक्षपासकैः ।
 तन्मध्ये प्रतिमाः स्थाप्याः काञ्चनादिविभिर्निताः ॥
 प्रतप्तकाञ्चनाभासा देवकी च यशस्विनी ।
 माञ्चापि वासकं सुप्तं प्रसूता स्तनपायिनम् ॥
 यशोदा चापि तत्रैव प्रसूता वरकन्यकाम् ।
 ताञ्चापि पूजयेद्गत्वा गन्धपुष्पाद्यतैः फलैः ॥
 कुम्भाण्डेर्गारिकेशैश्च खर्वूरैर्दाडिमीफलैः ।
 बीजपूरैः पूगफलैर्लकुचैस्त्वपुषैस्तथा ॥
 कालदेशोद्भवैर्दृष्टैः पुष्पैश्चापि युधिष्ठिर ।
 स्तण्डिले स्थापयित्वा तु सचन्द्रां रोहिणीं तथा ॥
 देवकीं वसुदेवञ्च यशोदां गन्धमेव च ।
 चण्डिकां वसुदेवञ्च पूज्य पापैः प्रमुच्यते ॥

ब्रह्मपुराणे,—

कृष्णस्तत्र च सन्पूज्यो यशोदा देवकी तथा ।
 वसुदेवश्च गन्धश्च वसुदेवश्च चण्डिका ॥
 गन्धैः पुष्पैस्तथा पिष्टैर्यवगोधूमसम्भवैः ।
 सगौरसैर्भक्ष्यभोज्यैः फलैर्वज्रविधैरपि ॥

पूजामन्त्रस्तु गरुडपुराणोक्तः प्रयोगे भविष्यते ।

भविष्ये,—

अर्द्धरात्रे वशोधारां पातयेद्गुडसर्पिषा ।
 चन्द्रोदये शशाङ्काय अर्घ्यं दद्याद्भक्तिं स्मरन् ॥
 शङ्गे तोषं समादाय सपुष्पफलचन्दनम् ।

आसुभ्यामवनीकृत्वा चन्द्राचार्यं निवेदयेत् ॥
 सौरौदार्यवसूत च्चिनेचससुह्रव ।
 गृहाणार्थं शशाङ्कं रोहिण्या सहितो मम ॥
 ज्योत्स्नायाः पतये तुभ्यं ज्योतिषां पतये नमः ।
 नमस्ते रोहिणीकान्त सुधावास नमोऽस्तु ते ॥
 एवं कृत्वा तथा राशौ प्रभाते नवमीदिने ।
 यथा मम तथा कार्या भगवत्या महोत्सवः ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्ष्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ।
 शिरण्यं काञ्चनं गावो वासांसि कुसुमानि च ॥
 यद्यदिष्टतमं लोके कृणो मे प्रीयतामिति ।
 एवं यः कुरुते देव्या देवक्याः सुमहोत्सवम् ॥
 नरो वा यदि वा नारी यथोक्तं फलमाप्नुयात् ।
 पुत्रसन्तानमारोग्यं धनधान्यद्विजम्दृष्टवम् ॥
 पर्जन्यः कामवर्षी स्यादौतीभ्यो न भयं भवेत् ।
 सत्यर्केणापि यः कश्चित् कुर्याज्जगामौत्रतम् ॥
 विष्णुलोकमवाप्नोति सोऽपि पार्थ न संशयः ।
 यथोक्तं शतजन्मपापचयादि ।

अथ प्रयोगः ।

प्रातर्दन्मधावनं कृत्वा वासः परिधाय द्विराचम्य सङ्कल्पं कुर्यात् ।
 ॐ वासुदेवं ससुहृन्म सर्वपापप्रशान्तये ।
 उपवासं करिष्यामि कृष्णाष्टम्यां नभस्यहम् ॥
 अथ कृष्णाष्टमीं देवीं नभस्यहरोहिणीम् ।

अर्चयित्वापवासेन भोष्येऽहमपरेऽहनि ॥

एवं सकृत्स्य यथाविधिकृतस्नानो देवक्याः सूतिकागृहं कृत्वा
तत्र काष्ठनादिनिर्मितायां देवकीकृष्णयोर्दशोदाचण्डिकयोश्च प्रति-
मायां सर्वतोभद्रमण्डले शास्त्रग्रामे वा पूजयेत् । तत्र प्रथमं भूताप-
सारणं कृत्वा आसने उपविश्य कृतभूतशुद्धिः प्राणायाम मातृका-
न्यास-केशवादिन्यासान् कृत्वा कराङ्गन्यासौ कुर्यात् ।

आचक्राय स्वाहा अङ्गुष्ठाभ्यां नमः ।

विचक्राय स्वाहा तर्जनीभ्यां स्वाहा ॥

सुचक्राय स्वाहा मध्यमाभ्यां वषट् ।

वैलोक्ष्यरक्षणचक्राय स्वाहा अनामिकाभ्यां ऊं ।

असुरान्तकचक्राय स्वाहा कनिष्ठाभ्यां फट् ॥

आचक्राय स्वाहा हृदयाय नमः ।

विचक्राय स्वाहा शिरसे स्वाहा ॥

सुचक्राय स्वाहा शिखायै वषट् ।

वैलोक्ष्यरक्षणचक्राय स्वाहा कवचाय ऊं ।

असुरान्तकचक्राय स्वाहा अस्त्राय फट् ॥

इति तास्रचयं दिग्बन्धनञ्च कुर्यात् ।

अथ वा ॐकारेण कराङ्गन्यासौ कुर्यात् ।

ततः पूर्ववत्पैठन्यासं कृत्वा देवं ध्यायेत् ।

बासुमिन्दौवरश्यामं पद्मपचायतेक्षणम् ।

शिखिधनुस्तससभिःसौवर्णसुकुटोज्ज्वलम् ॥

चाहप्रसन्नवदनं स्फुरन्मकरकुण्डलम् ।

श्रीवत्सवचसं भ्राजत्कौस्तुभं वनमाश्लिनम् ॥

काश्मीरकपिशोरस्कं पीतकौशेयवाससम् ।

हारकेयूरकटकवसनाद्यैरलङ्कृतम् ॥

शङ्खचक्रगदापद्मराजह्वजचतुष्टयम् ।

ब्रह्मादिभिः सुरगणैः स्तूयमानपदाम्बुजम् ॥

देवक्या वसुदेवेन सभ्रमानसमृत्तिर्ना ।

त्रिसप्तयोत्फुल्लनेचाभ्यां वीक्ष्यमाणमुखाम्बुजम् ।

स्मरेत् स्मरेमुखं देवं गोविन्दमजमव्ययम् ॥

इति ध्यात्वा मनसा पाद्यादिभिरभ्यर्च्य आत्माभेदेन सच्चिन्मय पूर्ववदर्थं संस्त्राय पाद्याचमनीयञ्च स्थापयेत् । ततः प्रतिमायां मण्डले वा शास्त्रग्रामे वा पूर्ववत् पीठपूजां विधाय पुनर्देवं ध्यात्वा पुष्याञ्जलिना वहस्त्रासापुटेन तेजोरूपं भगवन्मं प्रतिमादि-
स्वारोप्य “ॐ तद्विष्णोः परमं पदमिति मन्त्रं पठन्” भगवन् श्रीकृष्ण इहागच्छागच्छ तिष्ठ तिष्ठ सन्निहितो भव सन्निहृदो भव प्रसन्नो भवेति यथाक्रममावाहनस्त्रापनसन्निधापनसन्निरोधनसम्बुखीकरण-
मुद्राः प्रदर्श्य देवताङ्गे षडङ्गन्यासं कृत्वा अवगुह्यनामृतीकरणपर-
मीकरणमुद्राः प्रदर्श्य प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा ।

ॐ यज्ञाय यज्ञेश्वराय यज्ञपतये यज्ञसम्भवाय गोविन्दाय नमो नमः । इति मन्त्रेण पुष्याञ्जलिं दद्यात् अनेनैव मन्त्रेणासनं दत्त्वा “स्वागतं ते” इति वृद्धा तेनैव मन्त्रेण पाद्याचमनीयार्थमधुपर्कं पुनराचमनीयानि दत्त्वा । “ॐ योगाय योगेश्वराय योगपतये योगसम्भवाय गोविन्दाय नमो नमः” इति स्नानीयं दत्त्वा यज्ञाये-

त्यादि पूर्वोक्तमन्त्रेषु वस्त्राक्तङ्कारगन्धपुष्पधूपदीपफलमूलादधिदुग्धा-
क्तव्यञ्जनपरंमासपिष्टकमोदकादीनि नैवेद्यादीनि दत्त्वाचमनीयं
तामूकं चन्दनञ्च दत्त्वा शङ्खचण्डादिकं वादयित्वा आवरणानि
पूजयेत् ।

अन्यादिकोणशेखरेषु ।

आचक्राय स्वाहा हृदयाय नमः ।

विचक्राय स्वाहा शिरसे स्वाहा शिरसे नमः ।

सुचक्राय स्वाहा शिखायै वषट् शिखायै नमः ।

चैत्रोत्तरचणचक्राय स्वाहा कवचाय ॐ कवचाय नमः ।

चतुर्दिषु,—

असुरान्तकचक्राय स्वाहा अस्त्राय फट् अस्त्राय नमः ।

ततः पूर्वाद्यष्टपथेषु,—

रोहिणीं चन्द्रं देवकीं वसुदेवं यज्ञोदां नन्दं चण्डिकां वसु-
देवञ्च गन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यैः पूजयेत् ।

ततः सखादिषु,—

इन्द्राय अग्नेये यमाय नैर्ऋताय वरुणाय वायवे सोमाय
ईशानाय अनन्ताय ब्रह्मणे नमः ।

तदाष्टौ,—

वज्राय शक्राय दशाय सङ्गाय पात्राय गदायै शूलाय चक्राय
पद्माय नमः ।

ततोऽष्टादशाक्षरं दशाक्षरं वा गोपासमन्त्रं जपित्वा जपं समर्थं
प्रचन्द्रं कृष्यात् ।

माहरे,—

अमघं वामनं शौरिं वैकुण्ठं पुण्डरीकमम् ।
 वासुदेवं हृषीकेशं माधवं मधुसूदनम् ॥
 वराहं पुण्डरीकाक्षं गृध्रिं दैत्यसूदनम् ।
 दामोदरं पद्मनाभं केशवं गरुडध्वजम् ॥
 गोविन्दमश्रुतं कृष्णमनन्तमपराजितम् ।
 अधोक्षजं जगद्बीजं सृष्टिस्थित्यन्तकारिणम् ॥
 अनादिनिधनं देवं त्रिलोकेशं त्रिविक्रमम् ।
 नारायणं चतुर्बाहुं ब्रह्मचक्रगदाधरम् ॥
 पीताम्बरधरं नित्यं वनमास्त्राविभूषणम् ।
 श्रीवत्सालं जगत्सेतुं श्रीपतिं श्रीधरं हरिम् ॥
 प्रपद्येऽहं सदा देवं सर्वकामप्रसिद्धये ।
 यं देवं देवकी देवी वसुदेवाद्जीजनत् ॥
 भौमस्य ब्रह्मणो गृथ्यै तस्मै ब्रह्मात्मने नमः ।
 नामान्येतानि सद्भीर्त्थं गत्यर्थं प्रार्थयेत्ततः ॥
 आहि मां देवदेवेश्च हरे संसारसागरात् ।
 आहि मां सर्वपापघ्न दुःखप्रोकार्णवाहरे ॥
 दैवकीनन्दन श्रीश्च हरे संसारसागरात् ।
 दुर्गतांस्त्राण्ये^१ विष्णो ये स्मरन्ति सत्पराः ॥
 सोऽहं देवातिदुर्हतस्त्राहि मां शोकसागरात् ।

१ न, दुर्हतात् ।

पुष्कराय निमग्नोऽहं महत्यज्ञानसागरे ॥

शक्तिं मां देव देवेश त्वाहृतेऽन्यी न रक्षिता ।

इति श्रुत्वा,—

ॐ विश्वाय विश्वपतये विश्वसम्भवाय गोविन्दाय नमो नमः,
इति मन्त्रेण देवं स्थापयित्वा ।

ॐ धर्माय धर्मेश्वराय धर्मपतये धर्मसम्भवाय गोविन्दाय
नमो नमः इति मन्त्रेण यथाशक्ति होमं कृत्वा ॐ वसोः
पवित्रमसीति मन्त्रेण हतसुद्धाभ्यां वसोधारां दत्त्वा चन्द्रोदये
वति—

शङ्के तोयं समादाय सपुष्पफलचन्दनम् ।

जानुभ्यामवनीं गत्वा चन्द्राचार्य्यं निवेदयेत् ॥

ॐ क्षीरोदार्षवसम्भूत शक्तिनेत्रसमुद्भव ।

गृहाणार्थं शशाङ्केमं रोहिण्या सक्षितो मम ॥

व्योत्सायाः पतये तुभ्यं व्योतिषां पतये नमः ।

नमस्ते रोहिणीकान्त सुधावास नमोऽस्तु ते ॥

ततः प्रातस्त्याय नवम्यां स्नात्वा भगवत्कं यथाविधि सम्पूज्य
विशेषतश्छण्डिकां वस्त्रोपकरणैः पूजयित्वा “शक्तिरस्तु शिवश्चास्तु”
इति सर्वान् देवान् विसृज्य ब्राह्मणान् भोजयित्वा दक्षिणां दत्त्वा
कृष्णो मे प्रीयतामिति काञ्चनवस्त्रादिकं तेभ्यो दत्त्वा ब्राह्मणैः सह
“ॐ सर्वाय सर्वेश्वराय सर्वपतये सर्वसम्भवाय गोविन्दाय नमो
नमः” इति मन्त्रेण पारणां कुर्यात् ।

इति जन्माष्टमीविधिः ।

गारुडे,—

भाद्रे कृष्णपक्षोदयाः युगादौ भाद्रकृष्णः ।

गङ्गायां पिच्छदानेन समं फलमवाप्नुयात् ॥

भविष्ये,—

भाद्रे मासशिते पक्षे अचोराख्या चतुर्दशी ।

तामुपोष्य नरो याति शिवसोकमयज्ञतः ॥

तस्यामनादृते देवे जागरित्वा शिवार्चनम् ।

ये कुर्वन्ति हरसोषां प्रीतये भुक्तिभुक्तिदः ॥

अथ संवत्सरप्रदीपः,—

अथ स्य सौरो भाद्रः ।

श्रावणे मासि या कृष्णा तिथिः स्यात् चतुर्दशी ।

दयिता साक्ष्यघोरस्य शिवस्य परमेष्ठिनः ॥

इति शैवागमात् । यतो मुख्यश्रावणश्रावणस्य कृष्णचतुर्दशी

शिंहार्क एव सम्भवति इति ।

तद्युक्तं यदा भाद्रो मलमासस्तदा कर्कटार्कं कृष्णचतुर्दशी-

सम्भवात् । वस्तुतस्तु शैवागमे श्रावणपक्षोपादानात् गौणभाद्र एव ।

मुख्यश्रावणकृष्णपक्षस्य गौणभाद्रौयत्वात् तेन कदाचित् कर्कटार्क-

ऽप्यघोरचतुर्दशीति ।

यत्,— शिंहाराशिगते सूर्ये कृष्णपक्षे चतुर्दशी ।

अचोरेति समाख्याता सर्वपापप्रणाशनी ॥

इति भविष्योत्तरवचनं तत् प्राथिकशिंहार्कसम्बन्धादिति । अथ

तिथिद्वये व्यवस्था प्राग्विज्ञाता ।

मरीचिः,—

मासे नभस्यमावस्था तस्यां दर्भश्चो मतः ।

अथातथामासे दर्भा विनियोज्याः पुनः पुनः ॥

अथातथामा अजीर्णाः सर्व्वदा कर्माद्यमा इत्यर्थः । अत्र नभ-
शीति सुख्यचान्द्रव्यवक्ष्या, मरीचिवचनस्य गौणभावणपरत्वे प्रमाणा-
भावात् स च कृष्णपक्षो गौणभाद्रीय एव । अतएव महार्णवे
भाद्रकृत्ये रोचिष्यष्टम्यनन्तरं लिखितमिदं वचनम् । आधुनिकेन
तु ग्रथनानन्तरकृष्णपक्षे लिखितमशुद्धमेव । अपेक्षाश्लोकामावाद्या-
व्रतमाचरन्ति पठन्ति च ।

भाद्रे मासि समारम्भे यावदर्षचतुष्टयम् ।

अमावस्यामभिव्याप्य दीपं दत्त्वा तु भक्तितः ॥

प्रतिमासं सप्तश्लोकं वासुदेवं समर्चयेत् ।

नरकं सोऽन्भतामिसं त्यक्त्वा विष्णुपुरं व्रजेत् ॥

भविष्ये,—

गुडपूपास्तु दातव्या मासि भाद्रपदे चिते ।

तृतीयायां पायसञ्च वासुदेवस्य तुष्टये ॥

भविष्ये,—

शुक्लपक्षे चतुर्ष्वान्तु सिंहे चन्द्रस्य दर्शनम् ।

निष्कामिशंसनं कुर्व्वीतस्मात् पश्चेत्त तं तदा ॥

अथ सिंहे इत्युपादानात् औरभाद्रकृत्यमिदम् ।

तथा सिंहाकाराधिकारे ब्रह्मपुराणे,—

वासुदेवोऽभिगच्छास्तु सुधाकरमरीचिषु ।

क्षितश्चतुर्थ्यामद्यापि मनुष्यानापतेत सः ॥
 चतुर्थ्यामुदितं चन्द्रं प्रमादादीच्छ मागवः ।
 पठेद्भाषेयिकावाक्यं प्राङ्मुखो वायुदङ्मुखः ॥
 सिंघः प्रसेनभवधीत् सिंहो जाम्बवता हतः ।
 सुशुमारक मारोदीक्षव श्लेष समन्तकः ॥

अद्यापि च प्रवादः मनुष्यानापतेत मनुष्यके प्रवर्तते इत्यर्थः ।
 अथ चन्द्रकरस्त्र्यंऽपि दोष उक्तः । भाषेयिकावाक्यमाह सिंघ
 इति । अनेन मन्त्रितं जलमपि पेयमित्याचारः ।
 तथा संवत्सरप्रदीपे,—

पञ्चाननगते भागौ पञ्चयोद्भवोरपि ।

चतुर्थ्यामुदितश्चन्द्रो नेचितव्यः कदाचन ॥

पञ्चाननः सिंघः । महार्णवेऽपि चौरकृत्यमिदमित्युक्तं । पूर्वोक्त
 ब्रह्मपुराणे चास्मिन् वचने च उदितपदाश्चतुर्थीसमये उदयाचक्षं
 प्राप्तश्चन्द्रः पञ्चम्यामपि नेचितव्यः तृतीयोदितश्च चतुर्थ्यामपि ब्रह्मव्य
 इत्यर्थः । अन्यथा वैयर्थ्यात् । न च चतुर्थ्यामुदितश्चन्द्रश्चतुर्थ्या
 नेचितव्य इत्याद्यन्तिश्च कल्पनीया अन्वितश्च पुनराकाङ्क्षा-
 विरहात् ।

तथा च श्रिष्टाः,—

हरिषा दीयते ताक्षी भाद्रे मासि क्षिताक्षिते ।

चतुर्थ्यामुदितश्चन्द्रो नेचितव्यः कदाचन ॥

अथ च वचनद्वये पञ्चदशोत्तेर्भवित्यपुराणे शक्यपच इति,
 निन्द्यातिग्रथपरम् ।

तथाच राजमार्गच्छे,—

भाद्रे मासि सिते पक्षे चतुर्थीं स्नातियोगतः ।
 करोति किञ्चिदधं घोरं दृष्ट्यन्त्रो न संग्रहः ॥
 करचिचानिर्घर्षेषु हरौ सूर्ये चतुर्थिका ।
 हरिताक्षी समाख्याता रुद्राणीप्रीतिदा तिथिः ॥

अथ घोरमित्यनेन शुक्रे निन्दातिशय उक्तः, अत्रापि भाद्र-
 मासीति सौरपरं हरौ सूर्ये इत्युपसंहारे संज्ञाभिधानात् । करो
 वृक्षा, अग्निः स्नातो रुद्राणीप्रीतिदेत्यनेनात्र पार्वतीं पूजये-
 दित्यर्थः । भाद्रशुक्लचतुर्थी तु शिवाख्या प्रागुक्ता ।

शुक्लपक्षसुपक्रम्य भविष्योत्तरे,—

तथा भाद्रपदे मासि पञ्चम्यां अद्भुयान्वितः ।
 यस्मात्सिद्ध्य नरो नागान् कृष्णवर्णादिवर्षकैः ॥
 पूजयेद्भ्रममास्त्रैश्च सर्पिर्गुणुलुपाद्यसैः ।
 तस्य तुष्टिं समायान्ति पञ्जगास्तत्रकादयः ।
 आसन्नमात् कुक्षान्तस्य न भयं नागतो भवेत् ।
 तस्मात् सर्वप्रथमेन नागान् संपूजयेन्नरः ॥

तत्रकादयः प्रागुक्तनागाः । उभयदिनसामे पञ्चमीयं षष्ठी-
 युक्तेव कार्या ।

षष्ठमी च प्रकर्त्तव्या षष्ठ्या युक्ता तु नारद ।
 इति ब्रह्मवैवर्त्तवचनं नागपञ्चमीविषयमिति प्रागुक्तम् ।
 तथा,— षष्ठे भाद्रपदे शुक्रे षष्ठी भारतसन्नम ।

स्नानदानादिकं सर्वमस्त्रामसद्यमुच्यते ॥

भविष्ये,—

भाद्रे मासि चिते पक्षे चतुर्थां नित्यमेव च ।
 खात्वा शिवं लेखयित्वा मण्डले तु चत्वारिणिकम् ॥
 पूजयेत्तु तदा तथा दुष्प्रापं नैव विद्यते ।
 इदमेव कुङ्कुटीमर्कटौत्रतमिति ख्यातम् ।

भविष्ये इह उवाच,—

मासि भाद्रपदेऽष्टम्यां शुक्लपक्षे नराधिप ।
 खापयित्वा तु मां भक्त्वा पयसा च हृतेन च ॥
 अपामार्गं तु कृत्वा तु पूर्णं मम विधानतः ।
 हंसयानसमाहृदो मम शोकं व्रजेदिति ॥

इयमेव दूर्वाष्टमी ।

गारुडे,—ब्रह्मन् भाद्रपदे मासि शुक्लाष्टम्यासुपोषितः ।
 दूर्वां गौरीं गणेशञ्च फलाकारं शिवं व्रजेत् ॥
 फलम्रीक्षादिभिः सर्वैः शशुं नमः शिवाय च ।
 अग्निसिपकमन्त्रीयान्मुच्यते ब्रह्मसत्यथा ॥

अग्निसिपकेन पारषमित्यर्थः ।

भविष्ये,—

दूर्वाष्टमीव्रतं पुण्यं यः करोतीह मानवः ।
 न तस्य क्षयमाप्नोति सन्तानं चाप्तपौत्रवम् ॥
 गन्धते कर्तुं नित्यं यथा दूर्वा तथा कुक्षम् ।

तस्मान्महामारुह्य कृत्वाष्टमीपर्यन्तं चत्वारिणिकमापरणीत्या-
 चारः, सूत्रं न दृष्टमित्युपेक्षितम् ।

मासि भाद्रपदे वा सावनमी वञ्छतेतरा ।
 तस्यां संपूज्य वै दुर्गामन्त्रमेधपत्रं सभेत् ॥
 इत्यनेव तासवनमीति ख्याता ।

तथा,—

प्राप्ते भाद्रपदे मासि एकादश्यां चितेतरे ।
 पार्श्वदानं भवेद्विष्णोर्महापूजा प्रवर्त्तते ॥
 इत्येकादशी दशमीविद्वापि अवषायुक्ता चेदुपोष्या ।

षष्ठाश्रितपुराणे,—

दशम्यैकादशी विद्वा गोपोष्या सा भवेत् कश्चित् ।
 अवषेन तु संयुक्ता सा शुभा सर्वकामदा ॥

राजमार्गस्थे भविष्यपुराणवचनम्,—

अवषेन समायुक्ता मासि भाद्रपदे चिता ।
 द्वादशी तु महापुण्या नासा तु विजया स्रता ॥
 बुधवारेण संयुक्ता कीर्णिता सा महाफला ।
 मध्यन्दिनगते भागौ सुहृत्सोऽभिजिति प्रभुः ।
 यस्यां जातो दितेर्गर्भाद्विष्णुः कपटवामनः ॥
 तस्यां खाला विधानेन सर्वतीर्थपत्रं सभेत् ।
 अर्चयित्वाश्रुतं भक्त्वा सभेत् पुष्टं दश्याद्विक्रम ॥
 एकादशीसुपोष्यैव द्वादशीं समुपोषयेत् ।
 न चाप व्रतसोपः स्यादुभयोर्देवता हरिः ॥

मध्यन्दिनगत इति षष्ठी दिने मध्याह्ने अवषायुक्ताद्वादशीसा-
 वसावैशोपवासः सप्तमदिने मध्याह्ने तप्ताने बुध्यादरात् पूर्वदिनं

एवेति । पूजापि मध्याह्न एव, बुधवारस्तु शुक्लपक्षं । दशाब्धिकमिति दशाब्दकृताश्रुतार्चनफलं लभेत्, द्वादशीपारणव्याजने दोषमाश्रयाह न चेति ।

गार्हपत्ये,—

मासि भाद्रपदे शुक्ला द्वादशी अवशान्विता ।
महती द्वादशी ज्ञेया उपवासे महाफला ॥
कुम्भे सरत्ने सजले यजेत् सौवर्णवामनम् ।
धितवस्तद्युगच्छन्नं ह्युचोपानत्समन्वितम् ॥

तत्रायं विधिः,—

नद्यास्तीरे गृहे वा गोमयोपलिप्ते सर्वतोभद्रमण्डले जलपूर्णा-
कुम्भं रत्नगर्भं निधाय तदुपरि सुवर्णनिर्मितं वामनं ग्राह्यग्रामं वा
संस्थाप्य नद्यादौ स्नात्वा आसने उपविश्य सकृत्स्पृशेत् ।

अद्येत्यादि-दशाब्दकृताश्रुतार्चनफलसमफलप्राप्तिकामः सर्व-
कामावाप्तिकामो वा अवषद्द्वादशीव्रतमहं करिष्ये ।

ततो भूतशुद्धिप्राणायाम-मातृकान्यास-केशवादि-न्यासान् कृत्वा
पूर्वोक्तविधिना द्वादशाक्षरवासुदेवमन्त्रस्य करान्गन्यासौ कृत्वा
पीठन्यासश्च विधाय देवं ध्यायेत् ।

पञ्चशामः शुभ्रयज्ञोपवीती ।

सत्कौपीनः पीतकृष्णाग्निश्रीः ॥

ह्युचो दृष्टो पुण्डरीकाक्षताक्षः ।

पाथान्नाथावामनब्रह्मचारी ॥

इति ध्यात्वा मानसैरुपचारैरभ्यर्च्य अर्घ्यस्नापनं कृत्वा कुम्भे पीठ-

पूर्वां विधाय पुनर्थांसा आवाञ्च पाद्यादिभिर्नैवेद्यान्नीरुपचारैरर्च-
येत् । तत्र सद्यतपायसं सुवासितजलपूर्वां चोष्णं सुभांश्च दद्यात् ।
ततः पुष्यैः प्रत्यङ्गं पूजयेत् ।

यथा गारुडे,—

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय शिरः संपूजयेत्ततः ।

श्रीधराय सुखं तदत् कण्ठं कृष्णाय वै नमः ॥

नमः श्रीपतये वचो भुजौ सर्वाङ्गधारिणे ।

व्यापकाय नमः कक्षौ केशवायोदरं बुधः ॥

पैलोक्यपतये नेत्रं जङ्घे सर्वपतये नमः ।

सर्वात्मने नमः पादौ नैवेद्यं द्यतपायसम् ॥

सुभांश्च सोदकान् दद्याज्जागरं कारयेच्छिभिः ।

एवमभ्यर्च्य देवेभ्यं कृत्वा पुष्याञ्छशिं वदेत् ॥

नमो नमस्ते गोविन्द बुधश्रवणसंज्ञक ।

अघोरासंघर्ष(?) कृत्वा सर्वसौख्यप्रदो भव ॥

श्रीधतां विष्णुरित्युक्त्वा विप्रेभ्यः कक्षस्यान् ददेत् ।

एवं संपूज्य गोविन्दं सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥

ततोऽष्टाङ्गं प्रणम्य कृत्वा विसर्जयेत् । तस्मान्मेव द्वादश्यां शक्र-
ध्वजोत्थानम् ।

भविष्ये,—

द्वादश्यान्तु शिते पक्षे नाधि भाद्रपदे तथा ।

शक्रसुत्वापयेद्वाचा विश्वश्रवणवाचयैः ॥

ॐ-रुद्रः सुरपतिः शक्रो वज्रधरो मङ्गलधरः ।

व्रतवशाभिषो देवस्यै व्रकाय वै ततः ॥
 वक्षस्य सुरारिभ्य वज्रमेव पुरन्दर ।
 चेमाथं सर्वलोकानां पूजेयं प्रतिगृह्यताम् ॥
 अवषाङ्गरथीं थावत् पूजां कृत्वा समाहितः ।
 राधौ विशर्ज्येष्वङ्गं मन्त्रेषामेव पाञ्चव ॥
 शार्ङ्गं सुरासुरगणैः पुरन्दर व्रतकृतो ।
 उपहारं गृहीत्वैव महेन्द्रध्वज गन्वताम् ॥
 इन्द्रध्वजसमुत्थानं प्रमादात् कृतं यदि ।
 ततो द्वादशमे वर्षे कर्त्तव्यं नागरा पुनः ।
 विश्वसुत्तराषाढा, वासवो धनिष्ठा ॥

राजमार्गच्छे,—

नवमे दिवसे दृष्टो राज्ञां शक्रो भयप्रदः ।
 ततोऽनादृत्य भरणीमहृन्वां निम्नि पातयेत् ॥
 अद्यान्तव्रतम् ।

आग्नेये,—

आराधिते महेन्द्रे च ध्वजाकारासु सष्टिषु ।
 ततः शङ्खचतुर्दशामनन्तं पूजयेद्भूरिम् ॥
 कृत्वा दर्भमथं देवं वारिधानीषमन्वितम् ।
 गन्धपुष्पादिभिर्देवमनन्तं काममाप्नुयात् ॥
 वाहणेन समायुक्ता आदन्तचतुर्दशौ ।
 तदाचयकक्षं प्रोक्तमनन्तार्चनसम्भवम् ॥

वाहयं व्रतभिन्ना । अक्षयं कपयन्तस्त्रयोवि पाञ्चाल्यः । इदम्

शुक्लपक्षं, अतो दिनद्वये पूर्व्यांश्चैव व्रतयोग्यकाले च नक्षत्रसाम-
साधैव दिने व्रतं उभयदिने पूर्व्यांश्चैव नक्षत्रसामभेऽसामभे वा चुम्भा-
दरेण व्यवसा ।

भविष्योत्तरे,—

अनन्तव्रतमख्यन्यत् सर्वपापहरं शुभम् ।

सर्वकामप्रदं नृणां स्त्रीणाञ्चैव विशेषतः ॥

शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां मासि भाद्रपदे शुभे ।

तस्यानुष्ठानमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

अथ प्राचामनुसारतो भविष्यपुराणोक्तानन्तव्रतविधिः ।

नदीतीरे गोमयेनोपलिप्ते पूर्णघटोपरि दर्भमयं देवं स्थापयित्वा
शास्त्रग्रामप्रियायां वा सर्वतोभद्रमण्डले वा अनन्तं पूजयेत् ।

तत्र कृतमित्यक्रियः प्रक्षालितपाणिपाद आचान्तः प्राङ्मुख
उदङ्मुखो वा उपविश्य स्वसि वाच्यं सङ्कल्पं कुर्यात् ।

ॐ अद्येत्याद्यसुकगोचः श्रीअसुकदेवश्रयाहं सर्वपापप्रमोचन-
दारिद्र्यनाशनसर्वकामोपभोगतदुत्तरविष्णुसोकावाप्तिकामसप्तदश-
वर्षसमाप्यं श्रीमदनन्तव्रतं करिष्ये । इति सङ्कल्प्य भूतशुद्धिप्राणायाम
मातृकान्यासान् कृत्वा सामान्यार्थं विधाय गणेशं पूजयेत् ।

यथा अस्त्राय फडिति तान्नपाचं प्रक्षाल्य नमः इति पूजयित्वा
गन्धपुष्पाद्युत्तानि प्रणवेन दत्त्वा गमिति मन्त्रमष्टधा जपेत् ।

ततो गणेशं ध्यायेत् ।

सर्वं सुखतनुं गजेन्द्रवदनं सन्तोदरं सुन्दरं

प्रसन्नस्वादगन्धसुधमधुपण्यासोत्तमसुखसम् ।

दन्ताघातविदारितारिबधिरैः सिन्दूरप्रोभाकरं
बन्दे शैलसुतासुतं गणपतिं सिद्धिप्रदं कर्त्तुम् ॥

इति ध्यात्वा मन्त्रा पाद्यादिभिरभर्ष्य गणानाम्नेति मन्त्रेण
घटे गणेशमावाहयेत् ।

भगवन् गणेश इहागच्छागच्छ तिष्ठ तिष्ठ^१ सन्निहितो भव
सन्निहृदो भव प्रसन्नो भवेत्यावाह्य पाद्यादिभिः सम्पूज्य सुत्वा
प्रणमेत् ।

एकदन्तं महाकायं लम्बोदरगजाननम् ।

विघ्ननाशकरं देवं हेरम्भं प्रणमाम्यहम् ॥

ततो ध्वजमारोप्य तत्रेन्द्रमावाह्य विशेषतः पाद्यादिभिरभर्षयेत् ।

ॐ चतुर्दन्तगजारूढो वज्रहस्तो पुरन्दरः ।

ग्रन्थीपतिश्च ध्यातव्यो नानाभरणभूषितः ॥

इत्यादिपुराणीयं ध्यात्वा,

ॐ इन्द्रस्तु महेशा दौप्तः सर्वदेवाधिपो महान् ।

वज्रहस्तो महावाजस्तस्मै नित्यं नमो नमः ॥

एतत्पाद्यं ॐ इन्द्राय नम एवमर्थादिना पूजयेत् ।

ॐ विश्वैरावतस्थाय भास्वत्कुलिग्रपाण्ये ।

पौलोम्यालिङ्गिताङ्गाय सहस्राक्षाय ते नमः ॥

इत्यनेन पुण्याञ्जलिचयं दत्त्वा प्रणमेत् ।

ततः कराङ्गन्यासौ कुर्यात् । आं अङ्गुष्ठाभ्यां नमः रं तर्जनीभ्यां

कासः । खं मध्यमाभां वषट् । ऐं अनामिकाभां उं । औं कवि-
 डाभां वीषट् । अः करतलाड्डाभां ऋट् । आं वृद्धापः । ऐं
 त्रिरथे कासा । खं त्रिखाद्ये वषट् । ऐं कवचाय उं । औं नेपाभां
 वीषट् । अः अस्त्राय ऋट् इति तास्यचवं दिग्व्यन्धनस्य कृत्वा
 चयनं ध्यायेत् ।

अस्त्रायज्ञान्धितं देवं चतुर्वाङ्गं किरीटिनम् ।

नवासपक्षवाकारं पिङ्गलस्यमुखोचनम् ॥

पीताम्बरधरं देवं शङ्खचक्रगदाधरम् ।

कराये दक्षिणे पद्मं शङ्खं तस्याप्यधः करे ॥

चक्रमूर्ध्नि करे वामे गदां तस्याप्यधः करे ।

दधानं सर्वलोकेभ्यं सर्वाभरणभूषितम् ॥

श्रीरात्रिमध्ये श्रीमन्मननं चिन्तयेत्ततः ।

इति ध्यात्वा मनसा पाद्यादिभिः समूष्य षोऽहमिति विभा-
 यात्प्रशिरसि पुष्पं दत्त्वा अर्घ्यस्त्रापनं कुर्यात् । अस्त्राय फड़िति
 भूमिं प्रोक्ष्य तत्र चिकोष्मस्यखं कृत्वा तत्राधारं विन्यस्य दशकला-
 व्याप्तवज्रिमस्यसाय नम इति समूष्य तत्र शङ्खं निधाय तत्र द्वाद-
 शकलाव्याप्तसूर्यमस्यसाय नम इति समूष्य प्रक्षयेन शुद्धजलेना-
 पूर्णं गन्धपुष्पाचतादीनि प्रक्षयेन विन्यस्य षोडशकलाव्याप्तचन्द्रम-
 स्यसाय नम इति समूष्य उमित्यवगुण्डं अस्त्राय फड़िति तास्य-
 चवं दिग्व्यन्धनस्य कृत्वा धेनुसुद्रया अमृतोक्तय प्रक्षवमदृषा जपेत् ।
 ततः पाद्याचमनीयप्रोक्षणीपाचाणि यामान्वार्ध्वविधिना संस्त्राप्य

अर्धजघं किञ्चिन्नेषु इत्था प्रोचन्तीजलेनात्मानं पूजोपकरवत्
पिरभुष्ण सुप्ते मण्डले वा पीठपूर्वां कुर्यात् ।

ॐ आधारग्रन्थे नमः ।

[एवं प्रणवादिगमोऽनेन सर्वेषु पूजयेत् ।]

एवं कूर्माय अजनाय श्रुत्यै शीरसागराय श्वेतदीपाय
रत्नदीपाय कल्पवृक्षाय ।

अन्वाधिकोपचतुष्टये,—

धर्माय ज्ञानाय वैराग्याय ऐश्वर्याय ।

चतुर्दिशु,—

अधर्माय अज्ञानाय अवैराग्याय अशैश्वर्याय ।

मध्ये,—

शेषाय पद्माय चं सूर्यमण्डलाय चं शोममण्डलाय चं वृद्धि-
मण्डलाय चं सलाय चं रजसे तं तमसे चां आत्मने चं अन्तरात्मने
पं परमात्मने ह्रीं ज्ञानात्मने नमः ।

पूर्वादिदेशेभ्यु,—

विमलायै उत्कर्षिक्यै ज्ञानायै त्रिषायै योगायै प्रज्ञेयै सत्यायै
रंजनायै । मध्ये अस्तुपदायै । ॐ नमो भगवते विश्वे सर्वभूतात्मने
वासुदेवाय सर्व्यात्मसंयोगयोगपद्मपीठात्मने नमः । इति
सुव्याख्यिणा आचमं इत्था तत्र दर्भमचमनं प्राक्तपामं वा
निधाय सुव्याख्यिं गृहीत्वा पूर्ववदनं आत्मा वक्ष्यावासायुटेन

त्रेजोरूपं स्थापयित्वा प्रथमेन मूर्तिं सङ्कल्प्य भगवन् श्रीमदग्न्य
 इहागच्छागच्छ तिष्ठ तिष्ठ सन्निहितो भव सन्निहृष्टो भव प्रथमो
 भवेत्यावाहत्यादि सुद्धाः प्रदर्शय ।

ॐ आगच्छानग्न देवेश तेजोराशे जगत्पते ।

क्रियमाणां मया पूजां गृहाण सुरवन्तम ॥

इत्यावाह्य,

तस्यापतो वृद्धं सूत्रं कुङ्कुमाक्षं सुडोरकम् ।

चतुर्दशपन्थियुक्तमुपकल्प्य प्रपूजयेत् ॥

ॐ अग्निसंसारमहासमुद्रे मग्नान् समभ्यङ्कर वासुदेव ।

अग्निरूपे विनियोजयस्व अग्निरूपाय नमो नमस्ते ॥

इति मन्त्रेण पुष्याञ्छिं दत्त्वा ॐ नमोऽग्न्याय नम इति
 मन्त्रेण षोडशोपचारैरर्चयेत् ।

अग्न्याय नमस्तुभ्यं सहस्रगिरसे नमः ।

नमोऽस्तु पद्मनाभाय नागाधिपतये नमः ॥ इत्यासनम् ।

पाद्यं गृहाण देवेश शङ्खचक्रगदाधर ।

सृष्टिस्थित्यन्तभूताय अग्न्याय नमोऽस्तुते ॥ इति पाद्यम् ।

सर्वात्मन् सर्वदेवेश सर्वव्यापिन् सनातन ।

अर्थं गृहाण भगवन् काशरूपिन् नमोऽस्तुते ॥ इत्यर्थम् ।

दामोदराय सर्ववामाराध्याय तनूभृताम् ।

वाञ्छितार्थप्रदायेदं गृहाणाचमनं नमः ॥ इत्याचमनीयं ।

सहस्रवाचे चैव सहस्रचरपाय च ।

सहस्रगिरसे चैव सहस्राक्षाय ते नमः ॥ आनीयम् ।

नारायणं नमस्तेऽस्तु नरकार्णवतारण ।

बेलोक्यापकान्त चाहि मां मधुसूदन ॥ इति वस्त्रम् ।

दामोदर नमस्तेऽस्तु चाहि मां भवसागरात् ।

ब्रह्मसूत्रं सशोक्त्यं गृह्याण पुद्गोत्तम ॥ इति यज्ञोपवीतम् ।

पूर्ववदाचमनीयम् । ॐ अमन्तसंसारेत्यक्षररश्मम् ।

श्रीगन्धं कुङ्कुमं दिव्यं चन्दनादिमनोहरम् ।

विक्षेपनं सुरश्रेष्ठ प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ इति गन्धम् ।

मल्लिकाम्भोजकङ्कारकुन्दपुष्पागपाटलैः ।

केतकीयूधिकापुष्पै स्तुलसीदलमिश्रितैः ॥

करवीरैर्जातिपुष्पैश्चम्यकैर्वकुलैः शुभैः ।

शतपत्रैश्च देवेश प्रीतो भव जनार्दन ॥ इति पुष्पं माच्छञ्च ।

वनस्पतिरसैर्दिग्बेगन्धाब्जैर्गन्धवत्तमः ।

आग्नेयः सर्वदेवानां धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ इति धूपम् ।

आव्यवर्त्तिसमायुक्तं वङ्गिना योजितं शुभम् ।

गृह्याण दीपकं विष्णो चैलोक्यध्वान्तनाशक ॥ इति दीपम् ।

अक्षं चतुर्विधं ख्लादु रसैः षड्भिः समन्वितम् ।

मया निवेदितं तुभ्यमनन्ताय नमो नमः ॥

पादसं ह्यग्रं कौस्त्यं मुद्राक्षञ्च तथैव च ।

अपूपानि निवेद्यानि भक्तानि विविधानि च ॥

मया कृतानि सर्वाणि भगवन् प्रतिगृह्यताम् ।

इति निवेद्यम् ।

ततश्चतुर्दशप्रकारानि अमन्तसंसारेति मन्त्रेषोस्तृष्व दद्यात् ।

पूर्ववत् पुनराचमनीयम्,—

पूगफलं नागपत्रं भक्त्वा विरचितं विभो ।

कर्पूरादिषमायुक्तं ताम्बूलं प्रतिगृह्णाताम् ॥ इति ताम्बूलम् ।

ततो दूर्वाक्षतं दत्त्वा ।

अनन्त कामदेवेश सर्वकामफलप्रद ।

अनन्तडोररूपेण पुत्रपौत्रान् विवर्द्धय ॥

इति गन्धादिना डोरं पूजयेत् ।

अनन्तगुणरत्नाय विश्वरूपधराय च ।

सूत्रपन्थिसुसंस्थाय कामरूप नमोऽस्तुते ॥

इति डोराभिमर्षणं कृत्वा ।

ॐ अनन्तसंसारमहासमुद्रे

मग्नान् समभ्युद्धर वासुदेव ।

अनन्तरूपे विनियोजयस्व

अनन्तरूपाय नमो नमस्ते ॥

मन्त्रेणानेन वै कुर्यात् सुडोरं दक्षिणे करे ।

पुमान् नारी तु बध्नीयात् डोरं वामकरे तथा ।

दारिद्र्यनाशनाथाय पुत्रपौत्रविवर्द्धये ॥

अनन्ताय इति तुभ्यं धारयाम्यहमभ्युत ।

इति डोरधारणम् ।

नमोऽस्तु देवदेवाय विश्वरूपधराय च ।

सृष्टिस्थित्यन्तहेलाय विश्वरूप नमोऽस्तुते ॥

पूर्वडोरविमोचनम् ।

मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं सुरेश्वरं ।
 यत्पूजितं मया देव परिपूर्णं तदस्तु मे ॥
 इति पूजां समर्थं अनन्तसंचारेति मन्त्रेण नमस्कृत्यात् ।

अथ कथा ।

अरथे वर्त्तमानास्ते पाण्डवा दुःखकर्षिताः ।
 कृष्णं दृष्ट्वा यथान्यायं प्रतिपूष्येदमब्रुवन् ॥

पाण्डवा उचुः,—

वर्यं दुःखाय सञ्जाताः पृथिव्यां पुरुषोत्तम ।
 कथं मुक्तिर्वदास्माकमनन्तदुःखसागरात् ॥

श्रीकृष्ण उवाच,—

अनन्तव्रतमस्यन्यत् सर्व्वपापहरं शुभम् ।
 सर्व्वकामप्रदं नृणां स्त्रीणाञ्चैव युधिष्ठिर ॥
 शुक्लपत्रे चतुर्हस्तां मासि भाद्रपदे तथा ।
 तस्मानुष्ठानमात्रेण सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥

युधिष्ठिर उवाच,—

कृष्ण कोऽयं त्वयाख्यातो योऽनन्त इति विश्रुतः ।
 किं श्रेष्ठो नागराजो वा अनन्तस्तत्रकोऽपि वा ॥
 वासुकिर्वाथ पद्मस्य महापद्मस्य विश्रुतः ।
 परमात्माथवाऽनन्त स्तदाहो ब्रह्म उच्यते ॥
 क एषोऽनन्तसंज्ञो वै तथ्यं मे ब्रुहि केशव ।

श्रीभगवानुवाच,—

अनन्त इत्यहं पार्थ मम रूपं निबोध वै ।

आदित्यादिप्रचारेण सः काल उपपद्यते ॥
 कलाकाशासुहृतादि-दिगरात्रि-शरीररवान् ।
 पञ्चमासर्तुवर्षादियुगकल्पव्यवस्थया ॥
 सोऽयं कालो मयाख्यातः सोऽनन्त इति विद्युतः ।
 सोऽहं कालोऽवतीर्णोऽस्मि भुवो भारावतारणात् ॥
 दानवानां विनाशाय वसुदेवकुलोद्भवम् ।
 अन्नं विद्धि मां पार्थ ह्येषां विष्णुं शिवं परम् ॥
 ब्रह्माणं भास्करं शेषं सर्व्वव्यापिनमीश्वरम् ।
 विश्वरूपं मूलात्मानं सृष्टिसंहारकारणम् ॥
 विष्णुरूपोऽहं नन्तोऽस्मि यस्मिन्निन्द्रासहस्रम् ।
 वसवोऽष्टौ दादशादित्या द्वादश स्यताः ॥
 सप्तर्षयः समुद्राश्च पर्व्वताः सरितो द्रुमाः ।
 नक्षत्राणि दिशो भूमिः पातालां भूर्भुवादिकम् ॥
 मा सुख्याच सन्देहं सोऽहं पार्थ न संग्रहः ।

बुधिष्ठिर उवाच,—

अन्नन्नप्रतमाहात्म्यं वद वेदविदाम्बर ।
 किं पुण्यं किं फलं तस्य किं दानं किञ्च पूजनम् ॥
 केन चादौ पुरा शीघ्रं मर्त्यलोके प्रकाशितम् ।
 एतत् समस्तं विश्वार्थं ब्रह्मन्नाप्रतं हरे ॥

श्रीभगवानुवाच,—

चासीत् पुरा ह्यतद्युगे सुमन्तुर्नाम वै दिवः ।
 यन्निवृत्तौ चोत्पन्नः सुरपाञ्च भृगोः सुताम् ॥

दौषां नामोपयेमे तां वेदोक्तविधिना ततः ।
 तस्याः कालेन संजाता दुहितान्मन्त्रवशात् ॥
 ग्रीसा नाम सुग्रीसा वा वर्द्धते पितृवेत्सवि ।
 माता च तस्याः कालेन ज्वरदाहेन पीडिता ॥
 प्रविश्य तु नदीतोषे मृता स्वर्गपुरं यवौ ।
 हत्वौर्द्धदेहिकं तस्या धर्मोपार्जनकारणात् ॥
 सुमन्तुश्च ततोऽन्यां वै धर्मपुंसः सुतां पुनः ।
 उपयेमे च दुर्द्गां कर्कशां नामतः सुधीः ॥
 कर्कशा वा च दुःग्रीसा नित्यं कष्टप्रकारिणी ।
 अत्यन्तमभवच्छण्डी सदा पद्मभाषिणी ॥
 सापि ग्रीसा पितुर्गेहे मृदाश्चरता वभौ ।
 कुशस्तम्भ-मृदुदार-देहसौ-तोरणादिषु ॥
 चतुर्विधैस्ततो वर्षेर्नोत्तपीतसितासितैः ।
 स्वस्तिकैः शङ्खपद्मैश्च सार्धयन्ती सुहृदुत्तुः ॥
 दृष्ट्वा सुमन्तुना ग्रीसा कदाचित् प्राप्तथौवना
 तां दृष्ट्वा चिन्तयामास धरान् विगणयन् मुनि
 स्वपिपहैः परित्तः सुमन्तुः प्रत्यभाषत ।
 कन्यार्थमागतः श्रीमान् कौण्डिण्यसुनिवत्तमः
 ग्रीसां ददौ सुमन्तुश्च कौण्डिण्याव शुभेऽपि
 मृदोःश्रुवेदविधिना विवाहमकरोच्च सः ।
 निर्वन्धोदाहिकं कर्षं प्रोक्तवान् कर्कशां हिम
 किञ्चिद्भूरे धनं देयं जामातुः पारितोषिकम्

तच्छ्रुत्वा कर्षांशा क्रुद्धा प्रोक्तव्यं गृहमण्डनम्^१ ॥
 कवाटं सुखिरं कृत्वा पार्श्वमवदङ्गुलम् ।
 होमावशिष्टचूर्णेन पाथेयमकरोद्विजः ॥
 कौण्डिण्योऽपि विवाच्यैनामगमत् प्रातरेव तु ।
 ग्रीशां सुग्रीशामादाय गोधानेन स्वमन्दिरम् ॥
 ततो मध्याह्नसमये संप्राप्तः सरितस्तटम् ।
 अत्रतीर्थं द्विजस्तत्र स्नानं चक्रे नृपोत्तम ॥
 तस्यास्तु सरितस्तीरे गोमयेनोपलेपिते ।
 ददर्श ग्रीशां वा स्त्रीणां समूहं रक्तवाससाम् ॥
 चतुर्दश्यामर्चयन्तं भक्त्या नन्तं पृथक् पृथक् ।
 उपगम्य ग्रनेः ग्रीशा पप्रच्छ स्त्रीकदम्बकम् ॥
 नार्थः किमेतन्मे ब्रुहि कस्यैतद् व्रतमीदृशम् ।
 ता ऊचुर्घोषितः सर्व्या अनन्त इति विभ्रुतः ॥
 तस्यैव देवदेवस्य सर्वकामप्रदं व्रतम् ।
 साप्रवीदहमप्येतं करिष्ये व्रतसुत्तमम् ॥
 विधानं कीदृशं चास्य किञ्चानं किञ्च पूजनम् ॥

नार्थं ऊचुः,—

शुकपत्रे चतुर्दश्यां मासि भाद्रपदे व्रतम् ।
 कर्षांशं सरितस्तीरे तद्भागे वा सुशोभने ॥
 स्नात्वा नन्तं नमस्कृत्य नववस्त्रधरः शशिः ।
 द्वादशै देवे समाक्षिप्य गोमयेन विचक्षणः ॥

मण्डलं कारयेत्तत्र सर्वतोभद्रसंज्ञकम् ।
 कृत्वा दर्भमथं देवं वारिधानीसमन्वितम् ॥
 पुष्पधूपादिभिर्देवमन्त्रं पूजयेद्भूरिम् ।
 ध्यात्वा नारायणं देवमन्त्रं विश्वरूपिणम् ॥

अनन्तसंसारमहासमुद्रे

मग्नान् समभ्युद्धर वासुदेव ।

अनन्तरूपे विनियोजयस्व

अनन्तरूपाय नमो नमस्ते ॥

मन्त्रेषानेनाश्वयित्वा फलानि च चतुर्दश ।
 पूषप्रस्यदयश्चैव दृतपक्षं निवेदयेत् ॥
 अर्द्धं विप्राय दातव्यमर्द्धमात्मनि योजयेत् ।
 चतुर्दशग्रन्थियुक्तं पूजयित्वा सुडोरकम् ॥
 अनन्तसंसारमन्त्रेण नारी वामकरे पुनः ।
 दक्षिणे च पुमान् कुर्यात् ध्यात्वानन्तं सनातनम् ॥
 दक्षिणां विधिवद्दत्त्वा विप्रान् सन्तोषयेद्भृशम् ।
 योऽनन्तस्य व्रतं कुर्याद्दर्षाणि नवपञ्च च ॥
 सर्वान् कामानवाप्यान्ते विष्णुस्तोकं स गच्छति ।
 सापि तासां कथां श्रुत्वा ग्रीष्मा बद्धा सुडोरकम् ॥
 व्रतशुक्ले तथा ताभिर्दत्तैर्गन्धादिभिस्ततः ।
 पायेद्यज्ञेषु विप्राय दत्त्वा भुक्त्वा तथैव च ॥
 आजगामाथ संहृष्टा गोदानेन स्वमाश्रमम् ।
 तेनानन्तप्रभावेन वज्रगोधनसङ्कुलम् ॥

गृहं तस्याः त्रिधा युक्तं धनधान्यसमाकुलम् ।
 मिश्रवर्गैः परिवृतं सर्वथातिथिसङ्कुलम् ॥
 ग्रीसा माषिक्यकाञ्चीभिर्मुक्ताहारैर्विभूषिता ।
 दिव्यवस्त्रसमाच्छ्रिता सावित्रीप्रतिमाऽभवत् ॥
 कदाचिदुपविष्टसु कौण्डिण्यो वक्रिसन्निधौ ।
 ग्रीसाया वामहस्ते तु दृष्ट्वा बद्धं सुडोरकम् ॥
 किमिदं डोरकं हस्ते मम वश्याय कल्पितम् ।
 तामपृच्छन्ततः सा तु भर्तारं पुनरब्रवीत् ॥
 जगत्पतेरनन्तस्य प्रतापं सूचडोरकम् ।
 यस्य प्रसादाद्दर्शयन् धनधान्यं गृहे तव ॥
 इति ग्रीसावचः श्रुत्वा सुनिः क्रोधपराधणः ।
 कोऽनन्त इति जप्येत द्रुपदा तेन मे धनम् ॥
 इत्युक्त्वा क्षिप्तवान् वक्रौ डोरं हाहेति धावती ।
 ग्रीसा गृहीत्वा तच्छीघ्रं शीरमध्ये समाक्षिपत् ॥
 तेन कर्षविपाकेन तस्य सा ग्रीः क्षयङ्गता ।
 गोधनं तस्करैर्नीतं गृहस्थाग्निप्रदीपितम् ॥
 यच्च ये वै गता गेहान्ते तथैव च संस्थिताः ।
 खजनैः कलहो गित्यं वर्ज्यं वर्ज्यं तथा ॥
 अमन्ताद्येपदोषेषु दारिद्र्यं पतितं गृहे ।
 ततः सञ्चिन्तन् मनसा कौण्डिण्यो सुनियन्तमः ॥
 अमन्ताद्येपदोषेषु मम दुर्गतिरीदृशी ।
 प्रतं नियमनस्यैव ब्रह्मचर्यं चरन् दिवः ॥

विक्रमः प्रचयौ पार्थ सोऽरुहं जगवर्जितम् ।
 तथापथ्यन् महाचूतं फलितं पुष्पितं तथा ॥
 वर्जितं पश्चिमणेन कीटकैश्च विशेषतः ।
 तमपृच्छद्विजोऽनन्तः कश्चिद्दृष्टस्त्वया द्रुम ॥
 चूतद्रुमोऽप्युवाचैनं नामन्तो वीक्षितो मया ।
 एवं निराकृतस्येन गां ददर्शं सवत्सिकाम् ॥
 दृष्टमथे प्रधावन्तीमितस्येतस्य पाण्डव ।
 सोऽत्रवीद्वेनु मे ब्रुहि किमनन्तस्त्वथेक्षितः ॥
 गौरप्युवाच कौण्डिण्यं नामन्तो वीक्षितो मया ।
 ततो ब्रजन् ददर्शयि गोदृषं ग्राहये क्षितम् ॥
 दृष्ट्वा पप्रच्छ गोस्वामिन् किमनन्तस्त्वथेक्षितः ।
 गोदृषस्तमुवाचैनं नामन्तो वीक्षितो मया ॥
 ततो ब्रजन् ददर्शयि रम्यं पुष्करिणीदधम् ।
 कृष्णं कुमुदकङ्कारैः कमलतोत्पलमण्डितम् ॥
 एकन्तु भ्रमरैर्हंसैश्चकवाकैश्च सेवितम् ।
 अन्यं पश्चिमणेर्हीनं पद्मसौगन्धिवर्जितम् ॥
 पुष्करिण्यौ च पप्रच्छ किमनन्तः समोक्षितः ।
 आवाभ्यां वीक्षितो विप्र नामन्तस्यौ समूचतुः ॥
 ततो ब्रजन् ददर्शयि गर्हभं कुञ्जरं तथा ।
 खरस्य कुञ्जरः पृष्टः किमनन्तस्त्वथेक्षितः ॥
 तसूचतुस्तावावाभ्यां नामन्तो वीक्षितः कश्चित् ।
 तस्मिन् क्षीणेऽथ निर्विन्ने कौण्डिण्ये कुनिबन्धने ॥

कृपयानन्तदेवोऽपि प्रत्यक्षं वसुपेत्य तम् ।
 दृष्ट्वा दृष्ट्वा रूपेण इत एहीत्युवाच ह ॥
 प्रवेशयित्वा स्वपुरं दृष्ट्वा दक्षिणे करे ।
 स्वरूपं दर्शयामास दिव्यनारीगणैर्दृतम् ॥
 सिंहासने सुखासीनं शङ्खचक्राजग्रीभितम् ।
 गदया गरुडेनापि सेवितं विश्वरूपिणम् ॥
 १[तं दृष्ट्वा स द्विजो भूमौ दण्डवन्निपपात ह ।
 पापोऽहं पापकर्माहं पापात्मा पापसम्भवः ॥
 चाहि मां पुण्डरीकाक्ष सर्वपापहरो भव ।
 अद्य मे सफलं जन्म जीवितञ्च सुजीवितम् ॥
 वनवाहिन्युगाजाघे मन्मूर्द्धा भ्रमरायते ।
 तच्छ्रुत्वानन्तदेवोऽपि ददौ तस्मै वरचक्षम् ॥
 दारिद्र्यनाशनं धर्मं विष्णुलोकमयाचक्षम् ।
 प्रतिगृह्य द्विजोऽप्याह भगवन् किं मयेक्षितम् ॥
 स चूतवृषो धेनुस वृषः पुष्करिणीदधम् ।
 कः खरः कुञ्जरो वापि तन्मे ब्रुहि जनार्दन ॥

श्रीभगवानुवाच,—

स चूतवृषो विप्रोऽसौ विद्वान् वै वेदगर्भितः ।
 शिष्येभ्यो नाददद्विद्यां तेनासौ तत्ताज्जतः ॥
 सा गौर्वसुन्धरा या तु निष्कला प्रतिपादिता ।

स दशस्रव विप्रेन्द्र गोहृषो बस्यथेक्षितः ॥
 धर्माधर्माव्यवस्थेयं यच्च पुष्करिणीदयम् ।
 खरः क्रोधस्त्रया दृष्टः कुञ्जरो धर्मविक्रथी ॥
 ब्राह्मणोऽहमन्तोऽस्मि वनं संसारसागरः ।
 इत्युक्त्वान्तर्दधे देवः सोऽपि गत्वा स्नानाश्रमम् ॥
 ग्रीस्रया सह धर्मात्मा भुक्त्वा भोगान् यथेक्षितान् ।
 अन्ते जगाम च मुनिर्विष्णुलोकमथाक्षयम् ॥
 एवं मया ते कथितं व्रतानां व्रतसुत्तमम् ।
 चरानन्तव्रतं तच्च वर्षाणि नव पञ्च च ॥
 सर्व्वदुःखानि निस्तीर्य्य मामन्ते समवाप्स्यसि ।

ततो दक्षिणां दत्त्वा देवं विसृज्य ब्राह्मणाद्य पूषं फलानि च
 दत्त्वा स्वयमपि पूषं भक्षयेत् ।

इति भविष्यपुराणोक्तानन्तव्रतं समाप्तम् ।

दुर्गापूजामधिकृत्य देवौपुराणे,—

प्रौढपद्याच्च कर्त्तव्या पूजा जागरणं निशि ।
 महोत्सवविधानेन सौचामणिफलं लभेत् ॥

सौचामणिर्यागभेदः ।

भविष्ये,—

पौर्षमास्यां नभस्त्रस्य लोकपाशान् समर्चयेत् ।
 पृथिव्या रक्षणार्थाय सर्व्वकामप्रसिद्धये ॥

अथागस्त्यार्थः ।

एतच्च सौरभाद्रकृत्यम् ।

भविष्योक्ते,—

अप्राप्ते तु रवौ कन्यां सचिभागैस्त्रिभिर्दिनैः ।

अर्धं द्युरगस्त्याय ये वसन्ति महोदये ॥

अप्राप्ते भास्करे कन्यां शेषभूतैस्त्रिभिर्दिनैः ।

अर्धं द्युरगस्त्याय गौड़देशनिवासिनः ॥

कन्यायामगते सूर्ये शेषसप्तदिनेषु च ।

अर्धं द्युरगस्त्याय यावत्कन्यां रविर्भजेत् ॥

दिनस्य चिभागो विंशतिदण्डास्तत्सहितेन दिनत्रयेण इत्यर्थः ।

आधुनिकेषु दिनत्रयस्य चिभागो दिनमेकं तेन चतुर्भिर्दिनैरित्युक्तं

तन्मन्त्रं विशेष्यस्य दिनस्यैव चिभागप्रतीतिः न तु विशेषणान्तर-

विशिष्टस्य गौरवात् सार्द्धप्रहरणयादिवत् ।

अतएव सर्वेष्वेव तथा प्रयोगः ।

यथा— स चाधिमासकः प्रोक्तः सार्द्धसंवत्सरदये ।

तथा— मृगनेषा भवेच्छेषैः पादोनैः सप्तभिर्दिनैः ॥

महोदये उज्जयिन्यां सचिभागदिनत्रयमध्ये, गौड़ेषु तु शेषदि-

नत्रयमध्ये, एतदन्वेषु देशेषु शेषसप्तदिनमध्येऽर्धादागमित्यर्थः ।

तथाच मत्स्यपुराणम्,—

आसप्तराषादुदयेऽर्धमस्य

दातव्यमेतत् सफलं नरेषु ।

अर्घदानविधिमाह राजमार्त्तस्त्रे,—

अप्राप्ते भास्करे कन्यां सचिभागै स्त्रिभिर्दिनैः ।
 अर्थं दद्यादगस्त्याय चावत् कन्यां रविर्त्रजेत् ॥
 काशपुष्पमयीं रम्यां कृत्वा तु प्रतिमां सुनेः ।
 प्रदोषे विन्ध्यसेत्तान्तु पूर्णकुम्भे सुसंस्कृते ॥
 कुम्भस्थां पूजयेत्तान्तु पुष्पधूपविलेपनैः ।
 दधत्तं वस्त्रिं दद्याद्रात्रौ कुर्यात् प्रजागरम्भैः ॥
 प्रभाते तां समादाय स्नायात् पुष्पजलाशये ।
 निशावसाने तां न्यस्य जलान्ते प्रतिमां सुनेः ॥
 अर्थं दद्यादगस्त्याय अर्थं दधुर्दिजातयः ।
 अगस्त्यः खनमानेति पठेयु मन्त्रसुत्तमम् ॥
 यथास्नाभं कृतार्थास्य सर्व्वं वर्णास्य भक्तितः ।
 अर्थं दधुरगस्त्याय शूद्रे मन्त्रविधिस्त्वथम् ॥
 काशपुष्पप्रतीकाश अग्निमादतसम्भव ।
 मिषावरुणयोः पुत्र कुम्भयोने नमोऽस्तुते ॥
 पुष्याञ्जलिमुपादाय देवर्षिं प्रणमेत्ततः ।
 वातापिर्भक्षितो येन शोषितो येन सागरः ।
 सोपासुद्रापतिः श्रीमान् योऽसौ तस्यै नमोऽस्तुते ॥
 येनोदितेन पापानि प्रशमं यान्ति चाधवः ।
 तस्यै नमोऽस्तुगस्त्याय विन्ध्यदर्पापहारिणे ॥
 अर्थं दत्त्वा विधानेन नरः कुम्भोद्भवाय च ।
 त्वजेदगस्त्यसुद्दिश्या पञ्चमेकं नगोदरम् ॥

वीजपूरं नारिकेलं रत्नां जातौफलं तथा ।
 लक्ष्मूरं दाडूीमं विष्णं फलानीमामि वर्जयेत् ॥
 ततोऽन्नं भोजयेद्विप्रान्^१ दृतपायसमोदकैः ।
 गां सुवर्णञ्च वासांसि तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ॥
 सप्तवर्षाणि दत्त्वाथं विधानेन द्विजातयः ।
 वेदान्महीं पशून् पुषान् धर्मारोग्यमवाप्नुयुः ॥
 'विप्रो यथास्त्राभसुपारुतार्थः
 प्राप्नोति वेदान् प्रमदाच्च पुषान् ।
 क्षत्रो महीं भूमिधनञ्च^२ वैश्वः
 शूद्रः सुखं धर्मफलञ्च सर्व्वं ॥

मास्त्रे,—

अनेन विधिना यस्तु अगस्त्यार्थं प्रदीयते ।
 इन्द्रलोकमवाप्नोति रूपारोग्यसमन्वितः ॥
 धावदायुश्च यः कुर्वात् स परं ब्रह्म गच्छति ।

जज्ञान्ते जज्ञमथे तां काश्रपुष्यमथीं प्रतिमां निशावसाने
 सप्तसि न्यस्य प्रक्षिप्य इत्यर्थः । द्विजातयो ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः ।
 ॐ अगस्त्यः खनमानेति मन्त्रेणार्थं दधुः स्त्रीशूद्रौ तु काश्रपुष्य-
 प्रतीकाग्नेत्यादि मन्त्रेणेति ।

मन्त्रो यथा,—

ॐ अगस्त्यः खनमानः खनिषी
 प्रजा मपत्यं वक्षमीहमानः ।

उभौ वर्षावृष्टिदयतेजाः

पुपोष देवेभ्यःशिवो जगाम ॥

वीजपूरादिषुप्रपत्तत्यागस्तु यथाक्रममेकैकं सप्तसु वर्षेभ्यः ।

अथाश्विनकृत्यम् ।

देवीपुराणे,—

एकाहमपि यो भक्त्वा कन्यासंख्ये दिवाकरे ।

पूजयित्वा शिवाचक्रं दीपानुद्दीपयन्ति च ॥

ते सभन्ते शुभान् भोगानायुरारोग्यसम्पदः ।

शिवाचक्रं दुर्गासमूहं नवदुर्गा इत्यर्थः ।

तथा,—

दृताभिषेकं यः कुर्यादक्षोरात्रं नराधिप ।

स्रक्ष्णधारेण भाण्डेन भगवत्या विषण्णः ॥

मासि चाश्वयुजे वीर सर्व्वपापैः प्रसुच्यते ।

विष्णुधर्म,—

आश्विने दृतदानेन रूपवानभिजायते ।

स्कन्दपुराणे,—

योऽपि चाश्वयुजं मासमेकभक्तेन तिष्ठति ।

वाण्डिष्यन्तु भवेत्तस्य कृषिः पशुगणास्तथा ।

भविष्यपुराणे,—

कन्यां गते सवितरि कृष्णपक्षेऽष्टमी च वा ।

तस्यां चरं समभ्यर्च्छ्य सर्व्वान् कामानवाप्नुयात् ॥

सर्व्वमिदं धीरकृत्यम् । तथा,—

आश्विने कृष्णपक्ष चतुर्थी रात्रिभोगतः ।

मृगाथ संक्षितः पूषो राजा दशरथः स्त्रिया ॥

तत्र दुर्गा च संपूज्या सर्व्वसौभाग्यदृष्टये ।

अथ मासः पौर्णमास्यन्त एव तिथिकृत्यत्नात् ।

अथाश्वयुक् कृष्णपक्षः ।

ब्रह्मपुराणे,—

अश्वयुक्कृष्णपक्षे तु आहुं कुर्याद्दिने दिने ।

त्रिभागशीनं पक्षं वा त्रिभागस्वर्द्धमेव वा ॥

न सन्ति पितरश्चेति कृत्वा मनसि धो नरः ।

आहुं न कुरुते तत्र तस्य रक्तं पिवन्ति ते ॥

यावच्च कन्यातुल्ययोः क्रमादासो दिवाकरः ।

तावत् आहुस्य कालः स्याच्छून्यं प्रेतपुरं तदा ॥

अथाश्वयुक् शब्दः पौर्णमास्यन्तमासपरः न तु मुख्यचान्द्रपरः, ब्रह्म-
पुराणे पौर्णमास्यन्तमासेन समस्ततिथिकृत्याभिधानात् । निर्णीतश्च

अश्वयुष्याश्च कृष्णायां चयोदश्यां मघासु च ।

इति ब्रह्मपुराणे एवाश्वयुक् पौर्णमास्यन्तपरत्वम् । दर्शान्ता-

श्विने मघायोगासम्भवात् पौष्टपशूद्धं कृष्णचयोदश्यादिवचनाच्च ।

तथा विष्णुधर्मोत्तरे,—

उत्तरादथनाश्राहुं श्रेष्ठं स्याद्विषाद्यने ।

चातुर्मासश्च तथापि प्रसुप्ते क्रोगे चितम् ॥

पौष्टपक्षाः परः पक्षस्तथापि च विग्रेवतः ।

पक्षमूर्द्धंश्च तथापि दशम्युद्धं ततोऽप्यति ॥

इत्यथ प्रौष्ठपद्याः परः पक्ष इत्यनेन चौर्यनाशनाशिनमाशौच-
कृष्णपक्षत्वं व्यक्तमुक्तं एतेन सौरवादिनोऽपि गिरस्ताः ।

तथाच कार्णाजिनिः,—

शक्रध्वजनिपाताङ्को यः स्यात् पक्षस्तु पञ्चमः ।

आषाढ्याः सोऽपरः पक्षस्तत्र आङ्गं विधीयते ॥

पुत्रमाद्युर्धनं धान्यमारोग्यं भूतिमेव च ।

प्राप्नोति पञ्चमे दत्त्वा आङ्गं कामांस्तथापरान् ॥

एतानेव हि चिंसन्ति पञ्चमं यो व्यतिक्रमेत् ।

तस्मात्प्रातिक्रमेदिदाम् पञ्चमे पैष्टकं विधिम् ॥

भाद्रशुक्लदादृशां शक्रध्वजोत्थानं तदनन्तरकृष्णचतुर्थ्यां शक्र-
ध्वजनिपात इति प्रागुक्तम् । एतानेव हीत्यनेन नित्यत्वं दर्शितं
चिंसन्ति पितर इति शेषः ।

जावास्तः,—

अगतेऽपि रवौ कन्यां आङ्गं कुर्वीत यत्नतः ।

आषाढ्याः पञ्चमः पक्षः प्रशस्तः पितृकर्षसु ॥

जातृकर्षः,—

आषाढीमवधिं कृत्वा यः स्यात् पक्षस्तु पञ्चमः ।

आङ्गं तत्र प्रकुर्वीत कन्यां गच्छतु वा नवा ॥

अत्र मध्येऽधिमासपातेऽपि तस्याधिकत्वाद्भाद्रानर्हत्वाच्च तं
मासं विशाच पञ्चमः पक्षो मन्तव्यः । कन्यां न वा गच्छन्निति
यदुक्तं पक्षस्तु कन्यासम्बन्धेऽपि आङ्गयोग्यत्वात्तस्य कन्यायामन्तामे
सत्येव मन्तव्यम् । अन्यथा चिंहे सकृत्पक्षसंप्राप्तौ तस्य मन्तनाया-

नःपातादशयुक् कृष्णपक्षत्वाभावः स्यात् । तेन कन्यां मच्छतुः
नवेत्यनेन कन्यागतरविसम्बन्धेन पञ्चमपक्षस्य प्राग्भ्रमं ध्वनितम् ।

यथा भविष्यपुराणवचनम्,—

कन्यां गते सवितरि पितृराजानुग्रासनात् ।
तावत् प्रेतपुरी शून्या यावद्वृश्चिकदर्शनम् ॥
ततो वृश्चिकमायाते निराशाः पितरो नृप ।
पुनः स्वभवनं यान्ति श्रापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥
हंसे वर्षासु कन्यास्ये शाकेनापि गृहे वसन् ।
पञ्चम्या उत्तरे दद्यादुभयो वंशयो र्ष्टणम् ॥

इंसे सूर्ये वर्षास्त्रिति व्यृतुमतेन ष्टणमिव ष्टणम् पितृमातृ-
कुलखावभ्यं परिशोध्यमित्यर्थः ।

अथच आङ्गान्तरकल्पने विधिगौरवभिया अश्वयुक्कृष्ण-
पक्षेलित्यादिना ब्रह्मपुराणोक्तपक्षत्राद्धे कन्यासम्बन्धेन गुणफल-
विधिः ।

कन्यायां कृष्णपक्षे तु पूजयित्वाद्रुभे दिवा ।
नवम्यां बोधयेद्देवीं गीतवादिचमिस्त्रिनैः ॥

इति देवीपुराणवचनाद्देवीबोधने कन्यासम्बन्धवदिति । नचा-
वैपरीत्याशङ्का भविष्यपुराणे कन्याविधौ पक्षत्राद्धादिकल्पानामनु-
भेदात् कन्यां मच्छतु वा नवेत्यादिवचनाच्च । न च पृथक् प्रत्यवा-
चोक्तेः पृथग्विधिरिति वाच्यं, पुराणभेदेन प्रत्यवायस्य पृथगुक्तेरौचि-
त्यात् न तु वास्तव्यं पृथक्त्वं ।

दिने दिने इति दिनपदमत्र तिथिपरं नलक्षोराचपरं

चान्द्रमासावयवस्य ऋष्यपक्षस्य पञ्चदशतिथ्यात्मकत्वेन तत्सम्बन्धितयो-
पन्यस्यस्य दिनपदस्य तिथिपरत्वनिश्चयमात् ।

यथा विष्णुधर्मै,—

तिथिनैकेन दिवसश्चान्द्रमाने प्रकीर्तितः ।

तथान्यमुनीनां परिभाषाविधानमनर्थकं स्यात् ॥

अतएव,—

शौरसंवत्सरस्थान्ते मानेन^१ शश्विजेन तु ।

एकादशतिरिच्यन्ते दिनानि भृगुनन्दन ॥

इत्यादयः प्रयोगाः ।

षष्ठ्येकादशीचयोदशीभिः पक्षस्य विभजनेन तिथिपर्यवसानाच्च ।

अतएव “पञ्चम्यूङ्क्ष्व तत्रापि दशम्यूङ्क्ष्व ततोऽप्यति” इति विष्णुधर्मै
तिथिमादाय कल्पे व्यवस्थोक्ता अन्यथा अम्बुघटश्राद्धवदहरहः
क्रियमाणतया नित्यत्वाद्वावाहनादिवर्जनप्रसङ्गः स्यात् ।

एतेन तिथिह्रस्वादेकस्मिन् पक्षे चतुर्दशत्वादङ्गां चतुर्दशश्रा-
द्धानि तिथिवृद्धावर्द्धङ्गौ षोडश स्युः, तत्र कदाचित् एकस्यान्तियौ
श्राद्धद्वयं कदाचिच्च श्राद्धाभावः इति श्रौतत्तादीनां मतमपास्तं ।
ततश्च वीष्वायाः पञ्चदशतिथिष्वेव पञ्चदशश्राद्धानि ।

अत्र चैकस्मिन् दिने तिथिद्वयसाभे श्राद्धद्वयं कदाचिद्दिनद्वये
ऽप्येकतिथिसाभे एकदिने श्राद्धाभाव इति । अतएव वीष्वावसाञ्च-
तुर्दशौश्राद्धमप्यत्र कार्यम् ।

अथ वेधित्,—

सामान्यकृष्णपक्षप्राप्तं आहुं अगूय ब्रह्मपुराणे तदेव आहुमस-
थुकृष्णपक्षगोचरतया दिने दिने विधीयते न तु विशिष्टविध-
नरं मुख्यविधन्तरकल्पनागौरवात् । ततश्च,— “कृष्णपक्षे दशम्यादौ
वर्जयित्वा चतुर्दशी” इति मनुवचनाच्चतुर्दशीवर्जनामप्यथ सिद्धं
तदनुवादकत्वादस्यथुकृविधेरित्याहुः ।

तन्मन्त्रम् । प्रकरणभेदेन विधिभेदादनुवादाविषयत्वात् ।

किञ्च,—

अथ आहुममावास्यायां पितृभ्यो दद्यात् पञ्चमीप्रभृति वा
कृष्णपक्षस्य यदहः सम्पद्यते तदहः पूर्वेषु ब्राह्मणानामभ्येति गोभि-
स्त्राद्यनेकमुनिवचनादमावास्यायामेव मुख्यविधिः तचाग्रन्तिसम्भाव-
नायामानुकल्पिकः कृष्णपक्षविधिरिति प्रपञ्चितं आहुकौमुद्याम् ।

ततस्मानुकल्पस्यानुवादायोग्यत्वात् प्रधानस्यास्युग्विधेरनुकल्प-
प्रसङ्गाच्चास्यथुकृष्णपक्षे पृथगेव विधिरिति सिद्धं चतुर्दशीआहुम् ।

अन्तु,—

विषयापदग्रन्थाहितिर्यकृष्णपक्षातिनाम् ।

चतुर्दश्यां क्रिया कार्या चन्वेवान्तु विगर्हिता ॥

इति मरौचिवचनं तत् सामान्यकृष्णपक्षप्रकरणपाठाच्चास्यथुकृष्ण-
पक्षआहुविषयम् । अन्यथा चतुर्दश्यां संक्रान्त्यादिआहुमपि न स्यात् ।

यथाच आहुचिन्तामणावुक्तं,—

आग्निचतुर्दश्यां ग्रहसहस्रापि आहुप्राप्तौ ।

आहवेषु विषयानां जलाग्निभ्यस्तुपातिनाम् ।

चतुर्दश्यां भवेत् पूजा अमावस्यान्तु कामिकौ ॥

इत्याश्विनापरपक्षप्रकरणस्य देवीपुराणवचने अक्षय्य पुनः आङ्ग-
विधानं तदाश्विनचतुर्दश्यां शस्त्रहतानामेव आङ्गं नास्त्रहताना-
मिति परिसंख्यार्थं अन्यथा वैयर्थ्यादिति ।

तदप्यथुक्तं अश्विना पक्षादिकल्पानामकरणे आश्विनचतुर्दश्यां
शस्त्रहतआङ्गमशस्त्रेणाप्यवश्यं कर्त्तव्यमिति विधिरेव न तु दोषवच-
दुष्टा परिसंख्येति । अथवा अन्यत्र चतुर्दश्यां शस्त्रहतआङ्गस्य
प्राशस्त्यमुक्तं आश्विने तु नित्यविधिरिति अतएव अमावस्यान्तु
कामिकौत्युक्तं । आश्विनचतुर्दश्यामकरणे प्रत्यवायतादवस्थादिति
चिह्नं पञ्चदशआङ्गम् ।

यत्,—

द्विभौमान्तरौष्ठाणि चराणि स्यावराणि च ।

पिण्डमिच्छन्ति पितरः कन्याराश्विनते रवौ ॥

कन्यां गते सवितरि यान्यहानि तु षोडश ।

क्रतुभिस्तानि तुष्ट्यानि देवो नारायणोऽब्रवीत् ॥

राजसूयान्ममेधाभ्यां यदौच्छेत् षड्ग्रं फलम् ।

अप्यमुन्मूलाकाशैः पितृन् कन्यागतेऽर्चयेत् ॥

इति ब्रह्माण्डपुराणवचनं, तत् सूर्य्यचिह्नान्तवचनैकवाक्यतया
कन्यायाश्चतुर्दशदिनादूर्ध्वं श्रेषु सौरषोडशदिनेषु शस्त्रहत्पक्षवाधा-
रणेषु काम्यआङ्गान्तरविधायकं नित्यत्वे प्रमाणाभावात् फलमुत्तमम् ।

यथा सूर्यसिद्धान्ते,—

तुलादिषड्ग्रहीत्यङ्गां षड्ग्रहीतिसुखं क्रमात् ।
 तच्चतुष्टयमेव स्यात् द्विस्त्रिभावेषु राशिषु ।
 षड्विंशे धनुषो भागे द्वाविंशेऽनिमिषस्य च ॥
 मिथुनेऽष्टादशे भागे कन्यायाश्च चतुर्दशे ।
 अत ऊर्ध्वन्तु कन्याया यान्यहानि तु षोडश ॥
 क्रतुभिस्तानि तुल्यानि पितृभ्यो दत्तमचयम् ।
 एकस्मिन्नब्दे षष्ठ्यधिकग्रतचयमंशका भवन्ति ॥

तत्र तुलासंक्रममारभ्य षड्ग्रहीतिगणनयांश्चतुष्टयमापूर्य्य कन्या-
 शेषषोडशांशा अवशिष्यन्ते, द्विस्त्रिभावेषु ज्ञात्मकेषु तत्र चतसृणां
 षड्ग्रहीतीनां पूरणस्थानमाह षड्विंशे इति, अनिमिषो मीनः ।

त्रिभागहीनमिति तृतीयो भागस्त्रिभागः चिभागहीनं
 षष्ठ्यादिकल्पः चिभागमेकादश्यादिः, अत्र कालात्यन्तसंयोगे
 द्वितीया तेन प्रतितिथौ आह्वम् ।

अथ केचित्,—

पञ्चमीप्रभृति वा कृष्णपक्षस्येति गौतमवचनात् ।

कृष्णपक्षे दशम्यादौ वर्ज्यधिला चतुर्दशीम् ।

इति मनुवचनाच्च ।

किञ्चिद्भूनाधिके चिभागपदात् पञ्चम्यादिदशम्यादिकल्पावाङ् ।
 तत्र गौतममनुवचनयोः सामान्यकृष्णपक्षोपक्रमान्नाश्चतुर्दशीकृष्णपक्ष-
 परत्वं ततश्च बीजाभावेन लक्षणाभावात् पञ्चम्यादेस्त्रिभागहीनादि-
 पदार्थत्वानुपपत्तिरिति ।

अतएव विष्णुधर्मै,—

प्रौष्ठपद्याः परः पक्षस्तत्रापि च विशेषतः ।

पञ्चमूर्द्धञ्च तत्रापि दशमूर्द्धं ततोऽप्यति ॥ इत्युक्तं ।

यच्च,—

भौजङ्गीं तिथिमासाद्य यावच्चन्द्रार्कसङ्गमः ।

इति देवीपुराणवचनं तदश्वयुक्कृष्णपक्षे पञ्चम्यादिषु कन्या-
समन्धेन आङ्गस्य प्राग्रस्यकथनमात्रपरं न तु कल्पविधायकं पञ्चा-
दिकल्पान्तराणामनुकृतात् ।

अर्द्धमेववेति त्रिभागाद्धं त्रयोदश्यादिकल्पः, न तु पञ्चाद्धमष्ट-
म्यादीति केषाञ्चिद्वाख्यानं युक्तं सन्निधानेन त्रिभागस्य बुद्धिस्यत्वात् ।

न च विभज्यमानतया बुद्धिस्यौकृतस्य पक्षस्य परित्यागे को
हेतुरिति वाच्यं, उत्तरोत्तरलघुकासोपदेशस्य हेतुत्वात् अतएव
एवेत्यनेनाख्यात्यन्ताग्रक्तकल्पत्वं सूचितम् ।

अतएव विष्णुधर्मै,—

पञ्चमूर्द्धञ्च तत्रापि दशमूर्द्धं ततोऽप्यति ।

इति मध्येऽष्टम्यादिकल्पो नोक्तः ।

एवञ्च एतेषां कल्पानां दर्शनात् केषाञ्चिद्दमावास्यामात्रकरण-
पक्षो निरस्तः किन्तु तत्र प्रतिमासविहितं पार्व्वणं कर्त्तव्यमेव प्रति-
मासविधेरश्वयुक्विधिभिन्नत्वात् न चोक्तिवाधाग्रहा सम्भूयसमुच्च-
रणाभावात् ।

न च पदाह्वनीयवत् विशेषदर्शनात् सामान्यशास्त्रस्य तदितर-
परत्वमस्त्विति वाच्यं प्रतिमासविधेरमावस्याविषयकत्वेनाश्वयुग्निधेस्तु

पञ्चविषयकत्वेन भिन्नविषयत्वात् सामान्यविशेषाभावात्, अमावास्या-
विधिस्तु आङ्गकौमुद्यां निरूपित एव ।

किञ्च प्रकरणभेदेन विधिभेदाद्युपजीव्योपजीवकभावाभावाद्भि-
न्नविषयता अन्यथा पौषादिमासत्रयेऽष्टकाविधानात् प्रतिमासविधे-
स्तदितरत्वप्रसङ्गः ।

एवञ्च पञ्चमासे कृते प्रतिमासविहितं पार्वण्यमनुषङ्गेन गतार्थं
तत्रैवामावास्यायां कर्त्तव्यमिति ध्येयम् । न सन्तीति अकरणे
प्रत्यवायाचित्यत्वं दर्शितम् । अत्र सम्भवति लघूपाये गुरुपायस्या-
ननुष्ठानलक्षणाप्रामाण्यभिया पञ्चमाङ्गादिकल्पानामिच्छाविकल्पास-
म्भवात् शक्तितारतम्येन व्यवस्थितो विकल्पः । शक्तस्य समस्तः पञ्चः
अशक्तस्य चिभागहीनः पञ्चः अशक्ततरस्य चिभागः अशक्ततमस्य
चिभागार्द्धमिति । एतेन शक्तिभेदात् समस्तपञ्चाकरणेऽपि प्रत्यवा-
याभावो वचनादिति ध्येयम् ।

शक्तिस्तु शरीरपाटवमाङ्गोचितद्रव्यसम्पदादिः । एवञ्च यो यत्र
शक्तस्तदकरणे तस्य प्रत्यवाय एव । यथा मनुः,—

प्रभुः प्रथमकल्पस्य योऽनुकल्पेन वर्त्तते ।

न साम्यराधिकं तस्य दुर्मतेर्विद्यते फलम् ॥

साम्यराधिकं पारलौकिकं । न चात्र फलभूमकल्पमथा कल्प-
व्यवस्था पञ्चविधिसुपजीव्येव चिभागहीनादिकल्पविधिप्रवृत्तेः ।

एतानेव हि हिंसन्ति पञ्चमं यो व्यतिक्रमेत् ।

इत्यादिवचनैः पञ्चमाङ्गाकरणे प्रत्यवायश्रवणाच्च । तस्माच्छक्ति-
तारतम्येन व्यवस्थेति ।

अथ केचित्,—

आरब्धे पक्षश्राद्धे कुचचिदिने श्राद्धविघ्ने सति पक्षश्राद्धा-
निव्यत्या अन्वेऽपि कस्या न कर्त्तव्या विकल्पवशेनैकतरनिश्चया-
दन्यनैराग्नेन पुरुषप्रवृत्तेरित्याहुः ।

तदन्वे न सहन्ते उभयोर्युगपदुपस्थितत्वादिष्वाविकल्प एवान्व-
नैराग्नेनैकतरनिश्चयः प्रवृत्तौ हेतुः, व्यवस्थितविकल्पे तु न तथा
व्यवस्थावशेनोभयोर्युगपदुपस्थितत्वाभावात् । किन्तु श्रुतितार-
तम्यान्मुख्यकल्पानुकल्पभावेन व्यवस्था तस्यास्य क्रमिकत्वान्मुख्यकल्पा-
सम्भवे स्वयमेवानुकल्पो व्यवतिष्ठते अतो मुख्यकल्पविघ्ने कल्पान्तरं
कर्त्तव्यमेवेति ।

अभियुक्तास्तु,—

दद्यादहरहः श्राद्धमन्नाद्येनोदकेन वेति मनूक्तमित्यश्राद्धवत्
दिने दिन इति वीष्माश्रुत्या प्रतितिथावेव पृथक् पृथक् श्राद्धावग-
मात् प्रतितिथौ श्राद्धाकरणे “श्राद्धं न कुरुते तच्च” इति वचनेन
पृथक् प्रत्यवायावगमाच्च अनुज्ञावाहनदक्षिणाविसर्जनादीनां पृथक्
पृथक्त्वाच्च पञ्चदशश्राद्धानां स्वातन्त्र्ये सिद्धे आरब्धपक्षश्राद्धेन पुंवा
कदाचिन्मध्येऽग्रौचक्षतजादिना विघ्ने सत्यधिकाराभावादकरणेऽप्य-
जातप्रत्यवायेन तदितरदिनेषु कृतेषु श्राद्धेषु चावष्ठीयमित्यश्राद्ध-
वत् पक्षश्राद्धमप्यविरुद्धं, न च पृथक् कल्पविधानं तर्हि व्यर्थं इति
वाच्यं, द्रव्याद्यसम्पत्त्या सकलपक्षश्राद्धाश्रितौ प्रत्यवायपरीहारार्थं

कस्यान्तरविधानमिति । युक्तं चैतत् । अश्वयुक्कृष्णपक्षे एकस्य कल्पस्याप्यशक्तौ किं स्यादित्यत आह यावच्च कन्यातुल्ययोरिति । अत्र विध्यन्तरकल्पनभिया कन्यादिवाकरस्थित्या तत्सम्बन्धस्यावश्यकत्वेनाश्वयुक्कृष्णपक्षानुकल्पतया तत्राप्यकृष्णपक्षविधानौचित्यात्^१ ।

प्रावृट्कालेऽसिते पक्षे चयोदश्यां समाहितः ।

मधुसूतेन यः आढ्यं पायसेन समाचरेत् ॥

इति पूर्ववचने कृष्णपक्षश्रवणाच्च ।

अत्र^२ कन्यातुल्ययोर्दिवाकरस्थितेः क्रमसिद्धत्वात् क्रमाच्छ्राद्धस्य काल इत्यन्वयादश्वयुक्कृष्णपक्षे आढ्याकरणे कार्तिककृष्णपक्षे यस्यां कस्याश्चिन्तियौ आढ्यं कार्यं, नचात्रापि कल्पव्यवस्था प्रमाणाभावात् । चयोदश्यादिकल्पस्याप्यशक्तावत्यन्तापत्कल्पतया कार्तिकविधिश्चेति । अत एवामावास्यायामतिप्राशस्त्यमुक्तं भविष्यपुराणे,—

येयं दौपान्विता राजन् ख्याता पञ्चदशी भुवि ।

तस्यां दद्यान्न चेद्दत्तं पितृणाञ्च महास्यये ॥

पितृणां महस्य उत्सवस्यास्ययो महास्ययोऽश्वयुक्कृष्णपक्षः, पञ्चदशी अमावास्या न तु पौर्णमासी, भुवि पृथिव्यां दौपान्वितेति कृत्वा ख्यातिकथनात् ।

तथाचामावस्यामधिकृत्य ब्रह्मपुराणे,—

दीपमालासु कर्मव्याः शक्त्वा देवगृहेषु च ।

रथ्यापण्यश्रानेषु नदीपर्वतसानुषु ॥

तथा,—

यमलोकं परित्यज्य आगता ये महालयम्^१ ।

उज्वलज्योतिषा वर्त्म प्रपश्यन्तो ब्रजन्तु ते ॥

इति कार्त्तिकामावास्यासुष्कादानमन्त्रशिष्टाच्च । अयञ्च प्रतिमासपार्वणस्य प्राप्तलेऽप्यश्वयुक्कृष्णपचाकरणे अग्रजस्यावश्यानु-
ष्ठानार्थं पुनः कार्त्तिकविधिः । अथवा तन्त्रेण आङ्गदयविधानार्थं पुनर्विधिः । इति ।

अथ मघाचयोदशी ।

अथ केचित्,— केवलचयोदशां विधिः, मघायोगः फल्गुति-
ग्रयार्थः, मनुविष्णुभ्यां केवलचयोदशीविधानात् ।

यथा मनुः,—

अपि नः स कुले जायाद्यो नो दद्यान्नयोदशीम् ।

पायसं दधिसर्पिर्भ्यां प्राक्क्याये कुञ्जरस्य च ॥

दद्यात् ददातीत्यर्थः ।

विष्णुः,—

अपि जायेत योऽस्माकं कुले कश्चिन्नरोत्तमः ।

प्राहृत्कालेऽक्षिते पचे चयोदशां समाहितः ॥

मधुसुतेन चः आङ्गं पायसेन समाचरेत् ।

तत्र, एतयोर्मनुविष्णुवचनयोः पितृगाथात्वेनानुवादतया स्वतः
प्रामाण्याभावात्, अनुवादस्य हि विधेकवाक्यतया प्रामाण्यमित्युक्तं

मनुशादाधिकरणे तत्र कृत्त^१[विधिगोचरे सम्भवति कस्य]विधि-
गोचरमन्यायं अतः कृत्तविध्यनुरूपैर्वस्तुभिरनेन क्रियते । विधौ च
मघायोगः श्रूयते ।

यथा श्रद्धः,—

प्रौष्ठपद्यामतीतायां मघायुक्तां चयोदशीम् ।

प्राप्य आहुन्तु कर्त्तव्यं मधुना पायसेन च ॥

ब्रह्मपुराणे,—

आहुं तेनापि कर्त्तव्यं तैस्तैर्द्रव्यैः सुसञ्चितैः ।

चयोदशां प्रथमेन वर्षासु च मघासु च ॥

वर्षामघाश्रद्धौ नित्यवज्जवचनान्तौ ।

मनुः,—

यत्किञ्चिन्मधुना मिश्रं प्रदद्यात्तु चयोदशीम् ।

तदप्यक्षयमेव स्याद्वर्षासु च मघासु च ॥

वर्षासु मघासु च चयोदशीकाले यत्किञ्चिदल्पमपि मधुना
मिश्रं दद्यात्, हेतुमाह तदप्यक्षयमेवेति । अन्यथा मनुवचने चयो-
दशीमाचश्रवणात् प्रावृट्काण्डोऽपि फलान्तिग्रयार्थः स्यात् तथा
विष्णुवचने प्रावृट्माचश्रुतेः प्रौष्ठपद्यन्तरत्वमपि फलार्थं स्यात् ।

तथा,—

पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।

उपासते सुतं जातं शकुन्ता इव पिप्यक्षम् ॥

मधुमांसैश्च शाकैश्च पथया पायसेन च ।

१ ख पुस्तके, [] चिह्नितार्थो नास्ति ।

एव नो दक्षति आहुं वर्षासु च मघासु च ॥

वशिष्ठवचनादवर्षासु मघामात्रेऽपि आहुं स्यात् ।

न च विष्णुधर्मोत्तरे,—

प्रौष्ठपद्यामतीतायां तथा कृष्णचयोदशीम् ।

एतांसु आहुकालान् वै नित्यानाह प्रजापतिः ॥

इति नित्यकालविधायकवाक्ये केवलचयोदशीविधानमिति वाच्यम् ।

उपदेशविधिमुपजीवैवाङ्गविधिप्रवृत्तेः शङ्खाद्युक्तमघाविशिष्टोप-
देशविध्यनुरूपमेव कालरूपमङ्गमनूय तस्य नित्यता अनेन वचनेन
विधीयते इत्यत्रापि मघाविशिष्टत्वमूहनीयम् ।

न च,— चयोदशी नभस्ये या कृष्णा तस्यां समर्चयेत् ।

पितृण् पायसदानेन मधुना सर्पिषा तथा ॥

इति संवत्सरप्रदीपलिखितवचने केवलचयोदश्यामपि विधिः
श्रूयते इति वाच्यं, एतस्य वचनस्यामूर्च्छत्वात् समूर्च्छत्वेऽपि चयोदश्यां
आहुमेको विधिरपरस्य मघायोगे फलातिशयार्थ इति कल्पना-
गौरवात् वज्रवाक्यादराच्च एकदेशकीर्तनपरमेव वचनं मन्तव्यम् ।
तस्मात्तानामुनिवचनेकवाक्यतया मघाद्युक्तायां पौष्ठपद्यनन्तरितकृष्ण-
चयोदश्यां पायसादिद्रव्येण आहुं कुर्यादित्येक एव शङ्खोक्तविधिः ।
तथा महाभारतादिवचनेऽम्बुवादरूपेऽपि मघायोगः श्रूयते ।

यथा महाभारते,—

अपि नः स कुले जायाद्यो नो दद्यान्नचोदशीम् ।

मघासु सर्पिषा युक्तं पायसं दक्षिणायने ॥

धातवल्क्यः,— यद्दाति गयास्त्रस्य सर्वमानस्यममृते ।

तथा मघाचयोदृशां वर्षासु च न संग्रयः ॥

कुञ्जरच्छायायोगस्तु फलान्तिग्रयार्थ एव यथा ब्रह्मपुराणे,—

योगो मघाचयोदृशां कुञ्जरच्छायसंग्रितः ।

भवेन्मघायां संखे च शशिन्यर्कं करे स्थिते ॥

आश्वयुज्याश्च कृष्णायां चयोदृशां मघासु च ।

प्रावृडृतौ धमः प्रेतान् पितृंश्चाथ यमाक्षयात् ॥

विसर्ज्यति मानुष्ये कृत्वा शून्यं स्वकं पुरम् ।

बुधात्ताः कीर्त्तयन्तश्च दुष्कृतश्च स्वकं कृतम् ॥

काङ्क्षन्तः पुत्रपौत्रेभ्यः पाथसं मधुसंयुतम् ।

तस्मान्तान् सूचविधिना तर्पयेत् पाथसेन च ॥

मध्वाज्यतिलमिश्रेण तथा शीतेन चान्नसा ।

यासमाचं परगृहाद्भक्तं यः प्राप्नुयान्नरः ॥

भिक्षामात्रेण यः प्राण्णम् सन्धारयति चान्नसम् ।

यो वा सम्बुद्धयेद्देहं प्रत्यहं स्वार्थविक्रयात् ॥

आहुं तेनापि कर्त्तव्यं तैस्तेर्द्रव्यैः सुसञ्चितैः ।

नास्मात् परतरः कासः आहुेव्वन्यच विद्यते ॥

यच साक्षात् पितरो गृह्णन्त्यमृतमुत्तमम् !

मघाचयोदृशामित्यत्र मघाग्रहणं ख्यातिसूचकम् । आश्वयुज्याश्च कृष्णाथामित्यनेन वक्ष्यमाणमघाचयोद्ग्रीलेन ख्याते काले कुञ्जर-
च्छायसंग्रितोऽपरो योगः पितृप्रीत्यतिग्रथसाधनोपायः करे हस्ता-
नचचे स्थितेऽर्के शशनि मघर्चे स्थिते सति भवेदित्यन्वयः ।

ततश्च मघाचयोदश्यां पृथगेवाद्यं कुञ्जरच्छायास्यो गुणफल-
विधिर्न तु कुञ्जरच्छायामाचविधिरित्याद्यातम् । मघाथामित्येक-
वचनमाद्यं पुनर्मघोपादानं रोहिण्यष्टम्यादिवज्रघर्षस्योपसप्तपत्न्यश्रद्धा-
निरासार्थम् । कन्याया दशदिवसोपरि विंशतिदश्याधिकचयो-
विंशतिदिनपर्यन्तं हस्तावस्थानमर्कस्येति ।

मघाचयोदश्यां विवृणोति आशुयुज्यामिति—आशुयुजौ आश्विन-
चयोदश्यां पौर्णमास्यन्तमासेन प्रौष्ठपद्यामतीताथामिति शश्वन्वच-
नात् । प्रावृद्धतुरच श्रुतुः संवत्सर इति मतेन मन्तव्यः । कन्यास्ये
रवौ मघाचयोदश्याकुञ्जरच्छाययोगयोः^१ प्रतिपादनात् । अतु-
थवस्था तु सौरमानेनैव इति शुद्धिकौमुद्यां प्रागपि प्रपञ्चितमस्ति ।
प्रेतान् विकरणभागिनः । तानाह मनुः,—

असंस्कृतप्रमौतानां त्यागिनां कुलयोषिताम् ।

उच्छिष्टं भागधेयं स्याद्भेषु विकिरस्य यः ॥

यमास्तयादिति यम्यन्ते नियम्यन्ते पापिनोऽपेति यमास्तयः
कारागारं कौर्त्तयन्तो मनुष्यलोकमाथान्तीति शेषः, तस्मान्मघा-
चयोदश्यां सूचविधिना गृह्योक्तविधिना आद्धेन तर्पयेदित्यर्थः ।
आद्धन्तेनापि कर्त्तव्यमिति पुनर्मघाचयोदश्याविधानं आद्धस्याचाव-
शकत्वविधानार्थम्^१ । पिण्डदानस्याप्येष्टपुत्रिणा न कार्यम् ।

यथा देवीपुराणे,—

कन्यास्ये च रवाविषे पूजनीया यथाविधि ।

१ ग •कुञ्जरच्छाययोः ।

२ ख, ग पुस्तके, •प्रदर्शनाय ।

भौजङ्गी तिथिमासाद्य चावचनार्कसङ्गमम् ॥

तथापि महती पूजा कर्त्तव्या पिष्टदैवते ।

एते पिष्टप्रदानन्तु ज्येष्ठपुत्री विवर्जयेत् ॥

इषे पौर्णमास्यन्ताग्निने तत्रैव मघायुक्तचयोद्ग्रीसम्भवात् । न तु सुख्याग्निने न वा सौराग्निपरत्वमिषग्रब्दस्य वैचर्यात् । ततश्च कन्यास्ये रवाविति कन्यासम्बन्धेनाग्निमहात्मापचस्य प्राग्रस्यकथनं भौजङ्गी पञ्चमी चन्द्रार्कसङ्गमोऽभावस्या पूजनीयाः पितर इति शेषः । यथाविधि गृह्योक्तविधिनेत्यर्थः । तथाग्निममध्ये पिष्टदैवते मघानक्षत्रे । पृथक् श्रुतिकल्पनाभिधा पूर्वोक्तग्रहणादिवचनैकवाक्य-तया मघायुक्तचयोद्ग्रीमित्यर्थः । महती पूजा मधुपायसादिद्रव्यैः पञ्चआद्वात् पृथगेव आहुं कुर्यादित्यर्थः^१ ।

अथ मैथिलाः,— भौजङ्गीमित्यादेः परेण सहात्म्यं हत्वा पञ्चम्यादिषु महती पूजा तत्रैव पञ्चआद्धे यस्यां कस्याश्चित्तिथौ मघानक्षत्रेऽपि पिष्टदानं ज्येष्ठपुत्री विवर्जयेदित्याहुः ।

अत्राधुनिकाः,— एकवचनोपात्तप्रत्यासत्तेरङ्गत्वात् पूर्वेष्वैवान्वय इति वदन्ति । वस्तुतस्तु पूजामहत्वविधौ श्रुत्यन्तरकल्पनापत्तिर्दोषः ।

असम्भते तु मघाचयोद्ग्रीं महती पूजा वचनान्तरेणैव कृतेति किञ्च पिष्टदाननिषेधोऽयं पञ्चआहु एवावश्यं वाच्यः प्रस्तुतत्वात् अन्यथा सांबत्सरिकेऽपि पिष्टदाननिषेधप्रसङ्गः ।

तदा च पञ्चआद्वाद्धिके मघाचयोद्ग्रीआद्देऽपि पिष्टदान-प्रसङ्गो दुर्निवारः ।

अन्ये तु पृथक्श्रुतिकल्पनाभिया पञ्चआङ्गान्तर्गतचयोदशीआङ्ग-
मेव मघायोगे प्रशस्तं न तु पृथक् आङ्गान्तरमित्याहुः, तदपि
मन्दं शृङ्गादिगानामुनिवचनानां पञ्चआङ्गमनपेक्ष्य चतुर्थ्यष्टकावत्
स्वातन्त्र्येण प्रवृत्तेः पञ्चान्तर्गतचयोदशीआङ्गमनूद्य मघानक्षत्र-
रूपकाशपायसादिद्रव्यरूपगुणद्वयविधानेन उपसङ्गिस्रित्वेतिवत्
वाक्यभेदापत्तेः ।

यत्तु,— उत्तरादयनाङ्गाङ्गे श्रेष्ठं स्याद्विष्णायनम् ।
चातुर्मास्यश्च तत्रापि प्रसुप्ते केशवे हितम् ॥
प्रौष्ठपद्याः परः पञ्चः तत्रापि च विशेषतः ।
पञ्चम्यूङ्गश्च तत्रापि दशम्यूङ्गं ततोऽप्यति ॥
मघायुक्ता च तत्रापि शस्ता राजंस्त्रयोदशी ।
सर्वस्त्रेणापि कर्त्तव्यं आङ्गमत्र नराधिप ॥
पराश्रमोजी त्वपचः आङ्गमत्र तु कारयेत् ॥

इति विष्णुधर्मोत्तरवचनं तत् सजातीयविजातीयानां तत्त-
द्विधिबोधितआङ्गकालानामेकस्यापेक्षया पितृदृष्टिर्विशेषजनकत्वेन
प्राशस्त्यकथनमात्रपरं न तु आङ्गविधायकम् ।

अतएव,—

उत्तरादयनाङ्गाङ्गे श्रेष्ठं स्याद्विष्णायनम् ।

इति प्रथमत एवोक्तं ततश्च दशम्यूङ्गन्ततोऽप्यधिकमुक्त्वा तस्मा-
दपि तत्तद्विधिबोधितस्यापृथक्आङ्गस्य मघाचयोदशीकालः प्रशस्तते
इति न कश्चिद्दोषः । अतएव तत्र विध्यपेक्षायां सर्वस्त्रेणापि कर्त्तव्य-
मित्यनेन पृथक्विधिरक्तः अन्यथा पुनर्विधानवैफल्यं स्यादिति ।

ज्येष्ठपुत्रीति मतुपो विद्यमानार्थत्वेन ज्येष्ठपुत्रसम्भाव एव पिण्डदान-
निषेधादन्येषामप्रतिषेधात् पिण्डदानं कर्त्तव्यमेव । अन्यथा ज्येष्ठ-
पुत्रीति विशेषणं व्यर्थं स्यादव्यावर्त्तकत्वात्, अथ च पिण्डदानकर-
णादि सर्वमेव पिण्डोपकरणं न कार्यं शिवा आपः सन्धित्यादि
तु कार्यमेव । अथञ्च निषेधो मघाचयोद्ग्रीविहितआहु एव
न तु पश्चान्तर्गतचयोद्ग्रीआहु तद्दिनविहितसांत्सरिकआहुवदिति
ध्येयम् ।

यदा तु पूर्वदिनेऽपराह्णे तिथिसाभः परदिने च पूर्वाह्णे
नक्षत्रयुक्तिथिसाभस्तदा पूर्वदिने पक्षआहुं विधाय परदिने
मघाचयोद्ग्रीआहुं पूर्वाह्णे कार्यं रात्र्यादिनिषिद्धेतरस्यैव आहु-
काशत्वात् । एवञ्चैकदिने पूर्वाह्ण एव मघाचयोद्ग्रीसाभे ज्येष्ठपुत्रि-
णाऽपिण्डकं मघाआहुं विधायापराह्णे चयोद्ग्रीमात्रे सपिण्डकं
पक्षआहुं कर्त्तव्यं यदात्मपराह्णे मघाचयोद्ग्रीयोगस्तदा तन्मेषैकआहुं
तत्रापिण्डकमेव मघाआहुं पिण्डनिषेधात् पक्षआहुं तु “नित्येऽपि
किञ्चिदङ्गहानिः शक्या न तु कान्येऽपीति न्यायात्” पिण्डाभाव-
स्याकिञ्चित्करत्वात् दोषगौरवाच्चेति बहवः ।

अन्ये तु,—

समानाङ्गकयोरेव तन्मत्तानियमात् पक्षआहुमेव सपिण्डकं
कार्यं मघाआहुन्तु प्रसङ्गेन गतार्थमित्याहुः ।

एवञ्च पूर्वदिनेऽपराह्णे मघातिथिसाभेऽपि परदिने पूर्वाह्णे
प्राप्तस्य कुक्षरपञ्चायायोगस्य फलातिशयहेतुत्वात्तत्रैव पूर्वाह्णेऽप्य-
पिण्डकं तच्छ्राद्धमिति ।

संवत्सरप्रदीपे,— ।

आश्वयुज्याममावास्यां तीर्थप्राप्तौ तथा नृप ।

कृत्वा आहुं विधानेन दद्यात् षोडशपिण्डकम् ॥

तथाग्निपुराणनाम्ना वचनं पठन्ति ।

पञ्चआहुं विधायाथ दद्यात् षोडशपिण्डकान् ।

अकृते पिण्डदाने तु तच्छ्राद्धं विफलं भवेत् ॥

गयामधिकृत्य गरुडपुराणे,—

पिण्डान् दद्यादिमैर्मन्त्रैरावाह्यं च पितृन् परान् ।

असक्तकुले मृता ये च गतिर्देषां न विद्यते ।

तेषामावाहयिष्यामि दर्भपृष्ठे तिस्रोदकैः ॥

तेषामिति द्वितीयार्थं षष्ठी आवाहयामीत्यर्थः । निश्चयीति मण्डलं रेखाञ्च कृत्वा दक्षिणायान् कुशान् निपात्य तत्र तिस्रोदकै-
रावाह्यं वक्ष्यमाणमन्त्रैः पिण्डान् दद्यात् ।

मन्त्रास्योक्तास्तथैव ।

पितृवग्ने मृता ये च मातृवग्ने च ये मृताः ।

तेषामुद्धरणार्थाय इमं पिण्डं ददाम्यहम् ॥१॥

मातामहकुले ये च गतिर्देषां न विद्यते ।

तेषामुद्धरणार्थाय इमं पिण्डं ददाम्यहम् ॥२॥

बन्धुवर्गाश्च ये केचिन्नामगोचविवर्जिताः ।

स्वगोचे परगोचे वा तेभ्यः पिण्डं ददाम्यहम् ॥३॥

अजातदन्ता ये केचिद्ये च गर्भप्रपौडिताः ।

तेषामुद्धरणार्थाय इमं पिण्डं ददाम्यहम् ॥४॥

उद्धन्धनमृता ये च विषग्रस्तहताश्च ये ।
 आत्मोपघातिनो ये च तेभ्यः पिण्डं ददाम्यहम् ॥५॥
 अग्निदाहे मृता ये च सिंहव्याघ्रहताश्च ये ।
 दंष्ट्रिभिः शृङ्गिभिर्वापि तेभ्यः पिण्डं ददाम्यहम् ॥६॥
 अग्निदग्धाश्च ये केषिन्नाग्निदग्धास्तथा परे ।
 विद्युच्चौरहता ये च तेभ्यः पिण्डं ददाम्यहम् ॥७॥
 रौरवे चान्धतामिस्त्रे काष्ठसूत्रे च ये गताः ।
 तेषामुद्धरणार्थाय इमं पिण्डं ददाम्यहम् ॥८॥
 अक्षिपचवने घोरे कुम्भीपाके च ये गताः ।
 तेषामुद्धरणार्थाय इमं पिण्डं ददाम्यहम् ॥९॥
 असंख्यथातनासंख्या ये नीता यमशासने ।
 तेषामुद्धरणार्थाय इमं पिण्डं ददाम्यहम् ॥१०॥
 पशुयोनिगता ये च पक्षिकीटसरीसृपाः ।
 अथवा वृक्षयोनिस्त्रास्तेभ्यः पिण्डं ददाम्यहम् ॥११॥
 जात्यन्तरसहस्राणि भ्रमन्ते स्त्रेण कर्मणा ।
 मानुष्यं दुर्लभं येषां तेभ्यः पिण्डं ददाम्यहम् ॥१२॥
 येऽवान्धवा बान्धवा वा येऽन्यजन्मनि बान्धवाः ।
 ते सर्व्वे दक्षिमाथान्तु पिण्डदानेन सर्व्वदा ॥१३॥
 ये केषित् प्रेतरूपेण वर्त्तन्ते पितरो मम ।
 ते सर्व्वे दक्षिमाथान्तु पिण्डेनानेन सर्व्वदा ॥१४॥
 गुरुस्यशरवन्भूनां ये चान्ये बान्धवा मृताः ।
 तेषामुद्धरणार्थाय इमं पिण्डं ददाम्यहम् ॥१५॥

ये मे कुले सुप्तपिण्डाः पुत्रदारविवर्जिताः ।
 क्रियासोपगता ये च जात्यन्धाः पङ्गवस्तथा ॥
 विहृषा आमगर्भा ये ज्ञाताज्ञाताः कुले मम ।
 तेषां पिण्डं मया दत्तमच्यमुपतिष्ठताम् ॥ १६ ॥

ततः पिण्डान् सन्पूज्य जले क्षिपेत् ।

अथ दुर्गोत्सवः ।

नत्वा ज्ञानमयीं देवीं दुर्गां दुर्गतिहारिणीम् ।
 श्रीकालिकापुराणोक्ता श्रीदुर्गां च विविच्यते ॥

कालिकापुराणे । श्रीभगवानुवाच,—

दुर्गान्तरेण मन्त्रेण कुर्यात् दुर्गमहोत्सवम् ।
 महानवम्यां शरदि बलिदानं नृपादयः ॥
 आश्विनस्य तु या शुक्ला भवेदत्साष्टमी तिथिः ।
 मूर्त्तिभेदे महादेवी पूजां गृह्णाति भूतये ॥
 कन्यासंख्ये रवौ वत्स शुक्लामारभ्य नन्दकाम् ।
 अथाक्षौ त्वथ नकाशी एकाशी त्वथाऽक्षदः ॥
 प्रातःस्नाथी जितदन्धस्त्रिकालं शिवपूजकः ।
 बोधयेद्विष्वशाखासु षष्ठ्यां देवीं फलेषु च ॥
 सप्तम्यां विष्वशाखान्तामाहृत्य प्रतिपूजयेत् ।
 पुनः पूजां तथाष्टम्यां विशेषेण समाचरेत् ॥
 जागरञ्च स्वयं कुर्यादक्षिदानं महानिधि ।
 प्रभूतबलिदानञ्च नवम्यां विधिवच्चरेत् ॥
 जपहोमसमायुक्तो भोजयेद्दे कुमारिकाः ।

घ्रायेद्दशभुजां देवीं दुर्गात्मनेष पूजयेत् ॥

विषर्जनं दशम्यान्तु कुर्व्यादै शारदोत्सवैः ।

कृत्वा विषर्जनं तस्यां तथा मङ्गलमाचरेत् ॥

दुर्गात्मसंज्ञकेन प्रणवादिस्त्राहान्तेन दशाक्षरजयदुर्गात्मनेपे-
त्यर्थः । दुर्गामहोत्सवं विभवविस्तरैर्दुर्गापूजनमित्यर्थः ।

महानवम्यामिति यदुक्तं देवीपुराणे,—

आश्विने शुक्लपक्षे तु सप्तम्यादितिथिचये ।

महाशब्दः प्रथोक्तयो नान्यचेति विनिश्चयः ॥

वसिदानं प्रभूतं कुर्युरिति शेषः, नृपादय इति प्रभूतवसि-
दानापेक्षया न तु ब्राह्मणगोचरो निषेधः ।

सिंहव्याघ्रनरान् दत्त्वा ब्राह्मणो नरकं व्रजेत् ।

इहापि स्यात् स हीनायुः सुखसौभाग्यवर्जितः ॥

इति काशिकापुराणे सिंहमाचपर्युदासात् । आश्विनख्येति
षाण्मासपरं सुखत्वात् षाण्मासं प्रकृत्यैव सर्वत्र तिथिकृत्याभि-
धानाच्च । कन्यासंख्ये रवावित्यादौ तु कन्यासम्बन्धः प्राशस्त्रपरो
मन्तव्यः । वत्सेति भैरवसम्बोधनं, तस्यां वैष्णव्यादिमूर्त्तिभेदे यथा
पूजां गृह्णाति तथा वक्ष्यते इति शेषः । कन्यासंख्ये रवानारब्धां
शुक्लां नन्दां प्रतिपदमारभेत्यर्थः कन्यासम्बन्धः प्राशस्त्रपरो वा ।
अथाचीत्यादि अग्रज्ञानुत्तरोत्तरसप्तकल्पः, असदो ब्राह्मणभोजयि-
तेत्यर्थः । एतेन वाय्वदो वायुभक्ष इति कल्पविज्ञास्यानं निरसं
जितद्वन्द्वः त्यक्तस्त्रीसम्बन्धः । बोधयेदिति फलेषु फलपुक्तासु विष्णु-
शाखास्वित्यर्थः । षष्ठ्यां सन्ध्यासमये बोधनं कार्यम् ।

यथा भविष्ये,—

षष्ठ्यां विष्वतरौ बोधं घातं सन्ध्यासु कारयेत् ।

एवञ्च पश्चिन् दिने षष्ठीलाभस्यैव बोधनं उभयदिने
सन्ध्यायां षष्ठीलाभे युग्मादरेण व्यवस्था उभयदिने तत्राभे
प्रदोषे षष्ठ्यां कार्यम् ।

यथा काशिकापुराणे,—

१[राधावेव महादेवी ब्रह्मणा बोधिता पुरा ।

अथ षष्ठ्यां ज्येष्ठानक्षत्रयोगे फलातिशयः ॥

देवोपुराणे,—

ज्येष्ठानक्षत्रयुक्तायां षष्ठ्यां विष्वाभिमन्त्रणम् ।

सप्तम्यां मूलयुक्तायां पश्चिकायाः प्रवेशनम् ॥

तथा मन्दिनेश्वरपुराणे,—]

आर्द्रायां बोधयेद्देवीं मूलेनैव प्रवेशयेत् ।

पूर्वाशराभ्यां सम्पूज्य श्रवणेन विसर्जयेत् ॥

मूलाभावेऽपि सप्तम्यां नेवलायां प्रवेशयेत् ।

दशम्यां श्रवणात्त्राभे शुभयोगे विसर्जयेत् ॥

कृष्णानवम्यामार्द्रायां बोधनमष्टादशशुजापक्षएवेति वक्ष्यते ।
मूलेन युक्तायां सप्तम्यामित्यर्थः । एवं पूर्वाशराभ्यां युक्तघोरहृमी-
नवम्बोरित्यर्थः । अथ मूलाभावेऽपीत्यनेन सर्वपार्द्रादिनक्षत्रयोगस्य
फलातिशयत्वसुक्ता तिचीनाभावश्चकत्वसुक्तम् ।

तथा शिङ्गपुराणे,—

मूलाभावेऽपि सप्तम्यां केवलायां प्रवेशयेत् ।

तथा तिथ्यन्तरेष्वेवमृच्छेषु च फलोद्भवः ॥

एतेन पूर्वार्द्धो वै देवानामपराधः पितृणामिति श्रुतेरावश्यकः
पूर्वार्द्धादरः, नक्षत्रयोगस्तु गुण एवेत्युक्तम् । एतच्च षष्ठ्यां बोधनं
दशभुजापञ्च एव ध्यायेद्दशभुजां देवीमिति वक्ष्यमाणोपसंहारात् ।
अतएव तत्र मूर्त्तिभेदे कालभेद उक्तो यथा ।

यदा तु वैष्णवीं देवीं महामायां जगन्मयीम् ।

पूजयेत्तत्र च तदा विशेषं शृणु भैरव ॥

रामस्नानुपहार्याय रावणस्य वधाय च ।

रात्रावेव महादेवी ब्रह्मणा बोधिता पुरा ॥

ततः सन्ध्यानिद्रा सा नन्दायामाश्रिते धिते ।

जगाम नगरीं लङ्कां यत्रासीद्ग्राधवः पुरा ॥

तत्र गत्वा महादेवी तदा तौ रामरावणौ ।

युद्धे नियोजयामास स्वयमन्तर्हिताम्बिका ॥

यावत्तयोः स्वयं देवौ युद्धकेलिमुदैक्षत ।

तावन्तु सप्तरात्राणि सर्व्वदेवैः सुपूजिता ॥

निहत्ये रावणे वीरे नवम्यां सकलैः सुरैः ।

विशेषपूजां दुर्गायास्तत्रै लोकपितामहः ॥

ततः संप्रेषिता देवी दशम्यां शारदोत्सवैः ।

यदा तु षोडशभुजां महामायां प्रपूजयेत् ॥

दुर्गातन्त्रेण मन्त्रेण विशेषं तत्र वै शृणु ।

कन्यायां कृष्णपत्रे तु एकादश्यासुपोषितः ॥
 द्वादश्यामेकमङ्गलं गङ्गां कुर्यात् परेऽहनि ।
 चतुर्दश्यां महामायां बोधयित्वा विधानतः ॥
 गीतवादिचनिर्घोषैर्गानानैवेद्यवेदनैः ।
 अथाशितं बुधः कुर्यादुपवासं परेऽहनि ॥
 एवमेव व्रतं कुर्याद्यावद् नवमी भवेत् ।
 ज्येष्ठायाञ्च समभ्यर्च्य मूलेन प्रतिपूजयेत् ॥
 उत्तराश्लर्चनं कृत्वा श्रवणान्ते विसर्जयेत् ।
 यदा त्रयोदशभुजां महामायां प्रपूजयेत् ॥
 कन्यायां कृष्णपत्रे तु पूजयित्वाऽर्धे दिवा ।
 नवम्यां बोधयेद्देवीं गीतवादिचनिस्त्रयैः ॥
 शुक्लपत्रे चतुर्थ्यान्तु देवीकेशविमोचनम् ।
 प्रातरेव तु पञ्चम्यां स्त्रपयेत् सुशुभैर्जलैः ॥
 सप्तम्यां पत्रिकापूजा अष्टम्यां चाप्युपोषणम् ।
 पूजा च जागरा चैव नवम्यां विधिवद्भक्तिः ॥
 संप्रेषणं दशम्यान्तु क्रीडाकौतुकमङ्गलैः ।
 नीराजनं दशम्यान्तु बलवृद्धिकरं महत् ॥

महामाया चतुर्भुजा रक्तगौराङ्गी राधावेव प्रदोष एवेत्यर्थः ।
 गन्दायां शुक्लप्रतिपदि न तु षष्ठ्यां वक्ष्यमाणषण्णराधाणीत्युक्तेः अतः
 शुक्लप्रतिपदि महामायाबोधनम् । कन्यायामिति पौर्षमाश्विना-
 श्विनकृष्णपत्रस्य कन्यासम्बन्धव्यभिचारात् कन्यासम्बन्धप्राप्ते चाश्विन-
 कृष्णपत्रे इत्यर्थः । मुख्याश्विनशुक्लाष्टम्यां पूजाविधानात्तत् पूर्वत एव
 बोधनात् कन्यासम्बन्धेन प्राग्रह्यं वा । अन्यथा देवीपुराणे,—

इवे मास्यदिते पचे कन्याराशिगते रवौ ।

नवम्यां बोधयेद्देवीं क्रीडाकौतुकमङ्गलैः ॥

इत्यथ सौरपरले कन्याराशिगत इत्यनेनैव प्राप्तौ इवे मासीति
व्यर्थं स्यात् । आर्द्रार्थोक्तु फलातिशयार्थः उक्तयुक्तेः । अतएव
यस्मिन् दिने नवम्यां दिवार्द्राक्षाभसाचैव बोधनम् । उभयदिने
नवम्यां दिवार्द्राक्षाभे शुम्भादरेण व्यवस्था । आर्द्राया अक्षाभे तु
नवम्यां शुम्भादरः ।

अथ दिवाबोधने विशेषमाह तथैव ।

आदिपादो निशाभागे अवणस्य यदा भवेत् ।

तदा देव्याः समुत्थानं नवम्यां न पुनर्दिवा ॥

अन्तपादो निशाभागे अवणस्य यदा भवेत् ।

तदा देव्याः समुत्थानं नवम्यां दिनभागतः ॥

नीराजनदशमीदिने निशाभागे यदा अवणादिपादो भवेत्
तदा नवम्यां बोधनवम्यां समुत्थानं प्रबोधनं कार्यं किन्तु राचा-
वेवेत्यर्थः । यदा तु अवणान्तपादो निशाभागे स्यात् तथैव बोध-
नवम्यां दिवा बोधनमित्यर्थः । ततः शुक्लचतुर्थ्यां पूजापूर्वकं
केश्रीदर्शनसामयीकङ्कतिकादिदानं प्रातः नवम्यां खानीयसुगन्धि-
जलदानम् । पक्षीप्रवेशपूर्वदिनेत्वधिवास आचारप्राप्त एव सोऽपि
नन्वपुण्याद्यैः पक्षीभूषारूप एव, दर्शपौर्षमासातिदिष्टस्य पूर्व-
दिनदेवतावाहनरूपस्य यज्ञविशेष एव प्राप्तत्वात् सप्तम्यां प्रवेशा-
नन्तरं देवतावाहनविधानात् ।

यत्तु,—

षष्ठ्यां साधं प्रकुर्वीत विष्णुष्टोत्रेऽधिवासनम् ।

इति नामग्रन्थवचनं केनचिद्विहितं तन्मैथिल्यादिनिवन्धेऽनुग्र-
नाभिर्मूलमेव । शिष्टाचारोपहृत्प्रकसमूलात्तार्त्तमाने तु अधिवासपदो-
पादानादव्यवहितपूर्वदिनकर्त्तव्यतामिषमात् प्रवेशपूर्वदिने साध-
काले षष्ठ्यात्साभेऽप्यधिवासः कार्यः षष्ठीसाभे तु फलातिशयः, न च
वैपरीत्याग्रह्णा यदा तु वर्द्धमाना षष्ठी परदिने दृष्टार्द्धं दृष्टमेकं
वा निर्गता तत्परदिने सप्तमी पक्षीप्रवेशार्हा तदा प्रवेशपूर्वदिने
षष्ठ्याः कर्त्तव्योऽप्यतथा सप्तमीषण एवाधिवासात् षष्ठी गुण एवावश्यं
वाच्यः, अन्यथा कर्त्तव्योपापत्तेः, साधकालस्य अथभिचारात्^१ तस्यैव
प्राधान्यमिति, प्राचीनाचारोऽपीदृश एव ।

सप्तम्यां विष्णुशाखान्तामिति षण् देवी बोधिता तां फलधुगल-
शाखिनीं शाखामाहृत्य गृहं प्रविश्य संख्याप्या^२वाद्य पूजयेदित्यर्थः ।

तथाच कल्पतरुद्विहितदेवीपुराणे,—

मृण्मूर्त्तीं प्रतिमां कृत्वा विष्णे यस्तु प्रपूजयेत् ।

आत्मविज्ञानुसारेण स सभेऽमौलिकं फलम् ॥

विष्णे शाखायां मौलिकं साक्षाद्भगवतीपूजाजन्यम् । विष्णु-
शाखामिति नवपञ्चिकोपसप्तकम् ।

यथा काशिकापुराणे,—

सप्तम्यां पञ्चिकापूजा अष्टम्याश्चायुषोषणम् ।

पूजा च जागरा चैव नवम्यां विधिवदक्षिः ॥

तथा तथैव,—

लिङ्गस्थां पूजयेद्देवीं पुस्तकस्थां तथैव च ।

मण्डलस्थां महामार्गां पत्रिकाप्रतिमासु च ॥

चित्रे च चित्रिखे खड्गे पूर्णे कुम्भे जलेऽपि वा ।

चित्रिखे चित्रूखे ।

पत्रिकासोक्ता भविष्ये,—

रक्षा कञ्ची हरिद्रा च जयन्ती विष्वदाङ्गिणौ ।

अग्नीको मानकश्चैव धान्यादिनवपत्रिकाः ॥

धुनः पूजा तथाष्टम्यामिति,—

विशेषेष्वेत्यनेन सवस्त्रिं सविशेष षोडशोपचारपूजामाचरेदित्युक्तं,

धुनः पूजेत्यनेन सप्तम्यामपि पूजा आश्लिष्यते । प्रागपि

सप्तम्यां विष्णुशास्त्रान्तामाहृत्य प्रतिपूजयेत् इत्युक्तम् ।

तासु देवीमावासा षोडशोपचारैरभ्यर्च्य नवपत्रिकार्चनरूपा
अष्टम्यामेव सविशेषपूजाभिधानात्^१ तथा सप्तम्यां पत्रिकापूजेति
प्रागुक्तम् ।

अन्तु पूर्वोत्तराग्नां संपूजेति वचनं तत् विशेषपूजाभिप्रायम् ।

स्वयं कुर्व्यादिति अष्टम्यां महात्रिणि स्वयं वस्त्रिदानं कुर्व्यात् ।

तथाच योगिनीतन्त्रे,—

स्वयं वा भ्रातृपुत्रैर्वा भ्रात्रा वा सुहृदैव वा ।

सपिच्छेनाथ वा ष्वेद्यो नामगोचं निषीजयेत् ॥

वस्त्रिदानमित्युपलक्षणं पूजापि कार्या ।

यथा तत्रैव,—

कन्यासंख्ये रवौ वत्स या शुक्रा तिथिरष्टमी ।

तस्यां राघौ पूजितव्या महाविभवविस्तरेः ॥

देवीपुराणे,—

कन्यासंख्ये रवाविषे शुक्राष्टम्यां प्रपूजयेत् ।

सोपवासो निशाङ्गे तु महाविभवविस्तरेः ॥

पशुघातस्य कर्त्तव्यो गवसाजवधस्तथा ।

गवसो महिषः अजन्हागः, अनयोः प्राग्रस्यम् । पूजा चाष्टमी-
विधिनैव । यस्मिन् दिने निशाङ्गे अष्टमी तत्रैव पूजा उभयदिने
निशाङ्गेऽष्टमीसाभे युग्मादरेण व्यवस्था ।

गौड़ीयास्त,—

अष्टमीनवमीसन्धौ चामुण्डारूपं ध्यात्वा उपचारैरभ्यर्च्यं बलि-
दानं कुर्वन्तीति देशाचारः । प्रभूतबलिदानस्य नवम्यां विधिवस्तरे-
दिति नवम्यां प्रभूतबलिदानमित्यनेनाष्टम्यादौ पूजाङ्गकं बलिदान-
मायाति ।

तथा काशिकापुराणे,—

अष्टम्यां बधिरैर्मांसैर् मंसामांसैः सुगन्धिभिः ।

सिन्दूरैः पटवासैश्च नानाविधैर्विलेपनैः ॥

पुष्पैरनेकजातीयेः फलैश्च विधेरपि ।

यत्,— अष्टम्यां बलिदानेन पुचनाग्रो भवेद् भुवम् ।

१ ख पुस्तके, यत्तुःमद्वियोगिनोसाभ्यर्चनं इत्यधिकः प्रायः ।

२ ख, नानागन्धः ।

इति नामशून्यं वचनं केनापि लिखितं तदमूल्यम् । समूहलेपि
प्रभृतवशिदानविषेधकं मन्तव्यम् । प्रभृतवशिदानश्चेति चकारात्
पूजनमपि तत्र ।

तत्रैव,—

अष्टम्यां सततं देवीपूजकः स्याद्ब्रती नरः ।

नवम्यान्तु तथा पूजा कर्त्तव्या संयतात्मभिः ॥

तथाष्टमीविधिनेत्यर्थः ।

तत्र गत्वा महादेवी तदा तौ रामरावणौ ।

धुङ्के नियोजयामास स्वयमन्तर्हिताम्बिका ॥

धावन्तयोः स्वयं देवी धुङ्कुकेषुमुदैषत ।

तावन्तु सप्तराषाणि सर्व्यदेवैः सुपूजिता ॥

निहत्ये रावणे वीरे नवम्यां सकलैः सुरैः ।

विशेषपूर्णा दुर्गायाश्चक्रे लोकपितामहः ॥

ततः संप्रेषिता देवी दशम्यां शारदोत्सवैः ।

तथा तत्रैव,—

ज्येष्ठायाश्च समभ्यर्च्य मूलेन प्रतिपूजयेत् ।

उत्तराश्रद्धं कृत्वा श्रवणान्ते विसर्जयेत् ॥

तथा तत्रैव,—

नवम्यां वशिदानश्च कर्त्तव्यं वै यथाविधि ।

जपपूजादिकं सर्व्यं सुर्व्यान्तत्र विभूतये ॥

पूजापि विधिर्नैव यथा देवीपुराणे,—

अष्टम्याश्च नवम्याश्च जगन्मातरमम्बिकाम् ।

पूजयित्वाश्विने मासि विग्रोको^१ जयति द्विषः ॥

नन्दिकेशरपुराणे,—

आर्द्रायां बोधषेहेवीं मूलेनैव प्रवेशयेत् ।

पूर्वाक्षराभ्यां संपूज्य अवशेन विसर्जयेत् ॥

एतेन नवम्यां पूजने कार्यं बलिदानमात्रं कर्त्तव्यमिति यदुक्तं
तन्निरस्तम् ।

सप्तम्यां पञ्चिकापूजा अष्टम्यां चाप्युपोषणम् ।

पूजा च जागरा चैव नवम्यां विधिवदक्षिः ।

संप्रेषणं दशम्यान्तु क्रीडाकौतुकमङ्गलैः ॥

इत्यादिवचनं तत् पूर्ववचनैकवाक्यतया प्रभूतबलिदानविधायकं
न तु पूजानिषेधनं तच्च विधिवदित्यनेन बलीनां प्रभूतलेऽपि
विधिर्नैव बलियो द्रव्या न कदाचिदपि आलस्यादिवशादविधिनेति
मन्तव्यम् । अत्र चैतेषु पूर्वोक्तेषु अनेकवचनेषु प्रवेशनादिविसर्जना-
न्तमेकं कर्म प्रतीयते एकप्रयोगोपसंहारात् ।

तथाच शारदीयपूजामभिधाय^२ काशिकापुराणे,—

कृत्वैवं परमामाप्नुर्निर्वृतिं चिद्विवेकसः ।

एवमन्यैरपि सदा कार्यं देव्याः प्रपूजनम् ॥

विभूतिमतुषां^३ लभुं चतुर्वर्गप्रदायकम् ।

यो मोहादपवासात्साहेवीं दुर्गां महोत्सवे ।

न पूजयति दम्भाद्वा देवादाप्यय भैरव ॥

१ ग, विशेषः ।

२ ग, पञ्चिकापूजामभिधाय ।

कुडा भगवतो तस्य सर्वान् कामान् निहन्ति च ।

परञ्च च महामायावस्त्रिभूता स जायते ॥

अथ फलैक्यात् कर्मणोऽप्येकं कर्मभेदे हि सङ्ख्यावापन्न
विसर्जनदक्षिणा अपि प्रतिकर्मं स्युः । निम्नाश्रवणाद्यापथ्यकतया
पुत्रादिद्वारापि कर्मव्यताऽस्येति । ततश्च कर्मादौ पञ्चीक्षापनामन्तर-
मावाहनात् प्रागेव सङ्कल्पः सप्तम्यां कार्यः नलष्टम्यादौ प्रतिपूजासु
प्रत्येकं सङ्कल्पः, न च सप्तम्यामारभ्य श्रतृत्काञ्चीनपूजामहं करिष्ये
इत्येवं रूपः श्रतृत्काञ्चीनपूजात्मावाहनादि विसर्जनात्मा ।

अन्ये तु अष्टम्यामेकं सङ्कल्पमाचरन्ति तस्मत् सप्तमीपूजायास्त-
टस्यता स्यादिति ।

भवित्येऽपि फलान्तरसुक्ताम्,—

अनेन विधिना देवीं पूजयेद्यो हि मानवः ।

मर्त्यं च श्रेष्ठतां याति धनधान्यसुताम्बितः ॥

जीवो वा निर्गुणो वापि सत्याचारविवर्जितः ।

नरः स्वर्गमवाप्नोति विधिना पूजयेद्यदि ॥

भोजयेद्देवैः कुमारिका इति ।

तथाच देवीपुराणे,—

न तथा तुष्यति शिवा होमदानजपेन तु ।

कुमारीभोजनेनाच यथा देवी प्रसीदति ॥

पूजनीयादेवीरूपमाह आयेद्दशभुंजामिति । दुर्गातन्त्रं दशा-
चरजपदुर्गामन्त्रः । विसर्जनं दशम्यामिति राव्यादौ विसर्जनं न
कार्यम् ।

देवीपुराणे-

पञ्चदिवसार्जुनं राशौ प्रवेष्टं वा शरीरिणि वा ।

तस्य रात्रविनाशः स्यात् पूजा च विपश्चिता भवेत् ॥

राशविति वाचाङ्गादिनिषिद्धकाशोपसर्गं देवसङ्घस्य पूजादि
प्राप्तस्यात् ।

तथा देवीपुराणे,-

दिशरीरे चरे चापि सग्रे केन्द्रगते रवौ ।

वर्षे वर्षे च कर्त्तव्यं स्नापनस्य विसर्जनम् ॥

ज्योतिषे,-

धनं धान्यं चरे सग्रे दिशरीरे च पूजिता ।

राशो विनाशनं कुर्यात् क्षिरसग्रे शिवापिता ॥

अथ अवषाधां विसर्जने गुणातिशयः अवषाक्तपादे तु
फलतिशयः ।

तथा काशिकापुराणे,-

अनपादे दिवाभागे अवषा च यदा भवेत् ।

तदा संग्रहस्यं देव्या दग्ध्यां शारदोत्सवैः ॥

अवषास्ते विसर्जयेदिति प्राग्युक्तम् ।

शारदोत्सवमाह तत्रैव,-

शङ्खद्वयनिर्गारैश्च मृदङ्गैः पटवैश्च वा ।

मूषिकार्द्धमविधेयैः क्रीडाकौतुकमङ्गुलैः ॥

भगवत्प्राभिधानैश्च भगवत्पुष्पगोत्रकैः ।

भगवत्पुष्पिवाग्रद्वैः क्रीडयेत्पुरसं जनाः ।

श्रीशिवो भवतु मे भवतु श्रीशिवो भवतु मे भवतु

शुद्धा ज्ञानायै नमः शिवाय शिवो भवतु मे भवतु

महाशिवाय नमः शिवो भवतु मे भवतु शिवो भवतु मे भवतु

शिवो भवतु मे भवतु

शिवो भवतु मे भवतु

शिवो भवतु मे भवतु

शिवो भवतु मे भवतु

शिवो भवतु मे भवतु

शिवो भवतु मे भवतु

शिवो भवतु मे भवतु

शिवो भवतु मे भवतु

शिवो भवतु मे भवतु

शिवो भवतु मे भवतु

शिवो भवतु मे भवतु

शिवो भवतु मे भवतु

शिवो भवतु मे भवतु

शिवो भवतु मे भवतु

शिवो भवतु मे भवतु

शिवो भवतु मे भवतु

शिवो भवतु मे भवतु

शिवो भवतु मे भवतु

शिवो भवतु मे भवतु

...

यत्र चारुण्यं नोपपन्नं तत्र चारुण्यं नोपपन्नं ।
अथ चारुण्यं नोपपन्नं तत्र चारुण्यं नोपपन्नं ।
अथ चारुण्यं नोपपन्नं तत्र चारुण्यं नोपपन्नं ।
अथ चारुण्यं नोपपन्नं तत्र चारुण्यं नोपपन्नं ।

तत्र तत्र चारुण्यं नोपपन्नं तत्र चारुण्यं नोपपन्नं ।
विवर्धं चरुणं चरुण्यं चरुण्यं चरुण्यं चरुण्यं ।
महाप्रज्ञोः । महाप्रज्ञोः महाप्रज्ञोः महाप्रज्ञोः ।
काशिकापुराणे,—

अथवाचं महाप्रज्ञोः महाप्रज्ञोः महाप्रज्ञोः ।
अथ तत्र चरुण्यं चरुण्यं चरुण्यं चरुण्यं ।

ननु,—
अथवाचं महाप्रज्ञोः महाप्रज्ञोः महाप्रज्ञोः ।

तथा,—

अथवाचं महाप्रज्ञोः महाप्रज्ञोः महाप्रज्ञोः ।

अथवाचं महाप्रज्ञोः महाप्रज्ञोः महाप्रज्ञोः ।
अथवाचं महाप्रज्ञोः महाप्रज्ञोः महाप्रज्ञोः ।
अथवाचं महाप्रज्ञोः महाप्रज्ञोः महाप्रज्ञोः ।
अथवाचं महाप्रज्ञोः महाप्रज्ञोः महाप्रज्ञोः ।

अथवाचं,—

अथवाचं महाप्रज्ञोः महाप्रज्ञोः महाप्रज्ञोः ।
अथवाचं महाप्रज्ञोः महाप्रज्ञोः महाप्रज्ञोः ।

दिनपथे वसुदेवदितिपिचयविहितं पूजापथं प्राच्येति कदाचि-
 त्तिथिप्राचयप्राहाभ्यामस्मिन् पूजापथं कदाचित्तिथिद्विविधापु-
 ष्पैरहोभिः पूजापथमित्यर्थः । अथेयं व्यवस्था देवकृत्यात्मन् पूष्पादि
 दिनपथे तिथिपथजाभे निर्विवादेष व्यवस्था ।

अतएव विश्वरूपमिवन्त्रे,—

विष्टिं त्यक्त्वा महाष्टम्यां चः पूजां कुरुते मम ।

तत्र पूजां न दृष्ट्वाणि तेनाहमपराभिता ॥

इति वचनात् विष्टावपि पूर्व्याहानुरोधान् पूजोक्ता एवञ्च
 नक्षत्रादरोऽपि पूर्व्याहजाभ एवेति ।

यदा तु दिनपथे पूर्व्याहो कर्षयोग्या वसुमी जायते तदा
 बुधमादरमपि विहाय उदयगामिन्यामेव परदिने कर्त्तव्यम् ।

बुधाद्या वर्षदृष्टिश्च वसुमी पार्ष्वतीप्रिया ।

रवेरुदयमीक्षन्ते न तत्र तिथिबुधमता ॥

इति देवीपुराणवचनात् । यदा तु उदयगामिनी वसुमी कक्षा-
 न्महा तदा पूर्वदिने उदयगामित्वाभावेऽपि वसुमीकृत्यं । एवं दिन-
 पथे पूर्व्याहो नवमीजाभे कर्षयोग्याहमीक्षणे अष्टमीपूजां विधाय
 तत्परतो नवमीक्षणे बुधमादराजवमीकृत्यम् । तत्परदिने तु उदय-
 गामिन्यां नवम्यां पञ्चोपचारैरभ्यर्च्छ्यं पुष्याश्चक्षिद्वानमाचमम् ।

न च तद्दिने पुनरपि वक्तव्यं नवमीकृत्यं कथं न क्रियते इति
 कथञ्चम् । वसुम्यां प्रसिद्धापूर्वेत्यादिविधिवाक्यैः “वसुम्यां कृतः
 प्राच्यार्थः” इति न्यायव्यञ्जितैः वसुम्यादितिपिचये पूजापथमेव
 विधीयते । अतएव दिनपथे तिथिपथे पञ्चम्यां नवमी

प्रपूजयेद्देवीं शितयत् पूजयेदिति कश्चनान्नाभिधानं, सम्यक् चतुरस्रः-
पूजापत्रे दृष्ट्विवासात् परदिने निर्गतायाः कर्त्तव्यो गवम्याः पर-
दिने दशमीपक्षे कौटुम्बी पूजा स्यात् ।

किञ्च दशमीविद्वानवम्या गिन्द्यापि श्रूयते ।

पद्मपुराणे,—

एकादशी च नवमी दशान्विद्धा यदा भवेत् ।
तदा वज्र्या विप्रबेष गङ्गाभ्यः सुरथा यथा ॥

शिवरक्षणे,—

अष्टमेकादशी षष्ठी द्वितीया च चतुर्दशी ।
कर्त्तव्याः परसंयुक्ता पराः पूर्वेषु मिश्रिताः ॥

स्कान्दे,—

अष्टम्या नवमी मित्रा नवम्या चाष्टमी युता ।
अर्द्धनारीश्वरमाथा उमामाश्वरी तिथिः ॥

तथा तत्रैव,—

आवषी दौर्गनवमी तथा दूर्वाष्टमी तिथिः ।
पूर्वविद्धा तु कर्त्तव्या शिवरात्रिर्वल्लेदिनम् ॥

वल्लेदिनं श्रुतप्रतिपत् तत्र वक्षिपूजाभिधानात् ।

दृष्टव्यपरिशिष्टे षण्मुन्बोर्बसुरभयोरित्याद्यभिधाप,—

एतद्दशं महाघोरं वृत्तिः पुंशं पुराकृतमित्युक्तम् ।

एतेन दिनक्षत्रे पूजादयमाप्तौ एकस्मिन् दिने पूजादयमवका-
शितः विमर्शः निरस्तः ।

एतच्च तद्दिने पद्मोपचारैः पूजापि च सादिति शक्यं

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।
अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।
अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।
अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।
अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।
अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।
अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।
अथ चतुर्विंशोऽध्यायः ।

“गुह्यपथे तिथिर्वाहा कर्त्तव्यमिति इति श्रुतम् । तत्र
 नवमीषष्ट्यापथि चतुर्भिर्दोषैः पूषेति । तथा दशमीतिथौ
 दशमी कर्त्तव्ये, त्रिदशम्ये दिव्ये वा कर्त्तव्योऽहनी, तत्र च दशमी-
 चतस्रहा दशमीचतसे चतस्रीह्यम् त्रिधाषष्टमीचतसेऽहनीपूषेति ।
 चतस्रहाशोभा पूषेति । तथा नवमीचतसे कर्त्तव्योऽहनीचत-
 सेऽहनीपूर्वा विधाच तत्परतो नवमीचतसे नवमीह्यम् । तथा
 दशमीचतसे कर्त्तव्योऽहनीचतसे नवमीपूर्वा विधाच तत्परतो
 दशमीचतसे विदर्ज्यमिति श्रुतः पूषा ।

उदङ्मुखेणैव दुर्गार्चनमाह काञ्चिकापुराणे,—

दिग्भागेषु हि कौमारी दिक् त्रिधाप्रीतिहासिनी ।

तस्मान्तपुत्रा चासीनः पूषाचैवदिव्या वदा ॥

नीचेरावनमारुह्य चर्त्तान् दिवान् प्रपूषयेत् ॥

एव वदित्यनेनोदङ्मुखत्वसाधकता दर्शिता । इति च दक्षिणा-
 भिमुखेन देवीस्त्रापनमाजातम् । “कर्त्तव्योऽहनीचतसे” इति
 भागवते प्रतिमाभिमुख्येन पूषाविधायात् ।

श्रीश्रीश्रीपारानाह काञ्चिकापुराणे,—

चाचनं चाचमर्च्ये च ततो स्त्रापनवीचकम् ।

सधुपथं स्त्रापनं चर्त्तं भुवकचम्भे ॥

दुर्गं पूष्यं देवैश्च वेदाद्यप्यजातम् ।

देविस्त्रापनीये तु प्रदक्षिण्यतस्तथा ॥

इति श्रीश्रीश्रीपारानाह काञ्चिकापुराणे

तथा तत्रैव,—

सप्तकृत् सप्तादिता पूषा यदि कर्तुं न शक्नोति ।
 उपचाराद्यथा सप्तकृत् प्रक्षेतात् वितरेद्यथा ॥
 मन्त्रं पुष्यस्य भूपस्य दीपं नैवेद्यमेव च ।
 अभावे पुष्यतोयाभ्यां तदभावेन भक्तिः ।

तथा तत्रैव,—

आसन्नं प्रथमं दद्यात् पीष्यं दारवमेव वा ।
 वाक्त्रं वा चार्ध्यं कौशं मण्डपस्योत्तरे कृजेत् ॥
 आषणश्चार्धपाचस्य भग्नमावाद्येन तु ॥

शारदातिथये,—

पाद्यं श्यामाकदूर्वाञ्जविष्णुकान्ताभिरौरितम् ।
 विष्णुकान्ता अपराजिता ।

तथा,—

अर्घ्यं दिग्नेततो मूर्द्धिं श्यामाम्नेष दिग्भिकः ।
 गन्धपुष्पाद्यत यव कुशाद्य तिस्र सर्वपैः ।
 सर्वूर्ध्वैः सर्वदेवानामेतदर्थं सुदौरितम् ॥
 श्यामाम्नेष यदने दद्यादाचमनीयकम् ।
 आतीकवङ्गमसोषैकदुग्धं तन्मवेदिभिः ॥
 श्यापदेन दद्याच्च मधुमयीं कुशान्जुजे ।
 चाप्यं दधिमधुशिरामेतदुग्धं मनीषिभिः ॥

श्यापदेनापि, श्यामनीयमधुपर्कं तु श्यापदेन, सर्वमन्त्र-

पदेन ।

एषां पापप्रमादमाह भविष्ये,—

ब्रह्महृत्पिपीनन्तु न पापं कारयेत् कश्चित् ।

धर्मं च स्पर्शवस्त्राद्यमर्षपापे ततोऽधिकम् ॥

खानजसनाहागस्ये,—

अन्यानिवेदितं तोयं प्रकृतिसं सुग्रीतकम् ।

हेमादिकस्यान्तःसं पूजासाधनमित्यते ॥

निषिद्धवस्त्रमाह काशिकापुराणे,—

निर्ह्रं मस्त्रिनं जीषं तथा गापावस्त्रमितम् ।

परकीयं अग्निदग्धं सूचीविद्धं तथाऽपितम् ॥

उन्नकेग्रमधौतञ्च श्वेभरक्तादिदूषितम् ।

नीळीरक्तमारुजगधं दैवे पैत्रे च वर्जयेत् ॥

भूषणं स्पर्शरौप्यादिनिर्षितमङ्गुरीयादि ।

तत्रैव,—

सर्वेषु गन्धजातेषु प्रशस्तो मन्त्रचोद्भवः ।

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन दद्यान्मन्त्रयज्ञं सदा ॥

शारदातिलके,—

गन्धस्रन्दनकपूरकाशागुदभिरीरितः ॥

काशिकापुराणे,—

बकुलैश्चैव मन्दारैः कुन्दपुष्पैः कुसुमैः ।

सताभिर्नक्षत्रैश्च दूर्वाङ्गुरैश्च कोमलैः ॥

इत्यादिना सुव्याख्यभिधाय “सर्वतो विष्णुपत्तुः देव्याः प्रीति-

करं परमित्युक्तं । ब्रह्महृत्पिपीनन्तुः, सता कोमलशाखा ॥

तथा,— यत्रधूपः पश्चिमाहः पिच्छधूपः सुगन्धकः ।

कृष्णागुरुः शर्करागुरु मसामागामिषा इति ॥

यत्रधूपः शर्करागुरुः, पश्चिमाहद्वयो धूपभेदाः ।

भविष्यपुराणे,—

अगुरुं धूपमावेश वाजपेयफलं कर्मेत् ।

वितागुरुं नरो दग्धा शोणितफलं कर्मेत् ॥

महिषाचं इतान्नास्य दग्धा विष्णमथापि वा ।

वाजपेयफलं प्राप्य दुर्गाशोके महीयते ॥

महिषाचं गुग्गुलुः ।

तथा,—

इतप्रदीपः प्रथमस्त्रिजतेषोऽङ्गवस्ततः ।

नेषाङ्गादकरः सार्धिर्दूरतापविवर्जितः ॥

सुगन्धः शब्दरहितो निर्धूमो नातिद्रव्यकः ।

दक्षिणे दीपदृष्टस्यः प्रदीपः श्रीविद्यद्वये ॥

दृष्टेषु दीपेषु दातव्यो न तु भूमौ कदापन ।

दीपदृष्टाच्च कर्तव्यास्तैजसाद्यैः प्रथमतः ॥

न मिमीक्ष्य दद्यात्तु दीपदृष्टान् इत्याहिकान् ।

इत्या मिमीक्ष्यं चोपं तामिच्छं नरकं व्रजेत् ॥

प्रथमो धूपः ।

दूरतापं विदुष्योति तत्रेव,—

कथंते चस तापसु दीपसु चतुरङ्गुलान् ।

न च दीप इति ज्ञातो मोक्षप्रदिरिति श्रुतः ॥

तथैव,—

शाश्वं वादरजं वासं शीघ्रं मरिचमेव वा ।

उपयुक्तं तु मादद्याद् वरिष्कारि कवचम् ॥

शाश्वं ग्रणसूत्रं, वादरजं वसुदधाम् ।

ग्रणः— दद्यात् विवर्जयेत् प्राज्ञो यद्यप्याहृतवस्त्रजाम् ॥

उपयुक्तं पूर्ववत्तोपयोगम् ।

तथैव,—

तेजसं दारवं शीघ्रं मार्भिकं नारिकेलजम् ।

दृष्यराजोद्भवं वापि दीपपात्रं प्रशस्यते ॥

दृष्यराजोद्भवं तासफसाक्षिमयम् ॥

भारते,—

नैव निर्व्यापघेहीपं देवार्चसुपकथितम् ।

दीपवर्ता भवेदन्धः कार्षीं निर्व्यापको भवेत् ॥

फासिकापुराणे,—

शौवीरं माधनं तथ्यं मधुरश्रीकरं तथानि ।

दग्धिका नेत्रनीला च अक्षनामि भवन्ति वट्टे ॥

दृष्ट्वा निपात्य चैतानि त्रिजायां तेजसेऽपि वा ।

प्रदद्यात् सर्वदेवेभ्यो देवीभ्यश्चापि पुत्रकम् ॥

शौवीरादिपञ्चाक्षनामि प्रसररूपानि दृष्ट्वैव देवानि । निपात्य

च दग्धिकाग्रनं देवम् ।

तदाह तथैव,—

इतिकादिषोमेन तायादी वात्य-पञ्चिका ।

यद्वन्नं जायते तद्द्विधा परिकीर्तिता ॥

विधवा नाश्वनं कुर्वान् — मशामाचार्यसुतसम् ।

न मृत्याये योजयेत् साधको नेचरन्नम् ॥

नैवेद्यन्तु फलपायससन्देशादि बज्रविधम् ।

तदुक्तं तत्रैव,—

भक्ष्यं भोज्यञ्च लोह्यञ्च चर्ष्यं चोष्यञ्च पक्षमम् ।

भक्ष्यादिपक्षकैर्देवी दत्तैरेवाशु तुष्यति ॥ •

नादत्ते विधिवत् किञ्चिद् दत्तं भवति न क्वचित् ।

श्विः शाश्वोदनं दिव्यमाष्यसुक्तं शशङ्करम् ॥

निवेद्येन्महादेव्यै सर्वाणि व्यञ्जनानि च ।

उपस्नातानि मांसानि ग्रह्यानि विविधानि च ॥

पूजासु नाममांसानि योजयेत् कदाचन ।

शौरादीन्यथ गव्यानि महिव्याणि च सर्व्वग्रः ॥

परमाहं पिष्टकञ्च धावकं ह्यग्रं दधि ।

मोदकं वृषुकादीनि कन्दुपकानि चोत्सृजेत् ॥

नारिनेषं कपित्थञ्च द्राक्षां क्रसुकमेव च ।

दाहिमं शीतलं कोशं कुशाखं पनसन्तथा ॥

बकुलञ्च मधुकञ्च रसास्वादातमे उज्जम् ।

कदलीं शीरुहचोत्तं कदलं कर्कटीफलम् ॥

जाम्बवं पिष्टकसर्पूरं बीजपूरञ्च जम्बकम् ।

शरीतकीमामलकं शङ्खं नागरवृकम् ॥

मातुलुञ्च ककुपं लवणीं कपर्दफलम् ।

मृत्पाटकं कञ्जेदक्ष शाखुकक्ष मृषाक्षकम् ॥
 कुसुद्वर्णां पद्मवर्णां पद्मानि च निवेदयेत् ।
 धानि शोके प्रशस्तानि खादूनि च मृदूनि च ॥

तथा,—

बालप्रियेषु नैवेद्यैर्जाघतफलादिभिः ।
 दक्षुदक्षैस्तदिकारैस्तथा गुडशितादिभिः ॥
 पूजयेज्जगतां धार्षीं सर्वकामार्थसिद्धये ॥
 यत्किञ्चिदिधिवह्नं न भवति तद्देवी नादत्त इत्यर्थः । क्रसुकं
 गुवाकं, आम्रवं जम्बूफलं, जम्बूलं जम्बीरम्^१ ।

तथा तत्रैव,—

ताम्बूलं पत्रसंयुक्तं कर्पूरादिसुवासितम् ।
 सचूर्णं जलजानासु संस्नातं विनिवेदयेत् ॥
 नमस्कारमाह तत्रैव,—
 सर्वमङ्गलमङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिने ।
 शरत्के च्चम्बके गौरि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥
 सप्तधावर्त्तनं कृत्वा स्तुतिनेतासु साधकः ।
 पञ्चप्रणामान् कुर्वीत ऐं ह्रीं श्रीमिति मन्त्रकैः ॥

तथा,—

गन्धः पुष्पं तथा धूपो दीपो नैवेद्यमेव च ।
 यद्यद्यहोयते इत्यमलक्षारादिकाश्चनम् ॥

तेषां देवतासुखायै कृत्वा प्रोक्षणपूजने ।
 सगृह्य मूषमन्त्रेण प्रतिपाद्या निवेदयेत् ॥
 वदस्य तु बीजेन तेषां प्रोक्षणमाचरेत् ।
 ऋष्यपात्राहितैश्वर्यैर्विना यद्विनिवेदितम् ॥
 दीपते चेष्टदेवैः सन्तं तन्निष्कलं भवेत् ।
 वेगान्मोहात् प्रमादाद्वा ऋष्यपात्रपरिष्कृतम् ॥
 तोयं क्षुतञ्च तत्पात्रात् पुनः क्षुष्यात् तदामृतम् ।
 अस्यावग्रेषे तोषे तु पात्रे मन्त्रान्मृतीक्षते ॥
 तथान्यदुदकं दद्यात् तन्नेमैवामृतं भवेत् ।
 नाथं प्रदद्यादन्वेषो मूषादेवाय कल्पितम् ॥
 परिवारगणांस्तत्र सामान्यार्थेषु पूजयेत् ॥

[प्रोक्षणपूजने कृत्वा द्रव्यदेवतासुखायै मूषमन्त्रेणोत्सृज्य द्रव्य-
 नाम मृचीला देवतायै निवेदयेदित्यर्थः ।

मूषमन्त्रस्य, दुर्गात्मसंज्ञको दशाक्षरदुर्गामन्त्रः ।
 तथोक्तम्,—

आयेद्दशभुजां देवीं दुर्गात्मनेष पूजयेत् ॥

मन्त्र उक्तो यथा सन्निव,—

तारो दुर्गेदसं रेफः प्राक्तो ठान्तः सञ्चोषणः ।

शोभान्ता जगद्गुरोर्षं दुर्गात्मनिमिति स्मृतम् ॥

आणस्य जटाशूटवलापुत्राभित्यादि वक्ष्यातामम् ।

पवित्रापूर्णाया भविष्ये,—

ब्रह्माग्नी कर्दवीकाण्डे द्वापिने रत्नरत्निका ।
 धान्ते कर्दवीर्षस्त्रिधा दुर्गा मानवपथके ॥
 चातुष्टया काञ्चिका कच्छा शिवा विष्णे प्रतिष्ठिता ।
 अग्नेने शोकरचिता जयन्त्या कान्तिनी मता ॥

अथावरचपूजा ।

शारदातिलके,—

अङ्गादिषोकपाद्यान्तं यजेदावरचान्यपि ।
 इति सर्वदेवतावाधारव्यवहारात्, प्रथममङ्गपूजा, पञ्चादिकु-
 पाद्यपूजा कर्तव्या ।

अङ्गान्युक्तानि शारदातिलके,—

तारादिदुर्गे चदसं दुर्गे शिर^१ उदीरितम् ।
 दुर्गायै स्याच्छिखा वर्षे भूतरक्षयि कीर्तितम् ॥
 तारादिदुर्गे द्वितयं रचयति प्रकीर्तितम् ।
 तारादिदुर्गे युगलं रचयत्यस्युदीरितम् ॥

तथा,—

नेत्ररेखशिकोशादि चदयादीनि पूजयेत् ।
 नेत्रमये दिग्भासकं पूजयेत्तस्यपि ॥
 अथवा काञ्चिकापुराणोक्ताङ्गविधिर्याङ्गः ।

तथा,—

माघानीजेन सर्वदीर्घभाजा सुव्यात् प्रपङ्ककम् ॥

तथैव नामाद्रथैः पूजामभिधाय परिवारपूजामाह ।
काशिकापुराणे,—

उपचण्डादिकाः पूज्यास्तथाष्टौ योगिनीः शुभाः ।
योगिनीश्च चतुःषष्टिं तथा वै कोटियोगिनीः ॥
नवदुर्गास्तथा पूज्या देव्याः सन्निहिते शुभाः ।
जयन्त्यादीर्गन्धपुष्पैस्तथा देव्या मूर्त्तयो यतः ॥
देव्याः सर्वाणि चास्त्राणि भूषणानि तथैव च ।
अङ्गप्रत्यङ्गयुक्तानि वाहनं सिंहमेव च ॥
महिषासुरमर्द्दिन्याः पूजयेद्भूतये सदा ॥

तथा,—

मायासङ्गीपदाद्येन पूजयेत् सर्वमातरः ॥

इति सामान्यपरिभाषा ।

पञ्चमूलेषु उपचण्डाद्याः पूजयेत् । यथा,—

उपचण्डा प्रचण्डा च चण्डोया चण्डनाथिका ।

चण्डा चण्डवती चैव चण्डरूपा च चण्डिका ॥

पूर्वादिष्वष्टपत्रेषु क्रमादेताः प्रपूजयेत् ॥

अतः पञ्चमध्ये अष्टादश्या चतुःषष्टियोगिनीः प्रपूजयेत् । तासु
ब्रह्मास्त्राद्या महागौर्यन्ताः काशिकापुराणोक्ताः प्रयोगेऽभिधास्यन्ते
ततः कोटियोगिनीभ्यो नमः इति पाद्यादिभिरेकैश्च कोटि-
योगिनीः पञ्चाप्ये पूजयेत् । पुराणान्तरोक्ता उपयोगिन्योऽपि
कोटियोगिन्यन्तर्गता एव । एवं द्वैत्रदिग्भेदेकता अपि तदन्तर्गत
एवेति न वृथक्पूज्याः ।

तथा कालिकापुराणे—

ततो देव्याः सविधाने वसुधतुर्गाः

द्विजात्मादिभ्यो दे-दे शब्दे च पूजयेत् ॥

मङ्गलार्थं प्रथमं च तथा माघेश्वरीमपि ।

कौमारीं वैष्णवीं च वाराहोच्च तथैव च ॥

नारदार्थं तथेन्द्रार्थं चासुखां सखिकां तथा ॥

जयन्दादिका अपि देवीसभिधाने पूजयेत् ।

जयन्तीं मङ्गलां कालीं भद्रकालीं कपालिनीम् ।

दुर्गां शिवां चर्मां धार्णीं खर्मां काशाच्च पूजयेत् ॥

अस्त्राणि तथैवोक्तानि,—

त्रिशूलं दक्षिणे श्रेयं खड्गं चक्रं क्रमाद्दधः ।

तीक्ष्णवाणं तथा शक्तिं दक्षिणे सज्जिवेशयेत् ॥

खेटकं पूर्णपापञ्च पाशमकुशमेव च ।

घण्टां वा परशुं वापि वामतः सज्जिवेशयेत् ॥

ॐ किरौटादिभ्यो देव्यङ्गप्रदं शिवशेषेभ्यो नमः, इत्येकत्र पूज-

येत् । तथा देव्ये शिवं महिषासुरमपि पूजयेत् ।

महिषासुरवरदाने देव्युवाच,—

मम प्रवर्तते पूजा यत्र यत्र च तत्र ते ।

पूज्यं चिन्त्यं च तथैव काञ्चीश्वं तव हृत्पदम् ॥

तथा मातृहिकदुर्गापूजायां तथैव,—

देव्यासु करञ्ज्यासि ब्रह्मास्मादीनि वासिनाम् ।

पञ्चाननं काञ्चरञ्च देव्यमग्रे प्रपूजयेत् ॥

अन्ते च अङ्गपासाः पूज्याः,—

अङ्गादिर्लोकपासान्तं ध्वजेदावरणान्यपि ।

इति वचनात् ।

इधमेव शारदीपूजोक्ता काशिकापुराणे । कामाख्यापूजाया-
सुक्तान् वटुकचेनपासभैरवान् केचित् पूजयन्ति ।

तथा तत्रैव,—

शोमञ्च सतिलैराज्यैर्मांसेर्वाथ समाचरेत् ।

स चाष्टाधिकं सहस्रं श्रतं वा दुर्गातन्त्रमन्त्रेष्वेव कार्य्यः । तथा
पूजितपरिवाराणामपि एकैकाङ्कतिर्दथा ।

विष्णुधर्मै,—

मन्त्रेषोद्धारपूर्व्वेण स्नाहान्तेन विषक्षणः ।

स्नाहावसाने जुहुयाद् इदि ध्यालेष्टदेवताम् ॥

अथ बलिदानम् ।

काशिकापुराणे,—

पक्षिणः कच्छपा पाक्षी मत्स्याः पञ्चविधा मृगाः ।

महिषो गवयो गावन्हागोरभौ च शूकरः ॥

खड्गस्य क्षण्णसारस्य गोधिका सरभो हरिः ।

शार्ङ्गस्य नरस्यैव खगाचरधिरं तथा ॥

चण्डिकाभैरवादीनां बल्लवः परिकीर्णिताः ।

उरभो मेघः, खड्गो गण्डकः, हरिः सिंहः ।

तथा,—

पशूनां पक्षिणां वापि नराणाञ्च विज्ञेयतः ।

स्त्रियं न दद्यात् वसिं दत्त्वा नरकमाप्नुयात् ॥
 न च वैमाधिकान्मूत्रं पशुं दद्याच्छिवोवसिम् ।
 न च वैपश्चिकान्मूत्रं प्रदद्यादै पतत्रिणम् ॥
 काण्ड्यङ्गादिदुष्टान्तु न पशुं पश्चिपं तथा ।
 द्विजसाङ्गुलकर्णादिभग्नदन्तं तथैव च ॥
 भग्नशृङ्गादिकञ्चैव न दद्यात् कदाचन ।
 अनुक्तं नापि दद्यात् तथाऽज्ञातान् मृगदिजान् ॥

तथा,—

वसिभिः साध्यते सुक्तिर्वसिभिः साध्यते दिवम् ।
 वसिदानेन सततं अयेष्कचून् मृपान् मृपः ॥
 मत्स्यानां कच्छपाणाञ्च रधिरेः सततं शिवा ।
 मासिकं हस्तिमाप्नोति घाहेर्मासाञ्च चीनथ ॥
 मृगाणां श्रोणितैर्देवी गवथानां विशेषतः ।
 अष्टौ मासानवाप्नोति हस्तिं कच्छाणदा शिवा ॥
 गोगोधिकानां रधिरेर्वार्षिकीं हस्तिमाप्नुयात् ।
 कृष्णसारस्य रधिरेः शुकरस्य च श्रोणितैः ॥
 आप्नोति सततं प्रीतिं देवी दादशवार्षिकीम् ।
 अजाविकानां रधिरेः पञ्चविंशतिवार्षिकीम् ॥
 महिषाणाञ्च खड्गानां रधिरेः शनवार्षिकीम् ।
 हस्तिमाप्नोति परमां ग्राहं रधिरेस्तथा ॥
 सिंहस्य शरभस्याथ खगापस्य च श्रोणितैः ।
 देवी हस्तिमाप्नोति सप्तसं परिवत्सवान् ॥

नदिरपि तथा प्रीतिं दधिर्वैश्वं कथञ्चिन् ।
 पूजासु नाममावाप्ति इत्यादि वाच्यः कथितः ।
 अतः तु कौशिलं प्रीर्वमहते तन्तुं वाच्यते ।
 रोहितस्य च मत्स्यस्य नदिर्वाहूनिवद्य च ॥
 वृत्तिं प्राप्नोति कर्वाणां प्रतापि कौचि मत्स्यया ।
 नरेषु वसिष्ठा देवो वसुधं परिवत्सुरान् ॥
 विधिदत्तेन प्राप्नोति वृत्तिं कथं विभिर्नरैः ।
 कुशाखनिषुदण्डस्य मद्यमासवमेव च ॥
 इते वसिष्ठनाः पूजाकृत्यैः क्षामयमाः कृताः ।

अतः,—

ततो देवीं वसुहिष्यं कामसुहिष्यं चात्मनः ।
 इति वसुमासतदौषधेने कामपदं तदुक्तकामपरमेव श्रुत-
 तात्, कामनामासपरमे कस्यनागौरवात् विशेषविधानानर्थ-
 काय ।

तथा,—

चिपिबन्धिश्रियवीथं येनं वृद्धमजापतिम् ।
 वाहूनिवद्यं विद्यागोपात् इत्यवशेषु संज्ञातम् ॥
 नोक्तवीथो एतन्निराः कस्यपीदः शिवश्वदः ।
 वाहूनिवद्यं च पत्नीं यान् क्रमं विधीरपि शिवः ॥

अथ,—

वाच्यते तु कृत्वां नमस्वीने सु प्रीतिता ।
 पूजयेत् तयोदेगी कस्यपीने यथावत् ॥

पौरोहित्ये विनाशः स्यात्परमं पुण्यं च ।

दधिवापयित्वा यन्मं यन्मं क्षामात्तु यन्मः ॥

दधिरपापमात्रं काष्ठिकापुराणे,—

शौचं सज्जतं तावत् रीत्यं पचमुत्तमं वा ।

मात्रेण काष्ठिकापापञ्च पञ्चकाष्ठमपञ्च वा ॥

न शौचे कपलके नापि वेचे वाङ्मोच त्रैलोक्ये

दद्याद्दत्तं वशीनां न भूमौ क्षुचि क्षुचे षटे ।

तथा,—

एतन्नेधमते दद्यात् कदाचिद्भयं वक्षिम् ।

तथा दिक्पापनेधेषु गजं दद्याद्विचक्षणः ॥

न कदाचिन्नाशदेवै प्रदद्याद्भयक्षिणौ ।

विंशत्यान्नरान् दत्त्वा ब्राह्मणो नरकं गच्छेत् ॥

दद्यापि खात् स शौचायुः सुखसौभाग्यवर्जितः ।

खगापदधिरं दत्त्वा चात्मवध्यामवाप्नुयात् ॥

मयं दत्त्वा ब्राह्मणस्य ब्राह्मणादिव शौचते ।

अवयं विहितं क्व तत्र तत्र दिवः सुखः ॥

कारिणेकमयं काष्ठे तावे वा विद्युत्पथुः ।

न कल्पवारं पितरेकस्मिन् कश्चिदाद्यः ॥

दद्यात् कल्पवारं तु कल्पवत्यामवाप्नुयात् ।

ममृतवधिदाने तु दे वा शौचं वाप्यः कृतम् ॥

पूजयेत् प्राणुषान् कृत्वा यन्मं नरकं ब्रह्मणः ॥

पितरैदितरेकुचित्वर्कः ।

तथा,—नारं सथे शिरोरक्तं देव्यै सम्यक् निवेदयेत् ।
 द्यागन्तु वामतो दद्यान्प्राक्षिषं वितरेत् पुरः ॥
 प्राक्षिषं वामतो दद्यादपतो देवप्रोषितम् ।
 क्रत्यादानां पशूनाञ्च पक्षिणाञ्च शिरोऽसृजाम् ॥
 वामे निवेदयेत् पार्श्वे जलजानाञ्च सर्व्वगः ।
 कृष्णसारस्य कूर्कस्य खड्गस्य शशकस्य च ॥
 पादाणामथ मत्स्यानामथ एव निवेदयेत् ।
 पृष्ठदेशे न दद्यात्तु शिरो वा रुधिरं बलेः ॥
 नैवेद्यं दक्षिणे वामे पुरतो न तु पृष्ठतः ।
 दीपं दक्षिणतो दद्यात् पुरतो वा न वामतः ॥
 वामतस्तु तथा धूपमथे वा न तु दक्षिणे ।
 निवेदयेत् पुरोभागे गन्धं पुष्पञ्च भूषणम् ॥
 मदिरां पृष्ठतो दद्यात् शशत् पान्तु वामतः ।

तथा तथैव,—

चन्द्रहासेन कर्त्या वा ह्येदनं सुखमुच्यते ।
 दाक्षिण्येऽनुककचसकुलाभिश्च मध्यमम् ॥
 चन्द्रहासः खड्गः, दाक्षिण्येऽनुः सत्यखड्गः, सकुला यन्मकर्त्तरी ।
 चुरचुरप्रभस्यैश्च अधमं परिकीर्त्तितम् ।
 एभ्योऽन्यैः शक्तिवाणाद्यैर्विनिश्चेषः कदापि न ॥
 नास्ति देवी वसिं तन्तु दाता मृत्युमवाप्नुषात् ।
 ह्येतेन ह्येदयेद् यस्तु प्रोषितं साधकः पशुम् ॥
 पक्षिषं वा ब्रह्महत्यां च आप्नोति निरसवः ।

अथ कालिकापुराखोक्तशरत्कालीनदुर्गामहोत्सव- प्रयोगः ।

अष्टादशभुजापूजायां कृष्णवत्यां विष्वक्चे देव्या बोधनम् ।
षोडशभुजापूजापत्रे तु चतुर्दश्यां बोधनम् । चतुर्भुजापूजापत्रे तु
शुक्लप्रतिपदि बोधनम् ।

अथ चतुर्थ्यां देवीं पूजयित्वा कङ्कतिकादिकेशोदत्तंसामयौ-
दानम् । पञ्चम्यां सुगन्धजलेन स्नापनं कार्यम् । दशभुजापूजापत्रे
तु शुक्लप्रतिपदमारभ्य एकभक्तं ब्रह्मचर्य्यञ्च विधाय षष्ठ्यां सायंसमये
विष्वक्चे देवीं बोधयेत् ।

कृतमित्यक्रियो यजमानः स्तुति वाच्यस्वरूपं कुर्यात् । अष्टेत्यादि
कर्त्तव्यं शरत्कालीनदुर्गापूजाकर्माणि श्रीविष्वक्चे श्रीभगवदुर्गाबोधन-
कर्म्म करिष्ये । ततो भूतशुद्धादिकं विधाय, भगवतीं विष्वक्चे आवा-
ह्योपचारैः सम्पूज्य, विष्वक्चञ्च सम्पूज्य तत्र गीतवाचैर्देवीं बोधयेत् ।

ऐं रावणस्य वधार्थाय रामस्थानुपस्यथ च ।

अकाले ब्रह्मणा बोधो देव्या-स्त्वयि कृतः पुरा ॥

अहमप्याश्विने षष्ठ्यां सायाह्ने बोधयामि वै ।

शक्रेणापि च संबोध्य प्राप्तं राघवं सुरास्ये ॥

तस्मादहं त्वां प्रतिबोधयामि

विभूतिराघ्यप्रतिपत्तिहेतोः ।

अथैव रामेण चतो दशास्य-

स्तथैव शत्रून् विनिपातयामि ॥

श्रीमद्भागवतः श्रीमद्भागवतः ॥ श्रीमद्भागवतः
 शरत्कालीनदुर्गापूजाप्रवृत्तयश्चैव शरत्कालीनदुर्गापूजाप्रवृत्तयश्चैव
 दुर्गादिना गन्धमाळादिभिरधिवापनकार्यं करिष्ये, इति वदत्य्य
 भूतशक्तिप्राणायामार्थेऽप्यनामि कृत्वा मन्त्रेण च दिव्यपाशान् सम्पूज्य
 प्रतिमायां पश्चिमाद्यं च देवीमावाह्यं सम्पूज्य च, ॐ श्रीं कतमो-
 ऽसीति मन्त्रेण तत्रैव दिवा, ॐ श्रीं तु तैः ॐ गन्धमाळैरिति च हाभां
 गन्धमाळैः, ॐ श्रीं ते इति पुण्येण मास्त्रेण चाधिवासयेत् ।

ततो भूतेभ्यो भावभाक्त्वादिं दत्त्वा गीतवाद्यैः प्रणामेन च देवीं
 यतोश्च शेतसर्वेषु रक्षां विधाय रक्षार्थमस्त्रं स्थापयेत् । प्रवृत्ति-
 बन्धापनश्च कुर्वन्ति ।

अथ सप्तम्यां स्नातः क्षतमित्यक्तियो विष्णतस्यविधानं गत्वा
 तमभ्यर्च्य कृत्वा चैवः पठेत् ।

ॐ नैवमन्दरकैसावधिभवच्छिखरे गिरौ ।
 जातः श्रीशङ्करश्च तमन्विकाषाः यदाप्रियः ॥
 श्रीशैलशिखरे जातः श्रीफल श्रीभिक्षुतन ।
 नित्योऽपि तथा सम्पुं पूज्यो दुर्गाकल्पतः ॥
 विश्वरूपं प्रथमागं यदा तं शङ्करप्रियः ।
 प्रदीपना तव प्रासादा देवीपूजां करौन्वयम् ॥
 श्रीसाधुदीप्यं दुःखं च च काव्ये तथा प्रभो ।
 देवैर्देवीनां तं प्रासादां पूज्यां दुर्गाति विभुतिः ॥

प्राचिनी भाषाः विनाः—

दुर्गापूजापुराणे वेदादिः पञ्चमहाविद्याः ।

विष्णुसहस्रनामः प्रह्लादाचार्यं प्रथमः ॥१॥

आयुष्यः पञ्चमे इति उर्ध्वतथावपेते ।

पूर्वाः सप्तः सङ्घे नमस्ते प्रहरिणे ।

इति प्राचिनाः भाषादिभिः पूज्यैराहुते विष्णुपीठोपरि

स्वापविताः—

रक्षा कधी हरिद्रा च जङ्गली विष्णुदापिनी ।

अशोको मानकश्चैव धान्यादि नवपञ्चिकाः ।

एता इतीन्द्राय अथराजितास्तथा संवेद्यः—

अथेत्यादि चाग्निने मादि इन्द्राय चेतसाः तिस्रौ प्ररत्ना-

श्रीनदुर्गापूजापुराणाय अष्टम्यप्रतिमायवपञ्चिकायाः प्रथमः हरिणे ।

इति सङ्घस्य पञ्चिकाः देवीसायाश्च सङ्घस्य च श्रीकृष्णपाञ्चिका-

पयं दत्ता पञ्चिकाः स्वापवेत् ।

वाञ्छिकापुराणे चाम्पुहानं श्रीगुप्ततो देवीपुराणोक्तमभिहितते,—

अथाग्निने चाग्नि इन्द्राय चेतसाः चतस्रस्यस्तथापञ्चिकायां

दुर्गास्यं अथपिणे इति । अथाहर्माः अष्टम्यप्रतिमापञ्चिकापुर्णा-

श्रीवाञ्छिकापुराणमभिहिततो दुर्गास्यं अथपिणे इति । अथाहर्माः

धनपुत्रादिपञ्चिकायाः अथपिणे इति । अथाहर्माः अथपिणे

इति सङ्घस्येत् ।

३ व. अथपिणे ।

श्रीकृष्णस्य—

कदलीतखंडाऽपि विष्णोर्वचःसखामये ।
 गमयो भवपथि तं गमयो चण्डगाथिने ॥
 कथि तं खावरखाऽपि वरु विद्विप्रदाथिनी ।
 दुर्गाहृदये चर्म्मच खावेन विमर्ष सुख ॥
 हरिद्रे हररूपाऽपि प्रहरण वदा प्रिये ।
 हररूपाऽपि देवि तं चर्म्मभ्रान्तिं प्रथच्छ मे ॥
 जयन्ति जयरूपाऽपि जगतां जयकारिणी ।
 सापथाजीव देवि तं जयं देहि वृष्टे मम ॥
 श्रीकण्ठः श्रीभिक्षुतोऽपि वदा विमथवर्द्धनः ।
 देहि मे चितकामांश्च प्रथको भव चर्म्मदा ॥
 दाक्षिण्यप्रथाशाय पुचाशाय वदा भुवि ।
 निर्मिता यज्ञकामाय प्रवीद तं हरप्रिये ॥
 क्षिरा भव वदा दुर्गे अग्रोक्ते शोकहारिणि ।
 मया तं पूजिता दुर्गे क्षिरा भव भवप्रिये ॥
 मायो मान्येषु वृष्टेषु मागनीयः सुरासुरैः ।
 सापथाभि महादेवीं मागं देहि मनोऽसुः ते ॥

कदलीखं धाम्हरूपाऽपि प्राथिनां प्राथदाथिनी ।
 क्षिराद्यनां हि नो भूमा वृष्टे कामप्रदा भव ॥

श्रीकृष्णस्य—

आपेयी भारती गङ्गा यमुना च सरस्वती ।
 सरयूर्जयन्ती पुष्पा येतगङ्गा च श्रीशिकी ॥

भोग्यो च पाताले चर्म मन्दाकिनौ तथा ।
 चर्माः सुमन्वो भूत्वा भङ्गारेः सापयन्तः ॥
 सुरास्त्रामभिविद्यन्तु ब्रह्मविद्युमहेकराः ।
 वासुदेवो जगन्नाथस्तथा सहस्रवचः प्रभुः ॥
 प्रद्युम्नसामिषद्वयं भवन्तु विजयाद्यते ।
 आकाशकोऽग्निर्भक्तवान् यमो वै कैर्षतस्तथा ॥
 वदथः पवनस्यैव भगवाद्यस्तथा शिवः ।
 ब्रह्मणा रक्षितः श्रेयो दिक्पाशाः यन्तु ते यदा ॥
 कीर्त्तिर्धर्मोर्धतिर्मेधाः युष्टिः अद्वा चमा मनिः ।
 बुद्धिर्धन्वा वयुः प्राग्निस्तुष्टिः कान्तिश्च मातरः ॥
 एतास्त्रामभिविद्यन्तु धर्मपादाः सुख्यताः ।
 आदित्यश्चन्द्रमा भौमो बुधजोवसितार्कणाः ॥
 पञ्चास्त्रामभिविद्यन्तु राहुः केतुश्च तर्पिताः ।
 श्वयो सुमन्यो गावो देवमातर एव च ॥
 देवपत्न्योऽध्वरा नामा दैत्यासापरराज्जुषाः ।
 एते त्नामभिविद्यन्तु धर्मकामार्थविद्वेषे ॥
 चिन्तुभैरवग्रीवाद्या ये ह्रदा भुवि संश्रिताः ।
 चर्मं सुमन्वो भूत्वा भङ्गारेः सापयन्तु ते ॥
 तक्षकासाश्च ये नामाः पातालतक्षवाग्निः ।
 अस्त्राणि चर्मग्रास्त्राणि राजानो वाचनानि च ॥
 श्रीवधाणि च रत्नाणि काश्यावपुष्पाश्च ये ।

शिरः शिरः शिरः शिरः शिरः शिरः

इयदागमिणां यदागमिणां

यने सुमनसो यना यदारेः यदारेः ते

सुमनसेन,—

सर्वपापहृत्तु इव रीमागो नाम आगतः ।

सुमनसिर्निघारितो यदारेः सापयतिमान् ।

सुमनसेन,—

सन्नादिन्याद्यु यदारि सर्वपापहरं इमम् ।

सर्वपापहृत्तु वैश्वानं स्नानं भूयतु तेन ते ।

सुमनसेन,—

यस्मिं पवित्रसुखस्य यद्विज्योतिःसम्पितम् ।

जीवन् सर्वपापहृत्तु यदारेः सापयतिमान् ।

सुमनसेन,—

गन्धस्य ग्रीभगर्भेव ग्रीतसं सुमनोहरम् ।

सर्वपापहृत्तु यारि यदारेः सापयतिमान् ।

आशीरिहा-सुन्दरीयोभाः सुमनसेन । तत्तन्मयीः पञ्चगव्य-

नीजोदय तिरिभ अमीः सययेत् । गावपसा गोबुधेय । गन्धद्वारेति

गीमयेन । इतिगान इति इगा । सापयतिमेति यथा । तेजोऽपीति

इतिगान-सुमनसेति सुमना ।

सु-सुन्दरीयोभा-सुन्दरी-सुन्दरीयोभा-सुन्दरीयोभा-सुन्दरीयोभा-सुन्दरीयोभा-सुन्दरीयोभा-

सु-सुन्दरीयोभा-सुन्दरीयोभा-सुन्दरीयोभा-सुन्दरीयोभा-सुन्दरीयोभा-सुन्दरीयोभा-

सु-सुन्दरीयोभा-सुन्दरीयोभा-सुन्दरीयोभा-सुन्दरीयोभा-सुन्दरीयोभा-सुन्दरीयोभा-

सत्ये नैवमेतन्मन्त्रोऽस्ति । इति सुश्रौतस्य ।

ॐ इत्यथ वा वाच्यं प्रथमेष्वितीशोक्त्या प्रथमं प्रथमात्मानम् ।
इति सुश्रौतस्य ।

ॐ अथ वाचाहि वीतये मृगानो एवरातये ।

निहीता वासि वसिषि । इति प्रथोदकेन ।

ॐ नाराचये विघ्ने भगवत्यै धीमहि । तन्नो गौरी प्रथोद-
यान् । इतीशुरवसागरोदकाभ्याम् ।

ॐ वा ओषधीः सोमराशोर्वह्नीः प्रतविपश्चाः ।

ताचामधि तसुप्तमारं कामाच ग्रंथदि ।

इति सर्गोपस्था मर्षोपस्था च ।

मास्त्रे,—

चरुदेवा तथा व्याघ्रो वसा पतितिवसा तथा ।

ग्रन्थमुष्यो वसा विंही चहमी च चरुवर्जा ।

मर्षोपस्थकं प्रोक्तं मर्षास्थाने निषीजयेत् ।

तथा,—

चुरा मांवी वसा ह्रुं प्रोक्षेत् पञ्चमीवसम् ।

प्रोक्षेत् पञ्चमसुखस्य सर्गोपस्थिगतः सुखः ।

व्याघ्रो मर्षोपस्थिगतः वसा वसावसावसावसावसा गौरव-
सावसा इति ज्ञाता, विंही वसा, चरुवर्जा चरुवर्जा इति
ज्ञाता ।

सहस्रभारतयेन,—

सागराः सरितः सर्वाः सर्वोत्तो नदास्तथा ।

सर्वोषधिभिः पापघ्नाः सप्तैः स्थापयन्तु ते ॥

सर्वेषुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलैस्तथा ।

सहस्रधारया देवीं स्थापयामि महेश्वरीम् ॥

षट्पतुष्टयेन,—

ॐ अग्निमीले पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजम् ।

होतारं रत्नधातमम् ॥

ॐ इषे लोर्ज्ज्वा वायवः स्य देवो वः सविता प्रार्पयतु

ऋषतमाथ कर्षणे ॥

ॐ अग्न आयाहि वीतये मृणानो हव्यदातये ।

निहोता ससि वर्हिषि ।

ॐ शन्नो देवीरभिष्टये आपो भवन्तु पीतये ।

शंथोरभिस्रवन्तु नः ॥

ततो गङ्गाजलपूर्णघटेन,—

सुरास्वामभिषिञ्चन्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।

द्योमगङ्गाम्पूर्णं चाद्येन कलशेन तु ॥

मासवरागो विजयवाद्यम् ।

दक्षिणजलपूर्णघटेन,—

सर्वतस्याभिषिञ्चन्तु भक्तिमन्तः सुरेश्वरि ।

मेघतोयाम्पूर्णं द्वितीयकलशेन तु ॥

अक्षितरागो देववाद्यम् ।

सरस्वतीजसपूरितघटेन,—

सारस्वतेन तीर्थेन सम्पूर्णं सुरोत्तमे ।

विद्याधराद्याभिषिञ्चन्तु हृत्पीठकक्षणेन तु ॥

विभाषरागो दुन्दुभिवाद्यम् ।

सागरोदकपूरितघटेन,—

श्रद्धापाद्याभिषिञ्चन्तु लोकपाद्याः समांगताः ।

सागरोदकपूर्णेन चतुर्थकक्षणेन तु ॥

भैरवीरागो भीमवाद्यम् ।

पद्मरजोमिश्रितघटेन,—

वारिणा परिपूर्णेन पद्मरेणुसुगन्धिना ।

पद्ममेनाभिषिञ्चन्तु नागाद्य कक्षणेन तु ॥

कोङ्गीरागो इन्द्राभिवेकवाद्यम् ।

निर्झरोदकपूरितघटेन,—

हिमवद्धेमकूटाद्या अभिषिञ्चन्तु पर्वताः ।

निर्झरोदकपूर्णेन घटेन कक्षणेन तु ॥

वाराङ्गीरागः शङ्खवाद्यम् ।

सर्वतीर्थान्मुपूरितघटेन,—

सर्वतीर्थान्मुपूर्णेन कक्षणेन सुरेश्वरि ।

सप्तमेनाभिषिञ्चन्तु ऋषयः सप्त खेचराः ॥

वसन्तरागः पद्मशब्दवाद्यम् ।

वसवस्याभिषिञ्चन्तु कक्षणेनाष्टमेन तु ।

अष्टमप्रक्षययुक्ते दुर्गे देवि नमोऽस्तु ते ॥

धानुषीरागो विजयवाद्यम् ।

आदिवायेन विधिना सप्तम्यां सापयितुं कः ।
 सप्तम्यास्ततत् सापयितुं चते नाप संशयः ॥
 चनेन विधिनाऽऽह्व्यां चः सापयति चण्डिकां ।
 चट्टी वर्षवदद्यादि सर्पं तिष्ठेद्यथास्तुतम् ॥
 मन्त्र्यां सापयति धनपुत्रविवर्द्धनम् ।
 प्रतद्यज्ञफलस्यैव कथते नाप संशयः ॥

“ततो भूतेभ्यो नमः” इति पाद्यादिभिः समूह्य माषभक्तवर्षिं
 मृचीला,—

ॐ भूताः प्रेताः पिशाचाश्च ये वसन्त्यत्र भूतले ।
 ते मृच्छन्तु मया दत्तो बक्षिरेव प्रसाधितः ॥
 पूजिता गन्धपुष्पाद्यैर्वर्षिभिस्तर्पितास्तथा ।
 द्द्वैभद्रस्माद् विनिःसृत्य पूजां पश्यन्तु मल्लताम् ॥
 भूतेभ्य एव माषभक्तवर्षिर्नम इति दद्यात् ।

विष्णुमूर्ति सदा सुन्धा न च मृच्छन्ति देवताः ।
 तस्माद् धमेन कर्त्तव्यं भूतानामपवारणम् ॥

ततो सापयन्त्यर्षिद्वार्यभस्मदूर्वाकुशाद्यतान् विकिरान् ॐ फण्डिति
 मन्त्रेण सप्तवाराभिमन्त्रितान् मृचीला,—

ॐ चपस्यन्तु ते भूता ये भूता भूमिपाशकाः ।
 भूतानामविरोधेन दुर्गापूजां करोम्वचम् ॥
 वेतासांश्च पिशाचांश्च राक्षसांश्च शरीरुपरः ।
 चपस्यन्तु ते सर्वे चण्डिकास्त्रेण तापिताः ॥

इति मन्त्राणां भूतादीनापवारणम् ।

ततो द्वारदेशमानीय “ॐ विज्जग्राखावासिन्धै दुर्गायै नमः”
इति पाद्यादिभिः समूह्य तां देवीरूपां ध्यात्वा दूर्वाक्षतं देव्याः
भृश्रसि दत्त्वा निर्वाञ्छयेत् ।

ततो देव्या आसनं धृत्वा,—

चण्डिके चक्ष चक्ष चालय चालय पूजाक्षयं प्रविश प्रविश ।

गम्यतां मदृष्टे देवि अष्टाभिः शक्तिभिः सह ।

पूजां गृहाण सुमुखि सर्वकल्याणहेतवे ॥

इति पठित्वा देवीं सञ्जात्य नृत्यगीतवाद्यादिभिर्देवीं दक्षिणा-
मुखीं कृत्वा वेदिकोपरि स्थापयेत् । ॐ ऐं ह्रीं स्त्रीं स्त्रीं त्वमम्बिके
स्थिरीभवेति स्थिरीकुर्यात् । तथैव नवपत्रिकाः स्थापयेत् । ततः
सर्वतोभद्रमण्डले घटं स्थापयेत् ।

चित्रघटं वह्निर्दध्यक्षतभूषितमन्तःसहेमपञ्चरत्नं वस्त्रयुग्मपीवं
पुष्पाद्यलङ्कृतं चूताभ्यत्यपल्लवमुखमुपरिफलाक्षतान्वितशरावं मण्डल-
मध्ये धवपुञ्जोपरि स्थापयित्वा,—

ॐ आजिप्र कलसं महात्मा विशन्विन्दवः । पुनरुर्व्यां निवर्त्तस्व
षा नः सहस्रं धुचोरुधारा पयस्वतौ पुनर्माविशताद्रयि ।

इति मन्त्रेणाभिमन्त्र्य,—

ॐ वरुणस्योत्तम्भनमसि वरुणस्य स्तम्भसर्व्वनीस्यः । वरुणस्य
स्तम्भसदनसि वरुणस्य स्तम्भसदनमसि वरुणस्य स्तम्भसदनीमाषीद् ॥

इति मन्त्रेण जलेनापूर्य्य,—

ॐ स्थिरो भव वीरुङ्ग आशुर्भव वाङ्मर्षन् । पृथुर्भव सुदृष-
स्वमग्नेः पुरीषवाहनः ॥

इति मन्त्रेण स्थिरीकृत्य अङ्गुलमुद्रया तीर्थमावाहयेत्,-

ॐ गङ्गाद्याः सरितः सर्वाः सागराश्च सरांसि च ।

सर्वे समुद्राः सरितः सरांसि च नदा इदाः ॥

आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ॥

गङ्गे च यमुने चेत्यादि ।

ततः पर्वतगजदन्तवल्मीकनदीसङ्गमदेवद्वारनृपद्वार^१गोकुलेभ्य
आहताः सप्त ऋत्तिकाः सर्वेष्वधिविष्वादिफलगन्धदूर्वाद्यतान् नम
इति मन्त्रेण निश्चिपेत् ।

काञ्चिकापुराणे,-

पुष्यनैवेद्यगन्धादि हां हीं ह्रं फट् मन्त्रकैः ।

नाराचमुद्रया दृष्ट्या समथा च विसोकयेत् ॥

यदात्मनानवज्ञातं सम्यक्पुष्यादिदूषणम् ।

असृष्टस्यर्शनं वापि यदन्याथोजितञ्च वा ॥

तथा निर्वाणसंसृष्टं कीटाद्यारोहणञ्च यत् ।

तत्सर्वं नाशमायाति नैवेद्याद्यवसोकनात् ॥

ततः,-

अपसर्पन्तु ते भूता ये भूता भुवि संस्थिताः ।

ये भूता विघ्नकर्तारस्ते नश्यन्तु शिवाज्ञया ॥

इति सिद्धार्थाद्यतान् विकीर्य पाष्णिघातत्रयेण भौमान्, ताल-
त्रयेणान्तरीक्षगान्, दिव्यदृष्ट्यवसोकनेन दिव्यान् विघ्नानुत्सार्य

आसनं धृत्वा,—

पृथ्विं त्वया धृता लोका देवि त्वं विष्णुना धृता ।

त्वञ्च धारय मां नित्यं पवित्रं कुरु चासनम् ॥

इति पठित्वा ॐ आधारशक्तिकमन्त्रासनाय नमः, इति सम्पूज्य
ॐ अः फडिति मन्त्रेण उदङ्मुखस्तत्रोपविश्य शिरसि— वामे गुरुभ्यो
नमः, दक्षिणे गणेशाय नमः, मध्ये श्रीदुर्गायै नमः, नारदश्चवि-
र्मन्त्रके, गायत्रीच्छन्दो मुखे, श्रीदुर्गादेवता हृदि, मम सर्वाभौष्ट-
सिद्ध्यर्थं श्रीदुर्गापूजने विनियोगः । ततः स्वस्ति वाच्यं सङ्कल्पं कुर्यात्,—

ॐ अद्याश्विने मासि शुक्लपक्षे त्रिंशो महासप्तम्यामारभ्य अस्मिन्
भारतभूद्वेष्ट्रे अमुकगोत्रोऽमुकशर्मा परमनिर्द्वैतिप्राप्तिपूर्वकात्स-
विभूतिचतुर्वर्गावाप्तिकामो यथाशक्ति शरत्कालीनां सपरिवारदुर्गा-
पूजामहं करिष्ये ।

इत्येक एव सङ्कल्पो न त्वष्टम्यादिष्वपि पृथक्सङ्कल्पः, एक-
प्रयोगोपसंहारात्, फलैक्याच्च । विसर्जनस्य तु पूजाङ्गत्वात् सुतरामेव
तत्र नास्ति सङ्कल्पः ।

ततः फडिति मन्त्रेण तालत्रयं दिग्बन्धनं करशोधनञ्च विधाय
भूतशुद्धिं कुर्यात् ।

इत्यश्वादात्मानं दीपशिखाकारं सुषुम्ना वर्त्मना हंस इति
मन्त्रेण शिरसि सहस्रदक्षकमस्रस्ये परमात्मनि संयोज्य पादस्र-
पृथिवीं लिङ्गमूलास्रजले, तज्जलं हृदयस्रतेजसि, तप्तेजो मुखस्ये
वायौ, तं वायुं भास्त्राकाशे, तदाकाशं सहस्रदक्षकमस्रस्ये परमा-
त्मनि संयोज्य बुद्ध्यहकारादींश्च तत्रैव लीनान् विचिन्त्य वामनासा-

पूरणेन यमिति धूसवर्णं वायुबीजं विचिन्व्य पञ्चाग्रदारं जपन्
वायुमुत्तोच्छ देहं शुष्कं विभाव्य दक्षिणनासया रेचयेत् ।

तेनैव दक्षिणनासापुटेन वायुमुत्तोच्छ रमिति अग्निबीजमरुण-
वर्णं पञ्चाग्रदारं जपन् देहं दग्धं विभाव्य वामनासया भस्मरूपेण
पापेन सह रेचयेत् ।

ततस्तेनैव वामनासापुटेन वायुमुत्तोच्छ सहस्रदक्षकमस्रसं
परमात्मानं चन्द्ररूपं ध्यात्वा वमिति वरुणबीजं पञ्चाग्रदारं जपन्
तस्माच्चन्द्रादमृतवृक्षा देहमाप्नात्य समित्यनेनेन्द्रबीजेन शुद्धं देहं
जनयित्वा आत्मसौभागानि पञ्चभूतानि यथास्थानं स्थापयित्वा
सोऽहमिति मन्त्रेण परमात्मनः सकाशादहङ्कारादित्तैः सह
जीवात्मानं हृत्पद्मे स्थापयित्वा देवीरूपमात्मानं विचिन्व्य मातृका-
न्यासं कृत्वा कराङ्गन्यासौ षड्दीर्घभाजा मायाबीजेन कुर्यात् ।

अथवा ॐ दुर्गे अङ्गुष्ठाभ्यां नमः, दुर्गे तर्जनीभ्यां स्वाहा,
दुर्गायै मध्यमाभ्यां वषट्, भूतरक्षणि अनामिकाभ्यां ऊं, ॐ दुर्गे
दुर्गे रक्षणि कनिष्ठाभ्यां वौषट्, ॐ दुर्गे दुर्गे रक्षणि करतल-
पृष्ठाभ्यां फट् । ॐ दुर्गे हृदयाय नमः, दुर्गे शिरसि स्वाहा,
दुर्गायै शिखायै वषट्, भूतरक्षणि कवचाय ऊं, ॐ दुर्गे दुर्गे
रक्षणि नेत्रत्रयाय वौषट् ॐ दुर्गे दुर्गे रक्षणि अस्त्राय फडिति
तालत्रयं दिग्बन्धनञ्च कृत्वा ह्रीमिति मन्त्रेण प्राणायामं कृत्वा
पीठन्यासं कुर्यात्,—

हृदये—आधारग्रन्थये नमः, कूर्माय, अगन्ताय, पृथिव्यै,
समुद्राय, रत्नदीपाय, मणिमण्डपाय, कल्पवृक्षाय, रत्नवेदिकायै ।

दक्षिणाग्ने—धर्माय । वामाग्ने—ज्ञानाय ।

वामोत्सूत्रे—वैराग्याय । दक्षिणोत्सूत्रे—ऐश्वर्याय ।

मुखे—अधर्माय ।

वामपार्श्वे—अज्ञानाय । नाभौ—अवैराग्याय ।

दक्षिणपार्श्वे—अनैश्वर्याय ।

हृदये,—

शेषाय, पद्माय, अं सूर्यमण्डलाय, जं सोममण्डलाय, मं
वह्निमण्डलाय, सं सत्त्वाय, रं रजसे, तं तमसे, आं आत्मने, अं
अन्तरात्मने, पं परमात्मने, ह्रीं ज्ञानात्मने नमः ।

प्रादक्षिण्येन हृदयाष्टदिक्षु मध्ये च,—

आं प्रभायै, ईं मायायै, जं जयायै, एं सूक्ष्मायै, ऐं विशुद्धायै,
ॐ नन्दिन्यै, औं सुप्रभायै, अं विजयायै, अः सर्वसिद्धिप्रदायै नमः ।

पुनर्मध्ये,—

ॐ वज्रनखदंष्ट्रायुधाय महासिंहाय ॐ फट् नमः, इति विन्यस्य
धानं कुर्यात् ।

जटाजूटसमायुक्तामङ्गुलतशेखराम् ।

लोचनत्रयसंयुक्तां पूर्णन्दुसदृशाननाम् ॥

तप्तकाञ्चनवर्णाभां सुप्रतिष्ठां सुलोचनाम् ।

नवयौवनसम्पन्नां सर्वाभरणभूषिताम् ॥

सुचारुदृशनां तद्दत् पीनोन्नतपयोधराम् ।

विभङ्गस्थानसंस्थानां महिषासुरमर्द्दिनीम् ॥
 मृणासायतसंस्पर्शदशवाङ्गसमन्विताम् ।
 त्रिशूलं दक्षिणे ध्येयं खड्गं चक्रं क्रमादधः ॥
 तीक्ष्णवाणं तथा शक्तिं दक्षिणे सन्निवेशयेत् ।
 खेटकं पूर्णचापञ्च पाशमङ्कुशमेव च ॥
 घण्टां वा परशुं वापि वामतः सन्निवेशयेत् ।
 अधस्तान्महिषं तद्वद्विशिरस्कं प्रदर्शयेत् ॥
 शिरश्छेदोद्भवं तदहानवं खड्गपाणिनम् ।
 हृदि शूलेन निर्भिन्नं निर्य्यदन्त्रविभूषितम् ॥
 रक्तरक्तौकताङ्गञ्च रक्तविस्फुरितेक्षणम् ।
 वेष्टितं नागपाशेन मृकुटीभीषणाननम् ॥
 सपाशवामहस्तेन धृतकेशञ्च दुर्गया ।
 वमद्रुधिरवक्त्रं तं देव्याः सिंहं प्रदर्शयेत् ॥
 देव्यास्तु दक्षिणं पादं समं सिंहोपरि स्थितम् ।
 किञ्चिद्दूर्ध्वं तथा वाममङ्कुष्ठं महिषोपरि ॥
 स्त्रयमानञ्च तद्रूपममरैः सन्निवेशयेत् ।
 उग्रचण्डा प्रचण्डा च चण्डोद्या चण्डनायिका ॥
 चण्डा चण्डवती चैव चण्डरूपा च चण्डिका ।
 अष्टाभिः शक्तिभिस्ताभिः सततं परिवेष्टिताम् ॥
 चिन्तयेज्जगतां धार्ष्टीं धर्मकामार्थमोक्षदाम् ॥
 एवं ध्यात्वा मानसैरुपचारैः सम्पूज्यार्थस्थापनं कुर्यात् ।
 अस्ताय फडिति मन्त्रेण शङ्खं प्रचाल्य वामभागे चिकोणमण्ड-

लोपरि साधारं स्थापयित्वा नम इति मन्त्रेण गन्धपुष्पे प्रक्षिप्य
 चकाराद्यकारान्तैर्वर्णैर्मूलमन्त्रत्रिजपेन च पूरयित्वा, मं दशकला-
 व्याप्तवज्रिमण्डलाय नम इत्याधारं सम्यूज्य, अं द्वादशकलाव्याप्त-
 सूर्यमण्डलाय नम इति शङ्खं, जं षोडशकलाव्याप्तचन्द्रमण्डलाय
 नम इति जलञ्च सम्यूज्य,—

ॐ गङ्गे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति ।

इत्यादिना तीर्थमावाह्य षडङ्गानि विन्यस्य दुर्गारूपं जलं
 ध्यात्वा कराभ्यामर्घ्यपाचमाच्छाद्य मूलमन्त्रमष्टधा जप्त्वा तालचय-
 दिग्बन्धनाभ्यां संरक्ष्य ॐ इत्यवगुण्ठय धेनुमुद्रया अमृततीक्षुर्यात् ।

अर्घ्यस्य दक्षिणे ॐ फडिति प्रोक्षणीपाचं संप्रोक्ष्य जलेनापूर्य्य
 गन्धपुष्पे दत्त्वा तीर्थमावाह्य अर्घ्यजलं किञ्चिद्दत्त्वा तप्त्वेनात्मानं
 पूजोपकरणञ्चाभ्युचयेत् ।

अर्घ्यस्योत्तरतः कार्यं पाद्यमाचमनीयकम् ।

ततो देवीरूपमात्मानं विभाष्य गन्धपुष्पैः सम्यूज्य पुष्याञ्जलि-
 पञ्चकं शिरोहृदयमूलाधारपादसर्वाङ्गेषु निक्षिपेत् ।

तत ऐशान्यां घटं^१ स्थापयित्वा तत्र गणपतिं ध्यात्वावाह्य
 पाद्यादिभिः सम्यूज्य,—

ॐ सर्वविघ्नहरो देव एकदन्तो गजाननः ।

देवीमृष्टेऽर्चितः प्रीत्या सर्वविघ्नं विनाशय ॥

ततस्तत्र ब्रह्माणं घटान्च पूजयेत् ।

मण्डलमध्ये,—

ॐ आधारशक्तये नमः, कूर्माय, अनन्ताय, पृथिव्यै, समुद्राय
रत्नदीपाय, मणिमण्डपाय, कल्पवृक्षाय, रत्नवेदिकायै ।

अन्यादिकोषेषु,—

धर्माय, ज्ञानाय, वैराग्याय, ऐश्वर्याय ।

दिक्षु,—

अधर्माय, अज्ञानाय, अवैराग्याय, अनेश्वर्याय ।

मध्ये,—

शेषाय, पद्माय, अं सूर्यमण्डलाय, जं सोममण्डलाय, मं
वह्निमण्डलाय, सं सत्वाय, रं रजसे, तं तमसे, आं आत्मने,
अं अन्तरात्मने, पं परमात्मने, ह्रीं ज्ञानात्मने नमः ।

केश्वरेष्वष्टदिक्षु मध्ये च,—

आं प्रभायै, ईं मायायै, ऊं जयायै, एं सूक्ष्मायै, ऐं विशुद्धायै,
ॐ नन्दिन्यै, औं सुप्रभायै, अं विजयायै, अः सर्वसिद्धिदायै नमः ।

पुनर्मध्ये,—

ॐ वक्ष्यन्वदंशायुधाय महासिंहाय ॐ फट् नमः ।

इत्यासनं सम्पूज्य पुनर्भगवतीं पूर्ववत् ध्यात्वा मानसोपचारैः
सम्पूज्य सुषुप्तावर्त्मना वह्निजासापुटेन तेजो निर्गम्य पुष्याञ्जली
संस्नाप्य प्रतिमायां ब्रह्मरन्ध्रे प्रवेश्य “भगवति दुर्गे स्रक्तीयणसहिते
इहागच्छागच्छ” तिष्ठ तिष्ठ “सन्निहिता भव” “सन्निहता भव
प्रसन्ना भवेत्यावाहणस्नापनसन्निरोधनसंमुखीकरणामृतौकरणमुद्राः
प्रदर्शयेत् ।

ततो मूढमन्त्रेण वाचयतीकृत्य षडङ्गानि विन्ध्यन् प्रतिमायां
पथिकासु च हस्तं दत्त्वा पठेत्,—

आगच्छ मङ्गले देवि अष्टाभिः शक्तिभिः सह ।
पूजां गृहाण विधिवत् सर्वकल्याणकारिणि ॥
एङ्गेहि भगवत्यम्ब शशुचयजयप्रदे ।
भक्तितः पूजयामि तां नवदुर्गे सुरार्चिंते ॥
दुर्गे देवि समागच्छ साभिध्यमिह कल्पय ।
यज्ञभागं गृहाण त्वमष्टाभिः शक्तिभिः सह ।
शारदीयामिमां पूजां करोमि कमलेश्वरे ।
आज्ञापय महादेवि दैत्यदर्पविनाशिनि ॥
संसारार्थवदुष्यारे सर्वसत्त्वनिहन्तनि ।
पायस्य वरदे देवि नमस्ते शङ्करप्रिये ॥
ये देवा यास्य दैत्यस्य शक्तितायां शक्तिवै ।
आवाहयामि तान् सर्वान् शक्तिवै परमेश्वरि ॥
प्राणान् रक्ष यशो रक्ष पुत्रदारधनं सदा ।
सर्वरक्षाकरी यस्मात् त्वं हि देवि जगत्प्रिये ॥
प्रविश्य तिष्ठ यज्ञेऽस्मिन् यावत् पूजां करोम्यहम् ।
जेनागन्धकरे देवि सर्वसिद्धिस्तु देहि मे ॥
आगच्छ शक्तिवै देवि सर्वकल्याणशेतवे ।
पूजां गृहाण सुसुखि नमस्ते शङ्करप्रिये ॥
आवाहयामि देवि तां गृह्णाम्ये श्रीफलेऽपि च ।
कैलासशिखरादेवि विन्ध्याद्रेर्हिमपर्वतात् ॥

आगत्य विष्णुग्राह्यायां चण्डिके कुट्ट सन्निधिम् ।
 १ स्थापिताऽसि मया देवि पूजये त्वां प्रवीद मे ॥
 देवि चण्डात्मिके चण्डि चण्डविग्रहकारिणि १ ।
 विष्णुग्राह्यां समाश्रित्य तिष्ठ देवि गर्भैः सह ॥
 देवि त्वं जगतां मातः सृष्टिसंहारकारिणि ।
 पञ्चिकासु समस्तासु सान्निध्यमिह कल्पय ॥
 पद्मवैद्य फलोपेतैः ग्राह्याभिः सुरनाथिके ।
 पद्मवे संश्लिते पूजां गृह्य देवि प्रवीद मे ॥
 आवाहिताऽसि देवि त्वं मृगस्ये श्रीफलेऽपि च ।
 स्त्रिराऽत्यन्तं हि नो भूत्वा गृहे कामप्रदा भव ॥
 चण्डि त्वं चण्डरूपाऽसि सुरतेजो महावले ।
 प्रविश्य तिष्ठ चण्डेऽस्मिन् धावत् पूजां करोम्यहम् ॥

ततः पद्ममन्त्रान् जपेत् ।

ॐ हंसः शुचिसदसुरनारीषसत्

होता वेदिसदतिथिर्दुरोषसत् ।

गृषदरसदृतसद्भोमसदजा

गोजा षतजा अद्रिजा षतं दृहत् ॥

ॐ प्रतदिष्णुसवते वीर्येष मृगो न भीमः सुचरोगिरिष्ठाः ।

अस्रोक्षु षिषु विक्रमषेस्वधिषिपन्ति भुवनाणि विश्वाः ॥

ॐ विष्णुर्घोनिं कल्पयतु त्वष्टा रूपाधि पिंशतु ।

१ ख प्रसूके स्थापितासीत्यादि चण्डविग्रहकारिणीत्यन्तोऽशो नास्ति ।

२ म, चण्डारिग्रहकारिणि ।

आबिद्यतु प्रजापतिर्धाता गर्भं दधातु ते ॥

ॐ भूर्भुवःस्रस्तसवितुर्वरेणं भर्गो देवस्य धीमहि
धिषो वो नः प्रचोदयात् ॐ ॥

ॐ अन्वकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्द्धनम् ।

उर्वारकमिव बभूवामृत्योर्मुषीय मामृतात् ॥

ॐ आं ह्रीं क्रों यं रं लं वं ग्रं षं सं हं हंसः ।

श्रीदुर्गाद्याः प्राणा इह प्राणाः ।

आं ह्रीं क्रों यं रं लं वं ग्रं षं सं हं हंसः ।

श्रीदुर्गाद्या जीव इह स्थितः ।

आं ह्रीं क्रों यं रं लं वं ग्रं षं सं हं हंसः ।

श्रीदुर्गाद्याः सर्वेन्द्रियाणि ।

आं ह्रीं क्रों यं रं लं वं ग्रं षं सं हं हंसः ।

श्रीदुर्गाद्या वाङ्मनस्युःश्रोत्रप्राणप्राणा इहागत्य सुखं चिरं
तिष्ठन्तु स्नाहा । इति हृदये जपित्वा,—

ॐ मनो ज्योतिर्जुषतामाव्यस्य

दृष्टस्यतिर्यञ्चमिमं तनोतु ।

अरिष्टं यज्ञं समिमं दधातु

विश्वे देवा स इह मादयन्तामों प्रतिष्ठः ॥

इति पठित्वा मूषमन्त्रं वारचयं जपित्वा प्राणप्रतिष्ठां समाप्य
देवीशरीरे अङ्गन्यासं मातृकान्यासश्च विधाय क्रीडारेण सञ्चिरोद्य
मूषमन्त्रेषाञ्चक्षिपयं दद्यात् । पञ्चिकास्तथेवम् । ततो षटे पञ्चि-
काद्याञ्च देवीं पूजयेत् ।

आसनं पाद्यमर्घ्यञ्च ततोऽन्वाचमनीचक्रम् ॥
 मधुपर्कं स्नानजन्यं वस्त्रं भूषणचन्दने ।
 पुष्यं धूपञ्च दीपञ्च नेचाञ्जनमतःपरम् ॥
 नैवेद्याचमनीये तु प्रदक्षिणममङ्कतिः ।
 एते षोडश निर्दिष्टा उपचाराम्बिकार्चने ॥
 गन्धः पुष्यं तथा धूपो दीपो नैवेद्यमेव च ।
 यद्य यद्दीयते द्रव्यमलङ्कारादि काश्चनम् ॥
 तेषां दैवतसुखार्थं कृत्वा प्रोक्षणपूजने ।
 उत्सृज्य मूषमन्त्रेण प्रतिनाम्ना निवेदयेत् ॥
 वरुणञ्च तु बीजेन तेषां प्रोक्षणमाचरेत् ।

वमिति वरुणबीजेन द्रव्यं प्रोक्ष्य असुकद्रव्याच्च नम इति
 सप्तसूक्तं मूषमन्त्रं पठित्वा श्रीदुर्गायै इदमसुकदैवतमसुकद्रव्यं नम
 इत्युत्सृज्य इदमसुकद्रव्यमिति निवेदयेत् ॥

तथादौ काष्ठाद्यासनं पुष्यासनं वा मूषमन्त्रेण दद्यात् । ततः
 श्यामाकदूर्वापद्मापराजितावहितं पाद्यं गृहीत्वा,—

पाद्यं गृह्य महादेवि सर्व्वदुःखापहारकम् ।

चायञ्च वरदे देवि नमस्ते शङ्करप्रिये ॥

इति पठित्वा प्रकृत्वादिस्त्राहान्तेन जयदुर्गामन्त्रेण श्रीदुर्गायै
 इदं पाद्यं नम इति पादयोर्दद्यात् ।

गन्धिकेशरपुराणे तु,—

दक्षयज्ञविनाशिन्यै महाचोरायै योगिनीकोटिपरिहृतायै भद्र-
 कायै ह्रीं दुर्गायै नमः । इति मन्त्रः ।

एवं सर्वभोपचारेषु बोद्धव्यम् ।

तत्र तत्र जलं दद्यादुपचारान्तरान्तरे ।

स्नाने वस्त्रे च निवेद्ये दद्यादाचमनीयकम् ॥

स्नाहापदेनाद्यं, आचमनीयमधुपर्कं तु स्नाहापदेन, सर्वमन्य-
जमः-पदेन देयम् ।

ततो गन्धपुष्पाक्षतधवकुशापतिससर्षपदूर्वाविल्वपत्रसहितमर्घ्यं
ब्रह्मे कृत्वा,—

ॐ दूर्वाक्षतसमायुक्तं विल्वपत्रं तथा परम् ।

शोभनं ब्रह्मपात्रस्थं गृह्णाणार्घ्यं हरिष्ये ॥

नानातीर्थोद्भवं वारि कुङ्कुमादिसुग्रीतञ्चम् ।

गृह्णाणार्घ्यमिमं देवि विश्वेशरि नमोऽस्तु ते ॥

इत्यर्घ्यम् ।

जाती-स्रवण-कङ्कोलसहितमाचमनीयं गृहीत्वा ।

ॐ मन्दाकिन्यास्तु यद्दारि सर्वपापहरं शुभम् ।

गृह्णाणाचमनीयं त्वं मया भक्त्वा निवेदितम् ॥

इमा आपो मया भक्त्वा तव पाणितलेऽर्पिताः ।

आचामय महादेवि प्रीता शान्तिं प्रयच्छ मे ॥

इत्याचमनीयम् ।

दत्त-दधि-मधूनि कांक्षपात्रे कृत्वा ।

ॐ मधुपर्कं महादेवि ब्रह्माद्यैः परिकल्पितम् ।

मया निवेदितं भक्त्वा गृह्णाण परमेशरि ॥

ततः पूर्ववदाचमनीयम् ।

सर्वमेव मधुपर्कादिकमर्घजलेनैवोत्सृज्य देयम् ।

कुम्भे सुवासितं ग्रीतज्जलं क्षत्वा,—

ॐ जलस्य ग्रीतलं क्षत्वं नित्यशुद्धं मनोरमम् ।

क्षानार्घं ते मया भक्त्वा कल्पितं प्रतिगृह्यताम् ॥

इदं क्षानजलम् ।

वक्ष्यमानौघ,—

वज्रतनुषमायुक्तं पट्टसूत्रादिनिर्मितम् ।

वासो देवि सुशुक्लस्य गृहाण वरवर्षिणि ॥

तनुषन्तानसम्बद्धं रञ्जितं रागतनुना ।

दुर्गे देवि भज प्रीतिं वासस्ते परिधीयताम् ॥

इति वक्ष्यम् । पुनराचमनीयञ्च ।

काञ्चनाथलङ्कारमानीय,—

दिथ्यरत्नसमायुक्ता वज्रिभानुषमप्रभाः ।

गात्राणि शोभयिष्यन्ति अलङ्काराः सुरेश्वरि ॥

चन्द्रनागुरुकर्पूरमिश्रं गन्धं गृहीत्वा,—

अरीरं ते न जानामि चेष्टां नैव च नैव च ।

मया निवेदितान् गन्धान् प्रतिगृह्य विलिप्यतां ॥

इति गन्धः ।

पुष्पमानीय,—

पुष्पं मनोहरं दिव्यं सुगन्धं देवनिर्मितम् ।

दक्षमद्भुतमाप्रेक्षं देवि दत्तं प्रगृह्यताम् ॥

इति पुष्पम् ।

धूपमानीष,—

वनस्पतिरसो दिव्यो गन्धर्वासुरभोजनः ।

मया निवेदितो भक्त्वा धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥

इति धूपः ।

दीपमानीष,—

अग्निव्योतीरविव्योतिसुन्दरव्योतिसुखैव च ।

व्योतिषासुत्तमो दुर्गे दीपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥

लं चन्द्रसूर्यव्योतीषि विद्युदन्वोसुखैव च ।

त्वमेव सर्वव्योतीषि दीपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥

इति दीपः ।

ताम्रपात्रे दत्तसम्पादितमञ्जनं सौवीरासञ्जनं वा गृहीत्वा,—

नमस्ते सर्वदेवेभ्यो नमस्ते शङ्करप्रिये ।

चक्षुषामञ्जनं ह्ययं देवि दत्तं प्रगृह्यताम् ॥

इत्यञ्जनम् ॥

फलसमूहान्यादाय,—

फलसमूहानि सर्वाणि शान्तिारणानि यानि च ।

नानाविधसुगन्धोनि गृह्य देवि ममाशिरम् ॥

इति फलादिरचना ॥

अन्नमानीष अभ्युक्ष्य,—

अन्नं चतुर्विधं देवि रसैः षड्भिः समन्वितम् ।

उत्तमं प्राणदं चैव गृह्याण मम भावतः ॥

परमान्नमानीष,—

गन्धसर्पिःषडोयुक्तं नागामधुरसंयुतम् ।

मथा निवेदितं भक्त्वा पाचयं प्रतिगृह्यताम् ॥
 अन्तै रक्षितं दिव्यं नागारूपविनिर्भितम् ।
 पिष्टकं विविधं देवि गृह्याच्च मम भावतः ॥ २

मोद्कादिकमानीय,—

मोद्कं खादुसंयुक्तं शर्करादिविनिर्भितम् ।
 सुरभ्यं मधुरं भोष्यं देवि तत्प्रतिगृह्यताम् ॥

जलमानीय,—

जलञ्च ग्रीतञ्च कृच्छ्रं सुगन्धिं सुमनोहरम् ।
 मथा निवेदितं भक्त्वा पानीयं प्रतिगृह्यताम् ॥

पूर्ववदांचमनीयम् ॥

ताम्बूलमानीय,—

फलपत्रकसंयुक्तं कर्पूरेण सुवासितम् ।
 मथा निवेदितं भक्त्वा ताम्बूलं प्रतिगृह्यताम् ॥

दूर्वा गृहीत्वा,—

गमसो सर्व्वमे देवि गमसो सुखमोषदे ।
 दूर्वां गृह्याण देवि तं मां निहारय सर्व्वतः ॥

श्रीफलपत्रमाख्यं गृहीत्वा,—

अन्ततोद्भवं श्रीयुक्तं महादेवप्रियं सदा ।
 पवित्रं ते प्रयच्छामि श्रीफलौघं सुरेश्वरि ॥

माख्यं गृहीत्वा,—

सूत्रेषु पथितं माख्यं नागापुष्यसमन्वितम् ।
 श्रीयुक्तं खम्बमानञ्च गृह्याच्च परमेश्वरि ॥

ततः

ॐ चण्डिकायै विद्महे भगवत्यै धीमहि ।

तन्नो गौरी प्रचोदयात् ॥

इत्यञ्जलिचयं विन्दूरतिलकञ्च दद्यात् । दर्पणं प्रदर्शयेत् ।

चामरव्यजनवातं चष्टाङ्गिणाविधवाद्यञ्च कुर्व्यात् ॥

पाद्यादिभिश्च नैवेद्यैः पूजयेद्यो हि चण्डिकाम् ।

शतक्रतुफलं प्राप्य स गच्छेच्चण्डिकासथम् ॥

गुणफलम् ॥

ततो नवपञ्चिकापूजा ॥

ॐ रक्षाधिष्ठात्र्यै ब्रह्मास्थ्यै नमः, इति पाद्यादिभिः सम्युञ्ज,—

ॐ- दुर्गे देवि समागच्छ साक्षिधर्मिह कल्पय ।

रक्षारूपेण सर्व्वत्र शान्तिं कुर्व नमोऽस्तु ते ॥

रक्षाधिष्ठात्र्यै ब्रह्मास्थ्यै नमः ।

एवं कञ्चधिष्ठात्र्यै कालिकायै नमः, इति पाद्यादिभिः सम्युञ्ज

प्रणमेत्,—

महिषासुरयुद्धेषु कञ्चीभृताऽसि सुव्रते ।

मनुष्यानुग्रहार्थाय आगतासि हरप्रिये ॥

कञ्चधिष्ठात्र्यै कालिकायै नमः ॥

हरिद्रे वरदे देवि उमारूपासि सुव्रते ।

मम विघ्नविनाशाय पूजां गृह्य प्रवीद मे ॥

हरिद्राधिष्ठात्र्यै दुर्गायै नमः ॥

निशुभाशुभमयने सेन्द्रैर्देवगणैः सह ।

जयन्ति पूजिताऽसि तमस्माकं वरदा भव ॥

जयन्त्यधिष्ठात्र्यै कार्त्तिक्यै नमः ॥

महादेवप्रियकरो वासुदेवप्रियः सदा ।

समाप्रीतिकरो वृषो विष्णुरूप नमोऽस्तु ते ॥

विष्णाधिष्ठात्र्यै शिवायै नमः ॥

दाङ्गिनि त्वं पुरा युद्धे रक्तबीजस्य सङ्गुले ।

समाकार्त्त्यं कृतं यस्मादस्माकं वरदा भव ॥

दाङ्गिन्यधिष्ठात्र्यै रक्तदन्तिकायै नमः ॥

हरप्रीतिकरो वृषो अशोकः शोकनाशनः ।

दुर्गाप्रीतिकरो यस्मान्नामशोकं सदा क्षुब्ध ॥

अशोकाधिष्ठात्र्यै शोकरहितायै नमः ॥

यस्य पत्ने वसेद्देवी मानवृषः शचीप्रियः ।

मम चानुपहार्याय पूजां गृह्य प्रवीद मे ॥

मानाधिष्ठात्र्यै चामुष्ठायै नमः ॥

जगतः प्राणरक्षार्थं ब्रह्मणा निर्मितं पुरा ।

समाप्रीतिकरं धान्यं तस्मात् त्वं रक्ष सर्वदा ॥

धान्याधिष्ठात्र्यै अक्षय्यै नमः ॥

पश्चिमे नवदुर्गे त्वं महादेवमनोरमे ।

पूजां समस्तां संगृह्य रक्ष मां चिदश्रेष्ठरि ॥

नवपञ्जिकावासिन्धौ दुर्गायै नमः ॥

अथावरणपूजा ॥

अन्वादि कोणश्रेणु,—

ॐ दुर्गे हृदयाय नमः, ॐ दुर्गे त्रिरसे खाद्या, दुर्गायै
श्रिखायै वषट्, भूतरक्षायै कवचाय ॐ, नमः सर्वेषु ॥

देवीसमुच्चै,— ॐ दुर्गे दुर्गे रक्षणि नेत्रपयाय वीषट् नमः ॥

दिशु,— ॐ दुर्गे दुर्गे रक्षणि अस्त्राय फट् नमः ।

अष्टदिशु,— इन्द्राय सवज्ञाय सवाहनपरिवाराय नमः ।

अग्नये सग्नये सवाहनपरिवाराय नमः ।

धमाय सदृष्टाय सवाहनपरिवाराय नमः ।

नैर्ऋताय सखन्नाय सवाहनपरिवाराय नमः ।

वहण्याय सपात्राय सवाहनपरिवाराय नमः ।

वायवे साङ्गुणाय सवाहनपरिवाराय नमः ।

सोमाय सगदाय सवाहनपरिवाराय नमः ।

ईशानाय सशृङ्गाय सवाहनपरिवाराय नमः ।

नैर्ऋतवहणयोर्मध्ये,—

अमन्ताय सचक्राय सवाहनाय सपरिवाराय नमः ।

इन्द्रेशानयोर्मध्ये,—

ब्रह्मणे सपद्माय सवाहनाय सपरिवाराय^१ नमः ॥

अङ्गादिशोकपासाग्नें थजेदावरणान्यपीति वचनात् ॥

ततो वक्ष्यमाणविधिना वक्षिं दद्यात् । ततः सुम्ना देवीं

प्रदक्षिणीकृत्य पञ्च प्रणामान् कुर्यात् ।

१ म सुस्तके, दिक्षिणादि पङ्क्तिर्वास्ति ।

२ ख, सवाहनपरिवाराय ।

काशिकापुराणे,—

सर्वमङ्गलमङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ।

शरथे शम्भुके गौरि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥

सप्तधावर्त्तनं कृत्वा स्तुतिमेतान्तु साधकः ।

पञ्च प्रणामान् कुर्वीत ऐं ह्रीं श्रीमितिमन्त्रैः ॥

इति सप्तमीपूजा समाप्ता ॥ * ॥

अथ महाष्टम्यां स्नातः कृतमित्यक्रियः कृतपूजासम्भारैः स्नां शौं
 हं फडितिमन्त्रेण पुष्यनैवेद्यगन्धादि विसोक्त्य पूर्ववदासनशुद्धि-
 भूतशुद्धि-मातृकान्यासाङ्गन्यास-करन्यास-प्राणायाम-पीठन्यासान्
 विधाय, देवीं ध्यात्वा, दर्पणप्रतिविम्बे पुष्याञ्जलिं दत्त्वा, मूलमन्त्रेण
 दन्तकाष्ठं निवेद्य, सङ्कल्प्य पूर्ववत् काम्यस्नानं सप्ताद्य, अर्घ्यादिपात्रं,
 संख्याय, आत्मपूजाञ्च विधाय, घटे गणेशं ब्रह्माणं यथांश्च सम्युज्य,
 पीठदेवताञ्च पूजयित्वा, देवीं ध्यात्वा, मानसैरुपचारैः सम्युज्य,
 हृदयस्थं तेजः पुष्याञ्जलिना मूलमन्त्रेण देव्यां सङ्कल्प्य, सम्मुखी-
 करणसकलीकरणवगुण्ठनपरमीकरणमुद्राः प्रदर्शयेत् ॥

ततः पूर्ववत् षोडशोपचारैः सम्युज्य नवपत्रिकाञ्च पूजयित्वा
 आवरणानि पूजयेत् ।

तत्र प्रथममङ्गावरणम् । अग्न्यादिकोणकेशरेषु,—

ॐ दुर्गे हृदयाय नमः, दुर्गे शिरसे स्नात्वा, दुर्गायै शिखायै
 वषट् नमः, भूतरक्षणि कवचाय ऊं नमः ।

देवीसमुत्थे,— ॐ दुर्गे दुर्गे रक्षणि नेत्रत्रयाय वौषट् नमः ।

चतुर्दिशु,— ॐ दुर्गे दुर्गे रक्षणि अस्त्राय फट् नमः ।

ततोऽष्टदशमूले उषषण्डाद्याः पूजयेत् ।

मायासङ्गीपदाद्येन पूजयेत् सर्वमातरः ॥

पूर्वदशमूले उषषण्डामावाह्य ह्रीं श्रीं उषषण्डायै नमः
इत्यादि पाद्यादिभिरभ्यर्च्य नमस्कुर्यात् ।

उषषण्डा तु वरदा मध्याह्नार्कसमद्युतिः ।

सा मे सदाऽसु वरदा तस्यै नित्यं नमो नमः ॥

एवमाग्नेये प्रषण्डामावाह्य पाद्यादिभिः समूज्य,—

प्रषण्डे पुत्रदे नित्यं प्रषण्डगणसंस्थिते ।

सर्वानन्दकरे देवि तुभ्यं नित्यं नमो नमः ॥

ह्रीं श्रीं प्रषण्डायै नमः ॥

दक्षिणे षण्डोद्यामावाह्य समूज्य च,—

सङ्गीस्त्वं सर्वभूतानां सर्वभूताभयप्रदा ।

देवि त्वं सर्वकार्येषु वरदा भव शोभने ॥

ह्रीं श्रीं षण्डोद्यायै नमः ।

नैर्ऋते षण्डनायिकामावाह्य समूज्य च,—

या सिद्धिरिति नासा तु देवेश्वरदायिनी ।

कलिकल्पनाशाय नमामि षण्डनायिकाम् ॥

ह्रीं श्रीं षण्डनायिकायै नमः ॥

पश्चिमे षण्डामावाह्य समूज्य च,—

देवि षण्डात्मिके षण्डि षण्डारिविजयप्रदे ।

भर्षार्थमोचदे दुर्गे नित्यं मे वरदा भव ॥

ह्रीं श्रीं षण्डायै नमः ॥

वाचये चण्डवतीमावाह्य सम्पूज्य च,—

था सृष्टि-स्थिति-संहार-गुणचयसमन्विता ।

थाः पराः शक्तयस्तथै चण्डवत्यै नमो नमः ॥

ह्रीं श्रीं चण्डवत्यै नमः ॥

उत्तरे चण्डरूपामावाह्य सम्पूज्य च,—

चण्डरूपात्मिका चण्डा चण्डनाथकनाथिका ।

सर्वसिद्धिप्रदा देवी तथै नित्यं नमो नमः ॥

ह्रीं श्रीं चण्डरूपायै नमः ॥

ईशाने चण्डिकामावाह्य सम्पूज्य च,—

बाह्यार्काद्यनयना सर्वदा भक्तवत्सला ।

चण्डासुरस्य मयनी वरदाऽस्त्वितिचण्डिका ॥

ह्रीं श्रीं चण्डिकायै नमः ॥

ततः पञ्चमध्येऽष्टासृत्या चतुःषष्टियोगिनीरावाह्य ह्रीं श्रीं इति
मन्त्रेण पाद्यादिभिः पूजयेत् ।

काशिकापुराणे,—

ब्रह्माणी चण्डिका रौद्री गौरीन्द्राणी तथैव च ।

कौमारी भैरवी दुर्गा नारसिंही च काशिका ॥

वासुष्ठा शिवदूती च वाराही कौशिकी तथा ।

मादेश्वरी शाङ्करी च जलनी सर्वमङ्गला ॥

काशी करारिणी मेधा शिवा शक्तेश्वरी तथा ।

भौमा शान्ता भामरी च ह्यद्राणी चण्डिका तथा ॥

जमा धात्री तथा साहा सधाऽपर्णा महोदरी ।

धोररूपा महाकाशी भद्रकाशी कपालिनी ॥
 बेमङ्करी चोपचण्डा चण्डोया चण्डनाथिका ।
 चण्डा चण्डवती चण्डी महामोहाप्रियङ्करी ॥
 बलविकरणी देवी बलप्रमथनी तथा ।
 मनोमथनी देवी सर्वभूतदमन्यपि ॥
 उमा-तारा-महानिद्रा विजया च जया तथा ।
 शैलपुत्री चण्डिका च चण्डचण्डा च योगिनी ॥
 कुम्भाखी स्कन्दमाता च तथा कात्यायनी परा ॥
 कालराचिर्महागौरी चतुःषष्टि क्रमादिमाः ।
 पूजयेन्मण्डलस्थान्तः सर्वकामार्थसिद्धये ॥

ततः ह्रीं श्रीं कोटियोगिनीभ्यो नमः ।

इति पाद्यादिभिरेकच पत्राग्रेषु कोटियोगिनीः पूजयेत् ।

ततो देवीसन्निधाने सम्यग्दुर्गाः शुभप्रदाः ।

ऐशान्यादिक्रमाद् द्वे द्वे मध्ये च पूजयेज्व ॥

देवीशाने ब्रह्माणीमावाञ्च ह्रीं श्रीं इति पाद्यादिभिः पूजयेत् ।

चतुर्भुवीं जगद्वाचीं चंदाकृदां वरप्रदाम् ।

दृष्टिरूपां महाभागां ब्रह्माणीं तां नमाम्यहम् ॥

ह्रीं श्रीं ब्रह्माख्यै नमः ॥

तथा तत्रैव माहेश्वरीमयावाञ्च पूजयेत् ।

दृषाकृदां शुभां शुभां त्रिनेत्रां वरदां त्रिवाम् ।

माहेश्वरीं नमाम्यह दृष्टिसंसारकारिणीम् ॥

ह्रीं श्रीं माहेश्वर्यै नमः ॥

देव्याग्नेयकोणे कौमारीमावाह्य पूजयेत् ।

कौमारीं पीतवस्त्रां मधुरवरवाहनाम् ।

शक्तिहस्तां शिताङ्गीं तां नमामि वरदां सदा ॥

ह्रीं श्रीं कौमार्यै नमः ॥

तत्रैव वैष्णवीमावाह्य पूजयेत् ।

शङ्ख-चक्र-गदा-पद्मधारिणीं कृष्णरूपिणीम् ।

स्थितिरूपां खगेन्द्रस्थां वैष्णवीनां नमाम्यहम् ॥

ह्रीं श्रीं वैष्णव्यै नमः ॥

देवीनेर्हते वाराहीमावाह्य पूजयेत् ।

वराहरूपिणीं देवीं दंष्ट्रोद्धृतवसुन्धराम् ।

शुभदां पीतवस्त्रां वाराहीं तां नमाम्यहम् ॥

ह्रीं श्रीं वाराह्यै नमः ॥

तत्रैव नारसिंहीमावाह्य पूजयेत् ।

नृसिंहरूपिणीं देवीं दैत्यदानवदर्पहाम् ।

शुभां शुभप्रदां शुभ्रां नारसिंहीं नमाम्यहम् ॥

ह्रीं श्रीं नारसिंहायै नमः ॥

ततो वायव्ये इन्द्राणीमावाह्य पूजयेत् ।

इन्द्राणीं गजकुम्भस्थां सहस्रनयनोज्ज्वलाम् ।

नमामि वरदां देवीं सर्वदेवनमस्त्रताम् ॥

ह्रीं श्रीं इन्द्राण्यै नमः ॥

तत्रैव चासुष्टामावाह्य पूजयेत् ।

चासुष्टां सुष्टमयनीं सुष्टमासोपशोभिताम् ।

चहाहृदाससुदिता नमान्वात्मविभूतये ॥

ह्रीं श्रीं वासुदेवायै नमः ॥

ततो मध्ये—ह्रीं श्रीं चण्डिकायै नमः इति मूकदेवीनेव पूजयेत् ।

कात्यायनीं दशभुजां महिषासुरमर्दिनीम् ।

प्रथमवरदां देवीं वद्मदां तां नमान्महम् ॥

ह्रीं श्रीं चण्डिकायै नमः ॥

चण्डिके नवदुर्गे त्वं महादेवमनोरमे ।

पूजां वमस्तां संगृह्य रक्ष मां त्रिदशेश्वरि ॥

ह्रीं श्रीं दुर्गायै नमः ॥ इति मूकदेव्यै पुण्याशक्तिं दद्यात् ।

ततो जयन्त्यादीर्गन्धपुण्यादिभिर्देवीसन्निधाने पूजयेत् ॥

ह्रीं श्रीं जयन्तये नमः, इत्यादिक्रमेण पूजयेत् ॥

जयन्तीं मङ्गलां काशीं भद्रकाशीं कपासिनीम् ।

दुर्गां त्रिवां चमां धार्त्रीं सधां साहाय्य पूजयेत् ॥

॥ ततोऽस्त्रपूजा ॥

देवीदक्षिणहस्तेषु,— ॐ शूलाय नमः, इति वन्युज्ज,—

सर्वावुधानां प्रथमो निर्मितस्तं पिनाकिना ।

शूलं धारं समाहृत्य कृत्वा सुष्टिपर्षं शूभम् ॥

पुण्यं दद्यात् ॥

ॐ चक्राय नमः, इति वन्युज्ज,—

त्रिभिर्त्रयनः चक्रस्त्रीच्छाधारो दुरासदः ।

श्रीगर्भो विजयश्चैव धर्मपाश नमोऽस्तु ते ॥

इति पुण्यम् ॥

ॐ सुदर्शनचक्राय नमः, इति सम्युज्य,—
 चक्रं त्वं विष्णुरूपोऽसि विष्णुपाणौ सदा स्थितः ।
 देवीहस्तस्थितो नित्यं सुदर्शनं नमोऽस्तु ते ॥
 इति पुष्पम् ॥

ॐ तीक्ष्णवाणाय नमः, इति सम्युज्य,—
 सर्वायुधानां श्रेष्ठोऽसि दैत्यसेनासूदन ।
 भयेभ्यः सर्वतो रक्ष तीक्ष्णवाण नमोऽस्तु ते ॥
 इति पुष्पम् ॥

ॐ शक्तये नमः, इति सम्युज्य,—
 शक्तिस्त्वं सर्वदेवानां गुह्यश्च विशेषतः ।
 शक्तिरूपेण सर्वत्र रक्षां कुरु नमोऽस्तु ते ॥
 इति पुष्पम् ॥

वामहस्तोषु,—

ॐ खेटाय नमः, इति सम्युज्य,—
 यष्टिरूपेण खेट त्वमरिसंहारकारकः ।
 देवीहस्तस्थितो नित्यं मम रक्षां कुरुष्व च ॥
 इति पुष्पम् ॥

ॐ पूर्णचापाय नमः, इति सम्युज्य,—
 सर्वायुधसहामात्र सर्वदेवारिसूदन ।
 चाप मां सर्वतो रक्ष साकं शायकसप्तमैः ॥
 इति पुष्पम् ॥

ॐ पात्राय नमः, इति सम्पूज्य,—

पात्रं त्वं नागरूपोऽसि विषपूर्णां विषोदरः ।

ग्रन्थं दुःसहो नित्यं नागपात्रं नमोऽस्तु ते ॥

•

इति पुष्पम् ॥

ॐ अङ्कुशाय नमः, इति सम्पूज्य,—

अङ्कुशोऽसि नमस्तुभ्यं गजानां नियमः सदा ।

शोकानां सर्व्वरक्षार्थं विधृतः पार्व्वतीकरे ॥

इति पुष्पम् ॥

ॐ घण्टायै नमः, इति सम्पूज्य,—

द्विनस्ति दैत्यतेजांसि स्नेनापूर्य्यं या जगत् ।

या घण्टा पातु नो देवि पापेभ्योऽनः सुतानिव ॥

इति पुष्पम् ॥

ॐ परशवे नमः, इति सम्पूज्य,—

परशो त्वं महातीक्ष्णः सर्व्वदेवारिसूदनः ।

देवीशस्तस्थितो नित्यं शत्रुचयं नमोऽस्तुते ॥

इति पुष्पम् ॥

सर्वायुधानां श्रेष्ठानि यानि यानि त्रिपिष्टये ।

तानि तानि दधत्यै ते त्रिष्टिकायै नमोऽम्बिके ॥

ह्रीं श्रीं दुर्गायै सर्वायुधधारिण्यै नमः ।

इति देव्यै पुष्पाञ्जलिं दद्यात् ।

ततः,— ॐ किरीटादिभ्यो देव्यङ्गप्रत्यङ्गभूषणेभ्यो नमः ।

इत्येकत्र पूजयेत् ।

ॐ वसुधैव कुटुम्बकम् महाविंशत्यै ॐ नमः ।

इति मन्त्रेषु विंशं पाद्यादिभिः पूजयेत् ।

आसनञ्चापि भूतानां नामाङ्कारभूषितम् ।

मेघशङ्खप्रतीकाद्यं विंशत्यै नमोऽस्तु ॥

ॐ महाविंशत्यै नमः ।

ततो मन्दिवासुराय नमः,— इति मन्दिपुत्रं देव्यै पूजयेत् ।

काशिकापुराणे मन्दिवासुरवरदाने,—

मम प्रवर्तते पूजा यत्र यत्र च तत्र ते ।

पूज्यस्मिन्वच्च तत्रैव कासोऽयं तव दानव ॥

मन्त्रपुराणे देवदेवतापूजोक्ता, तासु कोटिद्योगिनीपूजयेव
पूजिता इति न श्रयक् पूज्याः ।

काशिकापुराणे कामाख्यापूजाप्रकरणे,—

वदुकचतुष्टयाष्टशेषपात्र-नवभैरवपूजोक्ता, अतस्तानपि केचित्
पूजयन्ति ।

श्रीमन्मन्त्रेण मन्त्रेषु पूर्वादौ पूजयेत् क्रमात् ।

चिह्नपुत्रं दानपुत्रं तथा बहजपुत्रकम् ॥

त्रेषु वमयपुत्रश्च पूजयेददुकामिमान् ॥

ॐ श्रीं चिह्नपुत्रवदुकाय नमः,— इत्यादि ।

पूजयेत् शेषपात्राद्यं मन्त्रे किञ्चन्यपपथोः ।

हेतुकं त्रिपुरत्रयं चण्डिकां तत्रैव च ॥

चण्डिकायाश्चैव काशिकाय नमः ॥

इकपादं भीमनाथसुभारदिमन्त्रेषु तु ॥

ॐ हेतुकाय शेषपात्राय नमः,— इत्यादि ॥

मन्त्रकर्म चतुर्हिंसु दौ दौ मध्ये च पूजयेत् ।
 अविताङ्गो हृदयस्थः क्रोधोक्तौ भवद्वारः ॥
 कपाळी भोषणखैव संहारी नव भैरवाः ॥
 अविताङ्गाय भैरवाय नमः,— इत्यादि ॥

॥ अथ लोकपालपूजा ॥

मन्त्रकर्मणि चतुर्हिंसु,—

इन्द्राय सवन्त्राय सवाहनपरिवाराय नमः ।
 अग्नये सग्नतये सवाहनपरिवाराय नमः ।
 यमाय सदृष्टाय सवाहनपरिवाराय नमः ।
 नैर्ऋताय सख्य्याय सवाहनपरिवाराय नमः ।
 वरुणाय सपात्राय सवाहनपरिवाराय नमः ।
 वायवे साङ्कुत्राय सवाहनपरिवाराय नमः ।
 सोमाय सगदाय सवाहनपरिवाराय नमः ।
 ईशानाय सशूलाय सवाहनपरिवाराय नमः ।
 निर्वृत्तिवद्वेषोर्मध्ये,—

अनन्ताय सचक्राय सवाहनपरिवाराय नमः ।
 इन्द्रेशानयोर्मध्ये,—

ब्रह्मणे सपद्माय सवाहनपरिवाराय नमः ॥

॥ ततो वशिदानम् ॥

वसिं स्थापयित्वा सोहितमाग्नेन वेष्टयित्वा प्रीत्ययेत् ।

ॐ अग्निः परशुराष्टीत्तेनाजयन्तः स इतसीकर्मजयन्तस्मिन्नग्निः
 य ते सीको भविष्यति तं जेज्यसि पितृतामसः ॥

वायुः पशुराशौत्तेनायजन्त स एतल्लोकमजयन्तस्मिन् वायुः स
ते लोको भविष्यति तं जेयसि पिवेता अपः ।

सूर्यः पशुराशौत्तेनायजन्त स एतल्लोकमजयन्तस्मिन् सूर्यः स
ते लोको भविष्यति तं जेयसि पिवेता अपः ।

ॐ वाचन्ते शुन्वामि, प्राणन्ते शुन्वामि, चक्षुस्ते शुन्वामि,
श्रोत्रन्ते शुन्वामि, नाभिन्ते शुन्वामि, मेढ्रन्ते शुन्वामि, पायुन्ते
शुन्वामि, चरित्रन्ते शुन्वामि ।

ॐ मनस-आप्यायतां, वाक्च आप्यायतां, प्राणस-आप्यायतां,
चक्षुस-आप्यायतां, श्रोत्र-आप्यायतां, यत्ते क्रूरं यदा स्थितं तत्त-
आप्यायतां । तत्ते निष्ठायतां तत्ते शुध्यतु महोभ्यः ॥

इति संप्रोक्ष्य पाद्यार्थाचमनीयगन्धपुष्पैः पूजयेत् ॥

ततो देवीं मूषामन्त्रेण पुष्पाञ्जलिचयेण पूजयेत् ॥

उत्तराभिसुखो भूत्वा बलिं पूर्वसुखं तथा ।

निरीक्ष्य साधकः पञ्चादिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥

हाग त्वं बलिरूपेण मम भाग्यादुपस्थितः ।

प्रणमामि ततः सर्वरूपिणं बलिरूपिणम् ॥

चण्डिकाप्रीतिदानेन दातुरापदिनाशन ।

वैष्णवीबलिरूपाय बले तुभ्यं नमोऽस्तु ते ॥

यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयन्भुवा ।

१ ख, चरित्रमित्यादि नास्ति ।

२ ग, सर्वरूपिणम् ।

अतस्त्वां घातयाम्यद्य तस्माद् यज्ञे वधोऽवधः ॥

ॐ ऐं ह्रीं औं इति मन्त्रेण पुष्पं मूर्द्ध्नि बलेर्न्यसेत् ॥

तुभं नम इति, तेऽस्त्रित्यर्थः । कश्चित् काशिकापुराणे तु बले
तुभं नमो नम-इति पाठः ।

ततो देवीं समुद्दिश्य काममुद्दिश्य चात्मनः ।

अभिषिच्य बलिं पश्चात् करवारं प्रपूजयेत् ॥

ततः कुग्र-तिल-जलान्यादाय, ॐ अद्यामुकगोपस्यामुकशर्मणः
पञ्चविंशतिवर्षावच्छिन्नदुर्गाप्रीतिकामनया जयदुर्गामन्त्रमुच्चार्य ॐ
ह्रीं दुर्गायै एष ह्यगवलिर्नमः । ह्यागोऽयं वज्रिदैवतः । -नेषपचे
तु वरुणदैवत-इति बोद्धव्यम् ।

ततः पशोः कर्षे जपेत् ।

कश्चिद्दिलि बडरूपधरायै हेँ हेँ इमं पशुं प्रदर्शय मुक्तिं
नियोजय नमः स्वाहा ।

ततः खड्गं ध्यात्वा पूजयेत् ।

धानं यथा,—

कृष्णं पिनाकपाणिञ्च काशरात्रिस्त्ररूपिणम् ।

उग्रं रक्तास्त्रमयनं रक्तमास्त्रातुलेपनम् ॥

रक्ताम्बरधरश्चैकपाशहस्तं कुटुम्बिनम् ।

पिवमानश्च रुधिरं भुञ्जानं क्रव्यसंहतिम् ॥

इति ध्यात्वा,—

रसना त्वं चण्डिकायाः सुरलोकप्रसाधकः ।

ॐ-ह्रीं ह्रीं खड्गेति मन्त्रेण खड्गं पाद्यादिनाश्चयेत् ।

तथा,—

नामग्न्यं ब्रह्मं तु वसिं न दद्यात् कदाचन ।
 ब्रह्मस्यामग्नये मन्त्रा घावन्तः कथिताः पुरा ॥
 तेः शार्ङ्गमेते मन्त्रास्तु योभ्याः ब्रह्माभिमन्त्रये ।
 'द्विः काशीति ततो देवि वज्रेणदिपदं तथा ॥
 ततोऽस्तु शौचदृष्ट्यायै नमः श्रेवे तु योजयेत् ।

काशि काशि देवि वज्रेणरि शौचदृष्ट्यायै नमः ॥

सम्पन्नामेन सन्नेष ब्रह्ममादाय पाणिना ।

आकराद्यास्तु मन्त्रेष तं ब्रह्ममभिमन्त्रयेत् ॥

ह्रीं ह्रीं काशि काशि विकटदंष्ट्रे ह्रीं ह्रीं शैल्यारिणि
 हृदय हृदय सर्वदुष्टानि मारय मारय असुकं ब्रह्मेन ह्रिन्नि
 ह्रिन्नि किञ्चि किञ्चि चिकि चिकि पिव पिव हृषिरं ह्रीं ह्रीं
 किरि किरि काशिकायै नमः ।

ततः पुण्याश्रमिना,—

अधिर्विश्रयनः ब्रह्मसौक्ष्ण्यधारी दुरासदः ।

श्रीगर्भो विजयस्यैव धर्मपाश नमोऽस्तु ते ॥

पूजयित्वा ततः ब्रह्मं शौं उं फडिति मन्त्रकैः ।

दृष्ट्वा विमलं ब्रह्मं हृदयेऽद्विभुत्तमम् ॥

शोभिनीतन्त्रे,—

हृदयेऽद्विभुत्तं तु वसिं पूर्णसुखं तथा ।

उदसुखः स्वयं भूत्वा नेत्रबीजेन साधकः ॥

१ क, न, एतत्तत्रये द्विदितादि शोभयेदित्यन्तोऽंशो नास्ति ।

स्यं वा धादपुषैर्वा धाया वा सुचदेव वा ।
सपिण्डेनाथ वा ह्येद्यो नामगोचं नियोजयेत् ॥

काशिकापुराणे,—

ततो बलीनां रुधिरं तोयसन्धवसत्फलैः ।

मधुभिर्गन्धपुष्पैश्च अधिवासा विधानतः ॥

ॐ ऐं ह्रीं श्रीं कौशिकी रुधिरेणाप्यायतामिति ।

स्थाने नियोजयेद्रक्तं शिरस्य सप्रदीपकम् ।

एवं दत्त्वा बलिं पूर्णं फलं प्राप्नोति साधकः ॥

शिरःप्रदीपस्य पात्रं विना सावधानेन दातव्यः ।

यथा योगिनीतन्त्रे,—

श्रीर्षोपरि ज्वलद्दीपं घृतयोगेन साधकः ।

दद्याद्वा तैलयोगेन वर्जयेत् सार्धपादिकम् ॥

घृतेन सार्वभौमः स्थान्तैले सिद्धिं विनिर्द्दिशेत् ।

यावन्ति श्रीर्षलोमानि दीपो दृष्टति भाविनि ॥

तावत् काशं वसेत्सर्गं तस्मात् पात्रं त्रिवर्जयेत् ।

सोमदाशोद्धवं गन्धं घ्रात्वा देवो प्रभोदति ॥

तस्मात् प्रयत्नतः क्षुर्यात् श्रीर्षोपरि ज्वलच्छिखाम् ।

निष्वापि मृत्युमाप्नोति नीयमाने प्रदीपके ॥

तस्मात् प्रयत्नतो नीत्वा ज्वालयेद्दीपकं बुधः ॥

ततः शोषितं चतुर्धा विभज्य, -आग्नेये, -विदारिकायै नमः,

नैष्ठिके,-पापराक्षस्यै नमः, वायव्यां,-पूतनायै नमः, ऐशान्यां,-
काशिकायै नमः, इति दद्यात् ।

योगिनीतन्त्रे,-

विदारौ-पापराक्षस्यौ पूतना काशिका तथा ।

आग्नेयादिककोणे तु यजेत्तत्र समाहितः ॥

ततः सृद्यात् ।

चिनेचे विकराणांश्चै मुण्डमाणाविभूषिते ।

सर्वांसुरह्यतान्मे त्वं खड्गखड्गाङ्गधारिणि ॥

महिषिणि महामाये दैत्यदर्पनिमृदनि ।

हागलेन वसिं दधि मृदाण हरवत्सभे ॥

इमं हागवसिं देवि गृहीत्वा काशराचिके ।

प्रीता भव महाकाशि रक्ष मां देवि चण्डिके ॥

इति पुष्याञ्जलिं दत्त्वा धूपं निवेद्य, नागावाद्येन कौशाहलं कुर्यात् ।

खगाचीयासृग्दाने तु सहस्रवार्षिकी हस्तिः ।

तत्र मन्त्रः,-

ॐ ह्रीं ह्रीं किलि किलि काशिके खगाचरुधिरं मृह मृह ।

रक्तप्रिये प्रचण्डासिमुण्डमाणाविभूषिते ।

खगाभासृक्प्रदानेन सर्वशान्तिं कुरुष्व मे ॥

एतच्च ब्राह्मणेतरैर्देवम् ॥

अथ महिषे विशेषस्त्वयम् ॥

काशिकापुराणे,-

सुजातं मनुजं दीप्तं पूर्वैऽग्निं निवृत्ताग्रजम् ।

मांसमैशुमभोगहीनं सक्चन्द्रनोक्षितम् ॥
 कालोत्तरासुखं तं तु तद्वेष्वङ्गदेवताः ।
 पूजयेत्तं च नास्ति तु दैवतेन च मानुषम् ॥
 अन्येषां महिषादीनां वस्त्रीनामथ पूजनात् ।
 काथो मेध्यत्वमाप्नोति रक्तं गृह्णाति वै शिवा ॥

महिषादयस्तु,—

महिष-सिंह-सरभ-व्याघ्र-गण्डक-कृष्णसाराः, न तु ह्यागादयः,
 तानेवोपक्रम्याभिधानात् ॥

तं ब्रह्मरन्ध्रे ब्रह्माणं तन्नासायास्तु नेदिनीम् ।
 कर्णयोस्तु तथाकाशं जिह्वायां सर्वतोमुखम् ॥
 ज्योतीषि नेत्रयोर्विष्णुं वदने परिपूजयेत् ।
 ललाटे पूजयेच्चन्द्रं शक्रं दक्षिणगण्डतः ॥
 वामगण्डे तथा वज्रिं घीवाद्यां समवर्त्तिनम् ।
 केशाग्रे निर्वातिं मध्ये भ्रुवोऽपि प्रचेतसम् ॥
 नासामूले तु शसनं स्कन्धे चापि धनेश्वरम् ।
 हृदये सर्पराजन्तु पूजयित्वा पठेद्दिमम् ॥
 यथा वाहं भवान् देष्टि यथा वहसि चण्डिकाम् ।
 तथा मम रिपून् चिंसं शूभं वह लुत्तापकम् ॥
 यमस्य वाहनस्त्वं तु वररूपधराव्ययम् ।
 आद्युर्विन्तं यशो देहि काशराय नमोऽस्तु ते ॥

महिषदाने शतवार्षिकी दुर्गाप्रोतिः फलं, महिषो यमदैवतः ।
 सर्वमन्वत् प्रोक्षणादिकं ह्यागतत् कर्त्तव्यम् ।

काशराश्या मन्मोद्धारमाह । काशिकापुराणे,—

नेचबीजस्य मध्यन्तु द्विरावर्त्य प्रयोजयेत् ।

ततोऽनु काशि काशीति विकटदंष्ट्रे ततः पदं ॥

हान्तादि-नदतीयेन स्त्ररेणैकादशेन तु ।

योजितौ नादबिन्दुभ्यां द्वौ पश्चाद्विधियोजयेत् ॥

फेत्कारिणिपदं तस्मात् खादय ष्छेदयेत्यतः ।

सर्व्यदुष्टानि च ततो दिर्मारयामुकं ततः ॥

खङ्गेन क्षिन्धि क्षिन्धीति ततश्च किञ्चि किञ्चीति ।

ततश्चिकि चिकीत्येवं ततः पिव पिबेति च ॥

ततोऽनु इधिरं सेति स्त्रीं स्त्रीं किरिकिरीति च ।

काशिकायै नम इति काशराश्यास्तु मन्त्रकः ॥

इत्यनेन तु मन्त्रेण करवासेऽभिमन्त्रिते ।

काशराशिः क्षयं तस्मिन्निषीदत्यरिहानये ॥

नेचबीजं ऐं ह्रीं श्रीं इति काशिकापुराणे उक्तं तस्य मधं
ह्रीमित्यर्थः, ततो जयदुर्गामन्त्रं किञ्चिज्जपित्वा अर्घ्योदकेन जपं
समर्पयेत् ।

तथा बलिदानानन्तरं काशिकापुराणे,—

जपं समारभेत् पश्चात् पूर्व्ववक्ष्यानतत्परः ।

इक्ष्मेण सजमादाच्च चिन्मयेन्मनसा शिवाम् ॥

ततो जयदुर्गामन्त्रेण तिलैर्होमः कार्थ्या यथा,—

होमश्च सतिक्षैराज्यैर्षांशैर्व्याथ समाचरेत् ॥

ततः,— अस्य दुर्गामहोत्सवे सर्व्ववाधाविनिर्मुक्ति-धनधान्यसुता-

न्वितत्वकामः श्रीदुर्गाप्रीतिकामो वा श्रीमार्कण्डेयपुराणान्तर्गतं
देवीमाहात्म्यं ओष्यामि कीर्त्तयिष्ये वा इति सङ्कल्प्य देवी-
माहात्म्यस्य अवषं कीर्त्तनं वा कुर्यात् । ततः प्रदक्षिणीकृत्य पञ्च
प्रणामान् कुर्यात् ।

कालिकापुराणे,—

सर्वमङ्गलमङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ।

शरणे श्यम्भके गौरि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥

सप्तधावर्त्तनं कृत्वा स्तुतिमेतान्तु साधकः ।

पञ्च प्रणामान् कुर्वीत ऐं ह्रीं श्रीमिति मन्त्रकैः ॥

अन्यानपि यथाशक्ति प्रणामान् कुर्यात् ॥

आयुर्देहि यशो देहि भाग्यं भगवति देहि मे ।

पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामांश्च देहि मे ॥

प्रचण्डे पुत्रदे नित्यं सुप्रीते सुरनायिके ।

कुलोद्योतकरे शोभे जयं देहि नमोऽस्तु ते ॥

रुद्रचण्डे प्रचण्डाऽसि प्रचण्डवल्लभाग्निनि ।

रक्ष मां सर्वतो देवि विश्वेश्वरि नमोऽस्तु ते ॥

दुर्गाप्तारिणि दुर्गे त्वं सर्वाशुभनिवारिणि ॥

धर्मार्थमोक्षदे देवि नित्यं मे वरदा भव ॥

दुर्गे दुर्गे महाभागे चाहि मां शरणप्रिये ।

महिषासुरघ्नदोषघ्ने प्रणतोऽस्मि प्रसीद मे ॥

हर पापं हर क्रोधं हर शोकं हरासुखम् ।

हर रोगं हर शोभं हर वामं हरप्रिये ॥

काञ्चि काञ्चि महाकाञ्चि काञ्चिके पापहारिणि ।
 धर्मकामप्रदे देवि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥
 संयामे विजयं देहि धनं देहि सदा गृहे ।
 धर्मकामार्थसम्पत्तिं देहि देवि नमोऽस्तु ते ॥
 महिषमि महामाये चामुण्डे मुण्डमाञ्चिनि ।
 आयुरारोग्यविजयं देहि देवि नमोऽस्तु ते ॥
 आयुर्दंदातु मे काञ्ची पुत्रान् देवी सदाश्रिवा ।
 धनं देवी महामाया नारसिंही यज्ञो मम ॥
 शिरो मे षण्डिका पातु कण्ठं पातु महेश्वरी ।
 हृदयं पातु चामुण्डा सर्व्वतः पातु काञ्चिका ॥
 आन्ध्रं कुष्ठञ्च दारिद्र्यं रोगं शोकञ्च दाहणम् ।
 बन्धु-स्वजन-वैराग्यं दुर्गे त्वं हर दुर्गतिम् ॥
 राक्ष्यं तस्य प्रतिष्ठा च लक्ष्मीस्तस्य सदा स्थिरा
 प्रभुत्वं तस्य सामर्थ्यं यस्य त्वं मस्तकोपरि ॥
 धन्योऽहं कृतकृत्योऽहं सफलं जीवितं मम ।
 आगताऽपि यंतो दुर्गे माहेश्वरि मदाश्रयम् ॥
 अर्थं पुष्यञ्च नैवेद्यं माख्यं मलयवाञ्छिनि ।
 गृहाण वरदे देवि कल्याणं कुरु मे सदा ॥

ततः पूजां समर्पयेत् ॥

मन्त्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं महेश्वरि ।
 यदर्चितं मया देवि परिपूर्णे तदस्तु मे ॥
 यहीतुं शारदीं पूजां मन्त्रमण्डलसंक्षिताम्

षष्टिषु त्वां नमाम्यद्य स्वयमर्घ्यं प्रमृशताम् ॥

कायेन मनसा वाचा तप्तो नान्या गतिर्मम ।

अन्तःकारेण भूतानां द्रुक्त्वा त्वं परमेश्वरि ॥

ततो रात्र्यर्द्धे पूर्ववत् षोडशोपचारैः पूजा कार्या ।

यथा;—

वसिभिर्गन्धपुष्पाद्यैर्महाविभवविस्तरैः ।

रात्र्यर्द्धे पूजयेद्देवीं जगन्मातरमम्बिकाम् ॥

गौड़ीयास्तु,— अष्टमौनवमीषन्धिकाले भूतशुद्ध्यादिकं कृत्वा,
चामुण्डारूपं चिन्तयित्वा, षोडशोपचारैः सम्पूज्य, षष्टियोगिनीस्य
पूजयित्वा वसिं ददति ॥ ध्यानन्तु,—

काक्षी करास्रवदना विजिह्वाङ्गाशिपाग्निनी ।

विचित्रखट्वाङ्गधरा नरमास्त्राविभूषणा ॥

द्वीपिचर्मापरीधाना शुष्कमांसातिभैरवा ।

अतिविस्तारवदना जिह्वास्रजनभौषणा ॥

निमग्ना रक्तनयना नादापूरितदिङ्मुखा ॥ इति ।

एवं नवम्यामप्यष्टमीविधिना पूजा कार्या प्रभूतवसिदानञ्च ।

कुमारीः सम्पूज्य भोजयेत् ।

देवीपुराणे,—

न तथा तुष्यति शिवा होम-दान-जपेन तु ।

कुमारीभोजनेनाथ यथा देवी प्रसीदति ॥

ततो दक्षिणां दद्यात् ।

अन्ये तु,— दशम्यां विसर्जनं कृत्वा दक्षिणा देयेत्याहुः, तन्मन्त्रम्

आङ्गादौ विसर्जनात् प्राग्दक्षिणाया वृष्टत्वात् अन्यत्रापि तथैव
न गच्छत्वात् ।

किञ्च काशिकापुराणे पविचारोहणे दक्षिणानन्तरं देव्या
विसर्जनमुक्तम् ॥

यथा,—

पविचारोहणे वृत्ते दक्षिणान्तु प्रदापयेत् ।

द्विरष्टं गां तिस्रं धेनुं वस्त्रं वा शाकमेव वा ॥

ततो विसर्जयेद्देवीं पूर्वाभिः प्रतिपत्तिभिः ॥

शारदीयदुर्गापूजाफलं तथैव,—

कृत्वैवं परमामापुर्जिर्वृत्तिं चिद्विवौकशः ।

एवमन्वैरपि सदा काश्यं देव्याः प्रपूजनम् ॥

विभूतिमतुषां सत्त्वं चतुर्वर्गप्रदायकम् ॥ * ॥

अथ दशम्यां कृतनित्यक्रियो भूतशुद्ध्यादिकं कृत्वा पञ्चोपचारै-
र्देवीमभ्यर्च्य कृताञ्जलिः पठेत् ।

विधिहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं यदर्चितम् ।

पूर्णं भवतु तत्सर्वं तत्रसादान्महेश्वरि ॥

ततो निर्वाणवासिन्यै नम इति निर्वाण्येन घटोपरि पूजयेत् ।

काशिकापुराणे,—

योगिसुद्रां प्रदर्श्याथ निर्वाण्यं दिग्नि शुचिनः ।

चण्डेश्वर्यै नम इति निक्षिप्याथ विसर्जयेत् ॥

विसर्जनमनेनैव मन्त्रेण शृणु भैरव ।

उत्तिष्ठ देवि चण्डेण शुभां पूर्वां प्रष्टस्व च ॥

कुर्वन् मम कक्षाणमष्टाभिः शक्तिभिः सह ।
गच्छ गच्छ परं स्थानं स्वस्थानं परमेश्वरि ॥
यत् पूजितं मया देवि परिपूर्णं तदस्तु मे ।
ब्रज त्वं स्रोतसि जले तिष्ठ गेहे च भूतये ॥

इति मन्त्रेण देवीं स्थापयित्वा,—

शङ्खतुर्यनिनादैश्च मृदङ्गैः पटहैस्तथा ।
धूलिकर्दमविशेषैः क्रीडाकौतुकमङ्गलैः ॥
भगलिङ्गाभिधानैश्च भगलिङ्गप्रगीतकैः ।
भगलिङ्गक्रियाशब्दैः क्रीडयेयुरसं जनाः ॥

इति जलसमीपं नयेत् । जलस्वापनमन्त्रस्तु तत्रैवोक्तः,—

निमज्ज्याम्भसि समूज्य पत्रिका वर्जिता जले ।
पुत्रायुर्धनवृद्ध्यर्थं स्थापिताऽसि मया जले ॥
इत्यनेन तु मन्त्रेण देवीं स्थापयेज्जले ।

मया समूज्याम्भसि निमज्ज्य पत्रिका जले वर्जितास्त्वन्मा
श्रतस्त्वमपि पुत्रादिवृद्ध्यर्थं स्थापिताऽसि जले, इति मन्त्रार्थवशात्
स्वयं जलं प्रविश्यैव स्थापयितव्या । ततो जलक्रीडां कृत्वा
एवमागत्य अश्विद्रुमवधार्थं शान्त्याग्नीः-प्रशस्तिवन्दनादिकं
मङ्गलमाचरेत् ।

श्रीगोविन्द-पदहृन्द-वन्दना-गन्दितात्मना ।

गोविन्दानन्दकृतिना दुर्गाद्याकौमुदी कृता ॥

अथ खञ्जनदर्शनम् ।

तत्र दुर्गास्त्वानन्तरं खञ्जनं पश्येत् । यथा संबन्धरप्रदीपे,—

हत्वा नीराजं राजा वल्लभ्यौ यथावसन् ।
शोभनं खञ्जनं पश्येज्जल-गो-गोष्ठवभिधौ ॥

यत्तु,—

इक्ष्वाकतेऽम्बुजवन्धौ यस्यां दिशि खञ्जनं नृपः पश्येत् ।
तस्यां गतस्य नृपतेः क्षिप्रमरातिर्विश्रमुपैति ॥
इति ज्योतिषे इक्ष्वाकं खञ्जनदर्शनमुक्तं तत्समुच्चये फलाति-
शयार्थम् ।

ज्योतिषे,—

मङ्गल्ये खञ्जनं दृष्ट्वा पुष्ये स्थाने मनोरमे ।
शुभं चाद्दशुभं ज्ञेयं विपरीते न संग्रहः ॥
तथा,— अस्त्रासु गोषु गज-वाजि-महोरगेषु
राज्यप्रदस्य कुशलः शुचिश्चादलेषु ।
भस्त्रास्तिकाष्टतुषसोमदण्डेषु दृष्टो
रिष्टं ददाति वज्रग्रः खलु खञ्जरीटः ॥
अशुभं खञ्जनं दृष्ट्वा देवब्राह्मणपूजनम् ।
शान्तिं कुर्वीत कुर्व्याच्च ज्ञानं सर्वैर्बधिजसैः ॥
अथ खञ्जनदर्शने मन्त्रं पठित्वा प्रणमेत् ।
ॐ अशोकस्य विशोकस्य गन्दीशः पुष्टिवर्द्धनः ।
ब्रह्मचूडो मण्डिपीवः खलिकण्डोऽपराजितः ॥
खञ्जनाय नमस्तुभ्यं सर्व्वाभौष्टप्रदाय च ।
गौलकण्डाय भद्राय भद्ररूपाय ते नमः ॥
भद्रस्यं देहि मे भद्रमाशां पूरय पूरकः ।

सखिकोऽपि सुद. सखि खञ्जरीट नमोऽस्तु ते ॥

नारायणशरीरोत्प संवत्सरशुभप्रद ।

नीलकण्ठ महादेव खञ्जरीट नमोऽस्तु ते ॥

वासुदेवस्वरूपेण सर्वकामफलप्रद ।

पृथिव्यामवतीर्णोऽपि खञ्जरीट नमोऽस्तु ते ॥

त्वं योगयुक्तो मुनिपुत्रकस्त-
मदृश्यतामेषि शिखोद्गमेन ।

त्वं दृश्यसे प्रादृषि निर्गतायां

त्वं खञ्जनासुर्यमयो नमस्ते ॥

अथाग्निशुक्लपत्रे निषिद्धेतरदिने त्रीहिपाकनिमित्तकं आहुं
कार्यम् ।

विष्णुधर्मोत्तरे,—

त्रीहिपाके च कर्त्तव्यं यवपाके तथैव च ।

न तावाद्यौ महाराज विना आहुं कथञ्चन ॥

पौर्णमासी तथा माघी आवणी च नरोत्तम ।

प्रौष्ठपद्यामतीतायां तथा कृष्णा चथोदगी ॥

एतांस्तु आहुकाद्यान् वै नित्यानाह प्रजापतिः ।

त्रीहिपाके चेत्यनेन नित्यआहुं विधायाकरणे प्रत्यवायो
दर्शितः । न तावाद्यावित्यनेन तु आहुकरणे अशुद्धस्य द्रव्यस्य
भक्षणे प्रत्यवायान्तरं [दर्शितं] । तेन महागुरुनिपातेऽधिकाराभावात्

आङ्गाकारणे प्रत्यवायो नास्ति ।] किन्त्वग्दुद्भ्यभक्षणे प्रत्यवायात्
तदुपयोगो न कार्यः । अत्र आङ्गाकारणित्युपसंहारात् त्रीहिपाक-
काले यवपाककाले चेति मन्तव्यं । स च शरदसन्तस्य ।

यथा परिशिष्टप्रकाशप्रकृता श्रुतिः,—

शुद्धमेधी त्रीहियवाभ्यां शरदसन्तयोर्द्यजेत श्यामाकैर्वनी
वर्षासु ॥

यद्यप्यत्र पाकपदेन काष्ठो लक्ष्यते तथापि विशेषणस्य पाकस्यैव
निमित्तत्वं प्राधान्यात् अन्यथा नागामुनिवचनेषु त्रीहिपाकपदे-
नाभिधानमयमश्लेषं स्यात् । अतएव,—

शुक्लपक्षे नवं धान्यं पक्वं ज्ञात्वा सुग्रीभनम् ।

इति ब्रह्मपुराणम् ।

एतच्च कार्त्तिके न कर्त्तव्यम् ।

नवाश्वं नैव मन्दायां न च सुप्ते जनार्द्धने ।

न शृण्णपक्षे धनुषि तुष्ठायां न कदाचन ॥

इति निषेधात् ।

न चैतद्वचनं मार्गशीर्षविहितनवश्राद्धिषमागमनिमित्तकआङ्ग-
मात्रविषयं नवाश्वत्वाविशेषात् ।

अतएव कामधेनुकृता,—

शुक्लपक्षे नवं धान्यं पक्वं ज्ञात्वा सुग्रीभनम् ।

गच्छेत् चेत्तौ विधानेन गीतवाद्यपुरःसरः ॥

इत्यभिधाय,

तेन देवान् पितृन्सैव तर्पयेदर्षयेत्तथा ॥

इति ब्रह्मपुराणवचनमाश्विनमासीयतिषिक्तये सिद्धितम्
अतएव शुक्लपक्ष एवैतच्छ्राद्धं ब्रीह्यभावे हैमन्तिकेनापि कार्यमाव-
श्यकत्वात् ।

अतएव बौधायनः,—

आ ब्रीहिपाकाद्यवपाकं नाद्येति आ यवपाकाद्ब्रीहिपाकमिति ।
ब्रीहिपाकं ब्रीहिपाकनिमित्तकश्राद्धमित्यर्थः ।

तथा परिशिष्टे,—

शरदसन्तथोः केषिन्नवयज्ञं प्रसृजते ।

धान्यपाकवशादन्ये श्यामाको वनिनः कृतः ॥

यज्ञतुल्यन्यायात् श्राद्धमपि तदा च तन्नेषैकम् ।

अथ कोजागरः ।

शिङ्गपुराणे,—

आश्विने पौर्णमास्यान्तु चरेज्जागरणं निशि ।

कौमुदी सा समाख्याता कार्या लोकविभूतये ॥

कौमुद्यां पूजयेत्क्षत्रीमिन्द्रमैरावतस्थितम् ।

सुगन्धैर्निशि सदेशो अक्षैर्जागरणं चरेत् ॥

जागरणमित्यनेनैव प्राप्तौ निशीति कौमुदीसंज्ञार्थं । सुगन्धैः
शोभनगन्धैरिति पूजार्थां गुणः, निशीति सदेशो नाम्बन्धः, अन्यथा
जागरणत्वेन निशास्वाभात् निशीत्यस्य वैयर्थ्यात् । अथ च यस्मिन्
दिने रात्रियोगस्तत्रैव क्षत्रीपूजा दिग्दशे रात्रौ तिथिस्वाभे
प्रदोषव्यापिनौ याच्ना ।

यथा हेमाद्रिखचितं वचनम्,—

प्रदोषव्यापिनी पाप्मा तिथिर्नक्तप्रते सदा ।

प्रदोषोऽस्मान्मयादूर्द्धं नाङ्गिकानां चतुर्दशम् ॥

चतुर्दशमष्टावित्यर्थः । दिनद्वये प्रदोषव्यापिले युष्मादरेण
व्यवस्था । न चात्र विषमव्याप्यापिनीति वचनावकाशः तद्वचनस्य
षष्टिदण्डात्मकतिथिविषयतया प्राङ्गिरूपितत्वात् । एवञ्च यस्मिन्
दिने शष्ठीपूजा तस्मिन् दिने जागरणं कार्यम् ।

श्लोके,—

निशीथे वरदा शष्ठी को जागर्तीति भाषिणी ।

जगत्प्रकमते तत्र लोकचेष्टावशोकिनी ॥

तथा तत्रैव शष्ठीवाक्यम्,—

नारिकेलजलं पीत्वा अशक्रीडां समाचरन् ।

तस्मै वित्तं प्रयच्छामि को जागर्ति महीतले ॥

अशक्रीडामाचरन् को जागर्ति तस्मै वित्तं प्रयच्छामीत्यर्थः ।

तथा,

नारिकेलैश्चिपिटकैः पितृन् देवांश्च तर्पयेत् ।

बन्धुंश्च पूजयेत्तैश्च स्वयं तदग्रगो भवेत् ॥

पितृर्चनं आह्वं कान्यं तत्र यस्मिन् दिने पूर्वाह्ने पूर्णिमा
तत्रैव, शुक्लपक्षविहितत्वात् ॥

अथ कार्तिककृत्यम् ।

नारदीये,—

सुवर्णमेदतुल्यानि सर्वदानानि चैकतः ।
 एकतः कार्तिको मासः सर्वथा केशवप्रियः ॥
 व्रतेन न क्षिपेद्यस्तु मासं दामोदरप्रियम् ।
 तिर्यग्गोमिमवाप्नोति सर्वधर्मवद्विद्वृतः ॥
 यतिश्च विधवा चैव विशेषेण वनाश्रमी ।
 कार्तिके नरकं यान्ति श्रद्धत्वा वैष्णवं व्रतम् ॥
 जन्मप्रभृति यत् पुण्यं विधिवत् समुपाख्यितम् ।
 भस्मीभवति तत्सर्वमश्रद्धत्वा कार्तिके व्रतम् ॥
 कार्तिके नार्चितो यैस्तु भक्तियोगेन केशवः ।
 नरास्ते नरकं यान्ति यमदूतैः स्र यन्मिताः ॥
 गवां कोटिप्रदानेन स्वर्णकोटिषु यत्कथम् ।
 तत्फलं कोटियुषितमेकाहे केशवार्चनात् ॥

भविष्ये,—

आमिषं मैथुनञ्चैव कार्तिके मासि यस्त्वजेत् ।
 सर्वकाष्ठकृतं पापं दुष्कृतं चापकर्षति ॥
 तुला-मकर-मेषेषु प्रातः स्नानं विशेषतः ।
 हविष्यं ब्रह्मचर्यञ्च महापातकनाशनम् ॥

अथ राशुल्लेखात् शौरो मासः, दुष्कृतं दुर्निमित्तमित्यर्थः ।
 ब्रह्मचर्यं स्त्रीपरित्यागः । अयाणां मिश्रितानामेव महापातकनाशः
 फलं न तु प्रत्येकम् ।

कार्त्तिकं सकलं मासं प्रातःस्वाथौ जितेन्द्रियः ।

जपन् हविष्यभुक् शान्तः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

इति ब्रह्मपुराणे पापमोचनक्रियायामधिकारिविशेषणतया
सर्वेषां समुच्चयेन साधनत्वावगमात् । अरुण्यैकहायन्या गवा सोमं
क्रीणातीतिवत् ।

ब्रह्माण्डे,—

तुलायां तिष्ठतैस्तेन सायं सन्ध्यासमागमे ।

आकाशदीपं यो दद्यात् मासमेकं निरन्तरम् ।

सश्रीकाय श्रीपतये स श्रीमानभिजायते ॥

ॐ दामोदराय नमसि तुलायां सोल्लया सह ।

प्रदीपन्ते प्रयच्छामि नमोऽनन्ताय वेधसे ॥

इति मन्त्रेण यो दद्यात् प्रदीपं सर्पिरादिना ।

आकाशे मण्डपे वापि स साच्चयफलं लभेत् ॥

विप्रवेद्मनि यो दद्यात् कार्त्तिके मासि दीपकम् ।

अग्निष्टोमसहस्रस्य फलमाप्नोति मानवः ॥

व्रतोपवासनियमैः कार्त्तिको यस्य गच्छति ।

देवो वैमानिको भूत्वा स याति परमां गतिम् ॥

मण्डपे विष्णुमृष्टे इत्यर्थः । व्रतं प्राजापत्यादि । उपवासोऽपि
एकान्तरोपवासादिः । नियमः शाकमूलाहारादिः । कार्त्तिकोऽत्र
शौरः तुलां प्रकृत्याभिधानात् ।

गारुडे ब्रह्मोवाच,—

व्रतानि कार्त्तिके वक्ष्ये ह्यात्वा विष्णुं प्रपूजयेत् ।

एकभक्तेन भक्तेन मासं चायाचितेन वा ॥
दुग्धमूलफलाद्यैर्वा उपवासेन वा जयेत् ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः प्राप्तकास्तो हरिं व्रजेत् ॥

तथा स्कान्दे,—

यो नरः कार्तिकं मासमेकभक्तेन तिष्ठति ।
अश्वमेधफलं प्राप्य वङ्गिस्तोके महीयते ॥

भविष्ये,—

उच्चैः प्रदीपमाकाशे यो दद्याद्विष्णवे नरः ।
स सर्व्यं कुलमुद्धृत्य विष्णुस्तोकमवाप्नुयात् ॥
यः कुर्यात् कार्तिके मासि शोभनां दीपमास्तिकाम् ।
चण्डिकायतने भक्त्वा स हि सूर्यापमां व्रजेत् ॥
नवम्यान्तु विशेषेण भक्तिप्रहासमन्वितः ।
यावद्यो दीपसंख्यास्तु तैलेनापूर्य्य बोधिताः ।
तावद्युगसहस्राणि दुर्गास्तोके महीयते ॥
ददाति कार्तिके यस्तु सूर्यायतनदीपकम् ।
अथाहतेन्द्रियत्वञ्च स प्राप्नोति न संग्रहः ॥

बोधिता ज्ञासिता इत्यर्थः ।

स्कान्दे शिववाक्यम्,—

प्रदीपमासां यः कुर्यात् कार्तिके मासि वै मम ।
अवसाने च दीपानां ब्राह्मणान् भोजयेच्छुचिः ॥
गाणपत्यञ्च सभते दीप्यते च रविर्बषा ।

नन्दिपुराणे,—

थो नरः कार्त्तिके मासि मांसन्तु परिवर्जयेत् ।
संवत्सरस्य ज्ञभते पुण्यं मांसस्य वर्जनात् ॥

तथा,

तुषा-मकर-नेषेषु थो मांसं परिवर्जयेत् ।
चत्वारि भद्राण्याप्नोति कौर्त्तिकमायुर्धनो बलम् ॥

नारदीये,—

थः करोति नरो नित्यं कार्त्तिके पक्षभोजनम् ।
न दुर्गतिमवाप्नोति यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥
भोजनं पक्षपक्षेषु महापातकनाशनम् ।
कार्त्तिके सुक्तिदं प्रोक्तं ब्रह्मपक्षेषु भोजनम् ॥

ब्रह्मपक्षं पक्षाग्रपक्षम् ।

नारदीये,—

निष्यावान् राजमाषांश्च सुप्ते देवे जनार्द्दने ।
थो भक्षयति विप्रेन्द्रस्यण्डाक्षादधिको हि सः ॥
कार्त्तिके तु विशेषेण राजमाषन्तु भक्षयेत् ।
निष्यावं वा सुनिश्रेष्ठ यावदाहृतनारकी ॥
कदम्बानि पटोत्थानि वार्त्ताकुसहितानि च ।
न त्यजेत् कार्त्तिके मासि यावदाहृतनारकी ॥
एतानि भक्षयेद्यस्तु सुप्ते देवे जनार्द्दने ।
ग्रतजन्मार्चितं पुण्यं दहते नात्र संशयः ॥

निष्पावो देवधान्यं, राजमाषो वरवटः । कश्चित् कङ्कणा-
नीति पठित्वा कञ्जनी श्राकभेदमिति व्याचष्टे ।

सङ्के,—

कार्त्तिके कृष्णपक्षे तु चतुर्दश्यां दिनोदये ।

अवश्यमेव कर्त्तव्यं स्नानं नरकभीरुभिः ॥

अपामार्गपक्षवच्च भ्रामयेच्छिरसोपरि ।

ततश्च तर्पणं कार्यं धर्मराजस्य नामभिः ॥

ततः प्रेतचतुर्दश्यां भोजयित्वा तपोधनान् ।

श्रैवांस्य वैष्णवान् विप्रान् शिवलोके महीयते ॥

अवश्यमेवेत्यनेन स्नानस्य नित्यत्वमुक्तं अन्यथा वैथर्यात्, अपा-
मार्गभ्रामणं तु मङ्गलार्थम् ।

नामान्युक्तानि भविष्ये,—

यां काञ्चित् सरितं प्राप्य कृष्णपक्षे चतुर्दशीम् ।

यमुनायां विशेषेण नियतस्तर्पयेद्यमान् ॥

यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चाम्बकाय च ।

वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ॥

श्रौडुम्बराय दध्राय नीलाय परमेष्ठिने ।

वृकोदराय चित्राय चित्रशुभ्राय वै नमः ॥

एकैकस्य तिस्रैर्मिश्रान् दद्यात् चीं स्त्रीन् जलाञ्जलीन् ।

संवत्सरकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ।

सङ्के,—

नक्तं प्रेतचतुर्दश्यां यत् कुर्यात् शिवतुष्टये ।

न तत्कृतुग्रतेनापि प्राप्यते पुण्यमीदृशम् ॥

नक्तं राशौ शिवसुहृद्यं यत्किञ्चित् पूजादिकम् कर्त्तुं करो-
तीत्यर्थः । अथ भौमवारे चिचानक्षत्रयोगे फलातिशयः ।

यथा भविष्ये,—

कार्तिके भौमवारे तु चिचाक्ष्ण्यचतुर्दशी ।

तस्यामाराधितः स्थाणुर्नद्येच्छिवपुरं भुवम् ॥

राजमार्त्तण्डे,—

राशौ चतुर्दशीं कृष्णां चिचाङ्गारतुलान्विताम् ।

उपोय्य स्वर्गमाप्नोति हेतुकेश्वरसन्निधौ ॥

विमुक्ता भौमवारेण चिचभेण तथैव च ।

तिथिरेव सदा पूज्या नात्र कार्या विचारणा ॥

अतएव राशिपूजाविधानात् यस्मिन् दिने राशौ चतुर्दशी
तथैव पूजादिकम् । उभयदिनसाम्ये चयोदशा चतुर्दशीति युग्म-
वचनाद्भवत्या । विशेषस्तु चतुर्दशीनिरूपणे प्रागेव द्रष्टव्यः ।

भविष्ये,—

कुजचिचगता भूता अक्षिता या तु कार्तिके ।

वग्रिष्ठ जाङ्गवीक्षानात् सर्व्वं तरति दुष्कृतम् ॥

शौचे,—

दीपमाक्षां तथा कृत्वा चतुर्दश्यां शिवायतः ।

चतुष्यथे च नद्याश्च चतरेषु गृहेषु च ॥

एकविंशकुक्षोपेतो वसेच्छिवपुरे नरः ।

अथ च शस्त्रहतानामुक्त्वादानमन्त्रेषाम् दर्शं इति ।

ग्रस्ताग्रस्तहतानाञ्च भूतानां भूतदर्शयोः ।

इति मन्मथिप्रात् । अनाचारात् चतुर्ग्रन्थाकभक्षणं सुर्वन्ति ।

पञ्चप्रेतोपाख्यानञ्च शृण्वन्ति,—

ततः प्रेतचतुर्दृष्ट्यां प्रेतोपाख्यानमुत्तमम् ।

यः शृणोति नरो भक्त्वा न स प्रेतत्वमाप्नुयात् ॥

इति संवत्सरप्रदीपलिखितेतिहाससमुच्चयवचनात् ।

उपाख्यानं यथा तत्रैव,—

अथ प्रेतचतुर्दृष्टीव्रतकथा ।

ग्रतत्पगतं भीष्मं वृद्धं कुरुपितामहम् ।

मूर्ध्नां प्रणम्य विश्वात्मा पप्रच्छेदं युधिष्ठिरः ॥

युधिष्ठिर उवाच,—

केन कर्मविपाकेन प्रेतत्वमुपजायते ।

केन वा मुच्यते तस्मात्तन्मे ब्रूहि पितामह ॥

भीष्म उवाच,—

अहन्ते कथयिष्यामि सर्वमेतद्शेषतः ।

यच्छ्रुत्वा न पुनर्मेहमुपयास्यसि पुत्रक ॥

येन वै जायते प्रेतो येन सैव प्रमुच्यते ।

प्राप्तोऽथ नरकं चोरं दुस्तरं दैवतैरपि ॥

सततं 'कीर्त्तनाद्यस्य पुण्यतीर्थात्तुकीर्त्तनात् ।

मानवाः संप्रमुच्यन्ते प्रपन्नाः प्रेतघोनिषु ॥

श्रूयते चि पुरा वत्स ब्राह्मणः संश्रितव्रतः ।
 नास्त्रा बान्नापनः ख्यातस्तपोऽर्थं वनमाश्रितः ॥
 स्नाध्याययुक्तो होमेन योगयुक्तश्च योगवित् ।
 तपोजप्यविधानेन युक्तः काण्डचयेण सः ॥
 युक्तः श्रमदमाभ्याश्च चान्या युक्तश्च धर्मवित् ।
 ब्रह्मचर्य्यं समायुक्तो युक्तश्च परिमार्दवे ॥
 युक्तः कार्य्येषु मैत्रेषु वेदयुक्तः स्वकर्म्मवित् ।
 परलोकभये युक्तः सत्यश्रौचश्च नित्यश्रः ॥
 युक्तो मधुरवाक्येषु युक्तश्चातिथिपूजने ।
 इज्यायोगेन संयुक्तो युक्तो दन्दविवर्जने ॥
 योगाभ्यासे सदायुक्तो संसारविजिगीषवान् ।
 परं धर्मं समाश्रित्य गन्तुमिच्छन् परं पदम् ॥
 एवंवृत्तः सदाचारो मोक्षाकाङ्क्षी जितेन्द्रियः ।
 बह्वन्यब्दानि विजने वने तस्य गतानि वै ।
 तस्मैकदा मतिर्जाता तीर्थाभिगमनं प्रति ॥
 स तीर्थं विधिवत् स्नात्वा भास्करस्योदयं प्रति ।
 कृतजप्यनमस्कारः पन्थानं प्रत्यपद्यत ॥
 स कदाचिदथापश्यत् पञ्च प्रेतान् स्वभीषणान् ।
 घोरकष्टकिते देव्रे निर्जने वृषवर्षिते ॥
 तान् दृष्ट्वा विह्वताकारान् घोरानत्यन्तभीषणान् ।
 ईषत्सन्मत्स्यदृश्यस्तस्यौ नेत्रे निमील्य वै ॥
 अचक्षन्स्य ततो धैर्य्यं चासमुत्सृज्य दूरतः ।

पप्रच्छ खिगधया वाचा के यूयं विद्वता भृशम् ॥
 किञ्चाशुभं कृतं कर्म येन प्राप्ताः स्म वैद्वतम् ।
 कथं वा चैकतः सर्व्वे प्रस्थिताः कुच वा पुनः ॥

प्रेता ऊचुः,—

चुत्पिपासाहृिता नित्यं परं दुःखं समान्निताः ।
 हतभाग्या वयं सर्व्वे नष्टसंज्ञा विचेतसः ॥
 न जानौमो दिशं तात विदिशं वापि दुःखिताः ।
 कुत्र गच्छामहे मूढाः पिशाचाः कर्मजा वयम् ॥
 न माता न पितास्माकं प्रेतत्वं कर्मभिः स्वकैः ।
 गताः स्मः सततं तात दुःखोद्देशसमाकुलाः ॥
 सन्दर्शनेन ते ब्रह्मन् ह्लादितास्तर्पिता वयम् ।
 मुहूर्त्तं तिष्ठ वृक्षामो वृत्तान्तं सर्व्वमादितः ॥
 मम पर्य्युषितो नाम् एष सूचिसुखः स्मृतः ।
 शीघ्रगो रोहकश्चैव पञ्चमो लेखकस्तथा ॥

ब्राह्मण उवाच,—

प्रेतानां कर्मजातानां नाम्नां वै सम्भवः कथम् ।
 नाम्नां वै कारणं ब्रूहि प्रेतत्वस्य च कारणम् ॥

प्रेता ऊचुः,—

मया स्वादु सदा भुक्तं दत्तं पर्य्युषितं द्विजे ।
 एतत् कारणमुद्दिश्य नाम पर्य्युषितं मम ॥
 सूचिता वहवोऽनेन विप्राह्वार्याभिकाङ्क्षिणः ।
 कारणेनामुना ब्रह्मक्षेप सूचिसुखः स्मृतः ॥

ग्रीष्मम् गच्छति विप्रेष याचितः शुभितेन वे ।
 अनेन कारणेनाथ ग्रीष्मगो नाम कीर्त्तते ॥
 एकाकी मिष्टमन्नाति शाखामाह्वय नित्यमः ।
 ब्राह्मणानां भयेनैव रोहकसेन चोच्यते ॥
 पुराणं मौनमाख्याय याचितो विद्विखेभ्यश्चैम् ।
 तेन कर्मविपाकेन लेखको नामतः कृतः ॥
 मेष्ट्रेण लेखको याति रोहकः पर्वतामनः ।
 ग्रीष्मगः पशुतां प्राप्तः सूचकः सूचिवकताम् ॥
 उचितः कर्मक्षपीवः पश्य रूपविपर्ययम् ।
 सर्वे च विद्वताकारा सम्बोधाश्चोभतोदराः ॥
 वृहद्वृषणदन्ताश्च चक्राद्या निन्दिता वयम् ।
 प्रेतत्वं कर्मणा येन प्राप्तं नामानि च द्विज ।
 एतन्ते सर्व्यमाख्यातं प्रेतत्वनामकारणम् ।
 यदि ते अवणे अद्वा पृच्छ मां यद्यदिच्छसि ॥

ब्राह्मण उवाच,—

ये जीवा भुवि तिष्ठन्ति सर्व्ये चाहारमूलकाः ।
 युष्माकमपि चाहारं श्रोतुमिच्छामि तत्वतः ॥

प्रेता ऊचुः,—

शृणु चाहारमस्माकं सर्व्यवलविगर्हितम् ।
 यच्छ्रुत्वा निन्दसे ब्रह्मन् भूयो भूयश्च कुस्मितम् ।
 क्षेममूषपूरीषेण योषिताश्च मलेन च ।
 उच्छिष्टैश्चैव वान्मैश्च प्रेतानां भोजनं भवेत् ॥

गृह्याणि त्यक्तश्रीचानि प्रकीर्णच्छिष्टकानि च ।
 मखिनानि सशोकानि प्रेता भुञ्जन्ति तत्र वै ॥
 स्त्रीषु जग्धानि गीर्णानि वान्तान्युच्छिष्टकानि च ।
 मखिनानि सुपूतानि प्रेता भुञ्जन्ति तत्र वै ॥
 यस्मिन् शौचं गृहे नास्ति न सत्यं न च संयमः ।
 पतितैर्देषुभिर्योगः प्रेता भुञ्जन्ति तत्र वै ॥
 बलिमन्त्रविहीनानि होमहीनानि यानि च ।
 स्वाध्यायव्रतहीनानि प्रेता भुञ्जन्ति तत्र वै ॥
 न लज्जा न च मर्यादा यत्र स्त्रीविजितो गृहो ।
 गुरवो न च पूज्यन्ते प्रेता भुञ्जन्ति तत्र वै ॥
 ['यत्र भेदारतिक्रोधा मिद्रा शोको भयन्दमः ।
 आसक्त्यं कलहो हासः प्रेता भुञ्जन्ति तत्र वै ॥
 प्रकीर्णभाण्डस्योच्छिष्टं मखिनं धर्मवर्जितम् ।
 यद्गृहं नास्तिकाक्रान्तं प्रेता भुञ्जन्ति तत्र वै ॥
 द्विधा मे जायते तात वदतो भोजनं स्वकम्] ।
 निर्विषः प्रेतभावेन पृच्छामि त्वां वृद्धव्रत ।
 यथा न भवति प्रेतस्त्वमे ब्रूहि तपोधन ॥

ब्राह्मण उवाच,—

एकरात्रे स्त्रिरात्रे च कश्चिन्नाश्रायणैरपि ।
 व्रतैश्च विविधैः पूतो न प्रेतो जायते नरः ॥

मिष्टान्नपानदाता च सततं श्रद्धयान्वितः ।
 ज्ञातीनां भोजको नित्यं न प्रेतो जायते नरः ॥
 गोब्राह्मणसतीर्थानां साधूनाञ्च तपस्विनाम् ।
 सेवनेर्वन्दनैश्चापि न प्रेतो जायते नरः ॥
 यो यजेदश्वमेधेन दानं दद्याच्च शक्तितः ।
 कृत्वा न कीर्त्तयेद्भूमिं न स प्रेतत्वमाप्नुयात् ॥
 सर्वभूतदयायुक्तो विष्णुपूजापरायणः ।
 तुल्यप्रियाप्रियो दान्तो न प्रेतो जायते नरः ॥
 देवतातिथि — गुरुपूजासु यो रतः ।
 जितेन्द्रियो जितक्रोधो न प्रेतो जायते नरः ॥

प्रेता ऊचुः,—

'श्रुता वो विविधा धर्माः प्रेतत्वं येन जायते ।
 येः कृतैस्तु भवेत् प्रेतस्तत्त्वतो निगदस्व तत् ॥

ब्राह्मण उवाच,—

शूद्राग्नेनोदरस्थेन प्राणांस्त्यजति यो द्विजः ।
 मृतो वा पतिताग्नेन स प्रेतो जायते नरः ॥
 'कृत्वाऽधर्मेण सन्यक्तं मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ।
 जग्ध्वा मोहात् वृथामांसं प्रेतो वै जायते नरः ॥
 देवद्रव्यं गुरुद्रव्यं ब्रह्मस्वञ्च हरेत्तु यः ।
 कन्यां ददाति शुक्लेन स प्रेतो जायते नरः ॥

१ ग, अतारो ।

२ ख, पुस्तके ह्यत्वेत्यादि चरणचतुष्कं नास्ति ।

मातरं पितरं भार्यां भगिनीं दुहितरं तथा ।
 अदृष्टदोषां त्यजति स प्रेतो जायते नरः ॥
 अथाज्याजकश्चैव थाज्यानाञ्च विवर्जकः ।
 रतो वै शूद्रसेवायां स प्रेतो जायते नरः ॥
 न्याथापहर्त्ता मित्रभुक् परपाकरतः सदा ।
 विअभघाती क्रूरश्च स प्रेतो जायते नरः ॥
 ब्रह्महा हतघ्नो गोघ्नः सुरापो गुरुतल्पगः ।
 हर्त्ता श्वेषश्च भूनेश्च स प्रेतो जायते नरः ॥

भीष्म उवाच,—

एवं वदति विप्रेन्द्रे आकाशे दुन्दुभिस्त्रयः ।
 अपतत् पुष्यवृष्टिश्च देवैर्मुक्ता महीपते ॥
 पञ्च दिव्यविमानानि प्रेतानामागतानि वै ।
 स्वर्गं गता विमानैस्ते पुष्पं संसेव्य तं मुनिम् ॥
 तस्य विप्रस्य संभाषात् पुष्पसङ्कीर्त्तनेन च ।
 तस्मात् सेवा द्विजाय्याणां तीर्थभ्योऽपि गरीषसी ॥
 य इदं कीर्त्तयेत् सम्यक् प्रेतोपाख्यानमुत्तमम् ।
 शृणुयादापि यो भक्त्वा न स प्रेतत्वमाप्नुयात् ॥
 इतिहाससमुच्चये पञ्चप्रेतोपाख्यानं समाप्तम् ।

अथ सुखराशिः ।

भविष्योत्तरे,—

तुषाराराशिगते सूर्ये अमावस्यां नराधिप ।
 खाला देवान् पितृन् भक्त्वा संपूज्याथ प्रणम्य च ॥

हस्ता तु पार्ष्णश्राद्धं दधिशीरगुडादिभिः ।

ततोऽपराहसमये घोषवेत्तगरे नृपः ॥

सखीः संपूज्यतां लोका उक्ताभिश्चापि वेक्षताम् ।

तुषाराग्निगते इति प्राथिकप्रदर्शनमाचमम् । कदाचिद्दिवा-
समाप्यामावस्थार्थां दिवाभागे तुषासञ्चारे तत्पूर्वदिने कन्यार्कंऽपि
पार्ष्णश्राद्धं सखीपूजापि कर्त्तव्या पौर्णमास्यन्तगौणकार्त्तिक एव
सखीसमुत्थानात् । अतएव राजमार्त्तच्छे तत्परशुक्लपत्रे केशवो-
त्थानमुक्तम् ।

यथा,—

अमावस्यां तुषादित्ये सखीर्निद्रां विमुञ्चति ।

तस्मिन् शुक्रे ततो विष्णुस्तुषायामथ वृश्चिके ॥

तथा च ब्रह्मपुराणे,—

कार्त्तिके अमावस्थार्थां सखीर्निद्रां विमुञ्चति ।

दिवा तत्र न भोक्तव्यमृते वासातुराज्यनात् ॥

प्रदोषसमये सखीं पूजयित्वा यथाविधि ।

दीपवृक्षास्तथा कार्याः शक्त्वा देवगृहेषु च ॥

रथ्यापण्यश्रानेषु नदीपर्वतसानुषु ।

वृषमूलेषु गोष्ठेषु चत्वरेषु गृहेषु च ॥

कूटागारेषु चैत्येषु सभारानेषु चैव हि ।

ब्राह्मणान् भोजयित्वादौ विभोज्य च बुभुचितान् ॥

असङ्कतेन भोक्तव्यं नववस्त्रोपशोभिना ।

कूटागारो चाङ्गुलादिस्नापनगृहम् ।

भविष्योत्तरे आङ्गात्परं लक्ष्मीपूजनमुक्तं संपूर्णमावस्याभि-
प्रायेणैव । यदा तु आङ्गदिने प्रदोषेऽमावस्या न लभ्यते तदा तत्-
पूर्वदिने प्रदोषेऽमावस्यायां लक्ष्मीपूजा ।

अतएव ज्योतिःशास्त्रम्,—

अमावस्या यदा रात्रौ दिवाभागे चतुर्दशी ।

पूजनौघा तदा लक्ष्मीर्विज्ञेया सुखराषिका ॥

वासात्तरातिरिक्तानां सर्वेषां दिवाभोजनविषेधोऽपि लक्ष्मी-
पूजादिन एव तदधिकृत्याभिधानात् । उभयदिने प्रदोषेऽमावस्या-
लाभे शुक्लादरात्परदिन एव ।

तथाच ज्योतिषे,—

दृष्टेकं रजनौयोगो दर्शस्य स्यात् परेऽहनि ।

तदा विहाय पूर्वेषुः परेऽङ्गि सुखराषिका ॥

दिनद्वये प्रदोषे दर्शांलाभे तु पूर्वदिन एव राषिसम्बन्धादिति,
भविष्ये,—

सुखराश्यां प्रदोषे हि कुबेरं पूजयन्ति हि ।

तथा,—

एवं गते निग्रीधे तु नारीभिः खट्वाङ्गनात् ।

अः श्लीस्य वहिः कार्या समन्तश्च यथाविधि ॥

निग्रीहिंश्चि ईराषे गते शेषराषावित्यर्थः । मन्त्रसु प्रयोगे वक्ष्यते ।

तथा भविष्ये ॥

यमस्यविधिः कास्त्रे प्रदीपोऽञ्जलितास्त्रे ।

उञ्जलिप्रतिभूंस्य वाचा कुञ्जलिवाचयेत् ॥

प्रदीपवन्दनं कार्यं लक्ष्मीमङ्गलहेतवे ।

गोरोचनाक्षतस्रैव दद्यादङ्गेषु यत्नतः ॥

बन्धून् पुत्रभ्रात्रादीन् अबन्धून् भृत्यादीनित्यर्थः । उक्त्वादीपनन्तु
आङ्गानन्तरमेव प्रदोषे प्रतिपद्यपि कार्यं न तु लक्ष्मीपूजासाहि-
त्येन, उक्त्वादीपनस्य हि मङ्गलसिद्ध्यात् पितृविसर्जनमेव प्रयोजनं
तच्च आङ्गानन्तरमेवोचितं । किञ्च वक्ष्यमाणवचने आङ्गानन्तर्या-
पादानात् ।

न च लक्ष्मीपूजावदानन्तर्यबाधे वचनान्तरमस्ति न च दर्श-
विधानास्त्वान्यचेति वाच्यम्, दर्शस्य प्रागस्त्यात्, अन्यथा दिनद्वये
प्रदोषे दर्शांशान्ते लोप एवोक्त्वादानस्य स्यात् ।

अतएव ज्योतिषे,—

पिण्डनिर्वपणं कृत्वा पितृणामात्मवाचनरः ।

प्रदोषसमये कुर्यादुक्त्वादीपनमुज्ज्वलम् ॥

भूताहे ये प्रकुर्वन्ति उक्त्वाग्रहमचेतसः ।

निराग्राः पितरो यान्ति ग्रापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥

आत्मवान् यत्नवानित्यर्थः, भूताहे भूतोपलक्षितदिने आङ्ग-
मकृत्वा प्रदोषे दर्शांशान्ते ये कुर्वन्तीत्यर्थः । अतएव आङ्गात्पूर्व-
विसर्जनात् निराग्रत्वाभिधानं सङ्गच्छते ।

यत्तु,— तुक्त्वासंख्ये स्रष्टांशौ प्रदोषे भूतदर्शयोः ।

उक्त्वाहस्ता नराः कुर्युः पितृणां मार्गदर्शनम् ।

इति वचनन्तस्त्वस्तुतानां चतुर्दश्यामुक्त्वादानं यकम् ।

ग्रह्याग्रस्तुतानाञ्च भूतानां भूतदर्शयोः, इति मङ्गलि

यच्च आद्धमभिधाय,—

ततोऽपराहसमये घोषयेन्नगरे नृपः ।

लक्ष्मीः सन्पूज्यतां लोका उल्काभिश्चापि वेक्षताम् ॥

इति भविष्योत्तरपुराणवचनं तदुल्काप्रायप्रदौपैरुल्काभिर्वा
लक्ष्मीवेष्टनाभिप्रायं न तु पितृविसर्जनार्थं तदिति । वेक्षतामिति
पाठे उल्काभिः पितृविसर्जनार्थं चेष्टा क्रियतामित्यर्थः तदाप्युल्का-
दानस्य आद्धानन्तर्यं सिद्धं लक्ष्मीपूजायान्तु आद्धानन्तर्यं प्रायिकं
प्रागुक्तवचनविरोधादिति प्रागुक्तम् ।

तदर्थं संक्षेपः ।

आद्धदिने आद्धं कृत्वा प्रदोषे उल्काभिः पितृविसर्जनं, लक्ष्मीपूजा
तु यस्मिन् दिने प्रदोषेऽभावस्था तत्रैव, दिनद्वये प्रदोषे तस्मात्
युग्मादरात् परदिन एव, अस्मात् तदुत्पूर्वदिन एव राचिसम्बन्धादिति ।

अथोल्काविधिः ।

प्रदोषसमये उल्कात्रयमानीय संप्रोक्ष्य प्रज्वाल्य उल्कां गृही-
यात् । तत्र मन्त्रः,—

शस्त्राशस्त्रहतानाञ्च भूतानां भृतदर्शयोः ।

उज्ज्वलज्योतिषा देहं निर्दहेद्भोमवक्रिणा ॥

अथोल्कादानमन्त्रौ ।

अग्निदग्धाश्च ये जीवा येऽप्यदग्धाः कुष्ठे मम ।

उज्ज्वलज्योतिषा दग्धास्तो यान्तु परमां गतिम् ॥

यमलोकं परित्यज्य आगता ये महालये ।

उज्ज्वलज्योतिषा वर्त्म प्रपश्यन्तो ब्रजन्तु ते ॥

महालये अश्वयुक्कृष्णपत्रे इत्यर्थः । अमावस्यायां दीपानभितः
प्रज्वाल्य सप्तमीं पूजयेत् ।

प्रथममुदङ्मुख आसने उपविश्य स्वस्ति वाच्यं चक्षुष्यं कुर्यात्
ॐ अघेत्यादि असुकगोत्रोऽसुकदेवशर्मा वज्रधनधान्यसम्पत्तिकामः
प्रदोषसमये सप्तमीमहं पूजयिष्ये । ततो भृतशङ्खिं प्राणायामं
मातृकान्यासं कृत्वा सामान्यार्थं विधाय विघ्नवारणाय ॐ गण-
नाम्बेति मन्त्रेण घटे गणेशमावाह्य पाद्यादिभिः पूजयेत् ।

ततो दक्षिणदिग्भागे विराट्कन्दो मुखे श्रीदेवता इति विन्यस्य
कराङ्गन्यासौ कुर्यात् ।

ॐ देव्यै नमोऽङ्गुष्ठाभ्यां नमः ।

ॐ पद्मिन्यै नमस्तर्जनीभ्यां स्वाहा ।

ॐ विष्णुपत्न्यै नमो मध्यमाभ्यां वषट् ।

ॐ वरदायै नमोऽनामिकाभ्यां ऊं ।

ॐ कमलरूपायै नमः कनिष्ठाभ्यां फट् ।

ॐ देव्यै नमो इदथाय नमः ।

ॐ पद्मिन्यै नमः शिरसे स्वाहा ।

ॐ विष्णुपत्न्यै नमः शिखायै वषट् ।

ॐ वरदायै नमः कवचाय ऊं ।

ॐ कमलरूपायै नमोऽस्त्राय फट् ।

इति ताक्षकथं दिग्बन्धनञ्च कृत्वा पीठन्यासं विधाय इत्यस-
मध्ये देवीं ध्यायेत् ।

आसीना सरसीरुहे स्मितमुखी वस्ताम्बुजैर्विभ्रती

दानं पद्मलुनाभये च वपुषा सौदामिनीसन्निभा ।

सुक्तादामविराजमानपृथुषोत्तुङ्गस्तनोद्गाधिनी

पाशासः कमला कटाक्षविभवैरागन्दयन्ती हरिम् ॥

इति ध्यात्वा मनसा समुच्च पूर्वोक्तविधिनार्थं पाद्यमाचमनीयञ्च
संस्नाप्य चन्दनाङ्किताष्टदक्षपद्मे प्राञ्जयान्ने घटे वा पूजयेत् ।

अथ पीठपूजा ।

मध्ये,— आधारशक्तये नमः, कूर्माय, अनन्ताय, पृथिव्यै, सुमे-
रवे, शीरसागराय, श्वेतद्वीपाय, कल्पवृक्षाय ।

आग्नेयादिकोणेषु,—

धर्माय, ज्ञानाय, वैराग्याय, ऐश्वर्याय ।

चतुर्दिक्षु,—

अधर्माय, अज्ञानाय, अवैराग्याय, अनेश्वर्याय ॥

मध्ये,—

शेषाय, पद्माय, अं सूर्यमण्डलाय, उं सोममण्डलाय, मं वज्रि-
मण्डलाय, सं सत्ताय, रं रजसे, तं तमसे, आं आत्मने, अं अन्त-
रात्मने, पं परमात्मने, ह्रीं ज्ञानात्मने नमः ।

अष्टदिक्षु,—

विभूत्यै, उन्नत्यै, शान्त्यै, १ पुष्यै, कीर्त्यै, सन्नत्यै, व्युष्यै, उक्त्यै ।

मध्ये,— षड्यै नमः ।

ह्रीं यन्मासनाय नमः, इति पुष्पासनं दद्यात् । ततः पुनर्धात्वा

१ ख, ग, शान्त्यै इत्यत्र कान्त्यै । तथा ग पुस्तके, पुष्यै, व्युष्यै परस्परं
नास्ति ।

पुष्याञ्छशिना तेजोरूपां भगवतीं मण्डले संस्थाप्य मूषमन्त्रेण धाव-
यवीकृत्य प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा ॐ गन्धद्वाराभिति मन्त्रं पठित्वा भग-
वति शशि देवि इहागच्छागच्छ तिष्ठ तिष्ठ सन्निहिता भव इत्या-
वाहनादिसुद्राः प्रदर्शं देवताङ्गेऽङ्गन्यासं कृत्वा मूषमन्त्रेण पाद्या-
दिभिरुपचारैः पूजयेत् । मूषमन्त्रो यथा,—

कमलान्ते च वासिन्यै ततः स्नाहेति कौर्त्तयेत् ।

नमः पदादिको मन्त्रो महाशक्त्या दशाक्षरः ॥

ततस्तत्पार्श्वे नारायणमष्टाक्षरनारायणमन्त्रेण पाद्यादिभिरुप-
चारैरभ्यर्च्यारणानि पूजयेत् ।

आग्नेयादिकोषकेऽग्रेषु,—

ॐ देव्यै नमो हृदयाय नमः, ॐ पद्मिन्यै नमः शिरसे स्नाहा,
ॐ विष्णुपत्न्यै नमः शिखायै वषट्, ॐ वरदायै नमः कवचाय ऊं ।
चतुर्द्दिक्षु, ॐ कमलरूपायै नमोऽस्त्राय फट् ।

पूर्वाद्यष्टपत्रेषु,—

वज्रायै, विमलायै, कमलायै, वनमासिकायै, विभीषिकायै,
मासिकायै, शक्रायै, वसुमासिकायै ।

तदाहो,—

इन्द्राय, अग्नये, यमाय, नैर्ऋताय, वरुणाय, वायवे, सोमाय,
ईशानाय, अनन्ताय, ब्रह्मणे नमः ॥ वज्राय, शक्राय, दण्डाय,
खड्गाय, पात्राय, अङ्गुशाय, गदायै, शूलाय, चक्राय, पद्माय नमः ।

१ इति सम्युष्य पुष्याञ्छशिं दद्यात् । ततो दक्षश्चिर्मसक्तेः

विराट् इन्द्रो सुखे, श्रीर्देवता इदि, धनधान्यादिसम्पत्तिविद्भये
लक्ष्मीमन्त्रजपे विनियोगः ।]

यथाशक्तिदशाक्षरलक्ष्मीमन्त्रं जपित्वा उज्ज्वलदीपहस्तो लक्ष्मीं
प्रदक्षिणौकृत्य पुष्पाञ्जलिं दद्यात् ।

ॐ नमस्तो सर्वदेवानां वरदाऽसि हरिप्रिये ।

या गतिस्तत्प्रपन्नानां सा मे भूयात्त्वदर्चनात् ॥

ततः कृताञ्जलिः पठेत् ।

ॐ विश्वरूपस्य भार्यासि पद्मे पद्मालये शुभे ।

महालक्ष्मि नमस्तुभ्यं सुखरात्रिं कुर्वन्व मे ॥

या रात्रिः सर्वभूतानां या च देवैरभिष्टुता ।

संवत्सरप्रिया या च सा ममास्तु सुमङ्गला ॥

ततः प्रणमेत् ।

माता त्वं सर्वभूतानां देवानां सृष्टिसम्भवा ।

आख्याता भूतले देवि सुखरात्रि नमोऽस्तु ते ॥

ततः कुबेरमावाह्यं पाद्यादिभिर्दुपचारैः समूज्य पुष्पाञ्जलिं
दद्यात् ।

धनदाय नमस्तुभ्यं निधौनामधिपाय च ।

भवन्तु त्वत्प्रसादेन धनधान्यादिसम्पदः ॥

ततो दक्षिणां दत्त्वाऽच्छिद्रं कृत्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा
सुवेशो बान्धवैः सह भुञ्जीत । ततः प्रत्यूषे सर्वतः प्रदीपान्

प्रज्वाल्य कृष्णामलक्ष्मीप्रतिकृतिं समूज्य गृहदक्षिः कुर्वीत ।

तन्मन्त्रमाह,—

पुष्याञ्चलिना तेजोरूपां भगवतीं मण्डले संस्थाप्य मूलमन्त्रेण वाच-
यवीकृत्य प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा ॐ गन्धदारामिति मन्त्रं पठित्वा भग-
वति लक्ष्मि देवि इशागच्छागच्छ तिष्ठ तिष्ठ सन्निहिता भव इत्या-
वाचनादिसुद्धाः प्रदर्थं देवताङ्गेऽङ्गन्यासं कृत्वा मूलमन्त्रेण पाद्या-
दिभिरुपचारैः पूजयेत् । मूलमन्त्रो यथा,—

कमलान्ते च वाचिन्यै ततः स्नाहेति कौर्त्तयेत् ।

नमः पदादिको मन्त्रो महासहस्रा दशाक्षरः ॥

ततस्तत्पार्श्वं नारायणमष्टाक्षरनारायणमन्त्रेण पाद्यादिभिरुप-
चारैरभ्यर्च्यावरणानि पूजयेत् ।

आग्नेयादिकोणकेशरेषु,—

ॐ देव्यै नमो हृदयाय नमः, ॐ पद्मिन्यै नमः शिरसे स्नाहा,
ॐ विष्णुपत्न्यै नमः शिखायै वषट्, ॐ वरदायै नमः कवचाय ॐ ।
चतुर्दिक्षु, ॐ कमलरूपायै नमोऽस्ताय फट् ।

पूर्व्याद्यष्टपक्षेषु,—

वल्गायै, विमलायै, कमलायै, वनमालिकायै, विभीषिकायै,
मात्रिकायै, शाङ्कर्यै, वसुमालिकायै ।

तदाह्ने,—

इन्द्राय, अग्नये, यमाय, नैर्ऋताय, वरुणाय, वायवे, सोमाय,
ईशानाय, अनन्ताय, ब्रह्मणे नमः ॥ वज्राय, शक्राय, दण्डाय,
खड्गाय, पाशाय, अङ्गुत्राय, गदायै, शूलाय, चक्राय, पद्माय नमः ।

१ इति समूह्य पुष्याञ्चलिं दद्यात् । ततो दक्षिणधर्मस्तने,

१ ख पुस्तके, [] चिह्नितांशो नास्ति ।

विराट् इन्द्रो मुखे, श्रीर्देवता इदि, धनधान्यादिसम्पत्तिविद्भ्ये
लक्ष्मीमन्त्रजपे विनियोगः ।]

यथाशक्तिदशाक्षरलक्ष्मीमन्त्रं जपित्वा उज्ज्वलदीपहस्तो लक्ष्मीं
प्रदक्षिणौकृत्य पुष्पाञ्जलिं दद्यात् ।

ॐ नमस्ते सर्वदेवानां वरदाऽसि हरिप्रिये ।

या गतिस्त्वत्प्रपन्नानां सा मे भूयात्त्वदर्शनात् ॥

ततः कृताञ्जलिः पठेत् ।

ॐ विश्वरूपस्य भार्यासि पद्मे पद्मालये शुभे ।

महालक्ष्मि नमस्तुभ्यं सुखरात्रिं कुरुष्व मे ॥

या रात्रिः सर्वभूतानां या च देवैरभिष्टुता ।

संवत्सरप्रिया या च सा ममास्तु सुमङ्गला ॥

ततः प्रणमेत् ।

माता त्वं सर्वभूतानां देवानां सृष्टिसम्भवा ।

आख्याता भूतले देवि सुखरात्रि नमोऽस्तु ते ॥

ततः कुबेरमावाह्यं पाद्यादिभिर्दुपचारैः समूज्य पुष्पाञ्जलिं
दद्यात् ।

धनदाय नमस्तुभ्यं निधौनामधिपाय च ।

भवन्तु त्वत्प्रसादेन धनधान्यादिसम्पदः ॥

ततो दक्षिणां दत्त्वाऽच्छिद्रं कृत्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा
सुवेद्यो वाग्ध्वैः सह भुञ्जीत । ततः प्रत्यूषे सर्वतः प्रदीपान्

प्रज्वाल्य कृष्णामलक्ष्मीप्रतिकृतिं समूज्य गृहादक्षिः कुर्वीत ।

तन्मन्त्रमाह,—

ॐ सुत्पिपासामक्षां ज्येष्ठामक्षणीं नाशयाम्बहम् ।
अभूतिमसमृद्धिञ्च सर्वान् निर्गुद मे ष्टहात् ॥

ततः पुष्याञ्चलिना लक्ष्मीं पूजयेत् ।

ॐ गन्धद्वारां दुराधर्षां नित्यपुष्टां करीषिणीम् ।
ईश्वरीं सर्वभूतानां तामिहोपकृष्ये त्रियम् ॥

ततः कृताञ्चलिः पठेत् ॥

ॐ विश्वरूपस्य भार्यासि पद्मे प्रसालये शुभे ।
महालक्ष्मि नमस्तुभ्यं सुखराशिं कुरुष्व मे ॥
वर्षाकाले महाघोरे यन्मया दुष्कृतं कृतम् ।
सुखराशिप्रभातेऽद्य तन्मे लक्ष्मीर्व्यपोषतु ॥
या राशिः सर्वभूतानां या च देवैरभिष्टुता ।
संवत्सरप्रिया या च सा ममासु सुमङ्गला ।

ततः सर्वानेव बन्धून् मधुरवाचा आमन्व्य गौरोचनादिद्रव्य-
मङ्गेषु सर्वेषां दद्यात् ॥

अथ द्यूतप्रतिपत् ।

भविष्ये,—

शङ्करस्य पुरा द्यूतं ससर्ज्यं सुमनोहरम् ।
कार्त्तिके शङ्कपत्रे तु प्रथमेऽहनि भूपते ॥
जितस्य शङ्करस्यैव जयं लेभे च पार्ष्वती ।
अतोऽर्थं शङ्करो दुःखी देवी नित्यं सुखोचिता ॥
तस्माद्द्यूतं प्रकर्त्तव्यं प्रभाते तत्र मानवैः ।
तत्र द्यूते जयो यस्य तस्य संवत्सरं जयः ॥

पराजयो विद्वद्वस्तु सन्धनाशकरो भवेत् ।
 श्रोतव्यं गीतवाद्यादि गन्धस्निग्धैः खलकृतैः ॥
 विशेषतस्तु भोक्तव्यं प्रशस्त्रैर्वाग्धैः सह ।
 तस्यां निशायां कर्त्तव्यं शय्यास्थानं सुशोभनम् ॥
 दौषमाद्यापरिच्छिन्नं धूपेन च सुधूपितम् ।
 दयिताभिस्तु सहितैर्नद्या वेद्यस्तु वा निशा ॥
 यदस्यां दीयते दानं स्वल्पं वा यदि वा बड ।
 तदक्षयं भवेत् सर्व्वं विष्णोः प्रीतिकरं परम् ॥
 यो यो यादृशभावेन तिष्ठत्यस्यां युधिष्ठिर ।
 तस्य आदृशभावेन संवत्सरः प्रयाति हि ।
 बखेर्देत्यपतेस्तत्र पूजा कार्या विशेषतः ॥

अथ आठद्वितीया ।

ज्योतिषे,—

कार्तिके तु द्वितीयायां कर्त्तव्यं भ्रातृभोजनम् ।
 या न कुर्याद्विनश्यन्ति तस्यास्ते सप्तजन्मगाः ॥

ते भ्रातरः ।

भविष्ये,—

कार्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां युधिष्ठिर ।
 यमो यमुनया पूर्व्वं भोजितः खगट्टे सुखम् ॥
 अतो यमद्वितीयेति ख्याता लोके युधिष्ठिर ।
 तस्यां निजगट्टे पार्थ न भोक्तव्यमतो बुधैः ॥
 यत्नेन भगिनीहस्ताङ्गोक्तव्यं पुष्टिबर्द्धनम् ।

दानानि च प्रदेयानि भगिनीभ्यो विशेषतः ॥

सर्वा भगिन्यः सम्पूज्यास्तदभावे प्रपन्नकाः ।

यमञ्च यमुनाञ्चैव चित्रगुप्तञ्च पूजयेत् ।

अर्घ्यसाच प्रदातव्यो यमाय सहजदक्षैः ॥

प्रपन्नका भागिनेयाः सहजदक्षैर्भ्रातृभिर्भगिनीभिस्त्रैत्यर्थः ।

अत्र विधिः,—

प्रातर्भगिनी भ्रातरं निमग्न्य मध्याह्ने सुगन्धितैस्त्रोदत्तनादिना
स्त्रापयित्वा तेन सह यमं यमुनाञ्च अर्घ्यादिभिः सम्पूज्य पुष्पा-
ञ्चक्षिं दद्यात् ।

ॐ धर्मराज नमस्तेऽस्तु नमस्ते यमुनायजम्

पाहि मां किङ्करैः साङ्गं सूर्यपुत्र नमोऽस्तु ते ॥

ॐ यमस्ववर्णमस्तेऽस्तु यमुने स्त्रोकपूजिते ।

वरदा भव मे नित्यं सूर्यपुत्रि नमोऽस्तु ते ॥

इति सम्पूज्य भ्रातुरक्षं दद्यात् तत्र मन्त्रः,—

भ्रातस्तवानुजाताहं शुक्ल भक्तमिदं शुभम् ।

प्रीतये यमराजस्य यमुनाया विशेषतः ॥

ज्येष्ठा तु,— भ्रातस्तवापजाताहमिति पठेत् ।

ततो क्षुत्तवन्तं भ्रातरं गन्धादिभिरक्षुद्रुत्य स्वयमपि शुञ्चीत ।
तद्दिने पुनर्भोजनं न कार्यम् ।

अतःपरं शक्ताष्टमी गोष्ठाष्टमी ।

भविष्ये,—

गोष्ठाष्टम्यां गवां पूजां गोपासं गोप्रदक्षिणम् ।

गवालुगमनं कुर्व्यात् सर्वपापैर्विमोचनम् ॥
 तथा कामरूपचक्षुः शुगाद्या नवमी कृता ।
 पूर्वार्द्धसमये कार्या पिण्डनिर्वापणादृते ॥

तथा,—

कार्तिकामरूपचक्षुः नवम्यां भूतिचिह्नये ।
 प्रबुद्धान्तु जगद्धार्त्रीं पूजयेद्द्वैपमाक्षया ॥
 जगद्धार्त्रीं दुर्गाम् ॥

अथ वक्रपञ्चकम् ।

ब्रह्मपुराणे,—

एकादश्यादिषु तथा तासु पञ्चसु रात्रिषु ।
 दिने दिने च स्नातव्यं शीतस्नासु नदीषु च ॥
 वर्जितव्या तथा हिंसा मांसभक्षणमेव च ।

पठन्ति च,—

एकादशीं समारभ्य यावत् पञ्चदशी भवेत् ।
 वकोऽपि तत्र नाश्रीयान्मीनं मांसञ्च किं नरः ॥

श्रीहरेस्त्यानम् ।

एकादश्यामुपोष्य द्वादश्यां प्रातःस्नात्वा हरिं पूर्वोक्तविधिना-
 भर्त्स्य दिवा बोधयेत् । रेवत्यन्तपादयोगे तु फलातिशयः न त्रेका-
 दश्यां रात्रौ रेवत्यन्तपादयोगादिति प्रागेव हरिग्रहणे विवृत-
 मस्ति ।

भविष्यपुराणेऽपि,—

निशि स्नापो दिवोत्थानं सन्ध्यायां परिवर्त्तनम् ।

अन्यत्र पादयोगेऽपि द्वादश्यामेव कारयेत् ॥

तथा मन्त्रलिङ्गादपि यथा वाराहे,—

कौमुदस्य तु मासस्य या सिता द्वादशी भवेत् ।

अर्घ्येषु मां तत्र तस्य पुष्पफलं शृणु ॥

यावत्सोका हि वर्त्तन्ते यावत्त्वच्चैव माधवि ।

मङ्गलो जायते तावदन्यभक्तो न जायते ॥

हत्वा वै मम कर्माणि द्वादशां मत्परो नरः ।

ममैव बोधनार्थाय इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥

ॐ ब्रह्मेन्द्ररुद्रैरभिष्टूयमानो

भवानृषिर्वन्दितवन्दनीयः ।

प्राप्ता तवेयं किल कौमुदाख्या

जागृष्व जागृष्व च लोकनाथ ॥

मेघा गता निर्मलपूर्णचन्द्रः

भारद्यपुष्याणि मनोरमाणि ।

अहं ददानीति च धर्महेतो-

जागृष्व जागृष्व च लोकनाथ ॥

उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गोविन्द त्यज मिद्रां जगत्पते ।

तथा चोत्तिष्ठमानेन चोत्थितं भुवनत्रयम् ॥

एवं कर्माणि कुर्वन्ति द्वादशां ये यशस्विनि ।

मम भक्ता नरश्रेष्ठास्ते यान्ति परमां गतिम् ॥

योऽर्चयेत् स मङ्गल एव स्यादित्यर्थः । माधवीति शृथिवीसम्भो-

धमं मम कर्माणि पूजादीनि हत्वेत्यर्थः ।

अथ कार्तिकी ।

वाराहे,—

न गृहे कार्तिकं सूर्यादिगेषेण तु कार्तिकीम् ।
तीर्थे तु कार्तिकीं सूर्यात् सर्वथलेन भाविनि ॥

ब्रह्मपुराणे,—

कार्तिके पौर्णमास्यान्तु सोपवासोऽर्घ्येद्भूरिम् ।
अग्निष्टोमफलं विन्देत् सूर्य्यशोकञ्च गच्छति ॥
पौर्णमास्यान्तु सम्पूज्यो भक्त्वा दामोदरः सदा ।
तस्मिन्नहनि यत्नेन कर्त्तव्यं नक्तभोजनम् ॥
आग्नेयन्तु यदा ऋचं कार्तिक्यां भवति क्वचित् ।
महती सा तिथिः प्रोक्ता खानदानेषु चोत्तमा ॥
यदा याम्यं हि भवति ऋचं तस्यां तिथौ क्वचित् ।
तिथिः सापि महापुण्या सुनिभिः परिकीर्त्तिता ॥
प्राजापत्यं यदा ऋचं तिथौ तस्यां नराधिप ।
सा महाकार्तिकी प्रोक्ता देवानामपि दुर्लभा ॥
आग्नेयं कृत्तिका, याम्यं भरणी, प्राजापत्यं रोहिणी ।
पुण्या महाकार्तिकी स्याज्जीवेन्द्रोः कृत्तिकास्तथोः ॥

यमः,—

कार्तिक्यां पुष्करे स्नातः सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

मत्स्यपुराणे,—

कार्तिक्यां यो वृषोत्सर्गं कृत्वा नक्तं समाचरेत् ।
त्रैवं पदमवाप्नोति वृषप्रतमिदं कृतम् ॥

अथ मार्गशीर्षकृत्यम् ।

मार्गशीर्षन्तु यो मासमेकमन्तेन वै चिपेत् ।

भोजयेत् दिजान् भक्त्वा स सुच्येताथ किष्किषैः ॥

विष्णुधर्मै,—

स्रवणं मार्गशीर्षं तु दत्त्वा सौभाग्यमाप्नुयात् ।

भविष्ये,—

रोहिणी प्रतिपद्युक्ता मार्गं मासि सितेतरा ।

गङ्गायां यदि स्रभेत सूर्य्यग्रहगतैः समा ।

इयञ्च कार्त्तिक्यमन्तरिता कृष्णप्रतिपत् तत्रैव रोहिणी-
सम्भवात् । तत्परदितीयायामनध्यायः ।

राजमार्त्तण्डे,—

या काचित् प्रतिपदिद्वा प्रेतपक्षे च या गते ।

या च कोजागरे याते चैत्रावस्थाः पदे च या ॥

चातुर्मास्यसमाप्तौ च द्वितीया या भवेत्तया ।

सर्व्याखेताखनध्यायः पुराणैः परिकीर्त्तितः ॥

प्रेतपक्षोऽश्वयुक्कृष्णपक्षः चैत्रावधिः चैत्रशुक्लचतुोदशी तत्परतो
या द्वितीयेत्यर्थः । अत्र शुक्लद्वितीयायां रश्माद्वितीयाव्रतं संवत्सरसा
प्रतिमासं ब्रह्मप्रक्रियमित्युपेक्षितम् ।

भविष्ये,—

येषं मार्गशिरे मासि षष्ठी भरतसप्तमः ।

पुण्या पापहरा धन्या शिवा शान्ता शुद्धप्रिया ॥

दानदानादिकं कर्षं तस्यामद्ययमुच्यते ।

षष्ठीयं शुक्ता प्रकरणात् ॥

तथा तत्रैव,—

अदितेः कश्यपाञ्जर्णे मिचो नाम दिवाकरः ।

मार्गशीर्षस्य मासस्य शुक्लपक्षे शुभे तिथौ ॥

सप्तम्यां तेन सा ख्याता लोकेऽस्मिन् मिचसप्तमी ।

तत्रोपवासः कर्त्तव्यो भक्ष्याण्यथ फलानि वा ॥

तथा,—

मार्गशीर्षे क्षिते पक्षे द्वादश्यां नियतः शुचिः ।

कृतोपवासो गोविन्दमभर्षेऽङ्गपुरे वसेत् ॥

तथा,—

वृश्चिके शुक्लपक्षस्य या पाषाणचतुर्दशी ।

तस्यामाराधयेद्गौरैर्न नक्तं पाषाणभोजनैः ॥

पाषाणाकारपिष्टकभोजनैरित्यर्थः ।

तथा,—

वृश्चिकस्ये सप्तम्यांशौ पिष्टकैर्विविधैर्मृत्तैः ।

पौर्णमास्यां प्रदोषे तु शालिचेचं समर्चयेत् ॥

शालिचेचे लक्ष्मीमर्चयेदित्यर्थः ॥

अथ नवान्नश्राद्धम् ।

ज्योतिषे वराहसंहितायाम,—

वृश्चिके शुक्लपक्षे तु नवान्नं श्राद्धते बुधैः ।

अपरे क्रियमाणं हि धनुष्येव कृतं भवेत् ॥

यत्कृतं धनुषि आङ्गं नृगनेचासु राशिषु ।

पितरस्तत्र गृह्णन्ति नवास्त्रामिषकास्त्रिणः ॥

वृश्चिक इत्यनेन सौरकृत्यमिदं, शंखत इत्यनेन वृश्चिकस्य सुख-
कासता दर्शिता नवास्त्रं नवास्त्रआङ्गमित्यर्थः, अपरे कृष्णपक्षे ।

अत्र केचित् शुक्लपक्षात्त्वाभे कृष्णपक्षमीपर्यन्तमपि कर्त्तव्यं
पूर्णचन्द्रादित्याहुः ।

सुख्यकासात्त्वाभे कासान्तरविधौ धनुषोऽपि प्रसक्तौ निषेध-
माह यत्कृतमिति । नृगनेचास्त्रिति नृगो नृगशीर्षानक्षत्रं नेता
नायको यासां राशीणां राजादित्वादप्रत्ययः, नृगनक्षत्रं सायंसम्य्या-
यासुदयनात् प्रातरस्तगमनाच्च यासां राशीणां समापकमित्यर्थः ।
तासु वृश्चिकस्य सपादत्रयोविंशदिनादूर्द्ध्वं भवन्ति ।

यथा ज्योतिषे,—

दिनत्रयाधिके विंशे राषेर्मार्गस्य वै गते ।

नृगनेचा राषयः स्युर्नवास्त्रं तत्र वर्जयेत् ॥

तथा,— नृगनेचा भवेच्छेवैः पादोनैः सप्तभिर्दिनैः ।

अत्र राशिपदं राशुपलक्षितदिवापरं राशौ आङ्गनिषेधात् ।
शरयत्कृतश्रीहिपाकआङ्गेन तु श्रीहिपाके नवास्त्रागमनिमित्तं आङ्ग-
महं करिष्ये इति संकल्प्य तन्त्रेषैकमेव आङ्गं कार्यमिति ।

अथाधुनिकाः,—

चैमन्निकधान्यपाके नवास्त्रागमनिमित्तं पृथक् आङ्गं नास्ति
किन्तु श्रीहिपाकनिमित्तकस्यैव आङ्गस्य श्रीहस्ताभादिना स्वकाले-

करणे अनुकल्पिको वृत्तिकः कासो धान्यान्तरेषानुष्ठीयमानत्वस्य
विधीयते । अन्यथा मूलभूतश्रुतिद्वयकल्पनागौरवं स्यादित्याहुः ।

तस्मिन् । वृत्तिके गवाक्षं शक्यते इति विरोधात् अनुकल्पि-
तस्य प्रशस्तात्वात्प्रभावात् । वराहसंहितायाम्,— त्रीहिपाकनिमित्तक-
आहुस्यानुकल्पेन तदनुकल्पिककालकल्पनाया अन्याय्यत्वाच्च त्रीहि-
आहुमनूय कालद्रव्योभयविधौ वाक्यभेदापत्तेश्च ।

किञ्च,—

अष्टकासु च कर्तव्यं आहुं हैमनिकीषु च ।

अन्वष्टकासु क्रमशो मातृपूर्व्यं तद्विद्यते ॥

यद्वपे च व्यतीपाते शास्त्रिधान्यसमागमे ।

जन्मर्षयद्वपीडायां आहुं पार्वणमुच्यते ॥

इति ब्रह्मपुराणे शास्त्रिपदवाच्यस्य हैमनिकधान्यस्य समागम-
निमित्तं स्नातक्येण आहुं विहितमिति ॥

आहुचिन्तामणावपि,—

अकृतायद्वपे चैव धान्यजातं नरेश्वर ।

राजमाषानपुंसैव मसूरांसु विवर्जयेत् ॥

इति विष्णुपुराणे अकृतायद्वपे अकृतप्रथमागमआहुं धान्यजातं
शरत्पक्षहैमनिकादिधान्यसमूहं वर्जयेदित्यभिधानात् । अन्यथा
जातपदवैद्यर्थात्, हैमनिकसंस्कारार्थमपि पृथगेव आहुमावश्यक-
मित्युक्तम् ।

तथा आङ्गविवेकोऽपि,—

नवाकागमनिमित्तमपि नित्यमिति वक्ष्यते इत्यनेन पृथक्-
आङ्गमित्युक्तम् ।

तस्मात् सर्व्वग्रिष्टैरङ्गीकृतं सर्व्वदेशेषु पारम्पर्य्यक्रमागतमाचारमुक्त्वा-
दित्युक्तिस्तामाधुनिकानां वचसि नादरः कार्य्यः ॥

इदञ्च नन्दादौ न कार्य्यं तथा ज्योतिषे,—

नवाक्षं नैव नन्दायां न च सुप्ते जनार्द्दने ।

न कृष्णपक्षे धनुषि तुलायां न कदाचन ॥

तथा संवत्सरप्रदीपे,—

कृष्णपक्षे श्युदिने विशाखाख्ये विवस्वति ।

ततो विंशतिशकाक्षोऽङ्गं नवाक्षं परिवर्ज्येत् ॥

विशाखाख्यस्यादित्यः सपाददिनचयं यावत् ।

तथा,—

नन्दायां भार्गवदिने चयोदश्यां चिजन्मनि ।

अत्र आङ्गं न कुर्व्वीत पुत्रदारधनक्षयात् ॥

चिजन्मनि तिसृषु जन्मतारास्त्रित्यर्थः ।

शुद्धिदीपिकायाम्,—

भेषूपाहिग्रिवान्धेषु विभौमग्रनिवासरे ।

अक्षप्राग्रनवत् कुर्व्यात् नवाक्षफलभक्षणम् ॥

पूर्वाचयं मघा भरणी चोपगणः, अक्षिरक्षेष्वा शिव आर्द्रा
एतदन्येषु नक्षत्रेषु, मङ्गलग्रनिवर्जितेषु वारेष्वित्यर्थः ।

तथा,— भरण्यक्षेष्वाकर्द्रासु मघापूर्वाचयेषु च ।

भृशुभौमदिने रिक्तातिथौ नाद्यान्नवौदनम् ।

आङ्गिन्नामणौ तु,—

पौषे चैत्रे कृष्णपक्षे नवाक्षं नाचरेद्बुधः ।

भवेज्जन्मान्तरे रोगी पितृणां नोपतिष्ठते ॥

इति नामशून्यवचनाच्चैत्रमासो निषिद्ध इत्युक्तम् ।

एतच्च आङ्गमावश्यकम्,—

नवौदके नवाक्षे च गृहप्रच्छादने तथा ।

पितरः सृष्टयन्धकमष्टकासु मघासु च ॥

तस्माद्दद्यात् सदायुक्तो विदत्सु ब्राह्मणेषु च ।

इति शातातपवचने सदायुक्त इत्यभिधानात् ।

अथ,—

नवाक्षान्नभने देवौ काक्षकामौ सदैव हि ।

इति ब्रह्मपुराणादिवचनात् काक्षकामावच विश्वेदेवा इति

आङ्गकौमुद्यां विद्यतमस्ति ।

नवाक्षप्राशनन्तु सदाधि कार्य्यम् ।

यथा ब्रह्मपुराणे,—

प्राञ्चीयाद्दधिसंयुक्तं नवं मन्त्राभिमन्त्रितम् ।

कृताहारस्तु कुर्वीत गीतवाचैर्महोत्सवम् ॥

अथ पौषहृत्यम् ।

पौषे नाधि तु यो दद्यात् हृतं विप्राय पार्थिव ।

समभ्यर्च्यंश्रुतं सोऽपि सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥

तथा,—

पौषे कनकदानेन परां तुष्टिमवाप्नुयात् ।

पुष्याणां सितपत्रे तु दानं लक्ष्मीकरं कृतम् ॥

विष्णुधर्मे,—

आपहायस्थामतीतायां कृष्णासिक्तोऽष्टकास्तथा ।

आसु आङ्गं दिजः कुर्यात् सर्व्वस्त्रेणापि नित्यशः ॥

आपहायस्थाः परं कृष्णाष्टमौषधं पौषमाघफाल्गुनीषधं तत्र क्रमेण पूषमांसशाकैः आङ्गं कुर्यात् ।

यथा कात्यायनः,—

आपहायस्था ऊर्द्धं तिस्रोऽष्टकासिक्तोऽन्वष्टकास्तासु क्रमेण पूष-
मांसशाकैस्त्रिकीर्षत् । अष्टका अष्टम्यस्ततः परं तिस्रोऽन्वष्टका नवम
इत्यर्थः । अष्टका अनु पश्चाद्या तिथिर्नवमीत्यर्थः तिथिप्रकरणात्
अतएव तिस्र इति स्त्रीलिङ्गनिर्द्देशः । अन्यथा परदिनमात्रपरत्वे-
ऽन्वष्टकमिति स्यात् ।

तथाच विष्णुः,—

अन्वष्टका अष्टकावदा^१ माघे पितामह्यै देवपूर्व्वान् ब्राह्मणान्
भोजयेदिति ।

तथा वायुपुराणे,—

अन्वष्टका पितृणाम् नित्यमेव विधीयते ।

यत्तु श्वोऽन्वष्टक्यमिति गौतमवचनम् । तत्र प्रायेण परदिने
नवमीषम्वन्धात् च इति मन्तव्यम् । अतएव गोभिस्त्रे “श्वोऽन्वष्टक्यं

परस्यो वा इत्युक्तं” कदाचिदपराह्णे विहितस्याष्टकाश्राद्धस्य तृतीय-
दिने पूर्वार्धे विहितकाले नवमीसाभादिति संशेषः । विसारस्तु
श्राद्धकौमुद्यां द्रष्टव्यः ।

राजमार्त्तण्डे,—

पौषादिषु च मासेषु कृष्णे चैवाष्टकाचयम् ।
एकाग्रिने समुद्दिष्टा सप्तम्यादितिथिचये ॥
माधीयीताच शास्त्राणि वर्जयेद्भूतबन्धनम् ।

भविष्योत्तरे,—

पौषे मासि यदा देवि शृङ्गाष्टम्यां बुधो भवेत् ।
तदा सा तु महापुण्या महाभावेति कौर्त्तिता ॥
तस्यां स्नानं जपो होमस्तर्पणं विप्रभोजनम् ।
मत्प्रीतये कृतं देवि शतसाहस्रिकं भवेत् ॥

बुधो बुधवारः ।

तथा,— पौषे तु पुष्यानक्षत्रे पिष्टकैर्विविधैः पितृन् ।
अर्चयेत्तु तथा देवान् द्विजानात्मानमेव च ॥

तथा तत्रैव,—

गौरसर्षपकस्त्रेण समभ्यर्च्य स्वकां तनुम् ।
कृतस्नानैः ततः कार्यमलक्ष्मीनाशनं परम् ॥
ततो नारायणः शक्रसम्प्रः शुकटहस्तनी ।
सन्पूर्वाः पुष्पधूपार्घ्यैर्नैवेद्यैश्च प्रथक् प्रथक् ॥

विष्णुः,—

पौषी चेत् पुष्याद्युक्ता तस्यां गौरसर्षपकस्त्रेणोत्सादितशरीरो

गव्यष्टतादिभिः पूर्णकुम्भेनाभिषिक्तः सर्वौषधिभिः सर्वगन्धैः सर्व-
बीजैर्भगवन्तं वासुदेवं स्त्रपयित्वा पुष्पगन्धधूपदीपनैवेद्यादिभिरभ्यर्च्य
वैष्णवसूक्तैर्वाहस्यत्यमन्त्रैश्च पावकं ऊत्वा सुवर्णेन ब्राह्मणं स्त्रि
वाचयेत् अग्नेन कर्मणा मुच्यते ॥ उत्साद उदत्तनं । मुच्यते पापेभ्य
इति शेषः ।

तथा स्कान्दे,—

पौष्ट्यां पुष्यर्चयन्नायामभिषिच्य जनार्दनम् ।

अभ्यर्च्य च नरो भक्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

अथ माघशतकम् ।

अचोत्तरायणसंक्रान्तावारभ्य वर्षैकं प्रतिसंक्रान्तौ दधिसंक्रान्ति-
व्रतं कर्त्तव्यम् । तद्विधिस्य प्रागेव संक्रान्तिप्रकरणे लिखितोऽस्ति ।

भविष्ये,—

तुष्टामकरमेषेषु प्रातःस्नानं विशेषतः ।

शुक्लं ब्रह्मचर्यं च महापातकनाशनम् ॥

प्रातःस्नानकालस्तु अरण्योदयकालात् प्रभृति सम्यक्सूर्यादय-
कालपर्यन्तम् ।

उषस्सुषसि यत्स्नानं सन्ध्यायासुदिते रवौ ।

प्राजापत्येन तुष्टं स्यात् सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

विष्णुः,—

प्रातःस्नान्यरण्यकिरणयक्षां प्राचीमवसोक्त्य स्नायात् ।

भविष्ये,—

माघे माघि रटन्वापः किञ्चिदभ्युदिते रवौ ।

ब्रह्मन्नं वा सुरापं वा कम्पतन्तं पुनौमहे ॥

कं जलम् ।

पद्मपुराणे,—

मकरस्ये रवौ माघे प्रातःकाले तथामले ।

गोष्पदेऽपि जले स्नानं स्वर्गदं पापिनामपि ॥

मकरस्ये रवौ यो हि न स्नात्यनुदिते रवौ ।

कथं पापात् प्रमुच्येत कथं स चिदिवं व्रजेत् ॥

एषु वचनेषु राशुल्लेखेन विधानात् सौरकृत्यमिदं न तु चान्द्रकृत्यं, वैशाखप्रातःस्नानवत् एकवचनोपात्तत्वात् । अन्यथा पद्मपुराणे माघपदस्य मुख्यत्वानुरोधाच्चान्द्रपरत्वे मकरस्ये रवाविति प्रमत्तगीतं स्यात् ।

न च मकरसम्बन्धे फलातिशय इति वाच्यं, वाक्यभेदात् श्रुत्यन्तरकल्पनाच्च अन्यथोपपत्तेश्च ।

अस्मान्मते तु मकरविशेषणम् माघपदस्य सौरपरत्वपरिचायकं माघपदन्तु सङ्कल्पवाक्ये तदुल्लेखार्थम् ।

एवञ्च,—

यो माघमास्युषसि सूर्य्यकराभितामे

स्नानं समाचरति चान्द्रदीप्रवाहे ।

उद्धृत्य सप्तपुरुषान् पितृमातृवंशान्

स्वर्गं प्रयात्यमरदेहधरो नरोऽसौ ॥

इत्यादिवचने यन्माघपदं तदपि सौरकृत्यं मन्तव्यं । मन्त्रलिङ्गे-
नापि सौरमाघ एव स्नानम् ।

यथा पद्मपुराणे,—

माघमासमिमं पुष्यं स्यात्पुष्यं देव माधव ।
 तीर्थंस्यात् जले नित्यं प्रसीद भगवन् हरे ॥
 मकरस्त्रे रवौ माघे गोविन्दाच्युत माधव ।
 ज्ञानेनानेन मे देव यथोक्तफलदो भव ॥
 इमं मन्त्रं समुच्चार्यं स्नायान्मौनं समाश्रितः ।
 वासुदेवं हरिं कृष्यं माधवञ्च स्मरेन्नतः ॥

मन्त्रद्वयं पठित्वा वासुदेवादिनामचतुष्टयं कीर्त्तयेदित्यर्थः ।

ततः सूर्याभिसुखः पठेत्,—

दिवाकर जगन्नाथ प्रभाकर नमोऽस्तु ते ।

परिपूर्णे कुर्वस्वेदं माघस्नानं महाप्रतम् ॥

यत्तु पौर्णमास्याममावास्यामारभ्य स्नानमाचरेदिति भविष्यवचनं
 समयप्रकाशे लिखितमित्याधुनिकेन चान्द्रमासे प्रमाणमुपन्यस्तं,
 तन्मन्त्रं न तु चान्द्रो माघः पौर्णमास्यादिरमावस्यांदिवा तस्य
 प्रतिपदादित्वात् । न वा समयप्रकाशे माघस्नानपरतया वचनं लिखितं
 किञ्च माघस्नानस्य तिथिद्वयादित्वे श्रुतिद्वयकल्पनापत्तिः स्यात् ।

वस्तुतस्तु भविष्यपुराणवचनं नारदीयपुराणादिवचनैकवाक्यतया
 चातुर्मास्यप्रतविषयम् ।

तथा नारदीये,—

एकादश्यां तु गृह्णीयात् संक्रान्तौ कर्काटस्य वा ।

आषाढ्यां वायु दर्शे वा चातुर्मासीं व्रतक्रियाम् ॥

तथा मात्से,— आषाढ्यादिचतुर्मासं प्रातःस्नात्वा भवेत्तरः ।

महार्णवेऽपि चातुर्मास्यव्रतप्रकरणे,—

पौर्णमास्याममावस्यामारभ्य व्रतमाचरेत् ।

चतुरो वार्षिकान् मासानथवा ग्रथनं हरेः ॥

इति श्रेषाङ्गं लिखितं । ततः शौरमाघ एव प्रातःस्नानं सर्व-
देशाचारोऽप्ययमेव ।

गाहडे,—

तप्तेन वारिणा स्नानं यद्गृहे क्रियते नरैः ।

षड्भ्यफलदं तद्धि मकरस्थे दिवाकरे ॥

पाप्ने,—

मकरस्थे रवौ माघे प्रातःकाले तथाऽमखे ।

गोष्यदेऽपि जले स्नानं खर्गदं पापिनामपि ॥

वचनमिदं पुष्करिण्यादिषामान्यजलविषयम् । तथा माघ
मासि रटनद्याप इति प्रागुक्तम् ।

तथा स्कान्दे,—

ब्रह्महा हेमहारौ च सुरापो गृह्तस्यगः ।

माघस्याथी विपायी स्यात् तत्संघर्षी च पक्ष्मः ॥

यो माघमाख्युषसीति प्रागुक्तवचनं नदीविषयम् ।

गङ्गायां माघस्नानफलमाह गाहडे,—

गङ्गायां येऽचावगाहन्ति माघे मासि बराधिप ।

चतुर्युगसहस्रान्ते न पतन्ति सुरास्रवात् ॥

दिने दिने सहस्रानु सुवर्षाणां क्रियाव्यते ।

तेन दत्तं हि गङ्गायां यो माघे स्नाति मानवः ॥

अनवाहसहस्राणि कपिस्त्रायुतमेव च ।

तेन दत्तं हि गङ्गायां यो माघे स्नाति मानवः ॥

माघे प्रयागस्नानफलमाह मात्से,—

षड्भिस्त्रीर्यसहस्राणि षड्भिस्त्रीर्यग्रतानि च ।

माघे मासि समाशान्ति गङ्गायमुनसङ्गमे ॥

गवां शतसहस्रस्य सम्यक् दत्तस्य यत्फलम् ।

प्रयागे माघमासस्य श्यहस्नानेन तत्फलम् ॥

संवत्सरगतं सायं निराहारस्य यत्फलम् ।

प्रयागे माघमासस्य श्यहस्नानेन तत्फलम् ॥

समस्तमाघस्नाने मोक्षफलमाह पाप्मे,—

दुर्वारा वैष्णवी माया देवैरपि सुदुस्त्यजा ।

प्रयागे दह्यते सा तु माघे मासि च मज्जनात् ॥

तेजोमयेषु लोकेषु भुक्त्वा भोगाननेकशः ।

पश्चाच्चक्रिणि लीयन्ते प्रयागे माघमज्जनात् ॥

चक्रिणि नारायणे ।

प्रत्यहस्नानफलमाह तत्रैव,—

स्वर्णभारसहस्रेण कुरुक्षेत्रे रविग्रहे ।

यत्फलं लभते तत्तु वेष्ट्यां माघे दिने दिने ॥

वेष्टी प्रयागः ॥

माघाधिकारे गारुडे,—

मातरं पितरश्चापि भ्रातरं सुहृदं गुहम् ।

यसुहृश्च निमज्जेत द्वादशांशं लभेत सः ॥

यत्र माघस्नाने यत्फलं विहितं तस्य द्वादशांशफलमित्यर्थः ।

मास्ये,—

अनाद्यतशरीरस्तु यः कस्यं स्नानमाचरेत् ।

पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥

तैलमामलकसैव तीर्थं देवस्य नित्यशः ।

कस्यसुषः । माघस्नानमिदं काम्यं तत्र प्रसङ्गाच्चित्यमपि
गतार्थम् । न च नित्यस्नाने माघो गुण इति वाच्यं, प्रकरणभेदात्
स्नातव्येण श्रवणाच्च ।

नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं स्नानमुच्यते ।

इति जावाश्रवणे स्नानस्य त्रिविधत्वानुपपत्तेः ।

शुक्रास्तादिषु गङ्गायां माघे प्रातःस्नानं न कार्यं सर्वकाम्य-
कर्माणां निषेधादिति केचित् । तन्मन्दम् ।

अनादिदेवतां दृष्ट्वा शुचः स्युर्नष्टभार्गवे ।

मस्त्रिभुजेऽप्यनाद्यत्तं तीर्थस्नानमपि त्यजेत् ॥

इति राजमार्त्तण्डे आद्यत्तस्य तीर्थस्नानस्य प्रतिप्रसवात् गन्दादि-
स्नानवत् अन्यथा गङ्गास्नानमपि निषिध्येत काम्यत्वात् । माघस्नान-
सङ्कल्पस्तु माघप्रथमाहे कार्यः ।

विष्णुः,—

य इच्छेद्विपुस्नानं भोगान् चन्द्रसूर्य्ययज्ञोपमान् ।

प्रातःस्नायी भवेन्नित्यं द्वौ मासौ माघफाल्गुनौ ॥

चन्द्रसूर्य्ययज्ञोपमान् चन्द्रसूर्य्ययज्ञस्नानफलसमानित्यर्थः । अथश्च

माघस्नानात् कर्मान्तरविधिः फलभेदात् फाल्गुभेदाच्च ॥

यमः,—

प्रातःस्नायी च सततं द्वौ मासौ माघकाशगुणौ ।
देवान् पितृंश्च सनत्यं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

भविष्ये,—

श्रीतकालेन्धनं दद्यान्नराणां श्रीतनाशनम् ।
भागोददयकाले च सोऽयमेधफलं लभेत् ॥

नारसिंहे,—

श्रीतकाले महावज्रिं प्रज्वालयति धो नरः ।
सर्वलोकहितार्थाय स्वर्गं सोऽप्सरसां लभेत् ॥

मात्स्ये,—

माघे माशुषसि स्नानं कृत्वा दान्यत्यमर्षयेत् ।
भोजयित्वा यथाशक्त्वा मासौर्वस्त्रविभूषणैः ॥
सूर्य्यलोकने वसेत्कल्पं सूर्य्यव्रतमिदं कृतम् ।

महाभारते,—

माघे मासि तिस्रान् यस्तु ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति ।
सर्वसत्त्वसमाकीर्णं नरकं स न पश्यति ॥

माघे कृष्णाष्टमी मांसाष्टका नवमी चान्वष्टका इति प्रागुक्तम् ।

यमः,—

माघान्धकारदादस्यां तिस्रैर्जला उताशनम् ।
प्रदद्यात् ब्राह्मणेभ्यश्च तिस्रानेव समाहितः ॥
जन्मप्रश्नति क्षत्पापं सर्वं तरति तद्विजः ।

अथ वैदर्भिकोऽधिकारी द्विकपदात् सोमाधिकाराच्च ।

यमः,—

माघे मास्यसिते पक्षे रटनवास्या चतुर्दशी ।

तस्यामुदयवेक्षायां स्नाता नावेक्षते यमम् ॥

स्नाता स्नानकर्त्ता ।

तथा,—

अनर्काभ्युदिते काले कृष्णपक्षे चतुर्दशीम् ।

स्नातः सन्नर्थं तु यमान् सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

वचनमिदं सकलकृष्णचतुर्दशीविषयम् ।

विष्णुः,—

माघे मास्यसिते पक्षे स्नाता राम चतुर्दशी ।

कामविद्धापि कर्त्तव्या शिवरात्रिविधानतः ॥

स्मृतिसमुच्चये,—

मकरावस्थिते भानौ या तु कृष्णा चतुर्दशी ।

तत्रादौ कालिका पूज्या सर्वविघ्नोपशान्तये ॥

तत्रादौ जागरं कृत्वा पूजयित्वा हरिप्रियाम् ।

ईप्सितान् लभते कामान् पुत्रपौत्रधनानि च ॥

हरिप्रिया लक्ष्मीः । तत्परामावासा युगाद्येति प्रागुक्तम् ।

भविष्ये,—

माघे माघि तृतीयायां गुडस्य सवषस्य च ।

दानं श्रेयस्करं राजन् स्त्रीणाञ्च पुत्रस्य च ॥

तथा,— माघे शुक्लतृतीयायां कन्या सम्यग्वरार्थिनी ।

प्रातःस्नात्वा चर्चयेद्देवीं पुष्यनैवेद्यचन्दनैः ॥

तथा,—

माषे माषि तथा शक्ता या चतुर्थी महीपते ।

खानदानादिकं कर्म सर्वसखां कृतं विभो ।

भवेत् सङ्ख्यगुणितं नाच कार्या विचारणा ॥

इयमेव ग्रान्ताख्या चतुर्थी प्रागुक्ता ।

तथा,—

माषे शक्ताचतुर्थ्यान्तु वरमाराध्य च त्रियाः ।

पञ्चम्यां कुन्दकुसुमैः पूजा कार्या समृद्धये ॥

वरो विनायकः । इदं कर्मद्वयं लोके वरचतुर्थी श्रीपञ्चमीति

प्रसिद्धेः निरपेक्षश्रुतेश्च ।

यथा ब्रह्मपुराणे,—

चतुर्थी वरदा शक्ता तस्यां गौरी सुपूजिता ।

सौभाग्यमतुलं कुर्यात् पञ्चम्यां श्रीरपि त्रियम् ॥

सरस्वतीपूजा अगध्यायस्यात्र गौड़ाचारः । अत्र तिथिद्वेषे

युग्मादरात् व्यवस्था ।

तथा खान्दे,—

कर्त्तव्या पञ्चमीयुक्ता चतुर्थी कामदायिनी ।

पञ्चमी च तथा कार्या चतुर्थीष्वहिता विभो ॥

अतु,— पञ्चमी च प्रकर्त्तव्या षष्ठ्यायुक्ता तु नारद ।

इति ब्रह्मवैवर्त्तवचनं तद्विन्नश्रुतिकल्पनाभियाऽकारप्रक्षेपेण

व्याख्येयं मदनपारिजाते तु तन्नामपञ्चमीविषयमिति तिथिविचारे

प्रागेवोक्तम् ।

अत्र औपस्यन्त्यामारभ्य प्रतिमासं षड्ब्रह्ममास्यं औपस्यमौत्रतं
कुर्वन्ति । पठन्ति च,—

औपस्यन्त्यां समारभ्य प्रतिमासं षड्ब्रह्मकम् ।
पूजयेत् सितसप्तम्यां सप्तमीं सौभाग्यसम्पदे ॥
अब्दद्वयमस्रवणैः हविष्येण द्वयं तथा ।
फलेनैकेन कर्त्तव्यमुपवासे प्रतिष्ठयेत् ॥

एतस्य मूलं न दृष्टमित्युपेक्षितम् ।

अथ माघसप्तमी ।

भविष्ये,—

सूर्य्यग्रहणतुल्या हि शुक्ला माघस्य सप्तमी ।
अरुणोदयवेलायां तस्यां स्नानं महाफलम् ॥
अरुणोदयवेलायां शुक्ला माघस्य सप्तमी ।
गङ्गायां यदि स्नभ्येत सूर्य्यग्रहग्रतेः समा ॥
माघे मासि सिते पक्षे सप्तमी कोटिभास्करा ।
दद्यात् स्नानार्घ्यदानाभ्यामाथुरारोग्यसम्पदः ॥

प्रथमवचनं गङ्गेतरविषयं उत्तरवचने यदिकारात्, अतएव
फलभेदः । गङ्गेतरस्थस्य सूर्य्यग्रहणस्नानजन्यफलं गङ्गायां तु ग्रतै-
रिति ब्रह्मवचनाद्ब्रह्मगतसूर्य्यग्रहणस्नानजन्यफलं ततश्च परवचने
कोटिभास्करेति कोटिग्रहोऽसङ्ख्यपरः असङ्ख्यभास्करग्रहणतुल्येत्यर्थः ।
यदा कोटौ अग्रे भास्करोदयो तस्यां अरुणोदयकालीना सप्तमी-
त्यर्थः । अत्र सर्वत्र माघपदप्रवणान्द्रमासेनैव व्यवस्था पौर्णमास्य-
न्तमासेनैव ब्रह्मपुराणादौ तिथिकृत्यस्य निर्णीतत्वात् भविष्ये एत-

द्वन्द्वरं भीष्माष्टम्यभिधानाच्च । यत्तु माकरी हन्तु सप्तमीति मन्त्रे
माकरीप्लवं मकरारब्धचान्द्रमाससम्बन्धादिति ध्येयम् ॥

अतएव पाश्चात्यसङ्गहे मन्त्रपुराणवचनम्,—

यस्मान्मन्त्ररादौ च रथमापुर्दिवाकराः ।

माघमासस्य सप्तम्यां सा तस्माद्द्रथसप्तमी ॥

अदणोदथवेलायां तस्यां ज्ञानं महाफलम् ।

मन्त्ररादयस्तु पौर्णमास्यन्तश्चान्त्रैवेति सर्वसम्मतमिति ततश्च
कदाचित् काशगुनेऽपि भवति ।

अन्ये तु,— मन्त्रशिक्षाश्चान्द्रमाघे मकरस्थरवौ या सप्तमी
स्यात् सेवारणोदथसप्तमी न तु कुम्भार्के न वा मकरार्के चान्द्रपौष-
सप्तमीत्याहुः ।

अथ तिथिसप्तदिने अदणोदथकाले सप्तम्यलाभे क्षीप एव षष्टि-
दण्डात्मिकायास्तु दिनद्वयेऽदणोदथप्राप्तौ पूर्वदिन एव कपास्ताधि-
करणन्यायादेव न तु युग्मादरादिति तिथिविचारे प्रागेवोक्तम् ।

इदं माघज्ञाने गुणफलमिति केचित् “तन्न” प्रकरणभेदाच्चिर-
पेक्ष्युतेषु अन्यथा कुम्भार्केऽदणोदथसप्तमी न स्यात् समापितमाघ-
ज्ञानत्वात् अतएवानारब्धमाघज्ञानेनापीदं क्रियते इति सदाचारः ।

अथ ज्ञतमाघमासज्ञानसङ्घट्टेन तन्त्रेषेकं ज्ञानं कर्त्तव्यमिति
बहवः ।

वस्तुतस्तु फलभेदात्तन्त्रभेदाच्च ज्ञानद्वयं पृथगेव कर्त्तव्यमिति
प्रतीमः । अथ ज्ञानसङ्घट्टानन्तरम्,—

ॐ अथजन्मकृतं पापं मया सप्तसु जन्मसु ।

तन्मे रोगश्च शोकश्च माकरी हन्तु सप्तमी ॥

इति पठित्वा स्नायात् । सप्तसु जन्मासु जन्मावधि क्तुं यद्यत्
पापमित्यर्थः ।

अर्थमन्त्रस्तु,—

जननी सर्वभूतानां सप्तमी सप्तसप्तिके ।

सप्तव्याहृतिके देवि नमस्ते रविमण्डले ॥

अर्कपत्रसमायुक्तं बदरीफलसंयुतम् ।

अरणोदयवेक्षायां ददाम्यर्घ्यं प्रसीद मे ॥

अत्राचारात् सप्तभिरर्कपत्रैः सप्तबदरीफलैस्त्वार्घ्यदानम् । ततः
सूर्यं प्रणमेत्,—

ॐ सप्तसप्तिसहस्रप्रोत सप्तलोकप्रदीपन ।

सप्तम्याश्च नमस्तुभ्यं नमोऽनन्ताय वेधसे ॥

अचान्धायः । नरसिंहपुराणे,—

अथाक्षयद्वितीयायां शिष्यं नाध्यापयेद्भुवम् ।

माघमासे तु सप्तम्यां रथ्यायाश्च विवर्जयेत् ॥

भविष्ये । आदित्य उवाच ।

माघमासे तु सप्तम्यां शृङ्गायां ससुपोषितः ।

द्यः पूजयति मां भक्त्वा तस्याहं पुत्रतां व्रजे ॥

एवञ्चोभयसप्तम्यां मासि मासि सुरोत्तम ।

यस्तु मां पूजयेद्भक्त्वा खजेकमेकमादरात् ॥

प्रथञ्छामि सुतं तच्छ वित्तमायुर्धनः त्रियम् ।

सप्तम्यासुपवासः पूजा चेत्यर्थः । एवं सप्तम्यासुपोष्येत्यर्थः । खजेकः

संवत्सरः । एकं व्रतं माघसप्तमीमाघे पुष्यमाघफलम् । द्वितीयं
माघशुक्लसप्तम्यामारभ्य पक्षद्वयसप्तम्यां संवत्सरमेकं पुष्यविंशत्यादिफलम् ।

भविष्ये,—

अथापरं महाराज व्रतमारोग्यसंज्ञकम् ।
कथयामि परं पुष्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥
शुक्लाद्यां माघमासस्य सप्तम्यां समुपोषितः ।
पूजयेद्भास्करं देवं विष्णुरूपं समातनम् ॥
आदित्य भास्कर रवे भानो सूर्य दिवाकर ।
प्रभाकरेति सग्न्यो देवः सर्वेश्वरो रविः ॥
षष्ठ्याश्च संघताहारः सप्तम्यामुपवासहत् ।
अष्टम्याश्चैव भुञ्जीत एष एव विधिक्रमः ॥
अनेन विधिना सर्वं वत्सरं योऽर्चयेद्भुविम् ।
तस्मारोग्यं धनं धान्यमिह जन्मनि जायते ॥
परं च शिवं स्नानं यद्गत्वा न निवर्त्तते ।

दशाक्षरजयदुर्गमन्त्रमुद्धृत्य काशिकापुराणे,—

रवौ मकरराशिस्थे या भवेत् सितसप्तमी ।
तस्माननेन मन्त्रेण सग्न्यं विधिवच्छिवाम् ॥
शुक्लाष्टम्यां पुनर्देवीं पूजयित्वा यथाविधि ।
नवम्यां बलिदानानि प्रभूतानि समाचरेत् ॥
एवं कृते तु कस्यापि सुप्तो नित्यं प्रमोदते ।
न तस्य जायते शोको न च मारौ प्रजायते ।
पुष्यपौषसहस्रिः स्यात् धनधान्यसहस्रिभिः ॥

अथ भीष्माष्टमी ।

भविष्योत्तरे,—

शुक्लाष्टम्यान्तु माघस्य दद्याद्भीष्माय यो जलम् ।

संवत्सरकृतं पापं तत्क्षणादेव मुञ्चति ॥

माघे मासि सिताष्टम्यां सलिलं भीष्मवर्षणे ।

आद्भुञ्च ये तदा कुर्युस्ते स्युः सन्ततिभागिनः ।

आद्भुमिदं काम्यं एतच्च चैवर्णिकैः कर्त्तव्यम् ।

यथा,—

माघे मासि सिते पक्षे अष्टम्यां सुसमाहितः ।

भीष्माय च जलं दद्युस्तथो वर्षां द्विजातयः ॥

अतएव,—

सवर्णंभ्यो जलं देयं नासवर्णं कदाचन ।

इति योगियाश्रवणनिषेधो भीष्मतर्पणेतरविषयः । अत्र

त्रयो वर्षा इत्यभिधानात् शूद्रस्य नाधिकारः ।

अन्ये तु,— सर्व्वे वर्षां द्विजातय इति पठित्वा वर्षपदवैयर्थ्य-
भियां शूद्रेणापीदं कर्त्तव्यमिति वदन्ति । तच्च द्विजातय इत्यस्य
वैयर्थ्यात् वर्षा इति तु असवर्णनिषेधपर्य्युदाससूचनार्थम् ।

मन्त्रस्तु,—

भीष्मः शान्तनवो वीरः सत्यवादी जितेन्द्रियः ।

आभिरङ्गिरवाभ्रोतु पुत्रपौत्रोक्षितां क्रियाम् ॥

वैद्याश्चपद्यगोत्राय साङ्गतिप्रवराय च ।

अपुत्राय इदाम्येतत् सलिलं भीष्मवर्षणे ॥

भवित्ये,—

माघे माघे तु या शुक्ला नवमी शोकपूजिता ।
महानन्देति सा प्रोक्ता महानन्दकरी नृणाम् ॥
स्नानं दानं जपो होमो देवार्चनसुपोषणम् ।
सर्वं तदक्षयं प्रोक्तं यदस्यां क्रियते नरैः ॥

अथ भैमी ।

गरुडपुराणे,—

माघमासे शुक्लपक्षे मृगर्षेण युता पुरा ।
एकादशी तथा चैका भीमेन समुपोषिता ॥
मृगर्षे मृगशिरानक्षत्रम् ।
अत्रोपवासं कृत्वा तु पितृणामनृणो भवेत् ।
भीमदादशीति ख्याता प्राणिनां पुण्यवर्द्धनी ॥
विनिहन्ति तथा पापं कुनृपो विषयं यथा ।
ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः ॥
युगपदुपजातानि न निहन्ति चिपुष्करम् ।
यथेयं पापनाशाय प्रोक्ता चैकादशी शुभा ॥
कालिन्दी यमुना गङ्गा नदी रेवा सरस्वती ।
न चैव सर्व्वतीर्थानि एकादशाः समानि च ॥
न दानं न तपो होमो न चान्यत् सुकृतं क्वचित् ।
एकतः पृथिवीदानमेकतो हरिवासरः ।
ततोऽथैका महापुण्या इयमेकादशी वरा ॥

तथा,— अक्षां वराहवपुषं कृत्वा देवन्तु हाटकम् ।
घटोपरि नवे पात्रे कृत्वा वा तास्रभाजने ॥
सर्वबीजभृते विप्राः सितवस्त्रावगुण्डिते ।
विधिवत् पुष्पदीपाद्यैः कृत्वा पूजां प्रयत्नतः ॥
वराहाय नमः पादौ क्रोडाकृतये नमः कटिम् ।
नाभिं गम्भीरघोषाय उरः श्रीवत्सधारिणे ॥
बाहुं सहस्रगिरसे यीवां सर्वेश्वराय च ।
मुखं सर्वात्मने पूज्य स्रष्टाटं सुप्रभाय च ॥
केशाः शतमयूखाय पूज्या देवस्य चक्रिणः ।
विधिना पूजयेद्देवं कृत्वा जागरणं निशि ॥
प्रातः स्नात्वा च सम्पूज्य ब्राह्मणाय शुभाय तम् ।
प्रदद्यात् कनकक्रोडं सनिवेद्यपरिच्छदम् ॥
पश्चान्तु पारणं कुर्यान्नातिद्वन्द्वः सुहृदुतः ।
एवं कृत्वा नरो विप्रा न भूयः स्नानपो भवेत् ॥
उपोष्यैकादशीं पुण्यां मुच्यते वै षण्णवयात् ।

विप्रा इति सम्बोधनं कनकक्रोडं सुवर्णनिर्मितवराहमित्यर्थः ।

विष्णुधर्मो,—

मृगश्वरे शशधरे माघे मासि प्रजापते ।
एकादशां सिते पत्रे सोपवासो जितेन्द्रियः ॥
द्वादशां षट्तिहाचारं कृत्वा पापात् प्रमुच्यते ।
तिस्रोदत्तीं तिस्रहायौ तिस्रहोमी तिस्रोदकी ॥
तिस्रदाता च भोक्ता च षट्तिहो च न बीदति ।

ब्रह्मपुराणे,—

माथां कृत्वा तिस्रैः स्नानं सर्वपापैः प्रमुच्यते ।

आहुं पिबन्धः कर्मन्धं तिस्रैर्नित्यं प्रयत्नतः ॥

तथा,—

पौर्णमास्यां मघायोगे वाचसाः पञ्च जज्ञिरे ।

इन्द्राच्च वरुणादाधोर्यमादप्यथ निर्वृतेः ॥

ऐन्द्रवारुणवाचव्याध्याम्या वै नैर्षताश्च ये ।

वाचसाः पुण्ययज्ञसस्ते मे गृह्णन्तु भोजनम् ॥

दद्यादनेन मन्त्रेण तेभ्यो भक्तं मधुसूतम् ।

ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु भुञ्जीरन् बन्धुभिः सह ॥

अथ फाल्गुनकृत्यम् ।

प्रियङ्गुं फाल्गुने दत्त्वा प्रियो भवति भूतले ।

अथ कृष्णाष्टमी आकाष्टका तत्परनवमी अष्टकेति प्रागुक्तम् ।

ब्रह्मपुराणे,—

कृष्णार्थां फाल्गुने मासि द्वादश्यां श्रवणे सति ।

सोपवासो हरिं भक्त्वा तत्र संपूजयेत्तिस्रैः ॥

तिस्रस्तैलेन दीपांश्च दद्याद्विष्णुगृहेऽर्पि ।

अथ शिवरात्रिकृत्यम् ।

इदञ्च तिथिकृत्यत्वात् पौर्णमास्यन्तधान्त्रेण ।

तथा च शैवागने,—

फाल्गुनञ्च चतुर्दश्यां शिवरात्रिकृतं शुभम् ।

अतीतायां तथा माषां या च कृष्णा चतुर्दशी ॥

शिवस्य पूजयेत्तत्र राक्षौ कुर्व्याच्च जागरम् ।

तथा तथैव,—

कुम्भसंख्ये सहस्रांशौ या तु कृष्णा चतुर्दशी ।

तत्रोपवासः कर्त्तव्यो माघे वापि तिथिक्रमात् ॥

माघे शौरे इत्यर्थः ।

शिङ्गपुराणे,—

माघफाल्गुनयोर्मध्ये कृष्णपक्षे चतुर्दशी ।

शिवरात्रिस्तु सा प्रोक्ता सर्व्वकामफलप्रदा ॥

माघमासस्य कृष्णायां चतुर्दश्यां सुरेश्वरि ।

अहं यास्यामि भृष्टे राक्षौ मातङ्गगामिनि ॥

शिङ्गेषु च समस्तेषु स्थावरेषु चरेषु च ।

संक्रमित्याम्यसन्दिग्धं सर्व्वपापविशुद्धये ॥

माघमासोऽत्र दर्शान्तषाण्डमासाभिप्रायेण । तिथिद्वये व्यवस्था

तु प्रागेव चतुर्दशीतिथिविचारे विद्यताऽस्ति ।

शैवागमे,—

कुम्भसंख्ये सहस्रांशौ कृष्णा शिवचतुर्दशी ।

रात्रियोगे तु कर्त्तव्या जागरादिसमन्विता ॥

प्रहरे प्रहरे स्नानं पूजाश्चैव विशेषतः ।

शिवशिङ्गस्य कुर्वीत अर्घ्यदानञ्च भक्तिः ॥

एकेनैवोपवासेन कृतेनापि तिथौ शिवः ।

प्रीयते भगवान् देवो भुक्तिसुक्तिफलप्रदः ॥

शिवस्त्रिंशत्प्रहरे प्रहरे स्नानं पूजामर्चदानञ्च कुर्वीतित्यर्थः ।
गङ्गपुराणे,—

चयोद्दृशां शिवं पूज्य प्रकुर्यान्नियमं व्रतौ ।
शस्ते शिवचतुर्दृशां जागरिव्याम्यहं निशि ॥
पूजां स्नानं ततो होमं करिव्याम्यथ शक्तिः ।
चतुर्दृशां निराहारो भूत्वा शम्भो परेऽहनि ॥
भोष्येऽहं भुक्तिमुक्त्यर्थं शरणं मे भवेत्पर ।
पञ्चगव्यामृतैः स्नाय्य अक्षकाले चतुर्दशी ॥
ॐ नमः शिवायेति च गन्धार्घैः पूजयेद्भूरम् ।
विष्णुपञ्चयुतं दद्यादर्घ्यं देवाय भक्तिः ॥
तिष्ठतण्डुलक्रीडींश्च जुञ्ज्यादथ शक्तिः ।
ज्जला पूर्णाञ्जतिं दद्यात् शृणुयात् अद्भुत्या कथाम् ॥
अर्द्धरात्रे तृतीये चतुर्थे 'धामे पुनर्जजेत् ।
मूत्रमन्त्रं ततो जप्त्वा प्रभाते च क्षमापयेत् ।
अविघ्नेन व्रतं देव तत्प्रसादात् समर्पितम् ॥
क्षमस्व जगतां नाथ पैलोक्थाधिपते हर ।
यन्मयाद्य कृतं पुण्यं तद्गुह्यं निवेदितम् ॥
तत्प्रसीद महादेव व्रतमद्य समर्पितम् ।
इति क्षमाप्य स्तुत्वा च नत्वा च वज्रशः शिवम् ॥
विसर्जयेत् परेषुश्च शिवभक्तानथ द्विजान् ।
भोजयित्वा प्रयत्नेन पारणं स्वधमाचरेत् ॥

एवमेतद्भूतं पुण्यं कृत्वा द्वादशवार्षिकम् ।

कीर्त्तिश्रीपुचराज्यादि प्राप्य शिवपुरं व्रजेत् ॥

पञ्चगव्यैः पञ्चामृतैश्च स्नाप्येत्यर्थः ।

पञ्चामृतसुक्तं यथा,—

दुग्धं सशर्करश्चैव घृतं दधि तथा मधु ।

पञ्चामृतमिदं प्रोक्तं विधेयं सर्वकर्मासु ॥

मूलमन्त्रस्तु ॐ नमः शिवायेति प्रागुक्त एव ।

तत्रायं प्रयोगः ।

चयोद्देश्यां शिवमभ्यर्च्य तदग्रतो नियमं गृह्णीयात् ।

श्वसे शिवचतुर्दृशां जागरिष्याम्यहं निशि ।

पूजां स्नानं ततो होमं करिष्याम्यथ शक्तिः ॥

चतुर्दृशां निराहारो भूत्वा शम्भो परेऽहनि ।

भोक्ष्येऽहं भुक्तिमुक्त्यर्थं शरणं मे भवेत्पर ॥

इति नियमं गृह्णीत्वा एकभक्तं विधाय परेषुः प्रातः स्नात्वा

कृतनित्यकृत्यः सन्ध्यासमये शिवमभ्यर्चयेत् । तत्र उदङ्मुख उपविश्य

ॐ अद्येत्यादि असुकगोचोऽसुकशर्मा शिवप्रीतिपूर्वककीर्त्ति-

श्रीपुचादिप्राप्ति— तदुत्तरशिवपुरप्राप्तिकामः शिवरात्रिब्रतकर्माहं

करिष्ये । इति संकल्प्य भूतशुद्धिप्राप्त्यायाम्— मातृकान्यासान् कृत्वा

वामदेवचर्चिर्मन्त्रके पंक्तिच्छन्दो मुखे श्रीमहेश्वरो देवता इति

इति ऋष्यादिन्यासं कृत्वा करान्गन्यासं कुर्यात् ।

ॐ अङ्गुष्ठाभ्यां नमः, न तर्जनीभ्यां स्नाहा, मः मध्यमाभ्यां

वषट्, त्रि अनामिकाभ्यां ह्रस्व, वा कनिष्ठाभ्यां वौषट्, च कर-
तलपट्टाभ्यां फट् ।

ॐ हृदयाय नमः, न शिरसे स्वाहा, मः त्रिखाथै वषट्, त्रि
कवचाय ह्रं, वा नेत्रत्रयाय वौषट्, च अस्त्राय फट् । इति
तालत्रयं दिम्बन्धनञ्च कृत्वा,—

नमोऽस्तु स्थानुभूताय ज्योतिर्षिङ्गामृतात्मने ।

चतुर्भूर्निवपुःस्त्राय भविताङ्गाय प्रभवे ॥

इति मन्त्रं सकलशरीरे विन्यस्य पीठन्यासं कृत्वा देवं चिन्तयेत् ।

ध्यायेन्नित्यं मण्डलं रजतगिरिनिभं चारुचन्द्रावतंसं

रत्नाकल्पोज्ज्वलाङ्गं परशुमृगवराभीतिहस्तं प्रसन्नम् ।

पद्माक्षीनं समन्तात् स्तुतममरगणैर्व्याघ्रहृत्तिं वशानं

विद्यासं विश्वबीजं निखिलभयहरं पञ्चवक्त्रं त्रिनेत्रम् ॥

इति ध्यात्वा मानसोपचारैरभ्यर्च्य अर्घ्यस्थापनं कृत्वा पाद्याच-
मनीयञ्च स्थापयेत् ।

ततो मार्त्तिकस्त्रिङ्गे पाषाणादिस्त्रिङ्गे वाङ्गनाङ्किताष्टदक्षपदे
वा पूजयेत् । ततो वामे गणेशं पूजयित्वा पीठपूर्णां कुर्यात् ।

ॐ आधारशक्तये नमः कूर्म्याय अनन्ताय प्रथिव्यै सुमेरवे
शौरसागराय श्वेतद्वीपाय रत्नमण्डपाय कल्पवृक्षाय ।

आग्नेयादिकोणेषु,—

धर्माय ज्ञानाय वैराग्याय ऐश्वर्याय ।

पूर्वादिदिक्षु,—

अधर्माय अज्ञानाय अवैराग्याय अनैश्वर्याय ।

मध्ये,— शेषाय पद्माय अं सूर्यमण्डलाय जं शोममण्डलाय मं
वह्निमण्डलाय सं सलाय रं रजसे तं तमसे आं आत्मने अं
अन्तरात्मने पं परमात्मने ह्रीं ज्ञानात्मने नमः ।

पूर्वांघ्रिदिक्षु,—

वामाथै ष्येष्टाथै रौश्रै कान्थै वसुविकरिथै वसुप्रमथिन्थै
सर्वभूतदमन्थै । सर्वत्र नमः पदम् ।

ॐ नमो भगवते सकलगुणात्मशक्तियुक्तायानन्ताय योग-
पौठात्मने नमः । इति पुण्यासनं दद्यात् । ततः पूर्ववत् ध्यात्वा
पुण्याञ्जलिनावाह्यं प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा भगवन् . महेश्वर इहागच्छा-
गच्छ इह तिष्ठ तिष्ठ सन्निहितो भव सन्निहद्रो भवेत्यावाह्यं
आवाहन्यादिसुद्राः प्रदर्श्य ॐ नमः शिवायेति षडक्षरमन्त्रेण
विश्वपञ्चाङ्गिं दत्त्वा तेनैव मन्त्रेण पाद्याशमनीयार्घ्यमधुपर्कपुन-
राशमनीयपञ्चगव्यपञ्चामृतस्नानवस्त्रगन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यैः सम्पूज्य,—

ॐ शम्भो चिनेत्र भूतेश चन्द्रचूड महेश्वर ।

शिवराजौ ददाम्यर्थं गृहाण पार्वतीप्रिय ॥ .

इति विश्वपञ्चसहितमर्थं दत्त्वा आवरणादि पूजयेत् । मध्ये
ईशानाय नमः ।

चतुर्दिक्षु,—तत्पुरुषाय अक्षोराय सद्योजाताय वामदेवाय नमः ।

आग्नेयादिकोषेषु,—

नितृथै प्रतिष्ठाथै विद्याथै शान्थै नमः ।

अन्यादिकोषेषु,—

ॐ इदयाथ नमः न शिरसे स्नाया मः शिवाथै वषट् । शि

कवचाय हं । समुखे वा नेत्रत्रयाय वीषट् दिक्षु च अस्त्राय फट् ।

अष्टपत्रेषु,—अनन्ताय सूक्ष्माय शिवोत्तमाय एकनेत्राय चिमूर्तये
श्रीकण्ठाय शिखण्डिने नमः ।

ततः पञ्चाशेषु उत्तरादिक्रमेण,—

पार्वत्यै षण्णेश्वराय नन्दिने महाकालाय गणेशाय वृषभाय
भृङ्गरीटये स्कन्दाय नमः ।

तद्वचिः,—

इन्द्रादिश्लोकपालेभ्यो नमः, वज्राद्यायुधेभ्यो नमः । इति संपूज्य
षडक्षरमन्त्रं यथाशक्ति जपित्वा तिस्रस्त्रीहिभिर्यथाशक्ति होमं कृत्वा
पूर्णां दत्त्वा कथां शृणुयात् ।

यथा गण्डपुराणे ब्रह्मोवाच,—

शिवरात्रिप्रतं वक्ष्ये कथामेनाञ्च पुण्यदाम् ।

यथा च गौरी भूतेशं पृच्छति स परं व्रतम् ॥

पुरा कैलासशिखरे सर्वरत्नविभूषिते ।

सुखोषिता शैलसुता देवी पप्रच्छ शङ्करम् ॥

कर्माणां केन भगवन् व्रतेन तपसापि वा ।

धर्मार्थकाममोक्षाणां हेतुस्त्वं परितुष्यसि ॥

ईश्वर उवाच,—

माघफाल्गुनयोर्मध्ये धा च कृष्णा चतुर्दशी ।

तस्यां जागरणाद्भुङ्क्ते पूजितो भुक्तिमुक्तिदः ॥

निषादस्वारुहे देशे पापी मन्दवासनकाः ।

स कुङ्कुरैकसंयुक्तो मृगान् पशुं वनङ्गतः ॥

शरांश्चापं च विभ्राणो वनं वभ्राम सर्व्वतः ।
 मृगादिकमसंप्राप्य चुत्पिपासाद्दितो गिरौ ॥
 रात्रौ तडागततीरे स निकुञ्जे जायदास्थितः ।
 तथास्ति क्षिप्रं विष्वस्य मूले तच्चाक्षिपत्तदम् ॥
 पचाणि चापतन्मूर्द्धि तस्य क्षिप्रस्य दैवतः ।
 तडागात्तोयमानौघ तस्य विष्वस्य मूलतः ॥
 तेन धूलिनिरोधाय क्षिप्रं क्षिप्त्वेऽपत्तदा ।
 शरः प्रमादेनैकस्तु प्रच्युतः करपल्लवात् ॥
 जानुभ्यामवनीं गत्वा क्षिप्रं स्पृष्ट्वा मृहीतवान् ।
 एवं स्नानं पूजनञ्च स्पर्शनं आगरो भवेत् ॥
 प्रातर्गृहागतो भार्यादत्ताक्षं भुक्तवांस्य सः ।
 काले मृतो घमभट्टैः पाशैर्वद्धा तु नीयते ॥
 ततो मम गणैर्युद्धे जिला मुक्तीकृतः स तु ।
 कुक्कुरेण सचैवाभृद्गणो मत्पार्श्वगो मतः ॥
 एवमज्ञानतः पुण्यं ज्ञानात् पुण्यमथाक्षयम् ।
 एतमेतद्भूतं देवि मम प्रीतिकरं परम् ॥
 यज्ञदानतपांस्तस्य कक्षां नार्हन्ति षोडशीम् ।
 एतद्भूतप्रभावेण गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥

इति कथां श्रुत्वा श्रुत्वा प्रणमेत् ।

एवं द्वितीय-द्वितीय-चतुर्थप्रहरेष्वपि पूजार्थदानजपकथा-
 श्रवणानि कृत्वा श्रुत्वा प्रणम्य प्रभातेऽर्थोदनेन समापयेत् ।

अविज्ञेन व्रतं देव त्वत्प्रसादात् समर्पितम् ।

समस्त व्रततां नाथ चैकोक्याधिपते हर ॥

समयाद्य कृतं पुण्यं तद्गुह्यं निवेदितम् ।

तत्रशीद महादेव व्रतमद्य समर्पितम् ॥

ततः स्तुत्वा गत्वा च समस्तेति विस्तृत्य दक्षिणां दत्त्वा प्रातः-
कृतस्नानः कृतनित्यक्रियो ब्राह्मणान् भोजयित्वा पारणं कुर्यात् ।

इति शिवरात्रिव्रतं समाप्तम् ।

विष्णुपुराणे,—

वासवाजैकपादर्धे पितृणां वृत्तिमिच्छता ।

वाहणेनाप्यमावस्था देवानामपि दुर्लभा ॥

वासवं धनिष्ठा अजपादं पूर्वभाद्रपदं वाहणं व्रतमिषा
अमावास्या कार्त्तिकेति शेषः । इत्यन्तु गौडफाल्गुन एव भवति
तथैव नक्षत्रसम्भवात् ।

ब्रह्मपुराणे,—

फाल्गुनामसप्तपञ्च नवमी या महीपते ।

अनन्ता या महापुष्टा सर्वपापहरा मता ॥

दूर्ध्वपुराणे,—

फाल्गुनामसप्तपञ्च पुत्र्यर्धे द्वादशी यदि ।

गोविन्दद्वादशी नाम महापातकनाशनी ॥

अथ खाला तु गङ्गायां ज्ञानाज्ञानकृतानि वै ।

विभूष ब्रह्महत्यादि पापान्वाप्नोति श्रायतम् ॥

गङ्गास्नानमन्त्रसोक्तस्यैव,—

महापातकसंज्ञानि यानि ते वृत्ति जाह्नवि ।

गोविन्ददादशौ प्राप्य तानि ने हर आह्वयि ॥

भविष्ये,—

दादशान्तु सिते पक्षे पुष्यर्षं चच सप्तम ।
 गोविन्ददादशौ प्रोक्त्वा विष्णुना पापनाशिनी ॥
 तस्यामाराध्य गोविन्दं जगतामीश्वरं परम् ।
 सप्तजन्मकृतात् पापात् मुच्यते नाच संग्रहः ॥
 दानं यद्दीयते किञ्चित् समुद्दिश्य जनार्दनम् ।
 होमो वा क्रियते तस्यामद्यं कथितं फलम् ॥

विष्णुधर्मै,—

एकादशां सिते पक्षे पुष्यर्षं यदि सप्तम ।
 दादशां वा तदाशेषपापचयकरं हयम् ॥

एतच्च फाल्गुनमाश्वेव सम्भवति ।

वारार्षे,—

एकादशां सिते पक्षे चदर्षं वै पुनर्वसुः ।
 नासा सा विजया ख्याता तिथीनामुत्तमा तिथिः ॥
 तस्यां जगत्पतिर्देवः सर्वदेवेश्वरो हरिः ।
 प्रत्यक्षतां प्रथात्याशु तत्रानन्तफलं स्यतम् ॥
 यद्योपवासं कुर्वीत तिथौ तस्यां द्विजोत्तम ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुश्लोके महीयते ॥

तथा ब्रह्माश्वे,—

पुनर्वसौ देवगुरौ निशाकरे
 निशेन्नवारे गुरुवाश्वरेऽथवा ।

स्यात् फाल्गुने मत्स्यगते वृहस्पता-
 वेकादशी चेत् सकलाघनाग्निनी ॥
 जपस्य दानस्य तथा ङतस्य
 यत्किञ्चिदस्यां किञ्च कर्म सञ्चितम् ।
 अनन्तपुण्यानि भवन्ति तस्य
 सूर्यपद्मात् कोटिगुणाधिकं फलम् ॥
 चारोदधौ चायवगाञ्च यो नरः
 सम्भूजयेद्विष्णुमुपोषितस्तु ताम् ।
 यद्यच्च पापं दशजन्मभिः कृतं
 विनाशयेत्तस्य समयमाशु सा ॥

निशाकरे पुनर्वसुनक्षत्रे देवगुरौ पुष्यानक्षत्रे वा गते गुरु-
 दैवतत्वात् पुष्यायास्तद्ग्रहपदेशः निशेश्वारे सोमवारे गुरुवारे वा
 मत्स्यो मीनः वृहस्पतौ मीनराग्निं गते फाल्गुनशुक्लैकादशी
 यदा तदा सा सकलाघनाग्निनीत्युच्यते । चारोदधौ लवणसमुद्रे
 तामेकादशीमुपोषित इत्यर्थः ।

मास्ये,— चिराचोपोषितो दद्यात् फाल्गुन्यां भवन् शुभम् ।
 आदित्यलोकमाप्नोति याम्यं व्रतमिदं स्युतम् ॥

भविष्ये,—

फाल्गुनी फाल्गुनीयुक्ता तिथौ तस्यां दिवाय तु ।
 ग्रथ्यां दत्त्वाभुथाङ्गार्यां नारी भर्तारमुत्तमम् ॥

ज्योतिषे,—

वृत्ते तुषारसमये चितपञ्चदश्यां

प्रातर्वसन्तसमये समुपस्थिते च ।
पीत्वा तु चूतकुसुमं सह चन्दनेन
वर्षं सुखी सखि भवेत् पुरुषस्तु सर्व्वम् ॥

पानमन्त्रो यथा,—

चूतमय्यं वसन्तस्य माकन्दकुसुमं तव ।
सचन्दनं पिवाग्यद्य सर्व्वकामार्थसिद्धये ॥

आदिब्राह्मे— पुरुषीत्तमच्चत्रमधिष्ठत्य,—

नरो दोक्षागतं दृष्ट्वा गोविन्दं त्रिदशोत्तमम् ।
फाल्गुन्यां संयतो भूत्वा गोविन्दस्य पुरं व्रजेत् ॥
फाल्गुनी पौर्णमासी ।

तथा स्कान्दे,—

फाल्गुन्यां फाल्गुनीश्वरे गोविन्दं सुरवत्तमम् ।
दोक्षागतमभिप्रेक्ष्य विष्णोः पदमवाप्नुयात् ॥
फाल्गुनीनक्षत्रमत्र गुणफलं सर्व्वतियेः प्राधान्यात् ।
अथ चैत्रशतत्यम् ।

स्कन्दपुराणे,—

यः त्रिपेदेकभक्तेन चैत्रमासं नरोत्तमः ।
धनधान्यसम्पद्धे तु कुले महति जायते ॥

वामनपुराणे,—

चैत्रे विश्विचवस्त्राणि शयनान्यासमानि च ।
विष्णोः प्रीत्यर्थमेतानि देयानि ब्राह्मणेष्वथ ॥

मत्स्यपुराणे,—वर्ज्येचैत्रमासन्तु यस्तु गन्धानुक्षेपणम् ।

शुक्तिं गन्धभृतां दद्यात् विप्राय दितवावधौ ॥
 वावधं पदमाप्नोति काम्यं व्रतमिदं स्मृतम् ।

गन्धपूर्णां शुक्तिर्जतान्ते देया ।

तथा,—

चैषादि चतुरो मासान् तोषं दद्यादयाचितम् ।
 व्रताग्ने मानकं दद्यादश्वस्वसमन्वितम् ॥
 तिलपाचं हिरण्यञ्च ब्रह्मसोमे महीयते ।
 कल्पान्ते भूपतिर्नूनामाकल्पव्रतमुत्तमम् ॥

मानकं पूर्णकुम्भम् ।

स्कन्दपुराणे,—

वावधेन समायुक्ता मधौ कृष्णा चयोदशौ ।
 गङ्गायां यदि लभेत सूर्य्यपद्मैः समा ॥
 शनिवारसमायुक्ता सा महावावधी कृता ।
 गङ्गायां यदि लभेत कोटिसूर्य्यपद्मैः समा ॥
 शुभयोगसमायुक्ता व्रतौ व्रतभिषा यदि ।
 महामहेति विख्याता चिकोटिकुक्षमुद्धरेत् ॥

मधुसैः वावधं व्रतभिषा । अथ चिविधा वावधुक्ता वावधी
 महावावधी महामहावावधीति क्रमेणैवां फलानि चोक्तानि ।
 ततश्च नक्षत्रयोगं विना केवलचयोदश्यां शनिवारादिद्योमेऽपि न
 किञ्चित्फलं वचनाभावात् । अथ सर्व्वेषु गङ्गायामित्यभिधानात्
 गङ्गायामादेव फलम् ।

तथा ज्योतिषे,—

वैशाखिते वारुणश्चतुष्पा
 चयोदशौ सूर्यसुतस्य वारे ।
 योगे शुभे सा महती महत्या
 गङ्गाजलेऽर्कपक्षकोटितुल्या ॥

अथ रात्र्यादिपर्युदासो नास्ति गङ्गायां प्रतिप्रसवात् ।

यथा ब्रह्माष्ट्रे,—

राशौ दिवा च सन्ध्यायां गङ्गायाञ्च प्रसङ्गतः ।
 स्वात्मान्मेधजं पुष्टं गृहेऽप्युद्धृततज्जलैः ॥

प्रसङ्गतो हेतुधापीत्यर्थः ।

भवित्ये,—

न मन्त्रो न विधिसैव न ऋदो न च गोमथम् ।
 न काष्ठमियमस्तत्र गङ्गां प्राप्य सरिद्धराम् ॥

तथा आदिपर्युदासः । अक्षप्रवेशनिषेधं कुर्वन्तं गन्धर्व्यं प्रति गङ्गां
 प्रविशतोऽर्जुनस्योक्तिः,—

समुद्रे हिमवत्पार्श्वे नद्यामस्ताञ्च दुर्मते ।
 राधावहनि सन्ध्यायां कस्य गुप्तः परियहः ॥
 असन्नाधा देवनदी स्वर्गसन्नादनी शुभा ।
 कथमिच्छसि तां रोद्धुं नैव धर्मः सनातनः ॥
 अमिवाय्यमसन्नाधं तव वाचा कथं वथम् ।
 न विज्ञेम यथाकामं पुष्टं भागीरथीजसम् ॥

दुर्मते शास्त्रानभिज्ञ, परियहः स्त्रीकारः कस्य गुप्तो निषम

इत्यर्थः । तस्माद्वाद्यादिनिषिद्धकालेऽपि गङ्गायामस्निग्धं योने
स्नातव्यम् ।

अथ केचित्,—

स्नानं कुर्वन्ति या नार्यसुन्द्रे प्रतभिषाङ्गते ।

सप्तजन्म भवेद्युक्ता विधवा दुर्भगा भ्रुवम् ॥

तथा,— चयोदश्यां तृतीयायां दशम्याञ्च विशेषतः ।

शूद्रविट्चण्डियाः स्नानं नाचरेयुः कथञ्चन ॥

इति वचनद्वयात् स्त्रीशूद्राभ्यामथ न स्नातव्यमिति वदन्ति ।
तन्मन्दम् । भोगार्थस्नानमादाय निषेधस्य चरितार्थत्वात् । वैध-
स्नानस्य निषेद्धुमशक्यत्वात् अन्यथासिद्धस्य वैधवाधाक्षमत्वात् ।
अतएव न हिंस्यात् सर्वाभूतानीति रागप्राप्तहिंसैव निषिध्यते
न तु पशुयागाङ्गहिंसेति ।

तथा च राजमार्त्तण्डे,—

प्रतिपद्यनपत्यः स्नात् तृतीयायामपन्निकः ।

दशमी विपत्तनाशाय सर्व्वं हन्ति चयोदशी ॥

भोगार्थं क्रियते यत्तु स्नानं यादृच्छिकं नरैः ।

तन्निषिद्धं दशम्यादौ नित्यनैमिषिकादपि ॥

भविष्ये,—

चैत्रे कृष्णचतुर्दश्यां यः स्नायाच्छिवसन्निधौ ।

गङ्गायान्तु विशेषेण न स प्रेतोऽभिजायते ॥

स्कान्दे,—

वसन्तारम्भमासाद्य तृतीया या जनप्रिया

शुक्लपत्रस्य पूर्व्यां चै जलैः स्नानं समाचरेत् ॥

पूर्व्या च पार्वती देवी सर्वकामसम्पद्व्ये ।

सौभाग्यदतीत्येति ख्यातेयम् ।

ब्रह्मपुराणे,—

शुक्लायामत्र पञ्चम्यां चैत्रे मासि शुभानना ।

श्रीब्रह्मलोकान्मानुष्यं संप्राप्ता केशवाज्ञया ॥

तस्मात्तां पूजयेत्तत्र यस्तं लक्ष्मीर्न मुञ्चति ।

एषा श्रीपद्ममी कार्या विष्णुलोके गतिप्रदा ॥

अत्र तिथिद्वैधे युग्मादरेण व्यवस्था ।

ब्रह्मपुराणे,—

अमावस्यां समुत्पन्नः स्कन्दः पूर्वं उताग्रनात् ।

ततः पञ्चान्तु शुक्लायां मासे तु चैत्रनामनि ॥

सेनापत्योऽभिषिक्तस्तु देवानां ब्रह्मणा स्वधम् ।

तस्मात् स तत्र विधिना स्कन्दो माख्यैः सुगन्धिभिः ॥

दीपास्तम्भारवस्त्राञ्जकुसुमैः पूज्य एव च ।

अजैः क्रीडनकै रम्यैर्घण्टाचामरदर्पणैः ॥

आरोग्यकामैर्वासानां पुत्रवह्निर्विशेषतः ।

सर्व्यासु शुक्लवष्टीषु पूज्यो वा अद्रुया नरैः ॥

तत्र चैत्रपञ्चामित्यर्थः । अत्र तिथिद्वैधे पद्ममीयुक्तैव कार्या ।

कृष्णाष्टमी स्कन्दवष्टी शिवरात्रिचतुर्दशी ।

एताः पूर्व्ययुताः कार्यास्त्रिष्यन्ते पारणं भवेत् ॥

इति ब्रह्मवैवर्तवचसात् ।

स्कान्दे,—भास्करस्य तु सप्तम्यां पूजां दमनकादिभिः ।

कृत्वाप्नोति नरो भोगान् विगताधिर्महायशाः ॥

सिद्धपुराणे,—

पुनर्वसुबुधोपेता चैत्रे मासि सिताष्टमी ।

स्रोतःसु यदि लभेत वाजपेयफलं लभेत् ॥

काशिकापुराणे,—

चैत्रे मासि सिताष्टम्यां यो नरो विजितेन्द्रियः ।

स्नाति सौहित्यगाङ्गेषु स याति ब्रह्मणः पदम् ॥

सर्वा नदीः समाज्ञाय सर्वतीर्थानि सर्वतः ।

सौहित्यो ब्रह्मणः पुत्रो याति दक्षिणसागरम् ॥

भविष्ये,—

पृथिव्यां यानि तीर्थानि सरितः सागरादयः ।

सर्वं सौहित्यमाद्यान्ति चैत्रे मासि सिताष्टमीम् ॥

तत्र स्नानमन्त्रः ।

ब्रह्मपुत्र महाभाग शान्तनोः कुक्षनन्दन ।

अमोघागर्भसम्भूत पापं सौहित्य मे हर ॥

सिद्धपुराणे,—

अशोककशिकास्नाष्टौ ये पिबन्ति पुनर्वसू ।

चैत्रे मासि सिताष्टम्यां न ते शोकमवाप्नुयुः ॥

अशोककशिकापानमशोकतरुपूजनम् ।

कृत्वा निर्वृतिमाप्नोति चैत्रे मासि सिताष्टमीम् ॥

अशोकैरक्षयेदुर्गामशोककशिकाः पिबेत् ।

न शोकं प्राप्नुयात् किञ्चित् सप्तजन्मसु मागवः ॥

पुनर्वसू इति काशकर्म द्वितारकत्वाद्दिवसनम् । अथ पिव-
कीति अत्रणात् दन्तच्छेदं विना जलेन सह पातयमित्यर्थः ।

तत्र पानमन्त्रः,—

त्वामशोकं हराभीष्टं मधुमासससुहृव ।

पिवामि शोकसन्तप्तो मामशोकं सदा कुह ॥

तथा दशाक्षरजयदुर्गमन्त्रं प्रकृत्य काशिकापुराणे,—

सिताष्टम्यान्तु चैत्रस्य पुष्यैस्तत्कालसप्तमैः ।

अशोकैरपि धो दुर्गां मन्त्रेणानेन पूजयेत् ॥

न तस्य जायते शोको रोगो वाप्यथ दुर्गतिः ।

देवीपुराणे,—

नवम्यां पूजयेद्देवीं महिषासुरमर्दिनीम् ।

कुङ्कुमागुरुकर्पूरधूपदीपाक्षमोदकैः ॥

दमनेर्महपचैश्च विजयाब्धं पदं लभेत् ।

अथ श्रीरामनवमी ।

अगस्त्यसंहितायाम,—

चैत्रे मासि नवम्यान्तु शुक्लपक्षे रघूत्तमः ।

प्रादुरासीत्पुरा ब्रह्मण् परं ब्रह्मैव केवलम् ॥

तस्मिन् दिने तु कर्त्तव्यमुपवासमतं सदा ।

तत्र आगरुषं कुर्यात् 'रघुनाथप्रपूजनम् ॥

प्रातर्दशम्यां विधिवत् दक्षिणाभिश्च तोषयेत्

गोभूतिसिद्धिरस्याथै र्वक्षाकहरणैश्चथा ॥
 रामभक्तान् प्रयत्नेन प्रीणयेत्परथा सुदा ।
 एवं यः कुरुते भक्ता श्रीरामनवमीव्रतम् ॥
 अनेकजन्मसिद्धानि पातकानि बह्वन्यपि ।
 भस्मीकृत्य ब्रजत्येव तद्विष्णोः परमं पदम् ॥
 यस्तु रामनवम्यान्तु भुङ्क्ते मोहादिमूढधौः ।
 कुम्भीपाकेषु घोरेषु पथ्यते नात्र संग्रथः ॥
 यस्तु रामस्य नवमीमनादृत्य नराधमः ।
 प्राञ्जीयाकरकं गच्छेद्यावदाचन्तारकम् ॥
 अहत्या रामनवमीव्रतं सर्व्वव्रतोत्तमम् ।
 व्रतान्यन्यानि कुरुते न तेषां फलभाग् भवेत् ॥
 रक्ष्यकृतपापानि प्रख्यातानि बह्वन्यपि ।
 मद्याग्नि च प्रनश्यन्ति श्रीरामनवमीव्रतात् ॥
 एकामपि नरो भक्ता श्रीरामनवमीं सुने ।
 उपोष्य कृतकृत्यः स्यात् सर्व्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 इत्यस्य निम्नश्रवणाच्चित्या । पुनर्वसुयोगे तु फलातिशयो वक्ष्यते
 तत्र दिनद्वये नवमीस्त्राभे चद्दिने पुनर्वसुयोगः तत्रैव उपवासः ।
 यथा तत्रैव अगस्त्य उवाच,—

चैत्रशुक्लनवम्यान्तु जातो रामः स्वर्षं हरिः ।
 पुनर्वसुसृष्टसंयुक्ता सा तिथिः सर्व्वकामदा ॥
 पुनर्वसुसृष्टसंयोगः स्वर्षोऽपि यदि दृश्यते ।

चैत्रशुक्लनवम्यान्तु वा तिथिः सर्वकामदा ॥

यदा तु पूर्वदिने रात्रौ तिथिनक्षत्रयोगः परदिने वा तिथि-
मात्रं तदा युग्मादराक्षत्रानुरोधाच्च पूर्वदिने उपवासः परदिने
पूर्वाह्ने रामपूजनं नाच युग्मादरः संग्रथाभावात् इति प्रागेव
तिथिविचारे विवृतमस्ति । दिनद्वये पुनर्वसुस्त्राभे यत्र मध्याह्ने
पुनर्वसुयोगस्तत्र वोपवासादिकमाह तत्र,—

श्रीरामतोषणी^१ प्रोक्ता कोटिसूर्य्यशशधिका ।

चैत्रशुक्ले तु नवमी पुनर्वसुयुता यदि ॥

सैव मध्याह्नेयोगेन महापुण्यतमा स्मृता ।

नेषं पूषणि संग्रान्ने अग्ने कर्कटकाह्वये ॥

कौशल्यायामाविराशीत् कक्षया च परः पुमान् ।

मध्याह्नप्राशस्त्यहेतुमाह । नेषं पूषणीति । पूषणि सूर्य्यं नेषं
प्राप्ते सौरवैशाख इत्यर्थः । मध्याह्ने अभिजिष्णुर्कर्त्तुं कर्कटकाह्वयम् ।
यदा दिनद्वये मध्याह्ने नवमीपुनर्वसुयोगः यदा वा पूर्वदिने
रात्रौ तिथिनक्षत्रयोगः परदिने तु पूर्वाह्ने तिथिनक्षत्रयोगः
यदा वा दिनद्वये नवम्यां पुनर्वसुभावः, तदा व्यवस्थामाह तत्रैव ।

नवमी चाष्टमीविद्धा त्याज्या विष्णुपरायणैः ।

उपोषणं नवम्यान्तु दशम्यामेव पारणम् ॥

नवम्यामुदयगामिण्यां दशम्यामेवेत्येवकार उक्तदाकार्य इति
केचित् । यदा नक्षत्रानुरोधात् पूर्वदिने उपवासस्तदापि नवमी-
सुतीर्थ्यैव च पारणा इति नियमार्थ इत्यपरे ।

तथा तथैव,—

तस्मिन् दिने महापुष्टे रामसुहृद्भिः भक्तिः ।
 यत्किञ्चित् क्रियते कर्षं तद्भवत्यकारकम् ॥
 उपोषणं आगरणं पितृनुहृद्भिः तर्पणम् ।
 तस्मिन् दिने तु कर्त्तव्यं ब्रह्म प्राग्निमभीष्टुभिः ॥
 यस्तु रामनवम्यान्तु नियतसर्पयेत् पितृन् ।
 ते सर्वे तत्स्युषादेव यान्ति विष्णोः परं पदम् ॥
 यस्तु रामनवम्यान्तु दद्याद्वित्तानुसारतः ।
 यत्किञ्चिदपि तत्सर्वं महादानघनं भवेत् ॥
 सूर्य्यगृहे कुक्षेत्रे महादानैः कृतैर्मुक्तः ।
 यत्फलं तदवाप्नोति श्रीरामनवमीव्रतात् ॥
 कुर्याद्रामनवम्यां य उपोषणमतन्त्रितः ।
 मातुर्गर्भं न चाप्नोति राम एव भवेत् स्वयम् ॥

तथा,— तस्मिन् दिने महापुष्टे प्रातरारभ्य भक्तिः ।
 जपेदेकान्त आसीनो यावत्स्याद्दशमीदिनम् ॥
 तेनैव स्यात् पुरश्चर्या दशम्यां भोजयेद्विजान् ।
 भक्ष्यभोज्यैर्वज्रविधैर्दद्याद्गन्ता च दक्षिणाम् ॥
 कृतकृत्यो भवेत्तेन सद्यो रामः प्रसीदति ।

अथ प्रयोगः ।

पूर्वदिने एकभक्तं विधाव नियमस्तः प्रातः स्नात्वा पितृन्
 'सन्तर्प्यं शुचिवस्त्रद्वयधरो विराचन् प्रातः सकृत्स्यं कुर्यात् ।

ॐ अथ रामं समुहृद्भिः सर्वपापप्रशान्तये ।

उपवासं करिष्येऽहं नवम्याञ्च मधौ चिते ॥

श्रीरामनवमीं देवीं चैषे रामप्रतोषिणीम् ।

अर्चयित्वा उपवासेन भोक्ष्येऽहमपरेऽहनि ॥

ततः कृतपूजासम्भारः शालग्रामे प्रतिमायां सर्वतोभद्रमण्डले
वा पूजयेत् ।

वथागस्त्यसंहितायाम् ।

शालग्रामशिलायाम् तुलसीदलकल्पिता ।

पूजा श्रीरामचन्द्रस्य कोटिकोटिगुणाधिका ॥

तत्र प्रथमं भूतापसारणं कृत्वा आसने उपविश्य कृतभूतशुद्धिः
प्राणायाम-मातृकान्यास-केशवादिन्यासान् कृत्वा कराङ्गन्यासौ कुर्यात् ।
रां अङ्गुष्ठाभ्यां नमः रौं तर्जनीभ्यां स्वाहा हं मध्यमाभ्यां वषट्
रौं अनामिकाभ्यां ऊं रौं कनिष्ठाभ्यां वौषट् रः करतलपृष्ठाभ्यां
फट् । रां हृदयाय नमः रौं शिरसे स्वाहा हं शिखायै वषट्
रौं कवचाय ऊं रौं नेत्राभ्यां वौषट् रः अस्त्राय फट् । इति
तालचयं दिग्बन्धञ्च कुर्यात् । ततः षड्चरराममन्त्रस्य षड्वर्णान्
ब्रह्मरन्ध्र-भ्रूमध्य-हृदय-नाभि-लिङ्ग-पादेषु क्रमेण न्यासेत् ।

ततः पूर्वोक्तविधिना पौठन्यासं कृत्वा देवं ध्यायेत् ।

ध्यानसुक्तमगस्त्यसंहितायाम्—

नीलोत्पलदलश्यामं पीताम्बरधरं विशुभम् ।

द्विभुजं कञ्चनयनं दिव्यसिंहासने स्थितम् ॥

वशिष्ठाद्यैश्च परितो वृतं रत्नकिरीटिनम् ।

सीतासंज्ञापचतुरं दिव्यगन्धानुषेपनम् ।

करदये चापवाणौ सेवितं सञ्ज्ञयेत् ॥

शत्रुघ्नभरताम्बाञ्च पार्श्वघोरक सेवितम् ।

ध्यायेदमन्त्रद्वयो रामं क्षीरसुखान्जलम् ॥

इति ध्यात्वा मानसोपचारैरभ्यर्त्वा आत्माभेदेन सञ्चिन्त्य पूर्वोक्त-
विधिना अर्घ्यं संक्षाय्य पाद्याचमनीयञ्च स्थापयेत् । ततः पूर्वोक्त-
विधिना पीठपूजां विधाय पुनर्देवं ध्यात्वा मानसोपचारैरभ्यर्त्वा
आत्माभेदेन सञ्चिन्त्य पुष्याञ्चक्षिणा वहङ्गासापुटेन तेजोरूपं
भगवन्तं प्रतिमादिव्यारोप्य ॐ तद्विष्णोः परमं पदमिति मन्त्रं पठन्
भगवन् श्रीराम इहागच्छागच्छ इह तिष्ठ तिष्ठ सञ्चिहितो भव
सञ्चिद्धो भव प्रसन्नो भवेति यथाक्रममावाहन्यादिमुद्राः प्रदर्श्य
देवताङ्गे षडङ्गन्यासं कृत्वा अवगुण्ठनामृतौकरणपरमीकरणमुद्रासु
प्रदर्श्य प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा षड्भरमन्त्रेण पुष्यं दत्त्वा आसनं निवेश्य
भगवन् स्नातं ते इति वृद्धा तेनैव मन्त्रेण पाद्याचमनीचार्घ्यमधु-
घर्कपुनराचमनीयं स्नानजलवस्त्राक्षरं गन्धपुष्पधूपदीपनानाविध-
नैवेद्याचमनीयतामूलसन्दनानि दत्त्वा शङ्खचण्डादिवाद्यैः सन्तोष्या-
वरणानि पूजयेत् । श्रीं सीतायै स्वाहा इति मन्त्रेण सीतां पार्श्व-
गतां पूजयेत् ।

ततः पार्श्वदये शंक्रुचापाय नमः शरेभ्यो नमः ।

अन्त्यादिकोषनेश्वरेषु.—

शं क्रु चापाय नमः शीं शिरसे स्वाहा ॐ शिखायै वषट् रै
कंसचाय ॐ ससुखे रौं नेत्राभ्यां वौषट् चतुर्दिग् रः अस्त्राय फट्
पूजयेत् ।

पूर्वाष्टपञ्चमः—

चतुर्दशैः नमः सुधीर्वाच भरताय त्रिभौक्याय कल्याणाय चक्र-
दाय प्रपुत्राय जाम्बवते नमः ।

दशमेषु,—

सुहृदे जयन्ताय विजयाय सुराहाय राश्वत्तुमय अक्रोपाय
धर्मपात्राय सुमन्त्राय नमः ।

तदधिः स स दिशु,—

दश्राय अग्रये यमाय नैर्द्वैताय वदणाय वायवे शोभाय (?)
ईशानाय अजन्ताय ब्रह्मणे नमः ।

तदाष्टे,—

वज्राय शक्तये दण्डाय चक्राय पाशाय अक्रुशाय गदाय
शूलाय चक्राय पशाय नमः ।

ततो राममन्त्रं जप्त्वा जपं समर्थं कृत्वा प्रणमेत् ।

मनोवाङ्मायजनितं कर्म यन्मे शुभाशुभम् ।

तत्सर्वं प्रीतये भूयान्नमो रामाय शार्ङ्गिणे ॥

एवं सम्पूज्य राशौ जागरणं कृत्वा दशम्यां प्रातःकाला पुन-
र्भत्वा राममन्त्रं दक्षिणां दत्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा विशेषतो
रामभक्तान् वस्त्राभूषणैः सन्तोष्य पारणां कुर्यात् ।

अथ चैवावली ।

भविष्ये,—

चैत्रे शुक्लचतुर्दश्यां मदनं चन्द्रनाङ्गकम् ।

कृत्वा सम्पूज्य विधिवद्भोजयेद्भुजनेन तु ॥

तत्र सन्धुचितः कामः पुत्रपौत्रविवर्द्धनः ।
 कामदेवस्योदर्यां पूजनीयो यथाविधि ॥
 रतिप्रीतिसमायुक्तो अशोकमास्यभूषितः ।
 सिन्दूररजनीरङ्गै रतिप्रीतिसमन्वितम् ॥
 कामदेवं वसन्तस्य विक्षिप्य सधनुःशरम् ।
 अशोकतदमूले च चिपे वापि प्रपूजयेत् ॥
 प्रीतिस्य दक्षिणे तत्र रतिवामे च सुन्दरौ ॥
 मध्याह्ने पूजयेद्भक्त्या भक्ष्यैर्गन्धैश्च समरैः ।
 सन्धुचितः प्रीषितः, रजनी हरिद्रा ।

राजमार्गस्थे,—

राशौ चयोदशीं प्राप्य उद्याने क्वचिन्ने शुभे ।
 सरतिं मन्मथं स्थाप्य पूजयेदपरेऽहनि ॥
 मधौ मासि चिते पक्षे कामक्रीडा तिथिपथे ।
 तस्मात् चयोदशीविद्धा भवेत् पूज्या चतुर्दशी ।

तिथिपथ इति द्वादशीदिने राशौ मन्मथस्थापनं परेऽहनि
 चतुर्दशीयुक्तायां चयोदर्यां कामपूजनमहोत्सवः तत्परेऽहनि चतु-
 र्दश्यां प्रातः कर्हमादिभिर्जुगुप्सितोक्तिभिश्च क्रीडेति । तत्र चयो-
 दर्यां मध्याह्ने स्नात्वा सिन्दूरहरिद्रारङ्गैरशोकतदमूले चिपपटे वा
 सधनुःशरं दक्षिणे प्रीतियुक्तं वामे रतिसहितं कामदेवं वसन्तस्य
 विक्षिप्य गन्धपुष्पधूपदीपनैवेद्यादिभिर्नक्षोपहारैः पूजयेत् । एवं
 संपूज्य पुष्याशुचिपथं दत्त्वा प्रणमेत् ।

तत्र मन्मथः,—

पुष्यधन्वजमसोऽस्तु नमस्ते मौननेतन ।
 मुनीनां लीकपाज्ञानां धैर्य्युतिज्ञते नमः ॥
 माधवात्मज कन्दर्प शम्बरारे रतिप्रिय ।
 नमस्तुभ्यं जिताशेषभुवनाथ मनोभुवे ॥
 आधयो मम नमस्तु आधयश्च शरीरजाः ।
 सन्पद्यतामभीष्टं मे सन्पदः सन्तु मे क्षिराः ॥
 नमो माराथ कामाथ देवदेवस्य मूर्त्तये ।
 ब्रह्मविष्णुशिवेन्द्राणां मनःशोभकराय ते ॥
 एवं यः कुरुते पूजामनङ्गस्य महात्मनः ।
 भवन्ति नापदस्तस्य तस्मिन्मध्ये कदाचन ॥
 सिध्यन्ति तत्र मन्त्राश्च नारीणां वल्लभो भवेत् ।
 सर्वसम्पत्पुत्रः सुखो देववन्द्योदते भुवि ॥

श्रीवागने,—

मधुमासे तु संप्राप्ते शुक्लपक्षे चतुर्दशी ।
 प्रोक्ता मदनभङ्गीति शिङ्गासुरमहोत्सवा ॥
 पूजयिष्यन्ति चै मर्त्यास्तदङ्गतदपक्षवैः ।
 ते चास्यन्ति परं ज्ञानं मदनस्य प्रभावतः ॥

पूजयिष्यन्ति काममिति शेषः । तदङ्गतदपक्षवैः तस्य मदन-
 कस्य चण्डेः प्राञ्चाभिस्तदभिर्गुणैः पक्षवैशेत्यर्थः ।

तथा,—

चैवे सितचतुर्दश्यां मदनस्य महोत्सवः ।
 युगुधितोक्तिभिस्तत्र गीतवाद्यादिभिर्गुणाम् ॥

प्रातः प्रहरमाचक्षु कर्ह्यैः प्रीङ्गुनं भवेत् ।
 भगवांसुख्यते कामः पुष्यपौषसहस्रिदः ॥
 ततः खाला च मध्याह्ने विसृज्य च मनोभुवम् ।
 आत्मानं भूषयेदस्त्रैर्गन्धमाख्यागुलेपनैः ॥
 न पाष्यन्ति चे पर्व्यं मादनं मानवाधमाः ।
 तेषां पुष्यफलं दत्तं मया ते वैचमाधिकम् ॥

हे कामदेव तेषां वैचमासजं पुष्यं मया तुभ्यं दत्तं इति
 शङ्करोक्तिरतो नित्यमिदम् ।

तथा,—

वैचावस्थां तदा देवं पूजयित्वा सदाशिवम् ।
 सप्तजन्मकृतैः पापैर्मुच्यते नात्र संग्रहः ॥
 कुङ्कुमेन तथा क्षिप्त्वा देवदेवं महेश्वरम् ।
 यत् प्राथते फलं सम्यक् न तत्कृतुशतैरपि ॥

देवीपुराणे,—

पौर्णमास्यां तथा कार्यां सर्वकामसहस्रकृषे ।
 इन्द्राय सह शय्या तु पूजा सर्वफलप्रदा ॥
 मन्त्रे वार्कं गुरौ वापि वारेभ्येतेषु वैचकी ।
 तपासमेभजं पुष्यं खानस्य जभते नरः ॥

मन्त्रे शनिवारे इत्यर्थः ॥

इति संवत्सरकृत्यं समाप्तम् ॥

अथ प्रकीर्णकम् ।

तत्र गङ्गामाहात्यम् ।

स्नानं दानं तपो जप्यं आङ्गं देवप्रपूजनम् ।

गङ्गायान्तु कृतं सर्व्वं कोटिकोटिगुणं भवेत् ॥

प्रवाहमवधिं कृत्वा यावद्भस्त्राचतुष्टयम् ।

तत्र नारायणः स्नानी नान्यः स्नानी कदाचन ॥

अथ दत्तं कृतं जप्तं कोटिकोटिगुणं भवेत् ।

दानधर्मैः—

भाद्रकृष्णचतुर्दश्यां यावदाक्रमते जलम् ।

तावद्गर्भं विजानीयान्तदूर्ध्वं तीरमुच्यते ॥

ब्रह्माण्डे,—

साङ्गैश्चस्रगतं यावद्गर्भतस्तौरमुच्यते ।

अथ न प्रतिगृहीयात् प्राणैः कण्ठगतैरपि ॥

न मन्त्रो न विधिः काणो न मृदो न च गोमयम् ।

गङ्गागर्भं कृतं किञ्चिदगन्तगुणितं भवेत् ॥

स्कान्दे,—

तीराद्गच्छूतिमाचण्णु परितः शेषमुच्यते ।

अथ दानं जपो होमो गङ्गायां नात्र संशयः ॥

यत्किञ्चित् कुरुते कर्म तदक्षयमुदाहृतम् ।

परितः कुचद्वये इत्यर्थः ।

ब्रह्माण्डे,—

मगसा संसारेष्वसु गङ्गां दूरस्थितो नरः ।

षाण्द्रायणसहस्रम् समते नाप संग्रहः ॥

भविष्ये—

भवनामि विचिषाधि विचिषाभरणाः शिष्यः ।

आरोग्यं विससम्पत्तिर्गङ्गास्तरणजं फलम् ॥

महाभारते,—

दर्शनात् स्यर्शनाज्ञापानया गङ्गेति कीर्त्तनात् ।

स्तरणादेव गङ्गायाः सद्यः पापात् प्रमुच्यते ॥

सहस्रथोजनस्रोऽपि विसन्ध्यं सुसमाहितः ।

गङ्गां गङ्गेति धो ब्रूते स याति परमां गतिम् ॥

भविष्ये,—

दर्शमानमतीतञ्च ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ।

ज्ञातं यदशुभं कर्षं गङ्गां वृद्धा प्रणश्यति ॥

दानधर्मै,—

सप्तावरान् सप्तपरान् पितृक्षेत्रेषु ये परे ।

दमांसारथते गङ्गां वीक्ष्य सृष्ट्वावगाद्य च ॥

पाप्मे,— सुञ्जुञ्जुर्धदा पश्येत् सृष्ट्वापि सुञ्जुञ्जुः ।

भक्त्वा तदाप्नोति नरः शाश्वतं चान्तं पदम् ॥

भविष्ये,—

प्रथमेत् प्रातस्तथाच गङ्गां पुष्यज्जां शुभाम् ।

धर्मार्थकाममोक्षायां भाजनं स्यात् संग्रहः ॥

ब्रह्माण्डे,—

सभक्त्वापि महापापी गङ्गां सृष्ट्वा हृदिर्भवेत्

वाराहे,—

ब्रह्महा गुह्यहा गोघ्नः स्पृष्टो वा सर्वपातकैः ।
गङ्गातीर्थेण संस्पृष्टः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

वनपर्वणि,—

अथकार्यग्रतं कृत्वा कुर्याद्गङ्गावगाहनम् ।
सर्वं दहति गङ्गाभस्त्रक्षरान्निमिवानलः ॥

भविष्ये,—

भक्त्वा गङ्गावगाहस्य फलं वक्तुं न शक्यते ।
स्वर्गमोक्षौ फलं तस्येत्येवमाहुर्मनीषिणः ॥
कपिलाकोटिदानाद्भि गङ्गास्नानं विश्रियते ।
सहस्रगङ्गावगाहेन कुलकोटीः समुद्धरेत् ॥

तथा,—

असु नारायणं देवं स्नानकाले स्मरेत् सदा ।
साक्षात् ब्रह्मरूपिण्यां गङ्गायाञ्च विशेषतः ॥
गङ्गायां मौषलं स्नानं महापातकनाशनम् ।

तथा,—

ब्रह्मघ्नो वा सुरापो वा गोघ्नो वा पशुपातकी ।
सर्वे ते निष्कृतिं यान्ति गङ्गास्नानान्न संग्रहः ॥

ब्रह्माण्डे,—

स्पृष्ट्वा स्वर्गमवाप्नोति पीत्वा ज्ञानमवाप्नुयात् ।
गङ्गास्नानेन भक्त्वा तु परमाप्नोति पूजयन् ॥

तथा,—

अनेकजन्मसम्भूतं पापं पुंसां प्रणश्यति ।

स्नानमात्रेण गङ्गायां सद्यः स्नात् पुण्यभाजनम् ॥

भविष्ये,—

अमावस्यां शतगुणं सहस्रन्तु दिनत्रये ।

शोमसूर्यग्रहे क्षयं व्यतीपाते त्वनन्तकम् ॥

तथा,—

जन्मार्थं च क्षतं स्नानं गङ्गायां भक्तिभावनतः ।

जन्मप्रश्नं यत्पापं तत्क्षणादेव नाशयेत् ॥

कैरन्तर्यामिणो मासं गङ्गायां स्नाति मानवः ।

स शक्रलोके सुचिरं स्थित्वा च सह पूर्वजैः ॥

ततो ब्रह्म प्रतिष्ठेत कल्पकोटिशतायुतम् ।

ब्रह्म ब्रह्मलोकम् ।

तथा,—

संक्रान्तिषु च सर्वासु चातुर्मासफलं ज्ञेयम् ।

एतदेव भवेत् पुण्यं माघकार्तिकमासयोः ॥

संवत्सरफलं श्रेष्ठं नवम्यां कार्तिके तथा ।

मन्वादाय च युगादाय च मासत्रयफलं भवेत् ॥

स्कान्दे,—

गङ्गास्नानं करोमीति मनसा यस्तु चिन्तयेत् ।

अशक्तस्य स्वयं गन्तुं सामग्री यस्तु नास्ति च ॥

स तथा अङ्गुष्ठांशुः प्रोक्तो विदुक्तः सर्वपातकैः ।

स्कान्दे,—गङ्गाद्यान्वरणाभ्युक्तिर्नाच कार्या विचारणा ।

परब्रह्मस्वरूपिष्ठामित्याह जगतां प्रभुः ॥

गङ्गायां त्यजतः प्राणान् कथयामि वरानने ।

कर्णे तत् परमं ब्रह्म ददामि मामकं पदम् ॥

ब्रह्माण्डे,—

गङ्गायां ज्ञानतो मृत्वा मोक्षमाप्नोति मानवः ।

अज्ञानाद् ब्रह्मणो लोकों याति नास्त्यत्र संशयः ॥

गङ्गेयमत्र तनुं त्यजामीति ज्ञानपरं नलज्ञानपरं तथा सति यत्र कुशापि मोक्षसत्त्वात् गङ्गाया अकिञ्चित्करत्वं स्यात् । ब्रह्मग्राप-
महापातकादिभिस्सदकानर्हस्यापि गङ्गामरणात् पापस्यथादुदकादि-
दानार्हतामाह रामायणे आदिकाण्डे,—

अथ गङ्गाकक्षा तत्र ज्ञाविताः समरात्मजाः ।

दिव्यमूर्त्तिधरा भूत्वा ययुः स्वर्गं मुदान्विताः ॥

भगीरथमुवाचेदं ब्रह्मा सुरगणैः सह ।

तारिता नरशार्दूल त्वया पूर्वपितामहाः ॥

षष्टिः पुत्रसहस्राणि सगरस्य महात्मनः ।

इत्युपक्रम्य,—

पितामहानां सर्वेषां त्वमत्र मनुजाधिप ।

कुर्वस्व सखिसं राजन् प्रतिज्ञा परिपालिता ॥

अथ तुलसीमाहात्म्यम् ।

अगस्त्यसंहितायाम्,—

तुलसीपत्रमात्रेण योऽर्चयेद्विष्णुमन्त्रहम् ।

स याति श्रावतं ब्रह्म युगराहृत्तिदुर्लभम् ॥
 विष्णोः शिरशि विन्वसामेकं श्रीतुलसीदक्षम् ।
 अगन्तव्यदं विद्वान्मोक्षारणपूर्वकम् ॥
 पुष्यान्तरैरनारितं निर्धितं तुलसीदक्षैः ।
 माद्यं मलयजाक्षिप्तं दद्यात्श्रीराममूर्द्धनि ॥
 किन्तस्य वज्रभिर्धनैः सम्पूर्णवरदक्षिणैः ।
 किं तीर्थसेवया दानैरुपेण तपसाधि वा ॥
 पञ्च पुष्यं दक्षं चैव श्रीतुलसीः समर्पितम् ।
 रामाय मुक्तिमार्गस्य द्योतकं नात्र संग्रहः ॥
 संपूज्य विधिवद्भ्रामं भक्त्या श्रीतुलसीदक्षैः ।
 भवार्णवसहस्रेषु दुःखपाहादिसुच्यते ॥
 पूजायोग्यैर्दक्षैः पुष्यैः पचैवा योऽर्चयेद्भूरिम् ।
 यदि न्यूनान्तिरिक्तानि तस्य पूर्णानि तान्यहो ॥
 दक्षैः कोमलपद्मवैरित्यर्थः ।

तथा,—

न तस्य नरककोशो योऽर्चयेत्तुलसीदक्षैः ।
 निर्मास्यतुलसीमासायुक्तो योऽर्चयेद्भूरिम् ॥
 यद्यत् करोति तत् सर्वमनन्तशुणितं भवेत् ।
 यदि न्यूनं भवत्येव रामाराधनसाधनम् ॥
 तुलसीपत्रमात्रेण चाप्यं तत्परिपूर्कते ।
 संख्य तुलसीकाष्ठं यो दद्याद्राममूर्द्धनि ।
 कर्पूराद्यदकसूरीचञ्चलस्य न तत्समम् ॥

आरुपयन्ति ये भक्त्वा तुलसीः स्वधनेव हि ।
 मोक्षाय च तदेवास्त्रं गान्धर्वभर्षितं ततः ॥
 ग्राहयामग्निज्ञातोषं तुलसीदक्षवासितम् ।
 ये पिवन्ति पुनस्तेषां क्षान्यपानं न विद्यते ॥
 तुलसीविपिनस्थापि समन्तात् पावनं स्वप्नम् ।
 क्रोशमात्रं भवत्येव गात्रेष्वेव पायसः ॥
 तुलस्यारोपिता सिक्ता दृष्टा स्पृष्टा च पावयेत् ।
 प्रदक्षिणं भ्रमित्वा ये नमस्कुर्वन्ति नित्यशः ।
 न तेषां दुष्कृतं किञ्चित् प्रचीणं भवन्नित्यते ॥
 अग्न्यदर्शनाः प्रातर्धै पश्यन्ति तपोधन ।
 अहोरात्रकृतं पापं तत्क्षणाद्वाश्रयन्ति ते ॥
 ग्राहयामग्निज्ञायाश्च गङ्गायाश्च तपोधन ।
 तुलस्यास्यैव माहात्म्यं नेष्टे वक्तुं हि विश्वसृक् ॥
 तुलसीसन्निधौ प्राणान् ये त्यजन्ति सुनीश्वर ।
 न तेषां नरकक्लेशस्ते यान्ति परमं पदम् ॥
 ग्राहयामग्निज्ञायाश्च तुलस्यास्यैव सन्निधौ ।
 येषां पुण्यवतां मृत्युस्ते सुक्ता नात्र संग्रहः ॥

संवत्सरप्रदीपे,—

तुलसीदक्षगा ऋष्या यत्र देवो भवेद्विज ।
 तत्र आहुं प्रदातव्यं गद्याभाङ्गफलाधिकम् ॥
 न ददाति गयां नत्वा पिण्डं यो वै महासुने ।
 तुलसीकामने आहुं कृत्वा स तारयेत् पितॄन् ॥

दादृशां न च कुर्वीत तुलसीचयनं कश्चित् ।
चयनमन्त्रमाह तत्रैव ।

तुलस्यमृतनामाऽपि सदा त्वं केशवप्रिया ।
केशवार्थं चिन्तोमि त्वां वरदा भव शोभने ॥
त्वदङ्गसम्भवेर्देवं पूजयामि यथा हरिम् ।
तथा कुरु पवित्राङ्गि कंकौ मन्त्रविनाशिनि ॥
मन्त्रेनागेन यः कुर्यात्तुलसीचयनं शूरेः ।
दशवर्षसहस्राणि पूजायाः फलमाप्नुयात् ॥

अथ शालग्राममाहात्म्यम् ।

पद्मपुराणे,—

चक्राङ्कितास्तु पाषाणा वृष्यन्ते ये तु शोभनाः ।
तेषां सन्दर्शनादेव नरः पापाद्विसुच्यते ॥
चक्राङ्कितान्तु पाषाणं पूजयेत् प्रयतो गृह्णी ।
यतिर्वापि महीपाद भुक्तिसुक्तिफलप्रदम् ।
न पूजयति यो देवं शालग्रामसमुद्भवम् ॥
प्राप्ते कलियुगे घोरे तस्य स्वर्गगतिः कुतः ।
न तपोभिर्न जपेन न दानेन न चेच्छया ॥
सा गतिः प्राप्यते या स्यात् शालग्रामशिक्षार्चनात् ।
न व्याधिर्न भयं तत्र न पीडा दुर्ग्रहोऽपि वा ॥
शालग्रामशिक्षा यत्र पूज्यते भक्तिभावतः ।
शालग्रामशिक्षायान्तु नित्यं सन्निहितो हरिः ॥
यथापि नौचते तत्र वाराहस्याः समं फलम् ।

न तेषामपराधोऽस्ति नपराधे च पातकम् ॥
 नागम्यागमने पापं न च विश्वासघातने ।
 ग्राहयामग्निसारूपी यत्र तिष्ठति केशवः ॥
 तत्र देवाधुरा यत्रा भुवनानि चतुर्दश ।
 ग्राहयामग्निसायान्तु यः श्राद्धं कुरुते नरः ।
 सुप्रीताः पितरस्तस्य गतास्ते ब्रह्मणोऽग्निकम् ॥
 ये पिवन्ति नरा नित्यं ग्राहयामग्निसोदकम् ।
 प्रहासयन्त्यसन्दिग्धं ब्रह्महत्यादिपातकम् ॥

सिद्धपुराणे,—

कामासक्तोऽपि वै नित्यं भक्तिभावविवर्जितः ।
 ग्राहयामग्निसां पुत्र योऽर्चयेत् सोऽप्युतो भवेत् ॥

तथा,—

ग्राहयामग्निसा यत्र तत्तीर्थं परमं स्रतम् ।
 तत्र दानञ्च यागञ्च सर्व्वं कोटिगुणं भवेत् ॥
 ग्राहयामसमीपे तु क्रोशमात्रे व्यवस्थितः ।
 कौकटेऽपि मृतो याति वैकुण्ठभवनं नरः ॥

अथ वारव्रतम् ।

भविष्ये,—

यस्मादित्यदिने भक्त्वा भानुं संपूज्य श्रद्धया ।
 नक्तं करोति पुत्रवः स चात्यमरसोकताम् ॥

भक्तिरूपास्त्रलेन ज्ञानं, वेदोक्तमिदमिति धीः श्रद्धा ।

सुहृत्प्रीतिं दिनं श्रेयं शौरनक्षत्रते विधिः ।

इति सप्तमीसप्तये शौरनक्षत्रं प्रागुक्तं । अतमिदमेकादशमाप्यम् ।
भविष्ये । आदित्यः उवाच,—

शोऽब्दमेकं प्रकुर्वीत नक्षत्रं मम दिनं नरः ।

ब्रह्मचारी जितक्रोधो ममार्चनपरावणः ॥

वत्सरान्ते ततो ब्रूयात् प्रीयतां मे दिवाकरः ।

एवं भक्तिसमायुक्तो मम लोकं च गच्छति ॥

न च मानुष्यकं लोकमभ्रवं प्राप्नुयान्नरः ।

ब्रह्मचारी परित्यक्तमैथुन इत्यर्थः ।

तथा,—

उपवासश्च कुर्वन्ति ये त्वादित्यदिने तथा ।

जपन्ति च महाश्रेतां ते क्षमन्ते यथेष्टितम् ॥

महाश्रेतामन्त्रः प्रोक्त आगने,—

‘ह्रामित्युक्ता ततो ह्रीन्तु सकारश्च विसर्गवान् ।

महाश्रेताख्यमन्त्रोऽयं भागोऽख्यश्चर ईरितः ॥

नरसिंहपुराणे,—

इत्थायुक्ते शौरदिने शौरं नक्षत्रं विधीयते ।

स्नात्वा सूर्य्यं समभर्च्छ्य विष्णुं वा नीरुजो भवेत् ॥

भविष्ये,—

ये त्वादित्यदिने प्राप्ते नक्षत्रं कुर्वन्ति मानवाः ।

भानुं सम्पूज्य वै भक्त्वा ते भवन्ति त्वरोगिणः ॥

मत्स्यपुराणे,—

अन्तर्दिशात्मनो धाम सूर्य्यरूपेषु संक्षितम् ।

तस्मादादित्यवारे तु सदा नक्ताग्रनो भवेत् ॥

सुहृत्तोऽं दिग्ं शौरनक्तमिति प्रागुक्तम् । सदेति नित्यत्वं
प्रतिपादितम् ।

तथा भविष्ये,—

आमिषं रक्तशाकस्य थो भुङ्क्ते च रवेर्दिने ।

सप्तजन्म भवेत् कुष्ठौ दारिद्र्यमुपजायते ॥

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन एकभक्तं रवेर्दिने ।

कुर्व्यान्नक्तं हविष्यं वा रोगघ्नोऽन्यथा भवेत् ॥

रक्तशाकमिति यावदामिषत्वात्तिदिष्टोपलक्षणम् ।

भविष्ये,—

अवशाच्चगुडोपेतमपूपं सूर्य्यवासरे ।

सच्चिरस्थं नरो दत्त्वा न रोगैरभिभूयते ॥

काष्ठदानात् भौमदिने ग्रन्थनाशमवाप्नुयात् ।

जीवेऽङ्घ्रि वस्त्रदानेन परां पुष्टिमवाप्नुते ॥

ग्रन्थैश्चरदिने दत्त्वा तैलं विप्राय शक्तिः ।

नित्यमेव महाभाग रोगनाशमवाप्नुयात् ॥

स्कान्दे,—

भौमवारे वर्षनेकां भक्त्वा सन्पूज्य मनुष्यम् ।

हविष्यभुक्त्वा मिताहारः पुत्रं दीर्घायुषं लभेत् ॥

धनं धान्यं तथारोग्यं लभते सन्पदक्षया ।

अथ सूतिकावष्टौपूजा ।

ब्रह्मपुराणे,— देवाश्च पितरश्चैव पुत्रे जाते त्रिजन्मनाम् ।

आथाग्नितदहस्तास्मात् पुष्यं षष्ठञ्च सर्व्वदा ॥

अथ सर्व्वदेव्यनेन जननाग्रौचान्तरपातेऽपि शुद्धिरित्युक्तम् ।

तथा च विष्णुधर्मो,—

सूतिकावावनिस्तथा जन्मदा नाम देवताः ।

तासां धागनिमित्तार्थं शुद्धिर्जन्मनि कौर्त्तिता ॥

षष्ठेऽङ्गि राधियागन्तु जन्मदानान्तु कारयेत् ।

रक्षणीयं तथा षष्ठीं निशां तत्र विशेषतः ॥

तत्र जागरणं कार्य्यं जन्मदानां तथा वसिः ।

अत्र प्रकृते पुत्रजन्माग्रौचे शुद्धिप्रतिप्रसवप्राप्तौ जन्मनीत्युपादानं जननाग्रौचान्तरपातेऽपि शुद्धिविधानार्थं न तु मरणाग्रौचपात इति । तासां धागनिमित्तार्थमित्यनेन तद्दिनविहितषष्ठ्यादिदेवता-पूजास्त्रेव शुद्धिर्नान्येषु सन्ध्यादिकर्म्मस्त्रित्युक्तम् । षष्ठीं निशां प्राथम्येन विशेषतो रक्षणीयं वास्तस्य रक्षा कार्य्येत्यर्थः ।

मार्कण्डेयपुराणे,—

अग्न्यम्बुशून्ये च तथा निर्यूपे सूतिकागृहे ।

अदीपग्रस्तसुषले भूतिसर्व्वपराजिते ॥

अनुप्रविश्य ध्या जानमपहृत्य ततोऽपरम् ।

अणप्रसविनीवासं तत्रैवोत्सृजते द्विज ॥

या जातहारिणी नाम सुचोरा पिशिताग्रना ।

तस्मात् संरक्षणं कार्य्यं यत्नतः सूतिकागृहे ॥

हागवन्धनार्थं द्युपस्तम्भः भृतिर्विश्वभस्त्रः । तत्र षष्ठेऽङ्कि सायंसमये
ज्ञातः शुचिराचान्तः स्नाति वाच्यं सङ्कल्पं कुर्यात् ।

ॐ अथेत्यादि अभिनवजातकुमारस्य जन्मवाचरात् षष्ठेऽङ्कि
अभिनवजातकुमारस्यास्य सर्वारिष्टप्रपन्नमनपूर्वकदीर्घायुइकामो
वह्निर्बलिदानानन्तरं गणेशषष्ठ्यादिदेवतानां पूजाकर्षणं करिष्ये ।
इति सङ्कल्प्य सप्तमण्डलिकाः कृत्वा तत्र कुशानासौख्यं सम्पूज्य च
माषभक्तेन बलिं दद्यात् ।

ॐ चेचपाशा नमो वोऽस्तु सर्वगान्तिफलप्रदाः ।

बाह्यस्य विघ्ननाशाय प्रतिगृह्णन्विभं बलिम् ॥

चेचपालेभ्य एष माषभक्तबलिर्नमः ।

पूर्वादिदिग्बिभागेषु सुखले प्रतिवाचिनः ।

रषां कुर्वन्तु ते सर्वं मम गृह्णन्विभं बलिम् ॥

पूर्वादिदिक्स्थेभ्यो नमः ।

भूतदैत्यपिशाचास्य गन्धर्वा रचषां गणाः ।

शुभं कुर्वन्तु ते सर्वं मम गृह्णन्विभं बलिम् ॥

भूतदैत्यपिशाचादिभ्य एष माषभक्तबलिर्नमः ।

नागारूपधराः सर्वा मातरो देवयोगयः ।

ज्ञयं रचन्तु मे पुत्रं तुष्टा गृह्णन्विभं बलिम् ॥

मातृभ्य एषः ।

आदित्यादि यथा ये च सख्यानप्रतिवाचिनः ।

रषां कुर्वन्तु ते सर्वं मम गृह्णन्विभं बलिम् ॥

आदित्यादिपदेभ्य एषः ।

योगिनी डाकिनी चैव मातरो निवसन्ति याः ।

शान्तिं कुर्वन्तु याः सर्वा मम गृहन्विमं वक्षिम् ॥

योगिन्यादिभ्य एषः ।

दिकृपाला ये तथेन्द्राद्याः स्वस्थानप्रतिवासिनः ।

शान्तिं कुर्वन्तु ते सर्वे मम गृहन्विमं वक्षिम् ॥

इन्द्रादिस्तोकपालेभ्य एषः ।

ततो द्वारदेशं गत्वा द्वारपालकाभ्यां नम इति मन्त्रेण द्वार-
पालौ पाद्यादिभिः सम्युज्य प्रणमेत् ।

द्वारपाल नमस्तुभ्यं सर्वशान्तिफलप्रद ।

त्वत्प्रसादादविघ्नेन चिरं जीवतु वासकः ॥

खड्गपाणे नमस्तुभ्यं सर्वविघ्नविनाशन ।

त्वत्प्रसादादविघ्नेन चिरं जीवतु वासकः ॥

ततो गृहं प्रविश्य प्राङ्मुख उपविश्य कराङ्गन्यासौ कृत्वा सामा-
न्यार्थं विधाय गणेशं ध्यात्वा ॐ गणानान्वेत्यावाह्य पाद्यादिभिः
सम्युज्य पुष्पाञ्जलिना प्रणमेत् ।

सर्वविघ्नहरोऽसि त्वमेकदन्तो गजाननः ।

षष्ठीगेहेऽर्चितः प्रीत्या शिशुं दौर्घायुषं कुरु ॥

साम्बोदर महाभाग सर्वोपद्रवनाशन ।

त्वत्प्रसादादविघ्नेन चिरं जीवतु वासकः ॥

ततः षष्ठीं पूजयेत् ।

षां अङ्गुष्ठाभ्यां नमः । षीं तर्जनीभ्यां स्नाया । पूं मध्यमाभ्यां
वषट् । पैं अनामिकाभ्यां ऊं । पीं कनिष्ठाभ्यां वीषट् । षः कर-

तल्लपृष्ठाभ्यां फट् । षां हृदयाय नमः, षीं शिरसे स्वाहा, पूं
शिखायै वषट्, षे कवचाय ऊं, षौं मैत्रेय्याय वौषट्, षः करतल-
पृष्ठाभ्यां फट् ।

इति कराङ्गन्यासौ कृत्वा देवीं ध्यायेत् ।

द्विभुजां हेमगौराङ्गीं रत्नाक्षरभूषिताम् ।

वरदाभयहस्ताञ्च शरच्चन्द्रनिभाननाम् ॥

पीतवस्त्रपरीधानां पीनोन्नतपयोधराम् ।

अङ्गार्पितसुतां षष्ठीमम्बुजस्र्यां विचिन्तयेत् ॥

इति ध्यात्वा मनसा पाद्यादिभिः सम्पूज्य अर्घ्यपात्रं प्रोक्षणी-
पात्रञ्च स्थापयित्वा प्रोक्षणीजलेन पूजापकरणान्यभ्युक्ष्य षटं स्थाप-
यित्वा तत्र पीठपूजां कुर्यात् ।

जयायै, विजयायै, अजितायै, अपराजितायै, काञ्ची, भद्रकाञ्ची,
सङ्गमायै, सिद्धायै ।

मध्ये,—

लोहितायै, पद्मासनाय नमः ।

ततः पूर्ववद्घ्यात्वा देवीमावाहयेत् ।

आयाहि वरदे देवि षष्ठि षष्ठीति विभ्रुते ।

धात्रीरूपेण मे पुत्रं रक्ष जागरवासरे ॥

षष्ठि देवि इहागच्छागच्छ तिष्ठ तिष्ठ सन्निहिता भव सन्नि-
हता भव प्रसन्ना भवेत्यावाह्यं ॐ षां षष्ठ्यै नम इति पाद्यादिभिर्ह-
पचारैः पूजयित्वा पुष्पाञ्जलिना प्रणमेत् ।

जगन्मातर्जगद्गात्रि जगदानन्दकारिणि ।

प्रवीद मम देवेभि षष्ठि देवि नमोऽस्तु ते ॥
 ग्रन्थिख्यं सर्वदेवानां लोकानां हितकारिणी ।
 नमिमं रघु मे बालं महाषष्ठि नमोऽस्तु ते ॥
 भूतदैत्यपिशाचेषु डाकिनीयोमिनीषु च ।
 मातेव रघु मे पुत्रं स्थापदे पञ्चनेषु च ॥
 षष्ठि देवि महाभागे भक्तानामभयप्रदे ।
 वरदे त्वत्प्रसादेन चिरं जीवतु बाहकः ॥
 अस्मिंश्च सृष्टिकागारे देवीभिः परिवारिते ।
 रक्षां कुरु महाभागे सर्वोपद्रवनाशिनि ॥

ततस्त्रिश्ररणाद्याः पृथक् गन्धादिभिः पूजयेत् ।

त्रिश्ररणा बृहमाता च गौरौ च कटपूतना ।

पूजितव्याः प्रयत्नेन जन्मदा जातहारिणी ॥

ततो जयन्थे मङ्गलायै काञ्ची कपासिन्यै रुमथै त्रिवायै चमायै
 धायै खाहायै ख्वाधायै नम इति पुष्पाञ्जलिना पूजयेत् ।

गौर्यादिमातृकाभ्यो नमः । जन्मदाभ्यो नमः^१ । खेचपात्रेभ्यो
 नमः । भैरवेभ्यो नमः । आदित्यादिनवयष्टेभ्यो नमः । दिक्पा-
 त्रेभ्यो नमः ।

ततो मार्कण्डेयं पाद्यादिभिः पूजयित्वा पुष्पाञ्जलिना प्रणयेत् ।

मार्कण्डेय महाबाहो प्रार्थये त्वां कृताञ्जलिः ।

चिरजीवी यथा त्वं भोजयथा भवतु मे सुतः ॥

१ ख पुस्तके, जन्मदाभ्यो नम इति वाक्यं नास्ति ।

अमृत्याप्ते वक्ष्ये श्वासाथ इनुमते विभीषणाथ कृपाथ परशुरा-
माथ नमः । नारदादि ऋषिभ्यो नमः । गङ्गायै दुर्गायै महालक्ष्म्यै
वरसूत्यै । अग्निव्यादिनक्षत्रेभ्यः, विष्णुभादिद्योगेभ्यः, ववादिकर-
ण्येभ्यः, प्रतिपदादितिथिभ्यः, मेघादिद्वादशराशिभ्यः, सूर्यादिवार्येभ्यः ।

ततः स्कन्दमावाह्य गन्धादिभिः पूजयेत् ।

कार्त्तिकेय महाबाहो गौरीहृदयनन्दन ।

बालं मे रक्ष भीतिभ्यः षडानन नमोऽस्तु ते ॥

१[मन्वानदृष्टाय नमः, इति मन्वानदृष्टं पूजयेत् ।

मन्वानं त्वं हि गोलोके देवदेवविनिर्मितः^१ ।

पूजितश्च विधानेन पुत्रं मे परिपालय ॥

ततः खड्गं पाशादिभिः संपूज्य अग्निर्विशसन इत्यादिना प्रणमेत् ।

ततो वासुदेवं गन्धादिभिरभ्यर्च्य प्रणमेत् ।]

वासुदेव नमस्तुभ्यं शङ्खचक्रगदाधर ।

कुमारं रक्ष भीतिभ्यः शान्तिं सुखं नमोऽस्तु ते ॥

त्रैलोक्यपूजितः श्रीमान् दैत्यचक्रविमर्दनः ।

शान्तिं सुखं गदापाणे नारायण नमोऽस्तु ते ॥

ब्रह्मा करोतु कल्याणं जगत्सृष्टिकरोऽथ्ययः ।

सुतश्च मे देवदेवस्तथा नारायणः प्रभुः ।

ततो माषभक्तेन वसिष्ठं दद्यात् ।

ॐ वसिष्ठं षट्छन्विमं देवा आदित्या वसवस्तथा ।

१ ग पुस्तके [] चिह्नितार्थो नास्ति ।

२ ख पुस्तके, देवदेवेन निर्मितः ।

मातृतयाश्विनौ देवाः सुपर्णाः पद्मगा ग्रहाः ॥
 असुरा यातुधानाश्च रथस्था देवताश्च याः ।
 दिविष्ठा लोकपालाश्च ये च विघ्नविनाशकाः ॥
 जगतः स्वस्ति कुर्वन्तो दिव्या महर्षयस्तथा ।
 सर्वं कुर्वन्तु मे रचां ग्रान्तिं पुष्टिं धृतिं तथा ॥

सर्वेभ्यो वक्षिरेषः ।

ये रौद्रा रौद्रकर्माणो रौद्रस्थाननिवासिनः ।
 सौम्याश्चैव तु ये केचित् सौम्यस्थाननिवासिनः ॥
 मातरो रौद्ररूपाश्च गणानामधिपाश्च ये ।
 विघ्नभूतास्तथा चान्ये दिग्विदिषु समाश्रिताः ॥
 सर्वं ते प्रीतमनसः प्रतिगृह्णन्त्विमं वक्षिम् ।
 सिद्धिं दिशन्तु मे पुत्रं भयेभ्यः पान्तु मां सदा ॥

भूतेभ्य एष वक्षिः ।

ततो वाक्त्रं व्यजने समारोप्य षष्ठ्यै समर्पयेत् ।
 देवतानामृषीणाञ्च भक्तानां भक्तवत्सले ।
 मातेव रक्ष मे पुत्रं महाघष्टि नमोऽस्तु ते ॥
 जननी सर्वभूतानां वाक्त्रानाञ्च विशेषतः ।
 नारायणीस्वरूपेण सुतं मे रक्ष सर्वतः ॥
 जगदाद्ये जगन्मातर्जगदानन्दकारिणि ।
 समर्पितो मया देवि पादयोस्तव मे सुतः ॥
 निजपुत्रवदेनं त्वं कुरु दीर्घायुषं सदा ।
 अयं मम कुलोत्पन्नो रक्षार्थं पादयोस्तव ॥

नीतो मया महाभागे चिरं जीवतु वासकः ।

इति वाचं समर्थं पुष्याञ्जलिना प्रणमेत् ।

माहेश्वरि शिवे नित्यं शिवदे शिवनाचिके ।

सुतं मे रक्ष पद्माक्षि शिवदा भव सर्व्वदा ॥

ततः कुशेन वासुमावर्जनम् ।

विष्णुपुराणे,—

मायुरं मङ्गलं यच्च विष्णोरमिततेजसः ।

हरस्य मङ्गलं यच्च सर्व्वं भवतु मे सुते ॥

शान्तिरस्तु शिवश्चास्तु प्रणशत्वशुभश्च यत् ।

यत एवागतं पापं तत्रैव प्रतिगच्छतु ॥

रक्षतु त्वामशेषाणां भूतानां प्रभवो हरिः ।

यस्य नाभिसमुद्भूतपङ्कजादभवञ्जगत् ॥

येन दंष्ट्रापविष्टता धारयत्यवनी जगत् ।

वराहरूपधृक् देवः स त्वां रक्षतु केशवः ॥

नखाङ्कुरविनिर्भक्तवैरिवचःस्यक्तो विभुः ।

नृसिंहरूपी सर्व्वत्र रक्षतु त्वां जनार्दनः ॥

वामनो रक्षतु सदा भवन्तं यः क्षणादभूत् ।

त्रिविक्रमः क्रमाक्रान्तचैलोक्यस्फुरदायुधः ॥

शिरस्ते पातु गोविन्दः कण्ठं रक्षतु केशवः ।

शुद्धं स जठरं विष्णुर्जङ्घापादं जनार्दनः ॥

सुखं वाङ्ग प्रवाङ्ग च मनः सर्व्वेन्द्रियाणि च ।

रक्षत्वव्याहृतैश्वर्य्यस्तव नारायणोऽव्ययः ॥

शार्ङ्गशकनदासङ्गमङ्गनाद्वृताः चयन् ।
 मण्डन्तु प्रेतकुशाखा राक्षसा ये तवाहिनाः ॥
 त्वां पातु दिक्षु वैकुण्ठो विदिक्षु मधुसूदनः ।
 दृषीकेशोऽम्बरे भूमौ रक्षतु त्वां महीधरः ॥

तथा काशिकापुराणे,—

उमा देवी शिरः पातु ललाटं शूलधारिणी ।
 जिह्वां च चण्डिका देवी शीवास्तु तत्र काशिका ॥
 अशोकवाहिनी चेतो द्वौ बाहू शूलधारिणी ।
 हृदयं सञ्जिता देवी उदरं सिंहवाहिनी ॥
 कण्ठं भगवती पातु उरु च विन्ध्यवाहिनी ।
 महावक्त्रा च जहो दे पादौ पातालवाहिनी ॥
 सर्व्वतः पातु सततं दुर्गा देवी शुभावहा ।

ततः श्वेतसर्षपेन वेतासाश्वेति रक्षां कृत्वा दक्षिणां दत्त्वा
 अश्विद्रं कुर्यात् । तां राशिं खड्गपाणिर्जागृथात् । धनुःकाण्डस्य
 गृहे स्थापयेत् । आचाराद्वकुलपत्राणि द्वारदेशे दहेत् गोमुण्डस्य
 स्थापयेत् ।

इति सूतिकावष्टौपूजा ।

अथ मङ्गलचण्डिकापूजा ।

काशिकापुराणे,—

शैवा सञ्जितकान्ताख्या देवी मङ्गलचण्डिका ।
 वरदाभयहस्ता च दिक्षुजा गौरदेहिका ॥
 रक्तपद्मासनस्था तु मुकुटत्रयमण्डिता ।

रक्तकौशेयवसना खितवस्त्रा शुभाम्ना ॥
 गवधौवनसम्यक्ता चार्ज्वली खचितप्रभा ।
 उमथा भाषितं तन्मं यत् पूर्वं लेकमक्षरम् ॥
 मन्ममखास्तु तज्ज्ञेयं तेन देवीं प्रपूजयेत् ।
 गारायथै विद्महे तां चण्डिकायै तु धीमहि ॥
 तन्नो खचितकान्तेति ततः पश्चात् प्रचोदयात् ।
 एषा खचितगायत्री देव्या इष्टैः प्रकीर्तिता ॥
 सोहिताङ्गस्य दिवसः प्रियोऽस्याः परिकीर्तितः ।
 कास्तो वधन्तकास्तस्य स्वरस्यापि तु पञ्चमः ॥
 अष्टम्याञ्च नवम्याञ्च पूजा कार्या विभूतये ।
 दूर्वाङ्कुरैः समायुक्तमण्डलं प्रीतिदं परम् ॥
 निर्माद्यधारिणीं चास्या देवीं खचितचण्डिका ।
 अथमस्या विशेषस्तु पूजार्थां परिकीर्तितः ॥
 वैष्णवीतन्ममन्मस्य तन्मं पाञ्चान्तु पूजने ।
 उपचारो बलिस्त्रास्ता विहितोऽयं क्रमः पुरा ॥
 महामाया महादेव्यास्तद्गात्रं परिपूजने ।
 पटेषु प्रतिमायां वा घटे मङ्गलचण्डिकाम् ॥
 यः पूजयेद्द्वौमदिने शुभैर्दूर्वाङ्कुरैः परम् ।
 र्यततं साधकः सोऽपि कामानिष्टानवाप्नुयात् ॥

सुकुटचचेति एकपङ्क्तिकोपरि त्रिष्टुप्गाकारसुकुटमखितेत्यर्थः ।

उमामन्मः प्रागुक्तो यथा ।

षादिः समान्निवहित उमामन्म इति श्रुतः ।

यादिर्मकारः समाप्तिर्विघ्न इत्यर्थः ।

नारायण्यै विष्णवे त्वां चण्डिकायै धीमहि ।

तन्नो ललितकाम्ना प्रचोदयात् । इति ललितगायत्री ।

आदौ मूलमन्त्रमुच्चार्य अनया गायत्र्या देवीं पूजयेदित्यर्थः ।

सोहिताङ्गस्य दिवसो मङ्गलवारः प्रियः, वसन्तकालः प्रियः पूजा-
कालः, पञ्चमस्तरः पञ्चमरागोऽस्याः प्रिय इत्यर्थः । अष्टमां
नवम्याश्च फलातिशय इत्यर्थः । अष्टदूर्वाङ्कुरसहितैरष्टाक्षततण्डु-
लैरिति लोकप्रसिद्धिः । पूजान्ते निर्माणेन ललितचण्डिकां
पूजयेदित्यर्थः । वैष्णवीतन्त्रमन्त्रस्य महामायामन्त्रस्य चः पूजा-
विधिरुक्तः सोऽत्र ग्राह्य इत्यर्थः । स च प्रयोगलिखनेन व्यक्तीभवि-
ष्यति । पूजाफलन्तु यद्यस्वाभिमतं तस्य तत्प्राप्तिरित्यर्थः ।

अथ मङ्गलचण्डिकापूजाप्रयोगः ।

कृतनित्यक्रियो यजमान उदङ्मुख आसने उपविश्य ललित वाच
सङ्कल्पं कुर्यात् ।

अथेत्यादि असुकगोचोऽसुकग्रन्था असुककामः श्रीमङ्गलचण्डिका-
पूजाकर्त्तव्ये इति सङ्कल्प्य अः फट् इति मन्त्रेण श्वेतसर्वपात्र-
अक्षतान् वा दिक्षु विकीर्य भृतापसारणं कृत्वा नारदश्चविर्मलनेऽनु-
ष्टुप्सुन्दो मुखे श्रीमङ्गलचण्डिका देवता इति विन्यस्य कृताञ्जलिः
सर्वकामार्थसाधने श्रीमङ्गलचण्डिकापूजायां विनियोगः । ॐ ह्रीं
सः इति स्नानमभ्युक्ष्य ह्रीं सः इति मन्त्रेण करसं पुष्पं दक्षिण-
हस्तेन संकल्प्य प्रात्वा वामहस्तेन पूर्वमन्त्रेण ऐशान्यान्दिशि क्षिपेत् ।
भूतशुद्धिं प्राणायामं मातृकान्यासं च कृत्वा कराङ्गन्यासौ कुर्यात् ।

मां अङ्गुष्ठाभ्यां नमः मौं तर्जनीभ्यां स्नाहा मूं मध्यमाभ्यां
वषट् नैं अनामिकाभ्यां हूं मौं कनिष्ठाभ्यां वौषट् मः करतल-
पृष्ठाभ्यां फट् । मां हृदयाय नमः मौं शिरसे स्नाहा मूं शिखायै
वषट् नैं कवचाय हूं मौं नेत्राभ्यां वौषट् मः अस्त्राय फट् ।

तास्त्रचयं दिम्बन्धनञ्च कृत्वा पीठन्यासं कुर्यात् ।

अंसदधे—धर्माय, ज्ञानाय ।

वामाशुर्दधे—वैराग्याय, ऐश्वर्याय । मुखे—अधर्माय । वामपार्श्वे
अज्ञानाय । नाभौ—अवैराग्याय । दक्षिणपार्श्वे—अनैश्वर्याय ।
हृत्पथे—शेषाय, पद्माय, अं सूर्यमण्डलाय, उं सोममण्डलाय, मं
वह्निमण्डलाय, सं सत्वाय, रं रजसे, तं तमसे, आं आत्मने,
अं अन्तरात्मने, पं परमात्मने ह्रीं ज्ञानात्मने, ह्रीं योगपद्मपीठा-
त्मने नमः ।

ततो देवीं ध्यायेत्,—

यैषा खलितकाम्नाख्या देवी मङ्गलचण्डिका ।

वरदाभवहस्ता सा द्विभुजा गौरदेहिका ॥

रक्तपद्मासनस्था तु मुकुटचयमण्डिता ।

रक्तकौशेयवसना स्मितवक्त्रा शुभानना ।

नवयौवनसम्पन्ना चार्वङ्गी खलितप्रभा ॥

इति ध्यात्वा मनसा पाद्यादिभिः सम्पूज्य साहमित्यात्मानं
विभाष्य गन्धपुष्पाभ्यां देवीरूपमात्मानं सम्पूज्य शिरोहृदयगुह्य-
पादसर्वाङ्गेषु पुष्यपञ्चकं क्षिपेत् ।

ततो वामभागे त्रिकोणमण्डलोपरि अर्थाधारं स्थापयित्वा

तत्र अस्त्राय फडिति प्रोचितं शङ्खं स्थापयित्वा नम इति मन्त्रेण
 गन्धपुष्पे दत्त्वा मूक्तमन्त्रेण जलेन पूरयित्वा मं दशकलाव्याप्तवक्रि-
 मण्डलाय नम इत्याधारं सम्पूज्य अं द्वादशकलाव्याप्तसूर्यमण्डलाय
 नम इति शङ्खं, जं षोडशकलाव्याप्तचन्द्रमण्डलाय नम इति जलं
 सम्पूज्य तत्र षडङ्गानि पूजयित्वा देवीरूपं जलं ध्यात्वा कराभा-
 मर्थपात्रमाच्छाद्य मूक्तमृदा जम्बा तालपत्रदिग्बन्धनाम्ना संरक्ष्य
 उमित्यवगुण्डन धेनुसुदद्याञ्जतीकुर्व्यात् ।

अर्थस्य दक्षिणे ॐ फडिति प्रोचणीपात्रं संप्रोक्ष्य जलेनापूर्थं
 गन्धपुष्पे दत्त्वा तीर्थमावाह्य अर्थजलं किञ्चिद्दत्त्वा तेनोद्भवेनात्मानं
 पूजोपकरणसामुचेत् ।

अर्थस्योत्तरतः कार्यं पात्रमाचमनीयकम् ।

दक्षिणे गणेशं ध्यात्वा आवाह्य गन्धादिभिरभ्यर्च्य पीठं पूजयेत्
 अम्बादिकोशेषु—धर्मादिषतुष्टयम् ।

पूर्वादिदिषु—अधर्मादिषतुष्टयम् पूजयित्वा ।

मध्ये—शेषाय, पद्माय, अं सूर्यमण्डलाय जं सोममण्डलाय,
 मं वक्रिमण्डलाय, सं सत्याय, रं रजसे तं तमसे, आ आत्मने,
 अं अन्तरात्मने, पं परमात्मने, ह्रीं ज्ञानात्मने नमः । ह्रीं योग-
 पद्मपीठासनाय नमः इत्यासनार्थं पुष्याश्विनिं दत्त्वा पूर्ववद्देवीं
 ध्यात्वा पुष्याश्विनिना नासाद्वारा तेजोरूपां भगवतीं निःसार्थं
 ह्रीं इति मन्त्रेण मण्डलमध्ये स्थापयेत् ।

मध्ये—नारायण्यै विद्महे तां चण्डिकायै धीमहि । तन्नो
 चक्षितकान्ता प्रचोदधात् ।

इति मूलमन्त्रपूर्व्या गायत्र्या श्रीभगवति मङ्गलचण्डिके
 दहागच्छागच्छ इह तिष्ठ तिष्ठ सन्निहिता भव सन्निरुद्धा भव प्रसन्ना
 भवेत्यावाह्य आवाहन-स्वापन-सन्निधापन-सन्निरोधन-परमीकर-
 षामृतीकरणसुद्राः प्रदर्श्य स्वागतमिति स्वागतं पृष्ट्वा मूलमन्त्रपूर्व्या
 सन्नितगायत्र्या पाद्यार्घ्याचमनीयमधुपर्काचमनस्नानजलवस्त्रासङ्कार-
 मन्त्रपुण्यधूपदीपनैवेद्यताम्बूकानि दद्यात् । अग्निकौ गन्धपुण्यधूपदीप-
 नैवेद्यैः पद्मोपचारैः पूजयेत् ।

ततो मूलमन्त्रपूर्विकां सन्नितगायत्रीं पठित्वा मङ्गलचण्डिकायै
 नम इत्यष्टदूर्वासंयुक्ताष्टाचततपङ्क्तान् दद्यात् ।

मण्डलमध्ये,—

अयन्तीं मङ्गलां कार्त्वीं भद्रकार्त्वीं कपासिनीम् ।

दुर्गां शिवां चमां धार्त्वीं स्रधां स्नाहां प्रपूजयेत् ॥

ततोऽङ्गपूजा ।

मां हृदयाय नमः । मीं शिरसे स्नाहाय नमः । मूं शिखायै वषट्
 नमः । मैं कवचाय हूं नमः । मीं नेत्राभ्यां वौषट् नमः । मः
 अस्त्राय फट् नमः । इति सम्पूर्वाष्टपत्रेषु अष्टौ शौचिनीः पूजयेत् ।
 पूर्व्यादिचतुर्दिक्षु,—

त्रैलपुञ्जे, चण्डसुखायै, स्कन्दमात्रे, कालरात्र्यै नमः ।

अग्न्यादिकोशेषु,—

चण्डिकायै, कुशाण्ड्यै, कात्यायन्यै, महागौर्यै नमः ।

इति पूजयित्वा नः मङ्गलचण्डिकायै नमः इत्यष्टधा पुण्यैः पूज-
 येत् । ततो दुर्गापूजोक्तविधिना वसिं दद्यात् ।

वक्षिदानानन्तरं काञ्चिकापुराणे,—

अपं समारभेत् पश्चात् पूर्ववद्भ्यागतत्परः ।

इत्सेन स्रजमादाय मनसा चिन्तयन् शिवाम् ॥

यथाशक्ति जपित्वा अपं समर्थ,—

सर्वमङ्गलमङ्गले शिवे सर्वार्थसाधिके ।

शरणे श्यमके गौरि नारायणि नमोऽस्तु ते ।

सप्तधा वर्तनं कृत्वा स्तुतिमेतान् साधकः ।

पञ्च प्रणामान् कुर्वीत ऐं ह्रीं श्रीं इति मन्त्रकैः ॥

ततः काममिष्टं निवेद्य योनिमुद्रां दर्शयित्वा चमस्तेति विस्-
र्जयेत् । तत ऐशान्यां चिकोणमण्डले अक्षितचण्डिकां गन्धादि-
भिरभ्यर्च्य अक्षितचण्डिकायै नम इति निर्माख्यं तत्र विन्यसेत् ।

उदके तद्मूले च निर्माख्यं तु समुत्सृजेत् ।

अनेनैव विधानेन पूजयित्वा तु चण्डिकाम् ॥

सर्वान् कामानवाप्नोति नात्र कार्ख्या विचारणा ।

ततो दक्षिणां दत्त्वाऽच्छिद्रं कुर्यात् ।

इति श्रीमङ्गलचण्डिकापूजाविधिः ।

अथ जन्मदिनपूजा ।

जन्मतिथौ जन्मनक्षत्रयोगे शुभमुक्तं ज्योतिषे,—

जन्मर्षयुक्ता यदि जन्ममासे

यस्य भुवं जन्मतिथिर्भवेत् ।

भवन्ति संवत्सरमेव याव-

जैश्वसम्मानसुखानि तस्य ॥

अग्निमङ्गलवारो दोषमाह तत्रैव ।

कृतान्तकुञ्जयोर्वारे यस्य जन्मदिनं भवेत् ।

अनृचयोगसम्प्राप्तौ विघ्नस्तस्य पदे पदे ॥

कृतान्तः अग्निः । अग्निमङ्गलवारो यदि जन्मवारः स्यात्तदा न दोष इति प्राञ्च । अत्र जन्मनक्षत्रयोगे तु न दोष इत्यर्थः ।

प्रतीकारमाह तत्रैव,—

तस्य सर्व्वीषधिस्त्रानं ग्रहविप्रसुरार्चनम् ।

सर्व्वीषधिमाह मत्स्यपुराणे,—

सुरा मांसी वचा कुष्ठं शैलेयं रजनीदधम् ।

शठी चम्पकमुस्तञ्च सर्व्वीषधिगणः स्मृतः ॥

रजनीदधं हरिद्रा दारुहरिद्रा चेत्यर्थः ।

जन्मतिथिव्यवस्था तु चान्द्रेणैव न तु शौरेण । शौरे मासि कदाचिन्निश्च्यप्राप्तौ शोपप्रसङ्गात् । रोहिण्यष्टमीराम-
नवम्यादीनां भगवज्जन्मतिथीनां ब्रह्मपुराणादौ चान्द्रेण व्यवस्था-
दर्शनाच्च ।

तथा च मृच्छपरिशिष्टम्,—

उपाकर्म्मणि चोत्सर्गः प्रसवाहोऽष्टकादयः ।

मासवृद्धौ पराः कार्य्या वर्ज्जयित्वात्तपैटकम् ॥

अस्यार्थः । प्रसवाहो जन्मतिथिः । मासवृद्धौ मन्ममासपाते
मासवृद्ध्या तिथिद्वयप्राप्तौ पर एव प्रकृते मासि कार्य्यम् । न तु
पूर्व्वस्मिन् मन्ममासे, अतिपैटकं सपिण्डीकरणं वर्ज्जयित्वा तन्तु मन्म-
मासेऽपि कार्य्यमिति विवेचितं शुद्धिकौमुद्याम् ।

अथ दिनदशे तिथिप्राप्तौ उदयगामितिथेरेव यद्यथं “द्युगाथा
वर्षवृद्धिश्चेति पूर्वोक्तवचनात् ।

महापुराणे,—

सर्वैस्तु जन्मदिवसे स्नातैर्मङ्गलपाणिभिः ।

गुरुदेवाग्निविप्राश्च पूजनीयाः प्रथमतः ॥

स्नानश्च पितरौ तथा देवः प्रजापतिः ।

प्रतिशंवत्सरं यत्नात् कर्त्तव्यस्तु महोत्सवः ॥

प्रतिशंवत्सरं यत्नादित्यभिधानाञ्जित्याधिकारः । पितरौ जगतां
पितरौ सखीवासुदेवावित्यर्थः प्रजापतिश्चमभिव्याहारात् पृथक्
गुरुपूजाभिधानाच्च । स्नानञ्च तिस्रोदत्तं कृत्वा सतिस्नानेन
कार्यम् ।

तथा,—

तिस्रोदत्तीं तिस्रसाथी तिस्रपाथी तिस्रप्रदः ।

तिस्रहोता तिस्रभोक्ता षट्तिष्ठी नावसीदति ॥

तथा,—

द्विभुजं जटिसं शैम्यं सुवृद्धं चिरजीविणम् ।

मार्कण्डेयं नरो भक्त्वा पूजयेत् प्रथमतया ॥

दीर्घायुषं ततो व्यासं रामं द्रौणिं ह्यपं वसिष्ठम् ।

प्रह्लादञ्च हनुमन्तं विभीषणमथार्चयेत् ॥

रामोऽथ जामदग्न्यः, द्रौणिंरश्मत्यामा । अथाचारात् षष्ठीर्मापि
पूजयन्ति ।

स्नाने,—

स्यष्टमं गखनेग्रामां मैथुनाध्वानमेव च ।

आमिषं कस्यचं हिंसां वर्षदृष्टौ विवर्षयेत् ॥

व्योतिषे,—

स्नात्वा जन्मादिने स्त्रियं परिहरन् प्राप्नोत्यभौष्टां मिषं
मत्स्यान् मोचयतो द्विजाय ददतोऽप्यायुश्चिरं वर्द्धते ।
शक्नुन् खादति यस्तु तस्य रिपवो नाशं प्रयान्ति भुवं
भुङ्क्ते यस्य निरामिषं स हि भवेज्जन्मान्तरे पण्डितः ॥

अथ प्रयोगः ।

प्रातस्त्रिसोदत्तनं विधाय तिस्रमिश्रोदनेन स्नात्वा पूर्णकुम्भेषु
गङ्गामृत्तिकाफलसूर्ध्वापश्चरज्जानि निःश्लिष्य तैरभिषेचयेत् ।

पद्मपुराणे पुष्कर उवाच,—

शृणुध्वावहितो ब्रह्मन् सर्व्वकिष्किषणाग्रजम् ।
येनाभिषिक्तो नृपतिश्चिरं यशसि तिष्ठति ॥
सुरास्त्रामभिषिञ्चन्तु ये च सिद्धास्तपोधनाः ।
ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च साध्याश्च समरुद्रणाः ॥
आदित्या वसवो रुद्रा आश्विनेद्यौ भिषम्बरौ ।
अदिति देवमाता च स्नात्वा सिद्धिः सरस्वती ॥
कीर्त्तिर्लक्ष्मी धृतिः श्रीश्च वीनीवासी सुकृतका ।
दितिश्च सुरमा चैव विनता कद्रुरेव च ॥
देवपत्न्यश्च याः प्रोक्ता देवमातर एव च ।
सर्व्वास्त्रामभिषिञ्चन्तु शुभास्तापसरसाङ्गणाः ॥
नक्षत्राणि सुकृत्ताश्च पञ्चाहोरात्रसन्धयः ।

संवत्सरा निमेषाश्च कक्षाः काष्ठाः क्षणा ज्ञवाः ॥
 सर्व्वं त्वामभिषिञ्चन्तु काष्ठास्त्रायवाः शुभाः ।
 वैमानिकाः सुरगणा मनवः सागरैः सह ॥
 सरितश्च महाभागा नागाः किन्पुरुषास्तथा ।
 वेखानसा महाभागा द्विजा वैहायसास्तथा ॥
 सप्तर्षयः सदारश्च भ्रुवस्थानानि यानि च ।
 मरीचिरचिः पुच्छहः पुच्छस्यः क्रतुरङ्गिराः ॥
 भृगुः समत्कुमारश्च जैगीषव्यो वृहद्बलः ।
 एकतश्च द्वितस्रैव चितो जावास्तिकश्चपौ ॥
 दुर्वासा दुर्विनीतश्च कण्डः कात्यायनस्तथा ।
 मार्कण्डेयो दीर्घतपाः शुनःशफो विदूरथः ॥
 श्रौर्ष्यः सम्पर्त्तकस्रैव च्यवनश्च पराशरः ।
 द्वेपाचनो जरत्कारुर्देवराजः सहात्मजः ॥
 पर्व्वता गुरवो वन्द्याः पुष्यान्वायतनानि च ।
 प्रजापतिश्च भगवान् गावो विश्वस्य मातरः ॥
 वाहनानि च दिव्यानि सर्व्वं लोकास्त्रराचराः ।
 अग्नयः पर्व्वतास्रैव जीमूताः खं दिशो जलम् ॥
 एते चान्ये च बहवो वेदप्रतपराचणाः ।
 सग्निव्यास्तोऽभिषिञ्चन्तु सदारश्च तपोधनाः ॥
 सेन्द्रा देवगणास्रैव पुष्यश्रवणकीर्त्तनाः ।
 तोयैस्त्वामभिषिञ्चन्तु सर्व्वोत्पातनिवर्त्तणैः ॥

इति ज्ञानं समाप्य नूतनवस्त्रयुगमल्लङ्कारश्च परिधाय सन्ध्या-

दिकं कृत्वा इष्टदेवतां सम्पूज्य स्वस्ति वाच्यं सङ्कल्पं कुर्यात् । ॐ
अद्येत्यादि शुभवर्षदृष्टौ सकलमङ्गलसम्बन्धित दीर्घायुष्कामो मार्क-
ण्डेयादिपूजाकर्मा करिष्ये ॥

ततो घटं संस्त्राय तत्र गणेशं पाद्यादिभिरभ्यर्च्य नवग्रहान्
दिक्पालांश्च सम्पूज्य सामान्यार्थं विधाय मां इदयाच नमः,
इत्यादिना अङ्गन्यासं कृत्वा,—

दिभुजं जटिलं सौम्यं सुवृद्धं चिरजीविनम् ।

दण्डाक्षसूत्रहस्तश्च मार्कण्डेयं त्रिचिन्तयेत् ॥

इति ध्यात्वा घटे आवाह्य ॐ मां मार्कण्डेयाय नमः, इति
पाद्यादिभिरुपचारैरभ्यर्च्य—

ॐ आयुःप्रद महाभाग सोमवंशसमुद्भव ।

महातपो मुनिश्रेष्ठ मार्कण्डेय नमोऽस्तु ते ॥

इति पुष्याञ्जलिना प्रणम्य कृताञ्जलिः प्रार्थयेत् ।

मार्कण्डेय महाभाग सप्तकल्पान्तजीवन ।

चिरजीवी यथा त्वम्भो भविष्यामि तथा मुने ॥

ततो व्यासं परशुरामं अश्वत्थामानं कृपं बलिं प्रह्लादं हनुमन्त
विभौषणश्चारुयेत् । ततो जम्बूनक्षत्राय नमः, जम्बूतियथे, जम्बू-
वाराय, जम्बूराशये, जम्बूक्षत्राय, नम इति सम्पूज्य वासुदेवं क्षत्रीं
प्रजापतिञ्च विशेषतः पूजयेत् ।

ततः षष्ठीमावाह्य ॐ वां षष्ठ्यै नम इति पाद्यादिभिरभ्यर्च्य
प्रणमेत् ।

मातृभूताऽचि भूतानां ब्रह्मणा निर्दिता पुरा ।

तस्मान्नां पुषवत् कृत्वा पाशव त्वं नमोऽस्तु ते ॥
ततस्त्रिग्रणाद्याः पूजयित्वा प्रथमेत् ।

ॐ त्रिग्रणा वृद्धमाता च गौरौ च कटपूतना ।
आद्युर्दाह्यो भवन्धेता अथ जन्मतिथौ मम ॥

ततः कार्त्तिकेयं सम्युष्य कुसुदेवतामर्चयेत् । ततो दक्षिणं
दत्त्वा दीर्घायुष्कामनया तिस्रान् धान्यानि चोत्सृज्य ब्राह्मणाय दद्यात् ।
पश्चिणो मत्स्यांस्य घातकक्षत्वाभ्योचयेत् विप्रोश्च तोषयेत् । गोरो-
चनादिमङ्गलद्रव्याणि चासभेत ।

तत आचारादष्टोत्तरशतदूर्वाक्षतसिद्धार्थनिम्नपक्षवैर्घन्धिवन्धनं
कुर्वन्ति । सतिष्ठं सशर्करञ्च दुग्धं पिवन्ति ।

तत्र मन्त्रः,—

सतिष्ठं गुडसन्धिभ्रमञ्जल्यर्द्धमितं पथः ।

मार्कण्डेयवरं सन्ध्या पिवाम्नायुष्यहेतवे ॥

ततो बन्धुभिः सह निरामिषं सकृद्भुञ्जीत ।

अथ प्रकीर्णवचनानि ।

दर्शस्नानं गयाश्राद्धं तिस्रैस्तर्पणमेव च ।

न जीवत्पितृकः कुर्वीत् कुर्वंस्य पितृहा भवेत् ॥

तथा,—

धुक्काञ्चं श्रीफलं नाद्यान्तथा राशौ नृपोत्तम ।

बुद्धिचकरा एता माषकोद्भवमृत्तिकाः ॥

मनुः,—

वत्किञ्चित्सिद्धंमिभ्रं नाद्यादक्षमिते रवौ ।

जावालः,—

नाधीयित नरो नित्यमादावन्ते च पक्षयोः ।
 आदौ तु हीयते बुद्धिरन्ते ब्रह्मैव हीयते ॥
 चयोदश्यास्तुर्थाश्च सप्तमौनवमीतिथेः ।
 प्रदोषेऽध्ययनं श्रीमान् द्वादश्याश्च विवर्जयेत् ॥

दक्षः,—

प्रदोषपश्चिमौ यामौ वेदाभासेन तौ नयेत् ।
 यामद्वयं ग्रयानस्य ब्रह्मभूषाश्च कल्पते ॥
 इति दक्षेण प्रदोषाख्यो रात्रेः प्रथमो यामः शेषयामश्च अर्धष-
 नकाल उक्तस्तत्रोक्तजावालवचनेन चयोदश्यादिषु प्रदोषाख्ये प्रथम
 यामे निषिध्यते शेषयामेलध्ययनमविहङ्गमेव ।

अनर्थायं प्रकृत्य चाङ्गवर्ण्यः,—

पञ्चदश्यां चतुर्दश्यामष्टम्यां राजसूतके ।
 अतुसन्धिषु भुक्त्वा च आद्रिकं प्रतिगृह्य च ॥
 पञ्चदश्यादिषु यावन्तिथिविषयं राजसूतके दिनचयमनध्य-
 यनम् ।

अहं न कीर्त्तयेद् ब्रह्म राज्ञो राज्ञोश्च सूतके ।

इति मनुवचनात् । अतुसन्धिविषये भुक्त्वा भोजनाव्यवहित-
 कालेन भुक्तमात्रेण जीर्णं इति मनुवचनात् (?) ।

शारदातिलके,—

चतुर्दश्याष्टमीपर्वप्रतिपद्यष्टेषु च ।
 संक्रमेषु च सर्वेषु विद्यां नैव पठेत्तरः ॥

निशासु दीपभंगे च सद्यः पाठं परित्यजेत् ।

विद्युत्स्नितवर्षेऽपि प्रकृत्य मनुः,—

एतास्त्रभ्युदितान् विद्याद्यदा प्रादुष्कृताग्निषु ।

तदा विद्यादनध्यायमनृतौ चाभ्रदर्शने ॥

प्रादुष्कृतेष्वग्निषु तु विद्युत्स्नितसम्भवे ।

सज्योतिः स्थादनध्यायः श्रेषे राशौ यथा दिवा ॥

सायंप्रातर्होमार्थं प्रादुष्कृतेष्वग्निषु सत्सु सन्ध्यादये इत्यर्थः । एतां स्त्रीन् प्रागुक्तान् विद्युत्स्नितवर्षानभ्युदितान् सम्भूतान् यदा जानी-
यात् तदा काले वर्षाकालेऽपि प्राकरणिकमहोरात्रमनध्यायं
विद्यात् । तथाऽनृतौ वर्षातिरिक्तकाले सन्ध्यासमये अपो विभर्त्ती-
त्यभ्रमिति व्युत्पत्त्या सजलमेघदर्शनमात्रेऽप्यहोरात्रं नतु वर्षा-
स्त्रित्यर्थः । चकारात् केवलविद्युत्स्नितेऽप्यनृतावहोरात्रम् ।

वर्षाकाले सन्ध्यागर्जनमात्रे विशेषमाह प्रादुष्कृतेऽपि सन्ध्या-
काले विद्युत्स्नितमात्रे सति सज्योतिरनध्यायः । प्रातःसन्ध्या-
गर्जे दिवामात्रं सायं गर्जे रात्रिमात्रमित्यर्थः श्रेषे विद्युत्स्नित
वर्षाणां श्रेषे वर्षे च सति यथा दिवानध्यायस्तथा रात्रावपि अहो-
रात्रं इत्यर्थः ।

वर्षास्तुरच श्रुतु संवत्सरमते मासचतुष्टयं प्रायशोऽच दृष्टि-
वाञ्छयात् ।

प्रायवचनेन तु,—

सन्ध्यागर्जितनिर्घातभूकम्पोक्त्वा निपातने ।

समास्य वेदं युनिशमारण्यकमधीत्य च ॥

इति यत् सन्ध्यागर्ज्जे शुनिशसुक्तं तन्मनुवचनेकवाक्यतया
ऽनृतावेव मनव्यम् ।

तदयं संक्षेपः ।

वर्षाकाले सन्ध्यायां विद्युत्क्षानितवर्षेषु त्रिषु वसु अहोरात्रं
विद्युत्क्षानितमात्रे सञ्च्योतिः न तु वृष्टिमात्रेऽनध्यायः । अनृतौ तु
विद्युदादीनां त्रयाणां प्रत्येकसमुदायाभ्यां सम्भवेऽहोरात्रमनध्यायः ।
काशीखण्डे,—

जातमात्रः शिशुस्तावत् धावदष्टौ समा वयः ।

भक्ष्याभक्ष्ये न दूष्येच्च यावद्वै नोपनीयते ॥

उपनयने सत्यष्टवर्षाभ्यन्तरेऽपि न दोष इत्यर्थः ।

तथा,—

शूद्राक्षं शूद्रसम्पत्कं शूद्रेणैव सहासनम् ।

शूद्राञ् ज्ञानागमः कश्चित् ज्वलन्तमपि पातयेत् ।

गोरक्षकान् वाणिजिकान् तथा कारुकुशीलवान् ॥

प्रेथ्यान् वार्द्धुषिकांसैव विप्रान् शूद्रवदाचरेत् ।

वृषभारदीये,—

यः शूद्रेण समाहृतो भोजनं कुरुते दिजः ।

सुरापीतिः स विज्ञेयः सर्वधर्मवधिष्कृतः ॥

यः शूद्रेणार्थितं सिद्धं विष्णुं वापि ननेकरः

तस्य वै निष्कृतिर्नास्ति प्राचक्षिन्तायुतैरपि ॥

ननेयुः शूद्रसंसृष्टं सिद्धं वा हरिमेव वा ।

स सर्वथातनाभोगी यावदाहृतसंज्ञयम् ॥

योषिङ्गिः पूजितं लिङ्गं विष्णुं वापि नमेत्तु चः ।
 सुचिरं नरको घोरे रौरवे च विपच्यते ॥
 शूद्रो वा ऽनुपनीतोः वा स्त्रियो वा पतितोऽपि वा ।
 केयवं वा शिवं वापि स्पृष्ट्वा नरकमाप्नुयात् ॥

अथ शूद्रधर्मः ।

मनुः,—

एकमेव हि शूद्रस्य प्रभुः कर्म समादिशत् ।
 एतेषामेव वर्णानां शुश्रूषामनसूयया ॥
 द्विजसेवैव शूद्रस्य विशिष्टं कर्म कीर्त्तते ।
 यदतोऽन्यद्वि कुर्वते तद्भवेदति निष्फलम् ॥

प्रभुर्ब्रह्मा एतेषां ब्राह्मणादिवर्णत्रयाणां, अनसूयया अकौटि-
 खेन अत इदमनादृत्य इति न्यव्त्तोपे पञ्चमी ।

भविष्ये शिववाक्यम्,—

वर्षत्रयस्य शुश्रूषां शचिः शूद्रः करोति चः ।
 स्वधर्मस्य इति ज्ञात्वा तस्य गृह्याम्यहं वक्षिम् ॥

विष्णुपुराणे,—

द्विजशुश्रूषयैवैष पाकयज्ञाधिकारवान् ।

तत्र विप्रशुश्रूषायां फलाधिक्यमाह मनुः,—

विप्राणां वेदविदुषां गृहस्थानां यज्ञस्त्रिणाम् ।

शुश्रूषैव हि शूद्रस्य धर्मो वै श्रेयसः परः ॥

शचिदत्कृष्टशुश्रूषुर्गृह्णुवागनसकृतः ।

ब्राह्मणानामप्येभित्यमुत्कर्षं जातितो ब्रजेत् ॥

आपस्तम्बः,—

शुश्रूषा शुद्धस्येतरेषां वर्णानां पूर्वस्मिन् पूर्वस्मिन् निःश्रेयसं
भूयः ।

निःश्रेयसं धर्मः, भूयः प्रचुरतरम् ।

वृहस्पतिः,—

शौचं ब्राह्मणशुश्रूषा सत्यमक्रोध एव च ।
शुद्धकर्म्म तथा मन्त्रो नमस्कारोऽस्य देशितः ॥

याज्ञवल्क्यः,—

भार्यारतिः शुचिर्भृत्यभर्ता आहुक्रियापरः ।
नमस्कारेण मन्त्रेण पञ्चयज्ञाञ्च हापयेत् ॥

गोतमः,—

अनुमतोऽस्य नमस्कारो मन्त्रः ।

भविष्ये,—

ब्राह्मणादिषु वर्णेषु चिषु वेदाः प्रतिष्ठिताः ।
मन्वादीनि च शास्त्राणि तथाङ्गानि समन्ततः ॥
तथा पुराणमधिहृत्य तत्रैव ।
अध्येतव्यं नचान्येन ब्राह्मणं चचियं विना ।
श्रोतव्यमिह शुद्धेण नाध्येतव्यं कदाचन ॥
श्रौतं स्मार्त्तं हि वै धर्मं प्रोक्तमस्मिन्नृपोत्तम ।
तस्मात् शुद्धैर्विना विप्रं न श्रोतव्यं कदाचन ॥ इति ।
इदं विप्रं विना विप्रद्वारैव श्रोतव्यं न तु चचियद्वारेत्यर्थः ।

नरसिंहपुराणे,—

अथाचितप्रदाता स्यात् कृषिं वृत्त्यर्थमाश्रयेत् ।

पुराणं शृणुयादिप्राकरसिंहस्य पूजयेत् ॥

आगमोक्तमन्त्रजपस्तु कर्त्तव्य एव तत्र विशेषविधानात् ।

द्विजशुश्रूषया कुटुम्बभरणाग्रज्ञावाह मनुः—

अग्रक्रुवंस्य शुश्रूषां शूद्रः कर्त्तुं द्विजन्मनाम् ।

पुत्रदारात्ययं प्राप्तो जीवेच्च कारककर्माभिः ॥

यैः कर्माभिः स्वचरितैः शुश्रूषऽन्ते दिजातयः ।

तानि कारककर्माणि शिष्यानि विविधानि च ॥

आचरेदिति शेषः ।

दृश्यतिः,—

शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा सर्वशिष्यानि चाप्यथ ।

विक्रयः सर्वपथ्यानां शूद्रधर्म उदाहृतः ॥

धर्मार्थमुभयार्थं वा ब्राह्मणानेव धारयेत् ।

जातब्राह्मणशब्दस्य साहस्य कृतकृत्यता ॥

उभयार्थं धर्मार्थं जीवनार्थञ्चेत्यर्थः । ब्राह्मणशुश्रूषुरयमिति

जातब्राह्मणशब्दस्येत्यर्थः सा जातब्राह्मणशब्दता ।

काशिकापुराणे,—

विक्रयं सर्वपथ्यानां कुर्वन् शूद्रो न दोषभाक् ।

मधु चर्मा सुरां क्षात्रां त्यक्त्वा मांसस्य पक्षमम् ॥

देवस्यः,—

क्षायामञ्जिष्ठमांसानि मधुक्षौद्रविषाणि च ।

आजीवन् वृषक्षोऽप्यार्थे कर्मणा तेन वर्धितः ॥

धनसञ्चयस्तु शूद्रेण न कार्यः ;

मनुः,—

शक्तेनापि हि शूद्रेण न कार्यो धनसञ्चयः ।

शूद्रो हि धनमासाद्य ब्राह्मणानेव बाधते ॥

ब्राह्मणाद्यथे धनसञ्चये तु न दोषः ।

यथा त्रैवर्णिकं प्रकृत्य गोतमः,—

तदर्थोऽस्य सञ्चय इति ।

मनुः,—

न शूद्राय मतिं दद्यात् नोच्छिष्टं न हविष्कृतम् ।

न चाख्योपदिग्नेद्रुमं न चास्य व्रतमादिग्नेत् ॥

मतिरात्मज्ञानं उच्छिष्टं भुक्तावग्निष्टं पात्रे यन्मुक्तम् ।

तथा शरीतः,—

स्नात्वा भुक्त्वा च उच्छिष्टं वृषसाय प्रयच्छति ।

स गच्छन्नरकं घोरं तिर्यग्गोनौ च जायते ॥

स्नातावग्निष्टं उदन्तनद्रुमं भुक्तावग्निष्टं पात्रस्यमजादि चेत्यर्थः ।

निषेधोऽयं शूद्रूपापरेतरशूद्रविषयः । शूद्रूपापराणाम्ना पात्रस्यो-

च्छिष्टं दातव्यमित्याह मनुः,—

उच्छिष्टमन्नं दातव्यं जीर्णानि वसनानि च ।

पुसाकाश्चैव धान्यानां जीर्णाश्चैव परिच्छदाः ॥

पुसाकास्तुच्छधान्यानि परिच्छदान्छवासनादयः । अन्नोपसुक्त-

जीर्णवस्त्रादिदानसाहचर्यात् पात्रे भुक्तावग्निष्टान्नं कथ्यत्यशूद्राश्चैव

दातव्यमिति प्रतीयते ।

प्रागुक्तमनुहारीतवचनस्योरेकवाक्यतया पाचत्यक्तान्नदाननिषेधे प्राप्ते क्वचित्शुद्धगोचरतया उच्छिष्टमन्नं दातव्यमित्यनेन मनुना प्रतिप्रसवाच्च ।

एतेन—नोच्छिष्टं न इविष्कृतमिति स्नात्नीस्नावग्निष्टनिषेधोऽस-
च्छुद्धविषयः, उच्छिष्टमन्नं दातव्यमिति विधिस्तु सच्छुद्धविषयः, स
च स्नात्नीस्नावग्निष्टान्नस्यैव, न तु पाचे त्यक्तस्य । सच्छुद्धस्य पञ्च-
व्ययविधानात् । पाचत्यक्तस्य च पञ्चयज्ञाद्योग्यत्वात् । ततश्च सिद्धा-
नेनैव सच्छुद्धाणां पञ्चयज्ञानुष्ठानमित्याधुनिकैरुक्तं तन्निरस्तं ।

वैश्वशुद्धावपि प्राप्तौ कुटुम्बेऽतिधिधर्मिणौ ।

भोजयेत् सह भृत्यैस्नावानृशंसं प्रयोजयन् ॥

इति मनुवचने सामान्यतः शुद्धमात्रस्यैव भृत्येन सह स्नात्नी-
स्नात्तदानविधानाच्च । कुटुम्बे गृहे इत्यर्थः ।

किञ्च,—

श्रामश्राद्धं द्विजैः कार्यं शुद्धेण तु सदैव हि ।

इति प्रचेतोवचनात् ।

श्रामं शुद्धस्य पक्वान्नं पक्वमुच्छिष्टमुच्यते ।

इति देवस्यवचनाच्च ।

पक्वान्नेन कर्कशनिषेधान्नेन पञ्चयज्ञानुष्ठानसुभयस्योक्तविरुद्धमेव ।

नचान्यधानुपपत्त्या सिद्धार्थं विधिरिति वाच्यम् । पञ्चयज्ञश्रा-
द्धार्थं स्नामिसकाशात् वृषगामाक्षपहृषवभवात् “पुस्तकास्यैव
भान्वाणामिति मनुवचने धान्यदानविधानादन्यद्योपपत्तेस्तु अन्यथा
चमावस्त्राश्राद्धादिकमपि विध्यर्थेन प्रसज्येत ।

एवञ्च सामान्यतः पाचत्यन्नोच्छिष्टदाननिषेधे स इत्यविषयः
प्रतिप्रसवः । न तु सर्वदैव तस्योच्छिष्टदानमिति नियमः । हवि-
स्कातमिति यज्ञसम्भृतं हविरित्यर्थः । धर्मो वर्णाश्रमाचारः, व्रतं
चान्द्रावणादिकम् । व्रतञ्च साक्षान्नोपदिशेत् परम्परसात्त्वपदेशः
कार्यं एव यथा ।

तस्मान्छूद्रैर्विना विप्रं न श्रोतव्यं कदाचन ।

इति प्रागुक्तभविष्यवचनम् ।

तथाचाङ्गिराः,—

न्यायतो मार्गमाणस्य चक्षियादेः प्रमाद्यतः ।

अन्तरा ब्राह्मणं कृत्वा व्रतनेषां समादिशेत् ॥

मनुः,—

शूद्राणां मासिकं कार्यं वपनं न्यायवर्तिनाम् ।

वैश्ववच्छौचकल्पस्य द्विजोच्छिष्टञ्च भोजनम् ॥

मासिकं वपनं प्रतिमासं सुष्ठुनं, केशरक्षा न कार्येति तात्प-
र्यम् । अथवा वपनं पिण्डनिर्वापोऽभावस्यात्राहमिति चावत् ।

व्यासः—

सत्यं दमस्तथादानमहिंसेन्द्रियनिग्रहः ।

दृश्यते यत्र राजेन्द्र स ब्राह्मण इति स्मृतः ॥

शूद्रे चैवं भवेद्दृष्टं ब्राह्मणे न च विद्यते ।

शूद्रोऽपि विप्रो मन्मथः शूद्रो विप्रोऽपि निष्क्रियः ॥

उपनयनवर्जं निषेकाद्याः सर्व्या एव क्रियाः शूद्राणाममन्त्रकं
कार्याः ।

यथा याज्ञवल्क्यः,—

विप्रश्चरिथविद्शुद्रा वर्णाश्चाद्यास्तथो द्विजाः ।

निषेकाद्याः श्रग्नानान्तास्तेषां वै मन्वतः क्रियाः ॥

तेषां द्विजानां अत्र तेषां मन्वत इत्यभिधानाच्छूद्रस्यामन्विकाः
क्रियाः कार्य्या एव अन्यथा वैथर्यात् ।

तथा मनुः,—

निषेकादिः श्रग्नानान्तो मन्वैर्यशोदितो विधिः ।

तस्य श्राल्लेऽधिकारोऽस्मिन् ज्ञेयो नान्यस्य कस्यचित् ॥

अत्रापि मन्वैरित्यनेन शूद्रस्यामन्वको विधिरस्तीत्यायातम् ।

तथा भविष्ये,—

शूद्रोऽप्येवंविधः कार्य्यो विना मन्वैण संस्तुतः ।

उपनयनम् सावित्रीयहणरूपं वेदपाठनिषेधात् स्तुत ए
व्यावृत्तम् ।

तत्र विवाहस्यासुरो मुख्यः ।

आसुरं वैश्वशूद्रयोरिति मनुवचनात् । गान्धर्वोऽनुकल्पः ।

यथा नारदः,—

साधारणः स्वाद्गान्धर्वः ।

आसुरगान्धर्वावृत्तौ याज्ञवल्क्ये,—

आसुरो ब्रुविणादानात् गान्धर्वः समयाग्निषः ।

यद्यपि,—

शूक्लेन ये प्रयच्छन्ति स्तुतां शोभमोक्षिताः ।

आत्मविक्रयिणः पापा महाक्रिमिषकारिणः ॥

पतन्ति नरके घोरे भ्रजति चासप्तमं कुक्षम् ।

इति कश्चपवचनात् सामान्यतः सर्व्ववर्णगोचरो निषेधः तथापि
शूद्रस्यासुरविधानादासुरत्वसम्पादनाय किञ्चिदनियतधनग्रहणं कार्य्यं
न तु प्रतिनियतशुक्रं वृत्त्यर्थमादद्यात् विक्रयस्यात्यन्तनिषिद्धत्वात्
अतएव सोभर्माशिता इत्युक्तम् ।

केचित्तु— वैश्यशूद्रविषय आसुरविवाहो भिन्दाविधानवशादि-
त्याहुः । तन्न, उक्तप्रकारेणासुरविधेरन्यथोपपत्तौ सामान्यतो विक्र-
यनिषेधस्य सङ्कोचे प्रमाणाभावात् ।

अतएवादित्यपुराणे—आसुरगान्धर्व्वघोरपि विवाहयोः फल-
मुक्तं यथा,—

गान्धर्व्वेण विवाहेन यस्तु कन्यां प्रयच्छति ।

गान्धर्व्वसोकं भ्रजति गान्धर्व्वैः पूज्यते च सः ॥

शुस्केन दद्याद्यः कन्यां वराय सहृग्नाय च ।

किञ्चरैः सह गौयेत गान्धर्व्वं लोकमेति च ॥

अत्र दद्यादित्यनेन किञ्चिदनियतधनग्रहणं प्रतिपादितं प्रति-
नियतधनग्रहणस्य विक्रयत्वात् दद्यादित्यनुपपत्तेः, वराय सहृग्नाय
सजातीयायेत्यर्थः । अतएव वचनात् शूद्रस्य प्रतिग्रहनिषेधेऽपि
कन्याप्रतिग्रहविधिरप्याद्यातः ।

शूद्रेण तु यजुर्वेदविधिना सर्व्वं कार्य्यम् ।

आर्षक्रमेण सर्व्वं तु शूद्रा वाजसनेयिनः ।

तस्माच्छूद्रः स्तकं कर्म यजुर्वेदेन कारयेत् ॥

इति कूर्मपुराणवचनात् ।

अथ विधवाधर्मः ।

स्कन्दपुराणे काशीखण्डे.—

विधवाकवरीबन्धो भर्तुर्वन्धाय जायते ।
 शिरसो वपनं तस्मात् कार्यं विधवया सदा ॥
 एकाहारः सदा कार्यो न द्वितीयः कदाचन ।
 त्रिरात्रं पञ्चरात्रं वा पञ्चमृतमथापि वा ॥
 यवाभैर्वा फलाहारैः शाकाहारैः पयोन्नतैः ॥
 प्राणयाचां प्रक्षुब्धीत यावत् प्राणः स्वयं ब्रजेत् ।
 पर्यङ्कग्राथिनी नारी विधवा पातयेत् पतिम् ॥
 तस्मात् भूशयनं कार्यं पतिसौख्यसमीहया ।
 नैवाङ्गोद्वर्जनं कार्यं स्त्रिया विधवया क्वचित् ॥
 गन्धद्रव्यस्य सम्भोगो न च कार्यस्तथा पुनः ।
 तर्पणं प्रत्यहं कार्यं भर्तुः कुशतिलोदकेः ॥
 तत्पितुस्तत्पितुश्चापि नामगोचादिपूर्वकम् ।
 विष्णोस्तु पूजनं कार्यं पतिबुद्ध्या नचान्यथा ॥
 यद्यदिष्टतमं लोके यच्च पत्युः प्रियं भवेत् ।
 तत्तद्गुणवते देयं पतिप्रीणनकाम्यया ।
 वैशाखे कार्तिके माघे विशेषनियमश्चरेत् ।
 स्नानं दानं तीर्थयाचां विष्णोर्नामग्रहं पुनः ।

मनुः,—

कामन्तु अपथेद्देहं पुष्यमूलफलेः शुभैः ।
 न तु नामापि मृच्छौयात् पत्यौ प्रेते परस्य च ॥

आसीतामरणात् शान्ता निवृत्ता ब्रह्मचारिणी ।
मृते भर्त्सरि साध्वी स्त्री ब्रह्मचर्यं व्यवस्थिता ॥
स्वर्गं गच्छत्यपुत्रापि यथा ते ब्रह्मचारिणः ।

अथ पतिव्रताधर्मः ।

मनुः,—

वाक्या वा युवत्या वा वृद्ध्या वापि बोद्धिंता ।
न स्नातग्न्येण कर्त्तव्यं किञ्चित्कार्यं गृहेष्वपि ॥
यदा प्रवृष्ट्या भाव्यं गृहकार्यं च दक्षया ।
सुसंस्कृतीपस्करया ऋये चामुक्तदक्षया ॥

उपस्कारो गृहोपकरणम् ।

यन्मुष्टो भार्यया भर्त्ता भर्त्ता भार्या तथैव च ।
यस्मिन्नेतत् कुले नित्यं कल्याणं तत्र वै भुवम् ॥
पितृभिर्भ्रातृभिश्चैताः पतिभिर्देवैस्त्वया ।
पूर्वा भूषयितव्याश्च वज्रकल्याणमीशुभिः ॥

काश्रीव्रते,—

पाणिपीयिताः ।

तामानुष्ठा तु कल्याणमकल्याणमतोऽन्यथा ॥
वज्रदारः पुमान् यस्तु रागादेकां भजेत् स्विषम् ।
न पापभाक् स्त्रीजितश्च तस्मात्प्रौढं यदातनम् ॥

तथा,—

वेवेत भर्त्सुवच्छिष्टं मिष्टमन्नकलादिकम् ।
महाप्रवाद इत्युक्त्वा पतिदत्तं प्रतीकति ॥

स्त्रीधर्मिणी विराचन्तु स्तुतुं नैव दर्शयेत् ।
 अवाच्यं आवयेत्पि यावत् स्नाता न वै भवेत् ॥
 सुस्नाता भर्तृवदनमीचेतान्यस्य न क्वचित् ।

दौघयेऽपि च पतिव्रता

पतिं नास्तीति न ब्रूयादावाद्यर्थे न योजयेत् ।

आवाद्यर्थे नेति, दृतादिकं वृद्धं न तु नास्तीति ब्रूयात्

तथा,—

तीर्थस्नानार्थिनी नारी पतिपादोदकं पिबेत् ।

शङ्करादपि विष्णोर्वा पतिरेकोऽधिकः स्त्रियाः ॥

व्रतोपवासनियमान् पतिसुलङ्गु या चरेत् ।

आयुः सा हरते पत्युर्दंता निरयन्त्यति ॥

पतिसुलङ्गु व्रताद्याचरणे दोष इत्यर्थः ।

तथा,—

उक्ता प्रत्युत्तरं दद्यात् या नारी क्रोधतत्परा ।

सरमा जायते यामे शृगास्त्री वा महावने ॥

सरमा ।

तथा,—

धन्या सा जननी लोके धन्योऽय जनकः पुनः ।

धन्यः स च पतिः श्रीमान् वस्य गेहे पतिव्रता ॥

पितृवंशा मातृवंशा पतिवंशास्तथः स्त्रियाः ।

पतिव्रतायाः पुच्छेन स्वर्गसौख्यादिशक्तिः ॥

याज्ञवल्क्यः,—

